

LOGICA

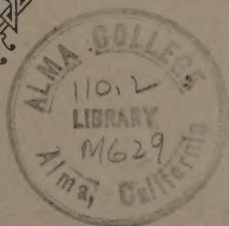
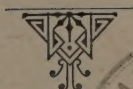
LECTIONES SCHOLASTICAE

AD USUM PRIVATUM

AUDITORUM UNIVERSITATIS GREGORIANAE

AUCTORE

ATTILIO MUNZI S. I.

ROMAE

APUD AEDES UNIVERSITATIS GREGORIANAE

in « Via del Seminario, 120 »

1920

22469

INTRODUCTIO GENERALIS IN PHILOSOPHIAM

ET SPECIALIS IN LOGICAM

---

1. Discipulorum utilitati consulere volentes qui novi accedunt ad Philosophiam, introductionem aliquam praemittendam esse ducimus; eam tamen quam brevissimam. Praemittendam quidem: semper enim incipit mens nostra in acquisitione scientiae a cognitione quadam clara sed confusa totius subiecti scientiae, deinde transit ad cognoscendas distincte partes, ut tandem ad cognitionem distinctam revertatur totius. Brevissimam autem: quia nequeunt eandem potentiam complectendi totum habere qui scientiam possessam resolvunt iam delectabiliter, et qui laboriose adinveniendam inquirunt. Ex quo sane fit ut disciplina dicatur utique correlative ad doctrinam, siquidem « doctrina est actio eius qui aliquid cognoscere facit, disciplina autem est receptio cognitionis ab alio » (1); sed non eodem modo cognitio rei est in docente et in discipulo. Hinc et oportet addiscentem credere, et praesertim in introductione brevitate esse contentum. Eo vel magis quod vera introductio in Philosophiae medullam est ipsa Logica, nec licet in infinitum procedere in incipiendo. Quod etiam in causa est cur non separatim sed coniunctim videantur praemittenda ea quae discipulos manuducant in universam Philosophiam et ea quae in Logicam.

(1) S. Thomas in I Post. Analyt. l. 1^a.

2. Definitio Philosophiae. Si nomen spectetur, Philosophia idem sonat quod studium seu amor Sapientiae. Primus autem adhibuit hoc nomen Pythagoras, propter modestiam: qui, interrogatus qua maxime arte confideret, respondisse fertur artem quidem se scire nullam sed esse φιλόσοφον, quasi non sapientem sed sapientiae amatorem. Et revera discrimen aliquod reale intercedere dicendum est inter Philosophiam et Sapientiam: utpote inter alium et alium statum nostre scientiae, prout est in via vel in termino suae perfectionis. Est enim Sapientia veluti sapida scientia seu scientia rerum perfecta; Philosophia vero itinerarium ad illam (1). Sed iam, tali discrimine facile subintellecto, ad eandem rem significandam assumitur Philosophiae nomen et Sophiae seu Sapientiae. Quid est ergo Philosophia? Ex Cicerone (2): nihil « aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiae. Sapientia autem, est (ut a veteribus philosophis definitum est) *rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hae res continentur, scientia* ». Quae definitio, ad substantiam quod attinet, etiam nunc recipitur, atque ad hanc aliam redit, ut Philosophia dicatur: *Rerum omnium scientia per causas ultimas*. Et dicitur: *Rerum omnium*, « id est earum quae tum sub aspectum cadunt, tum aciem oculi fugiunt » (3): non quasi oporteat res omnes cognoscere secundum proprias particulares rationes, sed quatenus eae res cognoscenti subiiciuntur secundum aliquam rationem communem. Dicitur: *scientia*, id est cognitio rei certa et evidens per demonstrationem. Quae autem adduntur verba, *per causas ultimas*, significant rationes sufficientes rerum, non solum cognoscendi sed etiam *essendi*, easque tum intrinsecas tum extrinsecas et plusminusve ultimas *prout a subiecto scientiae expostulantur*. Et sic v. g. frustra quis quaereret in Mathematica efficientes causas et finales, in Physica vero inquirendae veniunt omnes causae, at non simpliciter et absolute ultimae, sicut nec praesuppo-

(1) Cf. Senecam in Ep. 89.

(2) De Officiis L. II, c. 2.

(3) S. Ioannes Damascenus in Dialecticae c. III.

nitur pro subiecto aliquid transcendens particularia generentium. Nec est silentio praetereundum quod ex definitione tradita, sive ratio subiecti consideretur quod est aliquid universale in ordine rerum, sive ratio scientiae per causas, facile dignoscitur Philosophia esse scientia naturali rationis lumine comparata; non confundenda cum sacra Theologia, quae incipit ab ipso Deo et ex Dei auctoritate libere exterius manifestata procedit.

3. Divisio Philosophiae. Patet ex his primam quamdam Philosophiae divisionem esse in stricte dictam et late dictam, secundum quod respicit res omnes et causas earum absolute ultimas, vel aliquam rerum classem cum suis causis ultimis relative: et hoc est, secundum quod accipitur ut scientia universalis, tractans de ente in genere, vel etiam ut scientia particularis, tractans de aliquo particulari genere entis. Philosophia late dicta, praeter Logicam, Metaphysicam et Ethicam, complectitur etiam Mathematicam et Physicam. Philosophia vero stricte dicta continet Logicam, Metaphysicam et Ethicam: prout respicit ens quod vel est opus nostri intellectus quaerentis scientiam, vel est independens ab omni opere nostro, vel debet esse opus nostrae voluntatis; prout nempe respicit vel *ens rationis*, vel *ens reale*, et hoc rursus vel *speculabile* vel *operabile* a nobis. Confirmari potest ea prima divisio ex eo quod Mathematica et Physica solent appellari disciplinae philosophicae potius quam Philosophiae partes, et is qui profundius earum veritatem scrutetur dicitur ipsarum philosophiam et sapientiam quaerere. Saepe tamen tota Philosophia, iam a Platone, tripartita proponitur in *Rationalem*, *Naturalem* et *Moralem*. Quae partitio est ex subiecto scientiae.

Adest et alia ex fine, quae potius debetur Aristoteli, in *theoricam* et *practicam*: secundum quod Philosophia ordinatur ad ipsius veritatis contemplationem, vel ad opus perficiendum extra intellectum. Porro, praeter Moralem, quae practica est, omnes aliae partes, praesertim autem Metaphysica, ad theoreticam pertinent.

4. Unde concluditur Philosophiam non esse scientiam unam, sed multiplicem; esse tamen scientiam et non artem. Ra-

tio 1^a est: quia illud ad quod operatio scientis terminatur *obiectum* scientiae dicitur. Et, si quidem consideretur mere *in esse rei*, praescindens a ratione secundum quam attingitur a sciente, appellatur *materiale*; si autem *in esse scibilis*, una cum ratione secundum quam a sciente attingitur, appellatur *formale*, vel simpliciter obiectum scientiae. At vero obiectum scientiae nostrae, non aliquid simplex, sed « est aliquid complexum per modum enuntiabilis » (1) alicuius de aliquo. Hinc oportet intra ipsum obiectum inveniri aliquid primo cognitum circa quod scientia tota versatur et ex quo evolvitur, tamquam id de quo aliud praedicatur vel concluditur. Et hoc vocatur subiectum scientiae, nempe formale: subiectum proinde non *physicum* seu *inhaesionis* ipsius actus scientiae, quod obiecto *opponitur*, sed *logicum* seu *praedicationis* ac veluti obiectum quod *supponitur* omnibus obiecti determinationibus. Quoniam igitur omnis prima diversitas in subiecto scientiae scientiam diversificat, et ea non desideratur in partibus Philosophiae: manifesta est prima conclusio, Philosophiam non esse unam sed multiplicem scientiam.

Ratio alterius conclusionis est, quia proprie *ars* definitur « Recta ratio factibilium » (2), seu « operum *faciendorum* » non solum extra intellectum sed etiam extra intelligens; vel potestas *applicativa* « rationis rectae ad aliquid factibile ». Porro nihil tale in Philosophia reperitur. Quod si olim, tempore Medii Aevi, inter septem artes liberales, seu in *trivio*, quod complectebatur grammaticam, rethoricam et dialecticam, et in *quadrivio*, quod arithmeticam complectebatur, geometriam, astronomiam et musicam, videtur iure inclusum fuisse aliquid pertinens ad Philosophiam; id minime significat Philosophiam fuisse computatam inter proprie dictas artes. Nam primo quidem illae disciplinae proponebatur tamquam viae quibus vivax adolescentium animus ad secreta philosophiae praeparabatur et introibat; deinde vero, quia natura sua ordinantur, praeterquam ad ipsam rerum cognitionem, ad opus aliquod perfi-

(1) S. Thomas in 2^a 2^{ae} q. I a. 2.

(2) S. Thomas in 1^a 2^{ae} q. 57 a. 3 et 4, et in 2^a 2^{ae} q. 47 a. 2.

ciendum, licet non extrinsecum ipsi rationi, ideo per quamdam similitudinem iure artes vocari potuerunt et possunt: *artes* scilicet, non serviles vel minores, sed *liberales* et *maiores* (1).

5. **Origo et conspectus historicus Philosophiae.** Originem Philosophiae esse repetendam ex naturali desiderio sciendi, admirationi coniuncto, quod inest omnibus hominibus: facile concedent omnes. Ex hoc enim quod mira obiiiciuntur nobis quae non capimus et capere tamen desideramus, provenit ut rationes eorum ultimas quaeramus et unam partem cognitam comparamus cum alia. Quod quidem valere dicendum est non solum de vulgari quodam philosophandi studio, sed etiam, immo praesertim de scientifico; quamvis hoc sit minus commune. Unde Epictetus (2): « Ecce philosophiae initium: animadversio pugnae hominum inter ipsos, et inquisitio causarum pugnae illius, et condemnatio ac repudiatio nudae opinionis ». Atque origo ista se tenet potius ex parte intellectus. Ex parte autem voluntatis est intimus nexus qui viget inter vitae praxim et principia philosophiae quibus adhaeremus. Hac de causa philosophia quaedam plus minusve exulta, semper et ubique apud omnes gentes, extitisse dicenda est cum ipsa humani generis societate.

Ad eius historiam quod attinet, sponte occurrit magna illa divisio quae est in philosophiam antiquam seu paganam vel praechristianam, et in philosophiam Christianam. Quae divisio non tam ordine temporis accipi debet quam ordine perfectionis. Quamvis enim Christiana dici debeat philosophia quae vixit et viget post Christum natum; non tamen putandum est quod statim a Christi nativitate omnis philosophia desiderit esse pagana: siquidem plures eius formae, et praesertim Neoplatonismus, qui ultima fuit forma philosophiae paganae, nonnulla adhuc saecula vitam suam ducere iam difficillimam perrexerunt, simul cum incipiente philosophia Christiana, nec nisi medio circiter saeculo sexto disparuerunt. Quare, inspecto potius ordine perfectionis, philosophia Christiana dici potest

(1) Cf. S. Thomam in L. Boethii de Trinitate, q. V a. 1.

(2) Dissertationes L. II, c. 11.

ea quae in suis demonstrationibus respectum aliquem servat ad supernaturalem Dei revelationem per Christum omnibus hominibus impertitam: quam, vel recipit, ut normam sciendi extrinsecam et negativam, vel saltem non amplius ignorat. Philosophia vero quae nullum servet respectum ad hanc divinae revelationis normam, sive quia positive reiecit, sive praesertim quia penitus ignorat vel fingit ignorare: pagana dicenda erit.

Porro ex philosophia pagana, quae primo venit consideranda est philosophia orientalis: in qua, etsi non defuit, maxime apud Indos, rationalis exercitatio inquirendae veritatis, praevaluit tamen speculatio quaedam religiosa, commixta saepe doctrinis pantheisticis. Succedit philosophia graeca, virtute sua ratiocinandi et studio naturae potissimum excellens. Huiusmodi philosophia, post praeparationis periodum, in qua floruerunt Pythagoras, Parmenides, Heraclitus, Anaxagoras aliique non pauci; aetatem auream attigit per Socratem, Platonem et Aristotelem. Postea decedit partim in scholam stoicam, partim in epicuraeam, ac tandem in scholam scepticorum et eclecticorum. Atque ultima haec philosophiae graecae periodus eam continet formam quae, prout practica agendi ratio romanorum ferebat, Romae recepta est, et Ciceronem eclecticum produxit. Eodem autem tempore, alibi, praesertim Alexandriae, tentamina fiebant conciliandi simul in uno aliquo systemate cum philosophia graeca doctrinas religiosas orientis.

Quae cum ita se haberent, initium factum est philosophiae Christianae, iam ab initio manifestae ob universalitatem suam et vim comprehensivam. Tres in ea distingui possunt periodi cum triplici correspondenti forma. Prima est quae fluit a saeculo primo ad nonum, cum antiqua Europae societas civilis, ex novorum populorum ingressu, renovata est. Et ad eam pertinet philosophia Patrum Ecclesiae: quae tota in eo fuit ut veritatem divinitus revelatam tueretur ab extrinsecis impugnationibus philosophiae paganae, et simul fundamenta iaceret novae philosophiae. Notatu dignum est apud Patres magis quam Aristotelem in honore fuisse Platonem. Altera periodus decurrit a saeculo nono ad decimumquintum, et conti-

net philosophiam Scholasticam : sic appellatam a Scholis quas Carolus Magnus, advocatis in auxilium doctis Ecclesiae vivis, instituerat ad artes liberales tradendas. Quoniam autem philosophia quae in his Scholis tradi coepit, fuit praecipue Aristotelis, cuius tunc primum cogniti tractatus magni aestimabantur : hinc philosophia Scholastica saepe dicitur etiam Aristotelica vel Peripathetica. Dicitur et S. Thomae, vel quandoque Thomistica, ex eo quod inter philosophos Scholasticos facile princeps extitit S. Thomas Aquinas : qui, ex Pallavicini sententia, Aristotelem Christianum effecit. Generatim vero philosophia Scholastica eo adlaboravit ut unum proponeret completum systema philosophiae, in quo fides a Deo revelata et humana ratio harmonice consisterent, cum officiis distinctis quidem at non separatis. Tertia tandem periodus inde a saeculo XV° usque ad nostra tempora decurrit : unde et dicitur philosophiae modernae.

Potissima fuit ipsi causa originis ea quae dicitur Protestantium Reformatio et eminet ob male desertam religiosae sapientiae regulam. Quoad rem ipsam, philosophia modernorum, inter quos non desunt fideles philosophiae perennis custodes qui et vetera novis augere student et perficere : videtur in eo praesertim differre a Scholastica quod explicationem phaenomenorum naturalium repetat ex quadam vaga notione legis, absque forma reali, saltem intrinseca, in qua legis principium substantificetur, nec non et in eo quod, praepostero ordine, ex vitae praxi veritatem speculativam conetur deducere.

6. De habitudine Logicae ad Philosophiam. Ut iam supra innuimus et concedunt omnes, « Logica non continetur sub philosophia speculativa quasi principalis pars, sed quasi quoddam reductum ad eam : prout ministrat speculationi sua instrumenta, scilicet syllogismos et definitiones et alia huiusmodi. Unde... non tam est scientia quam *scientiae instrumentum* » (1) : non tam intendit ipsum scire, quam tradit *modum sciendi*. Et ideo a discipulis Aristotelis *ὄργανον* vocata est. Minime tamen hoc significat Logicam non esse scientiam:

(1) S. Thomas in L. Boethii de Trin. q. V a. 1.

habet enim primum aliquod subiectum de quo plura ordinate demonstrat, nempe opus rationis quo pervenimus ad scientiam; sed solum significat eam esse scientiam natura sua introductoriā, et aliquid participare de arte, utpote ordinatam ad aliquid perficiendum per modum cuiusdam operis, nempe ad actum rationis dirigendum ad assecutionem veritatis. Simpliciter autem Logica dici potest et debet scientia; et quidem scientia speculativa: quia non ordinatur ad opus perficiendum extra intellectum.

Iamvero initium facimus a Logica in tradenda philosophia, non quasi ipsa faciliior sit ceteris scientiis, cum habeat potius peculiarem difficultatem ex eo quod pertinet ad ordinem cognitionis non directae sed reflexae, et versatur circa signa quaedam rerum cognoscendarum, non circa res ipsas; sed incipimus a Logica quia magis necessaria est ad scientiam de rebus perfecte acquirendam. Nam, teste Aristotele (1), « absurdum est simul quaerere scientiam et modum sciendi »; et quamvis modus proprius singularum scientiarum possit in singulis scientiis circa principium tradi, at non modus communis procedendi in omnibus aliis scientiis, quem tradere debet Logica.

Neque vero timendum est quod sic eatur in infinitum et praemitti debeat alia scientia vel ars ad ipsam Logicam addiscendam. Siquidem, praeter Logicam artificialem seu habitum intellectualem studio et arte acquisitum ad recte procedendum in usu rationis; adest et Logica naturalis, tamquam habitus bene ratiocinandi quo a natura plus minusve instruitur omnis homo. Ars autem supponit naturam.

7. Definitio Logicae. Brevissima definitio Logicae est quod sit *Scientia rationalis*. Et rationalis dicitur non solum ex hoc quod est secundum rationem, quod est omnibus scientiis et artibus commune, sed etiam ex hoc quod versatur circa ea quae pertinent ad ipsum actum rationis sicut circa propriam materiam (2). Notandum est autem quod ars quidem vel scientia practica respicit aliquid faciendum, scientia vero-

(1) In II Metaph. l. 5^a.

(2) Cf. S. Th. in I Post. Anal, l. 1^a; et in I Periherm. l. 1^a.

speculativa nonnisi aliquid quod iam est vel est factum. Hinc proprie loquendo Logica, quae, pro quanto est scientia, speculativa est, non habet pro subiecto ipsum actum seu ipsam operationem rationis prout est ad res sciendas: sic enim operationem rationis vel considerat Psychologia vel dirigit Logica ut ars; sed habet pro subiecto aliquid quod est ut *opus rationis* (1), in quo, sicut in signo, res iam censentur scitae, et continetur ordo recti processus ad obtinendam scientiam de rebus. Bene igitur poterit Logica per propriam definitionem definiri: **Scientia de opere rationis in quo continetur ordo quem in qualibet scientia mens humana tenet**; seu brevius: *Scientia de modo sciendi*. Pro quanto autem Logica dici potest ars, bene definietur, cum S. Thoma in l. c. Post. Anal.: « *Ars Directiva ipsius actus rationis*; per quam scilicet homo in ipso actu rationis ordinate et faciliter et sine errore procedat ». Saepe tamen a bonis etiam auctoribus indiscriminatum consideratur vel ordo quem nos de facto in bene ratiocinando tenemus, vel ordo a nobis ad bene ratiocinandum tenendus; unde et Logica dicitur ab iis: *Scientia de actu* vel *de actibus rationis* rite ordinandis.

8. Ad aliqualem huius rei ulteriorem intelligentiam, iam nunc habendam et possibilem haberi, et ad veteres logicos capiendos, adhuc pauca haec notentur. Sciendum est igitur quod generatim cuiuscumque agentis tendentia in aliquem certum terminum *intentio* dicitur; speciatim autem dicitur actus voluntatis appetentis finem ab intellectu praecognitum. Hinc iure ipsa operatio intellectus cognoscentis aliquid vocari consuevit intentio. Sed, quia omnis cognitio consistit in assimilatione quadam intentionali cognoscentis ad cognitum, per quam scilicet ipsum cognitum fit praesens in cognoscente, non quidem *physice* seu per naturalem suam entitatem sed *intentionaliter* seu per aliquam sui repraesentationem: ideo intentio intellectus, et consequens intentionalis repraesentatio obiecti, quae et *conceptio* dicitur, tum *subiective* considerari debet, seu *secundum id quod in se est*, tum *obiective* seu *secundum id*

(1) Cf. S. Th. in L. Boethii de Trim. q. VI a. 1.

quod repraesentat. Et si quidem intellectus noster primo ac per se cognosceret seipsum, statim, eodem actu, cognosceret etiam alium et alium modum essendi quem res cognitae habent in seipsis et quem habent in cognoscente, in quo secundum naturam cognoscentis inveniuntur; neque ulla esset necessitas scientiae logicae. Nunc autem res aliter se habet. Ut noster intellectus cognoscat seipsum et modum essendi vel formas quas res cognitae contingit quod induant in ipso, ex eo quod cognoscantur, indiget reflexione, et sic, praeter *cognitionem directam*, qua intellectus primo fertur ad rem aliquam cognoscendam, admitti etiam debet in intellectu nostro *cognitio reflexa*, qua intellectus ex re aliqua primo cognita ab ipso redit ad seipsum cognoscendum. Quod praestare potest dupliciter: vel ut cognoscat seipsum et operationem suam, prout et ipse in se est res aliqua primo cognoscibilis, et haec est *reflexio psychologica*; vel ut cognoscat res iam ab ipso cognitae inquantum praecise ab ipso cognitae sunt, et haec est *reflexio logica*, qua *res* fiunt revera *secundo cognitae*, et obtinentur eae quae dicuntur *secundae intentiones*, nempe obiectivae. Patet ex his quid sibi velint logici cum dicunt Logicam esse *scientiam de secundis intentionibus intellectus*, vel *de intentionibus* seu *conceptionibus reflexis*. Patet etiam quod subiectum Logicae revera est *opus rationis* seu *ens rationis*: nempe id cui non competit esse obiective nisi in intellectu seu dependenter a consideratione intellectus, et quidem intellectus prout ratio est, indigens discursu et reflexione ad scientiam de rebus, ut potest, perfectam habendam; non autem est ens reale, seu id cui competat esse obiective independenter a consideratione intellectus. Satis est haec modo innuisse.

9. Divisio Logicae. Dividitur primo Logica, ut iam diximus, in *naturalem* et *artificialem*. Quarum haec altera, utpote quae sola tradi potest et addisci et ad complementum scientiae pervenire, sistitur nobis formaliter tractanda: id est secundum propriam et perfectam rationem intelligibilem obiecti ad quod habitus bene rationandi respicit; illa vero prima, solum virtualiter seu secundum continentiam effectus in causa: quatenus nempe habitus bene ratiocinandi arte acquisitus germi-

nat ex habitu naturali, et ad perficiendum habitum naturalem ordinari tandem debet, sicut ad finem.

Rursus autem ipsa logica artificialis subdividitur in *docentem* et *utentem*. Logica docens tradit praecepta et regulas ad bene ratiocinandum in qualibet materia; utens autem praecepta tradita complet opere. Porro non quilibet usus logicae, sufficit ad habendam logicam utentem: secus enim, quia usus logicae naturalis pervadit omnem scientiam et argumentationem, in omni argumentatione dicendi essemus agere logicos, sed requiritur usus principiorum communium logicae artificialis in aliena materia. Quae materia non potest esse necessaria seu necessariam suscipere conclusionem ex solo usu logicae, necessaria enim conclusio fluit ex propriis principiis rei, sed solum suscipere potest conclusionem contingentem seu probabilem, vel improbabilem seu sophisticam. Et sic v. g. non ex hac solo principio logico, quod ubi est eadem proprietas ibi est eadem natura, concluditur necessario quod omnes homines, cuiuscumque stirpis eandem participant naturam. Unde patet doctrinam quidem Logicae semper esse scientiam, et scientiam distinctam, etsi universalem; numquam vero eius usum, etsi utilem ad alias scientias.

10. Restat consideranda quaedam alia divisio Logicae, quae maioris est momenti et pertinet ad ipsam scientiam logicam quam tradituri sumus. Hac autem in re consensus adest inter auctores in admittenda generatim bipartita tractatione Logicae, sed est dissensus in ratione reddenda huius partitionis, nec non et in modo denominandi partes. Cum enim in confesso sit apud omnes quod Logica non de rebus ipsis agit, sed potius de instrumentis vel signis quibus utimur ad res cognoscendas: sponte sua divisio se offert in unam partem quae agat de instrumentis vel signis logicalibus in seipsis tantum consideratis et in aliam partem quae de iisdem agat in ordine ad munus quod habent deserviendi acquisitioni scientiae. Hinc iam suo tempore Seneca: « Διαλεκτική » in duas partes dividitur, in verba et significationes: id est in res quae dicuntur, et vocabula quibus dicuntur » (1). Idem concluditur,

si certitudo scientiae, ad quam dirigitur totum aedificium logicum, consideretur dependens tum *ex forma* argumentationis tum *ex materia*: ita nempe ut obtineatur et *veritas* quae dicitur *consequentiae* et *veritas consequentis* (1). Et similiter idem concluditur, si secundae intentiones intellectus, quae proprium subiectum Logicae constituunt, considerentur, ut par est, et prout ipsae aliquam obiectivitatem habent in mente, et prout a primis distinguuntur et fundantur in primis (2). Ipse Aristoteles qui auctor Logicae merito potest appellari, praedictam partitionem proposuisse dicendus est suo duplici tractatu Priorum et Posteriorum Analyticorum. Quia tamen ipsemet Aristoteles et alios tractatus habet qui certe ad Logicam pertinent, sed non proprie respiciunt resolutionem seu analysim argumentationis, vel saltem non satis distinguunt argumentationem ex parte formae ab argumentatione ex parte materiae, sicut v. g. in Topicis et in Sophisticis Elenchis: facile intelligitur cur adhuc extet aliquis dissensus in dividenda Logica,

Veteres Scholastici, aliquod quidem discrimen servantes inter logicam quae solum de forma instrumentorum rationis tractat et eam quae de instrumentis materiae suae applicandis, sed magis attendentes ad minorem vel maiorem difficultatem quae pro discipulis instituendis hac in re invenitur, primam partem Logicae vocaverunt *Isagogem* seu Introductionem, vel *Summulas*, vel *Dialecticam*, vel simili alio nomine; alteram vero simpliciter *Logicam*. Vel etiam: illam *Logicam minorem*, hanc *Logicam maiorem*; quam divisionem sunt et recentiores scholastici qui retinent. Iam tamen plures recentiores dividere solent Logicam in *Dialecticam* et *Criticam*.

Ad nos quod attinet, videtur posse aliquomodo vocari prima pars *Dialectica*; etsi proprie hoc nomen reservabatur antiquitus ad alteram partem Logicae pro quanto est inventiva et disputabilis. Sed non videtur posse bene vocari *Critica* altera pars: tum quia proficisci videtur a dubio de obiectiva realitate nostrae cognitionis, vel hanc realitatem per principia

(1) Cf. S. Th. in I Post. Analyt. l. 1^a.

(2) Cf. Ioannem a S. Thoma, Logica, p. 213.

aliarum scientiarum examinat; tum etiam quia, pro quanto sensum aliquem continet vero conformem, applicari poterit Logicae iudicativae seu demonstrativae possessi veri, non autem Logicae inventivae seu inquisitivae, quae et methodica a quibusdam vocatur. Quare, omnibus consideratis, retinendam putamus divisionem Logicae in maiorem et minorem: eo vel magis quod et commendat unitatem scientiae logicae, et bene dat intelligere quod veritas consequentis aliquid addit veritati consequentiae; nec ceteroquin prohibet quominus, data occasione, appelletur aliqua pars Logicae Dialectica, vel Critica vel Methodica; sicut etiam nec respuit alias satis bonas divisiones Logicae in puram vel formalem vel verbalem, et applicatam vel materiale vel realem. Tractabit ergo Logica minor de ente rationis secundum formam suam, seu secundum veritatem consequentiae ad quam formaliter ordinatur; Logica vero maior, de ente rationis in ordine ad eius reale fundamentum, seu in ordine ad veritatem ipsius consequentis.

LOGICAE PARS PRIOR

SEU

LOGICA MINOR

---

11. Proprium opus actus rationis, quod est subiectum Logicae, argumentatio est; et quidem argumentatio in sua ipsa forma consideranda, una cum partibus ex quibus componitur, si agitur de Logica minori. Porro ad actum vel operationem rationis, quae est ratiocinium, praerequiritur operatio quae est iudicium per compositionem et divisionem conceptuum; et ad iudicium alia operatio, quae est simplex apprehensio. Quoniam igitur totum hoc logicale compositum nequit perfecte cognosci nisi ordinate in suas ultimas partes resolvatur: « et quia idem est terminus resolutionis et principium compositionis » (1): hinc sponte fluit haec tripartita et ordinata Logicae minoris divisio, ut agamus 1°) De pertinentibus ad primam mentis operationem; 2°) De pertinentibus ad secundam; 3°) De pertinentibus ad tertiam. Dicimus autem nos agere de pertinentibus ad tres operationes nostrae mentis, potius quam de ipsis operationis: quia ratio sufficiens essendi Logicae, prout a Psychologia distinguitur, non est repetenda ex sola natura actus cognoscitivi, actus enim cognoscitivus, quantum est de se, naturali repraesentatione ac tendentia respicit obiectum, et sic nulla directione indiget ut reguletur et ad res cognoscendas recte applicetur; sed est repetenda ex eo quod

(1) Ioannes a S. Th., Logica, c. I. et sq.

nos, sicut loqui nihil sine signis, ita nec possumus aliquid sine signis intelligere.

Ex quo fit ut, quando in Logica reflectimus supra nostros actus cognoscitivos rerum, id quod statim invenimus sunt huiusmodi *signa* operationum nostrae mentis. De his igitur proprie agendum in tota Logica, praesertim vero in minori; ac de ipsis operationis, nonnisi obiter in quantum ad signorum intelligentiam praerequiruntur.

CAPUT PRIMUM.

De pertinentibus ad primam mentis operationem.

12. Quid simplex apprehensio eiusque signum. Simplex apprehensio est actus quo mens obiectum aliquod ita percipit ut nihil de ipso affirmet vel neget. Vocatur etiam *simplex rei notitia*, vel *notio*, *conceptus* rei; aliquando, etiam *idea*: quamvis proprie loquendo, idea sit forma rei praeeexistens in mente ad cuius imitationem agens intellectivum aliquid producit, ac proinde minus late pateat quam conceptus, et, potius quam ad ordinem mere speculativum, pertineat ad ordinem speculativum qui per extensionem fit practicus. Dicitur autem apprehensio quia per talem actum tendit mens ad rem aliquam suo modo prehendam et in se collocandam. Simplex vero dicitur ut distinguatur a *composita*, quae locum habet in iudicio; non ut distinguatur a *comparativa* unius respectu alterius: constat enim quod possumus quandoque citra iudicium de veritate rei etiam integram historiam apprehendere, legendo v. g. vel audiendo. Hinc adest et haec simplicis apprehensionis definitio: *intelligentia incomplexorum vel complexorum ad modum incomplexorum.*

13. Quid nunc signum simplicis apprehensionis, et in primis quid signum in genere, sedulo notandum est. Definiri ergo generatim potest signum: *omne id quod potentiam cognoscitivam ducit in cognitionem alterius*; vel etiam: *omne id quod potentiae cognoscitivae, prater seipsum, aliquid aliud reprae-*

sentat, seu facit innotescere. Sic gemitus est signum doloris; et ramus olivae, pacis. Ut patet, est de rationi signi quod sit aliquid medium inter potentiam cognoscitivam et rem significatam, et sic duas praeseferre simul debeat habitudines: ad potentiam scilicet cui aliquid significat et ad rem quam significat.

Porro potentia cognoscitiva, quae in casu non est proprie nisi intellectus, intelligenda hic est actu operans; res autem significata, principaliter cognoscenda, seu tamquam id ad quod cognitio finaliter terminetur. Quidquid igitur se tenet ex parte potentiae ante ipsam operationem, signum dici nequit; sed nec dici debet signum quidquid potentiae obiicitur cognoscibile et facit aliud innotescere. Et sic v. g. creaturae signa sunt nobis Dei creatoris; ipse vero Deus, sive actione sua extrinseca, sive etiam intrinseca sui ipsius revelata manifestatione, faciens nobis res a se distinctas innotescere, non deberet signum dici. Semper enim signum aliquid retinet de velo. Unde superet quod ipsum signum semper potentiae cognoscitivae sistatur, vel ut obiectum praecognitum in ordine ad aliud cognoscendum, vel saltem ut vicens gerens obiecti cognoscendi: ac propterea semper signum est aliquomodo obiectivum et ordinatum ad aliud.

Nascitur ex his duplex praecipua divisio signi, in *internum* et *externum*: seu etiam, ut communius dici solet, in *formale* et *instrumentale*. Primum est illud quo mens intrinsece actuatur simul et ducitur in cognitionem alterius; et est verbum mentis, vel imago rei intellectae. Quae quidem imago, ad hoc ut dici valeat signum, minime postulat cognosci entitative, ut est in se res quaedam; repraesentative autem dici potest praecognoscenda, non tamen ita ut repraesentatio alterius sit conditio cognita et cognoscatur per hanc res qua representata, sed solum ita ut sit conditio cognitionis et cognoscere faciat rem quae repraesentatur. Quod si cognoscatur etiam ipsa conditio repraesentationis, tunc illa imago incipit pertinere ad secundas intentiones intellectus in ordine reflexionis logicae, et suscipit formalem denominationem signi. Atque in hunc modum ipsa simplex apprehensio, obiective considerata, si-

gnum aliquod rei dicitur; similiter et conceptus. Quantum ad signum instrumentale vel externum, primo quidem notandum est quod semper signum externum ordinatur quodammodo ad internum, etsi non viceversa; deinde vero duplex distingui potest signorum externorum classis. Una est eorum quae ad signa interna formanda ordinantur; et sic habemus, inter alias partitiones, signum *naturale* vel *arbitrarium*, *conventionale* vel *consuetudinarium*: prout a natura vel arbitrio hominum, a conventionem aliqua vel consuetudine habet quod ducat in cognitionem alterius. Exempla sunt obvia: ut puta vestigium quod est signum pedis animalis, vel mappae appositae signum prandii. Altera classis est eorum quae a signis internis iam formatis derivantur; et sic generatim se habent signa omnia ad conceptus mentis manifestandos apta. Inter quae procul dubio eminent *vocabula* seu verba exteriora, sive ore prolata, sive scripta, sive nutibus vel quocumque alio modo manifestata. Manifestum est autem quod vocabula significant immediate conceptus et mediantibus conceptibus res; sicut etiam quod naturale est homini vocabulis uti seu loqui, sed arbitrarium, loqui hoc vel illo modo. Nec repugnat quod quaedam signa externa, primitus ab internis formatis derivata, rursus ad interna formanda ordinantur: quod maxime accidit in vocabulis.

Quibus omnibus praemissis, patet signum simplicis apprehensionis proprie nihil aliud esse quam conceptum ipsius, quo ipsa exhibetur vel ut id ex quo incipit constructio, vel ut id in quod resolutio terminatur operis rationis. Et quamvis primo modo potius dici deberet elementum, iam tamen generatim signum simplicis apprehensionis *terminus* appellatur; ac proprie circa terminos totum hoc primum caput Logicae minoris versabitur. Circa quos videntur quatuor esse praesertim quaerenda, primo de termino in genere; deinde de praecipuis termini divisionibus; tum de terminis inter se comparatis; tandem de singulorum terminorum valore.

ARTICULUS PRIMUS.

De termino in genere.

14. **Quid terminus.** Classica est definitio termini tradita ab Aristotele (1): « Terminum voco in quem resolvitur propositio, tamquam in id quod praedicatur et id de quo praedicatur, apposito vel diviso esse vel non esse ». Nempe, terminus est id in quod resolvitur propositio, tanquam in praedicatum et subiectum, sive propositio sit affirmativa sive sit negativa. Ad cuius definitionis intelligentiam notare oportet quod consideratio nostra termini fit per ordinem ad opus rationis, quod est argumentatio et constat ex propositionibus. Porro propositio est oratio, seu generatim signorum complexio, in qua unum de altero affirmatur vel negatur. Id quod de alio affirmatur vel negatur dicitur *praedicatum*; illud autem de quo aliud affirmatur vel negatur dicitur *subiectum*. Affirmatio ipsa vel negatio appellatur *copula verbalis*; et exprimi solet copula haec verbalis per verbum *est*, indiscriminatim, sive pro affirmativa sive pro negativa propositione. Ratio est: quia, licet negatio in propositione negativa afficiat ipsam copulam; numquam tamen copula intelligi debet quasi tertium quoddam elementum, sed solum ut forma uniens duorum quae claudatur in ipso praedicato secundum quod praedicatum *actu* refertur *ad* subiectum, vel ut coniungendum cum ipso vel ut ab ipso disiungendum. Et in propositione quidem affirmativa intelligitur coniungi seu apponi esse determinatum, et simul disiungi seu dividi non esse indeterminatum; in negativa autem viceversa apponi non esse indeterminatum, et esse determinatum dividi. Unde patet quod omnis propositio est quoddam compositum logicum, et *id in quod resolvitur propositio* ad solam formae unientis cessationem, iure nuncupatur terminus. Alia verba definitionis Aristotelicae ad maiorem claritatem adduntur.

(1) In I, Pr. Analyt. I. 1^a.

Praestat etiam notare quod hoc ipsum nomen « terminus » est nomen concretum exhibens veluti formam in materia, seu id quod est per se primo intelligibile de nomine rei simul cum aliquo alio cui applicatur. Quoniam autem illud cui forma logica termineitatis applicatur iam habet aliunde suam intelligibilitatem alicui subiecto applicandam : hinc non solum termini in genere, sed etiam huius vel illius termini in particulari, vel melius huius vel illius conceptus cui ratio termini applicatur, licet comprehensionem et extensionem inquirere.

15. De comprehensione et extensione alicuius termini. Comprehensio alicuius termini est complexus notarum intelligibilium quibus notio per terminum significata constat. Extensio autem est numerus subiectorum ad quae notio potest applicari. Et sic v.g. comprehensio termini in genere est ea quam accepimus ex definitione Aristotelis : nempe intelligibilitas contenta in eo in quod resolvitur propositio ; extensio, omne id quod fungi potest munere subiecti vel praedicati in aliqua propositione. Et similiter : comprehensio huius termini *homo* est quidquid intelligibile continetur in animali rationali ; extensio autem, omnia individua de quibus homo potest cum veritate praedicari. Quod si ad invicem comparentur comprehensio et extensio alicuius termini, satis patet quod se habent ratione inversa ; ita scilicet ut, quo maior est comprehensio, eo minor sit extensio, et vicissim. Exemplo sint termini *Deus*, et *ens*.

ARTICULUS SECUNDUS.

De praecipuis termini divisionibus.

16. Cum essentiae rerum sint sicut numeri, quibus nihil addi vel demi potest quin alii evadant ; manifestum est quod etiam essentia termini in genere nullam admittit divisionem in partes in quibus ipsa integra verificetur. Unde superest quod aliquatenus dividi possit *ratione subiecti* sui, tum immediati, quod est subiectum et praedicatum propositionis, tum praesertim *mediati*, quod est quilibet cuiusque rei conceptus capax induere formalitatem termini. Et sic revera plurimae

adsunt divisiones termini : nec solum ex parte ipsarum rerum vel rerum classium in particulari quas termini vel conceptus repraesentant, sic enim sunt innumerabiles ; sed etiam *ex parte* alicuius *modi* generalis vel repraesentandi seu *significandi res*, vel *rei* repraesentatae seu *significatae*. Sic autem in praesenti divisiones termini considerantur. Iamvero potest considerari terminus generalissime ex parte modi significandi res, vel ut immediate rem significans intus in mente : et habetur *terminus mentalis* ; vel ut externe significans rem mediante conceptu : et habetur *terminus oralis*, vel scriptus, vel quacumque alia ratione foris expressus, qui et potiori iure terminus dicitur. Hinc statim :

17. Divisiones termini mentalis. Dividitur terminus mentalis seu conceptus :

1° in *clarum* et *obscurum*, prout obiectum aliquod ita repraesentat ut mens bene videat quid sit in se totum illud quod ipsa attingit, vel secus.

2° in *distinctum* et *confusum*, prout obiectum repraesentat, vel secus, cum notis intelligibilibus quae sunt et quatenus sunt propriae ipsius, ipsum secernentes ab omni alio (1). Ex quo patet posse aliquem conceptum esse clarum et tamen confusum seu indistinctum. Quod maxime contingit in vulgaribus cognitionibus. Et sic v. g. clarus dicendus est ille obvius conceptus temporis quem omnes habent, at minime distinctus. Unde et potest hic applicari illud Senecae (2) : « simile confuso est quidquid usque in pulverem sectum est ».

3° Dividitur conceptus in *completum* et *incompletum*, secundum quod exhibet, vel non exhibet, omnes notas intelligibiles quibus essentia vel perfectio rei absolute consideratae constat. Quare omnino bene potest contingere conceptum alicuius rei esse completum simpliciter, quantum ad substantiam rei, et secundum quid incompletum, quantum ad ex quae substantiam antecedunt vel consequuntur : ut v. g. se habet conceptus hominis tanquam animalis rationalis ; nec divisio ista reciprocatur cum sequenti, quae est.

(1) Cf. S. Thomam in I Physic. I. 1^a.

(2) in Ep. 89.

4° in conceptum *comprehensivum* et *mere apprehensivum*. Primus rem exhibet quantum intelligibilis est, tum *absolute*, tum etiam *relative* ad alias res ad quas refertur vel referri potest. Ad alterum habendum satis est quod aliquid de re apprehendatur. Ac proinde omnis quidem conceptus comprehensivus est completus, at non viceversa. Patet autem conceptus nostros non esse comprehensivos.

Si quae sunt aliae termini mentalis divisiones, vel per se facile intelliguntur nel opportuniori loco tradi poterunt.

18. Divisiones termini oralis. Quas nunc subiicimus divisiones termini dicimus esse divisiones termini oralis, non quasi totaliter praeseindant a mentali, cum potius impossibile sit non referri aliquammodo terminum ad conceptum; sed quia proxime respiciunt ipsam vocem vel signum quodlibet externum quo conceptus manifestatur. Quod autem hoc ita sit facile patebit consideranti. Nam v. g. terminus vagus vel aequivocus, si de conceptu ipso diceretur, qui rem immediate significat, argueret rem aliquam vagam vel aequivocam: quod certe repugnat.

Dividitur ergo in primis terminus oralis:

a) in *significantem* et *insignificantem*. Ille *aliquid*; hic *nihil* significat: nihil nempe, quod nihilominus ad instar alieius entis a ratione conceipitur et constituitur. Quidquid enim ab homine, ut est ens intellectivum, profertur, intelligitur hoc ipso esse in via ad significandum: si non aliquid, ergo nihil. Exemplum termini insignificantis inter dialecticos communissimum: *Blitri*. Apud S. Ioannem Damascenum invenitur (1): *Scindapsus*. Apud B. Albertum M.: *Bubabaf* (2). Hinc terminus insignificans, qui utique melius diceretur *nihil significans*, minime significat seipsum vel terminum insignificantem, sed est terminus significans nihil. Et ideo licet propositionem conficere: *Blitri* nihil significat, seu est terminus nihil significans. Quae subtilia ad naturam termini et cuiuscumque signi melius penetrandam dicta censeantur, non ad pompam inutilem. Porro ulterius terminus significans potest subdividi:

(1) Dialecticae C. V.

(2) In I Perihern., Tract. II, c. V.

b) in *per se significativum* et *consignificativum*, seu in *categorematicum*, et *syncategorematicum*. Quorum primus per se solum significat aliquid capax fungi munere subiecti vel praedicati in propositione: sicut homo, sapientia, iustus; alter non significat aliquid capax fungi munere subiecti vel praedicati nisi simul cum alio seu alteri adiectus. Atque id quidem contingere potest tum ad modificandam extensionem termini principalis cui syncategorema adicitur, ut omnis, aliquis; tum ad modificandam comprehensionem, ut lente, velociter. Ut autem vis termini syncategorematici capiatur, iuvat illum pronuntiare quasi incomplete et interrogative: sic v. g.; omnis...?, lente...?. Nunc rursus terminus categorematicus potest subdividi:

c) in *firum* et *vagum*, prout semper eandem rem, vel modo unam modo aliam significat. Quae divisio, ut patet, repetitur ex stabilitate vel fluctuatione illius qualiscumque significationis quam terminus habet: ut puta *Deus* in primo casu, et *natura* in secundo; non autem repetitur ex identitate ipsa vel diversitate significationis. Ac proinde, licet secundum quid affinis cum sequenti, simpliciter tamen debet a sequenti distingui: quae est

d) in *univocum* et *aequivocum*. Terminus univocus est ille qui pluribus distributive, seu singillatim et non collective, applicatur secundum eandem significationem; aequivocus, generatim, qui secundum diversam significationem. Cogites *hominem* respectu omnium individuorum humanorum; et *canem* respectu noti animalis domestici et sideris; vel *caput*, *pedem*, respectu diversorum de quibus dicuntur. Et consulto dicimus *diversorum*: quia nihil prohibet quominus idem terminus, aequivocus respectu omnium, sit univocus respectu aliquorum inferiorum, vel viceversa: ut canis respectu animalium latrantium.

19. De terminis univocis, aequivocis et analogis. Praestat autem adnotare quod, cum idem assimiletur bono, quod est ex integra causa, et diversum malo, quod est ex quocumque defectu: significatio simpliciter eadem intelligitur omnino eadem, at non significatio simpliciter diversa necessario intelligitur omnino diversa. Hinc subdivisio quaedam termini

aequivoci in eum qui habet significationem omnino diversam, et in eum qui habet significationem partim eandem partim diversam. Et ille quidem solet appellari terminus *aequivocus a casu* vel simpliciter *aequivocus*; hic autem *aequivocus a consilio*, vel proprio nomine *analogus*: ex eo quod absit aliqua ratio intrinseca cur idem terminus pluribus tribuatur. *Pes.* v. g. de membro corporis et de initio montis dicitur analogice; Alexander de pluribus hominibus, *aequivoce*. Ex quo tandem fit ut, quia aliquis terminus pluribus distributive applicatur secundum significationem vel omnino eandem, vel omnino diversam, vel partim eandem partim diversam: ideo iuxta eundem ordinem habeamus terminum univocum, vel *aequivocum*, vel *analogum*. Sed iuvat paulo fusius hanc rem explicare.

Ex traditis definitionibus tria veniunt in his terminis consideranda: ipse terminus vel nomen, ratio vel essentia intelligibilis per nomen significata, et subiecta quibus idem nomen applicatur. Terminus autem proprie dicitur univocus vel *aequivocus* vel *analogus*, et similiter nomen; ratio, univocans vel analogans, et solum improprie *aequivocans*, utpote quae causa sit oportet applicandi pluribus idem nomen; subiecta vero, univocata vel analogata. Saepe tamen haec eadem subiecta, ex nomine quod ipsis applicatur, dicuntur univoca vel *aequivoca* vel *analogae*; et definiuntur ea quorum nomen est commune et ratio per nomen significata omnino eadem, vel omnino diversa, vel partim eadem partim diversa. Univoca igitur habent unum conceptum, et quidem perfecte unum; *aequivoca* habent plures proprios distinctos conceptus, unde nec possunt unica definitione definiri. Quoniam proinde nomen est in omnibus aequaliter commune, solum superest videre quomodo se habeat unitas conceptus seu rationis per nomen significatae in analogis.

20. De Analogia attributionis seu proportionis. Iamvero duplex distinguendus est terminus analogus: secundum *analogiam attributionis* seu *proportionis*, et secundum *analogiam proportionalitatis*. Terminus analogus secundum *analogiam attributionis* est ille qui pluribus distributive applicatur propter diversam habitudinem seu relationem ad unum idem-

que: « diversam quidem quantum ad diversos modos relationis; eandem vero quantum ad id ad quod fit relatio » (1). Proprie autem id nihil est aliud quam aliqua una eadem ratio, quae aliquomodo semper involvitur in significatione nominis et ab omni subiecto cui applicatur idem nomen respicitur. Quorum subiectorum illud in quo ratio per nomen significata invenitur *formaliter* et intrinsece, appellatur *princeps analogum* vel *analogum analogans*; cetera, minora analogata. Sic *sanum* dicitur de cibo ut de causa sanitatis; de colore ut de signo; de animali autem ut de proprio subiecto in quo formaliter inest sanitas ipsa. Et hinc patet cur in hoc et similibus terminis vigere dicenda sit aliqua analogia, eaque vocetur attributionis vel proportionis. Nam generatim analogia idem est quod *similitudo* vel *similis ratio*, importans utique aliquam convenientiam, quae tamen recedit a perfecta identitate vel aequalitate. In casu autem haec similis ratio non omnino desideratur, cum adsit semper habitudo quaedam, quamvis diversa, *ad idem*: non quasi adsit similis habitudo, sed quia semper adest similitudo quaedam habitudinis. Quia vero impossibile est aliquam formam in nullo subiecto esse formaliter et id quod dicitur per habitudinem ad ipsam necesse est simul referri etiam ad subiectum ipsius: hinc duplex denominatio huius analogiae, attributionis et proportionis. Denominatur attributionis: quia in ea quod inest intrinsece uni tantum, aliis attribuitur; non propter eandem formam, quae, si forte insit eis, hic non consideratur, sed propter extrinsecam relationem ad illud. Unde et appellatur a S. Thomas (2): « analogia secundum intensionem tantum et non secundum esse »; quia scilicet ratio analogans intenditur quodammodo a mente etiam ubi revera non est. Altera vero denominatio, magis in usu apud veteres, desumitur ex natura ipsa huius analogiae, quae tota consistit in similitudine quadam habitudinis seu proportionis vel ordinis. Et ideo haec analogia vocata etiam est *unius ad aliud*, vel, quando non adsit inter minora analogata princeps analogum, *duorum ad tertium*.

(1) Ex S. Thoma in XI Metaph. l. 3^a.

(2) In I Sent. Dist. 19, q. V a. 2 ad 1um.

Ex quibus omnibus iam licet concludere quod analogata secundum attributionem vel proportionem nequaquam habent unicum conceptum, nec possunt per unicam definitionem definiri; sed per plures debent, et quidem dependentes a definitione principis analogi. Et sic v. g. nonnisi a praecognita sanitate animalis sciri potest quid sit color sanus vel cibus sanus.

21. De Analogia proportionalitatis. Terminus analogus secundum proportionalitatem ille dicitur qui pluribus distributive applicatur secundum rationem quae singulis inest *similis modo suo*. Sic dicitur cognitio de sensu et intellectu; causa, de materia et forma, de agente vel fine; certitudo quam habemus de theorematibus geometriae et de legibus physicis et de factis humanis; ens de Deo et creaturis, de substantia et accidente. Quae definitio ut melius capiatur, iuvat animadvertere quod proportionalitas est aequalitas proportionum; et modus, adiacens rei determinatio, diversificans quidem aliquomodo rem quam afficit sed non illam trahens ad aliam rationem intelligibilem. Sicut ergo ubi nulla sit intrinseca habitudo seu proportio subiectorum ad aliquam unam eandemque rationem habetur terminus aequivocus; et ubi sit, sed vel eadem seu omnino aequalis vel diversa, habetur terminus univocus vel analogus secundum attributionem seu proportionem; ita etiam ubi sit *similis* habitudo, habebitur terminus analogus secundum proportionalitatem. Hoc autem verificari nequit nisi ratio analogans intelligatur in subiectis et per subiecta *modificari*, quin evadat omnino alia. Et ideo in hac analogia ipsa ratio analogans est proportionalis, seu implicans habitudinem quamdam similem cum quolibet suo subiecto; et unumquodque analogatorum non est proportionatum *ad* aliud, sed modo suo *sicut* aliud. Qua de causa dici etiam solet quod saltem concipi debent quatuor termini, binatim compositi: idque verum est; sed haec terminorum compositio et distinctio concipi debet potius ut appropinquans unitati nec tamen valens unitatem perfecte attingere. Et sic v. g. si *duplum* dicatur de eo quod se habet ut $\frac{2}{1}$ vel $\frac{4}{2}$ in genere quantitatis, univocum esset; sed si dicatur extra genus quantitatis, et puta de in-

genio vel virtute, tunc esset analogum secundum proportionalitatem.

Sequitur ex dictis quod huiusmodi analogia, sicut iure vocata est a S. Thoma (1) « secundum intentionem et secundum esse », ita etiam iure dicitur habere unicum conceptum et unicam definitionem : etsi conceptus ille non habet unitatem nisi imperfectam, confusam nempe et non distinctam.

Hic autem, ad pleniorē huius analogiae intelligentiam, praestat adhuc notare quod analogia proportionalitatis alia est proportionalitatis *propriae*, alia *impropriae* seu *metaphoricae* vel translatae. Et primae quidem competit principaliter definitio superius tradita, stricte accepta : utpote in quo ratio per nomen significata quae singulis inesse dicitur similis modo suo, vero aliquo sensu *una* eademque dici possit. Quoad alteram : terminus analogus secundum analogiam proportionalitatis impropriae est ille qui pluribus distributive applicatur secundum rationem quae ita singulis inest ut in uno sit ipsa eadem quam per se nomen significat, in aliis alia quaedam similis. Atque ita *risus* dicitur de homine et de prato ; et plantae *florere* dicuntur et scientiae. Accedit igitur haec analogia ad analogiam attributionis, quia inter sua subiecta unum postulat principale ad quod alia intelliguntur ordinari, unde et habet proxime plures conceptus ; attamen manet simpliciter proportionalitatis tum quia ratio significata *inest* quodammodo singulis, tum quia illa habitudo unius ad aliud non est alicuius verae dependentiae : eo vel magis quod huius analogiae subiecta remote suscipiunt omnia universaliorē aliquam aliam rationem analogantem, ut puta quod signa dent suae quietis in bono habito. Nec videtur quod male ista subiecta dicerentur denominari eodem modo propter habitudinem similem ad similem formam. ¶ Plura de his in Metaphysica. Interim teneas quod praeter analogia secundum intentionem et non secundum esse, et analogia secundum intentionem et secundum esse, adsunt etiam *analogia secundum esse et non secundum intentionem* : non quasi secundum intentionem sint minus quam analogia, sed

(1) In I Sent. l. c.

potius quia sunt magis, nempe univoca. Multa enim sunt quae de rebus *praedicantur* univoce, nec tamen *sunt* univoce in rebus: ut homo et leo et animal et innumera alia.

22. Divisiones termini ex parte comprehensionis rei significatae. Nunc transeamus ad aliam classem divisionum termini, ex parte modi rei significatae, et quae terminum respicit sive mentalem sive oralem. Ac primo quidem ex parte comprehensionis. Sic igitur dividitur terminus:

1° in *realem* et *logicum*, seu *primae intentionis* et *secundae intentionis*, prout significat ens reale vel ens rationis: v. g. homo, syllogismus. Patet autem quod idem terminus oralis potest significare aliquando terminum mentalem tum realem tum logicum: ut puta idem terminus homo de quo dicatur quod sit animal rationale vel quod sit subiectum alicuius propositionis. Quae divisio similitudinem quamdam habet cum alia quae est in terminum primae impositionis et secundae impositionis, non tamen est omnino eadem. Nam licet per secundam impositionem non significantur nisi diversa entia rationis: ut nomen, verbum, dilemma: per primam tamen possunt ex aequo significari tum entia realia tum entia rationis: ut leo, argumentatio. Et ideo termini primae impositionis dicuntur *nomina rerum*; secundae vero, *nomina nominum*.

2° in *positivum* et *negativum*, prout significat veram aliquam formam intelligibilem, vel formae carentiam: ut *homo*, *videns*, vel *non homo*, *non videns*. Porro notandum hic est quod terminus negativus, mere oraliter consideratus, bene potest nihil positive significare. Sed si, ut par est, consideretur prout est ipse terminus mentalis vel termini mentalis signum, sic numquam praescindit ab omni prorsus positivo significato. Ille autem significatus vel est subiecti in genere ad quod terminus negativus refertur ut adiectivus, vel subiecti capacis ad quod refertur ut privativus vel privatio, vel saltem ipsius negationis conceptae ad modum entis. Ad cuius explicationis vim capiendam, prae oculis habere oportet quamdam aliam similem termini divisionem, quae est in terminum *finitum* et *infinitum*. Ille significat determinate quid sit aliquid, ut homo, canis: hic vero, determinate quid non sit aliquid, et concepi

debet in vi unius dictionis: ita nempe ut in se contineat negationem infinitantem, quemadmodum et finitus continet in se affirmationem finitantem. V. g.: *non-homo*. Unde sequitur quod terminus *ens*, communissime acceptum, non potest vere infinitari: deberet enim significare quid non sit *aliquid*.

3° in *concretum* et *abstractum*. Terminus concretus est ille qui significat formam vel quasi formam ut in aliquo subiecto receptam, seu qui significat aliquid ut constitutum ex entitate aliqua perficiente aliud et ex hoc alio quod ei subiicitur ut ab ea perficiatur. Terminus vero adstractus ille est qui significat formam vel quasi formam ut ab omni subiecto liberam seu solutam. Exempla sunt obvia: ut homo, albus; vel humanitas, albedo. Et dicimus formam vel quasi formam: quia non oportet id quod significatur ad modum, formae, distinguere realiter ab eo quod significatur ad modum subiecti; sed sufficit per se logice distinguere, etsi de facto in iis quae ab initio nos concrete cognoscimus adsit etiam distinctio realis. Cogites album et albedinem, Deum et Deitatem. Iuverit autem, ad naturam termini concreti intelligendam, consideratio exempli quod Aristoteles (1) affert ad notificandam unionem compositi naturalis, *syllabae BA*: in quo exemplo vocalis A per se audibilis correspondeat formae per se intelligibili, et consona B subiecto cointelligendo.

Notetur insuper quod, cum terminus concretus duo habeat simul significare, subiectum scilicet et formam, et bene possit contingere quod subiectum significet cum duplici forma quarum una quodammodo alteri subordinetur: hinc fit quod aliquando unum significat principaliter seu *in recto*, et aliud secundario seu *in obliquo*; per quamdam similitudinem cum casu recto et obliquo grammaticorum. Sicut enim aliter significatur Alexander in nominativo « Alexander » et aliter in genitivo « Alexandri »; pari quodam modo aliter et aliter dicitur v. g. de viro sancto, quod manducat vel orat; et de albo seu de re alba, quod sit saccharum vel color. Et illud quidem quod significatur in recto, significatur *absolute* seu ad

(1) In VI Metaph. c. 17.

modum per se stantis; illud autem quod in obliquo, significatur *connotative* seu ad modum adiacentis alteri. Quandonam unum prae alio verificetur, diiudicandum est ex natura et usu termini; sed generatim dici potest quod terminus concretus, nam de abstracto qui formam ipsam significat non est quaestio, stet pro significatione formae dominantis a qua terminus derivatur.

Patet etiam ex dictis quod omnes termini abstracti significant aliquid ad modum per se stantis, et ideo ut *substantivi*; concreti autem, alii ut substantivi, alii ut *adiectivi*. Qui termini adiectivi non solum grammaticaliter accipiendi sunt, sed et logice, prout generatim significant aliquid ad modum alicuius alteri adiacentis: ut albus, doctus, vel etiam magister, dux.

4° in *simplicem* et *compositum*, prout caret partibus per se significativis, vel ex partibus constat. Quae divisio proprie respicit conceptum seu terminum mentalem. Et sic substantia est terminus simplex, homo autem et multo magis homo iustus dicendi sunt termini compositi. Quia tamen terminus accipi solet pro orali vel per ordinem ad oralem: hinc, ad confusionem vitandam, alia divisio adhibetur, quae est in terminum *incomplexum* et *complexum* (1).

Et dicitur incomplexus vel complexus terminus, prout caret vel constat partibus per se significativis, quae pluribus conceptibus subordinantur. Unde non solum homo, sed et legifer v. g., et equifer, habent rationem termini incomplexi; non autem homo albus.

23. Divisiones termini ex parte extensionis. Quod attinet nunc ad divisiones termini ex parte extensionis rei significatae, recolendum in primis est quod per extensionem termini venit numerus subiectorum seu inferiorum ad quae potest aliqua una notio applicari.

Et ea quidem subiecta ad hoc ut faciant numerum, intelligi debent ut in quibus notio verificetur per identitatem et realiter multiplicetur, ita ut sic possit de illis cum veritate

(1) Cf. Ioannem a S. Th. Log. pag. 7.

praedicari singillatim. Deinde notandum est quod, cum extensio termini non per se contineatur in aliqua intelligibili nota ipsius notionis, sed pertineat potius ad ipsius partes subiectivas: hinc est quod in praesenti una est praecipua termini divisio consideranda, nempe in *communem, particularem, et singularem*. Ratio est quia illae partes intelligi possunt significari omnes, vel aliqua ex ipsis, eaque vel indeterminate vel determinate. Et hoc est: quia vel intelligitur significari tota extensio termini, vel non tota sed aliqua eius pars, sive indeterminate sive etiam determinate. Unde et solemus, ad hanc diversam acceptionem extensionis significandam, adhibere pronomina: *omnis, aliquis, hic vel ille*. Igitur:

1° *Terminus communis* est ille qui significat aliquid quod potest de pluribus *divisim* praedicari; seu brevius, qui plura *divisim* significat. Hinc v. g. homo, animal, iustus, termini communes sunt; Socrates autem vel aliquis homo non est terminus communis; nec Deus est terminus communis, etsi natura divina communis est tribus personis. Ac proinde non est idem terminus communis et *collectivus*, qui plura *simul* seu copulatim significat, ut populus vel exercitus; quamvis bene possit idem terminus qui collectivus est respectu individuarum partium accipiendarum per modum unius ad ipsam eius comprehensionem constituendam, bene, inquam, dici possit communis respectu subiectorum in quibus totus singillatim recipiatur. Sic populus et exercitus est terminus communis respectu huius et illius et illius ordinatae multitudinis. Nec tamen terminus communis est omnino idem ac *distributivus*, qui proprie opponitur colectivo, et hoc videtur addere communi quod plura *divisim* significet *cum aliquo ordine ad totum quod dividunt*: ut civis, miles.

Porro ad habendum terminum communem non sufficit communitas nominis, sed requiritur communitas rationis significatae; quae communitas potest esse univoca vel analoga: vel scilicet analoga secundum proportionalitatem. Sunt autem quidam termini communissimi, qui transcendentales dicuntur eo quod transcendunt omne genus; et sex numerantur: res, ens,

unum, bonum, aliquid, verum: quos veteres, verbo mnemonico *Reubav* comprehenderunt.

2º *Terminus particularis* est ille qui significat aliquod unum ex pluribus in quibus eadem ratio multiplicatur vel potest multiplicari: sicut aliquis homo. Et hic est proprie terminus qui opponitur communi; non secus ac non omnis idem est quod aliquis, et aliquis non, contradicit omni. Ex quo patet quod terminus particularis tandem redit ad idem ac terminus qui significat *individuum vagum* seu indeterminatum alicuius naturae: ens nempe indivisum in se et divisum a quolibet alio, in quo natura verificatur ita incommunicabiliter ut non tamen determinetur quodnam illud sit. Ac proinde apte videtur dici posse quod terminus particularis non est quidem communis pluribus, id est in casu omnibus; sed est aliquomodo communicabilis alteri. Certe verissimum est illud S. Thomae (1), quod « omne particulare habeat respectum ad naturam communem..., inquantum exceditur ab ea »; ut ceteroquin ipsum nomen indicat. Veniamus ad terminum singularem.

3º *Terminus singularis* est ille qui significat unum determinatum individuum seu subiectum alicuius naturae: sicut Petrus, vel hic homo, vel etiam Deus, qui nec terminus communis est nec particularis. Quae definitio ut clarius innotescat, est diligenter notandum quod divisio termini in communem, particularem et singularem repetitur ex parte rei significatae qua significatae, et quidem ex parte extensionis. Si enim ad solam rem quae significatur attendamus, prout absolute in se est, eadem res, etiam particularis, et individua et singularis est. Siquidem, ut in c. l. S. Thomae habetur, individuum directe importat indivisionem rei in se et consequenter eius divisionem ab aliis; singulare vero hanc ipsam divisionem ab aliis: et sic omne ens est unum et individuum. Quod individuum in genere substantiae vocatur suppositum, vel persona, si de substantia intellectuali agatur; et ad illius notas extrinsecas individuantes confecti fuerunt a veteribus duo versiculi: « Forma, figura, locus, tempus, stirps, patria,

(1) In III Sent. D. VI. q. I.

nomen: — Haec ea sunt septem quae nou habet unus et alter ». At vero non idem est signum rei particularis, ut particularis est, et rei singularis vel individuae; praesertim, si, ut par est, ad extensionem rei signatae attendatur. Hinc duo sequuntur. Unum est quod, quia omnis determinata intelligibilitas pertinet per se ad comprehensionem rei; ideo terminus singularis, potius quam ad particularem, reduci potest ad communem, pro quanto dici potest accipi in tota sua extensione. Alterum est quod, licet divisio seu distinctio unius ab omnibus aliis intelligatur in sensu obvio de illis in quibus ratio per nomen significata multiplicetur et quibus quodammodo partialiter communicetur; quia tamen non apparet absoluta repugnantia realis distinctionis individuorum intra eandem numero naturam, ut fides docet in divinis: hinc ipse terminus singularis, ad hoc ut intelligatur stare pro eo quod absolute opponitur communi et communicabili, dicitur, ubi oporteat, *terminus singularis omnino incommunicabilis*, vel *terminus suppositalis*, vel *personalis*. Et sic v. g. est Petrus vel Paulus; Deus autem talis non est; « quia significat naturam divinam ut in habente » (1), et habentes naturam divinam tres sunt, non unus tantum.

ARTICULUS TERTIUS

De terminis inter se comparatis.

24. Hactenus de divisionibus termini absolute inspecti, absque scilicet comparatione inter ipsam rem significatam per unum terminum et rem significatam per alium; nunc de terminis inter se comparatis quoad ipsas res significatas. Porro si sic termini inter se comparentur, quidam inveniuntur inter se aliquomodo necessario connexi: ut homo et animal, album et nigrum; quidam vero nullatenus necessario connexi: ut album et dulce, doctus et procerus. Illi dicuntur termini *pertinentes*, quia significant res quae vel sese inferunt vel sese

(1) S. Thomas in I p. q. XIII a. 9.

excludunt ab eodem subiecto ; hi autem *impertinentes* seu indifferentes, quia nec sese inferunt nec sese excludunt sed possunt esse et possunt non esse in eodem subiecto simul. Qui sese inferunt dicuntur *pertinentes sequela* ; qui sese excludunt, *pertinentes repugnantia*. Iterum autem termini pertinentes sequela, si se habeant ita ut inferant et inferantur, dicuntur *convertibiles* seu reciproci vel aequales : ut rationale et isribile ; si vero ita ut inferant sed non inferantur, *inconvertibiles* vel inaequales : ut Petrus et homo. Aristoteles (1) pro exemplo terminorum inconvertibilium affert ens ut duo et ens ut unum ; et scite animadvertit quod « quae reciprocantur quidem secundum consequentiam qua ea esse dicuntur, quorum tamen alterum nequaquam alteri est causa cur sit, velut in duplo et dimidio », minime reducuntur ad terminos pertinentes sequela. In terminis autem pertinentibus iaequalibus, qui infert sed non infertur vocatur *antecedens*, utpote prior in consequentia, vel *minor* seu *inferior*, utpote minus universalis ; qui vero infertur sed non infert, quia posterior in consequentia, vocatur *consequens*, vel maior seu superior, quia magis universalis.

25. De oppositione terminorum. Termini pertinentes repugnantia subdividuntur in *disparatos* et *oppositos*. Et intelliguntur disparati illi qui significant res penitus diversas quae nempe sese excludunt ab eodem subiecto absque ulla propria ipsarum exclusionis ratione : ut angelus et mare, homo et platanus. Unde nec proprie oppositi sunt nec mere impertinentes.

Termini oppositi, quasi contra positi, sunt illi qui significant res quae sese excludunt ab eodem subiecto seu supposito ita ut de ratione unius sit quod non sit alius. Quadripartito autem dividuntur termini oppositi ; et habentur *contradictorii*, *contrarii*, *privativi* et *relativi*. Contradictorii sunt illi quorum unus tollit simpliciter in sua significatione illud quod alter ponit : ut homo et non homo, possibile et non possibile. Contrarii, sunt illi qui significant res quae in eodem

(1) In C. IX et X de Praedicamentis.

genere positae et possibiles poni in eodem subiecto, simul in eo esse nequeunt, ut album et nigrum, virtus et vitium, calor et frigus. Privativi, sunt illi quorum unus formam aliquam significat, alter autem carentiam eiusdem formae in subiecto capaci eam habendi: ut videns et caecus, sciens et ignorans

Termini tandem oppositi relativi illi sunt qui significant. res quae per respectum seu ordinem unius ad aliam ad invicem distinguuntur: ut pater et filius, magister et discipulus. Huius quadripartitae oppositionis terminorum haec assignari potest ratio (1).

Nam « aliquid contraponitur alteri vel opponitur, aut ratione *dependentiae*, quia dependet ab ipso; et sic sunt opposita relative; aut ratione *remotionis*, quia scilicet unum removet alterum. Quod quidem contingit tripliciter. Aut enim totaliter removet, nihil relinquens: et sic est negatio. Aut relinquit subiectum solum: et sic est privatio. Aut relinquit subiectum et genus; et sic est contrarium ». Vel haec alia ratio (2). Scilicet: oppositio terminorum aut est sicut inter ens et non ens, aut sicut inter ens et ens. Et si quidem primo modo, rursus aut inter ens et ens simpliciter: et habetur contradictio. Aut inter ens et non ens secundum formam ipsam sed ens secundum subiectum: et habetur privatio. Si autem secundo modo, iterum aut inter ens et ens quae distinguuntur et se mutuo expellunt: et habetur contrarietas. Aut inter ens et ens quae se mutuo respiciunt et distinguuntur: et habetur relatio seu oppositio relativa.

26. Praedicta oppositio terminorum est ea quae appellatur oppositio rerum seu realis, ut distinguatur ab alia quae appellatur oppositio propositionum seu logica et quae tota consistit in oppositione secundum remotionem alterius propositionis. Notandum tamen est quod terminus contradictorius et quadantenus etiam privativus, differunt a termino infinito qui magis effert id quod indeterminate ponit quam id quod

(1) S. Thom. in V Metaph. l. 12.

(2) Cf. Ioannem a S. Th. Logica, pag. 556.

determinate tollit ; ac proinde accipi debent per ordinem ad contradictionem, quae proprie locum habet in iudicio (1).

Notandum est etiam, circa unumquemque terminum oppositum, quod : *contradictoria* in nullo genere medium admittunt, seu non patiuntur aliquid verum quod recedat a veritate utriusque termini oppositi ; siquidem non est via evadendi interesse et non esse. *Contraria*, per se loquendo, medium admittunt, nempe in eodem genere et subiecto generis in quo postulant accipi : ut inter album et nigrum sunt alii colores, inter virtutem et vitium alii habitus. *Privativa* medium non admittunt in eodem genere, sed admittunt in alio. Et sic lapis nec caecus est nec videns, nec ignorans nec sciens aliquid. Quoad *relativa* nihil de medio admittendo dicendum occurrit : quia medium habere vel non habere dicuntur opposita secundum quod unum non totaliter aliud removel vel totaliter aliud removel ; sed « in relativis unum non removel aliud neque includit negationem alterius » (2).

27. De subordinatione terminorum. Ex terminis inter se comparatis qui specialem considerationem a logicis merentur sunt procul dubio termini pertinentes sequela inaequales qui se habent, ut vidimus, tamquam superiores et inferiores, maiores et inferiores in sua extensione sub eodem supremo aliquo comprehensionis genere contenta et ordinabili : id est subordinatio terminorum. Hoc enim valde prodest, remote quidem ad rationem nexus intelligendam inter antecedens et consequens, proxime autem ad intelligendum modum subiectionis vel subiicibilitatis unius alteri et praedicationis vel praedicabilitatis unius de altero in aliqua propositione. Iam vero ad eam subordinationem rite conficiendam requiritur in primis quod, sicut oportet dari quaedam infra quae non possit fieri descensus, qualia sunt omnia individua ultimo determinata ; ita et oportet dari aliquid supra quod non possit fieri ascensus : et hoc erit principium subordinationis, quod vocari solet *Categoria* vel *Praedicamentum*. Deinde statuendi

(1) Cfr. Aristotelem in L. VI Metaph., c. 4.

(2) S. Thomas de Pot. q. VI a. 8 ad 4um.

sunt diversi modi seu gradus subordinationis: qui dici solent *Universalia* seu *Praedicabilia*. Tandem considerata venit ipsa ordinatio terminorum inferiorum sub superiori: quae dicitur *Praedicamentum logicum* seu *Schema Categoriae*. Unde poterit praesens consideratio de subordinatione terminorum in tres paragraphos dividi.

§ 1^a.

De Categoriis vel Praedicamentis.

28. Quid Categoria vel Praedicamentum. Nomine Categoriae intelligitur *suprema quaedam rerum classis* ex illis in quas primo dividitur ens quod a nobis primo cognoscitur et ad quas pertinent aliae res omnes quae sub ente a nobis primo cognito continentur. Ex quo patet quod Categoria semper dicitur cum aliquo ordine ad ens quod dividit et ad partes eius quas complectitur; et ideo per se dici debet esse ens reale. Quia autem ens quod a nobis primo cognoscitur constat aliunde quod sit ens creatum, et manifestum est quod partes reducuntur ad totum: hinc brevius Categoria dicitur: Una e supremis rerum classibus in quas primo dividitur omne ens creatum. Quoad Praedicamentum, hoc nihil est aliud quam *supremum aliquod genus rerum* sub se continens res omnes illius generis, de quibus nempe ipsum valet praedicari. Habet igitur commune cum Categoria quod respiciat primas divisiones entis creati: nonnisi enim ens creatum, contra id quod voluit Porphyrius, cadit sub genere proprie dicto, sed addit respectum quemdam ad praedicationem.

Unde et dici deberet quod per se significet ens aliquod rationis. Attamen iam accipi solet etiam sine illa relatione rationis, pro ente reali; sicut et vicissim aliquando Categoria cum respectu ad praedicationem accipitur, pro ente rationis. Nos in praesenti de categoria vel praedicamento loquemur indiscriminatim, prout sunt *suprema quaedam classis* vel *supremum aliquod genus rerum*. Si quando autem opus fuerit, explicite indicabimus utrum de categoria vel praedicamento reali seu metaphysico agatur, an logico.

29. **Quotuplex praedicamentum.** Inter terminos et conceptus mentis nostrae, supponimus, ut notum, unum esse qui de omnibus prorsus rebus intrinsece praedicatur: scilicet ens communissime acceptum. Quare si, per impossibile, ens de suis inferioribus praedicaretur univoce, ac proinde conceptus eius esset perfecte unus: frustra fieret quaestio de numero praedicamentorum, vel ad summum foret manifestum non esse nisi unicum praedicamentum. At vero ens de suis inferioribus non univoce sed analogice praedicatur, et omne praedicatum omnisque noster conceptus ita sub ipso continetur, ut et in ipso contineri debeat, confuse quidem sed actu.

Inde impossibilitas reducendi omnia ad ens tamquam ad conceptum perfecte unum, et necessitas subordinandi terminos et conceptus nostros non uni tantum sed pluribus supremis generibus et praedicamentis.

Quot sunt igitur praedicamenta vel categoriae? — Decem tradidit Aristoteles, et hucusque, magno saeculorum consensu, omnes meliores philosophi receperunt. Sunt autem: unum in genere substantiae seu *substantia*: et per contradistinctionem a substantia, novem genera accidentium: seu *quantitas*, *qualitas*, *relatio*, *actio et passio*, *quando* seu *quando-catio*, *ubi* seu *ubicatio*, *situs* et *habitus*. Quae praedicamentorum divisio fuit a veteribus comprehensa hoc distinctio: « Arbor sex servos ardore refrigerat ustos; — Cras ruri stabo sed tunicatus ero ». Eam conatus est Kantius (1) subvertere: qui, nulla praemissa distinctione inter substantiam et accidens, ex formis subiectivis iudicandi universaliter de rebus, et non ex rebus ipsis obiectis quas apprehendimus, has quatuor composuit categorias: quantitatem, qualitatem, relationem et modalitatem. Sed quam inani exitu, iam nunc per se patere potest meliusque in posterum patebit. Si quae difficultas adest contra ipsam divisionem Aristotelicam, praesertim circa realem distinctionem praedicamentorum inter se, maxime autem relationis et eorum quae post relationem collocari so-

(1) In Critica rationis purae: Kritik der reinen Vernunft, Erstes Hauptstück, Dritter Abschnitt.

lent, suis in locis examinabitur. Interim, quantum logici munus permittit, praestat aliqualem exhibere demonstrationem denarii numeri praedicamentorum. Et sane (1): quidquid de aliquo subiecto univoce praedicatur, aut significat id quod *est* subiectum, aut aliquid quod subiecto *inest* seu inhaeret. Si primum, habetur praedicamentum *substantiae*: quod est unicum, sicut et esse simpliciter, ad quod substantia ordinatur, est in indivisibili. Si secundum, tunc generatim habetur praedicamentum *Accidentis*. Rursus hoc autem accidentis praedicatum vel sumitur ab aliquo quod subiecto inest ab intrinseco seu ratione ipsius subiecti; vel ab aliquo quod subiecto inest ab extrinseco, seu ratione alterius a quo subiectum denominatur.

Et in primo quidem casu habetur accidens intrinsecum; in secundo, extrinsecum: non quasi accidens ipsum insit vel non insit intrinsece subiecto, sed quatenus esse potest intrinseca vel extrinseca ratio proxima cur insit. Porro ulterius: accidens intrinsecum vel inest substantiae absolute, et quidem eam in se disponens ex parte materiae: et habetur *Quantitas*; vel eam in se disponens ex parte formae: et habetur *Qualitas*; vel inest substantiae per ordinem ad aliud: et habetur *Relatio*. Accidens vero extrinsecum: vel sumitur ab aliquo quod secundum quid inest subiecto: et tunc, prout illud se habet in subiecto ut principium vel terminus, habetur *Actio* vel *Passio*: vel sumitur ab aliquo quod est omnino extra subiectum: et tunc adhuc est subdistinguendum. Nam illud vel est aliquid subiecto quomodolibet proveniens, absque ordinatione in bonum ipsius cognoscibili ab ipso subiecto vel ab alio in cuius usum veniat subiectum, vel est aliquid subiecto proveniens cum tali ordinatione. In prima hypothesisi, cum illud sit extrinsecum et non sit causa, restat quod sit mensura extrinseca: quae non est nisi tempus, se tenens ex parte formae, vel locus, se tenens ex parte materiae. Et si quidem se teneat ex parte temporis, habetur *Quando*; si autem ex parte loci et insuper non considerato ordine

(1) Cf. S. Thomam in III Physic. l. V^a.

partium in loco : habetur *Ubi* ; considerata ordine partium in loco, habetur *Situs*.

In altera tandem hypothesi, sive subiectum sit ipse homo qui vestitus vel armatus sit, sive aliquid aliud quod veniat in usum hominis, ut v. g. equus sellatus : et habetur praedicamentum quod nomine communi dicitur *Habitus*. Et sic satis videtur probatus denarius numerus praedicamentorum seu categoriarum.

Ut patet, vis huius probationis desumitur ex diversis modis essendi qui proportionales debent esse modis praedicandi ex parte rei praedicatae non autem ex parte ipsius modi praedicabilitatis. Patet etiam quod ens divisum in decem categorias est ens creatum ; et quidem ens creatum acceptum secundum essentiam suam et non secundum suum esse seu secundum exercitium contingens existentiae suae. Non tamen inde sequitur quod haec divisio categoriarum nullatenus respiciat ipsam creaturarum existentiam vel Deum ipsum. Ens enim quod est huius divisionis principium praescindit quidem ab actuali rerum existentia, sed eam non negat, immo implicite continet cum eo ordine intrinseco quem essentia dicit ad esse ; res autem creatae omnes totaliter, quamvis extrinsece, a Deo dependent. Ceterum sensus et rectitudo divisionis praedictae facile constat a posteriori : quia quidquid ad aliquem conceptum perfecte unum et indivisibilem reduci potest, non invenitur nisi inter entia creata et ad aliquod unum e decem praedicamentis reducitur.

30. Singularum praedicamentorum notiones. Aliquae iam nunc proponendae, alio transmissa, in propriam sedem, illarum legitima probatione vel declaratione.

Substantia igitur definitur : id cuius quidditati debetur esse non in alio ; vel brevius, id cui competit esse in se. *Accidens* autem, quod substantiae opponitur et dicitur praedicamentale seu reale vel metaphysicum ut distinguatur a praedicabili seu logico de quo paulo infra dicendum, definitur : id cui competit esse in alio, nempe ut in subiecto iam in suo primo esse constituto. Sic homo, caro, petra, substantiae sunt ; albedo, intellectio vel volitio hominis, accidentia.

Porro cum Aristotele distinguere solet *substantia prima*, quae neque in subiecto est neque subiecto dicitur: ut hic homo, et generatim omnia supposita; et *substantia secunda*, quae non est in subiecto sed de subiecto dicitur: ut homo, qui dicitur de Petro: et sic appellatur quia est abstracta a notis individuantiis cum quibus realiter invenitur in rerum natura ubi primo est.

Quantitas est accidens extensivum substantiae; et dividitur in continuam et discretam: quarum illa pertinet ad geometriam, sicut linea vel superficies vel solidum; haec autem ad arithmeticeam, sicut numerus. *Qualitas* autem definiri potest: accidens determinativum seu perfectivum substantiae in seipsa et absolute: ut albedo vel vis ambulandi. Et dicitur esse accidentaliter determinativa seu perfectiva substantiae in seipsa: id est in eo ipso *quod* substantia est, et non per modum extensionis ipsius, unde et ipsa substantia qualis dicitur; additur vero « et absolute », ut distinguatur qualitas a relatione, quae substantiam aliquatenus in se determinat et ipsa, vel intelligitur determinare, sed per ordinem ad aliud. Pertinet ad qualitatem: habitus operativus et omnis dispositio ad actum operationis ponendum vel recipiendum; naturalis potentia et impotentia aliquid faciendi; status passionis, ut rubor, et passibilitatis, ut morbus; forma et figura in corporibus, prout sunt quantitatis dimensionum ab arte vel a natura inductae terminationes.

Relatio generatim est ordo unius ad aliud; et brevissime ab Aristotele dicta fuit: $\pi\rho\acute{o}\varsigma\tau$: seu *ad aliquid*. Ipsa, prout dividitur contra substantiam, definiri potest: accidens quo substantia ad aliud certo modo se habet. Sic se habent per paternitatem et filiationem pater et filius. Relatio alia est realis, alia rationis seu logica; et si realis, rursus alia mutua, alia non mutua, secundum quod est ens reale in utroque vel in uno tantum termino.

Actio est « actus ab agente in aliud » (1), sive actualitas tota in eo consistens ut agens sit produciens aliquid extra se: unde et « est ut in exeundo aliquid ab agente », ac proinde

(1) Ex S. Th. in III Physic. l. V; Cfr etiam q. II de Ver. a. 14.

cum motu aliquo. Atque haec proprie est actio praedicamentalis, quae est formaliter transiens in exteriorem terminum, ut secare aliquid vel urere; non autem quaedam alia quae formaliter est immanens in operante vitali et solum virtualiter transiens, ut velle per voluntatem efficaciter aliquid ad extra, quaeque potius reducitur ad praedicamentum qualitatis vel transcendit omne praedicamentum. Actioni correlativa est *Passio*, quae proinde potest definiri: acutus in patiente ab alio: seu receptio actus in subiecto circa quod actio agentis vertitur: ut calefieri.

Quando, Ubi et Situs sunt accidentales quaedam determinationes quae rebus proveniunt ex eo quod habent esse in determinato tempore, vel loco, vel ex eo quod habent suas partes hoc vel illo determinato modo in loco dispositas vel disponibles. Sic est esse meum nunc, hoc anno Domini, mense, die, hora; et similiter esse meum hic, in hac urbe vel oppido, in hac domo et aula vel cubiculo; pariter et meum stare, vel iacere, vel sedere ab scribendum.

Habitus tandem est accidentalis quaem determinatio alicui rei proveniens ex eo quod *aliud habeat*, seu ferat secum, in bonum utentis ipso. A S. Ioanne Damasceno (1) dicta est τὸ ἔχειν, quasi habere aliquid. Et comprehendit vestitum seu indumentum proprie dictum, ornatum, armaturam, gestationem rerum. Nec dicitur nisi de ente corporeo quod vel ipsum sit intellectivum et capax uti rebus seu res habere, vel saltem veniat in usum entis corporei intellectivi: et hoc est, hominis.

§ 2^a.

De Universalibus et Praedicabilibus.

31. Postquam suprema genera rerum innuimus ad quae aliae res omnes reducuntur, ad hoc ut rationem cognoscamus conficiendi subordinationem terminorum per quos a nobis conceptus et res significantur, explicandi nunc sunt diversi modi quibus, ex maiori sua vel minori universalitate, unum natum est de

(1) In Dialectica c. 35 et c. 56.

altero praedicari, vel unum alteri subiici. Unde praesens paragraphus, proprie loquendo, respicit diversos modos praedicabilitatis unius de pluribus, qui *Praedicalia* dicuntur, et quibus correspondent diversi modi subiicibilitatis plurium ad unum. Quod quia fieri nequit nisi diversi gradus universalitatis praecognoscantur qui sunt ratio illius subiectionis et praedicationis: ideo quasi per introductionem prius dicendum est aliquid de universalibus, deinde paulo plura de ipsis praedicabilibus.

32. **De Universali in genere.** Universale in genere dicitur omne unum quod habet respectum aliquem ad plura, seu quod est aliquomodo communicabile multis. Eo igitur latius patet commune. Nam commune dicitur etiam (1) « quod in partes dividi potest, ut terra quae in plures haeredes distribuitur; aut quod sine divisione in communem usum adhibetur, non tamen uo eodemque tempore: ut servus unus; aut quod licet occupatione proprium usurpetur, in commune tamen remittitur: ut locus in theatro vel in balneo; aut denique quod indivise ad communem intelligentiam profertur: ut praeconis vox ». Nec tamen aliquod ex his dici posset universale. Similiter et divina essentia communis dici potest tribus divinis personis, minime vero universalis. Dum e contra omne universale intelligitur aliquid unum quod potest pluribus communicari: ut v. g. pax universalis. In quo igitur consistit ea latior extensio qua gaudet commune prae universalis? In hoc principaliter: quod universale, prout a communi distinguitur et ei aliquid addit, postulat esse aliquid unum quod pluribus communicetur per *multiplicationem* in ipsis et non manens idem numero; secundario autem in eo quod universale proprie dictum postulat exhiberi per terminum *univocum* et non etiam analogum. Ad cuius rei intelligentiam sciendum est quod multiplex distinguitur universale.

Ac primo quidem in generalissima acceptione duplex distinguitur universale; *complexum* et *incomplexum*, prout postulat exprimi per compositionem conceptuum qua nos de rebus

(1) Ex S. Ioanne Dam., *Dialectica*, c. 65.

iudicamus, vel exprimi potest per unum aliquem conceptum. Primo modo se habet omne id quod significatur per propositionem universalem, sive haec accipiat ut affirmans aliquid unum quod in pluribus divisim inveniatur, sive ut ex quo plura vera deduci queunt: v. g. omnis effectus causam postulat; vel etiam: omnis homo est mortalis. Alio modo, omne id quod subest uni termino significanti unum quod habet ordinem ad plura: v. g. sol, homo. Unde patet quod nec pertinet ad nos hic agere nisi de universali incomplexo, nec verum discrimen inter universale et commune deduci a nobis debet nisi ex universali incomplexo.

Porro ipsum unversale incomplexum quintuplex distingui solet; etsi videtur et ipsum bene posse comprehendere sub duplici acceptione. Habetur enim

1° *Universale in causando*, quod est unum habens rationem causae relate ad plures effectus: et sic Deus est causa universalissima omnium omnino effectuum, et sol causa universalis effectuum corporeorum in nostro systemate planetario.

2° *Universale in repraesentando*, quod est unum praesens potentiae cognoscitivae ut similitudo vel exemplar plurium: et sic se habet essentia divina per quam Deus omnia cognoscit; et formae universales per quas angeli plura cognoscunt; et quodammodo etiam apud nos, in re artis, idea domus vel statuae ad cuius normam plures domus vel statuae similes intelliguntur factibiles ab intellectu practico artificis (1).

3° *Universale in significando*: unum quod habet rationem signi relate ad plura; et hoc est signum aliquod externum quod plura divisim significat, sive univoce sive analogice sive aequivoce: ut hoc nomen animal, vel sanum, vel Alexander. Quod quidem intelligendum est de nominibus respectu potentiae cognoscitivae cui plura valent ipsa manifestare non a aqua per ipsa aliquid manifestatur.

33. **De universali in essendo, et in praedicando.** Habetur praeterea:

(1) Cf. S. Th. in I p. q. 55, a. 3.

4° *Universale in essendo* : quod definitur : Unum in multis, vel Unum aptum inesse multis. Et melius dicitur « multis » quam « pluribus », quia sic facilius intelligitur quod illud unum invenitur vel inveniri potest in pluribus per identitatem cum illis verificatum et multiplicatum. Exempla : homo, leo, ilex, ferrum.

5° *Universale in praedicando* : quod definitur : Unum aptum praedicari de multis, nempe cum veritate. Exempla sint eadem.

Iamvero patet quod primum, secundum, et ex parte etiam tertium universale pro quanto est signum alicuius alicui, manent omnino extrinseca illis pluribus ad quae dicunt ordinem, et reduci possunt ad modos diversos causae universalis. Neque in his attendendum est aliquod verum discrimen inter universale et commune. Patet etiam quod universale in essendo infert in ordine ontologico universale in praedicando sed infertur ab ipso in ordine logico seu cognitionis nostrae : quod enim est in multis, potest de multis cum veritate praedicari ; et quod de multis cum veritate praedicatur, in multis est. Universale autem in significando, pro quanto est signum alicuius ab aliquo, facile trahi potest ad universale in praedicando. Atque in his est proprie attendendum discrimen inter universale et commune : quorum alterum praescindit a multiplicatione vel identitate numerica illius quod pluribus communicatur, primum vero postulat multiplicationem. Insuper autem haec duo distinguuntur, quia commune indiscriminatum dicitur de eo quod exprimitur per terminum univocum vel analogum, universale vero proprie dictum vult exprimi per terminum univocum. Cum quo duplici discrimine consonat et vulgaris acceptio universalis potius quam communis pro aliquo uno quod competat non solum quibusdam sed omnibus : non quasi debeat illud unum posse attribui omnibus omnino rebus, vel non satis intelligatur esse universale ex eo quod sit aptum inesse multis ; sed quatenus, per ea multa in quibus aptum est esse, bene datur intelligi ipsum descendere totum ad partes sibi subiectas, et non ad aliquam vel ad aliquas, quae redirent ad unam, sed ad omnes. Ad hoc igitur ut

via sternatur nobis ad praedicabilia considerata, manifestum est quod universale a nobis prae oculis habendum est universale proprie dictum seu univocum, et proxime quidem in praedicando.

34. De universali directo et reflexo. Porro ulterius advertendum est quod hoc ipsum quod dicitur universale sive in essendo sive praesertim in praedicando, utpote terminus concretus et exhibens formam aliquam ut subiecto inhaerentem, dupliciter accipi potest, vel pro formali vel pro materiali quod importat. Quoniam autem forma haec universalitatis, seu praedicabilitatis unius de pluribus vel aptitudo unius ad essendum in pluribus, non est ens reale sed rationis seu logicum, ac proinde non obiectum cognitionis directae sed reflexae, siquidem impossibile est extra intellectum aliquid manens unum in pluribus multiplicari: hinc fit quod duplex distingui debeat universale, secundum quod consideretur abstracte ipsa universalitas seu etiam concrete universale pro formali accipiat, vel solum consideretur subiectum cui aliunde ab intellectu attribuitur forma universalitatis. In altero casu habetur universale *directum* seu *reale*, quod appellatur etiam metaphysicum, potentiale vel materiale, vel negativum; in primo autem, universale *reflexum* seu *logicum*, quod et dicitur actuale vel formale, vel positivum. Cogites v. g. praedicabilitatem de pluribus quam habet hoc unum quod est homo, vel eius aptitudinem ad essendum in pluribus, vel etiam hoc idem unum cum actuali ordine unius ad plura: et habebis universale reflexum; dum e contra si cogites hoc ipsum quod est homo prout intellectui directe obicitur secundum praedicata realia essentiae suae absque notis individuantibus ipsius, habebis universale directum. Unde et dicitur quod universale directum est natura cuiuscumque rei abstracta a notis individuantibus.

35. De Praedicabilibus. Universalitatis et praedicabilitatis quam descripsimus non unus est modus sed multiplex. Diversi autem modi praedicabilitatis univocae unius de pluribus, in abstracto, vel in concreto, naturae habentes illos diversos modos, sunt proprie illa praedicabilia quae nunc veniunt explicanda. Quinque illa sunt: Genus, Differentia, Species, Pro-

primum et Accidens. Nam illud unum quod est aptum pluribus inesse et praedicari de pluribus, vel est aliquid pertinens ad essentiam subiecti de quo praedicatur, seu intrinsecum, vel aliquid non pertinens ad essentiam, seu extrinsecum. Si primum, rursus vel se habet ut aliquid determinabile, seu capax suscipere in comprehensione sua novam aliquam notam intelligibilem per quam contrahatur eius extensio, et habetur *Genus*; vel se habet ut aliquid indeterminabile: idque vel quia est aliquid determinans, et habetur *Differentia*; vel quia est ipsa essentia iam determinata et completa, et habetur *Species*. Si vero secundum, tunc etiam rursus vel se habet ut aliquid necessario promanans ab essentia et convertibiliter seu reciproce connexum cum illa, et habetur *Proprium*; vel ut aliquid non reciproce connexum cum essentia neque ab illa necessario promanans, et habetur *Accidens*. Sic v. g. se habent, respectu Petri vel Pauli vel Antonii, animal, rationale, homo, risibilis, albus.

Quae divisio, licet non sit proprie ut generis in species, sed sicut alicuius analogi in suos diversos modos, et licet secundario respiciat proprium et accidens; tamen est vere adaequata, ut patet per ipsius membra opposita. Nec valet obii-cere quod modi praedicandi respondent modis essendi, quos decem esse diximus et non quinque. Nam diximus etiam quod diversi modi essendi deduci possunt ex diversis modis praedicandi non ex parte ipsius modi praedicabilitatis sed ex parte rei praedicatae; quinarius autem numerus praedicabilium deducitur ex ipsis modis praedicabilitatis, et quidem praedicabilitatis univocae unius de pluribus. Qua de causa potest secundum omnes hos modos ordinari quodlibet praedicamentum.

36. De Genere. Multipliciter genus accipitur, ut v. g. pro aliqua hominum multitudine a communi quodam principio descendendum, vel pro eodem hoc principio, et aliis etiam modis; sed his acceptionibus omissis, quae habent quidem aliquam convenientiam cum genere de quo nos loquimur, sicut cum determinabili quod est principium intrinsecum determinatorum, sed proprie ad rem non faciunt: veniamus ad genus, ut est primum praedicabile. Ipsum definiri potest essentialiter:

una essentia seu natura *determinabilis* apta praedicari de pluribus: vel, apta inesse pluribus; vel etiam, apta inesse pluribus et praedicari de pluribus. Idque concrete. Abstracte: est praedicabilitas de pluribus alicuius naturae determinabilis; vel aptitudo ad esse in pluribus et praedicari de pluribus eiusdem naturae determinabilis. Descriptive autem definitur a Porphyrio (1): id quod praedicatur de pluribus specie differentibus in eo quod quid. Quae definitio descriptiva est, quia rem notificat ex natura inferiorum de quibus habet praedicari. Et dicitur genus praedicabile de pluribus specie differentibus: id est de pluribus habentibus diversam naturam, diversam scilicet non solum numero seu secundum principia materialia sed etiam secundum principia formalia; sive deinde illa natura diversa contineat sub se individua solo numero distincta, sive adhuc suscipiat in re ulteriorem determinationem. Et sic est genus animal, vegetans, substantia. Verba quae in definitione adduntur « in eo quod quid », idem significant ac substantive et quidditative: quia illud quod de pluribus specie differentibus praedicatur, significatur ad modum per se stantis et respondentis quaestioni quid sit res. Manifestum est autem quod haec plura specie differre debeant inter se, non ab aliis.

Inde sequitur quod genus, ut est praedicabile, concipi debet non ut pars, sed ut aliquod totum, quamvis determinabile. Quod ceteroquin commune est omni praedicabili; utpote affirmabili per identitatem de subiectis quae tota sunt. Nec genus praerequitur necessario cognitionem speciei ut praedicabilis, sed solum cognitionem diversarum naturarum quibus possit aliunde singillatim attribui ab intellectu intentio logica speciei. Sequitur etiam quod genus iure distinguitur in supremum, intermedium et infimum: secundum quod supra se non habet aliud, vel habet aliud et supra et sub se, vel non habet aliud sub se. Difficultas aliqua inveniri potest circa determinationem seu designationem concretam generis infimi vel generum infimorum in particulari, sicut et circa species ipsas

(1) Isagoge in Categorias Aristotelis; apud Boethium in Porphyrium Dialogus I.

vel ultimas generum differentias; minime tamen hoc impedit veritatem assertae divisionis.

37. De Differentia. Nomine differentiae communiter intelligitur forma quaedam faciens differre, seu habens munus faciendi differre aliquid ab alio cum quo posset confundi. « Unde ibi quaeritur differentia ubi est convenientia...; et... secundum hoc, licet omne differens sit diversum; non tamen omne diversum est differens... Nam simplicia diversa sunt seipsis » (1). Hinc in omni proprie dicta differentia duplex respectus nascitur, unus convenientiae, alter discrepantiae: convenientiae quidem ratione generis quod dividit et cuius partem assumit ad speciem constituendam; discrepantiae autem ratione generis divisi cuius partem relinquit ad speciem ab aliis speciebus segregandam. Et sic sub diverso respectu eadem differentia est divisiva generis et constitutiva speciei. Exemplo sit *rationale* quod praedicetur de individuis humanis prout ab aliis animalibus distinguuntur. Potest igitur praedicabile quod est differentia ita essentialiter definiri: una essentia seu natura *determinans* apta praedicari de pluribus; et cum Porphyrio descriptive: id quod de pluribus specie differentibus ab aliis praedicatur in quale quid (2). In qua descriptiva definitione, verba « in quale quid » significant « adiective et quidditative »; eaque sola per se sufficerent ad notificandam definitionem differentiae, quia quod pertinet ad quidditatem rei et significatur ad modum adiacentis alteri patet quod dividat genus et speciem differentem constituat. Ad maiorem claritatem adduntur illa alia verba quibus explicite asseritur quod inferiora differentiae sint individua specie differentia; nobisque videtur quod hoc ita sit intelligendum ut inferiora *specie differant*, non quidem necessario inter se, sed saltem *ab aliis*. Sic enim solum conciliari posse videntur quaedam in hac re satis difficilia: ut v. g. quod ipsum rationale, prout ab intellectivo distinguitur quod complectitur et homines et angelos, vere ad modum differentiae de solis hominibus praedicetur.

(1) Ex S. Thoma in I p. q. 90 a. 1.

(2) Cf. S. Ioannem Damascenum, *Dialectica*, cc. XVIII-XXVI.

Differentia semper est aliquid positivum, etsi aliquando nos eam debeamus modo negativo efferre; nec debet confundi differentia ipsa, ut est praedicabile et postulat significari ad modum totius, cum principio differentiae, quod significatur ad modum partis et realis entitatis: ut puta rationale cum rationalitate. Datur autem differentia suprema, subalterna et ultima seu specifica, prout genus quod ipsa dividit est supremum, intermedium vel infimum.

Quod si ad invicem comparentur genus et differentia, constat ex dictis quod « genus latius pateat quam subiectae illi differentiae...; quod potestate differentias complectatur; quod natura differentias antecedit....; quod genus materiae, differentia autem formae respondeat » (1). Illud autem Aristotelis (2), quod « nulla differentia participat genere », sive, ut dicitur, quod genus et differentia habent conceptus adaequate distinctos: ex hoc praecise habet explicationem quod, sicut genus materiae, ita differentia respondet formae; ac proinde, potius quam de differentia, debet accipi de principio differentiae, et quidem, quantum possibile est, ab imperfectionibus purificato: ut v. g. de rationalitate pro quanto verificat intellectivitatem respectu animalitatis.

38. **De specie.** Nomen hoc « species » originem trahit ex eo quod se prodit exterius aspiciendum. Et quia hoc solet rebus contingere quando perfectae sunt, ideo nomen speciei adhibetur etiam ad significandam naturam cuiuscumque rei perfectam, cui scilicet nihil desit secundum modum suae naturae: sive deinde in re nullam de facto patiat aliam essentialem determinationem, sive solum sic a mente per quamdam abstractionem accipiatur. Atque in hunc modum, per speciem notificatur a Porphyrio genus et differentia. Nondum tamen habemus praedicabile quod est species, sed vel speciem subiectibilem generi vel speciem constitutam per differentiam. Species, ut est praedicabile, definiri potest essentialiter: una essentia seu natura determinata apta praedicari de pluribus; et

(1) S. Io. D. in l. c.

(2) In L. X Metaph. c. 1.

a Porphyrio descriptive definitur: « id quod de pluribus numero differentibus praedicatur in eo quod quid ». Sic se habet homo relate ad individua humana, et leo ad leonina.

Porro distinguitur species suprema, intermedia et infima seu spécialissima vel simpliciter species, prout in rerum natura non habet supra se nisi genus supremum, vel habet supra se aliquod genus et sub se alias species, vel non habet sub se nisi individua solo numero differentia. Ex quo patet quod species suprema esse potest simul et revera est etiam intermedia. Quin immo hoc privilegio gaudet species quod possit attribui et supremo generi: si nempe hoc accipiatur pro aliqua essentia determinata in sua obiectiva intelligibilitate, et in inferioribus ipsius nonnisi ratio subiecti consideretur. Hac praesertim de causa dicendus est Plato omnes suas ideas universales, etsi realiter maxime genericas, appellavisse species.

39. De proprio. Iuxta ipsum Porphyrium, proprium quadrupliciter dicitur, 1° quod convenit solis iudividuis alicuius speciei sed non omnibus, ut homini esse grammaticum vel musicum. 2° quod convenit omnibus sed non solis, ut esse bipedem. 3° quod convenit omnibus et solis, sed non semper, ut canescere vel calvescere, quod generatim hominibus contingit in senectute. 4° quod convenit omnibus solis et semper individuis alicuius speciei, ut homini esse risibilem. Atque hoc ultimo modo accipitur proprium praedicabile, quando sit aliquid non intrinsece pertinens ad essentiam; etsi et illud « semper » posset omitti, utpote facile subintelligendum in acceptione stricta omnium.

Unde potest essentialiter definiri: unum aptum praedicari de pluribus tamquam aliquid non constituens essentiam sed convertibiliter seu reciproce connexum cum illa; vel, conveniens omnibus, solis et semper individuis illius essentiae. Descriptive autem (1): « id quod de pluribus numero differentibus praedicatur in quale », scilicet necessario connexum cum essentia illorum. Res ergo quae dicitur proprium convenit

(1) Ex S. Io. Dam., *Dialectica*, cc. 18 et 26.

quidem individuis ratione speciei, sed per ordinem ad ipsa individua seu inferiora speciei constituitur quantum praedicabile.

40. **De Accidente.** Bene hic distinguendum est Accidens logicum seu praedicabile ab Accidente reali seu metaphysico seu praedicamentali. Primum enim non est aliquid in rerum natura sed unus e quinque modis praedicabilitatis alicuius rei de pluribus; alterum vero est res quae contraponitur praedicamento substantiae, quaeque, ut vidimus, definitur: id cui competit esse in alio tamquam in subiecto inhaesionis. Quamvis autem omne accidens dicatur semper tale a nobis per aliquem ordinem quem ultimatim habet ad aliquid quod praedicatur de re ad modum quinti praedicabilis, neque pertinentis ad essentiam neque cum essentia necessario connexi, ut v. g. de intellectu nostro vel albedine quae possunt adesse vel abesse; tamen est omnino aliud in se accidens praedicamentale et accidens logicum. Hinc accidens praedicamentale, sicut generatim omne praedicamentum, complectitur praedicata secundum omnes quinque modos praedicabilitatis, ut si de intellectu vel albedine dicamus quod sit qualitas vel color. Et vicissim accidens praedicabile sese potest extendere etiam ad aliquid substantiale: ut. v. g. cum dicimus quod Petrus *est* seu existit, vel quod in hac materia corruptibili est haec vel illa forma substantialis. Manifestum est quod nos hic de Accidente praedicabili agimus.

Potest igitur Accidens praedicabile definiri: unum aptum praedicari de pluribus tamquam aliquid nec pertinens ad essentiam neque cum essentia convertibiliter connexum: sicut esse album vel musicum vel actu videre, de homine. Describi autem potest cum S. Ioanne Damasceno in l. c.: id quod de pluribus inter se specie differentibus praedicatur in quale, scilicet non necessario connexum cum essentia. Et ideo Aristoteles (2): « Apparent *advenientia* (seu entia adventitia) in diversis specie: ut circulus in aere, ligno et lapide... Nihil substantiae circuli aes neque lapis est, propterea quod ab eis

(2) In L. VI Metaph., c. 11.

separetur ». Datur insuper et alia duplex definitio descriptiva Porphyrii. Quarum una: Accidens est quod neque est genus, neque differentia, neque species, neque proprium, semper autem inest in subiecto.

Altera magis nota: Accidens est quod adest vel abest sine subiecti corruptione. Ad hoc autem ut habeatur haec indifferens praesentia vel absentia alicuius in aliquo subiecto, et cum ea accidens praedicabile, non sufficit quod subiectum *possit intelligi* sine alio: nam potest et sine proprio intelligi; nec tamen requiritur quod reapse, prout iam est concrete individuatum, *possit esse* sine alio: quia nec homo potest esse amplius v. g. sine illa exteriori forma unicuique propria quam habuit a nativitate, sed oportet et satis est quod subiectum *possit intelligi esse* sine alio, quin ipsum intelligatur dissolvi in suis essentialibus praedicatis.

Per se patet ex dictis quod nihil adeo accidentaliter de aliis praedicatur, ut non habeat propria inferiora de quibus valeat praedicari essentialiter. Et sic essentialiter praedicatur color de albedine vel viriditate, vel album de diversis albis; dum eadem de aliis praedicari possunt ut proprium vel ut accidens. Nec repugnat quod idem praedicatum respectu eiusdem subiecti sub alia et alia ratione considerati sit proprium vel accidens, ut esse coloratum seu colorabile respectu hominis prout corpus est vel prout est ens rationale. Atque ita iuxta haec debet intelligi quod Accidens quantum praedicabile dicitur per ordinem ad inferiora diversarum specierum.

41. Nota. Dubium hic moveri potest de quibusdam rerum rationibus quae, licet non univoce sed analogice, suo tamen modo formaliter et intrinsece de pluribus praedicantur, ut ratio entis in genere et individui vagi alicuius naturae: utrum et quamnam suscipere valeant intensionem logicam universalitatis et praedicabilitatis. Nam certe valet illatio ab eo quod competit universaliter enti vel alicui homini ad id quod verificari debet in omni eo de quo dici potest *ens* vel *aliquis homo*. Et respondetur quod illae rationes, cum ob defectum perfectae unitatis deficiant a proprie dicta universalitate, nec ullam intensionem logicam propriae universalitatis et praedi-

cabilitatis possunt suscipere. Aliquam tamen de facto suscipiunt: quia constat quod intellectus noster capax est redire ad ipsarum qualemcumque communitatem intelligendam. Ad quemnam autem e quinque modis praedicabilitatis ea reduci possit vel saltem accedat, respondendum videtur quod ens et aliae similes rationes transcendentes accedant ad genus; individuum vagum autem, pro quanto intelligitur sub aliqua natura determinata vagari, ad speciem accedat. Et meminerimus quod, quia in omni nostro conceptu invenitur aliquid se habens ut materia unde sumitur distinctio numerica, et aliquid se habens ut forma unde sumitur distinctio specifica: ideo non repugnat quod idem sub diverso respectu suscipiat intentionem generis et speciei, et prius quodammodo speciei quam generis; et sic species primatum quemdam teneat inter universalialia et praedicalia.

§ 3^a.

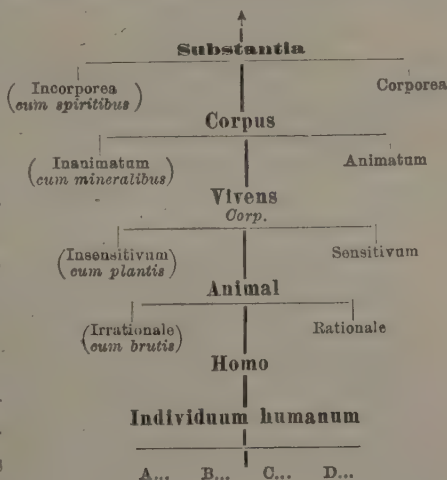
De ipsa ordinatione praedicamentorum. seu de schemate praedicamentali.

42. Quid sit schema praedicamentale seu praedicamentum logicum iam satis ostendimus in introductione huius articuli. Est ordinatio seu dispositio praedicatorum essentialium quae sub aliquo supremo genere continentur ordinata secundum subiectionem et praedicationem. Quae quidem ordinatio fit iuxta modos praedicabilitatis qui sunt genus, differentia et species: his enim proprie significantur praedicata essentialia. Non tamen est putandum quod alia duo praedicalia non inserviant ad subordinationem terminorum quam volumus efficiendam; dum e contra proprium solet nobis manifestare speciem et eandem ac species extensionem habet et collocationem; accidens autem vel ostendit praedicatum non habere per se commune praedicamentum cum subiecto, vel reducitur ad standum cum indeterminata multitudine individuorum: siquidem « propria unicuique singulari... sunt omnia accidentia

in eo inventa, quia per hoc quod in ipso individuuntur, efficiuntur ei propria » (1).

Porro ad logice ordinandum aliquod praedicamentum oportet hoc in primis habere determinatum. Deinde quaeruntur differentiae per quas quale ipsum generatim sit vel esse possit pateat; et sic dividitur genus supremum et constituuntur genera subalterna et species diversae. Idem repetitur quoad genera subalterna: et sic deinceps usque ad species intimas et individua specierum.

43. **Arbor Porphyriana.** Exemplo sit praedicamentum logicum in genere substantiae, quod arbor porphyriana dici solet propterea quod a Scholasticis ex operibus Porphyrii, purgatum prius erroribus, desumptum est. Dicitur autem arbor quia in eiusmodi schemate, ab infimo individuo, in quo supremum genus verificatur maxime contractum, fit ascensus ratione crescentis

extensionis ad ipsum supremum genus latissime patens; et vicissim descensus a supremo genere ad individua. In qua quidem arbore intelligi debent inclusa omnium specierum individua; sed radices arboris ab individuis unius tantum speciei infimae constituuntur. Haec autem species infima per se quaelibet esse potest, dummodo contenta sub genere supremo: eo vel magis quod similes arbores confici queunt in quolibet praedicamento seu categoria; attamen manifestum, cur et assumptum sit genus substantiae pro exemplo, et in genere substantiae individua humana electa sicut radices arboris.

(1) Ex S. Thoma, q. II de Veritate a. 7.

44. Regulae antepraedicamentales. Ex natura praedicamenti logici nuper explicata sponte sua fluunt quaedam regulae, quae inserviunt ad praedicata essentialia dignoscenda eorumque superioritatem et inferioritatem et sic ad ipsum praedicamentum conficiendum: unde et videntur dictae antepraedicamentales. Sunt autem istae duae. Prima regula est: quidquid praedicatur per se de ratione superiori, praedicatur etiam per se de omnibus sub illa contentis, seu de omnibus inferioribus ipsius: quod nisi contingat, signum est unum non esse revera inferius alio. Et sic vivens quod per se praedicatur de animali, praedicatur etiam per se de homine qui sub animali continetur. Res patet: quia ratio superior, dum acquirit nova praedicata et fit restrictior, sua non amittit. Sicut si in ordine iurisdictionis. conversa terminorum significatione, diceretur: quidquid potest inferior, potest et superior. Altera regula est: differentia generum insubalternatorum sunt ad species diversas constituendas ordinatae, subalternatorum vero possunt esse ordinatae ad eandem speciem. Et sic v. g. differentiae animalis et plantae numquam concurrent ad unam speciem, quae simul de oppositis participaret; differentiae vero viventis et animalis concurrunt ad speciem humanam vel equinam.

45. Regulae praedicamentales. Adsunt et aliae duae regulae, quae inserviunt ad aliquid in praedicamento iam confecto apte collocandum. Prima est: aliquid in praedicamento collocari potest tripliciter: directe, indirecte et reductive; et si quidem nullo ex his tribus modis, signum est quod nullatenus pertinet ad illud praedicamentum. Collocantur directe illa omnia de quibus per se praedicari potest genus supremum. Talia autem sunt genera subalterna, species et individua. Excluduntur differentiae: quia, ut vidimus, nulla differentia per se participat genere. Quia tamen et ipsae, utpote dividentes genus et constituentes species, pertinent aliquomodo ad genus supremum: ideo indirecte ponuntur in praedicamento, seu quasi ex obliquo, ratione alterius, et a latere. Tandem reductive collocantur in praedicamento illa omnia quae aliquomodo ad praedicamentum pertinent, nec tamen possunt in eo poni directe vel indirecte. Atque ita se habent quaecum-

que se habent ut partes vel principia vel proprietates vel privationes relate ad ea quae directe vel indirecte ponuntur in praedicamento. Sic materia hominis et caput Petri est in praedicamento substantiae. Altera regula respicit modum collocandi directe aliquid in praedicamento; et conditiones ad hoc requisitae collectae sunt a veteribus hoc disticho: « Ens, verum, per se, incomplexum, synonymumque, completumque capit schema categoriae ». Id est: quod sit aliquid positivum, reale, habens unum esse natura sua, capax exprimi per unicum terminum eumque univocum, et se habens ut totum.

ARTICULUS QUARTUS.

De valore singulorum terminorum.

46. Proprius cuiusque termini valor dupliciter considerari potest: absolute seu secundum se, prout solum significat aliquam essentiam intelligibilem; et relative ad usum ipsius in aliqua propositione. Ad valorem autem termini absolutum vel absolute possibilem seu nominalem penetrandum iuvat quamplurimam *definitio* et *divisio*: quarum prima exhibet potius comprehensionem rei, altera extensionem; et ad valorem usua-lem iuvat ea quae dicitur *suppositio* terminorum in ordine ad verificandam aliquam propositionem. Non desunt qui horum tractationem reservatam vellent ad secundam mentis operationem, praesertim inter philosophos recentiores et extra scholasticos. Et sic v. g. Benedictus Croce (1) definitionem vocat iudicium quoddam definitorium. Sed si meminerimus quod simplex apprehensio se porrigit etiam ad intelligentiam complexorum ad modum incomplexorum, et quamvis non pertingat ad apprehensionem ipsius convenientiae praedicati cum subiecto, tamen pertingere potest ad apprehensionem aliquam comparativam praedicati cum subiecto; ut si concipiamus hominem qui est animal rationale, vel animal quod est rationale

(1) Logica, Sezione terza, Identità del giudizio definitorio e del giudizio individuale.

aut irrationale, vel utrum universale sit ens rationis: facile concedetur quod etiam definitio et divisio et suppositio pertineant ad primam operationem mentis. De his ergo nunc separatim agendum.

§ 1^a.

De definitione.

47. Definitio et definitum. Definitio communiter intelligitur esse oratio explicans quidditatem alicuius rei, et respondet quaerenti de aliqua natura quid sit: ut v. g. de homine quod est animal rationale. Intelligitur esse oratio, quae proprie pertinet ad signa oralia; sed hic accipitur ut quodlibet signum vel signorum complexus explicans quid sit res aliqua, et quidem, si stricte loqui velimus, prout substat logicae reflexioni mentis considerantis illud ut explicativum quidditatis rei. Res autem cuius traditur definitio, seu cuius quidditas explicatur, vocatur *definitum*: et hoc tale debet esse cuius haberi possit aliquis conceptus vere unus, etsi forte non perfecte unus, et proprius. Ex quo sequitur quod analogum secundum proportionalitatem suscipere valet aliquam unam definitionem, non autem analogum secundum attributionem, ut v. g. sanum; et similiter quod universale et praesertim species a nobis proprie definiiri potest, non autem singulare, quod solum indirecte cognoscimus et per quasdam exteriores notas individuantes, quantum satis est, a ceteris distinguimus.

48. Quotuplex definitio. Dispescitur in primis definitio in definitionem *nominalem* et *realem*: secundum quod oratio est explicans quid sit nominis vel quid sit rei. Attamen bene hic notandum est quod definitio nominalis dupliciter accipi potest, grammaticaliter et logice: quasi dicatur definitio grammaticalis nominis, vel definitio nominalis rei, quae simpliciter definitio nominalis dicenda est. Et definitio quidem grammaticalis est ea quae explicat quid sit nomen in ipsa ratione signi oralis, ut puta si explicet partes ex quibus nomen componatur vel eius originem seu etymologiam vel aliud quid simile. Sic est grammaticalis vel etymologica ista qua dicitur

quod municipium est nomen a munere capiendō derivatum. Definitio autem nominalis logica, prout generatim a grammaticali distinguitur, est ea quae explicat quid sit res per nomen significata. Et quoniam hoc rursus dupliciter fieri potest, vel explicando quid sit res quam nos intelligimus per aliquod nomen significari, vel explicando quid proprie sit res aliqua in seipsa, independentē a modo cognitionis nostrae: hinc prima dici debet in Logica simpliciter nominalis, altera realis.

Atque in hunc sensum nullatenus esset realis definitio Dei haec qua Deum concipimus ut supremum aliquod ens a quo, tamquam a prima causa, alia omnia dependent: siquidem Deus non constituitur in ratione suae Deitatis per ordinem ad creaturas. Porro manifestum est quod sic definitio nominalis ea est ex qua proficisci oportet in qualibet quaestione et in quam supponi debent convenire partes adversae. Nec repugnat quod aliquando secundum rem non differant definitio nominalis et realis. Sicut etiam patet quod, iuxta praedictam acceptionem, definitio nominalis iure subdividitur in arbitrariam vel conventionalem seu liberam, quae rursus communis vel privata esse potest, legitima vel illegitima; et in definitionem necessariam. Et haec quidem pro veritate putamus esse retinenda. Plures tamen adsunt, nec spernendi auctores, qui definitionem nominalem pro eadem accipiunt ac definitionem nominis, nec satis distinguunt inter orationem quae explicat quid sit nominis et eam quae explicat quid sit nomen; vel, si distinguunt, hanc ultimam potius vocant nominalem, et aliam videntur potius vocare descriptivam in oppositione ad essentialē. Quare tandem, ne sit ulla difficultas, distinguatur, ubi oporteat, duplex definitio nominalis: *nominalis nominis*, seu *grammaticalis*; et *nominalis rei*, seu logica, seu, simpliciter *nominalis*. Divisio vero definitionis in essentialē et descriptivam per se quidem intelligatur pertinere ad *definitionem realem*; sed per accidens, quando nominalis et realis coincidunt, nihil vetat quod applicari possit etiam ad nominalem appellatio definitionis descriptivae.

49. Quod attinet ad definitionem *essentialē* et *descriptivam*: definitio *essentialis* illa est quae explicat quid sit res

per ea quae ipsam essentiam rei constituunt. Hoc autem vel praestat explicando partes essentiae realiter distinctas, seu generatim assignando id quo de facto essentia rei in se constituitur et ab aliis distinguitur, quin respectus habeatur ad modum quo nos eam concipimus cum aliis convenire et ab aliis differre: et tunc definitio dicitur *physica*, vel melius explicativa essentiae physicae, seu physice consideratae; vel praestat explicando per diversos conceptus eiusdem rei, quorum unus sit genus proximum alter differentia ultima, in quo res cum aliis conveniat et in quo differat: et tunc definitio dicitur *metaphysica*, seu explicativa essentiae metaphysice consideratae. Quae consideratio metaphysica, sic vocatur quia respicit totum ens, fundans diversos conceptus. Exemplum definitionis physicae: homo, quod est, ens compositum ex corpore et anima rationali; metaphysicae: homo, animal rationale. Et patet quod haec posterior, melius quam prior, inservit muneri ad quod inventa est definitio: nempe determinandi veluti limites intra quos essentia vagatur et extra quos nequit exire. Unde Plato (1), ad illius prioris minorem efficaciam declarandam, hoc adhibet exemplum, sicut si « interroganti quid sit currus, respondere possemus: rotae, axis, tabulae, orbiculi, iugum ». Definitio vero *descriptiva* est illa quae explicat quid sit res per ea quae, licet essentiam rei non constituunt, eam tamen satis distinguunt ab omnibus aliis, utpote cum essentia necessario et convertibiliter connexa. Quod quidem vel fit per genus proximum rei et aliquam eius proprietatem, vel per complexum plurium accidentium qui omni et soli rei definendae competat; vel per causas seu quasi causas extrinsecas efficientem, finalem, exemplarem; vel per aliquod aliud rei principium. Et consequenter etiam diversimode appellatur definitio: ut puta causalis vel genetica. Exemplum: homo, quod sit, animal polyticum; vel animal gressibile bipes ad coelum erectum; vel factum ad imaginem Dei; vel procedens a pueritia ad adolescentiam, ab adolescentia ad iuventutem, a iuventute ad virilitatem et a virilitate ad senectutem, iuxta determinatas quasdam leges.

(1) In Theaeteto, c. 42.

50. **Leges bonae definitionis.** Quaecumque definitio, ad hoc ut sit bona, suas debet servare leges. Hae leges, ordine plus minusve decreascentis necessitatis, sunt:

1^a. *Definitio sit clarior definito.* Et intelligitur clarior esse debere scienti terminos. Contra quam legem peccant qui definiunt idem per idem seu circulariter, vel ignotum per ignotum; et peius etiam, qui definiunt notius per minus notum. Ratio autem legis est quia partes definitionis debent esse in ordine cognitionis priores quam definitum, utpote quae faciant nobis innotescere definitum. Et ideo Aristoteles (1): « Quodam quidem modo rectus prior acuto, quia et in ratione definiente positus est ».

2^a. *Definitio reciprocetur cum definito,* ac proinde conveniat omni et soli definito. Secus enim rem de qua agitur non vere definit seu determinat, ita scilicet ut ipsa et ipsa tantum relinquatur intelligenda. Quare peccatur contra hanc legem tum per excessum tum per defectum notarum intelligibilium quae definitionem ingrediantur: sicut si quis de homine diceret quod sit animal rationale montivagum, vel animal gresibile bipes.

3^a. *Definitio fiat per genus primum et differentiam ultimam* definiti, vel per aliquid quod locum teneat generis et differentiae. Ratio est semper eadem: quia definitione ad hoc utimur ut unam rem quae non in omnibus sed in aliquibus convenit cum alia, ab alia secernamus. Sufficit autem genus primum: quod et superiora continet, et cuius proinde differentia est ultima et vere differentia. Quod si quandoque res definienda non suscipiat proprie dictam definitionem, utpote quae transcendat omne genus: tunc etiam, pro quanto aliquavalis definitio traditur, aliquid simile generi et differentiae assignandum est.

4^a. *Definitio sit brevis, et nihil in ea redundet.* Brevitas enim, dummodo falsitatem vitet et obscuritatem, maxime inservit perspicuitati et memoriae. E contra vero, quamvis per se utile per inutile non vitiatur, seu quod abundat non vitiatur;

(1) In L. XII Metaph., c. 9.

habito tamen respectu ad finem a nobis consequendum per definitionem, patet quod superfluitas et redundantia verborum impedimento est fini: eo vel magis quod definitio pertinet ad primam mentis operationem, quae est simplex apprehensio.

5^a. *Curandum est ne definitio sit negativa vel constans terminis infinitis.* Debet enim explicare quid res sit et non quid non sit. Saepe tamen una superest via nobis ad rem quadantenus definiendam, per terminos negativos vel infinitos: et sic spiritualia nos concipimus, praesertim autem ipsum Deum. Nec solum differentia sed etiam genus vel quasi genus aliquando continet negationem: sicut cum vocamus Deum spiritum purissimum; etsi nunquam deesse potest aliquis terminus positivus subintelligendus, vel proprie genericus vel saltem transcendens.

51. **Nota.** Magni est momenti scire methodum investigandi definitionem rerum: adeo ut Aristoteles (1) non dubitaverit asserere quod omne problema dialecticum et opus inventionis reducitur tandem ad solvendum problema definitionis. At tamen methodus illa et ipsa definitio prout consideratur ut aliquid quod per illam methodum concluditur, iam non ad primam mentis operationem, sed ad tertiam pertinet, quae est argumentatio: et quidem ad argumentationem quae consideretur per ordinem et ad formam et ad materiam. Quare de hac re melius postea dicetur. Interim, ut iam nunc pateat via inveniendi definitiones rerum praesertim nominales, satis erit innuere quod iuxta ipsum Aristotelem (2) duplex adest methodus: una per syllogismum et descensum seu divisiva et analytica, altera per inductionem et ascensum seu collectiva et syntetica; et utraque versatur circa similitudines rerum cum aliis et dessimilitudines ab aliis considerandas. Iuxta primam methodum: supposita re definienda, invenitur aliquod universale praedicatum quod ei certe competat: deinde illud praedicatum per differentias dividitur quarum alterutra convenire oportebit rei; et haec, si necesse sit, rursus dividitur, quoadusque com-

(1) In I Topicorum, C. V. - Cf. et L. VI.

(2) In I Topic. c. X et XI. - Cf. et II Post. Anal. c. VIII.

plexus praedicatorum non conveniat nisi rei definiendae. Sic Aristoteles invenit posse ternarium definiri numerum imparem primum utrinque, qui scilicet ita sit primus ut nec mensuretur numero nec ex numeris componatur. Iuxta secundam methodum: ponuntur ex una parte simul omnia individua in quibus certe res definienda verificatur, licet quoad alia discrimen intercedat; ex alia vero parte ponuntur simul omnia illa individua quae simpliciter quidem differant a prioribus quantum ad rem definiendam, sed quantum ad alia maiorem quandam habeant similitudinem. Et tunc, facta comparatione, determinatur genus in quo conveniunt cum aliis individua rei definiendae et differentia per quam ab aliis differunt. Sicut si v. g., volentes definire pacem, consideremus ea quae proprie habere pacem dicuntur, ut sunt entia intellectiva capacia fruendi ordine suarum operationum, nec non et ea quae non pacem ipsam sed aliquid paci simile praeseferunt, ut quieta animalia vel mare tranquillum: et concludamus cum S. Augustino quod pax est tranquillitas ordinis.

§ 2^a.

De Divisione.

52. **Quid Divisio in Logica.** Divisio generatim idem est ac sectio quaedam totius in partes; et potest accipi tum passive, pro iis quae sunt secta, tum active, sicut in praesenti, pro actu secandi. Rursus autem sic accepta divisio alia est *physica*, alia est *logica*: prout rem attingit secundum suum esse reale quod habeat in natura, vel secundum esse intentionale quod habet in intellectu nostro. Dici ergo potest in genere divisio logica, oratio distribuens totum aliquod in suas partes; vel adhuc generalius ac magis proprie, signum simplicis apprehensionis totum aliquod in suas partes distribuentis. Quae divisio iterum potest esse vel *nominis* vel *rei* (1). Et est nominis, oratio enumerans diversas significationes eiusdem nominis seu vocis: ut si dicatur quot valeat significare

(1) Cf. de his Toletum, Introductio in Dialecticam, L. 1 c. VI.

vox ista, natura; est autem rei, oratio exhibens partes in quas distribui potest aliqua res: ut si dividatur quantitas dimensiva in continuam et discretam. Sed haec ultima divisio est ea quae solet in logica vocari simpliciter divisio; physica vocatur potius partitio, et divisio logica nominis, distinctio.

Porro quod dividitur in partes appellatur *divisum*; partes autem ad quas terminatur divisio appellantur *membra dividenda*.

53. Quotuplex divisio. Ex multiplici ratione totius et habitudine eius ad partes, multiplex oritur divisio. Unde prius videndum quotuplex totum. Est igitur in primis aliquod totum *absolutum* a partibus, quod est idem ac perfectum seu ens cui nihil deest secundum modum suae naturae: quo sensu etiam Deus dici potest totus; et est totum *relativum* ad partes, quod est divisibile in partes vel constat ex partibus: et hoc proprie dicitur totum, de quo et nos agimus (1). Hoc autem totum relativum aliud est *per se*, aliud *per accidens*: prout ordinatur ad partes quae non supponunt vel supponunt aliud subiectum cui inaeherent. Et sic v. g. homo est per se totum, non autem corpus coloratum.

Iamvero ipsum totum per se, adhuc aliud est *actuale*, aliud *potentiale*: secundum quod actu partes habet vel solum potest habere. Et in primo quidem casu: aut comparatur totum ad partes ex quibus primo resultat aliqua essentia, ut homo ad animam et corpus, vel ad animal et rationale; et tunc habetur totum *essentiale*, cuius divisio est in partes essentielles, sive physicas sive metaphysicas. Aut comparatur totum ad partes quibus aliqua essentia in seipsa completur ac veluti integratur, ut corpus humanum ad caput, manus, pectus, pedes; et tunc habetur totum *integrale*, cum divisione in partes integrales. In secundo casu: non potest comparari, totum ad partes a quibus ipsum dependeat sed quae potius dependeant ab ipso, ac proinde ad partes ei quodammodo subiectas. Quae partes: aut subiectae sunt toti secundum esse; et habetur totum *potestativum* vel virtuale vel anthonomastice potentiale,

(1) Cf. Ioannem a S. Th., Logica, pag. 14 et sq.

et correspondens divisio in partes potestativas: ut cum dicimus quod virtus animae dividitur in vegetativam, sensitivam, locomotivam, intellectivam et appetitivam. Si vero partes toti subiiciantur solum secundum praedicationem, tunc habetur totum *universale*; quod est divisibile in partes *subiectivas*, quae scilicet natae sunt fungi munere subiecti relate ad praedicatum universale: et sic se habet species ad individua, et genus ad species diversas constitutas per differentias generis. Unde dicimus quod animal dividitur in rationale et irrationale.

Quoad divisiones totius per accidens, ipsae per se possunt in infinitum multiplicari, sicut et ea quae accidunt alicui: sed reducuntur tandem ad has generaliores. Quarum « prima est divisio subiecti in accidentia; ut, animalium aliud album, aliud nigrum. Secunda e converso, accidentis in subiecta: ut, album, aliud nix aliud lac. Tertia, accidentis in accidentia: ut, alborum aliud dulce, aliud amarum » (1).

Tandem notetur quod, in singulis partibus totius per se actualis, forma totius non invenitur neque secundum totam essentiam neque secundum totam virtutem; invenitur autem secundum totam essentiam sed non secundum totam virtutem in singulis partibus totius potestativi; sed, quantum ad totum universale, forma totius invenitur in singulis partibus et secundum totam essentiam et secundum totam virtutem: sicut in omnibus individuis humanis invenitur quicquid pertinet ad essentiam hominis et ad essentiam hominis consequitur. Atque haec praesertim divisio totius universalis in partes subiectivas consideranda venit hic in logica.

54. **Leges bonae divisionis** quae tradi solent, inserviunt tum ad hoc ut cognoscamus an aliqua divisio recte sit facta tum etiam ad hoc ut recte a nobis fiat. Sunt autem istae:

1^a *Singula membra divisionis sint inferiora diviso*. Semper enim totum est maius qualibet sua parte singillatim accepta. Unde perperam quis diceret quod animalium aliud est sensitivum, aliud intellectivum.

(1) Ex l. c. Ioannis a S. Thoma.

2^a *Omnia divisionis membra simul sumpta adaequent divisum*, sive ut, dici solet, divisio sit adaequata. Et hoc sibi vult quod membrorum omnium collectio nec debet excedere divisum nec deficere ab illo. Contra quam legem peccat v. g. haec divisio, quod ens creatum dividitur in spiritum et corpus; vel haec alia, quod animal dividitur in volatile et aquaticum. In primo enim casu, spiritus competit etiam Deo; et in secundo, non recensetur inter animalia animal terrestre vel etiam amphibium.

3^a *Divisio fiat per membra opposita*, quae nempe aliquomodo sese excludant ab eodem subiecto.

Ratio est quia secus totum non vere divideretur; nec membra dividendia verificarent rationem partis, quae semper petit esse extra aliam. Et sic male divideretur animal in irrationale et bipes; sicut et corpus humanum in caput, cerebrum et reliquas partes.

4^a *Divisio fiat in pauca membra*. Quae lex, ut per se patet, non est adeo essentialis ut praecedentes; tamen servanda est. « Nam comprehendere, quemadmodum maxima, ita minima, difficile est... Idem enim vitii habet nimia quod nulla divisio » (1). Et ideo, non solum propter oppositionem quam debent habere membra dividendia, sed etiam ad hanc brevitatem curandam, quae et perspicuitati et memoriae valde utilis est, solet generatim totum dividi in duo membra, et horum unumquodque, si oporteat, his terve subdividi. Recolas exemplum quinarum numeri praedicabilium, et aliud iam paulo difficilius denarii numeri praedicamentorum.

§ 3^a.

De Suppositione terminorum.

55. **Quid Suppositio alicuius termini.** Si vocis etymon spectetur, suppositio generatim sonat idem atque alicuius *positio sub* alio vel ante aliud in ordine ad nexum quemdam quem unum habeat cum alio. Et potest locum habere tum in

(1) Ex Seneca, Ep. 89.

ordine physico, ut cum statuæ basim supponimus; tum in ordine cognoscitivo: et sic saepissime loquimur de suppositionibus, necessariis vel contingentibus, veris vel falsis. In ipso autem ordine cognoscitivo, suppositio facta per intellectum, aut respicit rem et rem: et tunc habetur ea quæ dicitur *hypothesis* vel simpliciter suppositio, quæque pertinet ad iudicium, et nihil est aliud quam assumptio alicuius propositionis tamquam verae in ordine ad veritatem alterius; aut respiciat signum et rem significatam: et tunc habetur ea quæ dicitur suppositio termini, quæque pertinet ad simplicem apprehensionem. Simplex enim apprehensio et omnis conceptus rem significat ac veluti *substituit*. Et si quidem unus terminus unam tantum rem et sempereandem significaret, nihil speciale dicendum foret de suppositione terminorum; quia suppositio termini esset idem atque acceptio seu usus termini pro naturali suo significato. At vero tum terminus oralis, tum etiam aliquatenus terminus mentalis, plura potest significare, vel saltem in suo usu significationem suam aliter et aliter modificare; semper enim usus alicuius rei solet contingere iuxta determinatum aliquem modum e pluribus aliis possibilibus. Hinc tandem fit quod pro suppositione termini intelligatur: usus vel acceptio termini pro aliquo suo significato. Quidam addunt: « in propositione », vel « in ordine ad veritatem propositionis ».

Et sine hoc ordine suppositio termini revera nequit haberi; quia solum in propositione vel saltem in ordine ad propositionem, eamque verificandam, intelligi potest applicari atque ad unum determinari significatio termini. Et sic v. g. frustra quaereretur quaenam sit suppositio hominis, nisi per ordinem ad hoc quod sit animal rationale, vel terminus, vel species. Sed haec omnia facile subintelliguntur in eo quod dicitur suppositio esse *usus* vel *acceptio* termini pro aliquo suo significato: nempe pro aliquo suo significato secundum quem verificetur propositio quam ingrediatur. Quæ quidem suppositio vel acceptio termini, non debet intelligi atque pro actu accipiendi vel supponendi: siquidem tota se tenet ex parte rei pro qua concipimus stare terminum et cuius vices

terminus gerit; nec proprie passive, quia sumus in ordine cognoscitivo, qui rem physice intactam relinquit. Ergo, obiective, pro re significata seu intentionaliter accepta: et sic veluti neutraliter.

56. **Divisiones praecipuae suppositionis.** Ex dictis consequitur quod omnis divisio suppositionis non aliunde repeti tandem debet quam ex diversitate significationum quas idem terminus, possit habere: ex eo scilicet quod idem terminus, extra propositionem vel in diversis propositionibus plura possit significare, vel saltem eandem rem significare affectam aliqua modificatione. Circa quod statim praestat notare quod non bene videntur auctores quidam huiusmodi divisionum inchoare tractationem a suppositione materiali et formali, quarum illa sit acceptio termini pro materiali sono vel signo quo constat, haec autem pro aliquo significato distincto ab ipso materiali sono vel signo (1). Nam quodlibet signum semper aliquid a se distinctum debet posse potentiae cognoscitivae repraesentare. Quae autem afferuntur exempla: ut, homo est sonus, leo est vox, disputat est verbum: non ostendunt esse aliquam suppositionem quae sit usus termini pro scipso seu pro suo materiali sono; sed solum dari, praeter suppositionem et significationem expressam, aliquam omnino tacitam. Aequivalent enim his: *vox* ista homo, *sonus* iste leo, *sonus et vox* ista disputat; de quibus habetur suppositio ut acceptio pro aliquo suo significato, non secus ac de his aliis: Caesar est marmoreus vel fabrefactus, vel Transfiguratio Christi reperitur in pinacotheca Vaticana, subintelligendo statuam vel picturam. Quae suppositiones facile reducuntur ad suppositionem aliquam vel proprietatem seu affectionem suppositionis terminorum complexorum: sicut v. g. cum dicitur quod urbs Mantua genuit Virgilium, vel simpliciter Mantua.

Stemus igitur definitioni quam communiter auctores tradunt suppositionis (2); et hanc, ut par est, applicantes prin-

(1) Cf. Toletum, *Introductio in Dial.* L. II c. I.

(2) Cf. Remer, *Logica minor*, c. I, a. 4.

cipaliter termino incomplexo et substantivo: dicamus prius ed divisionibus suppositionis; et postea de affectionibus eius, sive per terminos adiectivos et in terminis complexis, sive aliter, verificandis. Quod autem attinet ad suppositionis divisiones, hae possunt ex triplici praesertim capite oriri: vel ex eo quod idem terminus capax est significare diversas res seu naturas, et habetur suppositio realis et logica, propria et impropria seu metaphorica; vel ex eo quod idem terminus capax est significare tum naturam tum subiectum vel subiecta seu inferiora ipsius, et habetur suppositio formalis et materialis, naturalis et suppositalis vel personalis, immediata et mediata; vel ex eo quod idem terminus capax est significare unum vel plura subiecta seu inferiora, et habetur suppositio communis et discreta, determinata et confusa, collectiva et distributiva.

57. Suppositio realis et logica dicitur secundum quod terminus accipitur ut significans ens reale vel ens rationis seu logicum: sicut si dicatur quod *homo* est animal rationale vel quod est terminus. Et ad logicam reduci possunt suppositiones grammaticales: ut haec v. g. quod *coelum* est nomen secundae declinationis.

Porro suppositio realis subdividitur in *propriam* et *impropriam* seu metaphoricam vel translata, secundum quod terminus accipitur pro re quam significat ex usu communi ac proinde cum proprietate, vel in sensu quodam accomodato rei ex proprio. Et sic proprie de homine dicitur quod est rationalis, non autem quod sit leo vel agnus. Huc redeunt suppositiones minorum analogatorum in analogia attributionis vel proportionalitatis impropriae.

Atque huiusmodi suppositiones praesciunt, ut patet, a conditione termini concreti vel abstracti.

58. Suppositio formalis et materialis locum habet in termino concreto prout accipitur pro forma vel quasi forma, aut pro subiecto formae quam immediate natus est significare. Se habet primo modo album vel professor in his propositionibus; album est color, professor explicat logicam; secundo modo in his aliis: album est dulce, professor est aegrotus.

Et notetur quod haec divisio suppositionis proprie loquendo locum habet in termino concreto qui natus sit significare duplicem quasi formam cum quadam subordinatione; unde et verificat significationem in recto et in obliquo. Ita sunt generatim omnia nomina adiectiva substantivata. Quod si desit illa duplex quasi forma, et pro subiecto intelligatur ipsum suppositum in quo natura verificatur: tunc potius habetur similis alia quaedam suppositio; quae non ab omnibus eodem modo appellatur, sed videtur posse appellari *naturalis* et *suppositalis* vel, quando agatur de supposito intellectivo, *personalis*.

Est igitur suppositio naturalis et suppositalis, acceptio termini concreti pro natura quam immediate significat, absolute considerata secundum suas notas essentielles et praescindente ab esse quod habeat in individuis; vel pro individuo vel individuis in quibus substantia illius naturae realiter verificatur. Et sic: si dicam quod homo est fallibilis, homo supponit pro natura; si autem: quod homo currit, vel quod Deus est homo, homo et Deus supponunt pro supposito vel persona. Quasi dicatur: hic vel aliquis *habens* humanitatem currit; hic vel aliquis habens divinitatem est homo. Ex quo etiam patet cur soleat a multis prima suppositio vocari simplex vel absoluta, altera realis. Non tamen videtur quod possit apte vocari etiam naturalis vel essentialis et accidentalis; etsi fundet praedicationem essentialem et accidentalem, et essentialis vel accidentalis dici possit ipsa talis acceptio et suppositio termini. Non enim desumuntur divisiones suppositionis ex modo quo per terminum unam rem vel aliam accipimus; sed ex re ipsa per terminum accepta.

Qui nunc velit hanc divisionem cum praecedenti comparare, facile perspiciet, quod utrique commune est respicere terminum concretum et acceptionem significationis eius immediatae vel mediatæ; sed in priori significatio mediata est subiecti cum aliqua forma, in posteriori est solius suppositi.

59. Suppositio communis et discreta seu particularis nihil est aliud quam acceptio termini communis pro omnibus suis inferioribus, aut pro aliquo vel aliquibus tantum. Et valet,

non secus ac praecedentes, tum in ordine ad subiectum propositionis tum in ordine ad praedicatum. Exempla suppositionis communis: *homo* est rationalis, vel, homo non est *lapis*; exempla discretas: *animal* est rationale, vel homo est *animal*. Non est ergo hic quaestio de termino singulari, qui non habet inferiora, uti Deus; nec de termino secum ferente signum particularitatis vel communitatis; sed de termino communi qui utrumque signum valet suscipere, uti homo. qui potest esse omnis homo vel aliquis homo.

Nunc autem rursus suppositio termini communis affectum iam vel qui affectus intelligatur signo communitatis vel particularitatis, esse potest *distributiva* seu *copulativa*, vel *collectiva* seu *copulata*; et *determinata* seu *disiunctiva*, vel *confusa* seu *disiuncta*.

Suppositio distributiva est acceptio termini communis pro omnibus suis inferioribus seorum sumptis. Et vocatur etiam copulativa: quia fieri potest resolutio seu descensus a termino communi ad singularia per totidem propositiones copulativas. Sicut si dicamus: omnis homo est substantia; ergo et hic homo est substantia, et ille homo, et ille alius homo. Vel: homo non est lapis, seu non est ullus lapis; ergo homo neque est hic lapis, neque ille lapis, neque ille alius lapis. Quae quidem distributio potest esse non solum speciei in individua stricte dicta, sed etiam generis in species: id est, ut dici solet, et pro singulis generum et pro generibus singulorum; ut puta si dicatur quod omnis homo est mortalis, vel, quod omne animal fuit in arca Noe. Suppositio autem collectiva est acceptio termini communis pro omnibus suis inferioribus simul sumptis. Et vocatur etiam copulata quia descensus qui fieri potest a termino communi ad singularia est ad singularia copulanda sub unica propositione. Sicut si dicamus: omnia praecepta legis naturalis sunt decem; ergo hoc praeceptum legis naturalis, et illud, et illud aliud..., sunt decem. Iuverit autem iam nunc notare, id quod postea melius ostendetur, quod praedicatum quidem distribuitur in omni et sola propositione negativa; subiectum vero in omni et sola propositione universalis, quae ideo praecise universalis est quia subiectum ipsius capax est descensus distributivi.

Suppositio determinata est acceptio termini particularis *pro aliquo* suo inferiori cui praedicatum intelligatur convenire *sumpto disiunctive ab aliis*: ut cum dicitur quod aliqua navis navigat; confusa autem, quae, *sumpto disiunctive cum aliis*: ut cum dicitur quod aliqua navis requiritur ad transfretandum. Et prima quidem vocatur etiam disiunctiva, altera vero disiuncta: propter descensum ad singularia, quae seorsim dent locum totidem propositionibus disiunctivis. vel disiuncta maneant sub unica propositione. Exempla sint eadem. Aliqua navis requiritur ad transfretandum; ergo vel haec, vel illa, vel illa alia... requiritur ad transfretandum. Res habebit applicationem ad quaestionem solvendam de modo quo in propositione affirmativa accipiatur particulariter praedicatum analogum entis et aliorum transcendentium, prae alio quovis univoco praedicato. Nunc sufficiat animadvertere quod descensus copulatus vel disiunctus, cum ascensu correspondenti, iure dicebant veteres quod solum improprie verificant rationem descensus vel ascensus, ac proinde versantur circa terminum qui *stat immobiliter*; contra id quod accidit in descensu vel ascensu copulativo et disiunctivo, in quo terminus veram aliquam patitur mobilitatem.

60. Affectiones quaedam suppositionis veniunt nunc saltem innuendae, quae valde inserviunt ad ipsam suppositionis naturam intelligendam (1). Reduci autem omnes possunt ad *Ampliationem* et *Restrictionem*, secundum quod extenditur terminus a minori ad maiorem vel coaretatur a maiori ad minorem suppositionem quam natus est habere; vel etiam generalius ad *Statum* et *Distractionem*, secundum quod accipitur terminus pro naturali sua suppositione, vel pro suppositione a naturali quomodolibet diversa. Idque praesertim locum habet in tempore significato per verbum quod stare intelligitur ex parte praedicati. Et sic aliter dicitur « mater increpat filium » de illa quam forte nunc audiam; et « omnis mater increpuit aliquando filium suum ». Quantum ad restrictionem nominum, attendenda est ea quae dicitur *alienatio* vel

(1) Cf. de his Toletum, *Dialectica*, L. II, c. VIII et sq.

simpliciter translatio seu distractio termini a significato proprio ad improprium, ut cum loquimur de leone marmoreo, de homine picto; *diminutio*, seu restrictio termini significantis totum ad partem, ut cum aliquem dicimus sanum mente; item, *appellatio*, seu applicatio significatus formalis unius termini ad significatum formalem alterius, ut cum vocamus Aristotelem magnum philosophum.

CAPUT SECUNDUM.

De pertinentibus ad secundum mentis operationem.

61. Sicut in praecedenti capite consideratio nostra, logica, versabatur circa terminum ut signum simplicis apprehensionis et circa ea quae terminum respiciunt; ita et in praesenti quod inchoamus versabitur circa *Enunciationem* ut signum iudicii. Quod quidem signum iudicii saepe vocatur etiam propositio. Et quamvis nos etiam uti iam debemus aliquando hoc nomine ad idem significandum; simpliciter tamen ut proprium curabimus retinere nomen enunciationis. Idque propterea quod enunciatio latius patet quam propositio: addit enim « propositio supra enunciationem proponi, vel assumi ad inferendum » (1); et ideo, non omnes, sed illae solum enunciationes proprie vocantur propositiones quae significant iudicium aliquod concludendum vel demonstrandum, sive in ordine speculativo sive etiam in ordine practico, et quae solent etiam vocari theses vel conclusiones. Adest autem et auctoritas Aristotelis, qui librum suum logicalem circa iudicium appellavit *Περὶ ἑρμηνείας*, id est *de interpretatione*.

Porro circa enunciationem tria dicenda occurrunt. Unum est: de natura enunciationis in genere, deque partibus et proprietatibus illius absolutis seu convenientibus omni enunciationi. Alterum: de divisionibus enunciationis. Tertium: de proprietatibus enunciationum relativis, nempe relativis ad alias enunciationes.

(1) Ex Ioanne a S. Thoma, *Logica*, pag. 128.

ARTICULUS PRIMUS.

De natura enunciationis in genere.

62. Natura enunciationis in genere videtur bene desumi posse ex habitudine quam exhibet ad actum iudicii ut eius signum, ex partibus veluti essentialibus quibus constat, et ex quibusdam proprietatibus cuilibet enunciationi communibus. Hinc totidem paragraphi.

§ 1^a.

De iudicio eiusque signo, quod est Enunciatio.

63. **Quid iudicium.** « Secundum primam impositionem... iudicium proprie nominat actum iudicis inquantum iudex est » (1), nempe « quasi ius dicens »; deinde « ampliatum est ad significandam rectam determinationem in quibuscumque rebus, tam in speculativis quam in practicis ». Et sic in philosophia speculativa intelligitur pro iudicio *actus quo mens determinat* seu dicit aliquid esse vel non esse in se sicut est apprehensum ab ipsa; vel brevius, *unum de alio affirmat vel negat*. Speciatim vero quoad intellectum nostrum, cuius proprium est incipere cognitionem suam per conceptus universales a rebus sensibilibus abstractos et postmodum simul uniendos; iudicium definitur ab Aristotele in III de Anima, c. V., « compositio quaedam conceptuum tamquam unum existentium »; et a S. Thoma in q. XIV de Veritate, a. 1, « Operatio mentis secundum quam componit et dividit affirmando et negando ». Unde apud Scholasticos iudicium intellectus nostri communiter dicitur esse *compositio et divisio mentis*, vel *secunda mentis operatio*.

Circa quam definitionem notetur quod secundum quid omne iudicium dici potest esse compositio quaedam simul et divisio; simpliciter tamen compositio dici debet reservari ad significandum iudicium affirmativum, divisio autem negativum.

(1) Ex S. Thoma, 2^a 2^{ae} q. 60, a. 1; Cf. etiam 1^{am} p., q. 34, a. 1.

Et sane: in omni iudicio invenitur copula verbalis qua praedicatum refertur actu ad subiectum, sive ut coniungendum cum subiecto sive ut a subiecto disiungendum; prout in eo invenitur copula verbalis pura, *est*; vel affecta signo negationis, *est non* seu *non est*. Praeterea, cum constet quod omnis nostri iudicii praedicatum non est in mente nostra aliquid simplex actu infinitum, neque vero aliquid omnino potentia infinitum seu indeterminatum, siquidem « non... unum significare nihil est significare (1): hinc sequitur quod in omni iudicio vel apponitur subiecto esse determinatum et simul removetur esse indeterminatum, vel e converso removetur esse determinatum et apponitur indeterminatum; ac pro tanto aliqua compositio simul et divisio inveniri dicenda est (2). Atque in hunc sensum trahi possunt ea quae habet S. Thomas in VI Metaph., c. 4: scilicet quod verum et falsum, sicut consistit in compositione et divisione, ita « similiter consistit circa partitionem contradictionis ». Attamen, quia non est omnino idem iudicium negativum, et iudicium infinitum; nec iudicium negativum absolute, idem est ac iudicium relative negativum seu contradictorium alterius; « ut *non esse album* et $\tau\theta$ *esse non album* non idem significant » (3), nec significant idem omne animal *non esse album* et *non omne animal esse album* (4): hinc tandem concludendum est quod simpliciter loquendo compositio mentis stet pro affirmatione, divisio autem pro negatione unius de alio. Ac proinde natura iudicii affirmativi vel negativi sic explicanda est, ut, ante negationem infinitatem praedicatum et ante negationem negantem aliud iudicium, adsit negatio quaedam negans ipsam copulam verbalem.

63. **Divisiones iudicii** praecipuae sunt istae:

1° in *affirmativum* et *negativum*, secundum quod per illud intellectus « dicit quod aliquid est vel non est » (5).

2° in *verum* et *falsum*, secundum quod per illud intel-

(1) Ex Aristotele in III Metaph. c. IV.

(2) Cf. Aristotelem in X Perihermenias.

(3) Ex Aristotele I Pr Analyt, c. 40.

(4) Cf. Sylvestrum Maurum in III de Anima C. V.

(5) Ex S. Thoma in q. I de Veritate, a. 3.

lectus dicit seu « iudicat... esse quod est et non esse quod non est » ; vel e contra. Ex l. c., a. 4.

3° in *necessarium* et *liberum*, prout intellectus movetur necessario ad iudicandum ab evidentia rei, vel indiget imperio liberae voluntatis. Quod quidem iudicium liberum, potest esse vel *per se liberum*, quando ipsum obiectum cognoscibile, circa quod versatur, excedit naturalem capacitatem intellectus nostri nec aliunde adeo evidenter praesentatur intellectui ut necessitet ad assensum : ut contingit in rebus fidei supernaturalis ; vel *per accidens liberum*, quando defectus evidentiae in obiecto contingit ex debilitate intellectiva alicuius in particulari, vel ex inepta praesentatione obiecti. Utrumque autem iudicium liberum potest iterum esse *prudens* vel *imprudens*, prout fertur ab intellectu sub imperio voluntatis consequenter ad sufficientem considerationem motivorum assensus ; vel secus.

4° in *immediatum* et *mediatum*, prout ab intellectu obtinetur per medium vel absque medio alicuius demonstrationis. Et sic est immediatum iudicium quo dico totum esse maius qualibet sua parte, vel me cogitare : mediatum autem, quo dico summam angulorum in triangulo rectilineo aequare duos rectos, vel terram revolvī circa solem spatio 365 dierum et 6 horarum. Porro iudicium mediatum subdividitur in iudicium *a priori* et *a posteriori*, secundum quod infertur ab aliquo quod est ontologice prius vel posterius re iudicata. Et sic est *a priori* iudicium de immortalitate animae humanae ex eius spiritualitate ; *a posteriori* autem iudicium de existentia Dei ex creaturis. Et generatim *a priori* vel *a posteriori* esse dicenda sunt iudicia quae *ab* alio sunt ut *a causa* vel *effectu*. Hanc tamen explicationem non omnes recentiores, praesertim extra Scholasticos ; recipiunt : pro quibus etiam extra demonstrationem locum habet ea divisio, et repetitur ex eo quod iudicium proferatur independenter vel dependenter ab experientia. Nos veterum retinemus. Primo quidem : quia, si reiciatur cum recentioribus consideratio *rei* ex qua desumitur motivum assensus *ad aliam rem*, nihil superest quod ius tribuat iudicio ut vocetur *a priori* vel *a posteriori* : motivum enim assensus et conceptus omnes quibus iudicia constant, un-

decumque habeantur, gaudent semper quadam logica prioritate. Deinde vero. quia explicatio recentiorum spernere videtur, tamquam inania, iudicia omnia a priori, vel saltem ea derivare, tum quoad originem conceptuum tum quoad motivum assensus. e latebris intellectus nostri. Idque melius patebit ex divisione sequenti,

5° in iudicium *analyticum* et *syntheticum*: quae iudicia sic appellantur ex eo quod motivum essensus est intrinsecum notionibus inter se comparatis praedicati et subiecti, vel extrinsecum; seu etiam ex eo quod proferuntur ex instituta comparatione seu analysi subiecti et praedicati. tamquam ex motivo assensus, vel ex motivo experientiae vel auctoritatis. Et sic est iudicium analyticum quod omnis effectus postulat suam causam; syntheticum autem quod Petrus currit. Atque ista quidem divisio respicit principaliter iudicium immediatum; secundario, etiam mediatum: unde et admittit iudicium mixtum seu habitum ex ratiocinio mixto ex analysi et synthesisi. Iamvero neque divisionem hanc ita explicatam recipiunt recentiores post Kantium (1). Kantius enim dividit iudicium in analyticum vel synteticum, secundum quod praedicatum pertinet ad subiectum, vel ut aliquid *in conceptu subiecti* contentum (etsi solum implicite). vel ut aliquid quod est omnino *extra conceptum subiecti* (etsi invenitur habere cum eo connectionem). Et inter iudicia synthetica revocat ipsum principium causalitatis, analytica vero coarctat ad iudicia mere declarativa illius quod iam in solo conceptu subiecti *formaliter* continebatur. Sed perperam fit huiusmodi coarctatio. Nam, etsi concedi posset quod iudiciorum nostrorum quaedam sunt mere explicativa, ut in definitionibus affirmandis, quaedam vero etiam extensiva cognitionis nostrae; nullo tamen iure negatur quod quaedam sint simul analytica et extensiva: tum quia sufficit ad analysin *continentia* praedicati in subiecto *virtualis*, tum praesertim quia tota haec distinctio non ex origine conceptuum unius ex alio sed *ex motivo assensus* unius conceptus de alio repetenda est, eo vel magis quod nihil impedit quo-

(1) In Critica Rationis purae, Introductio, n. IV.

minus una res verificet in se quamdam realem relationem, sive mutuam sive non mutuam, ad rem omnino extrinsecam.

65. Quid oratio et Enunciatio. « Duplex est operatio intellectus secundum Philosophum in III de Anima. Una quidem quae vocatur indivisibilium intelligentia. per quam intellectus format definitionem vel conceptum alicuius incomplexi. Alia autem operatio est intellectus componentis et dividensis, secundum quam [stricte loquendo] format *verbum*. Et utrumque istorum per intellectum constitutum vocatur verbum cordis: quorum primum significatur per terminum incomplexum, secundum per *orationem* » (1). Generatim ergo enunciatio, prout est signum iudicii, hoc habet sibi proprium quod sit oratio quaedam constans nomine et verbo, ac proinde ad eius naturam dignoscendam optime conducet scire quid proprie sit oratio, quid nomen et verbum. De nomine tamen et verbo, quae sunt partes enunciationis, dicetur melius paulo infra; reliquum est ut hic aliquid praemittamus de natura enunciationis in genere prout est *oratio enunciativa* seu *interpretativa* alicuius veri affirmati vel falsi negati.

Itaque « oratio est vox significativa ad placitum cuius partium aliqua separata significat ut dictio sed non ut affirmatio vel negatio » (2). Et dicitur *vox*: id est sonus ex animalis ore prolatus cum quadam imaginatione; qui non solum verba hominum, sed et mugitus boum, et latratus vel ululatus canum comprehendit. *Significativa*: id est apta repraesentare seu manifestare aliquid a se distinctum potentiae cognoscitivae, sive deinde haec ipsa manifestatio intendatur, ut ab hominibus, sive solummodo fiat, absque intentione, ut a brutis. Quod autem additur, *ad placitum*, seu ex arbitrio et pro instrumento rationis humanae. discernit vocabula ab omnibus aliis vocibus. Reliqua verba definitionis orationis minime excludunt quod aliqua pars orationis significet ut affirmatio vel negatio, sed solum asserunt quod ad habendam orationem requiritur et sufficit quod *aliqua pars totius* orationis, etiam separata, sit per se significativa alicuius.

(1) Ex S. Thoma, Quodlib. V, a. 9.

(2) Ex Aristotele in I. Periherm., c. 4.

Porro ulterius oratio alia est *imperfecta*, alia *perfecta*: secundum quod apta est in animo audientis gignere sensum non plenum vel plenum, in quo scilicet animus nondum quiescat vel iam quiescat. Et sic imperfectae sunt omnes illae orationes quae indigent compleri per duplicem affirmationem vel negationem et non tamen continent nisi primam, ut v. g.: « humano capiti cervicem pictor equinam iungere si velit... »; vel, etiam omnes illae simplices apprehensiones habentes terminos complexos et acceptae ut ulterius ordinatae ad affirmationem aliquam vel negationem, ut v. g. omnis homo doctus..., seu, qui sit doctus... Quamvis hic secundus casus videtur ad primum redire. Oratio autem perfecta, quaedam significat ipsum conceptum intellectus in quo est verum vel falsum, et est *oratio enunciativa* seu formaliter enunciativa; quaedam autem significat ordinem aliquem consequentem ad conceptum mentis in quo est verum vel falsum, et est oratio *dubitativa* vel *interrogativa* et *optativa* vel *deprecativa*, seu generatim virtualiter enunciativa (1). Exempli sunt obvia. Pro enunciativa: Deus est omnipotens. Pro aliis: timeo ne tu oneri succumbas; quis ex vobis vult mecum venire?; Deus adiuva me; absit ut ego tanto afficiar dolore; et similes orationes quamplurinae, in quibus directe, non obiectiva et absoluta aliqua veritas, sed potius subiectivus quidam status animi significatur consequens apprehensionem alicuius veri enunciabilis. Quodnam in particulari sit hoc verum cuius formari possit enunciatio in his ultimis orationibus, non est semper adeo facile determinare: praesertim quia saepe multiplex est. Sed ad nos tandem non attinet agere nisi de oratione enunciativa. Omnis autem alia oratio perfecta non inepte videtur posse vocari cum Donat (2), *oratio affectiva*.

Iamvero **oratio enunciativa** seu **enunciatio** ab Aristotele in I Periherm., c. 4, definitur: « oratio in qua verum vel falsum est »; et passim alibi: oratio affirmativa vel negativa unius de alio. In utraque hac definitione hoc quod dici-

(1) Cf. S. Thomam in I Periherm., l. 7.

(2) Cf. Iosephum Donat S. I., Logica, c. II, a. 2.

tur *verum vel falsum*, *affirmativa vel negativa* oratio, accipi debet *non disiunctive sed disiuncte*: non quasi nempe iste sit sensus quod enuntiatio vel est oratio in qua est verum vel est oratio in qua est falsum, nec similiter quod vel est oratio affirmativa vel est oratio negativa, id enim respicit qualitatem, et non essentiam enunciationis; sed quia sub unica praedicatione importatur confuse alterutrum e duobus membris. Disputatur autem a Scholasticis, e duobus propositio definitio- nibus, utra dicenda sit essentialis. Attamen, si bene res explicetur, videtur utraque ad idem redire. Neque enim veritas vel falsitas dicitur esse in enunciatione sicut *in subiecto*, quia sic est in mente; neque sicut *in causa*, quia sic est in re; sed sicut *in signo*. Porro ipsa veritas vel falsitas dupliciter potest considerari: in suo complemento formali, quod ipsi provenit ex relatione adaequationis ad rem, et sic est aliquid *consequens* actum iudicii et resultans ex correspondentia intel- lectus iudicantis et rei iudicatae; vel in suo principio subie- ctivo, quod est ipse actus iudicii implicans necessario affir- mationem alicuius ut veri aut negationem ut falsi. Atque hoc sane sensu aiebat Aristoteles quod « tamquam verum ens, et non ens ut falsum... circa compositionem et divisionem est, et omnino circa partitionem contradictionis » (1).

Et sic perinde est dicere quod enuntiatio est oratio in qua est verum affirmatum vel falsum negatum; ac dicere quod est oratio in qua est affirmatio alicuius de alio ut veri vel negatio ut falsi. Unde et patet cur oratio determinate affir- mativa vel negativa censeatur constituere qualitatem essentia- lem enunciationis; oratio autem determinate vera vel falsa, qualitatem accidentalem.

§ 2^a.

De partibus enunciationis.

66. **De subiecto et praedicato.** Admittitur ab omnibus quod partes seu principia vel elementa enunciationis sunt su-

(1) In VI Metaph., c. 4.

biectum et praedicatum, illud nempe de quo aliud et quod de alio affirmatur vel negatur. Atque haec est ea quae dicitur materia proxima, intrinseca, ex qua, vel simpliciter materia enunciationis; ad hoc ut distinguatur ab ea quae solum improprie dicitur materia enunciationis, nempe remota, extrinseca, circa quam: nec tandem est aliud quam res ipsa per subiectum et praedicatum significata. Forma uniens partes enunciationis et materiam perficiens consistit in copula verbali *est*, sive haec sit simplex sive modificata per negationem. Omnis enim enuntiatio sic resolvi potest quod inter subiectum et praedicatum mediet copula componens: sicut v. g. ista « Petrus currit », quae aequivalet huic « Petrus *est* currens »; vel ista alia « Petrus non currit », quae huic aequivalet « Petrus *est non* currens ».

At vero, est hic bene animadvertendum (1) quod copula verbalis nec debet concipi quasi tertia quaedam res a subiecto et praedicato, nec multo minus quasi nihilum, cum to esse logicum sit potius aliquod signum τοῦ esse realis; sed concipienda est ut aliquid quod clauditur in ipso praedicato formaliter et non tantum materialiter accepto, id est considerato non in potentia tantum sed in ipso actu quo res praedicati refertur ad subiectum. Et iure copula verbalis concipitur claudi in praedicato magis quam in subiecto, nec respicere aequaliter utrumque extremorum. Nam « nulla compositio est a primo, sed omnis compositio incipit et principiatur a secundo: primum enim ut primum nulli inest, sed secundum potest inesse ». Quoniam autem subiectum sic acceptum, prout absolvitur ab omni compositione mentis, dicitur *nomen*; praedicatum autem acceptum prout est in actuali exercitio sui muneris componendi unum cum alio vel dividendi unum ab alio, *verbum* dicitur: hinc est quod partes enunciationis, quae seipsis immediate enunciationem constituunt, proprie appellantur etiam nomen et verbum.

67. **De nomine.** Nomen ab Aristotele definitur (2): « Vox

(1) Cf. B. Albertum M., in I Periherm, tract. II, c. V. Cf. etiam S. Thomam in I Periherm, l. V^a.

(2) In I Periherm, c. II.

significativa ad placitum, sine tempore, cuius nulla pars separata significat, finita et recta, quae cum verbo veram et falsam efficit orationem ». In qua definitione, praeter ea quae communia sunt omni orationi, dicitur nomen esse vox significativa *sine tempore*: idest significativa alicuius ad modum rei absolutae seu praescindentis ab omni conditione temporis et nunc fluentis. Significat enim nomen essentias rerum seu quidditates; quae non mensurantur tempore, vel saltem concipiuntur, per quamdam abstractionem, ad instar eorum quae tempore non mensurantur. Per hoc autem iam distinguitur nomen a verbo. *Cuius nulla pars separata significat*: et per hoc distinguitur ab oratione.

Finita: idest importans naturam aliquam determinatam. Unde a ratione nominis excluditur per se terminus infinitus; quamvis per accidens, propter aliquid implicitum quod nunquam infinitatur, potest et ipse trahi ad rationem nominis: ut patet v. g. in hac enunciatione falsa « non homo est risibile ».

Et recta: quod dicitur ad excludendos casus obliquos, et sic ad determinandum eum qui appellatur casus rectus seu nominativus: qui revera non esset casus dicendus nec declinatio ab aliquo quod stat. Casus autem obliqui, ut domini vel domino, excluduntur a ratione nominis, quia soli nequeunt regere verbum et esse subiectum alicuius praedicationis.

Quae cum verbo veram et falsam efficit orationem: et per haec verba distinguitur nomen ab omnibus aliis orationis partibus, quae se habent ut merae determinationes nominis vel verbi, quaeque proinde nequeunt solae veram vel falsam efficere orationem. Cogites adiectiva; pronomina, saltem plurima; adverbia; coniunctiones; interiectiones...

68. **De Verbo.** Definitur verbum ab Aristotele in l. c., c. 3, « vox significativa, ad placitum, cum tempore, cuius nulla pars separata significat, finita et recta, et est semper eorum quae de altero praedicantur nota ». Quae definitio, omissis iis quae sunt omni orationi communia, sic explicatur:

Est in primis verbum vox significativum ad placitum *cum tempore*: et haec est praecipua differentia eius a nomine. Significat autem aliquid cum tempore, quia significat illud ut

mensuratum tempore secundum aliquam actionem vel passionem; sive quia res ipsa significata revera substat motui et tempori, sive saltem quia intelligitur significari cum relatione quadam analogiae ad aliam, quae aliquod nunc fluens temporis in se continet. Ex quo patet quod per prius apud nos verba dici debent ea quae proprie significant actionem vel passionem: ut calefacit vel calefit. Postea vero per quamdam analogiam nomen verbi extensum est ad omne id quod significat exercitium alicuius actus in actu suo exercito. Ac proinde praecipua haec differentia inter nomen et verbum quae consistit in significando aliquid sine tempore vel cum tempore, simul repetenda est: et ex parte rerum, ad quas significandas nomen et verbum naturaliter ordinantur; et ex parte operationum intellectus nostri, quas nomen et verbum immediate significant, et quarum una terminatur potius ad quidditatem, altera vero ad esse rerum (1).

Cuius nulla pars separata significat: ad hoc ut verbum, non secus ac nomen, distinguatur ab oratione.

Finita: quae nempe significet aliquam determinatam actionem vel passionem; ad exclusionem verbi infiniti, ut v. g. non-currit, non-legit, acceptum in vi unius dictionis. Quod tamen minime prohibet quominus aliquando per accidens, quando scilicet non infinitetur ipsum verbum esse communissime acceptum, etiam verbum infinitum dici queat fungi munere verbi: sicut si enunciationem hanc « Petrus non currit » resolvamus in aliam « Petrus est non currens », et utramque ab hac alia distinguamus « Petrus non est currens ».

Et recta: unde a stricta ratione verbi excluduntur omnes ipsius modi praeter indicativum et omnia tempora praeter praesens. Verbum enim significat actionem vel passionem ut subiectam tempori, cuius non est in actu nisi momentum praesens. Qui sunt autem alii modi ab indicativo non simpliciter verificant orationis enunciativae definitionem; nec proinde verbi, quod est eius praecipua pars. Atque hac etiam de causa dicendum est quod, si sola enunciationis natura consideretur;

(1) Cf. S. Thomam in I Sent. Dist. XIX, q. V, a. 1.

verbum, prout est pars orationis mere enunciativae, absolvi-
tur a conditione primae, secundae vel tertiae personae, nec
non et a conditione numeri singularis vel pluralis.

Et est semper etc...: id est verbum semper se tenet ex
parte praedicati, utpote quod significat aliquid ad modum actio-
nis vel passionis alicui subiecto inhaerentis.

69. De participio et nomine verbali. De ratione verbi
nuper explicata refert aliquid tum participium, ut currens vel
legens: tum etiam nomen verbale, ut sculptor vel pictor. No-
men tamen verbale, cum sit revera terminus concretus et sub-
stantivus, qui a verbo solum habet originem suae significationis
quantum ad rem significatam et non quantum ad modum si-
gnificandi, dici debet recedere simpliciter a ratione verbi et
in enunciatione se tenere ex parte subiecti ut quodlibet aliud
nomen. Participium autem semper quidem est terminus con-
cretus eundem actum vel formam significans ac verbum; sed
potest accipi dupliciter: nominaliter seu in vi nominis, et par-
ticipialiter seu in vi participii. Et si quidem accipiatur in vi
nominis, tunc semper importat vel formaliter vel materialiter
subiectum formae, et ipsam formam ad summum significat ut
in actu qui dicitur signatus seu significatus in mente non au-
tem exercitus in rerum natura; sicque reducitur ad nomen
vel ad terminum qui potest indifferenter esse subiectum vel
praedicatum. Si autem accipiatur in vi participii, tunc importat
concrete ipsum exercitium actus in rerum natura cum tem-
pore cui substat; et quamvis nondum sit proprie verbum quia
nondum *actu* refertur ad aliquod subiectum, tamen *exigitive*
dici potest verbum: et sic semper postulat stare ex parte
praedicati.

70. De verbo esse reali et logico. Inter omnia verba
specialem omnino meretur considerationem verbum *esse*; ut-
pote quod in omnibus aliis verbis implicatur. Perinde enim
est dicere « Petrus legit », ac « Petrus est legens ». Hoc
ipsum autem verbum *esse* primo et per se significat actum
essendi realem et quidem exercitum in rerum natura, seu exer-
citium realis existentiae, sicut cum dicimus quod « Deus est »;
postea vero extensum est ad significandum etiam actum es-

sendi logicum qui et exprimi solet per copulam verbalem, « secundum quod esse et est significat *compositionem* propositionis *quam facit intellectus* componens et dividens » (1): ut in hac propositione quod « omnis homo est mortali ». Qui secundus modus accipiendi esse comparatur ad primum sicut effectus ad causam, vel saltem ut signum ad rem signatam. Nam « compositio... intellectus est signum identitatis eorum quae componuntur » (2). Quantum ad verbum *esse* in suo primo significato, notetur quod ipsum dicitur *verbum substantivum*; quodlibet autem aliud verbum, ut *legit* vel *currit*, *adiectivum* dicitur, eo quod resolvi potest in substantivum *est* et *participium adiacens* τῷ *est*.

Non tamen generatim omnis enunciatio continet verbum substantivum *est*, vel aliquod verbum adiectivum quod in *est* resolvi queat: ut patet in exemplo allato, quod « omnis homo est mortalis »; sicut nec requiritur quod omnis enunciatio, etiam ea quae continet verbum substantivum *est*, habeat insuper distinctam copulam verbalem: cum id quod est minus evidenter contineatur in eo quod est magis. Hinc veteres logici distinguebant propositiones de secundo et de tertio adiacente: prout praedicatum in actu adiaceat subiecto absque media copula verbali vel ea mediante, ac proinde subiecto adiaceat secundo vel tertio loco. Exempla propositionis de secundo adiacente: « Aristoteles ambulat », vel « mundus existit »; de tertio autem adiacente: « virtus est laudanda », vel « omnis homo est risibilis ». Unde et patet quod enunciatio quaedam in qua praedicatum sit participium de se resolubile in verbum *substantivum est*, et quod tamen adiaceat subiecto mediante copula verbali, seu per *est logicum*: nec repugnat, et ad propositionem de tertio adiacente reduci debet. Id locum habet in hac vel simili enunciatione « Deus est existens »: in qua actus essendi realis per se significatus in participio, ex hoc quod aliquando refertur ad subiectum per simplicem copulam verbalem, iam coaretatur ad standum in propositione

(1) Ex S. Thoma in Vum Metaph. I. 9^a.

(2) Ex eodem S. Th. in I p. q. 86, a. 5.

pro existentia mere signata et apprehensa, non autem exercita et affirmata.

§ 3^a.

De proprietatibus enunciationis absolutis.

71. Proprietates fere omnes cuilibet enunciationi communes iam tetigimus in explicanda natura annunciationis in genere eiusque partibus. Praestat nunc magis in particulari praecipuas earum aliquas evolvere. Videntur autem esse istae: materia enunciationis, quantitas, qualitas sive essentialis sive accidentalis, dispositio et praedicatio, unitas. In omni enim enunciatione habetur primo materia remota seu res circa quam versatur enunciatio, et hanc in casu licet appellare simpliciter *materiam*; deinde habetur materia proxima quae constituitur ex subiecto et praedicato et unitur simul per copulam verbalem tamquam formam: et ex parte quidem subiecti attenditur *quantitas*; ex parte formae unientis, *qualitas*; sive essentialis quae consistit in affirmatione vel negatione, sive accidentalis quae consistit in veritate vel falsitate; ex parte autem praedicati ordinati per copulam ad subiectum, *dispositio et praedicatio ipsa*; tandem habetur totum compositum, cui deesse nequit proprietas omnis entis quae est indivisio seu *unitas*.

72. **De materia enunciationis.** Materia enunciationis est, ut diximus, ipsa res circa quam enunciatio versatur. Haec autem *res* non est concipienda ut ea quam significet solum subiectum vel solum praedicatum, sed ut ea *quam simul subiectum et praedicatum significat*. « Non enim intellectus sic componit, ut dicat quod « homo est albedo »; sed dicit quod « homo est albus », id est « habens albedinem ». Idem autem est subiectum quod est homo et quod est habens albedinem » (1). Et similiter, cum intellectus dividit, non dicit quod homo non est albedo, sed quod subiectum quod est homo non est idem cum eo quod est habens albedinem.

Porro materia haec vel est *necessaria*, vel *impossibilis*, vel

(1) Ex S. Toma in I p. q. 85, a. 5.

contingens, vel *possibilis*: prout subiectum et praedicatum significant rem quae, in ordine ad componibilitatem suam cum alia, vel ita est ut non possit non esse, vel ita non est ut nec possit esse, vel ita est ut possit non esse, vel tandem ita non est ut tamen possit esse. Sicut si dicamus de circulo quod est rotundus, vel quod non est quadratus; quod est aeneus, vel quod non est cereus. In praxi autem, brevitatis gratia, saepe duplex tantum distingui solet materia, necessaria et contingens: ita ut impossibilis sub necessaria, praesertim vero possibilis sub contingenti intelligatur. Hinc facile capiuntur locutiones, quae passim occurrunt, de enunciationibus *in materia necessaria* vel *impossibili*, et *in materia contingenti*; nec non et aliae de enunciationibus ipsis necessariis vel impossibilibus, et contingentibus: prout necesse vel impossibile vel contingens est eas verificari. Et iure quidem notatur ab Auctoribus quod non est confundenda enunciatio necessaria vel impossibilis et contingens, cum enunciatione in materia necessaria vel impossibili et contingenti. Ratio est quia, sicut actus iudicii, ita et signum eius quod est enunciatio de se habet aliquid proprium quod res extra animam non habet: scilicet compositionem ipsam vel divisionem. Et sic v. g. haec enunciatio « corpus non est spiritus » est necessaria, sed in materia impossibili; quemadmodum et haec alia « Petrus (qui sit revera sanctus) non est sanctus » dici potest possibilis sed in materia contingenti.

Generatim haec tenenda regula: in materia necessaria omnes enunciationes affirmativae, sive universales sive particulares, sunt verae, et negativae, falsae; vel viceversa, in impossibili. In materia autem contingenti, omnes enunciationes universales, sive affirmativae, sive negativae, per se sunt falsae: quamvis per accidens possit contingere quod aliquando aliqua earum sit vera; enunciationes autem particulares, possunt esse verae vel falsae.

73 De quantitate enunciationis, dicendum quod ea nihil est aliud quam *extensio subiecti* enunciationis: subiecti scilicet formaliter accepti per ordinem ad praedicatum cui subiicitur. Est ergo numerus inferiorum in quibus intelligitur si-

mul verificari vel non verificari ratio significata per subiectum et praedicatum. Ex quo sequitur quod principalis divisio enunciationis ex parte quantitatis, est in *universalem* et *particularem*: prout subiectum supponit communiter distributive, seu pro omnibus suis inferioribus divisim sumptis; vel pro aliquo tantum suorum inferiorum, sumpto sive cum suppositione disiuncta sive etiam disiunctiva. Nihil autem hic refert utrum terminus qui fungitur munere subiecti gaudeat communitate univoca vel analoga. Et sic est universalis ista « Omnis effectus postulat causam », vel « omnis homo est mortalis »; et particularis haec alia « aliquis homo est doctus », vel « aliquod ens est increatum ».

Adest praeterea consideranda enunciatio *singularis* et enunciatio *indefinita*. Quarum una habet pro subiecto terminum singularem vel terminum communem affectum signo singularitatis: ut « Petrus ambulat », vel, « hic homo ridet »; altera vero terminum communem nullo signo extensionis affectum: ut « homo est mortalis », vel « cantat », vel « est terminus ». Porro patet quod enunciatio habens pro subiecto terminum singularem omnino incommunicabilem, seu suppositalem vel personalem, aequivalet modo suo universali; atque idem dicendum de illa quae pro subiecto habeat terminum collectivum vel equivalentem colectivo, relate nempe ad partes collectionis. Enunciatio autem indefinita, etsi de se praescindit ab universalitate vel particularitate vel singularitate, unde et dicitur absoluta; de facto tamen vel praesupponit particularitatem ad hoc ut intelligatur verificari, sicut in duobus ultimis exemplis; vel supposita verificata, inest universalitatem, sicut in primo exemplo, et generatim ubicumque, ex cognito, sive per analysim sive per synthesisim, nexu inter duos conceptus absolute consideratos, fit statim resolutio ac descensus distributivus ad omnia inferiora subiecti. Quia enim ex sola terminorum analysi mens videt quod ratio effectus v. g. nectitur cum ratione causae; et similiter quia per experimentorum inductionem deprehendit quod ratio corporis nectitur, quamvis necessitate quadam hypothetica et non absoluta, cum ratione causae: ideo distribuit universaliter subiectum. Quasi ta-

cita illatione dicat : *effectus* postulat causam, ergo *omnis effectus* postulat causam ; *corpus* cadit, ergo *omne corpus* cadit. De qua tamen re, melius alibi.

74. **Qualitas** enunciationis est proprietas enunciationis ex qua ipsa habet esse *determinate affirmativam vel negativam* : in sensu nempe disiunctivo et non in sensu disiuncto. Secus enim affirmatio vel negatio, non qualitas, ut vidimus, sed ipsa forma dicenda est enunciationis. Atque ea est qualitas quae dicitur essentialis, vel primaria, vel simpliciter qualitas enunciationis : ut distinguatur a qualitate accidentali seu secundaria, quae consistit in eo quod aliqua enunciatio sit *determinate vera vel falsa*, et quidem vera vel falsa, non fundamendaliter tantum sed et formaliter cum ipsa relatione adaequationis intellectus et rei.

Quid faciat enunciationem affirmativam vel negativam iam diximus : nempe quod unum quid determinatum de alio affirmetur vel negetur, seu cum alio componatur vel ab alio dividatur. Neque est idem enunciatio negativa et enunciatio infinita vel contradictoria.

Quoad veritatem vel falsitatem enunciationis, etiam diximus in quo consistat : in eo scilicet quod enuncietur « aliquid esse vel non esse secundum congruentiam rei », vel secus (1). Praesentia igitur vel absentia identitatis inter praedicatum et subiectum facit enunciationem veram vel falsam : et hoc est identitas seu convenientia vel discrepantia seu disconvenientia. Quod ut rite intelligatur duo sunt retinenda. Unum est : quod concreta quidem de concretis bene possunt praedicari per identitatem, et etiam abstracta de abstractis. Unde dicimus quod Petrus est doctus, et quod virtus est qualitas vel quod humanitas est natura hominis. Sed per se nequeunt abstracta praedicari de concretis, vel concreta de concretis : nisi forte per accidens omnino idem significant concretum et abstractum, sicut *ens* et *entitas* ; et ideo non dicimus quod Petrus est doctrina, nec quod virtus est homo virtuosus. Alterum est : quod ad verificandam enunciationem non requi-

(1) Ex S Thoma in I Perih. l. 9^a.

ritur *identitas formalis*, sed sufficit *identitas realis* seu materialis. Id est, sufficit quod *res* per subiectum et praedicatum significata sit eadem, in affirmativis, vel, non sit eadem, in negativis; non autem requiritur quod sit etiam eadem *ratio formalis* secundum quam *res* significatur, ad verificandam affirmativam; sicut nec requiritur, ad verificandam negativam, quod una ratio formalis in nullo conveniat cum altera. Quin immo aliqualis diversitas in formalitate significata per subiectum et praedicatum iuvat ad vitandam tautologiam et ad cognitionem nostram augendam. Et sic non solum istae sunt verae: « homo est homo », vel « homo est animal rationale »; sed etiam istae aliae: « linea recta est brevissima inter duo puncta », vel, « non omnis spiritus est anima ».

75. Quantum ad veritatem vel falsitatem enunciationis, adhuc notentur haec. In propositione affirmativa, ad hoc ut sit vera, praedicatum accipi debet secundum totam sui comprehensionem, non vero extensionem. E contra in propositione negativa, accipi debet secundum totam sui extensionem, non vero comprehensionem. Ratio est: quia, ut sit identitas, nihil praedicati, deesse debet subiecto; ut autem non sit identitas, satis est quod aliquid desit. Et hoc est quod vulgo dici solet: bonum ex integra causa, malum ex quocumque defectu. Quae ratio directe quidem valet pro comprehensione; sed potest accomodari etiam ad extensionem. Si enim aliqua comprehensio verificet identitatem cum aliquo uno determinato, impossibile est quod eam verificet indifferenter omne illud in quo illa comprehensio inveniatur: quia cum uno non identificatur nisi unum. E converso autem, si aliqua comprehensio falsificet identitatem cum uno, patet, quod eam falsificat etiam omne illud in quo comprehensio falsificans invenitur: quia infinita possunt cum uno non identificari. Eo fere modo quo inter duo puncta linea recta est una, curvae autem infinitae. Et sic v. g.: quia homo est animal; est omne id quod est animal, sed non est omne animal. Vicissim vero: quia non est lapis; non est ullus lapis, sed bene potest esse, et est, aliquid quod est etiam lapis: ut puta, substantia, vel ens.

De comprehensione autem vel extensione subiecti in or-

dine ad veritatem vel falsitatem enunciationis affirmativae vel negativae, nihil est dicendum : siquidem affirmatio vel negatio se tenet ex parte praedicati et supponit subiectum iam determinatum. Unde illa comprehensio vel extensio relinquitur diiudicanda ex materia circa quam versatur.

76. Dispositio et praedicatio enunciationis quandoque pro eodem accipiuntur; sed, quamvis aliquem habeant nexum inter se, simpliciter tamen differunt. Dispositio enim est ordo terminorum in ratione subiecti et praedicati; seu ordo subiecti et praedicati secundum convenientiam loci quem occupant. Et sic unusquisque videt quod non idem debitus ordo servatur in hac « homo est animal », et in hac alia « animal est homo ». Hinc distinguitur dispositio *naturalis et innaturalis*, seu *directa et indirecta* vel forte melius *inversa*: secundum quod praedicatum, utpote ad instar formae se habens, est aliquid universalius subiecto, vel secus. Atque in hac suppositione dispositionis naturalis, et realis superioritatis in extensione, verissimum est illud S. Ioannis Damasceni, quod « omne praedicatum aut latius patet quam subiectum, aut aequè; minus autem late, numquam (1) ».

Iuxta quem sensum ipsa praedicatio dicitur quandoque directa vel inversa, naturalis vel innaturalis. Proprie tamen loquendo, praedicatio ipsa est affirmatio vel negatio unius de alio, tamquam alicuius quod in alio verificatur vel non verificatur. Sic autem accepta praedicatio, praecipue dividitur in *essentialem* seu *per se*, et *accidentalem* seu *per accidens*: prout praedicatum exhibet aliquid pertinens ad essentiam subiecti, saltem ut proprium vel reducibile ad proprium, aut secus. Et si quidem agatur de enunciatione habente dispositionem innaturalem, patet quod praedicatio est accidentalis. Accidit enim conceptui superiori quod per differentiam coarctetur ad inferiorem: sicut accidit homini quod sit Petrus, vel animali quod sit homo; secus omnis homo esset Petrus, vel, omne animal homo. Si vero dispositio enunciationis sit naturalis, tunc praedicatio potest esse vel per se vel per accidens.

(1) *Dialectica*, c. XV.

77. Hic autem explicandi veniunt *quatuor modi dicendi per se*, id est praedicandi per se unum de alio (1). Porro generatim « per se... dicitur inesse aliquid alicui quod inest ei secundum rationem propriae definitionis » (2): quia scilicet est ipsum vel tale, ac proinde ratione sui; unde et concipi debet ut aliquomodo ingrediens constitutiva subiecti vel necessario connexum cum illis. Et iure animadvertit Scotus (3) quod « *per se* praesupponit *de omni* », seu infert de omni: quatenus id quod per se dicitur de aliquo subiecto, dicendum est etiam de omni eo quod est subiectum. *Primo* autem supra per se addit immediationem quamdam et adaequationem: quatenus praedicatum concipi debet ut aliquomodo egrediens e principiis intrinsecis subiecti et subiecto adaequatum. Et sic v. g. de aliquo subiecto primo et per se praedicatur eius definitio: ut puta de homine, quod sit animal rationale; partes autem definitionis vel proprietatis vel similia, per se quidem sed non primo. Hinc:

1° Dicuntur per se de aliquo subiecto *ea quae includuntur in definitione subiecti*; sive sit ipsa definitio, sive partes definitionis. Sic de homine dicitur quod sit animal rationale vel quod sit animal, vel quod sit ens rationale.

2° Dicuntur per se de aliquo subiecto *ea in quorum definitione includitur subiectum*; sive sit hoc realiter, sive saltem logice principium a quo illa dimanant ut proprietates. Sic dicitur de substantia corporea quod sit quanta seu exigens quantitatem, de corpore quod sit coloratu, de homine quod sit risibilis.

3° Dicuntur per se de aliquo subiecto *ea quae ita sunt idem cum subiecto ut ingrederentur definitionem subiecti si subiectum posset a nobis definiri*. Unde decimus quod Petrus est homo; et sic generatim dicitur universale de singularibus. Atque haec est ratio cur tradunt theologi quod, proprie loquendo, non per se dicitur de Deo quod sit Pater, vel quod

(1) Cf. Aristotelem in I post. Anal. c. 4.

(2) Ex opusculo S. Thomae, de fallaciis. C. X.

(3) In I Post. Anal., q. 33.

sit Filius, vel quod sit Spiritus Sanctus; sed per se dicitur quod Deus est Pater Filius et Spiritus Sanctus.

4° Dicuntur per se de aliquo subiecto *ea quae conveniunt subiecto propter aliquam formam quae contingit in eo verificari*; sive, ut dici solet, *subiecto propter ipsum*, seu subiecto concrete sumpto. Et sic per se dicimus quod Petrus iugulatus interiit; non autem, quod Petrus ambulans in foro interiit.

78. De unitate enunciationis. Sicut omne ens, ita et enuntiatio non potest proprietate unitatis carere: sive unitas sit simplicitatis, sive compositionis; ac proinde sive enuntiatio sit una quia indivisibilis, sive saltem quia indivisa. Ad hoc ergo ut enuntiatio aliqua sit una non est necesse quod excludat compositionem vel divisibilitatem, sed satis est quod excludat actualem divisionem eius in plura enunciabilia; positive autem requirit quod unum aliquod vel plura ad modum unius significet. Idque omnino secundum Aristotelem (1), cui est indubitatum quod « unum... de multis aut multa de uno affirmare et negare, nisi unum aliquod sit per multa significatum, non est affirmatio una aut negatio ». Et ratio est quia « multa secundum quod sunt distincta non possunt simul intelligi; sed secundum quod uniuntur in uno intelligibili, sic simul intelliguntur » (2). Quod est idem ac dicere quod illa enuntiatio est per se *una* quae est signum unius actus iudicii; secus erit *multipler*, vel per accidens una, ratione alienius externi signi copulativi. Quando autem haec unitas operationis iudicativae, cum correspondenti unitate obiecti intelligibilis, habeatur: aliquando innotescit ex ipsa enunciatione; aliquando vero diiudicanda relinquitur ex eo quod mens habeat in quo quiescat vel adhuc tendat ulterius. Et sic v. g. certe unitate gaudent enunciationes istae « Socrates est philosophus »; vel. « Si sol luccet, dies est »; haec autem alia « Aristoteles ambulat et Alexander sedet » gaudet vel non gaudet vera unitate secundum quod per eam intelligatur a mente unum

(1) In I Periherm. c. XI.

(2) Ex S. Thoma in I p., q. 58, a. 2.

aliquod principaliter significari quod sit praeter singula enunciabilia in quae dividi potest, vel secus. Videtur autem quod enunciatio quae speciem quamdam praesefert unitatis sed revera potest cum indemnitate dividi in plura enunciabilia, non male vocaretur *complexa*: utpote minus accedens ad perfectionem unitatis quam composita. Quae omnia ex mox dicendis clariora fient.

ARTICULUS SECUNDUS.

De divisionibus enunciationis.

79. Quid enunciatio simplex et composita. Prima *divisio* enunciationis quae venit hic perpendenda post alias quas vidimus ubi de proprietatibus enunciationis absolutis, et quae se tenet *ex parte unitatis*, est in simplicem et compositam. Enunciatio simplex est illa in qua unum de uno enunciatur: sicut quod « Deus est sanctus ». Enunciatio composita, illa in qua unum de multis vel multa de uno vel etiam multa de multis ita enunciantur ut coniunctione fiant unum: seu brevius *illa quae constat ex pluribus enunciabilibus*; sicut et simplex, *illa quae non constat ex pluribus enunciabilibus*. Et sic est composita haec: « Plato est philosophus et graecus », vel haec: « Petrus et Paulus sunt Apostoli ». vel etiam haec: « Si sol lucet, dies est »; non autem illa quam citavimus « Deus est sanctus ». vel haec alia: « Necesse est Deum existere »: quia non est possibile hanc resolvere in duas, quarum utraque differat a resolvenda.

Hinc sequitur quod ad habendam enunciationem vere compositam oportet quod saltem adsit multiplex subiectum, vel multiplex praedicatum. Haec autem multiplicitas non aliter poterit haberi, quam si unusquisque terminus consideretur ut contingens respectu alterius, et non unus alteri subordinatus. Unde non est composita haec: « animal rationale est risibile »; sed est vere composita haec alia: « Socrates est coriarius bonus », vel, « Homo est albus et musicus » (1).

(1) Cfr. Aristotelem in I Periherm, c. XI.

Praeterea, quia, ut iam innuimus, omnis compositio non a primo incipit formaliter sed a secundo: ideo enunciatio composita, quae sit per se una, intantum poterit haberi, inquantum unum aliquod enuncietur aliquo alio praesupposito seu in suppositione alterius. Et hac de causa veteres enunciationem *compositam* vocabant generatim *hypotheticam*, *simplicem* vero *categoricam*. Nunc tamen, ad praxim quod attinet: sicut appellatio hypotheticae solet reservari per anthonomasiam ad speciem eius quae est conditionalis; ita et appellatio compositae reservari solet anthonomastice ad speciem eius quae est copulativa.

Denique praestat notare quod, cum compositio sit imitatio quaedam unitatis et simplicitatis, partes essentielles et absolutae proprietates enunciationis, melius quam in compositis, inveniri dicendae sunt in enunciationibus simplicibus. Atque in hunc sensum accipi debent quaedam quae veteres tradunt: sicut v. g. quod enunciatio « primo dividitur in categoricam et hypotheticam; categorica autem in affirmativam et negativam » (1): quatenus ad qualitatem vel quantitatem enunciationis compositae dignoscendam facienda est reductio ad simplicem.

80. Quid enunciatio categorica et hypothetica; absoluta et modalis. Sicut igitur enunciatio composita et hypothetica non re differunt sed solum per diversam intellectus considerationem; ita et enunciatio simplex et categorica: utpote quae simplex dicitur quia non constat ex pluribus enunciabilibus, et categorica quia unum enunciat absque suppositione alterius. Porro enunciatio simplex dispescitur in *absolutam* seu de *inesse*, et *modalem*: prout unum de uno affirmat vel negat quin indicet modum quo praedicatum refertur ad subiectum, vel talem modum indicando. Ac de prima quidem nihil speciale dicendum venit; ut patet ab his vel similibus exemplis: « omnis homo est mortalis », « aliquis homo est sanctus », « homo non est lapis ». Unde restat agere de enunciationibus modalibus, et de hypotheticis vel compositis.

(1) Ex Ioanne a S. Th. in q. V de Enunciati., a. III.

§ 1^a.*De enunciationibus modalibus.*

81. **De natura enunciationis modalis.** Quid generatim sit enuntiatio modalis iam dictum est. Sic se habent istae, v. g.: « *Necesse est Deum esse sanctum* », « *Impossibile est Deum esse mendacem* », « *Contingens est hominem peccare* ». « *Possibile est hominem esse iustum* ». Natura igitur enunciationis modalis *non consistit in eo quod dicitur sed in modo quo dicitur* unum de alio. Qui modus in casu est determinatio quaedam adiacens copulae verbali eamque diversificans in suo ipso munere exercendo, quod est actu referre praedicatum ad subiectum. Ex quo patet quod non efficiunt enunciationem modalem illae determinationes quae afficiunt praedicatum vel subiectum: sicut cum dicimus quod « *Tempus transit velociter* », vel, quod « *Agens male punietur* »; neque illae determinationes quae, licet aliquomodo afficiant ipsam copulam, tamen, in sensu disiuncto, subaudiuntur in omni enunciatione: ut puta si dicamus quod verum vel falsum est Titium esse furem, aut quod est certum vel probabile. Nisi forte, in hoc ultimo exemplo, res, potius quam subiective, accipiat obiective: tunc enim ad aliquem proprie dictum modum reducitur, sicut ad *necesse* et *possibile* (1).

82. **Quotuplex enuntiatio modalis.** Modi ex quibus exurgunt enunciationes modales quatuor sunt, et nonnisi quatuor. Scilicet: *necesse*, quod ita est ut non possit non esse; *impossibile*, quod non est nec potest esse; *contingens*, quod est sed potest non esse; *possibile*, quod non est sed potest esse. Cuius divisionis bonitas ex eo patet quod esse et non esse, esse et posse esse, non secus atque actus et potentia, sunt primae quaedam determinationes entis et esse tum realis tum logici. Unde Aristoteles (2): « *Omnis propositio significat aut tò inesse, aut necessario inesse, aut contingenter inesse* »:

(1) Cf. S. Th. in I p., q. XIV, a. 13: « *ubi distinguitur duplex necessitas et contingentia rei, secundum esse rei in seipsa et secundum esse rei in anima* ».

(2) In I Prior. Anal, c. II.

facta nempe reductione impossibilis et possibilis ad necessitatem et contingentiam eius quod negatur. Et notetur quod ad praxim contingens vocari solet possibile, et hoc subdividitur in *possibile sic et possibile non*, dum *non possibile* solet vocari impossibile; necesse autem non, et non necesse, non solent usurpari.

Porro hi quatuor modi exprimi possunt tum *nominaliter*, seu ad modum nominum, tum *adverbialiter*. Dicimus enim indiscriminatum: « Necesse est Deum esse sanctum », et « Deus *est necessario* sanctus ». Utraque autem expressionis ratio habet suas utilitates. Et prima quidem v. g. optime conducit ad manifestandam nobis praesentiam et qualitatem aliasque proprietates enunciationis modalis. Sed et altera bene inservit ad eius intimam naturam nobis manifestandam; nec non et ad faciendam, ubi oporteat, aliquam reductionem unius modalis ad aliam irreducibilem. Et sic v. g. per hanc viam digoscimus quod haec « Necesse est Deum non esse mendacem » aequivalet « Deus *non est necessario* mendax » seu « est impossibiliter mendax »; et haec huic alteri « Impossibile est Deum esse mendacem ».

83. **De materia et forma** enunciationis modalis haec tenenda. In primis distinguatur in ea *dictum* et *modus*. Dictum est omne illud quod in propositione converti potest in enunciabile de simplici inesse: ut puta « Deum esse sanctum ». Modus est una e quatuor praedictis determinationibus copulae verbalis. Atque his constituitur materia enunciationis modalis. Afirmatio autem ipsa vel negatio modi de dicto est eius forma.

84. **Quantitas** enunciationis modalis, ut modalis est, desumi debet simpliciter a quantitate modi iuxta versiculos a veteribus confectos: « Omnis necesse valet, impossibile nullus; – Possibile quidam, quidam non possibile non ». Et hoc est: necesse et impossibile stant pro universali; contingens et possibile, pro particulari. Attamen hoc minime prohibet quominus considerari etiam possit quantitas dicti et habere in ratione applicationem. Unde enunciatio aliqua simpliciter universalis vel particularis de modo poterit esse secundum quid

particularis vel universalis de dicto, vel etiam esse concordans.

85. Quoad **qualitatem** enunciationis modalis determinandam tum primariam, quae est esse affirmativam vel negativam, tum secundariam, quae est esse veram vel falsam: adest maior quaedam difficultas; quae tamen solubilis est. Ad hunc scopum oportet animadvertere quod: aut modus ipse necessitatis et contingentiae distinguitur in affirmativum et negativum, ac per hoc recipiuntur quatuor distincti modi: et tunc revera frustra distinguitur dictum in affirmativum et negativum, sed omne dictum reducitur ad affirmativum; vel melius, trahitur ad qualitatem modi. Quaecumque enim afferatur in medium enuntiatio modalis cum dicto negativo, dummodo sequens modus apte varietur, adhibita etiam ubi oporteat aliqua negatione: bene resolvi potest in aliam cum dicto affirmativo. Et sic ista, ut vidimus « Deum non esse mendacem necesse est » aequivalet alteri « Deum esse mendacem impossibile est »; et ista alia « Hominem non esse sanctum possibile est », huic alteri « Hominem esse sanctum non est necesse » seu est possibile non. Aut vero non retinentur nisi duo modi, necessitatis et contingentiae seu possibilitatis: et tunc patet quod dictum esse potest affirmativum vel negativum sub quolibet modo. Sed videtur hoc discordare a communi usu. Et ideo potius dicendum quod ipsi quatuor modi iam determinant qualitatem enunciationis modalis et dicti congrui; sicut et iam determinant utrum modus de dicto affirmetur vel negetur. Scilicet: necesse stat pro affirmativa; item et possibile; impossibile et possibile non, pro negativa. Dictum autem supponi semper deberet affirmativum seu positivum; vel, melius, adhuc praescindens a qualitate affirmationis vel negationis.

Ad praxim tamen quod attinet, ne cogamur praemittere plures reductiones, enuntiatio modalis dici solet simpliciter affirmativa vel negativa de modo; et quando opus est, additur num sit affirmativa vel negativa de dicto.

86. Eadem responsio danda ad quaestionem de veritate vel falsitate enunciationis modalis. Et hoc est: quod ipsa dici

debet simpliciter vera vel falsa secundum quod modus vere sit affirmatus de dicto, vel e contra. et solum secundum quid vera vel falsa, pro veritate vel falsitate dicti. Quod si quaeratur: utrum haberi possit enuntiatio modalis vera de modo et falsa de dicto, aut vicissim; respondemus. Certe potest esse falsa de modo et vera de dicto: ut ista « Deum esse contingens est ». Vera autem de modo et falsa de dicto esse quidem potest negativa; sed non affirmativa: in quo tamen casu veritas modi affirmativae non infert sed praesupponit veritatem dicti, sicut in ista « Deum esse necesse est ». Et ratio est quia verum, sicut et bonum, est ex integra causa: malum autem ex quocumque defectu; idque valet in casu quod modalis affirmativa vel negativa stricte accipiatur.

87. Hic autem notetur tandem quod ad verificationem enunciationis modalis distingui debet saepe is qui dicitur *sensus compositus* et *sensus divisus*. Et generatim quidem *sensus compositus* est acceptio duorum extremorum alicuius enunciabilis pro significato formali utriusque simul coniungendo; *sensus autem divisus*, pro significato formali unius coniungendo simul cum significato solum materiali alterius, seu, quod est idem, coniungendo cum significato formali alterius non simul sed successive. Porro in casu nostro talis acceptio locum habet quoad extrema dicti enunciationis modalis. Et sic saepe dicimus quoad aliqua enuntiatio modalis est vera in sensu composito et falsa in sensu diviso: sicut haec « Caecum videre est impossibile » vel haec alia « Socratem sedentem currere est impossibile »; aut viceversa, si dicatur quod sit possibile. Quandonam autem extrema dicti, et generatim alicuius enunciabilis, accipienda sint in sensu composito vel in sensu diviso: id iudicandum est ex materia circa quam enunciabile versatur.

§ 2^a.

De enunciationibus compositis et hypotheticis.

88. **De natura enunciationis compositae.** Vidimus iam quid generatim sit enuntiatio composita et quomodo se ha-

beat ad hypotheticam. Materia ipsius constituitur duobus enunciabilibus, quae posita extra compositionem fierent categorica: in compositione autem se habent sicut antecedens seu hypothesis, et consequens. Forma est ipsa compositio seu coniunctio duorum enunciabilium: quae solet exprimi per copulam verbalem cum additis diversis particularis coniunctivis ut v. g. sunt istae, si, aut. et, nec, sed, etc. Exempla: « Si mundus existit et Deus existit »; « Aut nihil existit, aut existit ens necessarium »; « oportet unum facere, et alterum non omittere »; et alia quamplurima.

Porro semel pro semper est hic notandum quod ad enunciationem compositam requirimus duo enunciabilia: quia per se « plura quam duo non coniunguntur » (1); sed sicut possunt illa duo enunciabilia habere commune subiectum vel commune praedicatum, ita etiam possunt coniungi simul plura quam duo enunciabilia, si tamen haec intelligantur ad duo esse reducta. Et sic pari quodam modo loquimur in algebra de binomio Newtonii $(a + b)^m$: quod tamen iure censetur valere pro omni polynomio, utpote reducibili ad binomium, sicut $[a + (b + c + d)]^m$ vel $[(a + b + c) + d]^m$. Idque confirmat quam verum sit quod, ut habeatur enuntiatio vere composita et per se una, debet mens unum aliquod enunciare in suppositione alterius; ac proinde enuntiatio vere composita redit ad hypotheticam generice acceptam.

Quod spectat ad quantitatem et qualitatem enunciationis compositae, non conveniunt auctores in assignando criterio ^{scilicet} quo diudicari possint. Sed dicendum videtur quod oporteat prius reducere compositam ad modalem cum dicto composito seu duplici; et postea iudicium ferre tum de qualitate vel qualitate simpliciter ex parte modi, tum de quantitate vel qualitate secundum quid ex parte dicti, sive primi sive secundi. Et sic ista, quam habet S. Thomas (2): « Si Deus scivit aliquid, illud erit », reducitur ad hanc modalem vel quasi modalem: « Deum scivisse aliquid, et hoc esse, necesse est »,

(1) Ex Aristotele in III Metaph., c. IV.

(2) In I p. q. XIV; a. 13.

vel, « Deum scivisse aliquid, et hoc non esse, impossibile est; utique in sensu composito, non autem in sensu diviso, ac proinde iuxta necessitatem quae intactum relinquit proprium essendi et operandi modum cuiusque rei.

89. **Quid enunciatio aperte et occulte composita.** Enunciationum compositarum aliae sunt aperte compositae, et sunt illae in quibus compositio statim apparet: sicut « Si sol lucet, dies est », vel, « Thomas est doctus et sanctus »; aliae vero, occulte compositae, et sunt illae in quibus compositio non statim apparet, sed latet, atque ut appareat exponi debent: unde et *exponibiles* dicuntur per alias quae propterea *exponentes* vocantur. Sic se habent v. g. istae: « Solus Deus est aeternus ». « Anima humana, utpote spiritualis, est naturaliter immortalis ». Porro enunciatio aperte composita triplex est specie diversa: *conditionalis*, *disiunctiva*, et *copulativa*; occulte autem composita, quadruplex assignari solet specie quadratenus diversa: *exclusiva*, *exceptiva*, *comparativa*, et *reduplicativa*, vel etiam triplex, si exceptiva collocetur simul cum exclusiva.

90. **Enunciatio conditionalis** est illa in qua duo enunciabilia enunciantur coniunctim *propter dependentiam* unius ab altero: quod fieri solet ope particulae *si*, *ubi*, *quando*, vel alia simili: sicut in istis: « Si mundus existit, et Deus existit », « Si Deus non existit, nec mundus existit ». Primum enunciabile a quo aliud dependet vel intelligitur dependere, vocatur antecedens seu hypothesis seu termino proprio *conditio*: alterum quod ab alio dependet, consequens seu *conditionatum*. Ipsa dependentia unius ab alio vocatur *nexus conditionalis*. Et *conditio* quidem quae requiritur est ea quae dicitur *sufficiens*, id est cum qua posita necesse est et conditionatum poni; non autem, *necessaria*, id est *sine qua non* stat conditionatum. Atque haec est enunciatio proprie conditionalis, vel anthonomastice hypothetica. Quod si verus nexus conditionalis, inter duo enunciabilia quae cum aliqua dependentia proferuntur, revera absit: tunc enunciatio appellatur hypothetica *ex mera concomitantia*. Sicut si dicamus quod « Si Petrus negat Christum gallus, cantat »; quae aequivalet

huic « Dum Petrus negat Christum, gallus cantat », et reducitur potius ad copulativam.

Ad conditionalem reducitur ea quae dicitur enunciatio *causalis* vel *illativa* vel etiam *relativa*, in qua invenitur enunciata dependentia unius ab alio sicut effectus a causa, vel sicut illatum ab inferente, vel sicut relatum a suo correlato. Cogites v. g. istas : « Anima humana, cum sit facta ad imaginem Dei, est habenda in honore » ; vel : « Deus est purissimus actus, ac proinde infinitus » ; vel : « ubi est superior qui praecipit, ibi est et inferior qui obedire tenetur ». Quaestio moveri potest de universali distributiva, utrum reduci valeat ad conditionalem. Et respondendum videtur quod ipsa proprie loquendo est simplex ; vel. ad summum, reduceretur ad copulativam constantem ex infinitis enunciabilibus ; quod nihil dictu est. Unde potius dici poterit quod fluat ab aliqua conditionali, vel, forte melius, ab aliqua modali de necesse. Sicutista : « omnis homo est mortalis » ; quae, in signo rationis, concipitur venire post aliam, « si quis est homo, est et mortalis », vel « aliquem, hominem esse et esse mortalem necesse est ».

Veritas vel falsitas enunciationis conditionalis desumitur a nexu qui adest vel abest inter duo enunciabilia ; non autem a veritate vel falsitate ipsorum enunciabilium. Et sic vera est haec : « Si Deus non existit, les moralis caret absoluto valore » ; sed falsa haec alia : « Si Deus existit, non essent mala in mundo ».

91. Enunciatio disiunctiva est illa in qua duo enunciabilia enunciantur coniunctim propter *separationem* unius ab alio : quod fieri solet ope particulae *aut, vel* etc. Et in hunc sensum dicimus quod « omne ens vel est necessarium vel contingens », Petrus vel est vivus vel est mortuus ». Atque haec est enunciatio disiunctiva proprie dicta. Improprie dici etiam solet disiunctiva illa in qua duo enunciabilia quae coniunctim enunciantur, sic intelliguntur esse ad invicem separata ut excludant quidem omne extraneum sed non excludant quod possit enunciationem verificare utrumque enunciabile : quando scilicet unum se habet ut immediate inferius altero. Sicut si dicamus quod aliquid a me visum est homo vel saltem animal.

Ex quo patet quod enunciatio disiunctiva proprie dicta, ut

sit vera, requiritur et sufficit quod alterutra pars vera sit, non autem utraque vel nulla seu neutra: sive id contingat ex eo quod partes sunt contradictoriae, sive ex alio capite. Falsa igitur esset haec: « animal aut est terrestre, aut aquaticum », vel, haec alia: « Homo aut est bonus civis, aut malus christianus ». Vera e contra haec, quam Tullius (1) obiicit Democrito, quod « aut vivet cras, aut non vivet Epicurus ». Et universim quaelibet enunciatio disiunctiva, etiam improprie dicta, postulat ut non sit verum aliquid ab eius partibus diversum: et hoc est quod non admittat *medium* seu *tertium*. Plura, ubi de contradictoriis.

Revocatur ad disiunctivam *divisiva*, seu enunciatio quae omnia membra exhibet in quae totum aliquod intelligitur dividi. Talis est haec v. g.: « Vivens corporeum aliud est planta, aliud brutum, aliud homo ».

92. **Enunciatio copulativa** est illa in qua duo enunciabilia enunciantur coniunctim propter simultaneitatem quam unum habet cum alio, absque tamen dependentia: ope particulae *et*, *nec*, etc. Ex defectu dependentiae ipsa distinguitur a conditionali; ex simultaneitate autem, a disiunctiva. Sed semper continere debet aliquod unum significatum quod principaliter enuncietur per ipsam. Et sic patet quod istae sunt copulativae: « Petrus et Ioannes currunt », « Simplicianus neque est doctus neque sanctus », « Mars habebat scutum, lyram Apollo ». Quod si, praeter prolationem nulla intelligatur significari coniunctio, tunc habetur potius enunciatio multiplex, vel, ad summum, complexa. Idque confirmatur ex revocabilitate enunciationis discretivae seu *adversativae* ad copulativam: enunciationis nempe quae partes coniungit aliqua quidem ratione oppositas, sed simul tandem possibiles; sicut si dicamus quod « Difficile quidem sed utile est studium philosophiae ». Neque obstat copulativae quod unum enunciabile sit affirmativum, alterum negativum.

Controvertitur utrum et quomodo ad copulativam reducatu ea quae dicitur *coniunctiva*, seu enunciatio in qua negatur

(1) In L. I. De Natura Deorum, c. I.

simultanea verificabilitas duorum enunciabilium; sicut ista falsa: « Homo non est philosophus et theologus ». Sed videtur potius dicendum quod, si solum nomen inspiciatur, enuntiatio coniunctiva idem est quod copulativa vel strictiori sensu composita; si vero etiam res, ut est dicens aliquid speciale, coniunctiva reduci potest ad modalem de impossibili vel possibili non. Quasi dicatur: « Impossibile est hominem esse philosophum et theologum », vel « possibile est hominem non esse philosophum et theologum » seu esse unum et non esse alterum. Et hoc est: coniunctiva implicat contradictoriam copulativae; sed non diceretur bene quod ipsa reducatur ad copulativam, nec quod sit in se absolute contradictoria copulativae. Contradictoria enim, inquantum talis, est negativa relative ad aliam et non absolute in se; omnis autem enuntiatio per prius est in se absolute affirmativa vel negativa, quam per relationem ad aliam.

Respectu ad veritatem vel falsitatem enunciationis copulativae, regula tenenda est quod, ut ipsa sit vera debet esse vera utraque pars; ut sit falsa, sufficit quod alterutra pars sit falsa, et a fortiori quod utraque.

93. De Enunciatione exclusiva et exceptiva. Enuntiatio exclusiva est illa in qua unum aliquid enunciat de alio cum exclusione aliorum omnium, ope particulae *solum*, *tantum* etc. Et dicitur *exclusi subiecti*, si particula excludens afficiat subiectum: ut ista, « Solus Deus est omnipotens »; si autem afficiat praedicatum, dicitur *exclusi praedicati*: ut ista alia, « Titius tantum passive se habet », vel, « Sensus est cognoscitivus tantum rerum corporearum ». In utroque casu eius expositio vel reductio ad copulativam fit per duas categoricas; quarum una est affirmativa, altera negativa cum termino infinito pro subiecto vel praedicato. Sicut in exemplis allatis: « Deus est omnipotens, et omne non Deus non est omnipotens »: « sensus est cognoscitivus rerum corporearum, et non est cognoscitivus rerum non corporearum ». Idque adhuc melius apparet in enunciatione quae proprie non exclusionem continet sed negationem exclusionis, quaeque per duas categoricas affirmativas exponitur: ut haec « Homo non constat solum spi-

ritu », per has : « Homo constat spiritu et aliqua alia re quae non est spiritus ».

Cum exclusiva correlationem quamdam habet **exceptiva**, sed non est ei simpliciter correlativa. Est enim enuntiatio in qua unum aliquid enunciatur de omnibus suis inferioribus cum exclusione alicuius vel aliquorum, ope particulae, *praeter, nisi* etc. Unde, sicut exclusiva quod affirmat vel negat de uno, negat vel affirmat de omnibus aliis; ita vicissim exceptiva, quod affirmat vel negat de omnibus, negat vel affirmat de uno. Et secundum hoc est in his aliqua reciprocatio. En quaedam exempla. « Solus Deus est aeternus », « Nihil praeter Deum est aeternum »; « Omnia praeter Deum sunt contingentia », « Solus Deus non est contingens »; « Sensus cognoscit solum corporea », « Sensus nihil cognoscit nisi corporeum ». Attamen, quia exclusio de suo conceptu aliquid positive excludit a participatione alterius, et sic videtur secum ferre, ut quid odiosum, strictam interpretationem; exceptio autem, aliquid non includit in alterius participatione, unde et possibilem relinquit, ut quid favorabile excepto, latam interpretationem: hinc dici nequit quod enuntiatio exclusiva et exceptiva se habeant omnino ut duo aspectus relative oppositi eiusdem enunciationis.

94. **De enunciatione comparativa.** Est haec enuntiatio illa in qua unum aliquid enunciatur de alio cum comparatione quadam seu proportionem mensurae ad aliquid aliud. Quae comparatio potest esse vel secundum aequalitatem; vel secundum inaequalitatem, sive simplicem sive superlativam. Et sic dicimus quod « aliquis est fortis ut leo », vel, quod « est fortior alio », vel quod « est fortissimus omnium »; sicut et Varro dictus est fuisse eruditissimus Romanorum. Quae propositiones facile patet quod occultant *aliquam* compositionem vel hypothesim, et reducuntur per duas ad copulativam; sed concedi etiam debet quod, cum resolvi nequeant in duo enunciables simpliciter diversa inter se et ab enunciatione resolvenda: elongantur a proprie dicta compositione, et accedunt ad enunciationem simplicem cum praedicato complexo vel implicante aliam enunciationem quae manet extrinseca principali. Res patet ab exemplis allatis: ut puta si haec « Varro fuit eru-

ditissimus Romanorum », resolvatur in has : « Varro fuit maxime eruditus, et nullus Romanorum fuit magis eruditus quam Varro »; vel illa alia « Titius est fortis ut leo », in has alias : « Titius est fortis et leo est fortis, et fortitudo Titii aequalis est fortitudini leonis ». Et ideo dici posse videtur quod enunciatio comparativa sit indirecte seu praesuppositive composita et reducibilis ad copulativam.

95. **De enunciatione reduplicativa.** Est enunciatio reduplicativa illa in qua aliquod praedicatum enunciatum de subiecto cum determinatione rationis formalis ob quam subiecto competit praedicatum : quod fieri solet ope particulae reduplicantis *qua, quatenus, inquantum, ut, prout*, etc. Atque in hunc sensum dicimus quod « Homo, ut homo, est docibilis », vel quod « Christus, qua Deus, creavit mundum ». Et exponitur enunciatio reduplicativa per duo enunciabilia unita nexu aliquo conditionali ; unde et reducitur ad conditionalem, de conditione scilicet sufficienti. Quod si praedictae particulae solum significant conditionem sine qua non competeret praedicatum subiecto, vel solum coarctent significationem subiecti, ac proinde sint mere *specificantes* vel *diminuentes* : tunc enunciatio non erit reduplicativa ; sed, vel *specificativa*, ut ista quod « Christus qua homo passus est », vel *restrictiva*, ut ista alia quod « hic homo, prout hodie se habet, dives est ».

96. **De enunciationibus incidentibus.** Ad naturam enunciationis compositae melius penetrandam iuvenit hic aliquid innuere de propositionibus incidentibus. Est autem propositio vel enunciatio *incidens* illa quae adnectitur subiecto vel praedicato vel utrique simul alterius enunciationis, quae propterea vocatur *principalis*, et una cum incidenti format eam quae a multis recentioribus vocatur *complexa* et a veteribus vocatur potius *de extremo coniuncto*. Et solet esse enunciatio incidens vel *explicativa* vel *restrictiva*. Nec solum integra enunciatio ; sed etiam unus terminus incidens, qui nempe non partialiter unam essentiam subiecti vel praedicati, sicut rationale respectu animalis, sed aliquid significet essentiae superadditum, sicut iustus respectu hominis : potest eandem vim exercere. Unde dicimus v. g. quod « Deus qui est bonus et omni-

potens bene gubernat omnia quae in mundo sunt »; vel quod « Homo iustus salvabitur », « Anima humana est forma corporis excedens capacitatem materiae ». Saepe tamen eae quae videntur propositiones vel termini incidentes, faciunt revera enunciationem compositam et per se unam: et tunc potius quam incidentes, sunt partes essentiales unius enunciationis: sicut si dicamus quod « Deus, sapiens et iustus legislator, legem suam perfecta sanctione munivit ».

ARTICULUS TERTIUS.

De proprietatibus enunciationum.

97. Gradum facimus ad considerandas illas proprietates enunciationem quae ipsis competunt prout cum aliis comparantur, et ideo relativae dici possunt. Tres autem communiter recensentur: *oppositio*, *aequipollentia* et *convertibilitas*. Cuius divisionis haec reddi potest ratio. Quia duae enunciationes: aut nullo modo habent eadem extrema sed utrumque vel saltem alterutrum omnino diversum, et tunc sunt *disparatae*; aut habent extrema quodammodo eadem, saltem scilicet quoad comprehensionem rerum significatarum: et tunc rursus, si extrema sint etiam eodem ordine disposita, enunciationes vel erunt *oppositae*, vel *aequipollentes*; si vero extrema disposita sint ordine inverso, enunciationes, nisi aequivaleant disparatis, erunt *convertibiles*. Attenduntur autem istae proprietates inter duas enunciationes, quia omnis relatio est unius ad alterum.

98. **De oppositione enunciationum in genere.** Duplex generatim datur oppositio: alia realis seu rerum; alia logica seu enunciationum. Utraque autem potest esse vel simplicis dependentiae vel remotionis. Nos agimus de oppositione enunciationum secundum remotionem, seu secundum quod una tendit ad removendum id quod altera ponit. Sic igitur oppositio enunciationum definiri potest: Duarum enunciationum habentium idem subiectum idemque praedicatum repugnantia ad removendum id quod altera ponit. Quae proinde repugnantia concipi debet non solum passiva, pro impossibilitate conve-

nientiae in veritate, sed etiam activa, quasi vis dextruendi veritatem alterius: veritatem scilicet vel falsitatem quae, in sensu djsiuncto, ut vidimus, essentialiter inest, sicut affirmatio vel negatio, omni iudicio et enunciationi. Unde et dici potest quod oppositio enunciationum sit *vis negativa* unius respectu alterius, veluti malignantis naturae (1) et spiritu contradictionis plenae.

99. Quotuplex oppositio. Enunciationes habentes idem subiectum et praedicatum nequeunt variari nisi ratione quantitatis vel qualitatis vel utriusque simul. Et hoc est: quaecumque proponatur enunciatio, huic triplex diversa correspondet cum eodem subiecto et praedicato. Ac propterea nonnisi quatuor erunt possibiles enunciationes diversae habentes idem subiectum idemque praedicatum, iuxta versiculos:

Asserit A, negat E, verum generaliter ambo;

Asserit I, negat O, sed particulariter ambo.

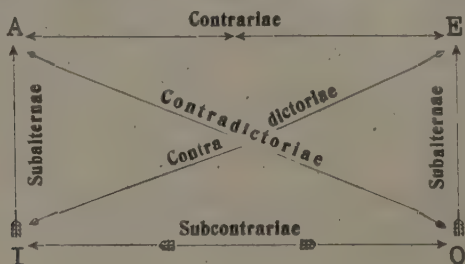
In quibus versiculis per litteram A indicatur affirmativa universalis, per I, affirmativa particularis; per O, negativa particularis. Sicut si dicamus: Omnis homo est doctus; Nullus homo est doctus; Aliquis homo est doctus; Aliquis homo non est doctus.

Notetur insuper quod affirmatio et negatio, seu qualitas cuiusque enunciationis, de se est indivisibilis; et ideo nonnisi uno modo variari possunt enunciationes ratione qualitatis. Quantitas autem de se divisibilis est; et sic duobus modis posest ipsa variare enunciationes: vel simpliciter, prout se habeat in ipsis ut totum et pars, vel secundum quid, prout se habeat ut pars et pars.

His positis, facile probatur quadruplex esse oppositio enunciationum. Etenim duorum enunciationum habentium idem subiectum idemque praedicatum, vel una opponitur alteri tum quoad qualitatem tum simpliciter quoad quantitatem: et habentur *contradictoriae*; vel quoad solam qualitatem: et habentur *contrariae*; vel quoad qualitatem et secundum quid etiam quoad quantitatem: et habentur *subcontrariae*; vel tandem

(1) Cf. Ioannem a S. Th.. Logica I p. q. VII, a. 1.

quoad solam quantitatem: et tunc, omissa oppositione inter partem et partem, quae logice nulla est, et solum retenta inter totum et partem, quae aliquid retinet logicae oppositionis: habentur *subalternae*. Res patet ex subiecto schemate.

Atque inde etiam patet quod quatuor quidem sunt species seu veluti species oppositionis enunciationum; sed non quod omni enunciationi quatuor respondeant enunciationes oppositae. Nam saltem uni eidemque non potest correspondere contraria et subcontraria; et subalternae locum non habent nisi ubi adsit pro subiecto aliquis terminus communis. In hoc autem casu cuilibet enunciationi triplex adest correspondens oppositio, sed non amplius quam triplex. Et similiter contradictoriae et subalternae binae sunt, sed uni una opponitur.

100. **Gradus oppositionis.** Adesse aliquem gradum in quatuor oppositis enunciationibus, seu esse aliam alia maiorem oppositionem, est per se manifestum. Sed quatenam est maxima, et quonam ordine reliquae sese excipiunt? Pro fundamento responsionis recolendum est id quod posuimus tamquam constitutivum oppositionis, nempe vim negandi. Et ideo illa erit maior oppositio quae magis tendit ad removendum simpliciter veritatem quam sibi vult altera enuntiatio, et quam constat haberi, sicut bonum, ex integra causa. ex praedicato verificato in subiecto iuxta qualitatem et quantitatem.

Quare maxima oppositio est contradictoriarum: quum una earum tollat simpliciter totum illud compactum quod altera ponit. Idque forte adhuc melius apparet si prima contradi-

ctoriarum statuatur aliqua enuntiatio particularis, sive affirmativa sive negativa. Ut puta si dicenti quod aliquis homo est doctus, vel non est doctus: contradicatur quod nullus homo est doctus, vel quod omnis. Hic est primus gradus oppositionis.

Secundus gradus oppositionis est contrariarum: quarum una tollit veritatem alterius quoad qualitatem sed non etiam quoad quantitatem. Et videri quidem potest alicui quod oppositio contrarietatis sit maior quam contradictionis, utpote addens aliquid supra contradictionem; sed revera non est ita. Non enim addit aliquid pertinens ad *intensitatem negandi* totam veritatem alterius, sed solum pertinens ad *extensionem applicationis veritatis quam negat*; unde potius aliquid relinquit de veritate alterius, nempe quantitatem subiecti, et cum quantitate ordinem quemdam subiecti ad praedicatum. Atque haec est ratio cur, pro re nostra, ad oppositionem contrarietatis reducitur et privativa: quatenus nempe de suo opposito aliquid relinquit, quod est habitudo quaedam ad rationem negatam.

Tertio loco venit oppositio subcontrariarum: quarum una negat utique illud idem quod alia affirmat vel vicissim, sed non necessario de eodem nisi indeterminate. Unde iam recedit a propria ratione oppositionis.

Quarto et ultimo loco venit minima omnium oppositio subalternarum, quae vix meretur nomen oppositionis. Neque enim in iis una negat vel affirmat id quod alia affirmat vel negat; sed quod una affirmat vel negat universaliter, illud idem alia similiter affirmat vel negat sed particulariter: et quidem non positive excludendo universalitatem, quod esset contradictoriae, sed particularitatem ponendo et universalitatem non excludendo.

101. Leges veritatis enunciationum oppositarum. Dicendum nunc quomodo se habeant ad veritatem vel falsitatem enunciationes oppositae: et hoc est ad veritatem vel falsitatem formaliter sumptam, quae resultat ex congruentia rei cum eo quod ut verum vel falsum affirmatur vel negatur a mente. Porro:

1° *Contradictoriae nequeunt esse simul verae, nec simul falsae*; sed una ex eis debet esse vera et altera falsa. Ratio est quia non datur medium inter esse et non esse simpliciter, sive reale sive etiam logicum. Contradictoriae autem se habent logice sicut esse et non esse simpliciter. Quod enim una affirmat, altera pure et simpliciter negat, non intra unum aliquod genus sed extra omne genus: et sic nullum habent medium convenientiae ad invicem. Bene tamen observandum est, ut proprie sit sermo de contradictione: quae est affirmatio et negatio eiusdem de eodem secundum idem. Et sic v. g. propter defectum acceptionis eiusdem sub eodem respectu non viget contradictio inter has: « Deus est Pater », « Deus non est Pater » sed Filius; « Deus patitur », « Deus non patitur ». Viget vero inter has alias: « Omnis homo est sanctus ». « Non omnis homo est sanctus », seu aliquis homo non est sanctus; « Petrus vivit », « Petrus non vivit ». Ex quo fit ut ex veritate aut falsitate unius contradictoriae iure inferatur falsitas aut veritas alterius.

Quaeri autem hic potest; utrum in contradictoriis una postulet esse determinate vera et altera determinate falsa, an solum indeterminate seu confuse. Scilicet: utrum lex contradictoriarum exigit in sensu disiunctivo quod, vel ista sit vera, vel illa sit vera, an solum in sensu disiuncto quod vel ista vel illa sit vera. Et respondetur quod una debet esse determinata vera, et altera determinata falsa. Idque non solum ea de causa quia nihil existit in se vel potest intelligi existere indeterminate; sed etiam, ut praecise in casu nostro, quia lex contradictoriarum poni potest cum rigore sub forma enunciationis disiunctivae, in qua ipse intellectus asserit quod alterutra pars *cum separatione ab altera* sit verificanda. Quae tamen solutio minime implicat solutionem alterius quaestionis: utrum et a quo intellectu et quomodo praecognosci possit quatenam e duabus contradictoriis determinate sit vera, quatenam falsa; multoque minus infirmat veritatem aliunde certam de actu liberae voluntatis contingenti ad utrumlibet.

2° *Contrariae nequeunt esse simul verae, sed possunt esse simul falsae*. Unde ex veritate unius iure inferitur veritas alterius;

at non ex falsitate, veritas. Et ratio est: qua, licet contrariae non se habeant simpliciter sicut esse et non esse; tamen se habent sicut esse et non esse secundum quid: et quidem secundum principaliores partem enunciationis, quae est qualitas, seu affirmatio veri et negatio falsi; cum quodam esse communi utrique ex parte quantitatis subiecti. Pro quanto igitur se habent sicut esse et non esse, nequeunt simul verificari de eodem; bonum enim ex integra causa. Pro quanto autem se habent ut unum quoddam commune esse, patet quod si ratione huius una falsificetur, et altera falsificabitur. Et hoc est quod dici solet, in materia necessaria unam contrariarum esse veram, alteram vero falsam; in materia autem contingenti utramque per se esse falsam. Recogitemus exemplum: « *omnis homo est doctus* », « *nullus homo est doctus* ».

3° *Subcontrariae nequeunt esse simul falsae sed possunt esse simul verae.* Et ideo ex falsitate unius, veritas alterius; at non ex veritate unius iure infertur veritas alterius. Ratio primi est: quia secus earum contradictoriae essent verae, ita ut simul verae essent duae contrariae, quod ostensum est esse non posse. Ratio autem secundi: quia, ut vidimus, contrariae possunt esse simul falsae, et sic esse possunt simul verae earum contradictoriae, quae sunt ipsae subcontrariae.

4° *Subalternae possunt esse vel binae simul verae aut simul falsae, vel una binarum universalis falsa, et altera particularis vera.* Ac proinde si sit vera universalis seu subalternans, iure infertur veritas subalternatae seu particularis; vel si sit falsa subalternata, infertur falsitas subalternantis; at non viceversa ex veritate subalternatae, veritas subalternantis; vel ex falsitate subalternantis, falsitas subalternatae. Ratio est quia contrariae, quae stant loco subalternantium, non possunt esse simul verae; sed possunt esse, in materia contingenti, simul falsae; in materia autem necessaria sunt una vera et altera falsa. Quoniam igitur unicuique contrariae verae vel falsae opponitur contradictoria necessario falsa vel vera: hinc subalternae in materia necessaria sunt binae aut simul verae aut simul falsae; sed in materia contingenti, utraque subalternans est per se falsa et subalternata vera.

102. Regulae generales oppositionis instituendae. Regulae generales quae tradi possunt, vel respiciunt quamlibet speciem oppositionis, vel aliquam determinatam speciem oppositionis in qualibet enunciationis specie. Im primo casu :

1^a regula est : enunciationes oppositae habeant idem subiectum idemque praedicatum in eodem sensu et cum eadem suppositione. Secus v. g. videri poterunt simul verae duae contradictoriae ; ut istae : « Omne sanum vivit. et, aliquod sanum non vivit », nempe cibus.

2^a regula respicit qualitatem enunciationis, et est haec : id quod facit enunciationem affirmativam vel negativam est appositio vel remotio alicuius determinati praedicati respectu subiecti. Unde non est per se idem enunciatio negativa quod contradictoria vel infinita.

3^a regula respiciens quantitatem haec est : enunciatio intelligitur universalis vel particularis, prout subiectum ipsius supponit pro omnibus singillatim suis inferioribus ; vel pro aliquo tantum suorum inferiorum, sive confuse sive etiam determinate sumpto. Circa quod iuvat animadvertere quod enunciatio habens pro subiecto terminum singularem incommunicabilem, aequivalet hac in re universali ; termino autem singulari aequiparari debet collectivus, vel partitivus : ut v. g. quatuor virtutes morales vel tres theologales, dimidia, tertia pars alicuius multitudinis, maior pars, plerique etc.... Quoad enunciationem indefinitam, quae nempe habeat pro subiecto terminum supponentem pro natura absolute considerata, sicut v. g. ipsa ; « Homo est mortalis », vel, « Deus est aeternus » ; dicendum quod ipsa aequivalet singulari, et consequenter etiam universali vel quasi universali. Quasi asseratur quod natura haec postulat mortalitatem vel aeternitatem, ac proinde omnis habens illam est mortalis vel aeternus.

103. Quare ad habendam generatim alicuius enunciationis contradictoriam, praeponatur ei tamquam toti, particula negans *non* ; et postea fiat resolutio. Sic v. g. « Omnis homo est doctus ; *non* omnis homo est doctus, seu, aliquis homo non est doctus » ; « Petrus est sanctus, *non* Petrus est sanctus, seu in casu, Petrus non est sanctus ». Et notetur hic quod enunciatio

singularis seu suppositalis per se non suscipit nisi oppositionem contradictoriam.

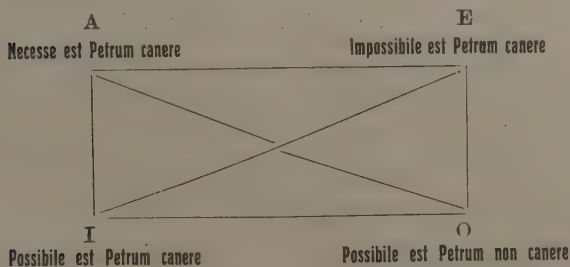
Ad habendam contrariam vel subcontrariam, servetur quantitas subiecti. et afficiatur copula verbalis particula negante; deinde fiat si oporteat, resolutio.

Ad habendas, quando possibile est. subalternas, satis erit universalizare vel particularizare subiectum seu quantitatem subiecti.

104. Regulae pro modalibus et hypotheticis. Difficile est, nec multum utile, omnes enucleatim regulas explicare pro singulis diversarum enunciationum speciebus. Unde sufficiet principia quaedam regularum tradere pro praecipuis divisionibus enunciationum. Ac primo quidem oportet generatim recollere quod enuntiatio composita vel hypothetica reducit ad simplicem mediante modali. Quae proinde modalis consideranda est per se ut simplex et suam habens quadruplicem oppositionem ex parte modi, perinde ac si dictum eius esset simplex et invariabile. Quod si contingat dictum esse variabile vel compositum: hoc poterit separatim considerari. et postea simul componi cum oppositionibus modalis.

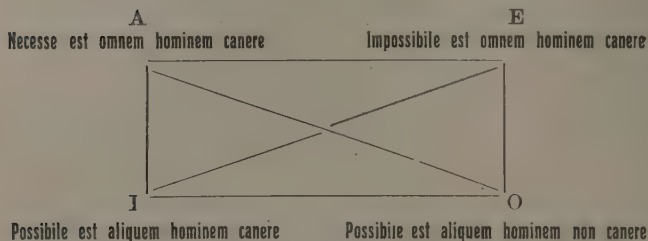
En igitur

Schema modalium de dicto invariabili.

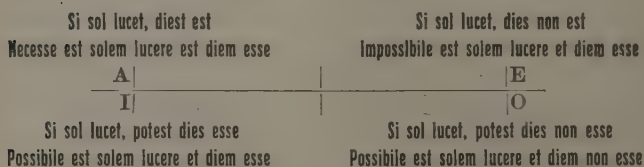

Quando autem dictum sit variabile sed simplex, ut v. g. omnem hominem canere: tunc fiat oppositio eius more solito, et dictum variatum ponatur loco invariabilis. Et sic ex istis: « Omnis homo canit, omnis homo non canit; aliquis homo canit; aliquis homo non canit », habebimus

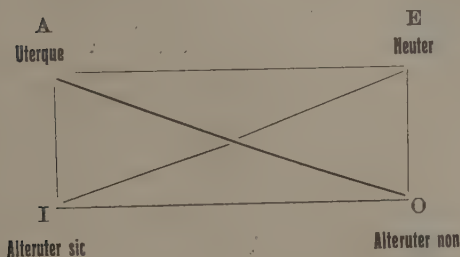

Schema modalium de dicto variabili.

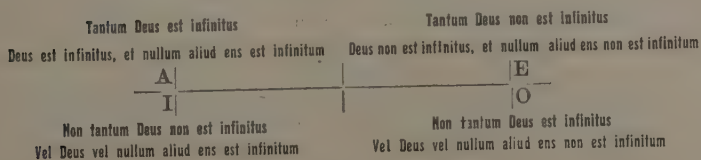
105. Maior quaedam adest difficultas quando agitur de propositione vere composita, sive aperte sive occulte. Sed etiam tunc per se fieri potest reductio ad modalem cum dicto composito, et propositioni modificatae aptari oppositio. Et sic v. g., quoniam haec: « Si sol lucet, dies est », reducitur ad hanc aliam: « Solem lucere et diem esse necesse est »; habebimus etiam

Schema hypotheticarum in forma modalium.

Ex quo ultimo schemate satis apparet quomodo institui debeant oppositiones enunciationum anthonomastice compositarum, seu copulativarum, et etiam disiunctivarum: scilicet ut reductio ad modalem sic fiat quod partes dicti, sine coniungendae sive disiungendae, ponantur sine nexu conditionali. In hunc fere modum: « Petrus et Paulus currunt, seu, et Petrum et Paulum currere necesse est »; « Aut est dies aut est nox, seu, et diem esse et noctem non esse necesse est ». Ad oppositionem in his instituendam iuvat prae oculis habere sequens

Schema syncategorematum oppositorum.

Tali schemate habito prae oculis, facile est oppositionem instituere cuicumque enunciationi quae resolvi queat in duo enunciabilia. Et sic v. g. isti copulativae « Petrus et Paulus currunt », contradicit haec « Vel Petrus vel Paulus non currit »; contrariatur autem haec alia « Nec Petrus nec Paulus currit »; et haec alia veluti subalternatur « Vel Petrus vel Paulus currit ». Et similiter si agatur de occulte copulativa quae est exclusiva, sive exclusi subiecti sive exclusi praedicati: ut puta quod « Tantum Deus est infinitus », vel, quod « Petrus est tantum doctus »; oppositio instituitur iuxta idem criterium. Resolvantur prius propositiones in duas partes: ut in casu prima in has, « Deus est infinitus, et nullum aliud ens est infinitum », et secunda in has alias, « Petrus est doctus, et nihil aliud quam doctus »; et postea negentur ambae partes pro contraria obtinenda; negetur alterutra, pro contradictoria; pro subalternata, alterutra affirmetur. Exemplo sit

Schema exclusivarum exclusi subiecti.

Schema exclusivarum exclusi praedicat.

Petrus est tantum doctus	Petrus tantum non est doctus
Petrus est doctus et nihil aliud quam doctus	Petrus non est doctus et nihil aliud non est quam doctus
A	E
I	O
Petrus non tantum non est doctus	Petrus non est tantum doctus
Petrus vel est doctus vel nihil aliud est quam doctus	Petrus vel non est doctus vel nihil aliud non est quam doctus

(1)

106. **De aequipollentia enunciationum.** Cum oppositione enunciationum nuper exposita neccitur et alia proprietas, quae est aequipollentia. Sicut enim ex negatione diversimode applicata oritur omnis oppositio; ita et per aliam negationem una enunciatio alteri opposita fit ei aequivalens ac veluti in integrum restituitur. Et sic v. g. ista contraria « nullus homo est doctus », quae habita fuit per introductionem negationis in alia « omnis homo est doctus », rursus per introductam negationem fit priori aequivalens: « omnis homo non non est doctus », seu, « omnis homo est doctus ». Est igitur aequipollentia enunciationum: duarum enunciationum oppositarum aequivalentia in significando, ob negationem praepositam vel postpositam vel praepositam simul et postpositam subiecto alterius enunciationis. Quae negatio habetur per particulam *non*, acceptam, non ut infinitantem, sed ut *negantem*, et quidem, quasi malignantis naturae, ut negantem omne id quod reperit post se. Ex quo patet quod fundamentum aequipollentiae invenitur simul tum in natura signorum syncategorematicorum designantium quantitatem subiecti: ut omnis, aliquis, nullus etc.; tum praesertim in vi destructiva particulae *non*.

107. **Regulae ad instituendam aequipollentiam** quaedam sunt remotae, et respiciunt syncategoremata; quaedam vero proximae, et respiciunt ipsas enunciationes oppositas reddendas aequipollentes. Remotae continentur his versiculis, quorum sensus per se patet:

Non omnis, quidam non; omnis non, quasi nullus.

Non nullus, quidam; sed nullus non, valet omnis.

Non aliquis, nullus; non quidam non, valet omnis.

Non alter, neuter; neuter non, praestat uterque.

(1) Cf. Reiner, Logica minor, n. 140 et sq.

Regulae autem proximae hoc alio versiculo continentur :

Prae contradic., post contra., prae postque subalter.

Cuius sensus est quod duae contradictoriae fiunt aequipollentes si alterius enunciationis subiecto praeponatur particula *non*; contrariae, si postponatur; subalternae, si praeponatur simul et postponatur. Pro subcontrariis valet eadem lex ac pro contrariis. Et propterea videntur subcontrariae non fuisse expresse nominatae: et forte etiam quia per insitam negationem, vel una earum evadit omnino eadem atque altera: ut haec « aliquis homo est doctus », quae sic mutata « aliquis homo non est doctus », nil differt ab alia « aliquis homo non est doctus »; vel altera est inconcinne oneranda duabus particulis consecutivis *non*: ut haec « aliquis homo non est doctus », quae ut fiat aequipollens alteri « aliquis homo est doctus » debet sic mutari « aliquis homo non non est doctus ». Neque enim oblivisci debemus quod quadruplex quidem est oppositio, sed uni enunciationi triplex opposita correspondet.

Atque leges omnes praedictae applicari proportionaliter possunt omnibus enunciationibus oppositis, etiam modalibus et hypotheticis. En speciminis gratia

Schema modalium aequipollentium.

Necesse est Petrum currere	Impossibile est Petrum non currere
A	A E
I A	A O
Non possibile est Petrum non currere	Non possibile est Petrum non currere

108. **De convertibilitate enunciationum.** Haec etiam proprietas enunciationum est relativa; non tamen eodem modo ac praecedentes. Dum enim illae praecedentes respiciebant unam enunciationem per ordinem ad aliam praesuppositam, haec respicit quamlibet enunciationem per ordinem ad aliam quam valet inferre; vel, si ad aliam praesuppositam, quae non est praesupponenda nisi in ordine intentionis mentis efficientis conversionem unius enunciationis in aliam. Quare convertibilitas vel conversio enunciationum est mutabilitas unius enunciationis

in aliam per transpositionem extremorum, salva qualitate et veritate. Prior enunciatio dicitur *convertibilis vel conversu*; posterior *convertens*. *Conversio* est ipsa mutatio, seu necessaria consequentia unius ad aliam. Quae necessaria consequentia non est intelligenda ut fuens ex parte materiae circa quam enunciatio versetur; sed ex parte ipsius formae: quatenus enunciatio sit affirmativa vel negativa, universalis vel particularis. Unde et convertibilitas unius reciprocatur cum deducibilitate alterius. Et sic v. g., quin cogitem de materia, video quod haec « Nullus homo est lapis » infert aliam « Nullus lapis est homo »; non autem haec alia « Omnis homo est animal », hanc alteram « Omne animal est homo », sed solummodo istam aliam « aliquod animal est homo ».

109. **Quotuplex conversio.** Ad dignoscendum quotuplici modo fieri possit alicuius enunciationis conversio, duo sunt recolenda. Unum est: quod omnis vera praedicatio fit per identitatem, secundum quod intellectus dicat esse quod est, vel non esse quod non est. Quae tamen identitas non oportet quod sit formalis, sed sufficit quod sit realis: seu sufficit quod forma significata per praedicatum realiter inveniantur vel non inveniantur in eo quod est subiectum, utcumque significatum sub alia forma. Ac proinde nec requiritur ad veritatem enunciationis quod extensio vel quantitas subiecti aequae pateat ac praedicati. Alterum recolendum est: quod omnis enunciatio proprie vel est compositio vel divisio duorum terminorum, secundum quod ipsa sit affirmativa vel negativa: sed ut suo loco ostendimus, nil vetat quominus eadem dici queat, licet improprie, simul compositio et divisio. Hinc sequitur quod generatim duplex excogitari potest conversio: una propria, in qua transponantur iidem termini enunciationis cum sua determinata forma quam per se significant; altera impropria, in qua transponantur termini infinitati. Et in primo quidem casu, si servetur eadem quantitas, conversio dicitur fieri *simpliciter*; si quantitas mutetur, fieri *per accidens*. In secundo casu autem conversio appellari solet *per contrapositionem*: ut v. g. huius « Omnis homo est animal », in hanc « omne non animal est non homo »; nec mutat quantitatem enunciationis.

110. Leges conversionis. Pro fundamento harum legum debemus ut constans retinere quod, quaecumque sit quantitas subiecti enunciationis, ac proinde sive enunciatio sit universalis sive sit particularis: praedicatum accipitur particulariter in omni et sola propositione affirmativa; et universaliter, in omni et sola negativa. Subiectum autem propositionis accipitur universaliter vel particulariter secundum suppositionem suam independentem a qualitate propositionis. Et quia terminus universalis continet particularem, sed non viceversa; ideo iam patet quod, designatis more solito diversis enunciationibus per vocales A, E, I, O: E et I possunt converti simpliciter, E et A, per accidens; O autem nec simpliciter nec per accidens proprie converti potest. Praeterea iam patet quod termini inaequales in quantitate seu extensione, solum exstant in A et O: quae ideo poni possunt sub forma hypothetica universali seu de necesse vel particulari seu de possibili non. Nam haec « omnis homo est animal », vel haec alia « aliquod animal non est homo », sic possunt modificari: « Si aliquid est homo, est animal »; « Etsi aliquid non est homo, potest esse animal », seu « non non est animal ». Porro scimus etiam quod ex negato consequenti negatur et antecedens, sicut ex affirmato antecedenti affirmatur et consequens. Atque id locum habet in conversione per contrapositionem. Unde tres leges his inclusae versiculis:

fEcI simpliciter convertitur; EvA, per accid;
AstO per contrap. Sic fit conversio tota.

Exempla duarum priorum legum sunt obvia. Quantum ad tertiam: unum dedimus, « omnis homo est animal », « omne non animal est non homo »; aliud, hoc esse potest, « aliquod animal non est homo », « aliquod non homo non est non animal », seu « est animal ».

111. Notanda in genere circa observantiam legum conversionis haec sunt:

1° Convertibilitas unius enunciationis in aliam ratione materiae, non est confundenda cum eiusdem convertibilitate ratione formae; de qua ultima hic nos agimus. Et ideo v. g.

convertibilitas huius « Omne ens creatum est contingens », in aliam « Omne ens contingens est creatum » : minime derogat legi, quod A non convertitur simpliciter.

2° Sicut pro instituenda oppositione dictum est ; ita et pro conversione, termini qui transponuntur servare debent eundem sensum eandemque suppositionem. Ac proinde integri quoad comprehensionem suam transponendi sunt, non, dimidiati vel quomodolibet diminuti vel adiuncti. Quod ut recte fiat,

3° Resolvatur, ubi adsit, verbum adiectivum, in copulam et participium ; sicque universim enunciatio clarificetur, ut statim pateat quodnam sit subiectum, quodnam praesertim praedicatum. Et ideo haec v. g. « Mundus est creatus a Deo » minime convertitur in hanc aliam « Deus est creatus a mundo », sed in hanc « aliquid creatum a Deo est mundus » ; neque haec « aliquis homo cantat », in hanc aliam « aliquis cantat hominem », sed in hanc « aliquis cantans est homo ».

112. **Notanda pro modalibus**, ad quas reduci possunt omnes enunciationes compositae, veniunt haec in particulari:

1° Quia modus, proprie loquendo, afficit ipsam copulam verbalem, ideo conversio modalium fieri dicenda est non per transpositionem dicti et modi, sed subiecti et praedicati quae dictum constituunt : variando quantitatem modi ; vel etiam, si dictum sit variabile, variando simul quantitatem subiecti et praedicati. Et sic v. g. ista « Necesse est hominem esse animal » convertitur per accidens sic : « Possibile est animal esse hominem » ; et haec alia, simpliciter : « Impossibile est hominem esse lapidem », « Impossibile est lapidem esse hominem ». Vel : « Necesse est omnem hominem esse animal », « Possibile est aliquod animal esse hominem ». Et similiter per contrapositionem : « Necesse est omnem hominem esse animal », « Necesse est omne non animal esse non hominem ».

2° Quandoque est utile modalem reducere ad absolutam : reducendo dictum ad enunciationem absolutam ; quae rursus in alia absoluta includatur, cuius subiectum sit hic ipse terminus *propositio* et efformet cum inclusa quasi dictum, et praedicatum sit modus, qui directe de toto dicto et indirecte

seu in obliquo de ipsa inclusa praedicetur. Porro inclusa, quae et *officians* a veteribus dicebatur, convertitur more solito; includens autem terminos non transponit, sed immutat congruenter praedicatum. Exemplo sit haec « Deum existere necesse est »; quae reduci potest ad hanc aliam « Propositio haec: Deus existit, est necessaria », et ita converti « Propositio haec: aliquod existens est Deus, possibilis est ».

CAPUT TERTIUM

De pertinentibus ad tertiam mentis operationem.

113. Tertia et principalis operatio intellectus nostri est ratiocinium, cuius est signum argumentatio : de qua nunc agendum. Videbimus ergo primum de argumentatione in genere, praemissis iis quae necessaria sunt de ipso actu ratiocinii ; deinde videbimus de speciebus argumentationis ex parte formae : et hoc est tum de ipso syllogismo, sive simplici sive composito, tum de aliis argumentationibus reducibilibus ad syllogismum, tum de inductione ; ac tandem de diverso effectu argumentationis seu de speciebus argumentationis ex parte materiae. Et sic totam hanc primam partem logicae, quae minor dicitur vel dialectica, sex articulis conficiemus.

ARTICULUS PRIMUS.

De argumentatione in genere.

114. **De ratiocinio.** Ratiocinium definitur : processus mentis a noto ad ignotum, vel actus cognoscendi unum ex alio. Quod ut rite capiatur, est animadvertendum discrimen quod intercedit inter haec tria, quae sunt cognoscere aliquid *in alio*, *post aliud*, *ex alio* (1). Cognoscitur aliquid in alio, nempe in alio cognito, quum facultas cognoscitiva uno veluti motu fertur in utrumque, et unum cognoscit ut causam vel exemplar alterius, alterum vero simul ut causatum vel exemplatum a primo. Non igitur ; quasi cognitio unius sit causa cognitionis alterius, vel una aliam praecedat ; sed quatenus una eademque cognitio est simul utriusque, sine ullo discursu, tam-

(1) Cf. S. Thomam I p. q. XIV a. 7.

quam causantis et causati. Sic Deus in essentia sua cognoscit alias res; sic et nos quodammodo in uno aliquo virtuoso principio, ex quo per longum saepe discursum plura intulimus. quiescimus tandem ac veluti intuemur conclusiones iam factas. Cognoscitur autem aliquid post aliud, quando inter cognitionem unius et cognitionem alterius tempus aliquod intercedit; atque tunc locum habet is qui dicitur *discursus secundum successionem*.

Qui discursus requiritur quidem ad ratiocinium, sed non sufficit; et invenitur etiam in angelis, qui proprie non ratiocinantur. Ratiocinium proprie habetur quando unum cognoscitur ex alio, seu quando cognitio unius est causa progrediendi ad cognitionem alterius. Et hic dicitur *discursus secundum causalitatem*, vel simpliciter *discursus*. Sic v. g. ex eo quod cognosco omnem effectum postulare causam, et mundum esse effectum: ratiocinando cognosco adesse causam mundi.

115. Circa ratiocinium duo sunt notanda. Unum est: quod ratiocinium definiri solet actus mentis in singulari; non tamen sensus est quod sit unus quidam numerice actus, sed quod est *complexus* quidam actuum mentis, et praecise iudiciorum constituentium unum aliquod compositum quasi organicum, constans ex inferente et ex illato per vim illativam coniunctis, positam active in inferente, passive in illato. Formale autem complementum ratiocinii consistere dicendum est in ultimo iudicio sub lumine praecedentium elicitio: eo fere modo quo diximus de iudicio copulam verbalem claudi in actuali relatione praedicati ad subiectum.

Alterum notandum est: quod ratiocinium habet pro effectu vel termino suo iudicium *mediatum*: scilicet obtentum mediante cognitione alicuius quod sit praeter subiectum et praedicatum de quorum convenientia vel disconvenientia ambigitur ex intellectus nostri debilitate. Atque in hunc sensum bene etiam definitur ratiocinium; actus quo mens, ope alicuius notionis mediae, aliquid alicui inesse vel non inesse infert. Non quasi necessario illa notio sit unus aliquis terminus media gaudens universalitate vel cognoscibilitate inter

praedicatum et subiectum conclusionis, ut accidit proprie in syllogismo; sed generatim quia in omni ratiocinio mens aliquid infert ope alicuius, vel aliquorum ad modum unius, quo cognito *utitur ad aliud* cognoscendum. Ex quo et patet cur et quo sensu *illatio*, seu necessaria consequentia cognitionis unius ex alia, adsit in omni ratiocinio, nec proprie sit nisi mediata: quatenus nempe ad iudicandum de convenientia vel disconvenientia inter subiectum et praedicatum praerequiritur aliqua alia cognitio. Ac proinde solum improprie et per quamdam ampliationem adhibetur quandoque nomen illationis ad significandam necessitatem qua mens apprehendit praedicatum convenire vel disconvenire subiecto ex sola subiecti consideratione.

116. **Quid argumentatio.** Argumentatio est quoddam ens rationis, seu secunda quaedam intentio quam intellectus attribuit orationi ex eo quod est signum ratiocinii; vel brevius, signum ratiocinii. Unde definiri solet: Oratio explicans illationem unius ex alio; vel, oratio in qua unum ex alio inferri significatur. Sed celebrior extat haec alia veterum definitio: Oratio in qua, ex argumento explicato, altera pars quaestionis concluditur. Ad cuius definitionis intelligentiam satis est animadvertere quod, quotiescumque nos veritatem aliquam prius ignotam, postea, ita ratiocinando cognoscimus ut eam non nanciscamur, sed ex intentione sciendi quaesitam inveniamus, praesupponitur semper *quaestio* aliqua solvenda: scilicet aliquod problema seu enunciabile capax fieri, saltem quoad nos, formalis enunciatio aut per affirmationem aut per negationem; sicut si v. g. a philosopho quaeratur « Utrum Deus cognoscat futura ». Quod enunciabile, ubi determinatum fuerit ad unum, vel praeintelligatur determinatum fuisse ad unum, sive affirmative sive negative: vocatur *conclusio*, responsio, solutio, vel etiam, quando praeassumatur ut demonstrandum, stricto sensu propositio. Sicque patet quod iure omnino argumentatio definiri possit oratio in qua simul et altera pars alicuius quaestionis concluditur et ratio explicatur partis concludendae.

117. **Materia et forma argumentationis** deducitur ex ipsa natura huius compositi logici quod est argumentatio. Ad hoc enim tria requiruntur et sufficiunt. Primo: *illud ex quo aliud* infertur, sive sit una propositio sive plures ad modum unius: et vocatur generatim *antecedens*, vel speciatim *praemissae*, si illud constet ex pluribus ordinatis propositionibus. Deinde: *illud quod ex alio* infertur, et vocatur *consequens* vel *conclusio*. Tertio tandem: *noti illationis seu consequentiae*, quae nempe significet necessarium nexum inter antecedens et consequens ac veluti fluxum consequentis ex antecedenti. Sunt igitur materia argumentationis, proxima quidem, propositiones quae constituunt antecedens et consequens; remota vero, termini harum propositionum. Et forma argumentationis est illa ordinata propositionum dispositio ex qua fit ut consequens infallibiliter fluat, seu necessario consequatur, ex antecedenti. Exemplo sit haec argumentatio: Summum bonum est amandum; atqui Deus est summum bonum: ergo Deus est amandus.

Inde patet quid sibi velit argumentatio bona ratione formae seu formaliter bona, et bona ratione materiae seu materialiter bona, et quid proinde rectitudo formalis vel materialis argumentationis. Illa scilicet est bona seu recta formaliter argumentatio, in qua necesse sit poni consequens ex eo quod antecedens positum est, in vi ipsius ordinatae dispositionis praemissarum. Est autem solum materialiter bona, illa in qua contingit aliquam propositionem quae prius enunciatur esse in se simul veram cum alia simili quae postea enunciatur. Sic in ista « Omne ens reale habet materiam: atqui Deus est ens reale: ergo Deus habet materiam »; etsi deest veritas vel necessitas consequentis, et partim, etiam antecedentis; consequentiae tamen adest. E contra vero in ista alia, « Omnis homo loqui potest; atqui nullus lapis est homo; ergo nullus lapis potest loqui »: illud quod desideratur est consequentia. Nam sufficit mutare, veritate manente, praedictum primae propositionis, ut puta sic, quod « omnis homo est substantia »; vel subiectum secundae, ut puta, quod « Deus

non est homo » : ut statim corruat et evanescat illa quae aderat species artificiosae structurae argumentationis.

118. **De consequenti et consequentia**, pro rei gravitate, praestat adhuc pauca quaedam notare. Ac primo quidem: consequens generatim dici solet omnis propositio quae intelligatur habere aliqualem dependentiam ab alia vel ab aliis; consequentia vero est ipse nexus dependentiae unius propositionis ab aliis, et hoc est, consequentis ab antecedenti. Dicitur autem veritas vel necessitas consequentis veritas vel necessaria admissibilitas qua gaudeat in se aliqua propositio quae censetur habere aliqualem dependentiam ab alia; et veritas vel necessitas consequentiae, ipse nexus dependentiae qui realiter adsit et sit necessario admittendus. Attamen, ut haec recte accipiantur, oportet considerare quod consequens, quemadmodum et omnia participia, potest accipi tum in vi nominis tum in vi participii. Et si quidem in vi participii accipiat, manifestum est quod veritas consequentis consistere nequit sine veritate consequentiae, cum haec sit forma de qua participat; si autem accipiat in vi nominis, pro eo cui quomodocumque competit sequi ex alio sive de facto sequatur sive non: tunc bene stare potest veritas consequentis sine veritate consequentiae. Atque in hunc sensum procedit communis distinctio inter consequens et consequentiam.

Ad ipsam consequentiam quod attinet; ea nonnisi abusive diceretur vera vel falsa, bona vel mala. Falsa enim vel mala consequentia, revera nulla est consequentia; vel, si quandoque dicitur, solum sibi vult quod per eam significatur unum ex alio interri, etsi revera non infertur. Ac proinde consequens quidem aliquando distingui debet secundum sensum verum et secundum sensum falsum; sed consequentia aut simpliciter conceditur aut simpliciter negatur, distinguitur numquam. Ratio est: quia, inter *concedere* aliquid vel *negare*, cadere potest medium solummodo hoc quod dicitur *dare* aliquid seu admittere, non absolute sed in ordine ad aliud quod inferat; iuxta quem sensum dicimus quandoque de aliquo, *dato et non concesso*. Conceditur enim id quod absolute admittimus vel cogimur ab ipsa veritate rei admittere ut verum; negatur au-

tem quod absolute reiicimus ut falsum. Sed quod solum datur implicat quidem permissionem, non implicat approbationem. Porro id non valet pro consequentia: quae nec est in via ad aliquid aliud, nec pendet ex dantis liberalitate: valere autem potest pro eo quod censetur se habere ut antecedens respectu alterius. Hinc, sicut aliquando stare potest veritas consequentis sine veritate consequentiae; ita multo magis veritas consequentiae sine veritate consequentis.

At vero, quando argumentatio sit ex utraque parte bona, et ex parte formae et ex parte materiae, et sic simul coniungantur veritas consequentiae et veritas consequentis: tunc non solum *illatio* locum habet, sed proprio nomine etiam *probatio* seu *argumentum*; quatenus probatio vel argumentum intelligitur addere supra vim illativam respectum aliquem veritatis in eo ipso quod infertur et quod ut verum inferri intendebatur. Unde aliquando solemus dicere quod argumentum probaret si essent vera ea quae supponuntur.

119 Divisiones argumentationis omnes ad duas praeceptas reducuntur: quarum una se tenet ex parte formae; altera, ex parte materiae. Et illa quidem est in *sylogismum*, et *inductionem*: prout per illam intellectus a singularibus inducitur ad universale cognoscendum, vel ab universalibus cognitis deducit particulare. Argumentatio autem ex parte materiae dividitur in *demonstrativam* seu *apodicticam*, *probabilem* seu *opinativam*, et *sophisticam*: prout procedit ex antecedenti quod sit certo et necessario verum, vel probabiliter, vel solum apparenter verum.

Rursus autem argumentatio ex parte formae, quae magis pertinet ad logicam minorem: sic dividitur in *sylogismum* et *inductionem*, ut ad *sylogismum*, qui potest esse simplex et compositus, reducantur *enthymema*, *polysyllogismus*, *epicherema*, *sorites* et *dilemma*; de *inductione* vero aliquid participet analogia et exemplum. Praeterea divisio ista, iuxta ipsum Aristotelem (1), sic est accipienda ut actus quidem rationis quod significatur per *sylogismum* et *rationis* quod dicitur

(1) In II Pr. Analyt. c. 29; et in II Post. Anal. c. 11.

significari per inductionem, sint specificè distincti et quodammodo oppositi, adeoque irreducibiles unus ad alterum; similiter et eorum signa interna; sed signa externa possunt convenire in unum quod sit directe signum unius ratiocinii et reductive etiam alterius. Atque ita syllogismus, prout est argumentatio exterius manifestabilis, adhibetur saepe ad significandam generatim quamlibet argumentationem vel quodlibet ratiocinium: subintelligendo nempe quod ipse proprie est signum ratiocinii deductivi; et quod ratiocinium inductivum, utpote pertinens ad habitum principiorum, sicut suo loco ostendetur, non habet proprium signum externum argumentativum, sed externe significari nequit nisi per quamdam reductionem ad syllogismum.

120. **Principia generalia** omnis argumentationis quae tradi possunt, reducuntur tandem ad duo. Quorum unum est *principium contradictionis*: « Nihil potest simul esse et non esse »; vel, sub alia forma, *principium exclusi medii*: « Quodlibet aut est aut non est ». Et sine hoc principio praesupposito impossibile omnino est ratiocinari et argumentari. Si enim aliquid potest esse indifferenter verum et falsum, ipsum et non ipsum; nihil umquam, ut patet, inferri poterit ex alio quod non aequo iure dici queat non inferri. Alterum est, saltem implicite ab omnibus receptum, illud quod videtur posse vocari *principium illationis*, et quod ab Aristoteles (1) sic enunciat: « Si duo ita inter se affecta sint, ut, quum unum sit, alterum esse necesse sit; hoc quidem quum non sit, nec alterum futurum sit; at quum illud sit, non tamen necessarium sit hoc esse ». Scilicet: quando unum se habet ut *conditio sufficiens alterius*, ex affirmata conditione infertur affirmatio conditionati, et ex negato conditionato, negatio conditionis; at non viceversa.

Et iure omnino haec duo principia praesupponi debent ad *omnem* argumentationem. Quaecumque enim sit forma argumentationis, distinguere semper in ea debet aliquid se habens ut *antecedens*, et aliquid aliud se habens ut *consequens*. Atque

(1) In II Pr. Anal. c. IV.

ita quidem, ut antecedens sit conditio sufficiens consequentis; consequens autem sit conditionatum. Et similiter, quaecumque sit materia circa quam argumentatio versatur, nunquam potest argumentatio praescindere omnino ab ipsius veritate; sed semper et procedit ab aliquo quod saltem *dare* debet ut verum, et ad aliquid terminatur concedendum ut verum sub conditione veri prioris. Hinc sequuntur pro omni argumentatione quaedam

121. Leges generales.

1^a. *Ex vero non sequitur nisi verum; ex falso autem tum falsum tum verum.* Et sensus est quod, si illud ex quo aliud sequitur sit verum, debet esse etiam verum illud quod sequitur ex primo: sicut si de Petro dicamus « Est homo, ergo mortalis »; sed si primum, vel ex toto vel ex parte, sit falsum, illud quod ex eo sequitur potest esse tum falsum tum verum: sicut si dicamus de Petro « Est asinus. ergo est vivens » (1). Ratio proxima est quia verum est ut affirmandum: falsum. ut negandum. Porro ex affirmata conditione, qualis est antecedens, sequitur affirmatio conditionati, quale est consequens; et ex negato conditionato, negatio conditionis; at non viceversa. Unde si ex vero posset sequi falsum, tum antecedens tum consequens foret simul affirmandum et negandum. Quae contradictio non verificatur si forte ex falso sequatur verum. Ratio autem ultima est: quia verum se habet, ut bonum, ex integra; falsum autem, ut malum, ex quocumque defectu. Et ideo id quod sequitur ex eo quod est omnino verum, nequit esse nisi verum; sed ex eo quod est falsum, pro parte quam habet veri, nil vetat quominus aliquid veri sequatur.

Hinc solemus arguere dicendo: falsum consequens, ergo et antecedens; vel etiam: verum antecedens, ergo et consequens. Non autem sic: verum consequens, ergo et antecedens; nec: falsum antecedens, ergo et consequens.

Hinc et praefatae legis corollaria immediata: ex necessario nonnisi necessarium; ex contingenti, contingens et necessarium sed non impossibile; ex impossibili, seu, sicut dici solet,

(1) Cf. Aristotelem in II Pr. Anal., c. II et c. IV.

ex absurdo sequitur quodlibet: nempe tum contingens, tum necessarium, tum etiam impossibile. Et sic si dicamus v. g. corpus est spiritus: sequitur, ergo non est in loco circumscriptive, ergo est substantia, ergo est intelligens.

2^a. *Quod non repugnat antecedenti, nec repugnat consequenti, et quod repugnat consequenti repugnat etiam antecedenti; sed non e contra.* Ratio est semper eadem pro utroque casu: quia valet illatio, « falsum consequens, ergo et antecedens »; sed non haec alia, « verum consequens, ergo et antecedens », vel, « falsum antecedens, ergo et consequens ». Et sic: quia quod est spirituale est immortale; ideo si aliquid potest esse spirituale et creatum, etiam poterit esse simul immortale et creatum; et, si immortale non potest esse aliquid non vivum, nec spirituale poterit esse non vivum. Sed non e contra: siquidem absolute repugnat quod spirituale sit corpus, at non absolute repugnat quod alicui corpori vel enti corporeo concedatur immortalitas.

3^a. *Ex quocumque sequitur antecedens, ex eo sequitur et consequens; et quodcumque sequitur ex consequenti, illud sequitur etiam ex antecedenti; sed non e contra.* Ratio repetitur ex ipso principio illationis, iuxta quod adest generatim necessarius nexus inter positionem antecedentis et positionem consequentis, etsi non viceversa. Et hoc est quod vulgo etiam dici solet: causa causae est causa causati. Exemplo sit harum propositionum sequela: Est homo, ergo animal, ergo vivens, ergo substantia.

Ut patet, omnes istae leges reducuntur ad primam: quae rursus tota fundatur in vi illativa. posita, sine reciprocatione, active in antecedenti et passive in consequenti.

ARTICULUS SECUNDUS.

De syllogismo simplici.

122. Explicanda veniunt in hoc articulo non solum ea quae sunt propria syllogismi simplicis, sed etiam ea omnia quae universim respiciunt omnem syllogismum. Quia, ut iam innui-

mus; simplicitas, ceteris paribus, est praeferenda compositioni; et ideo a syllogismo simplici norma desumi potest aliorum. Tria sunt autem explicanda: primo natura et leges syllogismi; deinde, illae quae dicuntur figurae syllogismi; tertio, modi syllogismi.

§ 1^a.

De natura et legibus syllogismi.

123. **Quid syllogismus.** Syllogismus in genere definitur ab Aristotele (1): « Oratio in qua, quibusdam positis alterum quid a positis necesse est contingere, eo quod haec sint ». Et dicitur *Oratio*, ut statim pateat quod agitur de signo aliquo actuum nostrae mentis, et quidem de signo exterius manifestabili; idque tenet locum generis in definitione syllogismi, reliqua vero omnia, locum differentiae. Porro verba, *in qua quiquisdam positis*, aequivalent his: quibusdam propositionibus admissis ut veris et praemissis; quae propositiones, ab ipsa indeterminatione relinquitur intelligendum, quod saltem duae debent esse, et ideo per se duae sunt. Alia verba, *alterum quid a positis*, significant propositionem quae se habet ut conclusio, et quae, licet virtualiter contineatur in praemissis, formaliter tamen ab ipsis differt. Et alia, *necesse est etc.*, significant quod conclusio debeat necessario admitti ex hoc ipso quod praemissae admissae sunt et non propter aliud: quod est, ex necessitate consequentiae.

Scilicet: syllogismus est argumentatio in qua, ex duabus admissis propositionibus certo ordine dispositis, tertia necessario sequitur concedenda. Atque haec definitio, sicut et praecedens Aristotelis, est omnino generalis: respiciens syllogismum, ut ad quem reducitur signum externum cuiusque ratiocinii, tum deductivi tum etiam inductivi.

124. **Principia syllogismi.** Consideremus nunc syllogismum in specie, prout est signum ratiocinii deductivi seu processus mentis ab universali ad particulare. Principia ipsius

(1) In I Pr. Anal. C. I.

propria, praeter communia omni argumentationi, duo sunt: unum, ad concludendum iudicium affirmativum, et vocatur *dictum de omni*; alterum, ad concludendum iudicium negativum, et vocatur *dictum de nullo*. Scilicet: quidquid universaliter affirmatur de aliquo subiecto affirmandum est etiam de quovis contento sub illo; et: quidquid universaliter negatur, negandum. Et sic v. g., quia nullus homo est mortalis, et Petrus est homo: infertur quod Petrus est mortalis; et similiter, quia nullus homo est lapis, et Petrus est homo: infertur quod Petrus non est lapis. Quae duo *principia*, utpote respicientia ipsam *praedicationem* unius de alio appellantur *logica*.

Adsunt praeterea duo alia *principia methaphysica*, quibus innititur vis et ars syllogizandi, sic dicta quia potius respiciunt *esse* alicuius conveniens vel non conveniens cum alio. Et sunt *principium identitatis comparatae*: quae sunt eadem uni tertio sunt eadem inter se; et *principium discrepantiae*: quae differunt in uno tertio differunt inter se. Quorum iste est sensus: quod, si duorum utrumque conveniat cum uno tertio, vel unum conveniat et alterum non conveniat; tunc illa duo conveniunt vel differunt inter se. Si autem neutrum illorum conveniat cum tertio, tunc duo illa non dicuntur *differre in uno tertio*, sed *ab uno tertio*; nec ideo postulant differre inter se. Et sic v. g. syllogismus iste, « Socrates est philosophus; Socrates est graecus; ergo aliquis graecus est philosophus », vere concludit; sicut et iste, « S. Thomas non est graecus; S. Thomas est philosophus: ergo aliquis philosophus non est graecus ». Non autem iste alius; « Nullus homo est angelus; nullus homo est bellua: ergo nulla bellua est angelus ».

125. Porro disputatur inter logicos utrum ex principiis metaphysicis an ex logicis immediate regulentur omnes syllogismi: eo vel magis quod in quibusdam syllogismis clarissime concludentibus est evidens applicatio logicorum; in quibusdam aliis non minus clare concludentibus, applicatio metaphysicorum. Sed videtur esse possibilis conciliatio. Quia utrumque principiorum par sic potest in unum coniungi principium, quod dicat: quidquid convenit vel repugnat uni, convenit etiam vel repugnat omnibus quae sunt eadem cum ipso; sive illud unum

intelligatur manere idem terminus comparationis quia universale, sive quia singulare incommunicabile. Unde ad summum quaestio redit ad hanc: utrum, pro re de qua agitur, singulare sit reducendum ad universale, vel vicissim universale ad singulare. Sed etiam hic, si opportuna fiat distinctio inter id quod est nobis notius secundum intellectum et scientiae resolutionem, et id quod est nobis notius ad sensum et secundum scientiae introductionem: res ita potest componi ut utraque sententia habeat pro se in ordine suo veritatem; quamvis utique primus ordo, resolutionis, simpliciter praestet secundo. Hac autem praemissa declaratione, nullam, habemus difficultatem admittendi primatum principiorum metaphysicorum: ea praesertim de causa quod Metaphysica utitur iure suo in probandis etiam principiis aliarum scientiarum (1). At bene retinendum quod illud unum de quo principia metaphysica loquuntur, sit unum re et ratione (2).

126. Materia et forma syllogismi. *Materia* syllogismi remota sunt termini ex quibus constant propositiones quae syllogismum constituunt; *proxima*, ipsae propositiones ex quibus conficitur syllogismus, et quarum duae ex quibus tertia sequitur constituunt antecedens et vocantur *praemissae*, tertia quae sequitur ex praemissis vocatur consequens vel *conclusio*. *Forma* vero syllogismi est ordinata trium propositionum dispositio ex qua fit quod ex duabus praemissis tertia sequatur ut conclusio. Quae quidem ordinata dispositio non ex ordine quo propositiones proferuntur desumi debet; sed ex determinata terminorum ex quibus constant collocatione, quae locum dat figuris syllogismorum; nec non et ex determinata quantitate et qualitate earundem quae locum dat modis.

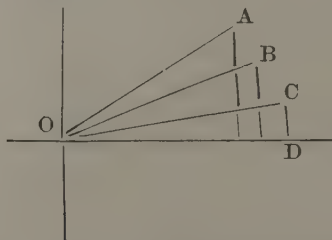
Nunc magis in particulari quoad materiam syllogismi, notetur quod, ex ipsa consideratione principiorum syllogismi, statim apparet solum tres diversos terminos et tres propositiones esse in syllogismo. Nam: *quae sunt*, en duo termini;

(1) Cf. Tongiorgi, *Dialectica*, L. III, c II, a. 3. — Cf. etiam Joannem a S. Thoma, *Logica*, pag. 65-67.

(2) Cf. S. Thomam, I p., q. XXVIII a. 3.

eadem uni tertio, en tertius: sunt eadem inter se. Et similiter: quidquid, en unus terminus, universaliter affirmatur de aliquo subiecto, en alter terminus; affirmandum est etiam de quovis, en tertius, contento sub illo. Eadem autem principia, cum resolvi possint in antecedens, constans ex duplici enunciabili, et consequens, unum continens enunciabile: patet quod postulant applicari per tres propositiones. Quin immo, non solum si syllogismus est, debet habere tres propositiones cum tribus diversis terminis; sed et viceversa, si sint tres propositiones cum tribus diversis terminis, erit syllogismus. Res postea demonstrabitur. Interim iam patere potest vel ex graphica repraesentatione angulorum, quam et Aristoteles tangit in I. Pr. Anal. c. XIV.

Ex quo etiam patet quod impossibile est habere tres diversas propositiones cum tribus diversis terminis quin unusquisque terminus bis sumatur in duabus propositionibus; vel in utraque praemissa, vel in alterutra praemissarum et in conclusione.

127. De medio et extremis. Terminus qui repetitur in praemissis et cum quo alii duo comparantur, vocatur terminus *medius*, vel *Medium*; termini autem qui cum medio comparantur in praemissis et simul coniunguntur in conclusione, vocantur *extrema*: unum quidem extremum *maius* vel terminus *maior*, alterum vero extremum *minus* vel terminus *minor*. Et congruenter vocatur propositio seu praemissa maior vel minor illa quae continet extremum maius vel minus seu terminum maiorem vel minorem. Sed sponte sua oritur quaestio: quatenam dicenda sit propositio maior vel minor, quatenam terminus maior vel minor; et utrum propositio a termino vel terminus a propositione denominationemumat maioris vel

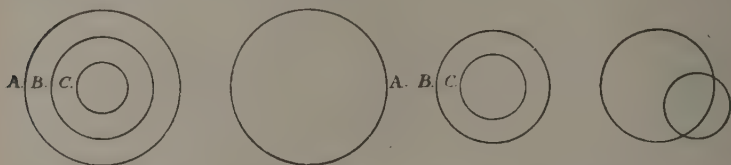
minoris. Ad hunc scopum distinguenda est duplex quaestio : una de iure, altera de facto. Ac prima quidem, quae difficilior est, sic solvenda videtur ex ipso Aristotele, quod terminus vocetur maior vel minor sicut et medius, ex extensione vel universalitate sua. Ait enim ipse in I Pr. Anal. c. V : « Voco... medium quod et ipsum in alio, et aliud in hoc est » ; et passim repetit quod syllogismus probat maius extremum de minori extremo per medium : supponendo scilicet quod in dispositione naturali et directa praedicatum latius pateat subiecto. Unde et dicitur quod terminus maior est terminus *praedicandus* in conclusione ; terminus autem minor, *subiicendus*. Idque facilius intelligitur, si retineatur quod ante ipsam syllogismi constructionem praesupponitur quaestio solvenda, quae, soluta, erit conclusio : sicut v. g., utrum omnis homo sit mortalis, vel, utrum aliquis graecus sit philosophus. Et inde ad ipsas praemissas derivatur denominatio maioris vel minoris. Nec profecto aliud sibi volunt illi auctores ut v. g. Toletus (1), qui definiunt terminum maiorem vel primum, illum qui *assumitur* in priori praemissa, quam ideo et *assumptam* vocant, quasi sumptam independentem ab alia ; terminum vero minorem vel ultimum definiunt illum qui *subsumitur* in posteriori praemissa, et hanc vocant *subsumptam*, quasi sumptam dependentem ab alia.

Atque ista quidem, secundum id quod debet esse. De facto autem, in praxi, saepe appellatur simpliciter propositio maior ea quae primo loco effertur, et minor, quae secundo loco ; et terminus maior vel minor, qui respective comparatur cum medio in prima vel secunda propositione : supponendo scilicet factum quod de iure faciendum erat. Quod si aliquando oporteat, distingui solet potius *conclusio directa et indirecta*, secundum quod in ea praedicatur terminus praedicandus et subiicitur subiicendus, vel e converso.

128. Ad naturam Medii et Extremorum plenius intelligendam iuvat rem graphice repraesentare, per circulos, accipiendo

(1) *Dialectica*, L. IV, c. III.

inclusionem. vel exclusionem, sive totalem, sive partialem, unius circuli respectu alterius :

pro affirmativa propositione vel negativa, universali vel particulari; et quidem ita ut circulus continens stet loco praedicati, circulus autem contentus, loco subiecti.

Quod si duo circuli sese intersecent, possunt, ut patet, indiscriminatim repraesentare vel affirmativam particularem unius de alio vel negativam particularem alterius de primo.

Consideremus igitur duo priora schemata. Manifestum est, ut verbis utamur ipsius Aristotelis (1), quod « Si A de omni B, et A de omni C: necesse est A de omni C praedicari..... Consimiliter vero: si A de nullo B, B vero de omni C: quod A nulli C inerit » (2).

129. Divisiones syllogismi, ex dictis ubi de divisionibus ratiocinii et argumentationis in genere, non egent ulteriori explicatione. Satis est hic animadvertere quod ipse syllogismus simplex potest quodammodo subdividi in *absolutum* et *modalem*, prout continet ambas praemissas absolutas, vel saltem unam modalem; et rursus syllogismus absolutus, in *communem* et *expositorium*, prout habet pro medio terminum communem saltem semel acceptum universaliter, quod ut plurimum contingit, vel terminum singularem incommunicabilem. Nos pergimus declarare syllogismum absolutum communem. De aliis addemus aliquid, post explicatas figuras et modos.

130. Leges syllogismi octo communiter recensentur: quatuor quae respiciunt materiam remotam seu terminos, et aliae quatuor quae respiciunt materiam proximam seu propositiones.

(1) In I. Pr. Anal., c. V.

(2) Schemata huiusmodi videtur adhibuisse ipse Aristoteles in suis descriptionibus, qui saepe loquitur de uno termino totaliter vel partialiter posito in alio. Plura de his apud. Pesch, Logica, I. P. L. I., c. II., n. 348.

Dicuntur autem respicere materiam, non quasi non habeant regulare formam syllogismi, cum sint potius leges ad servandam formam; sed quia regulant ipsam formam hoc ipso quod regulant materiam ut formae subiectam.

Porro leges istae his versibus continentur :

- 1^a. Tum re tum sensu triplex modo terminus est.
- 2^a. Aequae ac praemissae extendat conclusio voces.
- 3^a. Numquam contineat medium conclusio oportet.
- 4^a. Aut semel aut iterum medius generaliter esto.
- 5^a. Utraque si praemissa neget nihil inde sequitur.
- 6^a. Ambae affirmantes nequeunt generare negantem.
- 7^a. Nil sequitur geminis ex particularibus umquam.
- 8^a. Priorem sequitur semper conclusio partem.

131. **Prima** lex, quae fundamentalis est et virtualiter continens omnes alias, utpote immediate profluens ex ipso principio cui structura syllogistica innititur, comparisonis duorum cum tertio : statuit quod in syllogismo tres et non amplius adhibeantur termini, non solum materialiter tres, quoad sonum vel sensum in genere, sed et formaliter, quoad sensum et suppositionem. Contra quam legem peccat hic syllogismus : omne *sanum* est vivum; sed caro quam manducas est *sana* : ergo caro quam manducas est *viva*.

Secunda lex prohibet ne terminus in conclusione habeat extensionem maiorem quam in praemissis; ac proinde, si supponat universaliter in praemissis, poterit quidem supponere particulariter in conclusione, quia quod est minus continetur in eo quod est magis; sed non viceversa. Ratio est, quia sic terminus evaderet revera duplex; et peccaretur contra primam legem. Vel etiam, simplicius : quia numquam potest effectus virtutem suae causae superare. Et sic. v. g. syllogismus iste : « tu non es id quod ego sum; sed ego sum *homo* : ergo tu non es *homo* »; non concludit, quia terminus *homo* acceptus particulariter in minori, accipitur in conclusione universaliter. Sive enim syllogismus reducatur ad hanc formam : « omne id quod ego sum est *homo*; atqui tu non es id quod ego sum : ergo »; sive ad hanc aliam : « ego sum aliquid quod tu non es; atqui

ego sum homo : ergo... » : conclusio haec deberet esse, ergo aliquis homo non est idem quod tu vel ego ; vel, ad summum, ergo tu non es aliquis determinatus homo. Quae tamen ultima conclusio esset legitima ad sensum, sed non in rigore legis : quia confunderet suppositionem particularem confusam, quam solum exigit praedicatum homo in affirmativa, cum determinata.

Tertia lex prohibet ne terminus medius conclusionem ingrediatur. Eius enim sola ratio sufficiens essendi est ut cum eo comparentur in praemissis extrema de quibus ambigitur an convenient vel differant inter se. Non ergo licet arguere : « Alexander fuit parvus ; Alexander fuit imperator : ergo Alexander fuit parvus imperator » ; vel fuit parvus, nempe statura, et imperator, immo magnus imperator. Apparens autem bonitas ultimae conclusionis provenit ex alio latenti syllogismo, cuius haec est maior, quod illa copulativa est vera in qua est vera utraque illius pars. .

Quarta lex iubet ut semel saltem in praemissis medius terminus accipiatur universaliter : seu distributive, et quidem complete, pro singulis generum, ut dici solet, et non tantum pro generibus singulorum. Ratio est : quia terminus medius bis acceptus particulariter nonnisi casu est unus terminus. Hinc syllogismus iste : « omne intellectivum est liberum ; sed omnis homo est liber : ergo omnis homo est intellectivus » ; non concludit ratione formae, propter defectum distributionis termini medi. Nec similiter concludit iste alius : « omne animal est in viridario zoologico Urbis ; atqui canis tuus, quem amis sum quaeris, est animal : ergo est in illo viridario » ; propter defectum distributionis completæ. *

Sufficit autem ut saltem semel terminus medius accipiatur universaliter : quia comparatio facta cum toto universali et cum aliqua eius parte, perinde est ac si fieret cum una eademque parte, ac propterea cum uno tertio. Et notetur quod singulare incommunicabile aequivalet universali.

Quinta lex, et prima ex iis quae respiciunt ipsas propositiones, dicit quod ex duplici praemissa negativa nulla sequitur conclusio. Ex eo enim quod aliqua duo differant ab uno tertio non sequitur quod distinguantur vel non distin-

quantur inter se ; sed solum, quod medium est ineptum comparationi iustituendae inter duo, nec revera est medium. Ad hoc tamen ut lex verificetur oportet quod ambae praemissae revera sint in se negativae cum eodem omnino medio. Et ideo in hoc syllogismo : « nullum inanimatum est homo ; sed nullus lapis est animatus : ergo nullus lapis est homo » ; consequentia tenet, sed nonnisi apparetur utraque praemissa est negativa. Minor enim aequivalet indefinitae, omnis lapis est inanimatus : non quasi idem sit propositio negativa et infinita sed quia prior implicat alteram. Testis ipse Aristoteles (1), quia, ex eo quod aliquis negaverit Socratem esse sapientem, infert, « ergo Socrates est non sapiens ».

Docet **sexta** lex quod, si utraque praemissa sit affirmativa, conclusio nequit esse nisi affirmativa. Nam quae sunt eadem uni tertio certe non differunt inter se.

Septima : quod, si utraque praemissa sit particularis, nulla per se haberi potest conclusio. Omissa enim hypothese de utraque praemissa negativa, quam excludit quinta lex : duplex restat hypothesis consideranda, vel quod utraque sit affirmativa, vel quod una affirmativa et altera negativa. Sed in prima hypothese : contra quartam legem, nulla esset sedes pro medio termino universalis ; non ex parte subiecti, quia utraque particularis, neque vero ex parte praedicati, quia utraque affirmativa. In secunda autem hypothese : una tantum est possibilis sedes pro medio universalis, nempe sedes praedicati negativae. Aut igitur haec sedes non occupatur a medio termino ; et rursus peccatur contra quartam legem, quae saltem semel vult medium accipi universaliter ; aut occupatur a medio termino : et etiam tunc nulla est possibilis conclusio. Non affirmativa : quia, etsi extrema proprio tunc non differant in uno tertio, siquidem hoc tertium respectu nullius exerceat suam universalitatem vel indivisibilem unitatem ; absque tamen alio dubio extrema non sunt eadem uni tertio, et sic non postulant convenire inter se. Sed nec negativa conclusio est possibilis : quia tunc eius praedicatum, quod certe non est medius terminus, iuxta tertiam legem ; accipi deberet, contra

(1) In I Perih., c. X.

secundam legem, universaliter, dum in praemissis acceptum fuerat solum particulariter. Res elucet in exemplis; ut v. g.: «aliquod vivens est homo; sed aliquod animal non est homo: ergo...?»

Octava et ultima lex determinat quod, si alterutra praemissarum sit negativa vel particularis. conclusio sequi debet propositionem minus dignam; qualis esse censetur negativa prae affirmativa, et particularis prae universali. Ratio primae partis legis est: quia quae differunt in uno tertio differunt etiam inter se. Quoad secundam partem, duplex fieri potest hypothesis: vel quod utraque praemissa sit affirmativa; vel quod solum alterutra, cum una negativa. In prima hypothesis: una tantum est sedes termini universalis, nempe subiectum propositionis universalis. Quae sedes occupari debet, iuxta quartam legem, a medio termino; et tunc, ne peccetur contra secundam vel tertiam legem, superest quod conclusio sit particularis. In secunda hypothesis: duae sunt sedes pro termino universali, subiectum propositionis universalis, et praedicatum negativae, sive haec sit eadem propositio sive altera. Sed conclusio, ex prima parte huius legis, erit negativa, cum praedicato universali. Quare duarum illarum sedium una occupabitur, iuxta quartam legem, a medio termino; altera vero, iuxta secundam legem, a termino qui erit in conclusione praedicatum. Rursus ergo, ne peccetur contra secundam vel tertiam legem, conclusio non poterit esse nisi particularis.

Hic autem iuverit notare quod praefata lex, sicut et ceterae, proprie respicit necessitatem consequentiae; sed nihil prohibet quominus, per quamdam extensionem et improprio quodam sensu, ipsa dicatur etiam respicere necessitatem consequentis. Atque in hunc sensum, sic etiam dici poterit quod peiorem sequitur semper conclusio partem, ut si una praemissarum sit falsa vel solum probabilis, et conclusio debeat esse falsa vel solum probabilis. Minime tamen dici poterit quod, si praemissarum aliqua minori gaudeat genere vel gradu certitudinis; et certitudo conclusionis debeat esse pariter minor; sed ad summum, solum quod mixta. Quaelibet enim certitudo est in genere et in ordine suo maximum quoddam intellectus bonum.

§ 2^a.*De figuris syllogismi.*

132. Forma syllogismi, ut iam vidimus, duo complectitur: ordinatam nempe dispositionem, tum terminorum ex quibus constant propositiones, tum ipsarum propositionum secundum qualitatem et quantitatem suam. Et prout quidem est respiciens terminos, fundat *figuram*; prout vero ipsas propositiones, fundat *modum* syllogismi.

133. **Quid figura.** Figura syllogismi est apta ad concludendum terminorum dispositio secundum subiectionem et praedicationem. Unde, quamvis dicat semper ordinem ad conclusionem legitime inferendam; non tamen dependet a dispositione terminorum seu extremorum in conclusione, sed a dispositione terminorum in praemissis, et proprie a dispositione medii cum qua et extremorum dispositio variatur. Et sic figura syllogismi intelligitur absolvi, non quidem ante conclusionem peragendam, ipsa enim tota consistit in quodam veluti iure conclusionis; sed ante conclusionem de facto peractam.

134. **Quotuplex figura.** Triplex est figura syllogismi. Nam tantum triplici modo variari potest dispositio termini medii in ratione subiecti et praedicati. Scilicet: vel medius terminus est in una praemissa subiectum et in altera praedicatum: et habetur prima figura; vel est in utraque praemissa praedicatum: et habetur secunda figura; vel est in utraque subiectum: et habetur, tertia figura. Unde veterum versiculus: « Sub-Prae prima; sed altera bis-Prae; tertia bis-Sub ». Et hoc est, iuxta alios versiculos:

« Prima prius subiicit medium, dein praedicat ipsum;
Altera bis dicit; bis tertia subiicit ipsum ».

135. **Figura Galenica.** Praeter has tres figuras, medicus Galenus, qui saeculo 2° p. C. n. floruit in schola peripatetica, quartam addidit: in qua terminus medius prius est praedica, tum deinde subiectum, et conclusio habet pro subiecto extremum quod est praedicatum secundae praemissae et pro praedicato extremum quod est subiectum primae. Quae figura postea a

nomine auctoris vocata fuit Galenica, et a quibusdam ut quarta essentialiter distincta ab aliis tribus coepta considerari, sub formula *Prae-Sub*. Sed, et propter Aristotelis auctoritatem qui solum de tribus figuris loquitur, et propter auctoritatem aliorum philosophorum qui ut plurimum nonnisi tres agnoscunt figuras syllogismi, et propter ipsam rei veritatem, tenemus quod figura huiusmodi non est nisi accidentaliter quaedam modificatio primae: a qua non differt nisi quoad praemissarum transpositionem et quoad conclusionem indirectam; ut melius patebit ex mox dicendis.

136. **Conclusio directa et indirecta.** Ex antea disputatis, ubi de Medio et Extremis, constat quod terminus maior est terminus praedicandus in conclusione; terminus autem minor, subiiciendus. Tunc igitur syllogismus aliquis concludit directe cum in eius conclusione praedicatur terminus praedicandus seu maior et subiicitur terminus subiiciendus seu minor; vel, indirecte, si e contra. Atque in hac generali sententia, sicut et in alia quod terminus praedicandus vel maior sit ille qui gaudeat maiori universalitate, nulla est auctorum discordia. Controversia incipit cum volumus determinare quinam censendus sit in iure ipsius syllogismi terminus praedicandus seu maior, quinam subiiciendus seu minor. Sunt nonnulli qui vellent hoc deducere ex praemissa primo vel secundo loco proposita. Sed prioritas vel posterioritas prolationis praemissarum non videtur tantam habere vim ut ipsa sola valeat reddere unum extremum alteri praeferendum; et certe non tantam ut privet extremum quod praedicatur in praemissis naturali sua praerogativa quam habet prae altero extremo quod in praemissis subiicitur, ad hoc ut praedicetur etiam in conclusione. Quare potius dicendum: quod, attenta sola syllogismi structura, censendus est praedicandus in conclusione terminus qui praedicatur in praemissis, et subiiciendus, qui in praemissis subiicitur: quod utique locum obtinet solum in prima figura. In aliis autem duabus figuris, in quibus aequa est utriusque extremi conditio vel praedicati vel subiecti: etsi adest ratio quaedam congruens praedicandi potius in conclusione extremum primae praemissae et subiiciendi alterum se-

cundae; revera tamen res est indifferens, ac proinde frustra distingueretur conclusio directa et indirecta ubi eadem res praestat utramque.

Atque ideo, ad praxim quod attinet, et supposito quod forma Galenica primae figurae consideretur separatim a forma communi: praemissa intelligitur maior vel minor prout continet extremum quod erit de facto praedicatum vel subiectum conclusionis; quin fiat amplius mentio conclusionis directae vel indirectae. His autem positis, facile est intelligere quasdam quae tradi solent

137. **Leges figurarum**, necessarias ad hoc ut syllogismus aliunde iam servans leges communes, valeat inferre conclusionem.

Pro 1^a figura lex est: « *Sit minor affirmans; maior vero generalis* ».

Et ratio legis est: quia si minor esset negativa, deberet simul esse maior affirmativa cum praedicato particulari, et conclusio negativa cum eodem praedicato universali; quod est contra secundam legem syllogismi. Consequenter autem oportet quod maior sit universalis, ne medius terminus bis accipiatur particulariter.

Hinc, si designemus per P praedicatum, per S subiectum et per M medium; habemus hoc

Schema 1^{ae} figurae.

M (A) est P	M (E) non est P	M (A) est P	M (E) non est P
S (A) est M	S (A) est M	S (I) est M	S (I) est M
S (A) est P	S (E) non est P	S (I) est P	S (O) non est P

M (A, E)	$\supset$	P
S (A, I)	=	M
S (A, E, I, O)	$\supset$	P

Pro 2^a figura lex est; « *Una negans esto; nec maior sit specialis* ». Cuius ratio est: quia si utraque praemissa esset

affirmativa, terminus medius numquam esset universalis. Maior autem debet esse universalis, quia extremum quod continet, erit praedicatum conclusionis negativae.

Schema 2^{ae} figurae.

P (A, E)	$\overline{\angle}$	M
S (A, E, I, O)	$\equiv$	M
S (E, O)	$\overline{\angle}$	P

Pro 3^a figura lex est : « *Sit minor affirmans, conclusio particularis* ». Cuius ratio est : quia si minor esset negativa, praedicatum conclusionis negativae magis extenderetur quam praedicatum maioris affirmativae. Conclusio autem non potest esse nisi particularis : quia, vel utraque praemissa est affirmativa, et tunc ambo extrema sunt particularia ; vel ulterutra est negativa cum uno extremo universali, et tunc extremum istud universale erit praedicatum in conclusione negativa, non vero subiectum. En

Schema 3^{ae} figurae.

M (A, E, I, O)	$\overline{\angle}$	P
M (A, I)	$\equiv$	S
S (I, O)	$\overline{\angle}$	P

138. Pro 1^a figura in forma Galenica extant hi versiculi :

« *Maior ubi affirmat, generalis tunc minor esto.*

Si minor affirmat, conclusio sit specialis.

Si negat haec, maior generalis postulat esse ».

Ratio 1^a est aedem ac pro 1^a figura in forma communi, in qua cum minori affirmativa postulatur maior universalis : quia secus nempe terminus medius bis acciperetur particulariter. 2^a autem ratio est, quia tunc praedicatum particulare minoris affirmativae debet fieri subiectum conclusionis quae ideo non potest esse nisi particularis. Ratio 3^a, quia tunc praedicatum universale conclusionis negativae nequit minus patere

quam subiectum maioris. Porro qui has leges consideret, et prae oculis habeat schema 1^{ae} figurae cum praemissis transpositis et extremis conclusionis conversis: cernet profecto quod hae leges legi 1^{ae} figurae in forma communi hoc unum addunt, scilicet *possibilitatem minoris negativae*. Atqui talis possibilitas a lege pro forma communi non negabatur nisi in suppositione habendae conclusionis directae. Ergo figura Galenica non differt revera a 1^a figura communi nisi propter indirectam conclusionem. Idque confirmatur ex aliis qui extant versiculis pro conclusione indirecta 1^{ae} figurae, et qui sunt iidem cum praecedentibus, mutata solum maiori in minorem; nempe:

« Si minor affirmat, tunc maior sit generalis.

Maior ubi affirmat, conclusio sit specialis.

Si negat ista, minor generalis postulat esse ».

Unde licet proponere hoc duplex

Schema 1^{ae} figurae indirectae:

Prae-Sub			Sub-Prae		
S (A, I, E)	$\overline{\leq}$	M	M (A, E, I)	$\overline{\leq}$	P
M (A, E, I)	$\leq$	P	S (A, I, E)	$\leq$	M
P (I, E, O)	$\overline{\leq}$	S	P (I, E, O)	$\overline{\leq}$	S

§ 3^a.

De Modis syllogismi.

139. **Quid modus syllogismi.** Modus syllogismi est apta ad concludendum praemissarum dispositio secundum qualitatem et quantitatem; seu, ordinatio in debita qualitate et quantitate. Quae debita qualitas et quantitas postulat ut una saltem praemissarum sit affirmativa, et similiter una saltem universalis. Ex quo sequitur quod figura latius patet quam modus, et modi omnes concludentes, intra figurarum ambitum quaeri debent.

140. **Quot modi utiles.** Ad inveniendum numerum modorum syllogismi utilium ad concludendum, duplex iniri potest via: una subordinata, ex iam statutis legibus figurarum; altera independens, ex ipsis possibilibus diversis combinationibus vel dispositionibus quae servant communes syllogismi leges. Incipiamus a prima: illud retinentes tamquam principium, quod ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus; et prae oculis habentes figurarum schemata superius relata.

In 1^a figura sub forma communi quatuor sunt casus possibiles, nempe:

$$\left\{ \begin{array}{l} M (A) \text{ est } P, \\ S (A) \text{ est } M, \\ S (A) \text{ est } P. \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} M (E) \text{ non est } P, \\ S (A) \text{ est } M, \\ S (E) \text{ non est } P. \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} M (A) \text{ est } P, \\ S (I) \text{ est } M, \\ S (I) \text{ est } P. \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} M (E) \text{ non est } P, \\ S (I) \text{ est } M, \\ S (O) \text{ non est } P. \end{array} \right.$$

Qui modi, ex vocalibus designantibus diversas propositiones quae constituunt syllogismum, appellari solent: **Barbara**, **Celarent**, **Darii**, **Ferio**. En exempla.

$$\begin{array}{ll} \left. \begin{array}{l} \text{Barbara} \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{Omne vivens est substantia,} \\ \text{Omnis homo est vivens,} \\ \text{Omnis homo est substantia.} \end{array} \right. \end{array} \right\} & \left. \begin{array}{l} \text{Celarent} \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{Nullum sensitivum est lapis,} \\ \text{Omnis homo est sensitivus,} \\ \text{Nullus homo est lapis.} \end{array} \right. \end{array} \right\} \\ \left. \begin{array}{l} \text{Darii} \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{Omne risibile est rationale,} \\ \text{Aliquod animal est risibile,} \\ \text{Aliquod animal est rationale.} \end{array} \right. \end{array} \right\} & \left. \begin{array}{l} \text{Ferio} \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{Nullum corruptibile est spirituale} \\ \text{Aliquod vivens est corruptibile.} \\ \text{Aliquod vivens non est spirituale.} \end{array} \right. \end{array} \right\} \end{array}$$

In 2^a figura, etiam, quatuor casus; qui vocantur: **Cesare**, **Camestres**, **Festino**, **Baroco**.

$$\left\{ \begin{array}{l} P (E) \text{ non est } M, \\ S (A) \text{ est } M, \\ S (E) \text{ non est } P. \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} P (A) \text{ est } M, \\ S (E) \text{ non est } M, \\ S (E) \text{ non est } P. \end{array} \right.$$

$$\left\{ \begin{array}{l} P (E) \text{ non est } M, \\ S (I) \text{ est } M, \\ S (O) \text{ non est } P. \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} P (A) \text{ est } M, \\ S (O) \text{ non est } M, \\ S (O) \text{ non est } P. \end{array} \right.$$

Exempla modorum in 2^a figura :

Cesare	{	Nullus equus est bipes,	Camestres	{	Omnis canis est quadrupes,
		Omnis homo est bipes,			Nullus homo est quadrupes,
		Nullus homo est equus.			Nullus homo est canis.
Festino	{	Nullus spiritus est corpus,	Baroco	{	Omnis homo est mortalis,
		Aliquod vivens est corpus,			Aliquod vivens non est mortale,
		Aliquod vivens non est spiritus.			Aliquod vivens non est homo.

In 3^a figura sex casus habentur :

{	M (A) est P,	{	M (E) non est P,	{	M (I) est P,
	M (A) est S,		M (A) est S,		M (A) est S,
	S (I) est P.		S (O) non est P.		P (I) est S.
{	M (A) est P,	{	M (O) non est P,	{	M (E) non est P,
	M (I) est S,		M (A) est S,		M (I) est S,
	S (I) est P.		S (O) non est P.		S (O) non est P.

Qui casus vocantur : **Darapti, Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison.** En unum vel alterum exemplum :

Omnis homo est mortalis,	Nullus homo est quadrupes,
Omnis homo est vivens,	Omnis homo est animal,
Aliquod vivens est mortale.	Aliquod animal non est quadrupes.

141. Superest considerare 1^{am} figuram in forma Galenica. Ex eius antea relato schemate statim apparet quod quinque continet casus; nempe :

{	S (A) est M,	{	S (E) non est M,	{	S (A) est M,
	M (A) est P,		M (A) est P,		M (I) est P,
	P (I) est S.		P (E) non est S.		P (I) est S.
{	S (A) est M,	{	S (I) est M,	{	S (I) est M,
	M (E) non est P,		M (E) non est P,		M (E) non est P,
	P (O) non est S.		P (O) non est S.		P (O) non est S.

Atque hi casus vocantur: **Baralip, Celantes, Dabitis, Fapesmo, Frisesom**. Qui, si addantur ceteris, faciunt omnes *undeviginti modos*. Et ex his: quatuor pertinent ad 1^{am} figuram in forma communi, et quinque ad eandem 1^{am} figuram in forma Galenica; quatuor ad secundam figuram; sex ad tertiam.

142. Aliam viam demonstrandi numerum modorum utilium oportet saltem iunuer. Quae est huiusmodi. Si diversae dispositiones binariae ex quatuor litteris A, E, I, O, desiquantibus qualitatem et quantitatem praemissarum, unde modi exurgunt, ita generatim considerentur, ut interim fiat abstractio utrum necne valeant gignere legitimam conclusionem; tunc modi omnes possibiles 48 numerantur, 16 nempe pro qualibet figura. Etenim in unaquaque figura praemissarum dispositio potest quadrifariam variari ratione qualitatis: ita scilicet ut vel utraque sit affirmativa vel utraque negativa, vel prima affirmativa et secunda negativa, vel negativa prima et affirmativa secunda.

In qualibet autem ex his quatuor casibus, rursus quadrifariam variari potest praemissarum dispositio ratione quantitatis: quatenus vel utraque sit universalis, vel utraque particularis, vel prima universalis et secunda particularis, vel vicissim prima particularis et secunda universalis.

Porro $4 \times 4 = 16$, et $16 \times 3 = 48$.

Quod facile patet in subiecto schemate. A quo tamen statim reiiciendi sunt ut inutiles 7 modi pro qualibet figura. utpote evidenter peccantes contra communes leges syllogismi quae prohibent utramque praemissam esse negativam vel particularem. Et sic restant 9 modi pro qualibet figura. Qui in prima figura servantur omnes, etsi quatuor directi, et quinque indi-

Schema modorum possibilium in qualibet figura.

AA	EA	IA	OA
AE	EE	IE	OE
AI	EI	II	OI
AO	EO	IO	OO

recti. In secunda figura debent reiici AA, AI, IA, quia nullam continent negativam; et praeterea IE et OA, quia, ut concludant, habere debent eandem omnino conclusionem quam EI et AO, et sic in nullo ab iis differrent nisi in ordine prola-

tionis. Qua de causa reiiciendi sunt et in tertia figura AE, AO, IE. Et sic iterum habemus 19 modos syllogismi.

143. **Nomenclatura modorum** omnium comprehensa fuit a veteribus, ordinate prius 4 modorum 1^{ae} figurae communis, deinde 5 modorum 1^{ae} figurae Galenicæ, tertio 4 modorum 2^{ae} figurae, ac tandem 6 modorum 9^{ae} figurae, his versibus; quorum duo primi excedunt significatum, ratione metri:

Barbara, Celarent, Darii, Ferio; Baralip-ton,
Celantes, Dabitis, Fapesmo, Frisesomorum;
Cesare, Camestres, Festino, Baroco; Darapti.
Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo. Ferison.

Extant et alii versus, graeci, a Psello compositi; Γράμματ^ς ἔγγραψε γράφιδι etc, qui reddunt integram orationem significantem et gratiorem; sed non aequant artem reconditam versuum latinorum, in quibus non solum vocales sunt significativæ sed etiam consonantes, modo paulo infra explicando.

144. **Reductio modorum** ad primos quatuor. Quod primi quatuor modi concludant legitime, omnino manifestum est ex evidenti applicatione quæ in eis fit principiorum syllogismi. Unde et dici solent *perfecti*. Alii autem dici solent *imperfecti*; non quasi non concludant, sed quia, ut appareat eos concludere, indigent aliqua explicatione vel reductione. Quoniam igitur imperfectum reducitur semper ad perfectum: ideo modi omnes syllogismi præter primos quatuor, erunt reducendi ad unum ex illis, vel Barbara, vel Celarent, vel Darii, vel Ferio; ac tandem, vel ad Barbara, vel ad Celarent. Hac de causa litteræ initiales modorum omnium diversæ non sunt nisi quatuor. Porro ex ipso Aristotele (1) duplex est hæc reductio: una quæ dicitur *ostensiva*, seu directa; altera quæ dicitur *ad impossibile*, seu indirecta.

145. **Reductio ostensiva** est illud opus rationis quo syllogismus aliquis imperfectus, per legitimam *conversionem* vel *transpositionem* alicuius vel plurium suarum propositionum, mutatur in alium perfectum. Fundatur ius reductionis huius in ea lege argumentationis, quod « quidquid sequitur ex con-

(1) In I^o Pr. Anal. C. VIII.

sequenti. sequitur etiam ex antecedenti. Quomodo autem perficienda sit haec reductio, docent sequentes versus :

« Quem sumas modum te littera prima docebit.

S vult simpliciter verti, P vero per accid.

M vult transponi ; C per impossibile duci ».

Scilicet : littera initialis indicat syllogismum perfectum ad quem imperfectus est reducendus : ut v. g. Baralipton ad Barbara, Celantes ad Celarent etc.. Littera S indicat propositionem significatam per vocalem praecedentem ipsam, ut v. g. per *e* in ultima syllaba syllogismi Celantes, esse simpliciter convertendam. Littera vero P, eam propositionem esse convertendam per accidens : sicut *a* in Fapesmo. Idque valet etiam pro *i* in Baralipton : non quasi possit *i* converti in *a* ex vi solius propositionis ; sed quatenus *i* habita de facto fuit ex *a* per *aa*, unde et potest ad *a* iterum reduci.

Littera M contenta in modis reducendis indicat esse transponendas praemissas : ut v. g. *e* et *i* in Frisesomorum.

Tandem littera C quae contineatur in modis reducendis et non sit in initio, indicat modum syllogismi non admittere nisi reductionem ad impossibile. Quod verificatur solum de Baroco et Bocardo ; dum ceteri modi duplicem admittunt reductionem.

Optimum reductionis ostensivae specimen habemus in Fapesmo, in quo adunantur simul omnia quae significari possunt per quatuor consonantes requiri ad reductionem ostensivam.

Fapesmo	{ Omnis homo est mortalis,	Ferio	{ Nullus homo est irrationalis,
	{ Nullum irrationale est homo,		{ Aliquod mortale est homo.
	{ Aliquod mortale non est irrationale.		{ Aliquod mortale non est irrationale.

Ubi, liceat rursus notare quam verum sit quod modi qui dicuntur figurae Galenicae non sunt revera nisi modi indirecti primae figurae. Si enim loco Fapesmo ponatur Fepasmo : praeterquam quod dissonat a graeco *παρθένος*, legem reductionis ostensivae non servat, vel servat solum difficulter.

146. **Reductio ad impossibile** est illud opus rationis quo, ex contradictoria conclusionis alicuius syllogismi imperfecti cuius consequentia supponitur negari ab adversario, et ex alterutra e praemissis concessis, conficitur syllogismus perfectus concludens contradictoriam vel contrariam alterius praemissae prius concessae; unde cogitur adversarius aut admittere consequentiam syllogismi imperfecti, aut compossibilitatem duarum contradictoriarum vel contrariarum: quod est impossibile. Vis huius reductionis fundatur in eo quod ex negatione consequentis sequitur negatio antecedentis.

Ad hanc reductionem facilius perangendam, et praecise ad indicandam praemissam quae debet assumi cum contradictoria conclusionis, suppetunt quaedam regulae, his inclusae versibus: quorum tres pro 1^a figura indirecta, unus pro 2^a, et alter pro 3^a:

Maior fit minor et fit contradictio maior;
 Dempto Celantes, in quo pervertitur ordo:
 Nam minor opposito cedit maiorque minori.
 Maiorem servat mutatque secunda minorem:
 Tertia maiorem mutat servatque minorem.

Sic. v. g. contra eum qui negat consequentiam syllogismi in Celantes, « Nullus homo est lapis, omne risibile est homo, ergo nullus lapis est risibilis »; licet arguere: « omne risibile est homo, aliquis lapis est risibilis, ergo aliquis lapis est homo ». Quae conclusio est in Darii et repugnat maiori alterius syllogismi iam concessae, quod « nullus homo est lapis, ac proinde nullus lapis est homo ».

Porro ad hoc ut statim sciatur quinam sit modus perfectus ad quem terminabitur reductio imperfecti ad impossibile, confecerunt ingeniosi veteres hunc versiculum,

« Phebifer axis obit terras spheramque quotannis ».

dividendum in tres partes, et continentem tot vocales quot sunt ordinate modi imperfecti, et quarum unaquaeque indicat conclusionem modi perfecti ipsumque modum perfectum ad

quem reductio terminabitur. Et sic in exemplo allato, Celantes, qui venit secundo loco in carminibus, reductus fuit ad Darii.

147. De syllogismo expositorio. Praestat nunc, iuxta ea quae promissimus, aliquid in particulari addere de syllogismo expositorio et modali: quorum uterque simplex est, sed specialem quamdam meretur considerationem.

Syllogismus igitur expositivus est ille qui habet pro medio termino terminum singularem omnino incommunicabilem. Et vocatur ita, quia tanta perspicuitate fulget ut rem videatur ante oculos ponere: unde et vocatur etiam syllogismus ad sensum. Sic v. g. se habet iste: « Plato est philosophus, Plato est graecus, ergo aliquis graecus est philosophus »; vel iste alius: « Hic homo est poeta, hic homo est mathematicus, ergo aliquis mathematicus est poeta ». Ad eius rectitudinem requiritur quod medius terminus sit ita incommunicabiliter singularis, ut significet rem quae nequaquam pluribus, sive extra sive intra ipsam, communicetur. Qua de causa theologi moment quod iste non concludit: « Deus est Pater, Deus est Filius, ergo Filius est Pater »; etsi concludit iste alius: « Pater est Deus, Pater est generans, ergo aliquis generans est Deus ». Et sic non laeditur lex de universalitate medii.

Etiam syllogismus expositivus per se formari potest in qualibet e tribus figuris. Naturalius tamen est quod formetur in 3^a, in qua medius terminus bis subiicitur: siquidem naturalis enunciationis dispositio postulat quod praedicatum latius pateat lex subiecto.

148. De syllogismo modali plura disserit Aristoteles (1), et plures tradit regulas pro qualibet figura; quas non vacat hic referre. Satis erit hic adnotare quod syllogismus modalis est ille in quo vel utraque vel saltem alterutra praemissa est propositio modalis; et, si utraque, vel eiusdem modi vel diversi; semper tamen cum dicto variabili iuxta modum. Ad eius rectitudinem generatim retineantur ea quae alibi tradita sunt de quantitate et qualitate modalium, nec non et de illarum veritate. Speciatim autem, haec, speciminis gratia, possumus innui.

(1) In I Pr. Anal. c. X et sq.

Si utraque praemissa sit de necessario, syllogismus procedit in omnibus sicut absolutus seu de inesse. Ut puta: « Necesse est omnem hominem esse intellectivum, necesse est omne risibile esse hominem, ergo necesse est omne risibile esse intellectivum ».

Si maior sit de necessario vel impossibili et minor de inesse, conclusio erit de necessario vel impossibili; sed non viceversa, si maior sit de inesse et minor de necessario vel impossibili, conclusio erit similiter de necessario vel impossibili. Ut puta: « Necesse est omne animal esse sensitivum, sed aliquod corpus est animal, ergo necesse est aliquod corpus esse sensitivum ». Et sic de aliis casibus; ut v. g.: « Omne animal se movet, atqui cyenus est necessario animal, ergo cyenus necessario movetur », qui syllogismus non concludit ratione formae sed solum ratione materiae. Etenim, quamvis id quod se habet ut necessarium vel impossibile, respectu alicuius naturae absolutae infert universalem affirmationem vel negationem ipsius respectu inferiorum naturae; non tamen per se viceversa universalis affirmatio vel negatio alicuius de aliis petit hoc fieri ex necessitate. Cfr. Sylvestrum Maurum in l. c. Aristotelis. Et sic valet illatio: « Necesse est hominem esse rationalem, ergo omnis homo est rationalis »; sed non valet: « omne sacramentum confert gratiam, ergo necesse est ».

Si alterutra praemissa sit de contingenti, sive possibili sive possibili non: sequitur conclusio de contingenti quando altera praemissa sit affirmativa, non autem quando sit negativa. Et ideo boni sunt isti syllogismi: « Contingit omnem hominem dormire, sed aliquod animal est homo, ergo contingit aliquod animal dormire »; « omnis homo est mortalis, sed contingit omne vigilans esse mortale, ergo contingit omne vigilans esse mortale ». Non autem iste alius: « Contingit omne animal esse album, sed nulla nix vel pix est animal, ergo contingit nullam nivem vel picem esse albam ».

Restat ultimus casus considerandus, quod maior sit de necessario vel impossibili, minor vero de contingenti, possibili non vel possibili. Et tunc habetur conclusio de contingenti. V. g.: « Necesse est omnem hominem esse risibilem, sed

contingit omne vigilans esse risibile : ergo contingit omne vigilans esse risibile » ; et similiter : « Necesse est Deum esse omniscientem, sed contingit aliquem hominem esse Deum, ergo contingit aliquem hominem esse omniscientem ». Ut patet, extendi potest ad haec, ultima communis lex syllogismi, quod « Peiorem sequitur semper conclusio partem ». Sed iam nimis de his abstrusioribus ».

149. **Nota de syllogismo ex complexis.** Non semper propositiones syllogismi sunt ita simplices vel ita ordinate compositae, ut statim pateat quodnam sit subiectum vel praedicatum conclusionis vel medius terminus praemissarum ; sed saepe, praesertim in communi sermone, terminos admittunt obliquos vel incidentes, vel recipiunt alias particulas, quae ipsas complicant et saltem quoad vim illativam syllogismi demonstrandam, obscurant. Curandum est tunc ut, quantum possibile est, reductio fiat ad simplicitatem et rectitudinem. Unde si quis v. g. velit aliquid syllogizare ex hoc Tullii principio « ab amicis honesta petamus » : non adeo manifestum est quod perperam argueret, « sed hoc petitur ab amicis, ergo est honestum » vel aliquo alio modo simili.

Dum e contra si prius rectificetur et simplificetur propositio, ut puta sic : « omne quod peti potest ab amicis debet esse honestum », statim apparet quomodo liceat arguere.

ARTICULUS TERTIUS.

De syllogismo composito.

150. **Quid syllogismus compositus.** Syllogismus compositus est ille in quo utraque vel alterutra praemissa est propositio composita. Si utraque, dicitur compositus **ex toto** : secus, **ex parte**. Sed iam hic alter solet simpliciter dici compositus : tum quia sic habet aliquid sibi proprium, tum etiam quia syllogismus compositus ex toto, facile reducitur ad aliquem e modalibus, de quibus diximus aliquid paulo superius. Quot modis igitur habetur aliqua enunciatio composita ; tot, syllogismus compositus. Unde venit per ordinem considerandus, syllogismus *conditionalis*, vel *anthomastice hypotheticus* ;

disiunctivus ; et copulativus. Quoniam autem syllogismus in quo una praemissa est copulativa in forma communi, nullam praesertit specialem utilitatem ; hanc vero habet ille in quo una praemissa est contradictoria copulativae, sive ut dicitur coniunctiva, vel ille in quo una praemissa est occulte copulativa, sicut est exclusiva ; hinc post syllogismum conditionalem et disiunctivum, considerabimus *coniunctivum* et *exclusivum*.

151. Syllogismus conditionalis est ille in quo praemissa maior est conditionalis, seu in qua coniunctim enunciantur duo se habentia ut antecedens et consequens, ut *conditio*, nempe sufficiens, et *conditionatum*. Accidens autem est, ex parte materiae, quod conditio sit etiam necessaria : quod ad formam non requiritur.

Duplex est veluti figura huius syllogismi : una, in qua ex affirmata conditione infertur affirmatio conditionati, et sic, verificata conditione, conditionatum transit in absolutum ; altera in qua ex negato conditionato infertur negatio conditionis. Atque ob hanc alteram figuram, syllogismus ex hypotesi ab ipso Aristotele (1) vocatur speciali nomine syllogismus ex impossibili seu ab absurdo. Hinc et frequens usus formulae : « atqui falsum consequens, ergo et antecedens ». Pro utroque casu, exemplo sit iste : « Si sol lucet, dies est ; atqui sol lucet : ergo dies est » ; vel : « atqui dies non est : ergo sol non lucet ». Nec tamen putandum quod haec forma argumentandi valeat solum quando antecedens et consequens sunt in se duo enunciabilia affirmativa ; sed valet etiam quando alterutrum vel utrumque sit negativum. Etsi fatendum quod tunc accedit ad formam genericam syllogismi hypothetici, quae sub se complectitur et disiunctivam et copulativam. Ut in hoc syllogismo : Si homo non est rationalis neque est risibilis : atqui est risibilis : ergo et rationalis » ; in quo latet ista disiunctiva « Homo aut rationalis est aut non risibilis », et quodammodo etiam copulativa « Homo et rationalis est et risibilis ».

Illud potius cavendum est ne incidamus in fallaciam inferendi ex negata conditione negationem conditionati, vel ex

(1) In I Pr. Anal. c. 23.

affirmato conditionato affirmationem conditionis. Et curandum in primis ut conditionalis sit vera conditionalis.

152. **Syllogismus disiunctivus** est ille in quo praemissa maior est propositio disiunctiva. Ut v. g.: « Aut Christus errat aut mundus; atqui non Christus: ergo mundus ». Porro ex natura ipsius disiunctivae quae postulat unam partem, sed unam tantum, debere esse veram; patet quod etiam hic duobus modis licet arguere: vel, ut fecimus in exemplo, ex negatione unius partis ad affirmationem alterius; vel viceversa ex affirmatione unius ad negationem alterius: ut si diceremus iuxta idem exemplum, « atqui mundus errat, ergo non Christus ». In hoc syllogismo illud maxime curandum est quod maior sit vere disiunctiva; qualis v. g. non esset haec: « Aut fides errat aut ratio ».

Quando, ut quandoque solet, adhibeatur disiunctiva improprie dicta, cuius una pars inferat aliam etsi non inferatur ab alia; tunc solum licet ex negatione unius inferre affirmationem alterius, at non ex affirmatione unius negationem alterius. Et sic v. g. iure dicimus: « Qui haec facit aut habet cognitionem intellectivam aut saltem sensitivam; atqui non intellectivam ergo sensitivam »; vel: « atqui non tantum sensitivam: ergo intellectivam ».

Quod si partes disiunctivae sint plures quam duae, tunc, quoniam ad duas reduci possunt: licet, vel negata una parte, ceteras disiunctive affirmare in conclusione, vel, affirmata una parte, ceteras copulative negare in conclusione; vel negatis copulative omnibus partibus praeter unam, hanc in conclusione affirmare. Sic v. g.: « Rem hanc fecerunt vel Petrus, vel Paulus, vel Antonius; atqui non Petrus: ergo vel Paulus vel Antonius »; « Atqui neque Petrus neque Paulus: ergo Antonius », vel: « Atqui Petrus: ergo non Paulus neque Antonius ». Si autem disiunctiva sit impropria, ut supra dictum est; tunc ex tribus his illationibus illa solum non valet quae est ex affirmata una parte ad ceteras copulative negandas.

153. **Syllogismus coniunctivus** est ille in quo praemissa maior est propositio coniunctiva, seu contradictoria copulativae. Et quia copulativa, ut sit vera, postulat utramque par-

tem esse veram ; ideo, ut sit vera coniunctiva, debet non esse simul vera utraque pars sed vel neutra vel una tantum esse vera. Quare in syllogismo coniunctivo, fas est ex affirmatione unius partis, utriuslibet, inferre negationem alterius. at non viceversa, ex unius negatione affirmationem alterius. Atque ita, posito quod « flare simul et sorbere impossibile est » ; licet arguere : « Atqui Titius flat, ergo non sorbet » : non autem : « atqui non flat, ergo sorbet ».

154. **Syllogismus exclusivus** dici potest ille in quo praemissa maior est propositio exclusiva, sive sit exclusi subiecti, sive, etiam, exclusi praedicati. Quoniam autem exclusiva exponitur per unam propositionem affirmativam et alteram negativam, quarum utraque debet esse vera ut vera sit illa : patet quod syllogismus exclusivus non habet utilem applicationem, nisi in aliquo alio subiecto de quo aut negetur principale subiectum aut affirmetur vel negetur praedicatum exclusivae. Scilicet, in exclusiva exclusi subiecti : ex negato subiecto infertur negatio praedicati, et ex affirmato praedicato affirmatio subiecti. Sicut si v. g. dicamus : « Solus Deus est omnipotens, atqui tu non es Deus, ergo non es omnipotens » ; vel « atqui tu es omnipotens, ergo es Deus ». In exclusiva autem exclusi praedicati : ex negato integro praedicato infertur negatio aequalitatis subiecti. Sicut si dicamus : « Homo potest perdere solummodo corpus, atqui Deus potest perdere non solum corpus sed etiam animam, ergo Deus est plusquam homo seu non est sicut homo ».

Simile quid verificari debet in syllogismo cuius praemissa maior sit *exceptiva*.

155. **De reductione syllogismi compositi** ac praesertim hypothetici quaestio movetur, num fieri possit et quomodo, ad simplicem. Et ratio dubitandi est : primo quidem quia leges generales argumentationis, quas retulimus, respiciunt omnes nexum illativum inter antecedens et consequens, ipsaque principia logica syllogismi videntur fluere ex eodem nexu : deinde vero, quia saepe non apparet quomodo syllogismus hypotheticus, iam habens in sola maiori tres vel quatuor terminos, reduci queat ad simplicem, cum suis legitimo ordine di-

spositis tribus terminis. Huc accedit quod syllogismus hypotheticus, saltem conditionalis, non per se videtur dicendus esse compositus. At nihilominus nos opinamur quod syllogismus omnis hypotheticus, etiam conditionalis, et est vere compositus et ad simplicem reducendus. Nam: esto quod enunciatio conditionalis non sit composita sicut copulativa, multoque minus sicut complexa vel per accidens una, sed modo suo sit per se una; tamen sic est una ut recedat a simplicitate. Neque enim haec est vere conditionalis, « Si est homo est animal », nisi saltem addatur, « si *aliquid* est homo, *illud* est etiam animal »: quod iam implicat veram aliquam compositionem. Porro semper « Compositio est quaedam imitatio unitatis; unde et unio dicitur » (1); ac proinde unitas compositionis reducenda ad unitatem simplicitatis (2). Ad rationes autem in contrarium allatas, respondemus: quod enunciatio indefinita seu absoluta, ut « spiritus est immortalis » vel, « corpus cadit », habet utique prioritatem quamdam causalitatis prae universali eiusque descensu distributivo. « ergo ómnis spiritus est immortalis, ergo et hic et ille et ille alius »: ex quo fit ut integrum compositum syllogisticum regulari dicatur a nexu illativo inter antecedens et consequens; attamen id minime significat enunciationem absolutam vel universalem vere esse in se hypotheticam, nec fundare syllogismum hypotheticum. Praeterea, non est verum quod syllogismus hypotheticus reduci nequeat ad habendum tres tantum terminos; vel enunciatio hypothetica, ad duos. Etenim constat in primis a priori quod omne iudicium, cum sit compositio quaedam intellectus et compositio intellectus sit signum identitatis eorum quae componuntur, habere debet unum aliquod subiectum unumque praedicatum ei correspondens, saltem ut correlativum suo relativo. A posteriori autem: sit iste syllogismus hypotheticus « Si mundus existit, et Deus existit, atqui mundus existit, ergo et Deus existit »; numquid impossibile est illum redu-

(1) Ex S. Thoma q. II de Veritate, a. 7.

(2) Cf. etiam Boethium de Syllogismo hypothetico; apud Migne P. L. v. 64

cere ad simplicem? Nobis non videtur. Revera enim possumus illum sic modificare : « Mundus existens est inferens Deum existentem, atqui mundus existens existit, ergo existit aliquid inferens Deum existentem, ac proinde ipse Deus existit ». In quo syllogismo, qui rite discernat existentiam mere apprehensam et signatam ab existentia affirmata et exercita, tres tantum terminos, legitime dispositos, reperiet.

ARTICULUS QUARTUS.

De aliis formis argumentationis reducibilibus ad syllogismum.

156. Aliae formae argumentationis. differentes quodammodo a syllogismo sed ad syllogismum tandem reducibiles, sunt, ut diximus : Enthymema, Polysyllogismus, Epicheréma, Sorites et Dilemma.

157. **Enthymema** est veluti syllogismus obtruncatus : et sic dicitur, quia una ex eius praemissis reticetur in animo (ἐν ᾠσῇ). Ut v. g. : « Summum bonum est amandum, ergo Deus est amandus ». Definiri ergo potest : argumentatio syllogistica in qua ex alterutra praemissarum statim infertur conclusio. Praemissa in animo subintellecta et retenta, indifferenter potest esse vel maior vel minor : altera quae profertur, quasi anthomastice vocatur *antecedens*, sicut et conclusio, *consequens*. Ex quo patet enthymema reduci omnino ad syllogismum, et ad unicum syllogismum.

Haec argumentandi forma communissima est in quotidiani vitae usu, et quam ideo Aristoteles videtur ab initio definiisse in Topicis, syllogismum imperfectum ex verisimilibus vel signis. Quin immo saepe unica propositione exhibetur, cum antecedenti implicito : et tunc vocari solet *sententia enthymematica* ; sicut v. g. « culpa, malorum omnium pessimum, est omni studio vitanda ».

Ut autem sciatur quanam syllogismi praemissa reticeatur et cuiusmodi ea sit, quinam medius terminus et in quam figura dispositus : sufficit considerare antecedens et consequens.

158. **Polysyllogismus** est argumentatio syllogistica in qua conclusio unius syllogismi assumitur tamquam praemissa alterius, et sic deinceps, quantum oportet. Exemplo sit haec: « Quod est intellectivum est spirituale; sed anima humana est intellectiva: ergo est spiritualis. Atqui rursus quod est spirituale est naturaliter immortale: ergo anima humana est naturaliter immortalis ». Reducitur, ut patet, ad plures syllogismos subordinatos.

159. **Epicherema** (ab ἐπιχειρῶ, argumentor) est argumentatio syllogistica in qua utrique vel saltem alterutri praemissae adiungitur probatio vel propositio probativa. V. g.: « Substantia spiritualis est incorruptibilis: quia simplex et intrinsece independens in suo esse a materia. Atqui anima humana est spiritualis: quia intelligit et vult. Ergo anima humana est incorruptibilis ». Quae argumentatio reducitur ad plures syllogismus, et habet aliquid simile cum Polysyllogismo; sed ab eo simpliciter differt. ut alia syllogismi modificatio.

160. **Sorites**, sic dictus a σορὴς acervus, quasi acervalis argumentatio, est argumentatio syllogistica constans ex pluribus propositionibus ita dispositis, ut praedicatum primae fiat subiectum secundae, praedicatum secundae subiectum tertiae et sic deinceps: donec perveniatur ad conclusionem ex subiecto primae et praedicato ultimae. Talis est ista: « Anima humana est intelligens: intelligens est spirituale: spirituale est immortale: ergo anima humana est immortalis ».

Vis illativa huius argumentationis fundatur in eo quod, ex una parte subiectum respectu praedicati se habet ut conditio vel antecedens ad conditionatum vel consequens; ex alia vero parte constat quod quidquid sequitur ex consequenti sequitur etiam ex antecedenti, et quidquid repugnat consequenti repugnat etiam antecedenti. Et hoc est habet pro fundamento principium, quod ex affirmata conditione licet affirmare conditionatum, et ex negato conditionato negare conditionem. Unde patet quod Sorites resolvitur in tot syllogismos 1^{ae} figurae, cum totidem diversis mediis terminis, quot sunt praemissae, una minus: habita nempe ratione primae et secundae praemissae quaecuni eo medio termino coniunguntur: ita ta-

men ut conclusio argumentationis dependeat ab ultima praemissa. Unde et patet quod in Sorite praemissae omnes debent esse affirmativae, praeter ultimam, quae potest esse negativa cum negativa conclusione; et omnes universales, praeter primam quae se habet ut minor et potest esse particularis cum particulari conclusione.

Si forte adsit aliqua alia forma Soritis, ea non est in usu. Quae autem est in usu et relata a nobis fuit, minime confundenda est cum sophismate quod dicitur Sorites Chrysippeus: quo Chrysippus cavillabatur eadem grana in acervo tritici esse simul pauca et multa; eo quod pauca per unius additionem non evaderant multa, sicut nec multa, per unius subtractionem, pauca. Quae est cavillatio: quia multa et pauca dicunt rationes indeterminatas et relativas, et, uno subtracto vel addito, iam non amplius omnino sicut prius pergunt esse multa vel pauca. Dum e contra noster Sorites est legitima argumentatio; similis Polysyllogismo, sed simpliciter ab eo diversa.

161. **Dilemma** (α δις et λήμματα) est argumentatio in qua, duabus partibus disiunctive propositis adversario ad eligendum, utracumque pars eligatur, aliquid contra ipsum concluditur. Qua de causa vocatur etiam syllogismus cornutus, propter duo quae praefert cornua, quibus utrimque impetit adversarium. Patet autem quod, si membra disiunctivae sint plura quam duo, argumentatio procedit eodem modo; mutato solum nomine in *trilemma*, *quadrilemma*, etc. Notum est exemplum dilemmatis Tertulliani adversus Traianum imperatorem, qui iusserat Christianos non esse quidem ex officio inquirendos, sed, si ab aliis deferebantur ad iudices, puniendos esse. Aut enim, aiebat Tertullianus, Christiani sunt nocentes civitati aut innocentes. Si nocentes: cur non iubes inquiri? si autem innocentes, cur puniri iubes? Atque ad hanc eandem argumentandi formam redit querela quam ipse Christus Dominus coram Caipha voluit manifestare ministro a quo alapan, ob factam responsionem, receperat. Quasi dixerit: aut male aut bene locutus sum; si male hoc demostra; si autem bene, cur me cedis?

Leges dilemmatis duae praecipuae sunt. Prima est quod propositio disiunctiva cui innititur sit completa, nec possit addi *tertium* ad quod adversarius confugiat: sive hoc tertium sit aliquid extraneum sive etiam neutrum vel utrumque. Contra quam legem peccat Socratis morituri dilemma saltem obiective et absolute consideratum: « Aut morte sensus omnis admititur, ut in sommo; aut anima ad feliciora loca migrat. Si primum, suaviter quiescam; si secundum, vivam feliciter ». Nam datur et hoc tertium, quod anima morti superstes ad loca infera descendat ut poenam luat. Secunda lex est, ne totum dilemma possit contra ipsum arguentem *retorqueri*. Quod tunc accedit, cum adversarius, eadem assumpta disiunctiva, ex utraque parte aliquid infert contra illud quod alter volebat concludere; et signum est medium terminum argumentationis, nedum utilem, esse potius nocivum arguenti. Tali laborat vitio dilemma quo usus est discipulus ille Protagorae quem Protagoras docuerat rethoricam eo condicto, ut si primam causam in foro discipulus vicisset, certam pecuniae summam solveret magistro; secus, nihil. Cum enim, condicti forte immemor Protagoras, iuvenem, qui nullam adhuc in foro egerat causam, citasset ad iudices pro suscepti laboris mercede solvenda: tunc discipulus: « aut pro me dicent iudices, aut pro te. Si pro me, nihil solvam, ex iudicum sententia; si pro te, etiam nihil, ex condicto ». Sed magister e contra: « Aut pro me aut pro te dicent iudices. Si pro me, mercedem solves ex iudicum sententia; si pro te, adhuc solves, ex condicto ».

Porro bene distinguendum est dilemma a syllogismo disiunctivo. In hoc enim ex duabus partibus disiunctive propositis in maiori, alterutra eligitur ab ipso arguente in minori. ut concludat quod intendat. Sed in dilemmate relinquitur *optio* eligendi alterutram partem adversario, et simul ostenderit quod, utramcumque elegerit, aliquid contra ipsum concludetur. Unde conclusio dilemmatis est propositio quaedam contradictoria eius quam vellet adversarius. Et ideo reduci videtur dilemma ad syllogismum conditionalem disiunctivum, seu habentem in maiori, pro antecedenti id quod vellet adversarius, et pro consequenti, enunciabile aliquod disiunctivum;

in minori autem negantem utramque partem disiunctivae. Sic v. g.: Si Traianus bene se gerit erga Christianos, aut illos iure punit innocentes aut non inquit nocentes. Atqui neutrum licet. Ergo non bene se gerit. Saepe etiam ita dilemma proponitur ut videatur potius reducendum ad Epicherema. Certe ad syllogismum est reducibile, et modo suo distinguitur ab omnibus aliis variationibus syllogismi.

ARTICULUS QUINTUS.

De altera specie argumentationis quae est inductio.

162. Transeamus ad considerandam argumentationem quae dicitur *inductio*, graece ἐπαγωγή.

De qua videndum: quid proprie sit, utrum et quandonam sit legitima argumentatio, et quomodo se habeat ad syllogismum. Deinde aliquid addemus de analogia et exemplo.

163. **De ratiocinio inductivo.** Ad inductionem seu argumentationem inductivam bene intelligendam iuverit praemittere aliquid circa ipsam operationem ratiocinii inductivi: quae saepe accipitur indiscriminatim pro signo ipsius quod proprie inductio vocatur. Est igitur generatim ratiocinium inductivum operatio qua intellectus noster per sufficientem cognitionem singularium inducitur ad cognoscendum aliquod universale (1). Scilicet: operatio qua intellectus noster, per sufficientem cognitionem singularium alicuius naturae respectu alterius communis praedicati, infert universaliter quod omne singulare illius naturae participat aliud commune praedicatum. Quia vero singularia non cognoscuntur directe a nobis nisi per sensum et experientiam: ideo ratiocinium inductivum breviter dici solet: « actus mentis quo a singularibus sufficienter expertis infertur aliquid universale ». Sicut si v. g. intellectus, cognito quod corpus A cadit, et corpus B cadit et corpus C cadit, et his inter se comparatis, deveniat ad cognoscendum quod casus connectitur cum natura corporis. et ideo

(1) Cf. S. Thomam in VI^{um} Ethicorum l. 6^a.

concludat quod omne corpus cadit. Conferri potest de hac re S. Thomas in I Metaph. l. 1^a; ubi egregie distinguitur *sensatio* unius rei; *memoria* sensitiva eiusdem: *experientia* sive *experimentum*, quod est collectio ex multis memoriis de uno; et *inductio*, quae resultat ex multis collatis experimentis de similibus. Ad cuius rei explicationem affert Aristoteles (1) exemplum ex pugna. Sicut enim aliquando, fusa acie et fugientibus militibus, consistit ex fugientibus unus paratus ad pugnandum; deinde alius, qui adiungitur primo; et iterum alius: donec revocetur agmen; ita proportionaliter, dum cognitionibus fluxis et delabentibus animus cognoscit per sensum sensibilia, sistit in eo per speciem fixam sui cognitio intellectiva alicuius singularis, deinde alterius, et alterius: donec formetur cognitio de universali.

164. Multa tradiderunt recentiores ad recte procedendum in ratiocinio inductivo: praesertim post Franciscum Baconem dictum Verulamium, qui feliciori exitu, quam antiquus eius praecessor Rogerius Baco e saeculo 13°; causam inductionis promovit. Et pro diversis adiunctis multiplicem proposuerunt methodum: sicut v. g. Stuart Mill, qui methodos omnes reduxit ad quatuor, praesentiae nempe vel concordantiae, absentiae vel discrepantiae, et residuorum variationum concomitantium. Sed non est putandum quod veteres, maxime vero Aristoteles, ignoraverint vim et modum inductionis. Quin immo Aristoteles melius quam recentiores distinxit inter actum rationii inductivi et signum eius quod est argumentatio inductiva, sicut etiam inter argumentationem ex parte materiae et ex parte formae; ac de ipso ratiocinio inductivo et argumentatione inductiva ex parte materiae, de qua utique recentiores bene sunt meriti, et Aristoteles bonas tradidit regulas. Quae regulae ab eo in Topicis tandem recapitulantur in hac una; quod considerentur singularium *similitudines convergentes* in naturam communem vel *dissimilitudines* a natura communi *divergentes*; seu brevius, connexio alicuius praedicati communis cum una aliqua natura. Tunc enim intellectus,

(1) In II Post Anal. c. XI. - Ubi Cf. et Sylvestrum Maurum.

quasi naturaliter provocatus a tali convergentia vel divergentia, quae profecto debet et ipsa habere suam rationem sufficientem essendi : primo aliquid iudicat convenire vel non convenire alicui naturae absolute sumptae, deinde statim infert eius descensum distributivum ad omnia, si non etiam sola, individua talis naturae, sicut late dictae *proprietas* ad inferiora speciei.

Ex quo sequitur quod absque ullo dubio ratiocinium ipsum deductivum et inductivum specificè differunt et quodammodo opponuntur, sicut et analysis et synthesis. Quamvis enim utrumque sit processus mentis a noto ad ignotum ; tamen in uno *motivum assensus* est ipsa sola consideratio naturae subiecti et praedicati ; dum in altero est consideratio inferiorum, quae sunt quadantenus extrinseca et contingentia respectu ipsius naturae : et ideo primum natum est probare maius extremum de minori extremo per medium, secundum vero, maius extremum de medio per minus extremum.

165. **Quid inductio** seu argumentatio inductiva proprie sit iam patet ex dictis. Nempe : est argumentatio in qua ex singularibus sufficienter enumeratis infertur aliquid universale ; sive singularia sint striete talia, sive minus universalialia respectu magis universalium. Unde procedit a partibus enumeratis ad totum. Nec proprie fundatur in connexione extremorum cum uno tertio, sed in connexione inferiorum singularium cum suo superiori universali. Ad rem Aristoteles (1) : « Quum τῶν AC medius sit τὸ B ; si per C ostendimus τὸ A inesse τῷ B... ; sic facimus inductiones... Nimirum τῷ C omni inest τὸ A... Verum etiam τὸ B... omni inest τῷ C. Si ergo *convertitur* τὸ C cum B, nec medium excedit : necesse est τὸ A inesse τῷ B. Demonstratum est enim... quod si duo quaedam eidem insint, et cum altero ipsorum convertitur extremum, etiam alterum praedicatum insit. Oportet autem considerari τὸ C id quod ex *omnibus* singularibus est compositum ; inductio enim per *omnium* enumerationem procedit ». Quare, cum Sylvestro Mauro in l. c. Aristotelis, huc redit inductio » : « Omne quod

(1) In II Pr. Anal. c. 29.

est equus vel mulus etc.: est longaevum; sed omne animal non habens bilem est vel equus vel mulus etc.: ergo omne animal non habens bilem est longaevum ». Vel etiam, sic: Corpus M cadit, Corpus N cadit, Corpus R cadit, Corpus S cadit etc.; sed haec sunt omne corpus; ergo omne corpus cadit.

Ut patet, inductio, prout est argumentatio concludens ratione formae, fundatur in convertibilitate seu reciprocatione omnium partium subiectivarum cum suo toto universali. Et sic est legitima argumentatio: utpote oratio quaedam explicans illationem unius ex alio, consequentis nempe ex antecedenti. Quod quidem consequens, licet virtualiter contineatur in antecedenti, tamen formaliter differt ab ipso. Quia quaelibet simplex enumeratio singularium alicuius naturae non est formaliter idem quod universalis distributio termini eiusdem naturae.

166. Inductio completa et incompleta. Si autem quaeratur quandonam enumeratio singularium censenda sit sufficiens ad inferendum universale: respondemus cum distinctione inter argumentationem ex parte materiae et argumentationem ex parte formae. Nam ex parte materiae, valent ea quae diximus de ipso ratiocinio inductivo: quod certa regula statui nequit, sed ex adiunctis, aliquando plura, aliquando pauciora singularia sufficiunt ad manifestandam connexionem praedicati communis cum communi natura. Ex parte vero ipsius formae, tunc est sufficiens enumeratio singulari, cum accipiuntur, vel actu vel virtute, omnia quae continentur sub universali concludendo. Et, si quidem actu omnia enumerentur, habetur *inductio completa*, seu formaliter completa: quo in casu, post enumerationem singularium, addi solet formula, *et haec sunt omnia*, vel, *et non sunt plura*. Sic v. g. licet arguere: « Logica non demonstrat existentiam entis rationis, quod est eius subiectum; nec Mathematica existentiam quanti; nec Physica existentiam entis mobilis; nec Ethica existentiam honesti; nec Metaphysica existentiam entis. Et haec sunt omnes scientiae. Ergo nulla scientia demonstrat existentiam sui subiecti ». Si vero singularia sint solum virtute omnia enumerata, tunc ha-

betur ea quae dicitur *inductio incompleta*, seu solum virtualiter completa. Atque in isto casu post quorundam singularium enumerationem addi solet formula, *et sic de reliquis*. Idque ut plurimum contingit in scientiis naturalibus: quemadmodum et in allato exemplo de casu gravium.

167. De habitudine inductionis ad syllogismum disputatur utrum inductio ita specificè differat a syllogismo ut ad syllogismum reduci nequeat. Sed, si retineatur distinctio iam a nobis tradita inter ipsum ratiocinium inductivum et eius signum, responsio non videtur admodum difficilis. Nam certe ratiocinium deductivum et inductivum non solum specificè differunt sed et quodammodo opponuntur. Et in hunc sensum inductio non reducitur ad syllogismum; nec similiter signum internum ratiocinii inductivi, inquantum huiusmodi, ad signum deductivi. At vero si argumentatio inductiva, ipsaque inductio, accipiatur, ut communiter solet, pro signo externo ratiocinii inductivi; tunc reducitur omnino ad syllogismum, et praecise ad syllogismum in Barbara (1). Non enim valet, nisi praemitatur enumeratio quorundam singularium, quae stet loco maioris universalis cum collectione horum singularium pro subiecto propositionis et medio comparisonis; deinde addatur formula, *et haec sunt omnia*, vel. *et sic de reliquis*, quae stet pro minori, etiam universali, cum eodem medio pro praedicato. Ideo saepe Aristoteles, loquens generatim de syllogismo, completitur utramque speciem ratiocinii. Et iuxta haec videtur benigne intelligendum esse id quod in sua Logica Ioannes a S. Thomas (2) disserit in reprobationem apponendae illius formulae, pro formalitate inductionis, *et sic de reliquis*: quatenus nempe ipse respiciebat potius operationem ratiocinii inductivi. Nec mirum quod haec operatio non habeat proprium signum eaternum. Nam teste Aristotele (3), inductio, non ad habitum scientiae, neque ad habitum discursivum, proprie pertinet; sed ad habitum principiorum scientiae. Quae melius alibi explicabuntur.

(1) Cf. Sylvestrum Maurum in II Pr. An. l. c.

(2) q. VIII, a. 2.

(3) in II Post. Anal. c. XI.

168. **De argumento analogiae.** De analogia, quae semper *similem* quamdam rationem significat ad perfectam convenientiam non pervenientem, loqui possumus in unaquaque e tribus operationibus mentis nostrae. Et sic loquimur de termino communi analogo; de iudicio quod analogice applicatur pluribus; et etiam de argumento ex analogia, vel simpliciter de analogia. Hoc ultimo sensu accipitur analogia pro argumentatione in qua id quod certo convenit omnibus inferioribus alienius naturae infertur convenire et aliis quae sunt similia primis in aliqua alia communiori natura: seu brevius, in qua ex similibus concluditur ad aliud simile. Exemplo sit ista: « Omnis fungus ligneus vel pratensis bonus est, et habet hanc figuram et hunc colorem; sed iste vel isti habent eandem figuram et eandem colorem: ergo boni sunt » Quae argumentatio manifestum est quod probabilitatem quidem gignit et viam sternit ad legitimam inductionem, sed certitudinem de se gignere non valet. Aut enim procedit a maiori non universaliter probata aut convertit in minori partem cum toto.

Ex quo etiam patet quod argumentatio analogiae revera non differt specificè ab exemplo, de quo potius egit Aristoteles (1); nisi forte in eo quod exemplum ab uno tantum simili vel a paucioribus similibus procedit ad aliud simile.

169. **De exemplo.** Exemplum. « quod est inductio quaedam imperfecta » iuxta Sylvestrum Maurum in l. c. Aristotelis: definiri potest modus argumentandi in quo infertur aliquid convenire vel non convenire alicui ex eo quod conveniat vel non conveniat alteri simili, vel quibusdam aliis similibus. Sicut si quis, exempli gratia, inferat aliquem virum doctum sequi debere philosophiam scholasticam, ex eo quod alius, qui eam non sit secutus, male se habuerit. Quanta sit huius argumenti utilitas, patet; sed, non secus atque analogia, deficit a perfectione illationis. Et etiam « hinc patet, iuxta praefatum auctorem, differentia exempli a syllogismo et inductione. *Syllogismus ex toto procedit ad partem... Inductio ex partibus procedit ad totum... Exemplum ab una parte nota*

(1) In II Pr. Anal. c. 30.

procedit ad alteram partem ignotam, cum utraque contineatur sub aliqua ratione communi ».

ARTICULUS SEXTUS.

De effectu argumentationis.

170. Superest ut consideremus argumentationem ex parte materiae, circa quam versatur et ex qua sortitur complementum et finem suum qui est adeptio veritatis et scientiae.

Haec autem consideratio duplex esse potest: vel *categorica*, quae respiciat conditiones praemissarum seu antecedentis in ordine ad veritatem sive resolvendam sive inveniendam a nobis, quales *revera* sint; vel *hypothetica*, quae, *suppositis* quibusdam praemissarum conditionibus respectu veritatis, inquit effectum qui habebitur in conclusione. Atque haec altera consideratio nunc superest facienda, ut compleatur prima pars logicae, quam diximus minorem.

Iamvero, praemissae vel sunt omnes verae: et habetur demonstratio. seu argumentum demonstrativum; vel saltem una est tantum probabilis: et habetur argumentum probabile seu proprie disputatio; vel tandem saltem una est solum apparenter vera et reapse falsa; et habetur fallacia seu sophisma vel argumentum sophisticum. Dicendum ergo superest de argumento demonstrativo, probabili et sophistico. Et utimur hic voce ista, argumento, potius quam argumentatione: quia illud videtur addere supra hanc respectum aliquem ad veritatem consequentis. Unde Ioannes a S. Thoma (1) non dubitat asserere quod « in hac parte fallimur et aequivocamus, si existimamus idem esse consequentiam et argumentum: quae tamen longe differunt, quia argumentum pertinet ad probationem, consequentia vero ad ipsam illationem et formam consequendi unum ex altero »; « argumentatio autem et consequentia idem sunt ».

(1) In Logica I p. q. VIII, a. 1 et 2.

§ 1^a.*De argumento demonstrativo.*

171. **Quid demonstratio.** Dupliciter demonstratio ab Aristotele definitur (1). Uno modo ex ordine ad effectum quem causat argumentum; et alio modo ex materia ex qua constat: scilicet ex causa finali et ex causa materiali. Prima igitur definitio demonstrationis est esse « syllogismus scientialem », seu *argumentum scientificum*: quasi faciens scire. Scire autem arbitramur cum causam existimamus cognoscere propter quam res est, quod illius causa est, et non contingere hoc aliter se habere»: idest cum scientiam rei habemus, quae est certa cognitio rei per suas causas. Et sic v. g. qui cognoscat, luam, utpote luce propria carentem, ob interpositam terram inter solem et ipsam, semper eclipsim pati; et in quibusdam adiunctis terram de facto interponi: iure dicitur demonstrare eclipsim lunae. Altera definitio demonstrationis est, quod sit argumentum « ex veris, et primis, et immediatis, et notioribus, et prioribus, et causis conclusionis ». Quae tamen omnia facile possunt subintelligi in eo quod dicitur esse *argumentum ex veris, nempe certo praecognitis* (2).

Porro utraque definitio bona; sed altera videtur magis essentialis, quia ex causa intrinseca. Potest autem ex utraque una confici, sic, ut dicatur demonstratio: argumentum quod ex veris et certis veram et certam infert conclusionem. Et notetur quod argumentum demonstrativum, seu apodicticum, vocatur etiam *cogens*, quia cogit mentem ad assensum; vel *iudicativum* et *resolutorium*, quia « iudicium est cum certitudine scientiae; et iudicium certum de effectibus haberi non potest nisi resolvendo in prima principia » (3).

Quod si quaeratur utrum demonstratio fiat solum per syllogismum, an etiam per inductionem: patet ex antea dictis

(1) In I Post. Anal. c. 2.

(2) Cf. Ioannem a S. Thoma, Logica, II p. q. XXV. a. 1.

(3) Ex S. Thoma in I Post. Anal. l. 1^a.

responsionem dandam esse affirmativam, si tamen inductio accipiat prout est reducibilis ad syllogismum.

172. De principiis demonstrationis. Praemissae omnes verae et certae, cum habeant prioritatem quendam respectu conclusionis et causalitatem ad illam, bene possunt et debent generatim dici *principia* demonstrationis; etsi tantum fortasse proxima, seu ex quibus alia et non etiam quae non ex aliis, deducuntur. Illa vero ex quibus alia et quae non ex aliis, speciatim *prima principia* dicuntur, vel anthonomastice *principia*. Et quaedam sunt *communia* omni scientiae; quaedam, *propria* cuilibet scientiae. Atque illa quidem appellantur *axiomata seu dignitates*, ut v. g. quod nihil est sine ratione sufficienti, vel quod omnis effectus causam postulat: quae naturaliter ab omnibus praehabentur et per se digna sunt quae admittantur, quin possint vere doceri. Haec autem potius appellantur *positiones*, quae possunt aliquatenus doceri; et subdividuntur in *definitiones* et *postulata*: prout sunt enunciabilia quaedam quae definiunt subiectum scientiae de qua agitur, vel declarant primam aliquam proprietatem subiecti. Quae postulata, in scientia de qua agitur, supponi debent, et nequeunt probari nisi per principia superioris scientiae. Et sic appellantur, quia, « ut geometrae solent non omnia docere, sed *postulare*, ut quaedam sibi concedantur, quo facilius quae volunt explicent: sic » (1) et omnis qui scientiam aliquam docet, oportet quod a discente quaedam postulet seu praerequirat ut per se admittantur ad scientiam inchoandam.

173. Demonstratio propter quid, et quia. Nunc veniunt considerandae praecipuae divisiones demonstrationis. Quarum prima est in *propter quid, et quia*.

Demonstratio propter quid est illa quae veritatem aliquam demonstrat ex eius propria causa, vel quasi causa, cognita ut tali: ac veluti usque ab eius radice. Intelligitur autem propria causa alicuius veritatis, proxima ipsius ratio ontologica. Sic v. g. demonstramus incorruptibilitatem animae humanae ex eius spiritualitate: et infinitatem perfectionis Dei, ex absoluta divini esse puritate.

(1) Ex Tullio, de Officiis, L. III. c. 7.

Demonstratio quia est illa quae veritatem aliquam demonstrat aliunde quam ex propria eius causa: sive id fiat per effectum, sive per causam remotam, sive per aliquid aliud cum quo veritas illa connectitur sed a quo non per se oritur. « Ad hoc pertinet illud exemplum quod affert Philosophus hic, de illo qui interrogatus an essent tibicines in Scythia, respondit ne quidem esse viros: quod fuit vere causa valde remota » (1), quae non convertitur cum suo effectu, sed, cum in effectum remote solum influat, illum excedit. Sic etiam se habet demonstratio existentiae Dei ex mundanis effectibus. Et universim notari potest quod demonstratio *quia* melius respondet quaestioni *an sit* aliquid; demonstratio autem *propter quid* respondet melius quaestioni *quid sit* aliquid vel quomodo sit.

174. **Demonstratio a priori et a posteriori** est altera demonstrationis divisio, ex eo desumpta quod ostendatur veritas alicuius rei per aliquid ontologice prius ipsa, scilicet per causam sive proximam et propriam sive remotam; vel per aliquid ontologice posterius, scilicet per effectum. Sic v. g. a priori ostendimus dari vitam vegetativam in homine, quia hic est vivens corporeum; et a posteriori, dari aetherem, vel simile quid, inter sidera, quia haec lucem nobis transmittunt, nec certe in distans. Ex quo patet quod ipsa et praecedens divisio demonstrationis sunt inverso modo inaequaliter connexae. Omnis enim demonstratio propter quid est a priori, sed non e contra; et vicissim omnis demonstratio a posteriori est quia, sed non e contra: cum admittat etiam demonstrationem per causam remotam, vel per aliquid concomitans seu simultaneum. Unde et patet quod ista divisio, nec est proprie adaequata, nec opponitur praecedenti, quae adaequata est.

Nec bene recentiores aliqui, post Kantium, demonstrationem a priori et a posteriori confundunt cum ea quae fit independenter vel dependenter ab experientia; quaeque melius videtur posse appellari ut in numero sequenti.

(1) Cf. Ioannem a S. Thoma, Logica. II p. q. XXV a. 4 et sq.

175. Demonstratio analytica, synthetica et mixta; prout omnes praemissae sunt analyticae, sensu iam explicato ubi de iudicio, vel omnes syntheticae, vel partim analyticae et partim syntheticae. Et sic v. g. demonstratio exiptionis Dei mixta est ex iudicio analytico et ex iudicio synthetico.

176. Demonstratio directa et indirecta, quae vocatur etiam ostensiva et ad impossibile seu ab absurdo, est quarta quaedam divisio demonstrationis, ex eo desumpta quod medius terminus repetatur ex vero aliquo intrinseco rei demonstrandae, vel ex falso quod sequeretur ex eiusdem rei negatione. Et sic indirecta est demonstratio immortalitatis animae humanae ex eo quod secus frustra esset naturale nostrum de siderium beatitudinis.

Haec divisio adaequata est, et latissime patet; et reducitur tandem ad syllogismum conditionalem, in quo ex negato conditionato infertur negatio conditionis. Cum demonstratione autem indirecta similitudinem quamdam referunt istae aliae, quae eo tendunt potius ut probent argumentum adversarii non esse probativum. Nempe (1).

Argumentum negativum: per quod ostendimus *contradictoriam* conclusionis nostrae *nullum* pro se habere argumentum. Unde et in ipsum adversarium reiicimus onus probandi. Et ideo, sicut fas est dicere quod licitum est quidquid non prohibetur; ita similiter et hoc: quod gratis asseritur, gratis negatur, seu negatur impune.

Argumentum instantiae in contrarium: quo assertam ab alio veritatem aliquam universalem per casum particularem contra obiectum dextruimus; vel, generalius, quo positive impetimus positionem alterius, sive ob defectum ex parte materiae sive etiam ex parte formae argumentationis.

Argumentum ad hominem: quo ex aliquibus ab adversario admissis, etsi a nobis non probatis, aliquid pro nobis contra ipsum concludimus. Fundatur hoc argumenti genus in ea lege argumentationis quod ex vero quidem non sequitur nisi ve-

(1) Cf. Tongiorgi, *Dialectica*, L. IV, a. 2.; et Aristotelem in II Pr. Anal. c. XXI et sq.

rum, sed ex falso potest sequi tum falsum tum verum. Atque eo tandem tendit ut ostendatur adversarius secum ipse pugnare, et propterea aut sua relinquere debere principia, aut ad nostram accedere conclusionem.

Retorsio argumenti: qua, utentes nos iisdem praemissis vel eadem conclusione qua utitur adversarius, aliquid non contra nos sed contra ipsum concludimus. Et sic v. g. ex erroribus, unde velit aliquis negare possibilitatem certitudinis, licet potius inferre alicuius certae veritatis existentiam.

Inversio argumenti: qua utimur nos pro nobis ipso medio termino quo adversarius contra nos. Quae argumentandi ratio in hoc differt a praecedenti quod potius est officiosa nobis quam dannosa aliis, potius defensiva nostri quam aliorum offensiva.

Sunt et aliae formae argumenti indirecti: quae tamen magis praxim respiciunt disputationis litigiosae, de qua postea.

177. Demonstratio progressiva et regressiva duobus modis intelligi potest. Uno modo, improprie, secundum quod significet actum rationis « procedentis de noto ad ignotum », ita ut, « quando cognoscitur primum », per se adhuc ignoretur secundum; vel ita ut secundum, cognitum ex primo, resolvatur in primo (1). Sed, ut patet, acceptio ista omnino impropria est. Non enim dividit ipsam demonstrationem; sed actum ratiocinii, secundum *viam acquisitionis vel resolutionis* scientiae: quarum altera proprie a demonstratione respicitur. Alio modo dividitur proprie demonstratio in progressivam et regressivam, prout significat progressum intellectus a praemissis notis ad conclusionem ignotam cognoscendam, sive primo cognoscendam sive etiam reflexe ut fluentem a praemissis: idque praesertim locum habet in demonstratione a posteriori, cum ex effectibus progredimur ad causam; vel significat regressum intellectus a conclusione quadam habita ex principiis et iam ut firma supposita ad ipsamet principia consideranda, utique sub aliqua alia formalitate quae non sit esse fundamentum illius conclusionis. Hoc modo saepe ex causa prima cognita ex effectibus mun-

(1) Cf. S. Thomam. in I p. q. XIV a. 7.

danis revertimur ad alia demonstranda circa eosdem mundanos effectus. Et haec demonstratio circulum quemdam continet, sed non vitiosum; etsi iam denominatio haec demonstrationis circularis, ceteroquin capax benignae interpretationis, male audit: quod non contingit pro regressiva.

§ 2^a.

De argumento probabili.

178. Quamplurima de hac re tradit Aristoteles in suis octo libris Topicorum; et alii post ipsum, ubi de inventionem. Ex his pauca quaedam in praesenti seligemus, quantum requiritur a logica minori.

179. **Quid argumentum probabile** vel argumentatio probabilis. Argumentum probabile potest essentialiter definiri, illud cuius aliqua saltem praemissa est solum probabiliter vera: idest praeseferens rationem aliquam cur admittatur, sed non cogens seu necessitans mentem ad assensum. Ex effectu autem definiri potest, illud quod gignere valet opinionem, et non certitudinem: idque non ratione formae, sed ratione materiae.

Porro, quia argumentum de se dat potius intelligere argumentationem in bona consequentia cum addita vi probativa ex parte materiae: ideo argumentum probabile, et multo magis sophisticum, manifestum est quod elongatur a ratione argumenti; ac proinde, licet ordinem quemdam contineat ad veritatem ex parte materiae; non tamen sine sufficiente motivo solet appellari indiscriminatim argumentum vel argumentatio. Quod minus recte affirmaretur de argumento demonstrativo.

180. **Denominationes argumenti probabilis** plures exant quae merentur aliquam explicationem. Sunt autem praecipuae istae tres: primo, quod argumentum vel argumentatio probabilis dicitur etiam *incentiva*, seu inquisitiva, tentativa; deinde, *dialectica*, seu disputabilis, a *διαλέγουμαι*; tertio, *topica*. Ratio primae denominationis est, quia quum aliquis veritatem aliquam ipsi novam, non solum nanciscitur, sed vere

invenit, quasi « *negotians*, scientiam ignoti » (1): tunc per se primo occurrunt rationi inquirenti ea quae ad finem obtinendum videntur utilia, id est ad verisimilia seu probabilia. Sed verisimilia haec plura sunt quam vera; et ideo ratio inquisitiva per se primo non convertitur nisi ad communia, per argumentum analogiae, quod ex se conclusionem gignit solum probabilem. Quin et vicissim omnis argumentatio probabilis per se non est nisi inventiva. Neque enim datur medium pro ratione inter actum inveniendi seu inquirendi et actum iudicandi de inventis, sicut nec inter viam et terminum. Unde, quoniam per se solum in termino inquisitionis, dum iudicat, mens procedit eum certitudine scientiae: superest ut argumentatio inventiva seu inquisitiva dicatur probabilis (2).

Ratio alterius denominationis est, quia argumentatio probabilis, et procedit ex praemissis in utramque partem contradictionis disputabilibus, et ad conclusionem ducit in utramque partem disputabilem; quaecumque demum sit causa cur disputatio ineatur.

Tandem argumentatio probabilis appellatur etiam topica, quasi ex locis communibus deprompta, et ideo superficialis. *Loci* enim seu sedes argumentorum pro solvendo aliquo problemate in qualibet scientia, quae post Aristotelem tradi solent, de se tantum exhibent ea quae inquirenti aliquid statim apparent *in superficie*, veluti *signa* quaedam probabilia veritatis; nec possunt esse nisi principia quaedam desumpta ex intentionibus logicis: ut v. g., « si unum contrariorum dicatur multipliciter, et aliud multipliciter dicetur ». Quae quidem principia, etsi certa in sua logica generalitate; non tamen exigunt certam applicationem in omni materia et scientia per quam vagantur. Et ipsorum pauca quaedam sunt velut instrumenta generalia; et multa alia, instrumenta specialia: quae rursus, pro maiori vel minori locorum generalitate, vocata fuerunt a veteribus *maximae*, vel *differentiae maximarum*. Omnia vero, ex ipso Aristotele (3), eo tendunt

(1) Ex B. Alberto M. in I Topicorum, c. I.

(2) Cf. S. Thomam. in q. XIV de Veritate, a. 1.

(3) In I Topic, c. III et sq.

ut media suppeditent ad solvendum aliquod *problema dialecticum*, sive speculativum sive practicum, quod necessario versabitur circa praedicatum subiecto attribuendum, vel ut genus, vel ut proprium, vel ut accidens: ordinando cum genere etiam differentiam, et cum proprio speciem seu definitionem.

181. De usu *argumentationis dialecticae* hoc dicendum occurrit, quod speciali quodam titulo usus attribui debet argumentationi dialecticae: quatenus nempe docet modum utendi ipsis principiis logicalibus ad aliqualem demonstrationem tentandam etiam in aliena materia aliarum scientiarum. Unde et ista pars logicae, quamvis, prout est utens, non est scientia; tamen, et prout est docens et prout est utens, manet adhuc logica.

182. Hic autem dicendum esset aliquid circa methodum inveniendi scientiam. Sed satius ducimus rem hanc transmittere ad expletam tractationem de sophismatibus, ubi de methodo scholastica et scholastica disputatione.

§ 3^a.

De argumento sophistico.

183. **Quid argumentum sophisticum.** Argumentum sophisticum generatim est illud quod videtur aliquid concludere, sed revera non concludit: sive id contingat ratione formae sive ratione materiae, sive ex intentione decipiendi aliquem alium sive praeter intentionem. Paucis: *argumentum apparens*. Semper tamen requiritur in eo apparentia quaedam veritatis et consequentiae et sinceritatis. Nam secus, ex manifeste falsis vel inordinatis nulla prorsus fit argumentatio. Atque in hunc sensum omne *argumentum* sophisticum dici potest *fallax* seu *fallacia*, etsi minime prolatum cum intentione fallendi aliquem; vel etiam, simpliciter *sophisma*. Unde in genere dici poterit etiam argumentum sophisticum illud quod, quantum est de se, causa est fallendi (1). Attamen

(1) Cf. Opusculum S. Thomae de fallaciis, c. II.

184. **Denominationes argumenti sophistici** diversae, quae adhiberi solent, non proprie idem significant. Nam argumentum fallax *ratione formae* maxime illud in quo peccatur *ex inadvertentia*, proprie appellatur *paralogismus*, quasi similis syllogismo sed non vere syllogismus, vel apparens syllogismus. Per quamdam autem extensionem, aliquando syllogismus omnis apparens vel fallax, in quo peccetur ex inadvertentia, sive ratione formae sive etiam ratione materiae, vocatur paralogismus; etsi plerunque, cum in eo peccatur in materia, addi solet *paralogismus disciplinae*, vel syllogismus falsigraphus seu pseudographus: ut v. g. si quis putet se probare circulum quemdam esse alio duplicem, cum duplici superficie, quia duplo longiorem habeat radium (1).

Argumentum vero apparens vel fallax *ratione materiae*, ac maxime illud in quo peccatur *ex intentione decipiendi* alium, proprie appellatur *sophisma*; sicut et sophistae proprie appellantur ii qui ad eum finem seu metam talibus argumentis utuntur. Sed iam in praxi haec denominationes saepissime indiscriminatim usurpantur.

Quod attinet ad fallaciam, haec proprie est locus sophisticus; et significat modum argumentandi sophistice seu generatim fallaciter.

185. **De metis seu finibus sophistarum.** Ad hoc ut sophismata facilius solvantur, praestat, cum Aristotele (2), praemittere aliquid circa *metam* seu *finem* vel scopum, terminum ad quem ordinari possunt sophisticae argumentationes. Ordinantur enim certe ad aliquem finem.

Porro, facta suppositione quod generatim sophista pro suo fine habeat ut appareat sapiens, siquidem multo facilius est videri, quam esse sapientem: ac proinde, velit apparere vincens, et afficiens aliquo incommodo adversarium, eumque cogens ad aliquod absurdum: hinc tot erunt sophistarum fines quot absurda ad quae cogi possit is qui aliquid dicat.

(1) Cf Albertum M., et Sylvestrum Maurum, in I Elenchorum, sub initium.

(2) In Elenchorum C. III., et ibidem Sylvestrum Maurum.

Haec autem sunt quinque. Nam vel aliquid est absurdum ratione dictionis, vel ratione eius quod dicitur. Si ratione eius quod dicitur; tunc, vel est absurdum relate ad id quod alius dicit, et habetur contradictio seu *redargutio*, quae est praeconcessi negatio vel praenegati concessio ab eodem facta in eadem argumentatione. Vel, est absurdum in se simpliciter; et habetur *falsum*. Vel, est absurdum relate ad id quod communiter opinantur homines; et habetur *inopinabile* seu incredibile, etsi forte non falsum. Quod si absurdum se teneat ex parte dictionis; tunc, vel est absurdum propter incongruam locutionem seu propter vitium in contextu partium orationis: et habetur *soloeccismus*, vel universim barbarismus; ut puta: « tu scis hoc: hoc autem est lapis: ergo *tu scis lapis* ». Vel tandem, est absurdum propter inutilem eisdem rei repetitionem: et habetur *nugatio*.

Qui fines patet quod ordine quodam decrecentis momenti sese excipiunt. Maximum enim absurdum ad quod redigi possit adversarius est contradictio seu redargutio, quae peccat contra ipsum conceptum entis de quo agit Metaphysica, scientiarum philosophicarum regina; minimum autem est contra Rethoricam, cuius est ornate loqui; alia, medium obtinent locum.

186. De sophismatibus a logico solvendis. Ex nuper ostensis primum est concludere quod logicus, cuius est rationis actum dirigere ad veritatem, ea debet sophismata solvere quae cogere vellent nos ad contradictionem, vel ad falsum, quod reincidit in contradictionem. Atque haec est ratio cur Aristoteles (1) pronuntiaverit quod « syllogismi apparentes omnes reducendi sunt ad ignorantiam elenchi » seu contradictionis: quia nempe ii qui sic serio argumentantur nesciunt distinguere inter idem et diversum, sed confundunt unum cum alio. ignorantes non esse idem, idem et diversum. Quae etiam ratio est cur, etsi argumentatio sophistica de se capax est ingerere in nobis probabilitatem alicuius falsi et aliquem fallere; non tamen haec pars logicae putanda est tertium quid ab inventiva vel indicativa, sed sub diverso

(1) I Elench., C. V.

respectu ad utramque pertinet. Siquidem et invenire et iudicare quod aliquid sit falsum, pertinet ad inventionem vel iudicium de veritate.

187. Divisio fallaciarum. Fallacia, ut diximus, idem est quod locus sophisticus, vel modus argumentandi sophistice seu fallaciter. Fallaciarum autem quaedam sunt *in dictione*, et quaedam *extra dictionem*: secundum quod principium motivum deceptionis et causa falsae apparentiae se tenet ex parte vocis significantis, vel ex parte rei significatae. Ex parte vocis id contingit propterea quia una vox apud nos multa significat seu nata est significare, utpote universalis; unde et multiplicantur voces ad eandem rem sub diverso respectu significandam. Sed haec multiplex significatio potest esse vel realis vel solum apparens seu phantastica; et si realis, rursus vel actualis vel potentialis. Realis et actualis est « quando una vox in nullo variata multa significat: et hoc si sit in una dictione, dicitur *aequivocatio*, ut in hoc nomine, *canis*, pro latrabili, coelesti sidere et pro pisee marino: si in oratione: dicitur *amphibologia*: ut *liber Aristotelis*, id est ab Aristotele factus vel possessus » (1). Multiplex autem significatio unius vocis in potentia habetur « quando una vox aliquomodo secundum prolationem variata multa significat. Quod quidem est in dictione *secundum accentum*, ut *pendere*, secundum quod gravi vel acuto accentu profertur..., in oratione vero est *secundum compositionem et divisionem*: ut *duo et tria sunt quinque*: haec enim oratio diversa significat composite vel divisim prolata ». Significatio tandem unius vocis non est multiplex nisi apparenter « quando una dictio secundum rei veritatem unum significat, et videtur etiam aliquid aliud significare »: sicut *Catilina*, quae significat virum et simul tamen videtur foeminam significare; et habetur *figura dictionis*. Sex igitur sunt fallaciae in dictione: aequivocationis, amphibologiae, accentus, compositionis, divisionis, et figurae dictionis.

188. Quod attinet ad fallacias extra dictionem, ipsae « ae-

(1) Ex S. Thoma in Op. de fall. c. III et sq.

cipiuntur secundum quasdam generales entium conditiones ». Nam ens aliud est per se et aliud per accidens, perfectum seu simpliciter et imperfectum seu secundum quid ; oppositum et non oppositum ; idem et diversum ; prius et posterius ; causa et causatum ; unum et multa. Unde septem ordinante habentur fallaciae : *accidentis, dicti simpliciter et dicti secundum quid, ignorationis elenchi, petitionis principii, consequentis, non causae pro causa, plurium interrogationum ad modum unius*. Quare « sicut in fallaciis in dictione deceptio provenit ex eo quod unum nomen plura significans accipitur ac si significaret unum ; ita in fallaciis extra dictionem deceptio provenit ex eo quod aliquae res aliquomodo convenientes vel differentes, accipiuntur ut eadem simpliciter vel diversae ». Atque inde repeti potest ratio quaedam sufficiens divisionis fallaciarum extra dictionem. Nam fallaciae extra dictionem aut oriuntur ex eo quod res aliquomodo convenientes accipiuntur ut simpliciter eadem, aut ex eo quod res aliquomodo differentes accipiuntur ut simpliciter diversae. Neque enim contingere potest quod res penitus diversae habeantur ut omnino eadem ; nec vicissim quod res omnino eadem habeantur ut penitus diversae. Iamvero diversae res quae aliquomodo conveniunt in eodem et solum per fallaciam confundi possunt, vel se habent ut quid et quale ; vel ut totum quantum et pars quanti, vel generatim, ut ipsum aliquid et non ipsum : et habentur primae tres fallaciae. Res autem quae per fallaciam plus aequo distinguuntur, vel se habent generatim ut notum et notificatum, vel, ut antecedens et consequens ; vel, ut connexum cum causa et vera causa : et habentur alia tres fallaciae. Quod si res quae sunt multa et possunt accipi ut unum, non sicut oportet, simul confunduntur vel distinguuntur : habetur ultima fallacia. Ceterum constat inductione quod omnis fallacia extra dictionem ad unam aliquam e septem numeratis reducitur. Alia tentamina iam facta ad bonitatem divisionis demonstrandam, videri possunt apud B. Albertum M. in I *Elench.* tr. III, c. I.

Adhuc unum fortasse postulat explicationem : quomodo nempe ignorantia elenchi, quae est quasi generale principium

omnium fallaciarum, ponatur ut specialis fallacia extra dictionem. Ad hoc autem facilis est responsio. Nam proprie loquendo elenchus non est solum redargutio seu *contradictio* vel propositio contradictoria; sed *contradictio illata* per syllogismum, seu *argumentum contradictionis*. Et sic, pro quanto in sua definitione, continet ut genus, illationem vel syllogismum: vagatur per omnes fallacias; iuxta quem sensum et dici debet quod omnis error et deceptio repetitur tandem ex defectu logicae consequentiae in deducendis conclusionibus a primis communissimis principiis. Pro quanto vero continet, ut specificam differentiam, defectum ipsius contradictionis, sic constituit specialem fallaciam (1). Et confirmatur doctrina ista ex usu Scholae distinguendi prius in obiectionibus solvendis diversam significationem quae subesse possit eidem voci, et postea sub data distinctione, negandi consequentiam.

Nunc de singulis fallaciis aliquid magis in particulari.

189. De fallaciis in dictione. Fallacia aequivocationis est illa quae oritur ex diversa eiusdem termini acceptione. Et continet sub se tres modos: prout una dictio plura significat aequè principaliter, ut solet in proprie dictis aequivocis vel, unum principaliter et aliud methaporice; vel, diversi-mode significat ea quae accidunt partibus principalibus enunciationum. Exemplum primi modi: omnis canis est latrabilis; sed aliquod coeleste sidus est canis, ergo aliquod coeleste sidus est latrabile. Exemplum secundi: quidquid ridet, habet os; pratum ridet: ergo habet os. Exemplum tertii: qui surgebat. stat; *sedens* surgebat; ergo *sedens* stat.

190. Fallacia amphibologiae est illa quae oritur ex plurium significatione quam potest habere integra quaedam oratio. Et continet etiam sub se tres modos seu species. Quorum unus est, cum oratio aliqua principaliter plura significat ob diversam constructorum habitudinem, quin variet constructio-nem. Sicut si dicatur quod liber Aristotelis possidetur ab Aristotele; hic autem liber est Aristotelis. Alter modus, cum oratio potest plura principaliter significare ex eo quod cum ea-

(1) Cf. Opusc. S. Th. de fallaciis. c. XII.

dem dictione construi possit intransitive et transitive. Sicut : quod Socrates dicit se videre *hoc* vere videt; sed dicit se vivere columnam : ergo columna videt. Tertius modus : cum oratio unum significat principaliter et aliud methaporice. V. g. : qui *littus arat*, est propre mare ; sed qui clamat in deserto, littus arat : ergo qui clamat in deserto, est prope mare.

191. **Fallacia sensus compositi et sensus divisi**, quae duplex est, sed una alteri correlativa, et ideo simul explicanda, est illa quae oritur ex confusione sensus divisi cum sensu composito, vel sensus compositi cum sensu diviso. Et ista continet sub se tres modos. Et 1° verificatur in modalibus : sicut si dicatur quod impossibile est sedentem currere. Deinde in copulativis et disiunctivis : sicut v. g. quod duo et tria sunt minus quam quatuor vel quod sunt quinque ; vel, quod omne animal est rationale aut irrationale. In quo ultimo exemplo, propositio est vera in sensu disiuncto animalis et rationalis sed composito cum animali, non autem in sensu disiunctivo et diviso : quasi diceretur, aut omne animal est rationale, aut omne animal est irrationale. Tertio, in omnibus illis propositionibus quae particulas vel membra quaelibet incidentia continent diversimode coniungibilia cum diversis partibus propositionum : ut v. g. « ibis redibis non morieris in bello », vel, « ego posui te servum *existentem* liberum ».

192. **Fallacia accentus seu pronuntiationis** est illa quae oritur ex eo quod aliqua dictio diversimode pronuntietur. Idque contingit 1° quoad *accentum* proprie dictum ; qui potest esse acutus, seu acuens syllabam sive elevans, ut in Martinus ; vel gravis, seu deprimens syllabam et deponens, ut in Dominus, Lucas ; vel circumflexus seu prius acuens syllabam est postea deprimens, ut in Rôma = Róôma. Unde conficitur v. g. fallacia ista : quem iustum est pendére, iustum est et poenam pati ; sed bonum civem iustum est pendère : ergo iustum est bonum civem poenam pati. 2° ; quoad quantitatem temporis in prolatione syllabae, quae est productio in syllaba longa et correptio in syllaba brevi. Ex quo fit v. g. fallacia : omnis pōpulus est arbor ; sed ista gens est populus ; ergo est

arbor. 3°: quoad spiritum lenem nel asperum. Et sic exurgunt fallaciae ex confusione inter amare et hamare, inter haram et aram, inter οὐ ubi et οὐ non. 4°: quoad coniunctionem vel separationem plurium dictionum. Sicut si dicamus: tu es *qui es*: sed quies amatur ab omnibus: tu amaris ab omnibus. Cogites et exempla in linguis vulgaribus.

193. **Fallacia figurae dictionis** est illa quae oritur ex confusione duarum dictionum similium, quatenus una dictio alteri similis in ipsa dictione censeatur significare similem rem. Quod contingit 1° cum confunditur res unius generis, masculini vel foeminini vel neutrius, cum re alterius generis. 2°: cum res unius praedicamenti confunditur cum re alterius praedicamenti. Ut puta, si dicamus quod docere non est pati ab altero sed agere in alterum: ergo et habere aliquid; vel: quocumque socios habuisti in tua iuventute, et nunc habes; sed in tua iuventute habuisti socios iuvenes: ergo et nunc habes socios iuvenes. 3°: cum confunditur suppositum et substantia, vel substantia prima et secunda. Sic v. g.: Filius est alius a Patre: ergo est alia res. Circa quam ultimam fallaciam in dictione, quae est figurae dictionis, hoc praestat notare quod, ut dictio sit una, iam redimus ad fallaciam aequivocationis, omnes alias pervadentem. Sicut si dicamus: quem hodie vides est idem quem heri vidisti; sed heri vidisti sanum: ergo et hodie sanum vides. Nunc:

194. **De fallaciis extra dictionem. Fallacia accidentis** procedit ex eo quod quis putat omnia quae dicantur de aliquo subiecto posse etiam dici de iis quae subiecto accidunt, vel e converso. Et locum obtinet praesertim in tribus casibus. Primus casus: cum agitur de re quae accidit rei; ut v. g.: tu non cognoscis hominem venientem; sed homo veniens est frater tuus: ergo tu non cognoscis fratrem tuum. Quae est fallacia: quia accidit homini venienti esse fratrem alicuius. Alter casus: cum conceptus inferior accidit superiori; ut v. g. omnis triangulus est figura geometrica; sed omnis triangulus habet tres angulos: ergo omnis figura habet tres angulos. Quae iterum est fallacia: quia accidit figurae esse triangularem. Tertius casus: cum conceptus logicus accidit reali; ut

v. g.: omnis homo est animal rationale; sed animal rationale est definitio: ergo homo est definitio.

195. Fallacia dicti simpliciter et secundum quid habetur cum ex eo quod est verum secundum quid seu cum aliqua limitatione, infertur quod sit verum simpliciter et absque limitatione.

Quoniam autem limitatio seu determinatio addita, potest vel significare partem seu rationem partis, sive quoad rem sive quoad locum vel tempus vel aliquem alium respectum; vel significare id quod est posse sub esse; vel esse materiam in ipso formato; vel oppositionem aliquam; vel actum animae: hinc quintuplex modus huius fallaciae. Ut patere potest in exemplis quae eodem ordine subiicimus: dormire noctu sub arboribus nocet sanitati: ergo dormire, vel dormire noctu nocet sanitati; hoc potest esse: ergo est; tu vis proicere merces: ergo vis merces; hic est homo mortuus, vel pius: ergo est homo; chimæra est animal imaginabile: ergo est animal. Porro notetur quod fallacia ista, a dicto secundum quid ad dictum simpliciter, non solum verificatur cum de eodem dicitur simpliciter quod solum dici potest secundum quid; sed etiam cum ex eo quod aliquid simpliciter verificetur in uno, et oppositum secundum quid, vel duo opposita secundum quid: infertur illud simul esse vel non esse aliquid simpliciter. Ut puta: Aethiops est albus dente et niger facie: ergo est albus et niger.

196. Fallacia ignorationis clenchi, prout est specialis fallacia, provenit ex eo quod quis videtur ignorare definitionem contradictionis, quae est affirmatio et negatio eiusdem de eodem simul et secundum idem. Unde quatuor praecipue modis potest haec fallacia contingere. Scilicet: 1º, cum affirmatio et negatio non est de eodem: ut, « Socrates currit. Plato non currit ». 2º, cum non est eiusdem; ut, « Socrates currit, Socrates non sedet ». 3º, cum non est, seu cum non intelligitur esse et verificari simul; ut, « haec domus diu est aperta, noctu est clausa ». 4º, cum non est secundum idem, sive ex parte praedicati sive praesertim ex parte subiecti; ut, « homo currit, homo non currit » vel, « haec tabula est dupla alterius secundum latitudinem, non est dupla

alterius secundum longitudinem ». Et ideo, quotiescumque aliquis in ratiocinando, vel in praemissis quibus utitur, vel in conclusione quam intendit, supponit enunciationem aliquam esse contradictionem quae perfecte contradictio non est: dicitur peccare per ignorantiam elenchi.

197. **Fallacia petitionis principii** locum habet cum in praemissis assumitur ut antecedens illud ipsum, saltem aequivalenter, quod erat probandum in conclusione. Et vocatur ita quia qui tali modo argumentatur, dum putat se aliquid probare per aliud, revera *petit* ut illud sibi concedatur sine probatione tanquam *principium* per se notum. « Hoc pacto petunt principium qui conantur ostendere aliquas lineas esse aequae distantes seu parallelas ex eo quod numquam concurrant. Cum enim lineas non concurrere probari debeat ex eo quod sunt aequae distantes; a primo ad ultimum probant lineas esse aequae distantes ex eo quod sunt aequae distantes, adeoque probant idem per idem, et petunt principium » (1). Unde et patet quod petitio principii iure vocatur etiam *probatio eiusdem per idem*; et ad eam reducendus est is qui dicitur *circulus vitiosus*, seu argumentatio in qua antecedens vel aliquam praemissarum probare quis conatur per ipsam conclusionem: sic v. g.: « quod est intrinsece independens in suo esse et operari a corpore, est spirituale, et natura sua immortale; sed anima humana est a corpore intrinsece independens, quia etiam sine corpore petit esse et operari: ergo est natura sua immortalis ».

Nec solum admittitur fallacia petitionis principii cum probatur per idem quasi esset aliud, id quod non est per se notum; sed etiam cum conatur quis probare id quod revera est per se notum: ut v. g. facultates cognoscitivas esse per se veraces in attingendo proprio obiecto.

Porro petitionis principii quinque sunt modi, ex citato opusculo S. Th. c. XIII.

« Primus, quando definitum petitur ad definitionis probationem, vel e converso... Secundus, quando universale petitur ad probationem particularis... Tertius, quando petuntur omnia

(1) Ex Sylvestro Mauro in VIII Topic. c. IV a 4.

particularia ad probationem universalis... Quartus, quando petitur divisim quod debet probari coniunctim... Quintus, quando petitur unum correlativorum ad probationem alterius... : ut si debeat probari quod Socrates sit pater Platonis, et sumatur ita: Plato est filius Socratis, igitur Socrates est pater Platonis » ; vel si debeat probari quod diameter quadrati est incommensurabilis costae, et petatur concedi quod costa est incommensurabilis quadrato.

198. **Fallacia consequentis** admittitur cum aliquis, ex eo quod unum consequitur ad aliud, putat per conversionem etiam antecedens consequi debere ex positione consequentis. V. g. : si mel est, flavum est ; sed est flavum : ergo mel. Quae est fallacia, cum etiam fel sit flavum. Atque huc redit fallacia eorum qui convertunt *hypothesim* aliquam generalem non repugnantem cum factis particularibus, in *thesim* : qui scilicet ex eo quod, supposita ut vera aliqua propositione universalis, plures aliae inde sequuntur quas aliunde constat verificari, inferunt universalem esse *admittendam*. Sicut autem duplex est modus recte argumentandi in syllogismo hypothetico, ex affirmatione antecedentis ad affirmationem consequentis et ex negatione consequentis ad negationem antecedentis ; ita vicissim duplex est modus fallaciae e accidentis. Unus, cum ex affirmatione consequentis putatur inferri affirmatio antecedentis : ut in exemplo allato ; alter, minus principalis, cum ex negatione antecedentis putatur negatio consequentis inferri : ut v. g., « omne quod est generatum habet principium, sed anima non est generata, ergo non habet principium ».

199. **Fallacia non causae pro causa** tunc admittitur cum sumitur tamquam causa alicuius aliquid quod vere illius causa non est.

Idque contingit, primo quidem, sed minus proprie, cum id quod affertur ut causa alterius in nullo communicat cum causa, nisi in eo quod sit aliquid in se verum.

Sed, ut patet, in isto casu potius dici deberet ratio allata non esse ad rem, seu esse *disparatam* cum re. Deinde, proprie contingit cum ratio allata nexum aliquem habet cum vera causa. Et hoc rursus in duplici praesertim casu. 1º, cum ali-

qua posterioritas vel concomitantia temporis in uno, respectu alterius, arguitur pro vera causa: quasi valeret illatio, *post hoc*, vel, *cum hoc*, *ergo propter hoc*. Et sic v. g., nonnisi per fallaciam diceretur aliquis causa terrae motus, quia, ipso perveniente ad aliquem locum, ibi terrae motus factus est. 2º, cum aliquod inconveniens procedens *ex abusu*, tribuitur *usui*. Manifestum est autem quod haec valent non solum de causis essendi, sed etiam cognoscendi.

200. Fallacia plurium interrogationum ad modum unius est fallacia ex eo proveniens quod aliquis non attendens quod plura sunt de quibus simul interrogatur vel agitur, unicam affert responsionem. sive affirmativam sive negativam, quasi de uno ageretur. Quae quidem fallacia similitudinem quamdam habet cum fallacia equivocationis vel amphibologiae; sed ab iis simpliciter differt, cum consistat in confusione plurium integrarum orationum. Et dicitur plurium interrogationum, non quasi absolute requirat formam interrogativam ex parte adversarii; sed quia potest admitti ferendo iudicium *unicum* sive affirmativum sive negativum de pluribus *coniunctim* acceptis enunciabilibus: ut fieri solet in responsionibus categoricis ad categoricas interrogationes. Locum autem obtinet haec fallacia: 1º, cum unum de pluribus, vel plura de uno, vel plura de pluribus interrogantur per subiectum vel praedicatum expressum in numero singulari; 2º. cum, in numero plurali. Exemplum 1ⁱ casus: « Socrates et Plato suntne homo? – Sic. Ergo qui videat illos, videt hominem, et non homines ». Exemplum 2ⁱ: « Haec *frumenta* suntne bona? – Non. Ergo et haec quae bona sunt ex his, non sunt bona ».

201. Scholion. Merito quaeret hic aliquis, forsitan iam haec fastidians ut nimis difficilia et ad praxim inutilia: num tradi possit aliqua regula simplicior ad quam sufficiat attendere pro tot fallaciis solvendis. Et respondetur affirmative. Ostendimus enim quod fallaciae omnes reducuntur tandem ad ignorantiam elenchi, pro quanto haec dicit generatim defectum consequentiae in argumentando. Porro, si, ut par est, diversae terminorum significationes. quae, ut plurimum, solent apparentem consequentiam suggerere intellectui, etiam quando non

adest: rite distinguantur et in eadem argumentatione eadem serventur; absque difficultate perspiciet ac sentiet intellectus, quando consequentia adsit, quando absit. Unde in praxi totum hoc negotium reducitur ad fallaciam equivocationis solvendam. Quae solutio, intelligenti et consideranti terminos, facilis est.

§ 4^a.

De methodo scholastica.

202. Restat ut, iuxta ea quae promisimus ubi de argumento probabili et inventivo, aliquid innuamus circa methodum in scholis adhibitam et adhibendam. Ad hoc enim docent magistri ut discipuli veritatem discant: non quasi scientiam illis infundendo, sed illos adiuvando in via veritatis et scientiae ab ipsis discipulis inveniendae seu acquirendae. Respiciemus autem etiam in praesenti, sicut et in tota logica minori, formam servandae methodi, potius quam eius applicationem ad res.

203. **Quid methodus in genere.** Methodus, a graeca voce μετὰ et ἐδδξ, idem est quod *via* seu modus docendi et discendi scientiam aliquam vel artem. Quae duo, nempe docere ac discere, arte ad invicem coniunguntur. « Per id enim quod est actu reducitur alterum de potentia in actum » (1). Et ideo « omnis scientia videtur esse docibilis, id est potens doceri » a sciente; « et eadem ratione omne scibile est discibile ab eo qui est in potentia » ad illud sciendum (ib.). Quod ergo attinet ad scientiam, potest generatim definiri methodus: ordo quem intellectus noster sequi debet in scientia per disciplinam facilius acquirenda. Vel brevius: disciplina servanda in acquisitione scientiae.

Omnis autem bona methodus debet in primis a notioribus et facilioribus progredi ad ignota vel minus nota. Quod si aliquando necesse sit ad aliquid probandum praecipere aliquid aliud quod probabitur postea: id minime prohibetur, dummodo secundum non probetur postea circulariter per primum, sed aliunde, independenter a primo. Deinde requiritur quod

(1) Ex S. Thoma in VI Ethicorum l. 3^a.

progressus fiat ordinate et gradatim. Idque facile obtinebitur, si opportune dividatur in partes subiectum de quo est agendum; et circa unamquamque partem, statuantur prius conclusiones universalia, postea minus universales; et ostendatur nexus qui adsit inter unam et aliam.

204. **Quotuplex methodus.** Duplex est praecipua divisio methodi. Una est in *analyticam et syntheticam*: prout a confusa cognitione totius subiecti descendit intellectus ad cognoscendas distincte partes; vel a partibus distincte cognitis ascendit ad cognitionem distinctam totius. Quae duae methodi, si analysis et synthesis referantur, non ad unam propositionem vel demonstrationem, sed ad ipsum complexum demonstrationum: inserviunt veluti ad unius methodi integrationem, quatenus a partibus distincte cognitis ex toto confuso revertitur mens, per quandam recapitulationem, ad totum distincte cognoscendum. Altera divisio methodi est in *deductivam* seu *rationalem* et *inductivam* seu *experimentalem*: prout argumentationes quibus utitur sunt signa ratiocinii deductivi vel inductivi. Posterior methodus proprie locum habet in scientiis naturalibus, praesertim ad ipsarum principia demonstranda; et solum aliquando et per accidens adhibetur in aliis scientiis. Prior methodus nulli scientiae est extranea, maxime si non agatur de scientia naturali. Secunda procedit ex diligenti observatione atque examine rerum singularium quae pertinent ad subiectum scientiae et factorum quae circa eas contingunt; valde autem familiarem habet usum earum quae nunc dicuntur *hypotheses* seu suppositiones generales ex quibus plura phaenomena explicantur, quaeque iuvant ad veritatem inveniendam. Prima, ex principiis per se notis, nec per inductionem proprie dictam nec per syllogismum notificatis, sed ex ipso subiecto formali scientiae depromptis, procedit ad conclusiones circa idem subiectum determinandas; nec tamen spernit usum hypothesis, praesertim cum agitur de inventionem medii demonstrationis.

205. **De methodo scholastica.** Methodus scholastica per se idem sonat ac methodus docendi et discendi in scholis. Quia vero anthronomastice illae iam vocantur scholae apud

philosophos et theologos quae, a Carlo Magno, Carolingiae dicuntur; et quia in his scholis, progressu temporis, principia quidem doctrinae desumpta fuerunt ex Aristotele ad normam fidei Christianae purgato ab errore ac veluti christianizato; modus autem docendi tripartitus fuit, in expositione status quaestionis et rationum pro utraque parte, in probatione partis electae pro vera sententia et in solutione obiectionum in contrarium: hinc methodus scholastica, quod attinet ad philosophiam, definiri potest; illa methodus docendae philosophiae in qua, post propositam sub dubitatione aliquam veritatem, vera sententia fertur, probatur et a contrariis obiectionibus defenditur. Initia quaedam huius methodi fecit, vel in scius, Abaelardus, in suo libro de « *Sic et non* » (1); sed methodum ipsam completam tradidit Alexander Alensis in sua « *Summa Theologiae* » (2), cum formulis: « *quaeritur utrum* », « *Arguitur ex una parte...* Sed contra ex altera », « *Solutio quaestionis* », « *Respondetur ad obiecta* », vel similibus. Hae autem methodo usus est in suis operibus S. Thomas, cum formularum fixitate adhuc maiori: « *Quaeritur utrum* », « *Videtur quod non...* Sed contra est », « *Respondeo dicendum* », « *Ad primum ergo dicendum* », « *Ad secundum* », etc. Atque inde factum est ut generatim iam illa censeatur ut proprie dicta methodus scholastica, in qua, ex principali propria intentione cognoscendi veritatem, clare et ordinate proponitur id quod intenditur, probatur id quod verum censetur, idque defenditur.

206. Praxis methodi scholasticae respicit principaliter rationem docendi quam sequitur magister in schola; secundo autem et auxilia seu media quibus discipuli adiuvantur ad discendum: inter quae primum tenet locum disputatio. De utraque re pauca quaedam dicenda.

Quantum ergo attinet ad scholam, tota res ad tria praestanda reducitur, quae sunt; *exponere statum quaestionis, probare solutionem eius seu thesim, illam defendere seu tueri ab obiectionibus*. Igitur enunciatur in primis quaestio solvenda;

(1) Cf. Migne, P. L. v. 178.

(2) *Summa Theologiae*, Venetiis 1576.

vel generaliter, innuendo subiectum de quo sit agendum; vel particulariter, proponendo enunciabile ad instar problematis in in alterutram partem solvendi: ut puta, « de subiecto formali logicae », vel, « utrum logica sit scientia ». Ubi autem oporteat, breviter aliqua ratio redditur quaestionis movendae, desumpta ut plurimum ex nexu quem habeat quaestio praesens cum praecedentibus iam solutis vel in genere cum praesuppositis aliis veritatibus; praesertim ubi adsit obvia quaedam difficultas. Deinde statim subditur responsio quae ut vera sententia datur a nobis propositae quaestioni. Et haec dicitur *thesis*, seu *propositio*; id est enunciatio quae assumitur et proponitur demonstranda. Quod quidem nomen, *thesis*, olim, teste S. Ioanne Damasceno (1), minus bene sonabat: utpote alienius insignis viri « nova quaedam insolensque conceptio »; sed iam est communiter in bonam partem acceptum, etsi utique solet reservari pro assertis veritatibus maioris momenti. Sequuntur *praenotiones*, quae exactius statum quaestionis declarant et sensum thesios. Locus est in his praenotionibus enunciandi praesupponenda ut quaedam lemmata, tradendi opportunas divisiones ac definitiones, nec non et praeeoccupandi, si oporteat, praecipuum aliquod caput difficultatum. Atque haecenus de statu quaestionis. Ipsa enim propositio solutionis nostrae intelligitur praeecepi ut probanda contra suam contradictoriam.

Secundo, afferuntur argumenta ad thesim probandam, et quidem in forma syllogistica; eaque deinde extra formam explicantur. Quae argumenta, si plura sint, depromi solent ex diverso aliquo genere vel ordine. Secus, redouit ad unum.

Tertio, proponuntur et solvuntur *obiectiones* in contrarium praecipuae; sive ipsae verae *difficultates* sint, ut quandoque contingit, nempe apparentes rationes in contrarium quae, licet minime cogant nos recedere a veritate aliunde iam firmata, adhuc tamen relinquunt in intellectu nostro obscuritatem aliquam; sive rationes utrumque in contrarium obiectae.

Hic autem, vel statim post probatam thesim, ponitur si quod adsit *Corollarium*; seu propositio minoris momenti quae imme-

(1) In *Dialectica*; c. 55.

diatē vel facili demonstratione fluit ex thesi demonstrata. Item, si quae adsit *Nota* vel *Scholion*. Et intelligitur pro nota, aliqua animadversio attendere faciens ad ea quae principalia sunt in quaestione soluta vel solvenda, vel praecavens falsam intelligentiam eorum quae traduntur. Nomine autem scholii intelligitur brevis quaedam solutio alicuius minoris quaestionis quae causa vel saltem occasione solutae principalis quaestionis oriatur.

207. **Quid quotuplex disputatio.** Disputatio generatim est ordinata quaedam concertatio a duobus inita per argumentationes circa aliquam determinatam quaestionem. Unde est quasi pugna quaedam, alacriter agenda; sed non rixa, quae ab imparatis peragatur dieteriis vel gratuitis aut inordinatis assertionibus. Is qui primus quaestionem resolutam in unam partem contradictionis profert et paratus est tueri, dicitur **defendens**; alter qui eandem impugnat, **arguens**.

Porro ab ipso Aristotele (1) triplex distinguitur ex fine disputatio: una, *quae fit gratia doctrinae*, et intercedit inter docentem et discentem, ad hoc ut discens melius discat vel ostendat se didicisse; altera, *quae fit gratia victoriae et gloriae*, in qua alter alterum vincere conatur; tertia, *quae fit gratia exercitationis*, ad hoc ut veritas facilius inveniatur, vel, inventa, melius intelligatur et teneatur. Ac de prima quidem nihil speciale dicendum venit, nisi hoc, quod, sive docens discentem interroget, ut fit in examine, sive discens docentem, cum habeat aliquam difficultatem: disputantes non sunt pares, sicut in secunda et in tertia.

Quoad secundam, notetur ante omnia cum S. Ioanne Damasceno (2) quod « absit... ut eo quod bonum est male utamur ac disserendi artem ad simpliciores decipiendos tractemus »; et ideo talis disputatio, vel fit serio contra malos homines falsa docentes, vel, si lepide, saltem ad animi recreationem. Ad hoc iuvabit prae oculis habere quinque supra memoratas metas sophistarum. Speciatim autem notari potest quod in tali

(1) In VIII Topic., c. III.

(2) Dialecticae c. I.

disputatione, praeter argumenta speculativa, sunt in usu et practica: sicut v. g., *argumentum per distractionem*, seu distractivum, vel evasivum, quo adversarium nos impugnantem ad aliam quaestionem solvendam transferimus contra ipsum, et quod admittitur « cum quaestioni intentatae non eius solutio, sed alterius obiectio videtur mederi » (1); *argumentum ad ignorantiam* adversarii patefaciendam; *argumentum ad verecundiam* adversario procurandam; *argumentum ad invidiam* in adversarium procurandam; *argumentum ad iracundiam* adversarii excitandam; et alia huiusmodi. Praeterea in disputatione pro victoria valde sunt in usu propositiones et argumentationes *suasoriae*; *amplificativae*; *celativae*, seu occultantes id quod ulimatim arguens intendit (2).

Tertia species disputationis est ea quae pertinet ad methodum scholasticam. Sed rursus haec, et generatim quaelibet disputatio, ratione formae seu modi quo fit; potest esse vel *libera* seu *extra formam* et nulli argumentandi formae adstricta; vel, *in forma*, nempe determinata. Quae forma, si sit series ordinata *interrogationum* et responsionum, a Socrate cui familiaris erat, dicitur *Socratica*; si vero sit ordinata series syllogismorum, dicitur *syllogistica*, vel simpliciter, *disputatio in forma*. Porro disputatio quae fit gratia exercitationis in forma syllogistica, haec proprie dicitur scholastica, et pertinet ad methodum de qua agimus.

208 Praxis disputationis scholasticae requirit ut serventur quaedam leges, tum communes arguentis et defendentis, tum uniuscuiusque propriae.

Leges communes defendentis et arguentis sunt: quod ambo calleant materiam de qua fieri disputatio debet, et parati accedant ad disputandum; servant in disputando statas vices et formam syllogisticam; modeste quidem sed alacriter unusquisque suae doctrinae specimén praebere curet; ei qui disputationi praeest, obediant.

Leges propriae arguentis ad has reducuntur; quarum una

(1) Ex S. Augustino, l. III, c. Academ. c. IV.

(2) Cf. de his Aristotelem in VIII Topic.; et in I Elench. c. XIV.

est generalis, aliae particulares. Et *generalis* quidem *lex* arguentis est quod, postquam defendens theses proposuerit vel thesim, quas defendere paratus est, pertinet ad arguentem aperire concertationem, ac proinde *arguenti onus incumbit probandi ea quae obiicit*, si forte ab alio negentur. Magis autem in particulari:

1^a lex EST: *arguens afferat argumentum, taceat, et expectet responsionem defendentis*. Quod, ita solet fieri. Ex thesibus propositis, si plures sint, unam sumit ad impugnandam; vel si unica sit, hanc eandem aut partem aliquam eiusdem impugnat: **instituendo argumentum** in forma enthymematis per contradictoriam theseos vel partis theseos impugnandae. Quam contradictoriam defendens petet probari; et tunc arguens dicit: **probo antecedens**; et affert syllogismum ad probationem. Postea tacet, et expectat responsionem. Si defendens negaverit maiorem vel minorem; dicat statim: **probo maiorem**, vel **minorem**; et eam probet per syllogismum. Idemque praestabit, si negata fuerit consequentia.

Si vero defendens maiorem vel minorem distinxerit; tunc arguens debet subsumendo instaurare argumentum: id quod ostendit eius perspicaciam. Unde,

2^a lex: *Arguens, si quae negata fuerint a defendente, probet ea statim; si quae distincta, subsumat iuxta distincta, et instet suo priori argumento*. Quae lex ut capiatur, notandum est circa secundam ipsius partem, in qua solum potest adesse difficultas: quod defendens qui distinguit, implicite admittit valorem argumenti sub conditione quae non verificatur. Porro arguens qui totam illam conditionalem tacite assumat pro maiori, et addat pro minori verificationem negatam conditionis, dicitur subsumere; quando autem afferet aliud argumentum ad hanc minorem subsumptam probandam, tunc dicitur proprie urgere argumentum, vel argumento instare, insistere. Et quia implicita illa conditio multipliciter potest resolvi: ut puta, quod argumentum valeret si nullus esset locus distinctioni, si distinctio esset inepta, si pars distinctionis negata esset vera, si pars concessa ut vera sufficeret adversario: ideo etiam subsumpta, multipliciter fieri potest: etsi commu-

niter, quasi anthonomastice, dicitur fieri subsumpta cum affirmatur pars distinctionis negata. Et sic v. g. si ad obiectionem, quod intellectus noster non sit spiritualis, quia dependens a corpore in operando, defendens distinxerit inter dependentiam extrinsecam et intrinsecam; licebit subsumere: « atqui dependentia extrinseca reducitur ad intrinsecam »; vel, « atqui sive dependentia sit extrinseca sive intrinseca aufert spiritualitatem »; vel, « atqui sufficit dependentia extrinseca ad auferendam spiritualitatem »; vel, « atqui intellectus noster dependet intrinsece à corpore ».

Quaecumque ineatur via ad subsumendum, solet in praxi claudi minor subsumpta per formulam « ergo nulla solutio », vel, « ergo remanet difficultas ». Et notandum quod, si plures datae fuerint distinctiones, nulla in subsumendo debet omitti.

3^a lex: *Arguens instet suo priori argumento quantum potest; quando autem non potest amplius, transeat ad aliud: idque dicat.* Sensus legis est obvius: arguens conari debet subsumere et subsumptam probare. Sed si probare nequit, honestius est quod candide fateatur se transire ad aliud. Attamen indecorum esset id facere post primam vel secundam obiectionem. Nec minus est obvia ratio legis. Nam sicut non decet se proripere statim ad aliud argumentum, vel id occultare; ita nec decet argumentum bene et plene solutum longius urgere.

Leges omnes arguentis comprehenduntur his tribus verbis: **obiiec, subsume, insta.** Praestat autem notare quod aliquando, ad negationem disiunctivae, licet arguenti dicere: *cedo tertium*; vel, ad negationem universalis, *cedo exceptionem*; vel, ad non intellectam distinctionem. *peto explicationem.*

209. Leges propriae defendentis subsunt in primis cuidam generali principio, quod se habet oppositè ad principium legum arguentis. Cum enim defendens ita suas theses vel suam thesim proponat, ut eas, non per ordinem ad aliorum approbationem, sed obiective et absolute vel probet vel probatas supponat; ipse per se utitur iure suo si quidquid contra suas theses obiciatur, neget simpliciter donec probetur. Cavere tamen debet ne simpliciter neget quae sint nimis manifeste vera

vel saltem admittant evidenter aliquam distinctionem; multoque minus ne in contradictionem incidat, negando quod prius concesserat, vel etiam distinguendo quod prius simpliciter negaverat. Et sic, primum antecedens arguentis, si vere sit contradictorium theseos; et similiter quaelibet minor subsumpta, si vere sit subsumpta: nunquam distingui debet, sed simpliciter negari: utpote quae fuerunt iam negata simpliciter. Particulares autem leges defendentis, his tribus verbis inveniuntur comprehensae: **repete, iudica, explica**. Igitur:

1^a lex est: *defendens repetat, immutatam, totam argumentationem, arguentis, nihil ad singulas propositiones respondendo*. Iustum est enim quod iudicium non ferat nisi postquam omnia cognoverit et ostenderit se cognovisse.

2^a lex: *defendens resumat singulas propositiones; et post uniuscuiusque repetitionem, de illius veritate iudicet, illam concedendo, vel negando, vel distinguendo*. De concessis nihil dicendum. Si aliquam praemissam negaverit, antequam pergat, expectet probationem. Eodemque modo se gerat si, concessis praemissis, negaverit consequentiam. Quo tamen in casu dici solet potius: **transeat** maior vel minor (quod non est approbare sed solum permittere), et **nego consequentiam**. Si autem aliqua propositio videatur secundum quid vera et secundum quid falsa, eam defendens distinguat, et, ubi oporteat, subdistinguat.

Porro quoad has distinctiones rite faciendas, necesse nonnulla bene animadvertere. Nam si distinctio cadat in medium terminum, tunc eadem distinctio repetitur in maiori et in minori; sed contrario modo, ita ut in una negetur quod in altera affirmatur, et vicissim. Et dici solet ad maiorem, distinguo maiorem: ad minorem vero, **contradistinguo minorem**. Quod si distinctio cadat in extrema vel in extremum (quod rarius accidit), debet tunc dici: **et distinguo pariter consequens**. Lato autem iudicio de praemissis, et distincto, ubi oporteat, consequenti; concludit: **et sub data distinctione**, si una data fuerit distinctio. vel, si plures, **et sub datis distinctionibus nego consequentiam**; quin debeat rursus consequens negari, utpote, sub datis distinctionibus, iam in praecedenti minori subsumpta simpliciter negatum.

Si quando aliqua praemissa videatur defendenti ad rem non facere seu non esse talem a qua dependat vis argumenti, dicat : **Transcat vel Trasmitto** ; nempe transmittito ad scientiam vel ad eam partem scientiae ad quam pertinet ; praesertim si propositio ipsa non sit communiter ab omnibus recepta.

Praeter has ordinarias responstiones, occurrere possunt et aliae ; quas praestat cognoscere. Si praemissa maior sit aliqua disiunctiva, tunc defendens attendat oportet num argumentum procedat in forma dilemmatis, an in forma syllogismi disiunctivi. In primo enim casu licebit ei dicere : **Concedo disiunctivam et eligo primum** vel *secundum membrum*, sive simpliciter sive cum distinctione ; non autem in altero casu, in quo electionem iam sibi reservavit ipse adversarius. In utroque tamen casu est in defendentis potestate dicere, Concedo vel Nego disiunctivam ; vel, **Ad'o tertium** ; vel, *distinguo primum aut secundum aut etiam utrumque membrum disiunctivae* ; et sub data distinctione, disiunctivam concedere vel negare. Si argumentum innitatur alicui immediato falso supposito : defendens dicat : **Nego suppositum** ; et ostendat paucis verbis quod nam sit illud. Si argumentum videatur posse in adversarium retorqueri : dicere poterit : **Retorqueo argumentum** ; et in forma retorqueat. Item, si argumentum videatur nimis probare : poterit dicere : **argumentum nimis probat** ; et hoc in forma ostendat. Generatim autem in his omnibus et similibus casibus, maxime vero in ultimis duobus, duplex dari solet responsio : una indirecta, et ea est quam diximus ; altera, directa, per consuetas distinctiones. Et tunc dicitur a defendente, primum, **Respondeo primo** ; deinde, **Respondeo secundo**.

Tandem non erit abs re hic adnotare quod, si argumentatio bene fuerit parata et proposita ab arguente, defendens debet ut plurimum distinguere aliquam saltem praemissam ; aliquoties, negare simpliciter ; et rarius, utramque concedere. Iuxta versiculum : « *Saepe nega, concede parum, distingue frequenter* ».

3^a **lex** : *defendens non obtrudat ullam explicationem dum iudicat de singulis praemissis easque distinguit ; post latum autem iudicium de omnibus, addat, si oporteat, vel si petatur, ali-*

quam distinctionis vel distinctinctionum explicationum. Ratio est, quia si distinctio fuit ad rem et clare proposita, non indiget explicatione. Attamen in praxi raro aliqua explicatio est omittenda. Et quando omittitur; vel nihil dicitur, vel dicitur: **Distinctio patet:** quando autem traditur, dici solet: **et explico distinctionem vel distinctiones.**

210. Specimen disputationis scholasticae. Sit v. g. defendenda thesis haec, « Logica est scientia »; et supponamus quod iam defendens eam exposuerit et probaverit: ut puta, quia est habitus *vere demonstrativus* eorum omnium quae *primum* aliquod *subiectum* cognoscibile concernunt.

Arguens incipit: « Contra thesim quae sic effertur », « Logica est scientia », sic instituo argumentum: « Logica non est scientia; ergo falsa thesis ».

Defendens repetit, et dicit: « *faveas probare antecedens* ».

1° Arg.: « *Probo antecedens.* Omnis scientia est habitus acquisitus demonstrandi aliquid. Sed Logica non est habitus acquisitus demonstrandi aliquid. Ergo Logica non est scientia ».

Def.: « C. Ma... Dist mi.: Logica naturalis... c.; Logica artificialis subd: Logica artificialis quae dicitur utens, iterum c.; quae dicitur docens, n.. Distinguo pariter consequens. Et sub datis distinctionibus, nego consequentiam; et explico distinctiones ». Atque hic defendens poterit afferre divisiones Logicae quas ab initio nos in introductione attulimus.

Arg.: « *Atqui* nec Logica artificialis quae dicitur docens est scientia; ergo remanet difficultas ».

Def.: « *Nego minorem subsumptam* ».

2° Arg.: « *Probo minorem subsumptam.* Nullus habitus directivus operationum est scientia. Sed Logica artificialis quae dicitur docens est et ipsa habitus quidam directivus operationum intellectus nostri. Ergo non est scientia ».

Def.: « Dist. Ma.: Nullus habitus mere directivus, n.; directivus et applicativus, *transeat*. Et contradistinguo minorem. Logica docens est habitus mere directivus operationum intellectus, c.; directivus et applicativus, n. ». Sic enim se habet Logica utens, vel, naturalis.

Arg.: « *Atqui* nec Logica docens ita est habitus mere directivus ut dici possit scientia; ergo nulla solutio ».

Def. : « Nego minorem subsumptam ».

3º Arg. : « Probo minorem subsumptam. Instrumentum scientiae non est scientia. Sed Logica, etiam docens, est directiva actuum rationis ut instrumentum scientiae. Ergo non est scientia ».

Def. : « Dist. Ma. : Instrumentum scientiae non est scientia principalis, c. ; neque instrumentalis seu introductoria subd., non est scientia illa cuius est instrumentum, c. ; non est ullo modo scientia, n. Et dist. mi. : Logica, etiam docens, est instrumentum *scientiae in communi* c. ; est instrumentum sui ipsius, prout ipsa est *quaedam* scientia, n. Sub datis distinctionibus, nego coasequentiam ; et explico distinctiones ». Atque hic defendens ostendere poterit quomodo Logica participet quidem de arte aliquid, et sic per extensionem *ars* dici queat, nempe liberalis ; simpliciter tamen maneat scientia : quia non repugnat quod *quaedam* scientia sit instrumentum scientiae in communi.

Arg. : « Atqui Logica nullo modo est scientia ; ergo remanet difficultas ».

Def. : « Nego minorem subsumptam ».

4º Arg. : « Probo minorem subsumptam. Scientia quae non habet suum aliquod proprium subiectum *reale*, non est ullo modo scientia. Sed Logica nullum habet suum proprium subiectum reale. Ergo non est ullo modo scientia ».

Def. : « Dist. Ma. : Scientia quae non habeat *realiter* suum aliquod⁷ proprium subiectum, non est ullo modo scientia, c. ; quae non habeat subiectum *reale*, nempe praedicationis, subd. non est realiter scientia n. ; non est scientia realis, sed rationis seu logica, c. Contradistinguo minorem. Et dist. pariter consequens ». Hic autem ad explicandas distinctiones, afferat defendens distinctionem faciendam inter subiectum scientiae inhaesionis et praedicationis, et consequenter etiam inter realitatem scientiae ex parte subiecti cognoscentis, et ex parte subiecti cognoscendi. Unde concludat quod et Logica *est* realiter scientia, non quidem realis seu de ente reali, sed logica seu de ente logico et rationis.

Arg. : « Atqui Logica nullo modo est realiter scientia ; ergo remanet difficultas ».

Def.: « Nego minorem subsumptam ».

5° Arg.: « Probo minorem subsumptam. Logica quae sit realiter scientia, vel esset scientia speculativa, vel practica. Atqui neutrum dici potest. Non primum: quia scientia speculativa praesupponit existentiam sui primi subiecti: Logica autem non praesupponit sed facit. Nec secundum: quia scientia practica respicit opus faciendum extra intellectum. Ergo Logica nullo modo est realiter scientia ».

Def.: « C. Ma. disiunctivam, et eligo primum membrum; vel, transeat disiunctiva.

Et n. mi. Ad primam autem rationem additam: c. Ma., et dist mi.: Logica non praesupponit suum subiectum, quod est ens rationis, sed facit, dum *demonstrat aliquid circa ipsum* et sic vere docet, n.; dum *ipsum* primo simpliciter *apprehendit*, c.; sed *n. suppositum*, quod prima simplex apprehensio subiecti cognoscendi proprie pertineat ad scientiam seu demonstrationem scientificam. Et ad secundam rationem additam: transeat. Sub data autem distinctione, nego consequentiam. Et explico distinctionem ». Quam explicationem poterit defendens desumere ex conceptu scientiae, quae proprie locum habet in demonstratione. Nec omittat animadvertere quomodo Logica, utpote ordinata ad aliquid faciendum ad modum operis, non tamen extra intellectum et multo minus extra intelligens, sed in ipso intellectu; simpliciter nec scientia practica neque ars dici debet; quia tamen de utraque aliquid participat, ideo secundum quid et scientia practica et ars dici potest, sicut et de facto dicitur.

Atque haec speciminis gratia sufficiant. Usus enim omnes plura docebit.

LOGICAE PARS ALTERA

SEU

LOGICA MAIOR

INTRODUCTIO

211. Quae in logica minori hactenus tradidimus, respiciebant formam argumentandi una cum elementis in quae argumentatio resolvitur, et *veritatem consequentiae*. Sub finem aliquid etiam innuimus de materia argumentationis ac de veritate consequentis; sed, velut hypothetice, ad hoc ut sciremus qualis in conclusione sit veritas ex praemissis vel necessario vel probabiliter, vel solum apparenter veris. Nunc, forma argumentandi rite intellecta et veritate consequentiae supposita, tempus est ipsam *veritatem consequentis* considerare: et hoc est, quales revera sint conditiones operis rationis nostrae in ordine ad veritatem de rebus habendam ad quam logica actum rationis dirigit absolute. Egimus de instrumentis rationis; nunc de usu instrumentorum agendum est. Signa rationis vidimus ad res cognoscendas ordinatas; nunc oportet videre quomodo illa in rebus ipsis fundentur et rebus applicari possint. Atque hoc est munus logicae maioris. Cuius divisionis ratio dicenda est repeti ab ipso Aristotele: qui, teste S. Thoma in I. Post. Analyt. l. 1^a, ex hoc distinguit libros Priorum et posteriorum Analyticorum, quod in illis attenditur ad veritatem quae oritur ex sola forma argumentationis,

in his autem ad eam quae oritur ex forma rite applicata materiae (1).

212. **Quid Logica Maior.** Ex dictis facile est conficere aliqualem definitionem Logicae Maioris. Ut puta si dicatur, quod logica maior est ea pars logicae quae *considerat formam argumentationis applicatam materiae* in ordine ad veritatem assequendam; vel, quae, supposita veritate consequentiae, *considerat et conditiones veritatis consequentis*; vel aliquo alio modo simili. Semper tamen de conceptu logicae maioris est quod, supra veritatem consequentiae desumptam ex observantia formae, *addat considerationem veritatis consequentis desumptae* ex debita applicatione formae ad materiam. Patet autem quod haec veritas principaliter est ea quae syllogizatur et habetur in conclusione; sed ipsa nequit pro merito aestimari nisi et omne illud consideretur quod se habet ut medium ad veritatem consequentis.

213. **Divisio logicae maioris** bene desumi posse videtur ex duplici rationis actu qui sistitur logico dirigendus. «Ad cuius evidentiam considerandum est quod in speculativis... est solum duplex opus rationis, scilicet *invenire inquirendo, et de inventis iudicare* » (2): prout ratio versatur circa alicuius consequentis *veritatem* vel *sylogizandam*, ad hoc ut sciamus num et quomodo possit syllogizari; vel *sylogizatam*, ad hoc ut sciamus an revera fuerit recte syllogizata. Ac primo quidem rationis processui deservit ea pars logicae quae dicitur *inventiva* per inquisitionem; secundo autem processui, altera pars quae dicitur *iudicativa* per demonstrationem. Unde et Albertus M. affirmavit quod iure « ratio disserendi, quam veteres Peripathetici logicam vocaverunt, dividatur per *scientiam inveniendi et scientiam iudicandi* » (3).

Qui duo processus rationis ita se habent; ut, quamvis ratio inventiva per inquisitionem praecedat secundum quid iudicium de inventis, nempe iudicium de inventis per artem; simpliciter tamen ratio iudicativa praecedit inventionem, et

(1) Cf. Ioannem a S. Thoma, Logica, II p., q. I., a. V.

(2) Ex S. Thoma in I Post. Analyt., l. 1^a.

(3) In I Topic. Tr. I, c. I. - Cf. et Tr. II, c. I ubi de Methodo.

udicium de naturaliter inventis praerequiritur ad omnem inventionem quae artis inquisitione fiat. Ratio est: quia, ut ait S. Thomas in q. XV de Veritate, a. 1, « sicut motus comparatur ad quietem, et ut ad principium et ut ad terminum: ita et ratio comparatur ad intellectum.....: ut sic intellectus inveniat rationis principium quantum ad viam inveniendi, terminus vero quantum ad viam iudicandi ». Quare *logica iudicativa*, quam licebit et *Criticam* appellare, constituet primam partem logicae maioris; *logica vero inventiva*, seu *Heuristica* vel *Methodica*, secundam partem.

214. Ne autem subrepat aliqua falsa interpretatio huius nomenclaturae, minime putandum est quod logica vocetur a nobis et critica ex eo quod crisi vel examini subiiciat, saltem directe, veracitatem ipsius facultatis nostrae cognoscitivae quod esset seipsam negare; sed solum quia docet universalem rationem iudicandi de veritate alicuius conclusionis, per eius resolutionem in sua principia obiectiva, sive proxima et complexa, ut sunt praemissae, sive etiam remota et incomplexa, ut sunt conceptus. Atque in hunc sensum, indirecte ac de consequenti, confutare dicenda est ipsos qui videntur obviam et naturalem certitudinem de valore cognitionis nostrae denegare. Multoque minus putandum est quod logica vocetur inventiva seu heuristica vel methodica, quasi velit omnem veritatem subiicere inventioni et inquisitioni per artem faciendae: dum potius inquisitio veri nonnisi ex vero potest oriri; sed quia docet generatim viam quam tuto sequi possumus ad **vetera novis augenda et perficienda**.

Habet et alia nomina haec divisio: sicut v. g. in logicam demonstrativam vel resolutivam, et inquisitivam vel tentativam; sed omnia facile reducuntur ad eam logicae divisionem quam primo loco attulimus: in *iudicativam* et *inventivam*.

PRIMA PARS

LOGICA IUDICATIVA.

215. « Id cuius scientia per demonstrationem quaeritur, est *conclusio* aliqua., quae infertur *ex* aliquibus *principiis* » (1). Et quia principia ista constituuntur ex conceptibus qui se habent ut superiores et inferiores in ratione universalitatis; hinc sponte sua videntur se nobis offerre hic tractandae sequentes quaestiones: 1° de veritate cognitionis in genere; 2° de statibus mentis in ordine ad ipsam; 3° de veritate demonstranda; 4° de principiis demonstrationis; 5° de conceptibus universalibus; 6° de ultimo et generali criterio veritatis. Utilius autem ducimus sic in praesenti procedere, ordine quodam opposito illi quem tenuimus in logica minori, ubi a partibus consideratis, processimus ad totum: tum propter auctoritatem Aristotelis, qui suos libros Posteriorum Analyticorum concludit exponens doctrinam de rerum definitionibus; tum etiam secundum rei veritatem. Siquidem, licet semper sit verum quod terminus resolutionis non differt a principio compositionis; tamen melius congruere videtur fini obtinendo, per logicam quod, cognita iam gradatim forma totius compositi logici, in considerata applicatione ipsius ad materiam, a toto descendamus ad partes.

QUAESTIO PRIMA

De Veritate in genere.

216. Quaestio movetur de veritate *in genere*. Hoc autem non significat velle nos agere indiscriminatim de omnibus iis quae denominationem veri quomodocumque suscipiunt. Mani-

(1) Ex S. Thoma in I Post Analyt., l. 2^a.

festum est enim restringi quaestionem nostram ad eam veritatem considerandam quam cognoscens desiderat acquirere, et in cuius acquisitionem dirigit logicus instrumenta sua: quaeque *formalis* dicitur, quia concipitur ut proprie et perfecte verificans rationem intelligibilem veri, ac proinde ut forma quaedam intrinsece alicui subiecto inhaerens. Sed hoc sensu agimus de veritate in genere: quatenus haec eadem veritas formalis sic sistitur nobis consideranda, ut praescindamus, non solum a particularibus determinationibus ipsius quas habere potest pro rerum diversitate circa quas versatur: vel a diversis intellectibus in quibus ipsa reperiatur; sed etiam a statu mentis nostrae in ordine ad ipsam, ut v. g., certitudinis vel opinionis: nec non et ab ipsius conditione respectu alterius in ordine demonstrationis: utrum nempe sit vel non sit ex alia demonstrata, vel aliam demonstrans. Duo autem hic dicenda veniunt: unum, de ipsa veritate formali: alterum, de eius opposito, quod est falsitas.

ARTICULUS PRIMUS.

De ipsa Veritate formali.

217. Circa veritatem formalem quaeruntur quatuor. 1°: quid sit, seu quid veniat communiter intelligendum nomine veritatis formalis: 2°: quodnam sit eius proprium subiectum, seu in quo actu mentis formaliter inveniatur; 3°: quaenam sit eius essentia in ordine categoriarum; 4°: quaenam ipsius praecipuae proprietates.

218. THESIS I. — **Veritas logica, quae et formalis dicitur, bene definitur: adaequatio intellectus et rei.**

Praenotiones. Agitur in thesi de veritate cum adlita restrictione, et non generatim de veritate: quia constat plura esse quae consueverunt dici vera: nec omnia eodem omnino sensu. Nam et dicitur verus intellectus cognoscens, et sermo dicitur verus, et ipsae res verae dicuntur: sed certe non eodem omnino sensu concipimus veritatem dici de intellectu, et de sermone, et de rebus. Porro veritas intellectus cognoscentis, seu *veritas cognitionis, vel logica*, ea est de qua hic agi-

mus, et quam supponimus per definitionem cum veritate formali converti. Quod quidem non ita est intelligendum, quasi *per definitionem* veritas formalis sit ea quae *est* in intellectu cognoscente: sed quatenus praesupponitur per definitionem, quod veritas formalis, est ea quae a logico et ab intellectu cognoscente intenditur. Deinde in probatione theseos, per modum unius ostendetur quod veritas formalis, et est realiter eadem cum illa quae inest intrinsece intellectui cognoscenti, et bene definitur per adaequationem intellectus et rei.

In qua definitione, intellectus non debet accipi physice seu entitative, sed intentionaliter seu repraesentative: scilicet, *non secundum operationem qua dicit aliquid, sed secundum id quod dicit* operatione sua. Et consequenter ipsa adaequatio in qua dicimus esse reponendam veritatem, intelligenda est intentionalis et repraesentativa, non physica et entitativa, saltem necessario. Ad rem quod attinet quae est alter terminus adaequationis, ea debet accipi ut in se est vel concipitur esse independentem a consideratione mentis. Utimur autem ad veritatis logicae definitionem significandam vocabulo « *adaequatio* », potius quam « *conformitas* », vel « *correspondentia* », vel aliquo alio simili: quia, cum adaequatio sit convenientia perfecta duorum in aliquo uno, videtur sic melius explicari et ille veluti rigor iustitiae qui ad veritatem requiritur, et illa inaequalitas quae permittitur manere inter naturam intellectus cognoscentis et naturam rei cognitae simul cum intentionali adaequatione intellectus et rei (1).

219. Probatur thesis. Quia: cum aliquod nomen dicitur de pluribus per analogiam attributionis, tunc definitio rationis formalis per nomen significatae, bene desumitur ab eo per ordinem ad quod aliis attribuitur, et in quo per se illa ratio invenitur. Sed verum sic dicitur de pluribus per analogiam attributionis, ut ratio veri per ordinem ad intellectum attribuat aliis, in intellectu autem per seipsam inveniatur. Ergo a veritate intellectus bene desumetur definitio rationis formalis veritatis. Atqui rursus, ideo intellectus appellatur verus quia

(1) Cf. S. Anselmum in Dialogo de Veritate, c. I et sq.: et S. Thomam in q. I de Veritate, a. 1.

« *dicit esse quod est vel non esse quod non est* (1): et hoc est, quia adaequatur rei. Ergo veritas formalis vel logica, sicut et veritas intellectus, bene definitur: adaequatio intellectus et rei.

220. *Maior* patet ex natura analogiae attributionis. Probatur autem prima *minor*. Nam: tria communiter dicuntur vera, et non sunt alia: *voces*, *res*, et *intellectus* vel actus eius. Porro, 1°: **Voces** dicuntur verae dupliciter. Uno modo quia significant illud ad quod significandum factae sunt: nempe iudicium aliquod intellectus obiective verum: et haec dicitur veritas obiectiva in significando, seu *veritas enunciationis*. Alio modo verae dicuntur quia significant iudicium cui loquens revera interne assentitur, tamquam vero, saltem existimato; et haec dicitur *veritas sermonis*, vel, *veritas moralis*, seu *veracitas*. In utroque autem casu voces verae dicuntur per ordinem ad veritatem intellectus praesuppositam: ut patet consideranti quod voces *immediate significant conceptus mentis*, et, solum mediantibus conceptibus, res ipsas. Neque vero dici potest quod intellectus verus dicatur per ordinem ad veritatem rerum. Nam

2°: **Res** generatim verae dicuntur veritate quae dicitur *ontologica, transcendentalis*, seu *metaphysica*, vel *in essendo*, et quae convertitur cum ipsis rebus, unde et dicitur *veritas rerum*. Rursus autem et ipsae dupliciter id obtinent. Uno modo *essentialiter*, per ordinem ad intellectum, nempe practicum, a quo pendent in esse, et cuius ideis actu conformantur. Et sic se habent res omnes creatae respectu intellectus divini, et in ipsis creatis *quodammodo* res artificiatas respectu intellectus artificis creati, a quo pendent secundum quid in fieri. Ad hanc veritatem ontologicam essentialem pertinet definitio Augustini in L. Soliloq. c. V: « Veritas est id quod est »; et alia eiusdem in L. de vera Relig., C. 36: « Veritas est summa similitudo principii, quae sine ulla dissimilitudine est »; et quaedam definitio Avicennae quam refert S. Thomas in I p. q. XVI, a. 1: « Veritas uniuscuiusque rei est proprietas sui esse quod

(1) Ex S. Anselmo in l. c., c. III; et ex S. Thoma in I II^{ae}, q. 64, art. 3.

stabilitum est ei ». Alio modo res verae dicuntur *accidentaliter*, per ordinem ad intellectum creatum, speculativum, in quo natae sunt causare veritatem seu veram sui existimationem: sive per efficientiam id obtineant, sive saltem per naturalem resultantiam ex correspondentia sua cum intellectu. Atque haec est *veritas rerum in causando*. Et dicitur « accidentaliter: quia posito quod intellectus humanus, [vel generatim creatus], non esset nec esse posset, adhuc res in sua essentia permanerent; sed veritas quae dicitur de eis in comparatione ad intellectum divinum, eis inseparabiliter communicatur: non enim subsistere possunt nisi per intellectum divinum eas in esse producentem » (1). Paucis: res ontologice verae dicuntur vel essentialiter, quia actu *adaequatae* intellectui increato, practico, ad quem se habent *ut mensuratum ad mensuram*: vel accidentaliter, quia *adaequabiles* intellectui creato, speculativo, ad quem se habent *ut mensura ad mensuratum*. Patet autem quod in utroque casu praeconcipi debet veritas intellectus: in primo, quia veritas rerum est effectus veritatis intellectus, in altero, quia « esse rei, non veritas eius, causat veritatem intellectus » (2). Et notetur quod utraque praedicta veritas ontologica, tam late patet, quam late patet ens: unde et dicitur etiam de vocibus quae vere falsum enuntient, nec non et de intellectu qui vere aberret a vero. Superest considerare quomodo ipse intellectus verus dicatur.

3°: **Intellectus**, ex communi hominum acceptione, verus dicitur, sicut et eius actus cognoscitivus, quia in cognoscendo assequitur et obtinet *in se* veritatis perfectionem quam *natus* est habere; per se igitur seu ratione sui formaliter verus, et non ratione alterius. Idque tunc obtinet, cum ita rem in se vitaliter exprimit, sicut est extra ipsum independentem ab ipsius consideratione; seu cum dicit esse quod est vel non esse quod non est. Et per hoc manet etiam probata minor subsumpta ex argumento allato pro thesi, ipsaque thesis.

(1) Ex S. Th., q. I de Ver., a. 4.

(2) Ex eodem in I p. q. XVI, a. 1.

221. **Thesis confirmatur** ex eo quod evidenter voces et res non dicantur *falsae* nisi per ordinem ad falsitatem intellectus: intellectus autem falsus dicitur, quia non conformatur cum re: sive *per excessum* « secundum affirmationem falsam per quam dicit esse quod non est » (1), sive *per defectum* « secundum negationem falsam, per quam dicitur non esse quod est ». Unde falsitas constituitur formaliter per inadaequationem intellectus et rei: ac proinde veritas, per adaequationem: utpote *contrarie* opposita veritati. Quod ultimum, etsi postea probabitur ex hac ipsa thesi, iam nunc tamen facile conceditur: et sic thesim, utique non proprie demonstrat sed confirmat.

222. COROLLARIUM. — **Ergo veritas formalis non habet esse nisi ut cognita, saltem in actu exercito: ac proinde solum in facultate cognoscendi intellectiva, nec nisi improprie in sensibus.**

Ratio 1^a est: quia ipsa adaequatio, quae semper est inter diversa et simul tamen diversorum perfectam convenientiam dicit in aliquo uno, non potest habere esse nisi in cognoscente ut cognita. Neque enim ipsa potest esse partim in uno et partim in alio: neque in uno potest esse per adaequationem aliquid aliud, nisi utrumque cognoscatur. Sed veritas formalis est *ipsamet adaequatio* intellectus et rei, nec solum unus vel uterque terminus alicuius adaequationis. Ergo, aut in nullo est, aut si est in aliquo, in eo est ut cognita. Quia tamen dupliciter potest cognosci a cognoscente aliquid quod in actu suo est: vel *per actum exercitum*, cum cognosceus per eundem actum quem exereet, attingit etiam aliquid quod in eodem actu est: vel *per actum signatum*, cum cognosceus attingit aliquid quod in actu suo est, per novum actum habentem ipso signo seu termino ipsum actum praecedentem: ideo diximus quod veritas formalis nequit existere nisi ut cognita, saltem in actu exercito. Sufficit enim quod ipsa adaequatio in qua formalis ratio veritatis consistit, aliquomodo cognoscatur, ad hoc ut veritas habeat esse ut cognita in cognoscente.

(1) Ex S. Th., in I II^{ac}, q. 64, a. 3.

Ratio 2^a est : quia, licet etiam sensus vere et proprie cognoscat, non tamen proprie cognoscit veritatem. Ad hanc enim cognoscendam deberet posse cognoscere, saltem in actu exercito, conformitatem sui actus, informati specie rei, cum ipsa re. Quod sensus, utpote facultas cognoscendi organica et ideo incapax reflecti supra seipsam, non potest; sed solum potest facultas cognoscendi spiritualis, qualis est intellectiva. Et sane : licet hic non requiratur cognitio conformitatis actus cognoscitivi cum re, entitative considerati, sed solum re-praesentative : eaque non signata seu reflexa, sed solum exercita seu directà ; hoc ipsum tamen praestari nequit nisi a facultate cognoscitiva quae sit capax reflecti supra seipsum, sicut et cognitio cuiuscumque relationis quae proprie sit ordo unius distincti ad distinctum.

At nihilominus, quoniam etiam « sensus vere iudicat de rebus » (1), modo suo, et quodammodo cognoscit se sentire; hinc impropria quadam ratione dici potest veritas esse vel in sensu, nempe « sicut consequens actum eius... non... sicut cognita a sensu ». Unde concluditur, cum eodem S. Thoma in l. cit. a. 11, quod « sensus invenitur quodammodo medius inter intellectum et res : est enim rebus comparatus quasi in intellectus : et intellectui comparatus quasi res quaedam ».

223. Obiiciunt 1°. Verum reciprocatur cum ente. Ens autem non dicitur per ordinem ad intellectum. Ergo nec verum; adeoque intellectus ne quidem ingreditur definitionem veritatis.

R. Dist. Ma. Verum reciprocatur cum ente secundum rem et secundum rationem **n.**, neque enim est inutilis repetitio seu nugatio dicere ens verum; secundum rem sed non secundum rationem **subd.** : verum transcendente **e.**, verum formale **adhuc dist.** : reciprocatur cum ente per praedicationem unius de alio **n.**, per correspondentiam unius ad aliud **e.** Et **C. mi.**

« Cuilibet vero intellectui oportet quod respondeat ens aliquod, et e converso » (2); hoc autem solummodo evincit omne

(1) S. Thomas in q. I de Veritate, a. 2, ad 1um.

(2) Ex eodem in q. I de Ver., a. 9

ens esse transcendentaliter verum, et sic reciprocari secundum rem cum vero, tum per ordinem ad intellectum a quo mensuretur, tum per ordinem ad intellectum quem mensuret minime autem esse posse formaliter verum ubicumque sit formaliter ens. Ceterum satis esset respondere quod ens et verum non sunt omnino idem ratione.

2° Obiectum quod intellectus speculatur concipi debet ante ipsum intellectum. Sed verum utcumque transcendente est obiectum quod speculatur intellectus. Ergo ante omnem intellectum iam concipi debet aliquod verum.

R. C. Ma., vel Transeat. — Dist. mi. : Verum est obiectum quod intellectus speculatur. *in ipso statu obiecti* speculationis *n.*, sic enim est ens communissimum; *in statu consequenti* quem semel cognitum licet per mentem anticipare *c.* Scilicet *in signo* rationis *posteriori* ad actum speculationis, obiectum intellectus speculativi, per quamdam anticipationem, dici potest esse verum; sed non *in signo priori*, cui proprie correspondet obiectum. « Et est simile, sicut si comparemus *intelligibile* ad ens: non enim potest intelligi ens, quin ens sit intelligibile; sed tamen potest intelligi ens ita quod non intelligatur eius intelligibilitas ». S. Thomas in I p., q. XIV, a. 3 ad 3^{am}. Unde ratio veri, sicut et ratio intelligibilis, consequitur apprehensionem entis.

3° Conceditur quod veritas rerum est causa vel mensura veritatis intellectus, saltem nostri. Atqui veritas intellectus nostri nequit causari vel mensurari ab eo quod dependeat ab ipso: qui esset circulus vitiosus; nec dici potest quod causetur vel mensuretur ab eo quod sit verum per ordinem ad intellectum divinum: non enim Deus est id quod nos primo cognoscimus. Ergo restat quod aliquid possit intelligi esse verum ante omnem intellectum.

R. Dist. Ma. : Proprie *ipsa veritas rerum* est causa vel mensura veritatis intellectus *n.*; *esse rerum c.* **C. 1^{am} p. mi. et contradist 2^{am} p. :** dici non potest quod haec veritas intellectus causetur a vero, *qua vero*, per ordinem ad intellectum divinum *c.*; ab eo *quod* est verum per ordinem ad divinum intellectum *n.* « Unde Philosophus dicit quod opinio et

oratio vera est ex eo quod res est, non ex eo quod res vera est ». S. Th. in I p., q. XVI, a. 1, ad 3^{am}. Et confirmatur ista responsio ex eo quod ipsa veritas intellectus divini ideo suprema est et a nulla alia veritate dependens, non quasi nequeat ei applicari definitio a nobis tradita veritatis formalis, sed quia in Deo esse et intelligere identificatur, et sic divinus intellectus est sibi ipsi mensura veritatis.

4° Veritas aut pendet principaliter ab intellectu aut a re. Si primum: redibit error sophistarum, dicentium omne quod alicui verum videtur id verum esse; quod nequit admitti. Ergo secundum; ac proinde res debet posse concipi vera independenter a veritate intellectus: eo vel magis quod concipi nequit aliquid, non ex se verum, esse causam vel etiam mensuram veritatis in alio.

R. Addo **tertium** ad **Ma.** disiunctivam: aut pendet principaliter, sub diversa ratione, simul ab intellectu et a re; ab intellectu sicut a subiecto in quo formaliter est et a quo cetera denominantur vera, a re autem sicut a causa vel quasi causa a qua veritas intellectus mensuratur vel quomodolibet regulatur. **Dist. mi.**: Si veritas dicatur esse principaliter in intellectu, redibit error sophistarum **n.**: si diceretur causari principaliter ab intellectu **transeat**, nam oporteret adhuc distinguere inter intellectum divinum et intellectum creatum, inter speculativum et practicum. Et **dist.** etiam **consequens**: Ergo veritas est principaliter in re **n.**, causatur principaliter a re **subd.**, per veram aliquam efficientiam seu actionem **n.**, saltem quoad ipsam relationem in qua formaliter consistit veritas; per quamdam correspondentiam **c.** Cf. S. Th. in q. I de Ver. a. 2. Ad rationem autem additam, dicendum cum eodem S. Th. in I p., q. XVI, a. 3, quod « unumquodque... in quantum habet de esse, intantum est cognoscibile »: et sic ipsum ens fundat ordinem ad intellectum et ad consequentem veritatem.

5° Si supponamus nullum intellectum esse; hoc erit verum et non falsum, quod nullus sit intellectus. Ergo independenter ab intellectu consistit ratio veri.

R. Dist. Antec. : Si supponamus nullum intellectum creatum esse **c** : si ne quidem intellectum increatum, **subd.** verum erit, qua ens vel non ens ad instar entis conceptum, nullum intellectum esse **c**. : siquidem quod est est, et quod non est non est ; verum erit qua verum **n**. , scilicet in sensu composito nullius intellectus existentis. Et ad rationem implicate additam, respondetur quod. si, per impossibile, omnis prorsus intellectus intelligatur auferri, nec veritatis ratio remaneret nec falsitatis ei contrariae. Unde in hac hypothese, nec verum et falsum. qua talia, sese haberent uti contradictoria quae medium excludant ; sed inter « aut est verum » et « aut est falsum », liceret addere « nec est verum nec est falsum »

Cf. S. Th., q. I, a. 2 et 5 de Veritate (1).

6° Nihil reale potest consistere in aliquo impossibili. Sed veritas formalis est aliquid reale ; et adaequatio intellectus et rei, saltem saepe aliquid impossibile. Ergo, licet intellectus ingrediatur definitionem veritatis, non tamen haec formaliter consistit in adaequatione intellectus et rei.

R. C. Ma. et 1^{am} p. mi ; et dist 2^{am} p. : adaequatio physica **c**. , intentionalis **n**.

7° Assecta intentionalis adaequatio intellectus et rei non esset nisi inter duos conceptus obiectivos quorum unus stat pro re, alter pro intellectu : nempe inter subiectum et praedicatum. Atqui etiam hoc est impossibile : quia praedicatum non stat pro intellectu nisi simul cum subiecto, ac proinde inter duos illos terminos vel deesset intellectus vel deesset res.

R. Dist. Ma : Principium adaequationis intentionalis ex parte intellectus, esset inter duos illos conceptus obiectivos **c**. ; ipsa adaequatio, seu relatio adaequationis, **n**. : sic enim proprie invenitur *inter duos conceptus obiectivos, per operationem intellectus existentes ut unum, et rem ipsam*. **Contradist. mi. :** et C. rationem additam. Quae solutio clarior fiet ex

(1) Cf. etiam S. Augustinum, Soliloq. L. II. c. 2 et sq. ; et S. Anselmum, Dial. de Ver. c. I. Quibus in locis contiuentur obscura quaedam a S. Thoma in l. cit. rectius declarata.

mox dicendis ad solvendam aliam quaestionem de proprio actu intellectus in quo formaliter sit veritas.

224. Adhuc notanda. Interim iuvat adnotare quod iuxta traditam solutionem praecedentis difficultatis

a) Etiam in iudiciis et enunciationibus *negativis* veris dicenda est reperiri adaequatio intellectus et rei. Siquidem ea vigere dici debet inter duos conceptus existentes ut *unum, sive affirmatum sive negatum*, et rem ipsam, unam vel non unam. Unde si ab intellectu negetur quod aliquid sit unum cum alio, ut puta quod homo sit lapis; et extra intellectum ita res se habeat: hoc sufficit ad veritatis adaequationem obtinendam.

b) Adaequatio veritatis ea debet esse qualem expostulat identitas vel defectus identitatis quae requiritur, ad verificandam enunciationem affirmativam vel negativam, inter praedicatum et subiectum. Requiritur autem *identitas realis*: non, *formalis*: praesertim cum agitur de cognitione nostra per compositionem et divisionem conceptuum augenda. Hinc adaequatio illa bene salvatur si fiat per conceptus apprehensivos rei, seu aliquarum notarum intelligibilium quae vere in re inveniantur: nec postulat comprehensivum conceptum: quo res ita perfecte cognoscatur ut tantum cognoscatur quantum cognoscibilis est, nihilque contineat adhuc cognoscendum. Sicut etiam non postulat quod, pro reali diversitate rerum, totidem et non amplius formentur conceptus. Et sic v. g. vere praedicamus de Deo, cum adaequatione intellectus et rei, quod sit vivens; vel de anima humana, quod sit substantia simplex, spiritualis et immortalis. Quando *adaequatio* habeatur per conceptum comprehensivum, non inepte videtur ea posse vocari *comprehensiva* rei; quando autem solum per conceptus apprehensivos, *apprehensiva*. Neque enim est idem adaequatio apprehensiva rei, et apprehensio adaequata eiusdem.

c) Quamvis duo termini adaequationis inveniri possint in diversis rebus vel subiectis; *ipsa* tamen adaequatio, quae semper aequalitas diversorum est, non habet esse nisi ut cognita in intellectu. Ex quo sequitur quod per adaequationem intellectus et rei nonnisi impropria definitio veritatis traditur:

quod enim stat loco generis, iam actu continet, etsi confuse illud quod stat pro differentia. Neque id mirum: cum veritas, etiam formalis, utpote implicata in ipsa veritate ontologica rerum, pertineat ad primos conceptus nostros analagos et transcendentis.

d) Esse rei quae ponitur in definitione veritatis, intelligitur *esse reale*, independens a consideratione mentis: sive deinde illud sit actuale sive possibile, sive apprehensum ut singulare sive ut praescindens a sua singularitate. Quin immo, cum constet quod etiam de entibus rationis possumus efformare veras propositiones: dicendum est quod ens rationis tunc sistitur nostro intellectui cognoscendum ut est umbra quaedam vel *imago entis realis*.

e) Res intellectui cognoscenti correspondens, nihil quidem proprie *efficit* in ipsum; sed hoc minime infert quod, in ordine ad veritatem intellectus, perinde sit ac si ipsa non corresponderet. Veritas enim, ut paulo infra melius explicabitur, consistit formaliter in quadam *relatione*, quae *resultat* ex congruentia rei cum intellectu ipsam cognoscente.

225. **Scholion.** Quaeri possunt hic duo. Scilicet: num definitio veritatis formalis proponi debeat ut adaequatio *intellectus et rei*, potius quam *rei et intellectus*; et: num potius *intellectus et rei*, quam *intellectus ad rem*. Quae duae quaestiunculae, non sunt quidem tanti faciendae ut ex earum solutione diversa, pendeat recta intelligentia definitionis iam probatae; sed iuvant ad ulteriorem eiusdem definitionis intelligentiam. S. Thomas, pluribus in locis, indiscriminatim, modo unam formulam adhibet. modo aliam. Sic v. g. in I p. q. XVI, a. 2, habet: « Per conformitatem intellectus et rei veritas definitur »; in q. XXI, a. 2: « Veritas consistit in adaequatione intellectus et rei »; « Veritas consistit in hoc quod intellectus adaequatur rei »; et in I II^{ae}. q. 93. a. 1: « Conceptus hominis..... dicitur verus ex hoc quod consonat rebus ». Sed in q. I de Ver., a. 1 et 3. saltem quinquies repetit quod veritas est « adaequatio rei et intellectus ». Quid ergo dicendum? — Responsio posse accipi videtur ex eodem S. Thoma: qui, in I p., q. XVI, a. 1, haec habet:

« Quod... dicitur quod veritas est adaequatio rei et intellectus, potest ad utrumque pertinere », nempe ad veritatem quae est in intellectu et ad eam quae est in rebus; et in q. XXII, a. 2. ubi quaerit atrum iustitia Dei convenienter veritas nominetur, explicite asserit quod veritas intellectus « consistit in hoc quod intellectus adaequatur rei », veritas autem rerum, « in hoc quod res adaequantur intellectui ». Quare praeferenda formula, « adaequatio intellectus et rei »: utpote quae melius dat intelligere subiectum in quo per prius veritas invenitur, nec non et illum quasi rigorem iustitiae in quo relatio illius adaequationis consistit. Et per hoc patet responsio etiam ad 2um; etsi minime negamus quod, quantum solummodo attinet ad notificandum subiectum veritatis formalis, melius quam formula « intellectus et rei » inserviret alia, « intellectus ad rem »: quam etiam aliquando adhibet S. Thomas.

226. Nunc ex ordine videndum est quodnam sit proprium subiectum veritatis formalis: et hoc est, in quonam mentis actu ipsa formaliter inveniatur.

THESIS II. — Veritas invenitur formaliter solum in actu iudicii: quod ab intellectu nostro fit per compositionem et divisionem; in simplici autem apprehensione dici potest esse, non quidem perfecte et formaliter, sed imperfecte ac veluti inchoative, per ordinem ad iudicium: et sic per accidens.

Status quaestionis. Loquimur semper de veritate formali seu cognitionis: quam supponimus ex nuper probatis in esse formaliter solum in intellectu cognoscente. Supponimus etiam, aliunde, quod intellectus noster triplicem habet operationem, sibi propriam: nempe simplice in apprehensionem quidditatis rerum, sive absolutam, sive etiam comparativam alicuius praedicati cum subiecto; iudicium per compositionem et divisionem; et ratiocinium seu discursum ex uno in aliud. Inter quas operationes nemo negat perfectiorem esse iudicium: utpote quod habet rationem finis ad quem aliae ordinantur, non autem medii nisi pro quanto ingreditur ratiocinium in ordine ad aliquod aliud iudicium ultimatim ferendum. Et sic facile omnes concedunt veritatem inesse perfecte in iudicio,

et solum imperfecte in simplici apprehensione. Sed non parvus dissensus adest, num in simplici apprehensione ita insit imperfecte ut asseri nequeat inesse formaliter, seu simpliciter, vel etiam, proprie.

227. Sententia duplex. Hac in re, iuxta Suaresium, Disp. Met. VIII, Sect. III, n. 1, 5 et 7, « Communis sententia esse videtur, veritatem cognitionis, proprie et in rigore loquendo, esse solum in compositione et divisione intellectus, et non in actibus eius simplicibus. Ita sentit Caietanus I p. q. XVI, a. 2. et ibi aliqui Thomistae...: et videtur esse opinio D. Thomae. Sic enim scribit: *Proprie loquendo, veritas est in intellectu componente et dividente; non autem in sensu, neque in intellectu cognoscente quodquid est.* Similia habet I c. Gent., c. 59. et q. I de Verit., a 3. Et videtur id sumpsisse ex Aristotele I de interpretatione c. 1 et 3.... Aliorum nihilominus opinio est, veritatem cognitionis non solum in compositione et divisione, sed etiam in simplicibus mentis conceptibus reperiri. Quam opinionem tenet Ferrariensis I c. Gent. C. 59 et 60: idemque sentit Capreolus in I Sent., dist. XIX, q. III. a. 1. concl. 3.... Et probari potest... ex Aristotele III de Anima. C. 6. ubi D. Thomas » haec habet: « Veritas... est in compositione vel divisione intellectus; non autem in intelligibili incomplexo. Sed licet ipsum intelligibile incomplexum non sit neque verum neque falsum; tamen intellectus intelligendo ipsum verus est, inquantum adaequatur rei intellectae ». Ex quibus opinionibus duo certa colliguntur apud omnes. Unum est, veritatem aliquam reperiri etiam in simplici apprehensione, saltem veritatem transcendentalem accommodatam entibus intentionalibus. Alterum est, veritatem propria aliqua et speciali ratione reperiri in compositione et divisione. In utroque autem casu communiter admittitur quod veritas non possit esse nisi in intellectu *actu* operante ac, per conceptum seu verbum mentis quo aliquomodo informetur, *terminato* ad rem. Sed quaestio recurrit: utrum in simplici apprehensione veritas dici queat esse *formaliter* seu *secundum sui definitionem*; et hoc est, secundum propriam et perfectam rationem intelligibilem ipsius definitionis. licet in ea essentialis

perfectio definitionis non perfecte seu in summo gradu verificetur; sicque simpliciter vel proprie. S. Thomas hoc negat, ut patet in locis citatis; pariter et Caietanus; nec aliud sentire videntur Ferrariensis et Capreolus. Eandem tenet sententiam Ioannes a S. Thoma, in Logica, I p., q. V. a. 1: qui non solum asserit quod « veritas non... est... in alio actu quam iudicii »; sed etiam explicite, quod « veritas consistit in indivisibili, et non suscipit magis et minus » (1). Suaresius autem, in l. c., Sect. IV. n. 5 et 7, tenet quidem quod « veritas cognitionis esse non potest nisi in iudicio », siquidem « intellectus nihil vere cognoscit donec iudicet »; sed postea ita declarat « in simplici apprehensione intellectus esse ali-quale iudicium, licet imperfectum, et secundum illud esse in eo actu veritatem cognitionis »; ut cogatur admittere etiam in simplici apprehensione veritatem esse formaliter, utcumque imperfecte.

Similis sententiarum diversitas invenitur etiam apud recentiores scholasticos. Et sic v. g. Mercier, sequens hae in re Caietanum, affirmat simpliciter quod veritas non est nisi in iudicio (2). Contrarium tenet Urraburu, in Logica M. L. I, Disp. I. c. II, a. 2. Extra Scholasticos autem, ut plurimum, simplex apprehensio vel conceptus rerum ne computatur quidem inter actus cognoscitivos; sed omnis actus cognoscitivus reducitur ad iudicium vel cum iudicio confunditur, exercendo circa praesuppositam aliquam sensibilem intuitionem iuxta determinatas quasdam formas subiectivas. Exemplo praeivit ceteris Kantius, qui explicite asseruit nullum aliam posse tribui

(1) Cf. etiam Scotum in I Periherm., q. III.

(2) Critériologie. Livre I. c. I: « Qui dit vérité dit accord, dit conformité. Une relation de conformité ne peut s'établir qu'entre deux termes. Donc, dans l'intellection d'un terme unique - dans la simple conception - il ne peut y avoir de vérité. Par contre, à un acte de synthèse il est essentiel de s'exercer en conformité ou en désaccord avec l'identité ou la non-identité objective de deux termes de la synthèse.

Donc seul l'act complexe de l'esprit, compositio et divisio: est approprié de sa nature, à la connaissance de la vérité ».

conceptibus nostris usum, praeterquam *ut per ipsos iudicemus* (1).

228. **Sensus theseos** iam satis patet ex dictis. Adhuc duodecim liceat addere. Scilicet, 1°: quod simplici apprehensioni ita nullum inesse, utcumque imperfectum, iudicium denegamus, ut eam ab omni actu iudicii realiter adaequate distinguamus; non autem ut etiam, saltem semper, separemus. Quam quidem simplicem apprehensionem admittimus posse esse, tum *absolutam* alicuius quidditatis in seipsa, tum etiam *comparativam* alicuius praedicati respectu subiecti: dummodo ipsa non pertingat ad apprehensionem convenientiae praedicati cum subiecto, secus enim iam esset iudicium: sed totum attingat sub disiunctione vel abstractione, ad instar quidditatis, sive realis sive solum logicae; ut v. g. « utrum numerus stellarum sit par », vel, « numerum stellarum esse parem ». Iudicium vero admittimus non aliter fieri ab intellectu nostro quam per compositionem et divisionem, prout est affirmativum vel negativum. Porro 2°, asserimus in 1^a parte theseos quod veritas insit formaliter solum in iudicio; et in 2^a parte, quod in simplici apprehensione concedi potest esse imperfecte vel inchoative; hoc tamen sensu: non quasi *ipsa* veritas *per se* seu ratione sui, quocumque imperfecto modo in ea sit: sed quia in ea est naturalis ordo ad iudicium et ad ipsam veritatem, et sic *per accidens* seu ratione alterius, nempe alterius quod, licet sit aliquid aliud, naturaliter tamen exigitur.

229. **Probatur 1^a pars.** 1° In eo mentis actu invenitur formaliter veritas, in quo invenitur ipsa adaequatio intellectus et rei: nempe secundum utrumque terminus simul, ac proinde ut cognita in actu exercito. Sed haec invenitur in iudicio, et solum in iudicio. Ergo solum in iudicio inest formaliter veritas. Et probatur *minor*. Nam adaequatio semper attenditur inter *diversa*, quae in aliquo utique perfecte convenient. Unde ibi primo poterit inveniri in intellectu adaequatio intellectus, obiective inspecti, et rei, « ubi primo intellectus incipit ali-

(1) Kritik der reinen Vernunft, I Hauptst. I Abschn: « Von diesen Begriffen kann nun der Verstand keinen andern Gebrauch machen, als dass er dadurch urtheilt ».

quid proprium habere quod res extra animam non habet, *sed aliquid* ei [nempe rei] *correspondens*... Intellectus autem formans quidditates [seu simpliciter apprehendens], non habet nisi similitudinem rei existentis extra animam... Sed quando incipit iudicare de re apprehensa, tunc ipsum iudicium intellectus est quoddam proprium ei, quod non invenitur extra in re » (1). Antequam ergo intellectus iudicet, impossibile est quod in eo sit ipsa adaequatio eius ad rem. Et confirmatur argumentum ex eo quod omnes veritatem reponimus in eo mentis actu quo mens dicit esse quod est, vel non esse quod non est; per simplicem autem apprehensionem, *nondum* intellectus *dicit* aliquid. Et ideo haec simplex apprehensio « a quibusdam dicitur informatio intellectus sive imaginatio per intellectum ». Ex S. Th. in I Post. Analyt, l. 1^a.

Obiicies tamen: Illud proprium quod asseritur habere intellectus in iudicio prae simplici apprehensione, aut est ipsa compositio et divisio intellectus, aut relatio eius ad rem. Primum poni non potest quin denegetur veritas intellectui divino et angelico. Secundum autem habetur etiam in simplici nostra apprehensione.

R. Transeat Ma. disiunctiva, et eligo 2um membrum cum distinctione: est relatio quaelibet intellectus ad rem, ut puta sicut adaequati vel rei adaequatae ad rem coadaequatam, **n.** est *relatio adaequationis* intellectus ad rem, *subd.*: quae relatio de se postulet esse in intellectu componente et dividente **n.**; quae de se postulat esse in intellectu iudicante, qualis est in nobis tantum componens et dividens **c.-C.** autem **1^{am} p. mi.**; et **contradit 2^{am}.** Ad rem Caietanus, in 1^{am} p., q. XVI, a. 2 « Conformitas... intellectus ad rem, dupliciter potest in intellectu inveniri: uno modo per accidens, alio modo per se ». Porro « nulli intellectui incomplexo ut sic convenit per se conformitas ad rem; quia *incomplexum ut sic, respectum nullum aequalitatis aut inaequalitatis ad alterum exercet, quamvis forte adaequatum alteri de facto sit* »; dum compositio et

(1) S. Thomas, de Ver. q. I, a. 3.

divisio « per se exercet in propria ratione quod sit aequalis et inaequalis... rei ».

Nec dicatur quod etiam in simplici apprehensione est relatio intellectus cognoscentis ad rem cognitam. Nam talis relatio cognoscentis, non est cognoscentis adaequationem suam ad rem, sed rem tantum.

Instabis : Si solum in iudicio esset veritas, quia solum in eo intellectus cognoscit suam adaequationem ad rem ; sequeretur veritatem non esse nisi in cognitione reflexa. Atqui falsum consequens. Ergo et antecedens.

R. Dist. Ma. : Sequeretur veritatem non esse nisi in facultate cognoscitiva quae sit capax reflecti supra seipsam c. 1) ; nisi in actu cognitionis reflexae **subd. :** si conformitas seu adaequatio intellectus ad rem deberet cognosci in actu signato seu reflexo c., vel *transeat* ; si solum deberet in actu exercito n. Et diximus *transeat* in casu cognitionis reflexae, quia, ut scite animadvertit Caietanus in l. c., ad veritatem intellectus nihil confert actus primus iudicii vel secundus, sed solum actus cognoscens conformitatem suam cum re. Quando enim terminetur intellectus ad cognoscendam per novum actum conformitatem praecedentis actus cum re, tunc intellectus et actus eius qui reflexe cognoscitur, non secus ac « sensus in actu, verus dicitur *ut quaedam res vera* ». Patet autem quod illa adaequatio quae debet esse cognita, ut faciat intellectum formaliter verum, non est eadem numero relatio adaequationis quae *resultat in intellectu ex congruentia rei* ; sed ea quae in actu exercito cognoscitur *et ponitur ab intellectu in re* dum affirmatur vel negatur unum de alio, quaeque cum altera petit cointelligi. Et sic vitatur inconveniens quod certe haberetur si deberet intellectus cognoscere per actum suum illud ipsum quod ad eundem actum ex congruentia rei consequitur : ad hoc enim deberet ipsemet intellectus esse veritatis rerum causa vel mensura, quod soli Deo competit respectu suarum creaturarum. Sic etiam datur intelligi quomodo in intellectu qui mensuratur a rebus, adaequationis et veritatis relatio

(1) Cf. n. 222 huius articuli.

sit realis in cognoscente, rationis autem in re cognita. Et quia relativa sunt simul re et ratione; ideo iure dicitur a Caietano (ibidem), quod. pro intellectu, « cognoscere.. conformitatem sui ad rem. nihil aliud est quam cognoscere aliquid in se ut conforme rei »: sicut si, postquam apprehenderit hominem vel centaurum, apprehendat etiam hominem esse in re, centaurum autem in re non esse. Idque dici debet cognitu omnino possibile: praesertim si non facile putemus esse simplicem apprehensionem eam quae sit revera iudicium, sicut cum quis hominem concipiat ut ens reale, et centaurum ut ens rationis; et retineamus quod non veritas sed esse rerum causat veritatem in intellectu, et satis est esse rerum cognosci ad hoc ut et veritas intellectus in actu exercito cognoscatur.

230. 2° probatur eadem 1^a pars. « Complementum... cuiuslibet motus est in suo termino »; ut ait S. Thomas in q. I de Ver., a. 2. Sed motus intellectus est in verum: quia, iuxta eundem in I p., q. XVI., « verum nominat id in quod tendit intellectus », et in quo habito completur. Ergo ibi ratio veri completur ubi motus intellectus terminatur. Atqui rursus, non terminatur in simplici apprehensione, sed solum in iudicio. Id enim primo nobis refert conscientia. Siquidem nobis consci sumus quod, obiecto quolibet, utrumque enunciabili, simpliciter apprehenso: ut v. g. « utrum stellarum numerus sit par, vel impar », vel, « utrum quilibet angulus rectilineus possit trisecari »; non quiescimus, sed ulterius inquirimus num res ita sit in se sicut est forma quam de re apprehendimus; aut saltem, num hoc sciri a nobis possit. Et confirmatur ex aliorum testimonio: qui statim ac audiant sibi proponi aliquem terminum sponte quaerunt quid mos de eo dicere velimus, vel ipsi debeant. Deinde vero constat (1) quod veritas, potius quam rei quidditatem; respicit *esse* rei; unde et solemus dicere quod quaestio *an sit* aliquid, etsi praecedat quaestionem *quid sit rei*, tamen quaestionem praesupponit *quid sit nominis*. Porro ad esse rei intellectus terminatur per iudicium, per simplicem autem apprehensionem, ad rei quidditatem. Non quidem, quasi

(1) Cf. S. Th. in I Sent., Dist. XIX, q. V., a. I.

quidditas non stet pro re: sed quia, utrum et quandonam stet pro re, discernendum relinquitur per iudicium: eo vel magis quod simplex apprehensio esse potest non solum entis realis, sed etiam entis rationis. Ac propterea S. Thomas, in I p., q. XVI, a. 2, pronuntiavit simpliciter veritatem esse in eo actu quo « *intellectus iudicat rem ita se habere sicut est forma quam de re apprehendit* ». Ergo tandem solum in iudicio ratio veri completur. Ubi autem aliquid est complete quoad ipsam suam rationem intelligibilem, ibi est formaliter.

3° Thesis confirmatur ex eo quod, sicut enunciatio est signum iudicii; ita terminus, simplicis apprehensionis. Conceditur autem quod enunciatio significat veritatem intellectus iudicantis; et quod eam terminus, utcumque complexus, non significat pro intellectu simpliciter apprehendente, saltem per se. Ergo in simplici apprehensione veritas non per se invenitur seu formaliter, sed formaliter solum in iudicio. Quod utique argumentum aliquam patitur difficultatem: tum quia potest aliquid esse in re signata quod non sit in signo, praesertim cum sermo sit de signo, non formali et intermo, sed instrumentali et externo, ut sunt vocabula; tum etiam quia dubitare forte quis potest num terminus sit eodem modo signum simplicis apprehensionis, ut est enunciatio, iudicii, quoad ipsam veritatis praesentiam significandam. Attamen, re bene perpensa, dicendum est quod et hoc argumentum valet. Enunciatio enim non differt a termino, quamvis complexo, nisi per copulam verbalem quam continet et quae sola est signum veritatis.

231. Probatur 2^a pars. Nam quod perfecte est in actu iudicii, iure dici potest esse imperfecte ac veluti inchoative, et sic per accidens, in actu qui habet naturalem ordinem ad iudicium. Sic autem se habet actus simplicis apprehensionis, sive absolutae sive praesertim comparativae. Quae contra obici possunt, iam fuerunt praeoccupata in praenotionibus: ubi facta est distinctio inter « per accidens » quod aequivalet « per aliud, seu per ordinem ad aliud », et « per accidens » quod aequivalet « accidentaliter ». Ceterum, quia ordo simplicis apprehensionis ad iudicium ita est naturalis, ut nihilominus iudicium possit aliquando non sequi; ideo non renuimus admit-

tere quod in simplici apprehensione veritas formalis dicatur simpliciter non esse nisi per accidens. Sicut autem veritas, ita et falsitas non est nisi per accidens in simplici apprehensione: quatenus nempe intellectus aliquid apprehendat cum ordine ad falsum aliquod iudicium. Natura enim sua ens se habet ut verum et affirmandum; non ens autem, ut falsum et negandum. Hinc dupliciter potest contingere falsitas in simplici apprehensione: vel inquantum intellectus quidditatem seu definitionem unius apprehendit de altero, sicut si concipiat argentum vivum et proprie natum aptum se movere; vel inquantum coniungit simul in una quidditate vel definitione partes quae simul stare non possunt, sicut si concipiat plantam non vivam. Qui enim concipit aliquid positivum de alio vel cum alio, iure censetur illud velle de hoc affirmare; qui autem negativum, negare. Quamvis adhuc possit vel iudicium suspendere, vel ferre oppositum illi quod ordo naturalis dabat praesumere.

Cf. S. Thom. in q. I de Ver., a. 11.

232. **Obiiciunt** adhuc contra 1^{am} partem.

1° Quae sit revera habitudo simplicis apprehensionis ad veritatem, intelligi a nobis nequit, nisi cum iudicio concomitante. In iudicio autem conceditur veritas inesse formaliter. Ergo vel inest formaliter etiam in simplici apprehensione, vel saltem sciri non potest quomodo in ea sit.

R. Dist. M.: Intelligi nequit nisi cum iudicio quod in actu exercito habeamus **c.**; cum iudicio quod in actu signato intelligamus **n.** Et sic per iudicium intellectus cognoscimus qualis sit cognitio sensus; non tamen sequitur quod intellectus pertineat ad sensum. Ceterum, ut patet, argumentum probaret etiam quod intellectus nequeat cognoscere nisi proprium actum, et hunc solum in actu exercito: quod est nimis. Unde iam S. Thomas, in q. I de Ver., a. 5., subtiliter notaverat quod « intellectus... potest intelligere se non esse et se non intelligere, quamvis non intelligat sine hoc quod sit vel intelligat; non enim oportet quod quidquid intellectus intelligendo habet, intelligendo intelligat ».

2° Simplex apprehensio, licet imperfecta, est tamen for-

maliter cognitio. Ergo et habet formaliter veritatem, licet imperfectam.

R. C. Antec., vel Dist. : Est formaliter *quaedam vera cognitio c*; *cognitio quaedam veri*, seu alicuius obiecti ut rei conformis **n.** Et sub data vel supposita distinctione, **n. consequentiam.** Cum enim cognitio generatim sit assimilatio quaedam intentionalis cognoscentis ad cognitum secundum naturam cognoscentis; ad formalem rationem cognitionis aliquomodo verificandam, satis est quod obiectum sit intentionaliter in cognoscente, nec oportet quod attingatur ut rei conforme.

Hoc autem omnino requiritur ad formalem rationem veritatis. Unde cognitio quidem gradus admittit, sed non proprie ipsa veritas: nec habent formaliter veritatem sensus, qui obiectum suum ne quidem imperfecte valent attingere sub ratione quidditatis et entis et rei, ac multo minus proinde ut conforme rei. Atque ita videntur explicanda ea quae S. Thomas habet in q. I de Ver., a. 1; ubi ait quod ad « conformitatem, sive adaequationem, rei et intellectus..., *sequitur cognitio rei* », et « cognitio est quidam veritatis *effectus* ». Quatenus nempe « omnis... cognitio perficitur per assimilationem cognoscentis ad rem cognitam, ita quod assimilatio dictae sit causa cognitionis ». Ex quo provenit quod cognitio, sub diverso respectu, sit simul prior et posterior veritate: prior quantum ad hoc quod cognitum est perfectio cognoscentis; posterior autem in quantum cognoscens respicit cognitum ut rei conforme. Eo fere modo quo et verbum mentis considerari potest ut prius atque ut posterius intellectione; ipsaque intellectio, ut media inter agens et obiectum: etsi « realiter... *consequitur unionem obiecti cum agente*. Ex hoc enim quod intellectum fit unum cum intelligente, *consequitur intelligere quasi quidam effectus differens ab utroque* » (1).

3° Quod *resultat* ex actu cognoscitivo, et correspondentia *alterius* cum ipso, non potest per eundem actum cognoscitivum cognosci. Sed adaequatio intellectus et rei, in qua veritas consistit, resultat ex actu cognoscitivo et congruentia rei cum

(1) S. Th. in I p., q. LIV. a. 1.

ipso. Ergo non est necesse quod veritas sit cognita ad hoc ut habeatur ab intellectu; et ideo potest esse formaliter etiam in simplici apprehensione, licet non cognita.

R. 1° Transeat. Antec. et n. consequentiam. Sequeretur enim numquam posse ab intellectu cognosci veritatem, nisi forte eam quam ipse faciat: aut esse idem veritatem affirmari et veritatem esse. Quorum utrumque est falsum, atque ut falsum supponitur ab obiciente relici. Neque enim est idem adaequationem quomodolibet affirmare et eam vere cognoscere; neque eam vere cognoscere, etiam cum est intellectus et rei ab intellectu non factae, impossibile est. Cf. explicationem traditam ad solutionem praecedentis difficultatis. Unde

R. 2°. Dist. Ma.: Si agatur de intellectu practico artificis qui est mensura rerum **n.**; si de intellectu speculativo qui mensuratur a rebus, **subd.:** non potest per eundem actum cognosci in actu signato **c.**; in actu exercito **n.** Quod, qui fieri possit, explicatum est in responsione ad instantiam sub n. 229. *C. mi.; dist. pariter 1um consequens, et n. 2um.*

4° Non debet perfectior cognitio attribui operationi sensus quam simplici apprehensioni intellectus. Atqui, teste S. Thoma in q. I de Ver., a. 9., « *iudicium sensus est de re secundum quod est; ... sensus vere iudicat de rebus* ». Ergo etiam simplex apprehensio dici poterit quoddam iudicium, quamvis imperfectum, in quo sit formaliter veritas.

R. D. Ma.: Non debet attribui operationi sensus perfectius genus cognitionis quam, simplici apprehensioni intellectus **c.**; neque actus cognitionis perfectior in genere suo **n.** Et **dist. mi.:** sensus vere iudicat de rebus ita ut cognoscat, vel saltem habeat naturalem ordinem ad cognoscendam « veritatem qua vere iudicat » **n.**; ita ut ne quidem hunc ordinem habeat, et quem tamen habet simplex apprehensio **c.** Res patet. Et est simile ac si quis dicat quod planta fructificans perfectius vivit quam intellectus pueri primas aliquas notiones apprehendentis. Et videtur obiectio potius thesim confirmare: quia nimis probaret. Ex quo fit quod S. Thomas indiscriminatim neget veritatem, proprie loquendo, esse in sensu vel in

intellectu cognoscente quod quid est (1). Ratio autem cur operatio sensus appelletur analogice iudicium, est, quia, pro quanto respicit res terminatur modo suo ad esse rerum, etsi non sub ratione entis et quidditatis. Sed pro quanto deservit intellectui, est veluti res; quemadmodum et ipsa simplex apprehensio, cui proxime sensus ministrat materiam, est veluti res iudicanda in ordine ad intellectum iudicantem.

5° Dantur conceptus falsi. Nec tamen darentur si veritas non esset formaliter etiam in simplici apprehensione.

R. Dist. Ma.: Si pro conceptu significetur ipsum compositum intellectuale, quod est quasi operatum iudicii et verbum a iudicio formatum **c.**; si, ut solet, significetur imago rei simpliciter apprehensae, **subd.:** dantur conceptus simplices falsi **n.**; conceptus compositi, **adhuc dist.:** per se falsi **n.**; per accidens, per ordinem nempe ad aliquod iudicium falsum **c.** Quomodo autem id possit contingere, iam explicatum est.

At non inde sequitur esse veritatem in simplici apprehensione securiori modo quam in iudicio: siquidem in ea nec falsitas per se esse potest nec veritas.

6° Aut veritas est formaliter etiam in simplici apprehensione, aut in ea nullo modo est. Quorum alterum refugit mens admittere.

R. Dist. Ma.: Si sermo sit de veritate transcendentali seu rerum, prout haec veritas extenditur ad ipsum ordinem intentionalem **c.**; si de veritate logica seu cognitionis, **subd.:** aut est formaliter, aut nullo prorsus modo est **n.**; aut est formaliter, aut nullo quidem modo per se ratione sui, sed aliquomodo per accidens seu ratione iudicii ad quod simplex apprehensio naturaliter ordinatur **c.** Et **contradist. mi.** Distinctio patet ex dictis.

233. **Scholion.** Quaerere hic licet: qualiter sit veritas in actu ratiocinii. Neque enim actus ratiocinii est iudiciorum complexus qualiscumque; sed eiusmodi qui merito censetur constituere tertiam quamdam operationem nostrae mentis, nempe operationem procedendi a noto ad ignotum vel inferendi unum

(1) Cf. I p., q. XVI, a. 2.

ex alio. Porro haec vis illativa, quae dat formam operationi ratiocinandi: non invenitur nisi in iudiciis ex quibus constat ratiocinium: active quidem in iudicio vel in iudiciorum complexu qui format antecedens, sicut in inferente; passive autem; sicut in illato, in iudicio quod est consequens. Unde manet quod veritas invenitur formaliter solum in iudicio. Quod peculiare habetur in iudiciis componentibus ratiocinium, hoc est: scilicet quod, praeter veritatem ontologicam enuntiabilis circa quod fertur iudicium, adest et cognosci potest etiam veritas ontologicam consequentiae et consequentis; non autem quod adsit aliquod aliud subiectum veritatis formalis praeter iudicium.

Hac de causa Aristoteles in III de Anima, l. 11^a, duas tantum distinguit operationes intellectus. Et S. Thomas in q. XII de Ver., a. 2, asserit quod ad cognitionem nostram duo requiruntur: « acceptio cognitorum, et iudicium de acceptis » (1). Nec timet asserere, in I p., q. 58, a. 4, quod sicut « in intellectu componente et dividente comparatur praedicatum ad subiectum », ita « in intellectu ratiocinante comparatur conclusio ad principium » Unde « iudicium est completivum cognitionis » (2).

234. Saepe locuti sumus de veritate tamquam de relatione aliqua, deque propriis terminis huius relationis, nec non et de diverso modo quo haec adaequationis relatio est in intellectu per intrinsecam inhaerentiam, et per extrinsecam denominationem in rebus. Neque vero ista sine iure a nobis praeaccipiebantur; continebantur enim implicite in ipsa veritatis definitione. Nunc tamen his est locus explicite probandis vel declarandis.

(1) Cf. etiam I^{am}, II^{ae} q. 17, a. 6; et II^{am} II^{ae}, q. 173 a. 2

(2) In l. cit. II^{ae} II^{ae}.

THESIS III. — **Propria essentia veritatis quae est in intellectu a rebus mensurato, consistit in quadam relatione adaequationis: cuius termini sunt verbum mentis per operationem iudicii formatum, et res ei correspondens. Est autem relatio ista, realis in intellectu, rationis vero in re.**

Praenota. Thesim restringimus ad veritatem intellectus qui mensuratur a rebus, ut est omnis intellectus creatus, maxime autem noster. Non quasi dubitetur utrum in divino intellectu sit formaliter veritas, cum Deus sit ipsa veritas; sed quia in Deo, intellectus intelligens et primario intellectum, sicut et species intelligibilis et ipsum intelligere, sunt omnia unum et idem. Ex quo provenit quod mens nostra difficultatem quamdam pati potest admittendi in Deo veritatem ad modum relationis, saltem realis, quae semper est distincti ad distinctum; quam difficultatem solvere nunc nos non tene-mur (1). De veritate autem nostra asserimus quod consistit in adaequatione intellectus et rei, sicut in quadam adaequationis *relatione*. Cuius relationis proprii termini sunt isti. Extra in-tellectum: ipsa res, ut in se est, obiective independenter a consideratione mentis; vel. si forte dependens, ut ens ratio-nis, de quo etiam licet cum veritate iudicare: prout censetur et ipsum participare iam aliquid modo suo de ente reali. Et in intellectu: non proprie ipsa operatio qua intellectus dicit aliquid, sed *id quod intellectus iudicando dicit ac veluti for-mat*; quod est verbum mentis, per simplicem apprehensionem inchoatum et completum per iudicium (2). Porro addimus quod praedicta relatio adaequationis est realis in intellectu, sive ab operatione intellectus realiter distingui dicatur, sive non: ut in praesenti a quaestione ista praescindamus; in rebus autem, quae saltem non pendeant in esse ab intellectu qui eas co-gnoscit, solum rationis seu logica.

235. **Probatur 1^a pars.** Quia: propria essentia quam habet veritas in intellectu nostro, tota in eo consistit quod intelle-

(1) Cf. S. Th. in I c. G., c. 59; et in Quodlib. V, a. 9.

(2) Cf. S. Th.; q. I de Ver., a. 7.

etus sic dicat esse quod est vel non esse quod non est, ut resultet in ipso quidam *ordo* ipsius, iudicantis ita rem se habere sicut est forma quam de re apprehendit, ad rem ita se reapse habentem. Neque enim sufficit quod affirmet adaequationem sui actus ad rem: sed requiritur quod eam vere cognoscat. Nec potest eam cognoscere quin ea sit: et ea esse non potest nisi per aliquem ordinem seu proportionem in intellectu resultantem ex congruentia rei cum eo quod ipse dicit. Qui ordo non est nisi relatio quaedam; et in casu, relatio adaequationis.

2^a pars. Relativa sunt simul re et ratione. Illi erunt igitur terminis relationis in qua consistit veritas, qui continentur in ratione intelligibili ipsius veritatis, vel, concrete, intellectus veri. Atqui, ex l. cit. S. Thomae, in l. c. G., c. 59, « ad id in intellectu veritas pertinet quod intellectus dicit, non ad operationem qua id dicit: non enim ad veritatem intellectus exigitur ut ipsum intelligere rei adaequetur, quum res interdum sit materialis, intelligere vero immateriale: sed *illud quod intellectus intelligendo dicit et cognoscit, oportet esse rei adaequatum*, scilicet ut ita in re sit, sicut intellectus dicit ». Rursus autem intellectus tunc vere dicit aliquid cum iudicando format verbum: iudicium enim nostri intellectus, quantum ad id quod dicit, nihil est aliud quam « compositio quaedam conceptum tamquam unum existentium » (1); et res, pro quanto est alter terminus adaequationis, est ea quae tali verbo correspondet, ut in se est obiective independens a consideratione mentis. Sic igitur duo conceptus obiectivi per operationem iudicii existentes ut unum, seu verbum mentis iudicio formatum, et res ei correspondens, proprii termini dicendi sunt relationis veritatis.

3^a pars. Quandocumque extrema alicuius realis relationis non sunt unius ordinis, tunc relatio in uno extremorum est res naturae, et in altero est res rationis tantum. Sic autem se habet intellectus veritatem cognoscens et res intellecta vel intelligibilis ut vera. Nam intellectus quidem realiter ordinatur ad rem intelligendam; res autem, in suo esse naturali exi-

(1) Ex Aristotele in III de Anima, c. V.

stens, est extra ordinem intelligibilis. Et ideo veritas est relatio realis in intellectu nostro: sed in re, secundum apprehensionem tantum: inquantum intellectus eam apprehendit ut terminum relationis quae est in ipso cognoscente. « Unde Philosophus dicit in V Metaph. quod [ista] non dicuntur relative eo quod ipsa referuntur ad alia. sed quia alia referuntur ad ipsa » (1).

Huc accedit, quod in iudicio quod fit a nobis per compositionem vel divisionem, latet apprehensio alicuius identitatis vel defectus identitatis: quae identitas non est in re nisi ordo seu habitudo rationis. « Nam secundum quod ratio apprehendit bis aliquod unum, statuit illud ut duo; et sic apprehendit quamdam habitudinem ipsius ad seipsum » (2). Quod totum est opus rationis; etsi cum fundamento in re.

236. **Obiici potest:** 1° Veritas dicenda est esse absoluta, et non relativa, ut vellent recentiores aliqui philosophi subiectivistae, veterum sophistarum commenta renovantes. Thesis autem negare videtur veritatem absolutam et solum admittere relativam.

R. Dist. Ma.: Veritas est absoluta et non relativa, quasi ipsa in se, secundum suum proprium esse quod habet in intellectu nostro, non sit relatio quaedam *n.*, quia non est res aliqua dependens a subiecto cognoscente et a mutabilibus conditionibus subiecti cognoscentis, *subd.*: subiective inspecta, ut est perfectio quaedam cognoscentis, *n.*; obiective inspecta, ut est relatio adaequationis intellectus cognoscentis ad rem cognoscendam *c.*, vel iterum *dist.*: quia non est dependens quantum ad id quod est cum veritate cognoscibile *c.*, etiam quantum ad modum quo contingit eandem rem ab hoc vel illo intellectu cognosci *n.* Et sic v. g., hoc verum, quod proportio inter diametrum quadrati et costam sit tamquam $\sqrt{2}$, ita est absolute verum ut in nullo intellectu verti queat cum veritate in falsum. Idque verum esset, etiam in hypothese quod a debilitate nostri intellectus dependeret ipsius interpretatio, qua dicimus

(1) S. Thomas in I p., q. XIII., a. 7.

(2) In l. cit.

diamentum quadrati esse incommensurabilem costae. Nam certe v. g., dependet ab intellectu nostro, quod veritatem de rebus habeamus per conceptus universales et enunciabiles, et unus elatior vel pleniorum quam alius; sed non propterea iudicium de eadem re semel verum, poterit unquam falsificari. Quod adeo est certum ut ipse Deus, qui certe nihil cognoscit per modum enunciabilis, dici debeat videre inmutabili veritate praeditas, etiam nostras, quas per modum nostro formamus, veras enunciationes. De qua re melius in thesi sequenti. S. Th. in I p., q. XIV., a. 14.

2° Nuncquid in relatione aliqua reali unum extremum seu terminus continet in se alterum. Sed intellectus continet in se rem. Ergo intellectus et res nequeunt esse termini alicuius relationis.

R. Dist. Ma.: Nuncquid unus terminus continet in se physice alterum c.: ne quidem intentionaliter seu repraesentative n. Et *contrad. mi.*

3° Relatio intellectus veri ad rem, esset sicut similitudinis vel conformitatis. Atqui tunc aequo iure dicenda erit veritas intenti per se in simplici apprehensione: quod tamen negatur.

R. D. Ma.: Esset relatio sicut similitudinis vel conformitatis rei, utrumque intentionalis, cum re n.: conformitatis cognitae intellectus et rei cum re ipsa c. Solutio patet ex dictis in thesi praecedenti.

4° Si veritas consisteret in quadam relatione, deberet haec inveniri etiam in iudiciis negativis: et falsitas reducenda foret ad relationem quandam inadequationis. Atqui neutrum dici potest. Non 1um: quia relatio semper est alicuius unius ad unum alterum, quod, in casu, deesset. Multo minus autem 2um: quia infinita possunt uni non adaequari.

R. C. Ma. et n. mi. — Dist. autem *rationem additam ad 1um*: In iudiciis negativis deest unum affirmatum in intellectu et coniunctum in re c.: etiam unum negatum in intellectu et disiunctum in re n. Et ad 2um: *dist.*: infinita possunt uni non adaequari per difformitatem negativam seu per solam absentiam conformitatis c.: per positivam difformitatem n. Unde obiectio confirmat potius tum thesim hanc tum praecedentem.

Quia si veritas non inveniretur formaliter solum in eo actu quo mens per iudicium incipit habere aliquid proprium quod res extra non habet, quodque nos obtinemus cum duos conceptus obiectivos facimus iudicando existere ut unum, sive affirmatum sive negatum; utique obiecta incommoda non vitarentur. Nec darentur iudicia negativa vera; et omnis simplex apprehensio, simul cum parva veritatis parte quam habeat propter conformitatem cum aliqua una re, deberet continere cumulum falsitatum propter difformitatem seu non conformitatem cum innnumeris aliis rebus.

237. Ad complendam eam veritatis notionem quam communiter habent homines ante omnem metaphysicam explicationem, et quam logica tradere intendit, supersunt breviter considerandae quaedam praeceptivae proprietates ipsius.

THESIS IV. — Etsi veritas, inspecta subiective, pro diversitate intellectus in quo reperiatur, dici potest esse multiplex, divisibilis et mutabilis; obiective tamen inspecta, dici debet esse una, indivisibilis, immutabilis: ac proinde absoluta et non relativa. Multo magis autem reiicienda est sententia eorum qui tenent omnem veritatem esse in sua ipsa obiectivitate relativam ad intellectum nostrum, ut ad rerum omnium mensuram.

Status quaestionis non eget expositione quoad 1^{am} et 2^{am} partem, in quibus asseritur cum S. Thoma in q. I de Ver., a. 6, quod veritas sub diverso respectu variabilis et invariabilis dici potest: quatenus nempe concedendum est subiectum ipsius mutari in ordine ad ipsam: sed negandum est ipsam esse subiectum alicuius mutationis, « cum veritas significetur per modum formae », et omnis forma sit « invariabili essentia consistens ». Primo modo dicitur veritas multiplicari pro diversis intellectibus in quibus inest; et capax esse augmenti vel diminutionis seu maioris vel minoris intensitatis: sicut et mutationis, pro vicissitudine opinionum nostrarum de re eodem modo se habente, vel pro nostrarum opinionum fixitate de re se habente iam aliter. Atque in hunc sensum intelligitur positiva entitas veritatis easdem subire vices quas actus cognoscitivus. Altero autem modo veritas quaelibet computanda est inter

formas vel essentias, quae, sicut numeri, non multiplicantur secundum quod ipsae sunt, nec suscipiunt magis et minus, nec subsunt mutationibus; sed hypothetica quadam et negativa gaudent necessitate. Porro sic accepta veritas, independens a mutabilibus conditionibus subiecti cognoscentis, iure dicitur absoluta, in oppositione ad relativam.

238. Adversarii. Iuxta acceptionem hanc, veritatem omnem non esse nisi relativam voluit Protagoras et cum eo plures alii sophistae, quos commemorat saepe S. Thomas ut iactantes quod quidquid alicui videtur id verum est, ὥς τὸ δοκοῦν ἐκάστω, τοῦτο καὶ ἔστι (1). Quod quidem effatum, sicut et aliud quod homo est rerum omnium mensura, πάντων χρημάτων μέτρον, curat Plato in persona Socratis benignius interpretari: quasi Protagoraea mensura, τὸ Πρωταγόρειον μέτρον, introducta fuerit a suo auctore ad extollendam intellectus proprii certitudinem contra communem opinionem vel affectionem sensuum. Sed in hoc iudicium ductus fuisse dicendus est Plato a sua praeiudicata theoria de ideis. Nam alii omnes Protagoram severius omnino iudicant; quos inter est et Aristoteles, illum adnumerans iis qui ponebant veritatem rerum in apparentia consistere, nec renuebant admittere duas contradictorias possibiles esse simul veras (2). Protagorae autem sententia revixit postea per Aenesidemum, et in scepticismum decidit.

Atque haec est prima veluti falsa acceptio veritatis relativae, seu dependentis a *mutabilibus* conditionibus diversorum intellectuum cognoscentium. Sub qua forma rursus proposita fuit recentius a Modernistis ad suas novitates in rebus praesertim religiosis promovendas. Unde et inter eorum damnatas ab Ecclesia propositiones, invenitur ista, quod « veritas non est immutabilis plus quam ipse homo, quippe quae cum ipso, in ipso et per ipsum evolvitur » (3). Hi omnes, nullo facto discrimine inter subiectum mutabile veritatis et veritatem ipsam, neque inter veritatem subiective relati-

(1) Plato in Theaeteto, c. XVI.

(2) In IV Metaph., l. 9^a.

(3) Ex Decr. S. Off., 3 Iulii 1907.

vam realiter ad obiectum cognoscendum, et obiective relativam logice ad subiectum cognoscens; confundentes insuper veritatem plenam et comprehensivam cum absoluta, quae solum petit rem obiective intelligibilem independentem a consideratione mentis: solent saepe simpliciter pronuntiare quod, saltem pro nobis, nulla datur veritas absoluta, et nos contenti esse debemus res cognoscere secundum ordinem quem ipsi in eis ponimus. Sicque reincident vel transeunt in aliam veritatis relativae formam, quae talis dicitur propter omnimodam eius dependentiam a conditionibus subiecti cognoscentis, utcumque *ad certas leges alligatis*; et videtur posse vocari *stabilis*, contra priorem formam, potius *evolutionisticam*. Utraque autem recens forma *agnosticismum* sapit, et a Kantio repetit originem; praesertim vero quae stabilitatem quamdam sibi appetit.

Adest et alia forma veritatis relativae, quae adhuc ulterius progressa est nostris hisce temporibus. Et est *idealistarum absolutorum* qui, ad ultima sua corollaria devenientes, ponunt ideam fieri et esse obiective omnia, et in idea tamquam in actu puro omnia esse quaerenda; ita ut, in tota rerum universitate, omne relativum intelligatur verti realiter in absolutum quod est ipse actus cognoscitivus. Inter idealistas recentiores qui suum idealismum in ipso veritatis conceptu introduxerunt, primum tenet locum Hegel: iuxta quem totus mundus totaque historica mundi evolutio considerari nequit nisi ut rationis creatricis productio dives, et ipse mundus vel ratio non aliter aspicitur debet quam ut quaedam determinatio reciproca eiusdem rei (1). Deinde vero Hegelii doctrinam, pro uniuscuiusque forma mentis variatam secuti sunt, v. g., Bergson in Gallia, Croce et Gentile in Italia. Quorum primus, in suo praesertim opere « *L'évolution créatrice* », idem dicit esse philosophiam quod rerum omnium fieri in humana conscientia, quam tamen potius quam ut fontem ipsius realitatis videtur considerare ut realitatis formam et legem; alter, ut patet ex opere « *Filosofia dello Spirito Logica, P. II.* » pro-

(1) Cfr. eius opus « *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften in Grundrisse. Der obiective Geist* ».

prium totius philosophicae characterem propriamque tendentiam reponit in activitate et finalitate ideae; tertius autem, qualis apparet in opere « Teoria generale dello spirito come atto puro » aliisque ipsius operibus, praecedentium idealistarum placita in satis multis complectens, videtur magis extollere unitatem et puritatem, ad quam realitas omnis trahatur, cogitationis actualis. Idem hic Auctor (1), consentiens empyristis in reiicienda veritatis definitione, ut « adaequatio intellectus et rei », et in admittenda ea quae sit « adaequatio intellectus et sensus », ita tamen ut in sensu non aliter accipi queat veritas quam ut aliquid absolute prius quod invenitur in processu cognoscitivo: concludit quod veritas non est tandem nisi *adaequatio intellectus et intellectus*. In Anglia philosophiam Hegelianam secutus est Green; eamque praesertim consideravit in ordine ad fundamentum aliquod metaphysicum supponendum Ethicae.

Tandem commemoranda foret et alia veritatis relativae forma, quae placet empyristis omnibus et positivistis, quaeque asserit nos non res ipsas cognoscere, sed solum rerum vel potius *phaenomenorum relationes* inter se. Attamen, ut patet, iam consideratio ista non pertinet ad praesentem quaestionem.

239. Determinatio quaestionis. Ex quibus omnibus videtur posse inferri quod multiplex acceptio veritatis relativae his det locum divisionibus ipsius. Nam

1° Habetur **veritas relativa** in ordine *intellectus speculativi*, et veritas relativa in ordine *intellectus practici*. Quae principalis divisio ex eo repetitur: quod, semper quidem rationem cuiusque veri ingreditur intellectus; sed veritas quae formaliter et intrinsece solum inest in intellectu, aliquando se habet ut aliquid *posterius* quam esse rerum, in processu complexo cognitionis per obiectum cognoscibile et subiectum cognoscens perficiendae; aliquando vero, ut aliquid *prius*, in productione rerum arte factarum a causa intelligente. Idque

(1) Sistema di Logica, P. I., c. 2.

propterea: quia vel intellectus cognoscitivus veritatis est dependens, sive realiter sive saltem secundum nostram considerationem, ab esse rerum, et ab ipso veluti mensuratur; vel esse rerum est ab intellectu dependens ac veluti mensuratum. Et in hoc altero quidem casu, dici utique potest et debet, ne admittamus processum in infinitum vel circulum vitiosum, quod intellectus artificis sit quodammodo creativus, sive per essentiam, ut in Deo creatore, sive per aliquam participationem, ut in agente intellectivo creato: quodammodo, inquam, creativus ipsius obiectivae intelligibilitatis et veritatis rerum formaliter inspectae. Sed, etiam in isto casu, quisque videt quod intellectus, utpote facultas necessaria, ad hoc ut recte procedat et non in vanum, debet simul esse et visiva obiecti alicuius praeexistentis: in quo possit fundamentaliter invenire illa quae cum adiuncta efficacia voluntatis producet.

Unde sequitur quod, sicut ratio entis absolute praecedat rationem veri, ita et veritas ordinis speculativi veritatem ordinis practici: iuxta notum effatum, quod intellectus speculativus per extensionem fit practicus. Ed ideo nos in thesi agere intendimus de veritate relativa in ordine speculativo, et hanc simpliciter appellamus, contra idealistas omnes, veritatem relativam. Rursus autem in ipso ordine speculativo

2° Distingui debet veritas relativa *intellectus ad rem*, et veritas relativa *rei ad intellectum*. Et prima quidem est illa quam vocavimus subiective inspectam, et quam omnino recipimus: quia, tota quanta est, dicitur per ordinem ad esse rerum a quibus intellectus mensuratur. Altera vero intelligitur illa quam res habet vel concipitur habere per ordinem ad intellectum in quo nata est causare veram sui existimationem: et hanc vocavimus obiectivam seu obiective relativam ad intellectum. Porro ulterius

3° Ipsa veritas obiectiva rei per ordinem ad intellectum quae tandem nihil est aliud quam *res vera* seu *cognoscibilis*: accipi potest, vel *formaliter*, secundum formalitatem veri a quo ipsa talis dicitur; vel solum *fundamentaliter*, secundum esse ipsius. Primo autem modo accepta, iam concessum est quod veritas rei dependet ab intellectu, non secus ac relatio

rationis in re scita ad intellectum scientem. Neque hic latitat ulla contradictio. Siquidem esse rei et non veritas eius intelligitur fundare veritatem in intellectu: eo fere modo quo et dicitur causare sanitatem in organismo animalis non ipsa formalis sanitas medicinae, sed eiusdem virtus curativa. Potestne tamen idem dici de esse rerum quod fundat vel mensurat veritatem in intellectu? Evidens est responsio danda negativa. Manifestum est enim quod non omne quod intellectus intelligit ideo dici debet *esse* cognoscibile quia cognoscitur: ut contingit in entibus rationis; sed quamplurima extant quae ideo cognoscuntur quia *sunt* cognoscibilia. Ceterum id melius patebit ex probatione thesEOS contra idealistas, in 3^a parte.

4° Quantum attinet ad hanc ultimam veritatem, quae convertitur cum esse rerum: eam esse relativam ad intellectum, intelligi potest: a) *ad mentem agnosticorum*, qui ponunt eam incognoscibilem ut in se est et solum attingibilem, quoad illud ipsum quod cognoscitur, prout in intellectu nostro recipitur sive *mutabiliter* sive etiam, iuxta ipsius mentis schemata, *immutabiliter*; - b) *ad mentem idealistarum*, qui, esse rerum reducentes ad cognosci earum, vellent radicitus tollere quidquid extra intellectum concipi queat fundare veritatem in ipso; - c) *ad mentem positivistarum*, qui ad solas phaenomenorum relationes cognoscendas coarctant veritatem.

Nos, positivistas interim omissis, et concesso quod concedendum est veritatis relativae; agnosticos et idealistas intendimus hic breviter confutare: pro quanto munus logici est genuinam veritatis absolutae notionem statuere, illamque a contradicentibus tueri. Huc ordinatur thesis per partes.

240. **Probatur igitur 1^a pars** thesEOS. Etenim: si plures dentur intellectus; et horum unus alio sit efficacior in intelligendo, vel etiam idem seipso, pro diversa luminis intellectualis participatione; et similiter, si unus idemque intellectus mutabilis sit de veritate in falsitatem, vel e converso de falsitate in veritatem, secundum quod alternet affirmationem et negationem de re eodem modo se habente, vel de re mutata eandem fixam retineat opinionem: iam nihil impedit quominus veritas, subiective inspecta, dici possit esse multi-

plex, divisibilis et mutabilis. Illae autem conditiones omnes de facto verificantur: ut experientia cuilibet compertum est. Et confirmatur ex eo quod, secus, aut numquam aut semper omnis intellectus operans haberet veritatem; nec posset progredi vel debilitari; et, uno intellectu errante vel verum dicente, deberent ceteri consentire. Quae, in sensu obvio, ita sunt absona, ut ipsa de his rebus disquisitio videatur vim inferre naturae intellectus: maxime hic in logica, ubi sunt omnia examinanda prout immediate innotescunt reflexioni.

2^a pars. Quidquid est per se intelligibile se habet ut forma quaedam invariabili essentia consistens: et qua talis consequenter, ut una, indivisibilis, immutabilis: nempe hypotheticae et negative. Atqui veritas, obiective inspecta, est aliquid per se intelligibile: dicit enim aliquid omnino determinatum. Ergo iure dicitur una, indivisibilis, immutabilis; atque in hunc sensum, non relativa, sed absoluta ab omni principio multiplicationis, divisibilitatis, immutabilitatis: ac proinde etiam quodammodo aeterna. Nam « aliquid esse semper et ubique, potest intelligi dupliciter. Uno modo, quia *habet in se unde se extendat ad omne tempus* et ad omnem locum: sicut Deo competit esse ubique et semper. Alio modo, quia *non habet in se quo determinetur ad aliquem locum vel tempus...* Et per hunc modum » (1) quidquid in sua intelligibilitate abstrahit ab hic et nunc, dicitur esse ubique et semper. Sic autem se habet et veritas obiective considerata.

241. Probatur **3^a pars.** 1° Quia ex communi hominum acceptione tunc intellectus habet veritatem cum dicit esse quod est vel non esse quod non est. Ergo veritas obiective inspecta, fundatur in esse rerum quas intellectus cognoscit, et illud sequitur. Atqui esse rerum in sua obiectiva intelligibilitate non dicitur, saltem ut plurimum, propter relationem ad intellectum a quo mensuretur; neque enim omne ens est ens rationis. Ergo admitti nequit quod veritas, obiective inspecta, non sit nisi relativa ad intellectum, ut ad rerum omnium mensuram. Idque adeo est verum, ut ipse divinus intellectus, an-

(1) S. Thomas in I p., q. XVI, a. 7,

tequam formet in se exemplaria rerum omnium quae nobis obversantur, concipi debeat esse verus ex perfectissima adaequatione cum essentia sua quodammodo praesupposita. Unde, nec in falsa hypothesisi pantheismi, quem utique idealistae non respuunt, sustineri posset opinio quod omne veritatis obiectum est ab intellectus consideratione formatum. Patet autem quod, cum illa hypothesis falsa sit, et ex illa tamen idealistarum positio derivetur, vel saltem ad illam recta conducat: licet inde conficere et alterum argumentum. Quare

2° Non potest ea veritatis notio admitti quae pantheismum supponat vel recta conducat ad pantheismum. Notio enim veritatis cum suis praecipuis proprietatibus, in sua generalitate, ita est omnibus obvia, ut absolvatur ab omni pantheistica positione. Veritas autem relativa, ad mentem idealistarum, vel supponit vel saltem immediate infert pantheismum.

3° Positio de veritate relativa ad mentem idealistarum, videtur, ex hac duplici suppositione praesertim oriri: quod a) intellectus practicus praestet speculativo; b) intellectus autem practicus nihil aliud postulet, ad hoc ut exeat in actum, quam *ideam*: quae idea, in ordine intentionis, est in ipso intellectu; in ordine vero executionis, non pertinet amplius ad intellectum. Atqui duplex ista suppositio, et falsa continet, nec rem evincit pro adversariis. Ergo et ipsa eorum positio corruere dicenda est. Et sane: praestantia vel prioritas unius prae alio attendi potest aut *in ordine temporis* vel generationis vel etiam causalitatis efficientis, aut *in ordine perfectionis* vel causalitatis finalis. Porro, in ordine temporis, seu quasi temporis, certe intellectus speculativus prior est practico, eo saltem sensu quod intellectus, antequam se extendat *ad alia* per quamdam sui veluti applicationem, iam concipi debet *in se* positus in actu per ipsam aliquam veritatis speculationem. In ordine autem perfectionis: esto quod intellectus practicus, *prout concrete adunatur cum speculativo*, speculativo praestet, *non secus ac totum parti*; at profecto, *prout a speculativo distinguetur, ut pars et pars*, est isto inferior. Unde simpliciter manet prioritas speculativo, saltem in ordine ad veritatem. Quoad alteram suppositionem: satis est hic animadvertere quod idea, non solum est forma

intellecta ad cuius imitationem aliquid *fit* a causa intelligente sed est etiam similitudinem referens alicuius obiecti praecogniti quod iam *est*.

His motus esse rationibus dicendus est Boëtius ad philosophiam poetice repraesentandam ut matronam aspectu venerabilem, quae dextera manu libellos, sinistra autem sceptrum gestabat, et vestibus induebatur quarum « *in extremo* margine II, *in supremo* vero Θ legebatur intextum » (1), practica scilicet ac theoretica philosophia. Ceterum plena Idealismi confutatio per se patebit ex metaphysica de anima et de Deo, et ex aliis philosophiae partibus. Solent enim Idealistae vulgarem veritatis notionem relicere, et suam velle statuere: non quasi haec ab initio videatur eis verisimilior, sed quia in fine cum agitur de summa totius philosophiae componenda, difficultates inveniunt quas putant ortas ex recepta vulgari illa notione.

242. Obiectiones quaedam idealistarum pro veritate qualibet relativa ad subiectum cognoscens:

1° De eadem re diversum ferunt homines iudicium, pro diversitate locorum, temporum et adiunctorum in quibus versantur; maxime autem philosophi: unde illud Tullii, « Nihil tam absurde dici potest quod non dicatur ab aliquo philosophorum » (2). Isti autem omnes putant se verum proferre et sentire. Ergo vel nulla est veritas obiectiva, vel solum relativa potest admitti.

R. Dist. Ma: De quacumque eadem re, etiam de primis principiis ac de rebus particularibus, in sensu obvio accipiendis **n.**; de aliqua eadem re difficiliore ac praesertim de toto veritatis rerum complexu **transeat**. Et **dist. mi.:** qui contraria dicunt, putant omnes se verum dicere, quatenus non mentiuntur **c.**, vel transeat; quatenus nec decipiantur aliqui **subd.:** quasi videant omnes se esse in veritate **n.**; quia non vident se esse in errore **c.**, vel *transat*. Solutio, ut patet, repetitur tum ex distinctione facienda inter **alicuius** veri-

(1) De Consolatione philosophiae, L. I., prosa prima.

(2) In L. II de Divinatione, c. 58.

tatis adeptionem, et possessionem *totius* veritatis; tum etiam ex ea quae fieri debet inter *veritatem logicam* seu *cognitionis*, et *veritatem moralem* seu *veracitatem*. Ceterum difficultas copotius tendere videtur, ut hominem hic in terris degentem, satis beatum dicat sola veritatis *inquisitione*. De qua re postea, ubi de scepticis.

2° Mens potest iudicare de omnibus secundum veritatem; praeter quam de ipsa veritate: « sicut iudex non iudicat de lege sed secundum legem » (1). Ergo ipsa mens est quasi veritas animata, et omnia dici debent vera per ordinem ad ipsam, ut entia rationis.

R. 1° Trauseat Antec., et n. consequentiam. Nam dato etiam et non concesso quod mens humana formaret obiectivam intelligibilitatem rerum creatarum, sicut mens divina; nondum sequeretur omne obiectum cognitionis, etiam primum, constitui formaliter ab ipsa mentis consideratione.

R. 2° Dist. Antec.: Mens humana potest de omnibus iudicare secundum veritatem imparticipatam quae cum ipsa identificetur **n.**; secundum veritatem quam habet participatam a Deo **subd.**: quae est similitudo primae veritatis **c.**; quae est similitudo primae veritatis **n.** Neque in hoc est circulus vitiosus quod per similitudinem veritatis divinae possumus quodammodo iudicare etiam de divina veritate. Cf. S. Th. ibidem.

3° Conceditur dari veritas etiam in cognitione entis rationis, ut patet ex demonstrationibus logicalibus circa syllogismum et alia huiusmodi. Sed in his casibus res cui adaequatur intellectus est obiective dependens ab ipso intellectu et relativa ad ipsum. Ergo nulla est difficultas admittendi generatim quod omnis veritas, etiam obiective inspecta, sit relativa ad intellectum.

R. Dist. Ma.: Datur veritas etiam in cognitione qua mens primo format ens rationis **n.**; in cognitione qua mens iudicat de ente rationis iam ab ipsa formato **subd.**: quatenus ipsum est ens rationis et non reale **n.**; quia etiam ens rationis pro modulo suo imitatur ens reale **c.** Et **contra dist. m.:** Res cui

(1) Ex S. Th. in q. I de Ver., a. 4.

adaequatur intellectus in cognitione vera entis rationis, est obiective dependens ab ipso intellectu et *ab eodem actu* intellectus quo mens de ente rationis iam formato iudicat cum veritate **n.**; est obiective dependens *ab aliqua praecedenti apprehensione* intellectus **subd.**: ita ut ea res menti sistatur indicanda secundum ipsam negationem realitatis **n.**; secundum quod pro modulo suo quadantenus de realitate participat **c.** Porro haec participatio quam habet ens rationis de reali, dupliciter accipi potest. Uno modo, veluti *positive*, quatenus et *ens* rationis includitur quodammodo sub ente reali quod nititur imitari: sicque consideratur in metaphysica. Alio modo, veluti *negative* seu abstractive, quatenus ens « potest sumi prout extendit se ad omne quod qualitercumque est, sive sit reale, sive positivum sive privativum; et breviter ad omne *intelligibile*; et tunc conceptus entis habet unitatem attributionis, et non est realis, nec rationis, sed abstrahit ab utroque, includens in se omnem rem et rationem » (1). Sic autem ens *rationis* quod consideratur in logica, pertinet ad ens in tota sua latitudine. In utroque autem acceptione, bene potest etiam ens rationis esse res cui intellectus cum veritate adaequetur. Idque thesim confirmat. Neque enim, quando intellectus iudicat vel conclusiones inferat circa ens rationis, dicitur habere veritatem quia illud attingit ut est ens *simpliciter non reale*: id enim repugnat intellectui, qui semper tendit ad *rem* aliquam concipiendam quae pertinet ad **Reubav**; sed quia attingit illud ut est *ens* rationis vel saltem *ratio* quaedam entis.

4° Ea quae dicitur adaequatio intellectus et rei, tamquam definitio veritatis, non est revera, saltem pro nobis, nisi adaequatio intellectus et sensus. In hac autem adaequatione, sensus non stat pro re: tum quia sensus in actu non est aliquid extra ipsum, tum etiam quia, secus, vel sensus vel intellectus evaderet inutilis. Ergo sensus accipi debet pro cognitione: et sic omnis veritas resolvitur in adaequationem intellectus cum seipso, ad mentem idealistarum.

R. 1° N. Ma. Nam in conceptu obvio quem omnes habe-

(1) Capreolus in I Sent., Dist. II., q. I., a. II. B., § 4^a.

mus veritatis, etiam antequam sciamus distinguere inter facultatem intellectivam et sensitivam. certe sensum non ponimus ut obiectum cognitum correspondens cum subiecto cognoscente. Quin immo et ipsum intellectum, in primo illo conceptu veritatis, non aliter ponimus quam ut facultatem simpliciter cognoscitivam quidditatis rerum, quae utique praestat sensui, sed nondum qua sensui praestantem. Neque aliquid affertur in contrarium, quod sit efficax argumentum

R. 2° Dist. Ma : Veritas consistit in adaequatione intellectus et *ipsius* sensus, quomodolibet considerati **n.**; intellectus et rei in se quam contingit per sensum repraesentari ante iudicium intellectus. **transeat:** neque enim hoc, in tota sua generalitate, est concedendum. **Contradist, mi. Ad 1^{am}** autem rationem additam, **dist.:** sensus in actu non est aliquid physice extra ipsum **c.**; neque intentionaliter **n.** Et **ad 2^{am}** rationem, etiam **dist.:** vel sensus vel intellectus evaderet inutilis, si eandem rem uterque cognosceret eodem modo **c.**; si diversimode, et quidem ita quod intellectus intimius penetret et ulterius progrediatur quam sensus, **n.** Iam audivimus a S. Thoma, sub n. 222, quomodo sensus inveniatur veluti medius inter intellectum et rem: se habens nempe, rebus comparatus, quasi intellectus: comparatus autem intellectui, *quasi res quaedam*. Ceterum patet quod absque ullo iure introducit sensus in generali conceptu veritatis, et praesumitur non adesse alia veritas quam quae habetur ab infimo intellectu nostro.

Instant.: Cognoscens in actu et cognitum in actu sunt idem. Ergo veritas omnis obiectiva est a cognoscente dependens (1).

(1) Antecedens huius enthymematis fuit saepissime a Scholasticis ipsis pronuntiatum: sed non ad inferendum tale consequens, ut faciunt recentiores idealistae. Sic v. g. G. Gentile in sua « Teoria generale dello spirito, come atto puro, c. II », postquam laudaverit Vichianum effatum, quod *verum et factum convertuntur*, seu quod mens non cognoscit nisi id quod activitate sua producit; prosequitur: « Vero è che il fatto, con cui si converte il vero, essendo la stessa realtà spirituale che realizza (o, intende realizzando) sè stessa, non è propriamente un fatto, ma un farsi; onde piuttosto dovrebbe dirsi: *verum et fieri convertuntur* ».

R. Dist. Antec. : Cognoscens in actu, physice acceptum, seu secundum id quod est, et cognitum in actu, sunt idem **n.**; Cognoscens in actu, secundum id quod repraesentat, seu intentionaliter acceptum, et cognitum in actu, sunt idem **subd.**; et cognitum in actu sub formali ratione *cogniti transeat*; et cognitum in actu sub sola formali ratione *entis n.* Iam concessimus quod relatio rei scitae ad scientem non est nisi logica in re scita seu cognita. Quod autem cognoscens assimilet sibi intentionaliter cognitum, id admiserunt semper Scholastici; sed non ita ut facerent cognoscens rerum omnium mensuram. Unde S. Thomas, in q. II de Ver., a. 5. « Nulla actio cognoscitivae virtutis potest dici fluens vel dissiliens...; quia cognitio non dicit effluxum a cognoscente in cognitum...; sed magis dicit existentiam cogniti in cognoscente ». Tamen addit: « Hoc modo aliquid cognoscitur, *secundum quod est in cognoscente repraesentatum, et non secundum quod est in cognoscente existens.* Similitudo enim in vi cognoscitiva existens, non est principium cognitionis rei secundum esse quod habet in potentia cognoscitiva, sed secundum relationem quam habet ad rem cognitam ». Nec in praesenti refert scire num relatio haec obtineatur in mente nostra per ipsam operationem cognitionis absque ulla alia addita entitate, tamquam imagine rei cognitae; vel cum hac entitate addita, ut imagine vel specie expressa rei. In utroque enim casu, modo sufficit respondere quod tum *factum* a mente, iuxta Vico, tum *fieri* mentis, iuxta Gentile: non accipitur solum obiective, seu intentionaliter vel repraesentative; sed et subiective, physice, entitative: nullo facto discrimine inter subiectum et obiectum.

Instant adhuc : Impossibile est quod intellectus *intelligat aliquid sine hoc, quod ipse sit et intelligat.* Hoc autem admittere nequit, quin obiectum veritatis concedatur esse semper dependens a cognoscente et relativum ad cognoscens. Ergo nec sub sola ratione entis potest intelligi aliquid sine intellectu.

R. Dist. Ma : Sine hoc, quod ipse sit et intelligat, in actu exercito, seu in sensu composito huius cum ipsa operatione

intellectiva **c.** : manifestum est enim quod non potest intellectus intelligere quin sit, nec multo minus, intelligere sine hoc quod intelligat. Sine hoc, in actu signato, seu in sensu composito huius cum obiecto intellectionis quod supponitur intelligi, **n.** « Non enim oportet quod quidquid intellectus intelligendo habet intelligendo intelligat » (1). Ut patet, etiam haec difficultas, quae multifariam ab adversariis repetitur, eandem ac praecedens habet solutionem. Idque manifestius apparet, si illud *sine hoc quod etc.* referatur ad *intelligat*, vel, ad *aliquid*. Ceterum, etsi detur quod aliquis intellectus, in omni eo quod intelligit debeat et seipsum, immo seipsum per prius intelligere : ut intellectus divinus ; nondum tamen sequeretur quod *omnis* veritas sit obiective dependens a consideratione constructiva mentis. Adhuc enim deberet concipere quod saltem ipse intellectus intelligens, ideo possit intelligi quia ens : non autem ideo sit ens quia intelligitur. Et hoc, pro nunc, iam satis est, ut veritas obiectiva ponatur esse principaliter absoluta ; nec nisi secundo relativa. Sicut et constat quod ens reale est prius ente rationis ; hoc enim fundatur in illo, et ad instar illius formatur per deficientissimam quamdam imitationem.

Subsumunt : Saltem impossibile est quod intellectus intelligat aliquid in mundo a seipso realiter distinctum, quia distinctum, vel seipsum distinctum ab aliquo alio : quin simul utrumque cognoscat. Porro id esse non potest ; nisi adsit in mente aliquid unum in quo adunetur utrumque, et in quo vel alterutrum concipiatur ab altero dependens, vel utrumque ab aliquo tertio (2). Sed rursus : non potest concipi intellectus ut dependens a mundo ; neque uterque ut dependens a tertio, scilicet a Deo : nisi forte recipiatur ontologismus, qui tamen reiicitur. Ergo restat quod ipse mundus concipiatur ut dependens ab intellectu nostro.

R. C. Ma. Nam, in sensu obvio, quodlibet distinctum de

(1) S. Th. in q. I de Ver., a. 5.

(2) Cf. G. Mattiussi, « L'idealismo in Italia » ; in « Gregorianum » vol. I ; fasc. 2, pag. 276, 277 ».

suo conceptu petit alterum a quo distinguatur. **Dist.** autem 1^{am} partem **mi.**: Requiritur in mente aliquid unum in quo adunetur utrumque intelligibile, *sicut in specie qua intelligitur c.*, *sicut in obiecto quod intelligitur subd.*: quod obiectum sit unum vel secundum suum proprium esse vel saltem secundum intelligibilitatem aliquam ab aliquo uno esse derivatam **c.**; quod necessario sit unum secundum suum proprium esse **n.** Et iuxta distinctionem traditam, **c.** 2^{am} partem **mi.** Quod attinet **ad mi. subsumptam. dist.** 2^{am} partem: Non potest intellectus concipi distinctus a mundo, et viceversa mundus ab intellectu, nisi concipiatur uterque ut dependens a Deo viso ut in se est **n.**; ut relucet in creaturis per extrinsecam et minoratam participationem ipsius actus essendi **subd.**: quae est a Deo, unico actu purissimo, **c.**: etiam qua est a Deo **n.** Et sic neque incidimus in ontologismum, confundentes cognitionem entis communissimi et esse per se subsistentis; et simul tamen sua servantur iura unitati obiecti, quam omnis operatio maxime autem intellectiva expostulat (1). Adeo erant haec S. Thomae manifesta, ut non dubitaverit generatim asserere, in l. c. in fine. quod « sicut ad unitatem motus requiritur unitas termini ita ad unitatem operationis requiritur unitas obiecti »: nec tamen permiscebat mundum cum Deo, a quo ipsam rerum creaturarum distinctionem sciebat primitus oriri.

5° et ultimo collocari hic potest sub forma obiectionis id quod supra in probatione theseos confutatum est. Scilicet quod idea praestat simplici conceptui. Ipsa vero non habet realitatem praesuppositam nisi in ordine intentionis; et quam habebit in ordine executionis ad extra, non nisi otiosus intellectus speculabitur. Quae difficultas ita proposita, solutionem suam habet ex dictis in n. 241. Sed potest etiam hoc alio modo, parumper diverso, proponi et solvi:

A causa finali, utpote in ordine causarum prima, omnia dependent. Sed causa finalis non est nisi quaedam idea, seu

(1) Cf. S. Th. in I p., q. XIV, a. 6; q. XV, a. 2; q. LVIII, a. 2.

bonum quoddam apprehensum ut factu possibile. Ergo debent omnia considerari perinde ac si dependerent a nostris ideis.

R. Dist. Ma.: A causa finali dependent absolute omnia **n.**; omnia quae habent rationem effectus et pro quanto habent rationem effectus **subd.:** omnia ista dependent a fine quem nos intendimus in agendo **n.**; ab aliquo primo fine, et quidem ita ut habeant et ipsa propriam aliquam realitatem qua constant **c.** Et **dist mi.:** causa finalis reducit ad bonum apprehensum ut factu possibile, quod causet seu moveat ad agendum *secundum suum esse apprehensum* **n.**; *secundum esse reale* apprehensum **subd.:** apprehensum ut *factu possibile* quoad ipsam obiectivam intelligibilitatem **n.**; quoad actualem ipsius translationem in ordinem existentium **c.**, vel **transeat**. Satis igitur patet quod in tota difficultate fit magna confusio inter *ordinem scientiae* et *ordinem actionis*, licet humanae; quorum primus per se stat et alteri praeferretur, alter autem primo innititur sequiturque primum. Et rursus in ordine *scientiae*, non satis distinguitur locus qui debetur prior *speculativae* quam *practicae*, sicut et universalior. Neque enim dari potest scientia practica de omnibus de quibus datur speculativa; dum e contra omnia de quibus est scientia practica, pertinere possunt ad speculativam. Nec similiter in ordine actionis satis distinguitur *obiectum primum* operationum vitalium, intelligendi et volendi, quod est immanens viventi et praeeexistit ante omnem operationem ad extra, et *obiectum secundarum*, circa quod actio transiens versatur. Et ideo concludendum est quod semper quidem idea et bonum factu vel obtentu possibile, praeferretur actioni; at non ita, ut ponatur tamquam aliquid absolute primum ipsa idea. Sicut enim possibile non est in actum reducibile nisi a reali praeeexistente et ad reale praeeexistens imitandum; similiter et idea, nisi praecipuiatur in aliquo vero absoluto fundata, aut instabile sentimentum est, aut abstractio vacua.

Hae de ipso primo conceptu veritas videbantur dicenda. Nunc, aliquid de eius opposito quod est falsitas.

ARTICULUS SECUNDUS.

De falsitate.

243. Falsitas de qua nunc aliquid sumus dicturi, per se patet, quod est falsitas formalis seu cognitionis: tum quia haec est quae veritati explicatae opponitur, tum etiam quia non datur, sicut veritas rerum, ita et falsitas rerum cum qua potest confundi. Supponentes, autem, ut per se manifestum, falsitatem hanc esse aliquomodo oppositam veritati, et solum in actu cognitionis posse formaliter inveniri; totam rem istam breviter expediemus in determinando modum quo falsitas veritati opponitur, et consequentem eius definitionem, nec non et actum mentis in quo esse possit.

244. THESIS V. — **Falsitas contrarie opponitur veritati; et ideo dicenda est consistere in positiva quadam difformitate intellectus et rei. Inesse autem potest formaliter seu per se solum in iudicio; et in simplici apprehensione nonnisi per accidens seu accidentaliter, per ordinem quem contingat ipsam habere ad iudicium falsum.**

Praenota. Possunt in thesi distingui duae partes tantum. Et quoad primam: patet quod non agitur in ea de oppositione logica enunciationum, sed solum de oppositione reali rerum; et asseritur quod falsitas nullo modo opponitur veritati secundum relationem, nec tamen solummodo contradictione vel privative, sed contrarie. Quoad alteram autem partem, illud praesertim est praenotandum, quod in simplici apprehensione falsitas asseritur esse posse tantum per accidens, duplici sensu: non solum nempe quia ratione alterius seu per ordinem ad iudicium, sicut et veritas; sed etiam quia ipsa haec ordinatio ad iudicium, cum hoc iudicium sit falsum, non est naturalis, sicut pro veritate ad iudicium verum, sed accidentalis.

Thesis est communiter admissa inter Scholasticos. Extra Scholasticos autem, non solet multum agitari. Sed ex antea dictis de absoluta veritate obiectiva, facile coniici potest quod recentiores idealistae et subiectivistae non renuant concedere quod falsitas opponatur veritati relative, aut saltem non con-

trarie, quasi alter aspectus vel pars altera eiusdem realitatis, in qua neque ipsum principium contradictionis habet absolutam applicationem. Quod ultimum affirmavit implicite, saltem respectu Dei cognoscendi. Nicolaus de Ultricuria, sub finem decidentis periodi mediae aetatis: cum diceret « quod propositiones: Deus est, Deus non est, penitus idem significant, licet alio modo » (1). Deinde magis explicitè et generaliter idem affirmavit Hegel: qui dixit quod ens est indifferenter ens et non ens, ipsum et non ipsum; eo quod est ipsum fieri, ac proinde, absque suis negationibus determinantibus, nihil ex se (2). Has tamen idealistarum vel scepticorum opiniones, vere extravagantes, saltem quia subordinantes obvium veritatis et falsitatis conceptum propriae praeiudicatae sententiae de abstrusioribus rebus metaphysicis: satis est hic innuisse, et pro reiiciendis habere ex ipsa probatione doctrinae cui adversantur.

245. **Probatur 1^a pars.** Nam certe falsitas aliquomodo opponitur veritati, nec secundum dependentiam seu relationem, ut *pater* et *filius*: quasi scilicet aliquid quod affirmatur vel negatur, ideo dicatur falsum quia respicit *aliud* tamquam verum. Constat enim quod, ut aliquid censeatur esse falsum, nequaquam oportet considerare aliquam rem praeter ipsum supra quam feratur iudicium verum: sed omnino sufficit *illud ipsum* considerare una cum intellectu circa ipsum diversimode se habente. Hoc autem negare nemo potest, nisi qui dicat, absque omni iure, quod intellectus et res idem sunt, vel quod omnis obiectiva intelligibilitas, etiam fundamentaliter inspecta, construatur et formetur a consideratione mentis. Ergo falsitas dici debet opponi veritati secundum remotionem aliquam: vel contradictorie, vel privative, vel contrarie. Non enim datur nisi quadruplex oppositio rerum. Atqui non opponitur tantum contradictorie, vel privative. Ergo contrarie. Restat probanda minor. Quae, cum S. Thoma in I p., q. XVII, a. 4., sic probatur. « Negatio enim [id est contradictio] neque ponit ali-

(1) Cf. Denzinger, *Enchiridion*, Prop. 555.

(2) Cf. Logik, I Kap., C. Werden. Einheit des Seins und Nichts.

quid, neque determinat sibi aliquod subiectum: et propter hoc potest dici tam de ente quam de non ente. sicut *non videns* et *non sedens* *: siquidem et ipsum nihilum dici potest esse non videns et non sedens. utcumque a mente formatum ad instar entis. « Privatio autem non ponit aliquid, [etsi] determinat sibi subiectum » capax formae quae negatur, sicut *caecus* et *ignorans*. Atqui falsitas, nempe formalis, et sibi determinat subiectum in quo dicitur esse, id est intellectum; et in hoc determinato subiecto ponit aliquid, scilicet actum quo dicat non esse quod est vel esse quod non est. Ergo falsitas nec dicitur tantum contradictorie nec privative: unde superest quod dicatur contrarie ad veritatem.

Argumentum est per exclusionem; sed et continet quantum satis est ad rem directe probandam. Nam illa ratio intelligibilis quae sic removeat aliam, ut de ea relinquat subiectum et genus, ei contrarie opponitur. Talis autem est falsitas comparata cum veritate. Relinquit enim de veritate intellectum; et in intellectu ponit actum dicendi aliquid, generice, ac proinde positive, communem tum cognitioni falsae tum verae.

Ex quo etiam facile concluditur quod falsitas dicenda sit consistere in quadam positiva difformitate, seu inaequalitate, vel inadaequatione, intellectus et rei. Quia formaliter falsus non dicitur nisi ille actus intellectus qui *ponit* affirmationem vel negationem de aliqua re *non secundum rei congruentiam*; quod est cum positiva difformitate. Idque optime confirmatur, praesertim contra idealistas, ex eo quod, secus, nullum dari posset iudicium verum de una re, quin simul illud ipsum foret falsum de alia, vel de eadem sub alio respectu: quod ab omnium persuasionem abhorret. Equis enim sibi persuadeat quod hoc v. g. iudicium verum « duo et duo faciunt quatuor » sit simul verum et falsum, quia non dicit. id quod utique dicere capax esset, « duo et duo non faciunt quinque »: vel viceversa? Meminisse oportet quod ad formalem veritatis rationem sufficit adaequatio apprehensiva, et non requiritur, comprehensiva. Sicut et constat quod etiam intellectus noster, quin praesumatur, per iniustam saltem posterioris quaestionis anteverisionem et praeiudicationem, esse divinus et comprehensivus totius

entis et veri: constat inquam, quod quamplurima proferre potest iudicia, ab omni prorsus falsitate immunia, *tum propter id quod dicit, tum etiam propter id quod non dicit*. Abstrahentium enim non est mendacium.

246. Probatur 2^a pars. Solum ibi esse potest formaliter falsitas, ubi potest esse formaliter veritas. Contraria enim nata sunt esse in eodem proximo subiecto; etsi non simul, sed successive. Atqui veritas inest formaliter solum in iudicio; et in simplici apprehensione, nonnisi per ordinem ad iudicium: quod est per accidens. Ergo et similiter falsitas: hoc uno facto discrimine, quod ipse ordo simplicis apprehensionis ad iudicium verum est naturalis, cum intellectus naturaliter tendat ad veritatem; sed ad iudicium falsum, est omnino accidentaliter et contingens.

Quod si quaeratur qui fieri possit quod compositio falsa intellectus admisceatur simplici apprehensioni: respondemus, cum S. Thoma in l. c. sub n. 245, quod hoc fieri potest dupliciter. « Uno modo, secundum quod intellectus definitionem unius attribuit alteri. Ut si definitionem circuli attribuat homini: unde definitio unius rei est falsa de altera. Alio modo, secundum quod partes definitionis componit ad invicem, quae simul sociari non possunt. Sic enim definitio non est solum falsa respectu alicuius rei, sed falsa in se. Ut si formet talem definitionem, animal rationale quadrupes, falsus est intellectus sic definiendo: propterea quia falsus est in formando hanc compositionem, aliquod animal rationale est quadrupes. Et propter hoc in cognoscendo quidditates simplices, non potest esse intellectus falsus; sed vel est verus, vel totaliter nihil intelligit ». Scilicet: 1° *propter coniunctionem definitionis cum definito non suo*, idque facit conceptum falsum de aliquo; 2° *propter coniunctionem partium definitionis ad invicem non sociabilium*, quod facit conceptum falsum in se.

Circa quam tamen explicationem, sponte sua dubium occurrit satis grave, iam a Caietano propositum. Videtur enim quod illa coniunctio definitionis cum definito, vel partium definitionis ad invicem, sit extra intellectum simpliciter apprehendentem, pertineatque potius ad secundam mentis ope-

rationem: unde non apparet quomodo reddere queat primam operationem falsam, utcumque per accidens. Si autem dicatur pertinere ad primam: iam nihil obstare videtur quominus etiam in simplici apprehensione ponatur et falsitas et veritas inesse posse formaliter. At nihilominus dicendum quod, tum coniunctio partium definitionis, tum etiam definitionis cum definito: et spectat ad primam operationem intellectus, nec implicat formale complementum veritatis vel falsitatis. Ratio 1^a est, ex ipso Caietano: quia «coniunctio..... definitionis cum definito, dat definitioni quod sit *quod quid est*», seu *aliquid cognitum*. «Nulla enim ratio est quidditas, nisi inquantum est *alicuius e tis* quidditas». Unde quidditas omnis essentialiter exigit quod cum ea et sit et aliquomodo cognoscatur *id cuius est*, seu definitum. Porro cognitio quidditatis pertinet ad primam mentis operationem, prout prima mentis operatio nondum terminatur, saltem perfecte, ad esse rei, sed ad solam quidditatem. Ratio autem 2^a haec afferri potest: quia non est idem coniunctio definitionis cum definito, vel partium definitionis ad invicem, *simpliciter apprehensa*, et *apprehensa ut conveniens*: quorum alterum requiritur ad hoc ut veritas vel falsitas insit formaliter in intellectu, nec tamen invenitur, nisi imperfecte, in actu quo simpliciter apprehenditur illa coniunctio. Unde et patet quod potest quidem etiam falsitas dici esse inchoative in simplici apprehensione, quatenus semper simplex apprehensio naturaliter ordinatur ad iudicium sibi congruens; sed non quasi unquam naturaliter ordinetur ad iudicium falsum; neque illa inchoatio iudicii falsi dici queat naturalis. Et ideo potius quam *inchoative*, ut pro veritate; pro falsitate videtur adhibenda formula, *accidentaliter*, ut significativa alicuius quod sit omnino per accidens. Aliquid aliud de hac re, postea in Scholio.

247. Obiectiones contra 2^{am} partem eadem vel similes sunt cum illis quas retulimus in thesi II de Veritate. Nonnullas expedit proponere contra 1^{am} partem.

1° Veritas consistit in adaequatione intellectus et rei. Sed adaequatio non est nisi perfecta; perfecta autem adaequatio numquam est in intellectu nostro, ad rem nempe quae sem-

per est aliter intelligibilis. Ergo, ne dicamus quod omne nostrum iudicium sit falsum vel praescindens a vero et falso: admittendum potius quod sit partim verum et partim falsum, prout *respicit* aliam partem rei, vel eandem rem *secundum alium et alium respectum*. Et sic falsitas opponetur veritati quodammodo relative, et certe non contrarie.

R. C. Ma. Et dist. mi.: Adaequatio non est nisi perfecta ita ut ne ulla quidem adsit adaequatorum diversitas *quoad modum essendi n.*; *quoad principia intrinseca essentiae adaequatorum subd.*: adaequatio perfecta saltem quae dici solet *apprehensiva rei*, seu *secundum identitatem realem c.*; etiam *comprehensiva rei*, seu *secundum identitatem formalem n.* Porro in casu nostro, illa identitas realis, quae sufficit ad veritatem et cuius carentia locum daret falsitati, hoc expostulat, ut nihil ab intellectu positive cognoscatur quod in re non sit; minime autem, quod nihil sit in re quod ab intellectu positive non cognoscatur, dummodo illud non neget, sed solum abstrahat ab illo. Et iuxta haec contradistinguatur altera minor. Ad cuius additam rationem quod numquam aliqua res a nobis intelligitur quae non sit semper aliter intelligibilis: responsio patet. Scilicet: semper manet res ulterius intelligibilis *quoad alia*; sed non aliter *quoad idem*, saltem *ex parte obiecti cogniti*, si non etiam ex parte subiecti cognoscentis.

2° Ad hoc ut falsitas dici posset contrarie opposita veritati, deberet versari circa eandem rem, cum sola diversitate posita ab intellectu. Atqui hoc esse non potest; siquidem diversitas ex parte intellectus, considerati, ut par est, secundum id quod repraesentat, arguit diversitatem ex parte rerum. Ergo falsitas non se habet contrarie ad veritatem.

R. Dist. Ma.: Deberet esse tantum diversitas ex parte intellectus simpliciter apprehendentis *n.*, et *n.* suppositum, quod id stare possit cum eadem re; ex parte intellectus iudicantis per affirmationem vel negationem *c.* Et **contrad. mi.** Confirmatur solutio ex eo quod, ut dicitur a S. Thoma in I p. q. LVIII, a 5, in intellectu angelico qui iudicat absque compositione et divisione, falsitas non aliter esse potest quam propter quamdam voluntatis proterviam.

Ceterum si forte aliquando contingat falsitatem dici relative ad veritatem; hoc est, benigne accipiendum, pro ea quasi relatione quam involvunt generatim omnia opposita.

3° « Verum... et falsum opponuntur sicut *quod est* et *quod non est*... Sed *quod est* et *quod non est*, non opponuntur contrarie. Ergo verum et falsum non sunt contraria ». Apud S. Th. in I p., q. XVII, a. 4.

R. Dist. Ma.: opponuntur sicut *quod est* et *quod non est affirmatum quod sit*; vel sicut *quod non est* et *quod est, negatum quod sit*, **transeat**; simpliciter sicut *quod est* et *quod non est*, **subd.:** verum et falsum formale **n.**; ontologicum, **transmitto** ad Metaphysicam, in qua declaratur et ostenditur quomodo omne ens, et omne quod ad modum entis concipi potest, sit verum: unde et modo suo, etiam id quod non est, per se non est natum concipi esse, sed non esse. Contradistinctio autem minoris patet quomodo sit facienda et applicanda. Si qua difficultas maneat quoad illud *transeat*, solvetur in responsione ad sequentem instantiam.

Instabis: Verum et falsum formale opponuntur sicut affirmatio et negatio eiusdem de eodem secundum idem. Sed haec opponuntur ut contradictoria, non ut contraria.

R. Dist. Ma.: Opponuntur sicut affirmatio et negatio adaequate sumpta, nempe subiective et obiective, pro *actu* affirmandi id quod est, et pro *actu* idem negandi **c.**, sicut affirmatio et negatio inadaequate sumpta, solum obiective, pro eo quod affirmatur vel negatur, seu pro *signo actus*, **n.** Ratio est: quia non est omnino idem, iudicium et enunciatio. Et iudicium quidem falsum semper contrarium est iudicio vero; non autem signum eius quod est enunciatio. Enunciatio enim significat immediate conceptum mentis; sed mediante mentis conceptu, et sic ultimatim, rem ipsam, saltem ut intelligitur. Porro non omnis res quae removet aliam, contrarie se habet ad istam.

Ad cuius rei ulteriorem explicationem, iuverit notare quod non est idem vox *vere significativa*, et vox *significativa veri*. Ad primum enim satis est quod voci subiecta sit res aliqua quae quomodolibet intelligatur. Atque in hunc sensum vera

sunt quae Scotus habet. in I Periherm. q. III., quod nempe vox maneat aequè modo significativa, re existente et re non existente : quia « nec prius significabatur per vocem res existens, nec nunc res non existens ; sed res ut intelligitur, cui extraneum est existere vel non existere *secundum quod significatur* ». Sed ad secundum habendum, ut vox sit significativa veri, oportet ulterius quod voci subiecta sit res quae intelligatur esse et sit, vel non esse et non sit. Unde nec potest vox proponi ut significativa veri, quin ei tali modo subiecta res intelligatur. Et hic sumuntur affirmatio et negatio quando dicuntur contradictoria.

4° « Unum contrariorum non est in alio. Sed falsum est in vero : quia, sicut dicit Augustinus in L. II Soliloq. C. 11, Tragoedus non esset falsus Hector si non esset verus tragoedus. Ergo verum et falsum non sunt contraria ». S. Thomas in l. c.

R. Dist. Ma.: Unum contrariorum non est in alio, sicut in sibi contrario **c.** ; sicut in aliquo subiecto quod aliunde sit vel possit esse ei contrarium **n.** Et **contrad. mi.** Quae solutio satis est in aperto ; praesertim si retineatur quod verum aequiparatur bono, et falsum nialo ; et quod bonum ex integra causa, malum autem ex quocumque defectu. Unde et dicitur quod ex vero non sequitur nisi verum, sed ex falso, tum verum tum falsum sequi potest. Ceterum illud verum in quo falsum fundatur, potius est verum ontologicum quam verum formale.

5° Deo nihil est oppositum ut contrarium : quia contraria sunt circa idem. Deo autem opponitur falsitas.

R. Dist. Ma.: Deo nihil est oppositum ut contrarium, secundum esse quo Deus in se subsistit **c.** ; secundum esse quod habet in apprehensione nostra **n.** « Nam verae opinioni de ipso, contrariatur falsa opinio ». S. Th. in l. c. Difficultates omnes, habent, ut patet, suam solutionem ex eo quod falsitas reponenda sit in *positiva* difformitate intellectus et rei.

6° Si falsitas consisteret in positiva difformitate intellectus et rei, difformitas ista esset in intellectu ut cognita. Hoc autem repugnat : quia si difformitas cognosceretur ab intellectu, nun-

quam affirmaretur. Et confirmari potest res ex eo quod hoc iudicium. v. g., « Socrates sedet ». verum sedente Socrate, et falsum Socrate surgente. non apparet quomodo transire possit de vero in falsum per aliquid positivum ex parte ipsius intellectus cognoscentis.

R. Dist. Ma.: Si falsitas consisteret in positiva difformitate. tamquam in acceptione rei formaliter difformi, quasi nempe intellectus poneret ipsam formalem relationem difformitatis, **c.**, sed nego suppositum, quod hoc sit possibile: cum relationes non fiant sed resultent; si tamquam in acceptione rei solum fundamentaliter difformi, **subd.** deberet esse in intellectu ut cognita directe ipsa difformitas **n.**; indirecte, quatenus non vere esset cognita, sed solum existimative, conformitas **c.** Ad exemplum autem allatum in confirmationem difficultatis, dicendum quod numquam idem numero iudicium mutatur de vero in falsum ex sola mutatione termini; sed requiritur semper aliqua mutatio ex parte fundamenti. quod est acceptio rei per intellectum, vel solo numero diversa rei mutatae, vel specie diversa eiusdem rei, ex qua deinde consequitur formalis relatio difformitatis. Quare videtur potius per haec thesis confirmari. Secus enim qui fieri potest ut idem iudicium, etsi numero distinctum, a sola extrinseca mutatione termini, habeat esse intrinsece verum vel falsum? Paulo plura de his dicemus postea, ubi de errore. Interim notes cum Caietano, in l. c. S. Thomae, quod hac in re « non fit mentio nisi de contrarietate ex parte fundamenti innata, et merito: quia relationis naturam secundum fundamenti naturam maxime videmus; eo quod aut est idem cum eo, aut naturalis eius quasi passio ».

QUAESTIO SECUNDA.

De statibus mentis in ordine ad veritatem.

248. Ut notum supponimus mentem nostram, sive singulorum hominum absolute, sive multo magis comparative cum aliis, respectu veritatis non semper in eodem statu se habere.

Porro generatim. in ordine ad veritatem, dupliciter mens potest se habere: vel in *statu adhaesionis* vel in *statu defectionis*, secundum quod ponit actum veritati convenientem vel secus (1). Rursus autem status adhaesionis in veritatem potest esse vel in potentia, vel in actu; et si quidem in actu: iterum vel in actu perfecto, vel in actu imperfecto. Adhaesio mentis in veritatem in actu perfecto est *certitudo*; quae a S. Thoma in l. c. in III Sent., definitur: « Firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae in suum cognoscibile », quasi totalis declinatio mentis in unam partem contradictionis absque ulla inclinatione in alteram. Quod si adhaesio sit in actu imperfecto; tunc habetur vel *opinio*, quae est adhaesio mentis in unam partem cum formidine alterius; vel *suspicio*, quae est inclinatio quaedam mentis in unam partem magis quam in aliam, absque tamen totali declinatione in ullam: vel *dubium*, quod est fluctuatio quaedam mentis inter utramque contradictionis partem, cum aequali inclinatione in unam partem et in alteram: sive id contingat quia rationes dubitandi adsunt pro utraque parte, ut in dubio positivo, sive solum quia absunt rationes assentiendi alterutri parti, ut in negativo. Si autem inveniatur mens in potentia respectu veritatis: tunc per se non habetur nisi status aliquis capacitatis vel dispositionis ad veritatem, plus minusve proximae. Et quod attinet ad statum

(1) Cf. S. Thomam in I Post. Analyt., l. 1^a; et in III Sent. Dist. XXVI, q. II, a. 4.

defectionis a veritate: potest haec defectio esse vel *negativa* vel *positiva*. Quarum prior potest iterum esse vel mere negativa: et habetur *nescientia*, seu simplex carentia scientiae (1); vel privativa: et habetur *ignorantia* seu carentia scientiae debitae. Posterior autem contrarie se habet ad veritatem; et est *error*, seu adhaesio mentis in falsum.

De his omnibus mentis nostrae statibus, nunc magis in particulari videndum est quales in se sint et quomodo in nostra mente inveniantur. Dicemus autem, praecipua sectantes: 1° De Certitudine: 2° De Opinione; 3° De Dubio et Scepticismo; 4° De Ignorantia et Errore.

ARTICULUS PRIMUS.

De Certitudine.

249. Constat apud omnes quod certitudo, quae digniorem tenet locum inter status mentis super recensitos, sive ex parte subiecti cognoscentis consideretur sive ex parte obiecti cogniti, multiplex esse potest. Et sic. v. g., habetur certitudo quaedam plus minusve *communis* omnibus hominibus ratione utentibus; et certitudo *scientifica*, propria eorum qui scientiae dant operam. Quarum illa prior, contra hanc alteram, dicitur et vulgaris, eo quod per illam homo certus quidem est de aliquo enunciabili quod se habet in se ut conclusio, sed nescit hoc ut conclusionem apte resolvere usque ad prima principia per se nota, nec satisfacere contradicentibus. Dum e contra quidam sciunt etiam hanc resolutionem et satisfactionem praestare: idque non solum in actu directo seu exercito, per *certitudinem directam*; sed etiam aliquando in actu reflexo seu signato per *certitudinem reflexam*; et conclusionem reducentes tum ad principia quae materiam, tum ad ea quae formam ratiocinandi regulant. Unde et intra ipsum ambitum certitudinis scientificae, *gradus perfectionis* possunt esse. Datur praeterea *certitudo absoluta*, quae et *metaphysica* solet appellari; et *certitudo*

(1) Cf. S. Thomam in I^a II^{ae}, q. 76, a. 2.

hypothetica, sub se complectens *physicam* et *moralem*: illa necessitatem habens independentem a qualibet suppositione verificanda; haec dependentem a verificatione alicuius suppositionis, absolute possibilis non verificari. Quin immo nec apparet philosopho repugnare quod praeter *certitudinem naturalem*, qua nititur ex creaturis appropinquare Deo, concedatur altior quaedam *certitudo supernaturalis*, ab ipso Deo procedens.

Attamen in his omnibus et similibus casibus, patet quod certitudo se habet ut quodam *analogum*. *secundum aliquam propriam proportionalitatem* omnibus analogatis intrinsecum. Quare et possumus et debemus prius ipsam communiter definire; deinde, divisiones ipsius considerare.

THESIS VI. — Certitudo recte definitur: Firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae in suum cognoscibile. Unde, licet ipsa non sit formaliter idem ac relatio veritatis; tamen accipi nequit absque ordine ad veritatem quam partialiter fundat. Et sic duplici integratur elemento: uno subiectivo, quod est firmitas adhaesionis mentis; altero obiectivo, quod est necessaria connexio certitudinis cum vero menti evidenter manifestato.

Praenotanda. In thesi tria enunciantur. Primum est communis quaedam definitio certitudinis, desumpta ex Commentario S. Thomae in III Sent. l. c. Et explicatur per hoc, quod sit firmitas adhaesionis mentis, quasi securitas motus tendentis in aliquem finem; in casu autem, in obiectum cognoscibile, quod semper oportet aliquatenus menti evidenter appareat. Se habet enim certitudo ad evidentiam obiecti *cognoscibilis*, semper, saltem cum agimus de certitudine naturali, veluti sicut effectus ad causam vel motivum suum. Ad quam habitudinem realem consequitur vicissim alia logica quae est certitudinis ad obiectum *cognitum*, veluti sicut causae ad effectum. Unde idem S. Thomas, in q. VI de Veritate, a. 3, dicit quod « tractum est nomen certitudinis ab ordine causae ad effectum, ut dicatur ordo causae esse ad effectum certus, quando causa infallibiliter effectum producit »: quatenus nempe cognitio certa non declinet in aliquo ab eo in quod tendit assequendo. Unde et colligitur haec alia definitio certitudinis:

determinatio intellectus ad verum. Ex S. Th. in III Sent., Dist. XXVI, q. II, a. 1. Et res ita generatim proposita nullam videtur admittere difficultatem.

Nec similiter, quoad alterum quod enunciatur in thesi. Sive enim relatio veritatis dicatur distingui realiter a fundamento suo quod ex parte mentis est iudicium, sive solum formaliter; procul dubio formalitas certitudinis, vel *actus* certi, non convertitur cum formalitate veritatis, in ipsa duorum adaequatione collocatae.

At nihilominus dicitur tertio quod certitudo accipi nequit absque ordine ad veritatem quam simul cum re fundat iudicium certum. Ac proinde, quamvis ipsa se teneat formaliter ex parte mentis cui sicut subiecto inhaeret absolute, unde et appellatur *formalis*, vel *inhaesiva*, vel *subiectiva*; semper tamen est ordinata ad veritatem et per eam ad obiectum verum. unde et dicitur *obiectiva*. Non quasi certitudo subiectiva et obiectiva sint duae certitudines; sed quia sunt duo necessaria elementa eiusdem certitudinis. Atque in hac necessaria connexione explicanda non parva invenitur difficultas. Neque enim satis est dicere quod adesse debeat connexio in ordine intentionali; sed requiritur etiam in ordine reali. Porro non desunt aliqui, etiam inter Scholasticos, qui asserant nullam quidem certitudinem componi posse *per se* cum falso vel cum errore; posse tamen *per accidens*: ita ut error tunc non sit *formalis* et quoad motivum assensus, sed solum *materialis* et quoad materiam particularem circa quam contigit assensum versari. Ut puta, si quis pro certo habeat quod hic ignis, mox stuppae apponendus, uret: eo quod nulla sit ratio suspicandi exceptionem; et tamen de facto, per exceptionem, non urat. Alii vero tenent quod numquam, ne quidem per accidens, componi possit veri nominis certitudo cum falso vel errore; quemadmodum nec evidentia ulla, sive immediata sive mediata, dummodo evidentia sit. Quaestio ista non fuit a veteribus valde agitata. Sed satis videtur concludi posse quod, potius negaverint nos de quibusdam habere certitudinem, nisi ad praxim, quam admiserint aliquam certitudinis cum falso compossibilitatem. Praeter l. c. in q. VI de Ver.

a. 3, conferri potest S. Thomas in VI^{am} Ethicorum, l. 3^a ubi affirmat quod « certitudo non potest haberi circa contingentia aliter se habere. », et « contingentium cognitio non potest habere certitudinem veritatis repellentem falsitatem ». Suaresius autem. in Disp. Metaph. IX, Sect. II., n. VI, VII, VIII, tenet quidem generatim quod « evidentia... non potest falsum iudicium parere » ; sed non reputat inconueniens quod ipsa aliquando, etiam cum est in ordine naturali reuera sufficiens ad intellectum necessitandum, « nihilominus tamen interveniente aliquo opere supernaturali potest deficere a veritate » : utique solum per accidens, et non per se. Et affert exemplum ethnici, qui hostiam consecratam necessario iudicet esse panem.

Nos de hac re paulo plura dicemus postea. ubi de divisione certitudinis in metaphysicam, physicam et moralem. Hic, praetermissa Suaresii sententia, quae tamen forsitan cogi potest favere S. Thomae, intendimus universim statuere quod omne illud de quo evidentiam aliquam habemus et vere certissimus, semper est in re verum.

251. **Probatur.** thesis per partes, vel breviter declaratur.

1^a Pars. Recte potest aliquid definiri per id quo distingui valeat ab omni alio eiusdem generis vel ordinis. Atqui certitudo, per hoc quod dicitur esse *firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae*, non solum distinguitur a nescientia et ignorantia, sed etiam a dubio, suspicione et opinione ; per hoc autem quod haec firmitas dicitur esse *in suum cognoscibile*, distinguitur ab errore. Nec sunt alii status mentis cum quibus certitudo posset confundi. Ergo sic bene definitur.

2^a Pars. Certitudo in concreto nihil est aliud quam actus mentis certus, per quem ipsa mens bene in se disponitur. Talis autem actus dici nequit esse formaliter quaedam relatio : qualis est veritas, saltem in intellectu nostro.

3^a Pars. Mens in statu certitudinis se habet ad veritatem in suo actu perfecto ; et sic certitudo est maximum quoddam bonum intellectus. Bonum autem intellectus maximum, talem habere debet ordinem ad veritatem, ut et ipsum firmiter ab

intellectu teneatur, et non possit esse nisi bonum. Nam « falsum est malum intellectus. sicut verum est bonum » (1).

Et proinde ad certitudinem requiritur tum firmitas adhaesionis mentis ; tum necessaria connexio cum vero menti evidenter manifestato, seu cum obiecto correspondenti in re de quo vera certitudo habetur. Nec solum intellectus certus non cognoscit periculum errandi, sed et cognoscit securitatem procedendi.

Quae doctrinae summa confirmationem recipere videtur ex eo quod communiter admittitur actum certitudinis nihil aliud, in genere cognitionis, addere supra simplicem actum cognoscitivum veritatis, quam *cognitionem* quamdam *motivi assensus* : seu cognitionem veritatis ex motivo suo. Unde et dicitur quod cognitum criterium veritatis est motivum certitudinis ; nec requiritur aliud ad certitudinem obtinendam, quam ut mens evidenter discernat verum a falso. Atque in hunc sensum admitti potest id quod aliquando dicitur, quod *certitudo est cognitio reflexa veritatis*. Non quasi oporteat semper, ad obtinendam certitudinem, quod mens reflexe cognoscat actum suum, vel relationem rationis quam ipsa ponit in re cognita ut vera : constat enim quod saepe vera quaedam certitudo, etsi vulgaris, habetur, quin contineat hanc psychologiam vel logicam reflexionem ; sed quatenus mens tunc est certa, cum attendens ad id quod ei proponitur ut affirmabile vel negabile de alio, sic videt esse affirmandum vel negandum.

252. COROLLARIUM. — **Ergo certitudo quaevis tale habet obiectum formale, ut nulla certitudo coalescere dici queat ex pluribus probabilitatis gradibus.**

Non negatur in corollario quod aliquando, ex plenissimo qui adsit conditionum cumulo, seorsim solam opinionem gignere valentium, exurgere possit, una cum novo motivo, certitudo. Id enim saepe contingit, praesertim in factis historicis ex aliorum testimonio probandis. Sed negatur quod possit unquam certitudo concipi ut *unum quid* coalescens ex pluribus gradibus probabilitatibus qui ad illud unum se habeant

(1) Cf. S. Th. in VI Ethic., l. 3^a.

ut fragmina seu fractiones ad unitatem quam component. Et hoc propter ipsius certitudinis naturam, qualem prodit eius obiectum formale.

Nam obiectum formale certitudinis est *necessitas enuncialis menti manifesta*, fundans et radicans firmitatem assensus, undecumque demum ea orta sit. Quae necessitas adesse debet in omni actu certitudinis, utpote facultatis necessariae et modo suo visivae; nec potest coalescere ex partibus quae illam necessitatem ne inchoative quidem habent. Sic autem sunt omnes probabilitatis gradus: qui semper adnexam habent formidinem de opposito, eamque prudentem seu rationabilem; dum e contra certitudo excludit semper omnem formidinem de opposito, saltem prudentem.

253. **Obiicies.** 1° Si ad omnem certitudinem requiritur necessaria connexio cum vero in ordine reali; iam nullam habebimus certitudinem de tot rebus quae circa nos contingunt, et in quibus non solet constare de non exceptione facta legi cui subduntur. Atqui falsum consequens. Ergo et antecedens; vel omnis certitudo dicenda erit absoluta.

R. Dist. Ma.: Si requireretur semper connexio absolute necessaria **c.**, si saltem hypothetice necessaria **subd.**; nullam haberemus certitudinem, ne quidem practicam, vel theoreticam de contingentibus quae immediate cadunt sub sensu **n.**, de contingentibus quae ratiocinio colliguntur ex aliis **adhuc dist.**: de his contingentibus in se ipsis **c.**, de his contingentibus prout cum necessariis coniunguntur **n.** Et ad rationem additam **dist.**; in his non solet constare de non exceptione, ita tamen ut possit non exceptio praesumi ex eo ipso quod de exceptione non constet, et aliunde adsit motivum assensus. **c.**; quasi positive probari debeat ipsa non exceptio **n.** Quod autem dicitur in conclusione de purificatione quae sequeretur facienda omnis certitudinis, hoc periculum non est timendum: quia necessitas enunciabilis adhuc potest esse diversa ex diverso motivo unde oritur.

2° Ad habendam certitudinem satis est quod adsit in re obiectum formale per se necessitans intellectum ad verum, etsi aliquando per accidens falso applicatum in materia particu-

lari. Sic enim, si quis esset error, non formalis foret, sed solum materialis: eo fere modo quo nec diceretur peccare, qui prudenter iudicans hostiam aliquam esse consecratam, illam adoraret, etsi forte revera consecrata non esset.

R. Dist. Antec. et rationem additam: Satis est obiectum formale, quando certitudo non sit nisi de ipso, vel de nexu generali materiae cum ipso **c.**; quando certitudo extenditur ad ipsam materiam in particulari, utcumque propter nexum cum generali aliquo principio **n.** Exemplum autem non est ad rem, quia vitae praxis, utpote quae circa contingentia versatur ad normam universalium principiorum honesti regulanda, contenta plerumque debet esse habere de particularibus operabilibus moralem quamdam late dictam certitudinem; seu talem probabilitatem quae, una cum principio aliquo morali aliunde certo, valeat reflexe constituere aliquod certum conscientiae dictamen, ad prudenter et honeste agendum sufficiens. E contra vero, in ordine theoretico, admissa illa compossibilitas certitudinis cum errore, utcumque, per accidens; viam sternere videtur cuidam pragmatismo idealistico, vel male concepto arbitrio. Quae damna graviora sunt quam aliqua coarctatio certitudinis theoreticae de quibusdam mox futuris contingentibus.

3° Certitudo resultat ex gradibus probabilitatis; potest enim repraesentari per proportionem casuum favorabilium ad casus posibles, quae sit sicut unum. et aequivaleat summae probabilitatis maximae et minimae. Sic v. g.: $1 = \frac{99}{100} + \frac{1}{100}$. Ergo saltem, per necessitatem enunciabilis menti manifestam non bene assignatur obiectum formale certitudinis.

R. Dist. Antec.: Certitudo resultat ex gradibus probabilitatibus *constituentibus* ipsam **n.**; *conducentibus* ad ipsam, **subd.:** *semper n.*, *aliquando*, et quidem ita ut certitudo non adsit nisi cessata probabilitate et *novo exorto motivo c.* Ad rationem autem additam, eadem adhibenda distinctio. Scilicet repraesentatio illa utilem sortitur applicationem, cum agitur de re concludenda per inductionem completam ex formali omnium singularium enumeratione.

254. **Scholion.** — **De influxu liberae voluntatis in actum certitudinis**, ad hoc ut in posterum expeditius progrediamur, praestat iam nunc aliquid statuere. Manifestum est enim quod possumus nos per voluntatis imperium quaedam facere vel omittere quae mentem disponant ad certam veritatis acquisitionem, et sic *remote* influere in certitudinem. Et similiter, quod possumus in assensum mentis *opinativum* influere etiam *proxime*, quantum ad ipsum actum; nec solum *indirecte*, quatenus potest ex motione voluntatis applicari intellectus ad considerata vel non considerata motiva assensus potius quam dissensus, sed et *directe*, quatenus a motione voluntatis determinetur immediate intellectus ad assensum, ceteroquin non necessarium. At superest solvenda quaestio *de actu certitudinis*: utrum et quomodo cadere possit sub imperio proximo voluntatis.

Qua in re haec habet S. Thomas, in I, II^{ae}, p. XVII, a. 6: « Actus rationis potest considerari dupliciter. Uno modo, *quantum ad exercitium actus* [s. u. quantum ad usum rationis]; et sic actus rationis semper imperari potest; sicut cum indicitur alicui quod attendat et ratione utatur. Alio modo, *quantum ad obiectum* [seu quantum ad specificationem vel determinationem actus]. Respectu cuius duo actus rationis attenduntur. Primo quidem *ut veritatem circa aliquid apprehendat*; et hoc non est in potestate nostra: hoc enim contingit per virtutem alicuius luminis vel naturalis vel supernaturalis: et ideo quantum ad hoc actus rationis non est in potestate nostra, nec imperari potest. Alius autem actus rationis est, *ut his quae apprehendit assentiat*. Si igitur fuerint aliqua apprehensa, quibus naturaliter intellectus assentiat, (sicut prima principia) assensus talium vel dissensus non est in potestate nostra, sed in ordine naturae, et ideo proprie loquendo naturae imperio subiacet. Sunt autem quaedam apprehensa, quae non adeo convincunt intellectum quin possit assentire vel dissentire, vel saltem assensum vel dissensum suspendere propter aliquam causam: et in talibus assensus vel dissensus in potestate nostra est, et sub imperio cadit » (1).

(1) Cfr. etiam I II^{ae}, q. IX, a. 1; et II II^{ae}, q. II a. 10.

Porro ex his pronum est concludere quod influxus voluntatis in intellectum quantum ad exercitium actus, remotus est vel proximus indirectus; et bene potest locum habere aliquando etiam in certitudinem, praesertim cum agitur de veritatibus cum vitae praxi regulanda connexis. Ut enim dicitur in l. c. I^{ae} II^{ae}, « ipsum verum quod est perfectio intellectus continetur sub universali bono, ut quoddam bonum particulare »: sicut et vicissim « ipsum bonum... sub universali ratione veri »: unde fit quod et intellectus speculativus evadere possit per extensionem practicas etiam quoad actum suum. Quoniam igitur voluntas valet vim suam exercere non solum circa id quod iudicetur ut bonum, sed etiam statim circa id quod fuerit ut bonum quomodocumque apprehensum; aliunde autem constat quod simul cum enunciabili de se certitudine digno, possunt nonnulla apprehendi quae certum assensus accelerent vel retardent: hinc nulla difficultas admittendi proximum aliquem sed indirectum influxum voluntatis in actum certitudinis. Sub hoc enim influxu non movetur intellectus ad apprehendendam seu videndam veritatem quam ipse de se non videat: quod esset impossibile; sed solum ad quaedam considerata vel non considerata, quae sint occasio vel conditio veritatis videndae et actus specificandi.

255. Quod attinet ad alium voluntatis influxum in intellectum, qui est ad firmiter assentiendum apprehensis, quique videtur dicendus esse directus: notetur in primis quod hoc proprie non contingit nisi in iis quae non tam sciuntur, quam supernaturali fide creduntur, et quibus praecambulat, non *evidentia* quae dicitur *veritatis*, sed ea quae dicitur *credibilitatis*; et quidem de tali obiecto, de cuius veritate nequit naturaliter gignere certitudinem. Nos autem agimus proprie hic de certitudine naturali, quae ad scientiam pertinet. Atque in hunc sensum possumus universim asserere, quod potest et certitudo cadere sub imperio voluntatis, at solum indirecto. Deinde vero, notari potest quod, licet apprehensio convenientiae vel disconvenientiae inter praedicatum et subiectum cuius enunciabilis, et assensus vel dissensus mentis in ipsum, non differant a iudicio intellectus et inter se; tamen differunt

quodammodo formaliter. In primo enim casu attenditur potius ad *specificationem* actus exercendi; et haec solum ab obiecto intellectus dependet, secundum cuius obiecti communitatem est intellectus a voluntate prorsus independens; in altero autem casu, potius attenditur ad *exercitium* actus specificandi: et hoc dependere potest a voluntatis imperio etiam directo: non quidem *per modum finis* movente intellectum, sed *per modum agentis*. Nam « si... consideretur voluntas secundum communem rationem sui obiecti quod est bonum, intellectus autem secundum quod est quaedam res et potentia specialis; sic sub communi ratione boni continetur (velut quoddam speciale) et intellectus ipse, et ipsum intelligere, et obiectum eius quod est verum: quorum quodlibet est quoddam speciale bonum. Et secundum hoc... potest... movere » (1) voluntas intellectum ad hoc ut assensum vel dissensum praestet, tamquam veris vel falsis in se, iis quae prius aliunde assensu vel dissensu digna apprehenderit et iudicaverit. Sed haec omnia, nedum infirmant, confirmant potius id quod supra respondimus ad propositam quaestionem. Scilicet: quod in actum certitudinis, quae naturaliter gignatur ex evidentia et propria sit intellectus qua intellectus est, non est voluntatis influxus alius quam indirectus; et etiam sic, propter creatae facultatis limitationem, ex qua fit ut, secundum diversos respectus, et voluntas sub intellectu, et intellectus sub voluntate, realiter contineri dici queat.

256. Opportunior his locus erit, ubi de evidentia credibilitatis, requisita ad certitudinem habendam ex alterius testimonio. Nunc, veluti ad complendam nuper traditam et probatam definitionem status certitudinis, subnectenda esse quaedam putamus de evidentia in genere, deque ordine causalitatis quem ad certitudinem dicit.

(1) S. Thomas in I p., q. LXXXII, a. 4.

THESIS VII. — **Aliqua obiecti evidentia menti manifesta, semper adest in omni certitudine; non solum ut eius conditio necessaria et sufficiens, sed etiam vero aliquo sensu, ut motivum efficiens.**

Praenotanda sunt quaedam circa evidentiam et ordinem eius ad certitudinem. Ac primo quidem sciendum est quod « de aliquo nomine dupliciter convenit loqui. Uno modo, secundum primam eius impositionem, alio modo, secundum usum nominis. Sicut patet in nomine visionis: quod primo impositum est ad actum sensus visus; sed, propter dignitatem et certitudinem huius sensus, extensum est hoc nomen, secundum usum loquentium, ad omnem cognitionem aliorum sensuum. Dicimus enim *vide* quomodo sapit, vel quomodo redolet, vel quomodo est validum. Et ulterius, etiam ad cognitionem intellectus; secundum illud Metthaei V, 8, « Beati mundo corde, quoniam ipsis Deum *videbunt* ». Et similiter dicendum est de nomine lucis » (1), vel *evidentiae* seu *visibilitatis*: quae primitus designavit perspicuitatem obiecti corporei qua obiectum manifestetur visui; postmodum autem adhiberi coepta est ad significandam generatim perspicuitatem seu *claritatem cuiuscumque obiecti cognoscibilis potentiae cognoscitivae manifestam*. Et quia obiectum intellectus nostri iudicantis, non est aliquid simplex, sed aliquid complexum per modum enunciabilis: hinc acceptio evidentiae, pro *clara intelligibilitate alicuius enunciabilis menti manifesta*. Quae quidem clara intelligibilitas dicitur saepe, iam per definitionem ipsam, necessaria; et bene omnino, dummodo accipiatur ut se tenens ex parte obiecti et nondum formaliter involvens firmitatem assensus mentis, de qua in praesenti fit quaestio. Sed, ad praecavendam omnem aequivocationem, melius erit, saltem pro nunc, evidentiam definire, potius quam necessariam, claram intelligibilitatem obiecti.

Ex quo iam patet quod, sicut certitudo involvit quidem semper ordinem ad obiectum cognitum, sed et ipsa formaliter stat ex parte cognoscentis; ita vicissim evidentia, etsi con-

(1) S. Thomas in I p., q. LXVII, a. 1.

cipi nequit absque aliqua proportionem cum facultate cognoscitiva, formaliter tamen concipi debet ut proprietatem obiecti cognoscibilis. Illa est simpliciter subiecti, et pro tanto subiectiva; haec autem, obiecti, et sic obiectiva; quamvis utraque debeat in aliquo importare alterum etiam elementum. Atque in hunc sensum admitti potest quod omnis evidentia sit relativa cognoscenti, sistens tamen in obiecto; ea vero quae dicuntur aliquando evidentia subiectiva, vel non est revera evidentia, nisi vincibiliter existimata; vel est idem quod unus isque secundarius aspectus ipsius, unde et melius appellatur evidentia subiective inspecta.

257. Porro evidentia, vere talis, dividitur, 1° in *absolutam* et *relativam*: non quidem eo sensu quod alia referatur, alia non referatur, ad cognoscens: cum semper per ordinem saltem potentialem ad cognoscens petat accipi; sed quatenus ipsa sit proprietatem enunciabilis omnibus intellectibus manifesti, vel alicui seu quibusdam tantum. Et sic. v. g. spiritus angelicos non esse circumscriptive in loco, reputatur a S. Thoma ut evidens philosophis; sed non est adeo evidens omnibus hominibus.

2°: dividitur evidentia in *immediatam* et *mediatam*: prout competit enunciabilibus quae per se ipsa, absque medio demonstrationis, movent seu determinant intellectum ad assensum; vel, mediante demonstratione.

3°: in absolutam seu inconditionatam, quae et *metaphysica* dicitur; et hypotheticam seu conditionatam, quae sub se complectitur *physicam* et *moralem*. Cuius divisionis acceptio dependet ex correspondenti certitudine quam nata est gignere.

4°: in *evidentiam veritatis* seu *intrinsecam*, et *evidentiam credibilitatis* seu *extrinsecam*.

Illam est dignitatem assensus quae gaudet aliquod enunciabile ob claram intelligibilitatem quam ipsam ex seipso, sive immediate sive mediate, exhibet menti. Seu brevius: est clara intelligibilitas alicuius enunciabilis in seipso. Et vocatur veritatis: quia per eam intellectus ita terminatur ad unum, ut perducatur ad *proprium* terminum, qui est *visio* alicuius intelligibilis. Vocatur autem etiam intrinseca: quia per eam in-

tellektui clare manifestatur connexio praedicati cum subiecto ipsius enunciabilis de quo agitur.

Altera evidentiae species est dignitas assensus qua gaudet aliquod enunciabile ob manifestam connexionem *totius* enunciabilis cum aliquo motivo extra ipsum posito. Quod quidem motivum reducit tandem ad alterius testimonium, seu locutionem attestantem; sive loquens de seipso testetur aliquid, sive de alia re. Et huiusmodi evidentia vocatur credibilitatis: quia fundat firmum assensum mentis propter auctoritatem testantis, quod est credere, seu fidem habere alicui; extrinseca vero: quia « intellectus non videt per se *hoc cui* ratio assentiendum iudicat, neque *ipsum* ad principia per se nota resolvere valeat » (1), sed arguit aliunde.

Quae ultima divisio evidentiae, ut recte accipiatur, adhuc postulat aliquid notari. Nam pro intellectu, videre aliquod enunciabile esse admissibile seu dignum admitti, aut est idem quod illud eo ipso admittere ut verum, aut est solum iudicare bonum seu conveniens illud admittere. Et primum quidem esse non potest, nisi ubi adsit evidentia veritatis; ubi autem alterum contingat, iam assensus in ipsum enunciabile proponitur quodammodo imperandus voluntati, nec nisi evidentiam aliquam alicuius credibilitatis potest continere. At non ideo putandum est quod sic statuatur ut reciproca seu convertibilia, iudicia praestita propter motivum experientiae et quae propter motivum auctoritatis. Cum enim evidentia propius accedat menti quam motivum assensus, bene stare potest quod omnis evidentia extrinseca implicet motivum extrinsecum assensus, sed non viceversa. Unde v. g. iudicium istud, quod Petrus currit profertur quidem ex motivo extrinseco experientiae; non autem sub evidentia extrinseca vel credibilitatis, nisi improprie loquendo. Ratio est quia motivum illud, etsi extrinsecum notionibus subiecti et praedicati inter se comparatis, et sic non ortum ex ipsa connexione verum significatarum per subiectum et praedicatum; nondum tamen dici posse videtur simpliciter extrinsecum *toti* enunciabili. Ex quo fit quod propositio in

(1) S. Thomas in III Sent., Dist. 23; q. II, a. 2.

eo fundata, non quidem *ex se evidens*, nec *per se nota intellectui*; sed *immediate evidens* et quodammodo *per se nota ad sensum*, dici solet.

258. Iamvero asserimus in thesi quod generatim aliqua obiecti evidentia requiritur et sufficit ad habendam certitudinem de eo quod menti ut evidens manifestatur; idque, tum quoad specificationem, tum etiam, saltem per se, quoad exercitium actus. Et addimus praeterea quod evidentia illa, respectu certitudinis, rationem quamdam habet causalitatis efficientis, et sic est motivum intellectus. Consideramus autem hic solummodo *motivum efficiens*, et non *finale*: quia, etsi potest ipsa evidentia apprehendi ut bonum et finis, movendi capax; tamen finis et bonum per se respicitur a voluntate, non vero ab intellectu. Et ideo quilibet assensus mentis, rationabiliter firmus, prout est *elictive ab intellectu*, postulat semper motivum aliquod efficiens vel quasi efficiens, nec per se nisi taliter movens: quamvis, prout aliunde *imperative* sit a *voluntate*, postulet ulterius aliquod motivum finale.

Hanc evidentiae causalitatem ex parte ipsius obiecti negant vel pessumdant idealistae omnes et philosophi subiectivistae.

259. **Probatur 1^a pars** thesios. Nam pro facultate operativa quae modo suo visiva est et necessaria, et non caeca nec libera, conditio necessaria et sufficiens ut convenienter operetur, est quod ei sit evidenter praesens obiectum suum. Sed omnis intellectus, utpote facultas cognoscitiva et nata inter vel intra res legere et sic intus legere in rebus, est quodammodo visiva; et quia obiectum respicit *in ipso cognoscente* repraesentandum vitaliter, ideo est etiam facultas necessaria. Conditio igitur necessaria et sufficiens ad hoc ut convenienter operetur, erit aliqua obiecti evidentia ipsi manifesta.

2^a pars. Ad hoc ut obiecti evidentia dici quodammodo possit motivum efficiens certitudinis, satis est quod influat esse in aliquid aliud a se; ac proinde quod aliquam sui similitudinem a se distinctam relinquat in altero a se dependente. Atqui res in casu ita se habet. Adest enim inter evidentiam et certitudinem dependentia quaedam et distinctio, ea saltem quae intercedit in omni conditione et conditionato. Adest et

quaedam communicatio similis perfectionis : cum cognoscens fiat intentionaliter ipsum obiectum. Ergo revera dici potest et debet evidentia obiecti esse quodammodo motivum efficiens certitudinis. Dicimus autem *quodammodo* : quia realis adaequata distinctio, quae inter proprie dictam causam efficientem et eius receptivum viget, omnino deest in intellectu divino, in quo tamen adhuc dici potest evidentia obiecti esse ratio sufficiens activa suae certitudinis ; et quae etiam in intellectu nostro, non omnino adest. Siquidem evidentia obiecti non movet intellectum, nisi, vel per aliquam obiecti speciem intelligibilem, vel per aliquod lumen ab obiecto derivatum, ipsa iam intrinsece afficiat intellectum ; et ipse intellectus potest aliquando active influere in hanc proximam evidentiae applicationem. Attamen restat adhuc verum quod, saltem in intellectu nostro, evidentia obiecti movet intellectum ad aliquid realiter superadditum ; et sic veluti efficienter. Unde vulgare adagium : *ex subiecto et obiecto paritur cognitio*.

260. Obiectiones. 1° Evidentia obiecti quae dicitur determinare intellectum ad assensum, vel ponitur ut aliquid manens adhuc in obiecto, vel ut aliquid iam pertinens ad intellectum. 1um asseri nequit : quia nulla operatio vitalis, et multo minus cognoscitiva, determinari potest ab aliquo extrinseco. Si autem asseratur 2um : neque tunc evidentia erit motivum. Siquidem intellectus poterit se movere, sed non moveri a seipso.

R. C. Ma. disiunct., et **eligo** 2um membrum cum distinctione : Evidentia obiecti ponitur ut pertinens ad intellectum iam formaliter iudicantem **n.** ; ad intellectum nondum formaliter iudicantem, sed solum simpliciter apprehendentem aliquod enunciabile, vel informatum specie intelligibili praevia intellectioni **c.** Transeat autem 1^a pars minoris. Et contradistinguo 2^{am} partem. Quae solutio confirmationem recipit ex eo quod in processu mentis nostrae ad veritatem, simplex apprehensio, obiective considerata, per se stat solum pro re : iudicium vero, etiam pro intellectu. In intellectu autem in quo isti duo actus non distinguuntur, uti est intellectus divinus et angelicus ; oportet praesupponere aliquam veluti speciem intelligibilem, quae sit ratio activa subsequentis iudicii,

sive logice tantum distincti, sive etiam realiter et cum vera quadam effectiva dependentia.

2° Evidentia obiecti non fit menti manifesta nisi cum apprehenditur. Sed, cum apprehenditur, iam convertitur in iudicium. Nam pro intellectu, saltem speculativo, apprehensio convenientiae vel disconvenientiae inter praedicatum et subiectum, est ipsum iudicium. Ergo nequit ipsa dici esse motivum iudicii.

R. Dist. Ma. : Nisi cum apprehenditur ut aliquid pertinens ad obiectum cognoscibile **c.**; ut aliquid pertinens ad subiectum cognoscens **n.** Transeat minor et ratio addita. Et contradistinguo consequens. Intellectus enim apprehendit aliquid uti evidens, quia sic est; et non e contra, evidens esse dici debet id quod intellectus uti evidens apprehendit, quia sic apprehendit. Et, quamvis proprie evidentia obiecti non sit *id quod* apprehendit intellectus, sed potius *id propter quod* apprehendit vel iudicat obiectum cognoscibile; tamen hoc, et est *id propter quod apprehendit* aliquid ut cognoscibile: sicque se tenet ex parte subiecti cognoscentis, uti effectus evidentiae; et est *id propter quod ut conveniens vel disconveniens aliquid* apprehendit; et sic se tenet ex parte obiecti cognoscibilis, ut causa vel motivum certitudinis iudicii. Non renuimus autem admittere quod apprehensio convenientiae inter praedicatum et subiectum, dicatur iudicium: utpote apprehensio veritatis.

3° Datur certitudo etiam in intellectu practico vel poetico artificis. Huiusmodi autem intellectus creat vel facit obiectum suum intelligibile; ac proinde non potest ad certitudinem determinari ab evidentia obiecti.

R. C. M. Et dist. m. : Intellectus artificis facit obiectum suum intelligibile *primarium* **n.**; *secundarium* **subd.**: facit *formaliter tale intelligibile* **c.**; etiam *fundamentaliter* **n.** Ex nihilo enim absoluto nihil fit novi, nec in ordine reali, nec in ideali. Et ideo, sicut opus arte factum praesupponit saltem ideam et causam efficientem ipsius; pariter et formatio alicuius novae ideae non potest haberi nisi ad imitationem alicuius obiecti primari praesupponiti,

4° Potest voluntas determinare intellectum ad certitudinem, etiam ubi deest evidentia obiecti.

R. Dist. 1^a partem Antecedentis: Potest movere indirecte **c.**; directe, saltem quoad ipsam apprehensionem veritatis, **n.** Et **dist. 2^{am} p.**: Potest movere ad certitudinem etiam ubi deest omnis evidentia tum veritatis tum credibilitatis **n.**; ubi deest evidentia veritatis sed adest saltem credibilitatis **c.** Sed inde confirmatur potius connexio quae viget inter evidentiam et certitudinem, quaeque in rebus etiam fidei quodammodo verificatur. Etsi enim ea quae fide creduntur non possunt esse simul credita et *visa in seipsis*; possunt tamen esse *visa* a credente, « *sub communi ratione credibilis*... Non enim crederet nisi *videret* ea esse credenda » (1); sive deinde in his « voluntas moveat intellectum ad assentiendum... ex ordine voluntatis in bonum, et sic credere est actio laudabilis »; sive « quia intellectus convincitur ad hoc quod iudicet esse credendum his quae dicuntur, licet non convincatur per evidentiam rei » (2). Cf. nn. 254 et 255.

261. Iam consideremus divisiones certitudinis, saltem praecipuas; quales videntur esse: in metaphysicam, physicam et moralem; nec non et alia: in communem seu vulgarem, et scientificam. Quibus viam sternet consideratio de gradibus certitudinis.

THESIS VIII. — Certitudo gradus admittit; ita tamen ut ipsa se habeat ad illos tamquam totum aliquod analogum proportionale: capax continere sub se speciales modos, non autem proprie dictas species certitudinis.

Praenota. Nomen *gradus*, a gradiendo sumptum, ex eo quod per ipsum, qui graditur, magis et minus appropinquat ad terminum, vel, sicut in scalis, in quadam altitudine constituitur inter inum et summum: semper « dicitur secundum ordinem superioritatis et inferioritatis » (3) et relate ad aliquid unum quo diversimode plura participant. Hinc iam com-

(1) S. Thomas in II II^{ae}, q. I, a. 4.

(2) Dem in II II^{ae}, q. V., a. 4.

(3) S. Th., ibid., q. CLXXXIII, a. 1.

munitur adhibetur ad significandam unam e diversis rationibus quibus plura magis et minus participant de aliqua perfectione. Quia vero magis et minus non mutat speciem; ideo, ubi gradus habentur alicuius perfectionis, ibi haec perfectio non praedicatur univoce ut genus de proprie dictis speciebus, sed analogice secundum aliquam proportionalitatem, sicut de quibusdam specialibus modis ipsius: aut saltem perfectio haec licet univoca secundum intensionem, dici debet analogica secundum esse. Idque asserimus de certitudine; duas in thesi, pro maiori claritate, distinguentes partes. Adversarii, si qui sint, non sunt alii ab iis qui, vel negant necessariam connectionem cuiusque certitudinis cum vero, vel omnem certitudinem reducunt ad unam absolutam. De qua re melius in thesi sequenti.

262. Probatur 1^a Pars. Certitudo sequitur cognitionis intellectivae naturam. Neque enim est aliquid reale praeter ipsum actum cognoscitivum intellectus, qui dicitur certus, quatenus est, ex obiecti necessitate apprehensa, excludens formidinem de opposito et fallibilitatem, et includens firmam adhaesionem mentis et infallibilitatem. Si quae igitur causae faciant per gradus variare cognitionem intellectivam; eadem constituent etiam diversos gradus certitudinis. Atqui tales causae revera extant, etiam in uno intellectu humano. Praeter enim naturam subiecti cognoscentis, quae est omnis operationis cognoscitivae radicale principium: influxum exercent in cognitionem lumen quo menti manifestatur obiectum, et subiectum proxime disponitur ad cognoscendum: et ipsum obiectum cognoscibile. Haec autem omnia variationem et gradationem admittunt, etiam in solo nostro intellectu. Nam etsi anima humana in omnibus humanis individuis est eiusdem specificae perfectionis; tamen potest unus homo ad plura intelligenda se porrigere quam alius, vel eadem perfectiori modo intelligere: sive propter intellectum robustiorem quam ex meliori dispositione materiae sortitus sit, sive propter inferiores facultates melius deservientes intellectui. Pariter lumen intellectuale menti manifestans obiectum, sive procedat ex naturali quodam vigore intellectus agentis et collustrantis principia conclusionum, sive sit nova

quaedam aliunde superaddita lux intelligibilis : patet quod potest esse varium. Denique ipsum obiectum non eandem habet cognoscibilitatem, sicut nec actualitatem. Ergo, tum cognitio, tum etiam certitudo gradus quosdam admittit.

263. 2^a Pars. In omni proprie dicta specie, quae sub genere contineatur univoce cum aliis, ratio differentiae non ingreditur actu rationem generis, nec per adiunctam differentiam ratio generis in se ullo modo determinatur vel clarificatur. Atqui in omnibus gradibus certitudinis qui adduci possunt, utrumque contingit : et quod ratio differentiae seu quasi differentiae quae diversificet certitudinem, iugreditur ipsam certitudinem, et quod ipsa certitudo clarior evadit per differentiam adiunctam. Et sic v. g., firmitas adhaesionis mentis qua teneo quod $7 + 5 = 12$, vel quod omne corpus cadit : sic diversa est, in uno et altero casu, ex aliqua determinatione obiecti, ut haec determinatio tota referatur ad illam firmitatem. Gradus igitur certitudinis non sunt proprie dictae species ipsius. Ergo, quoniam inter se quodammodo sunt diversi, neque ad invicem convertibiles : restat quod dicantur *modi speciales* certitudinis. Modi quidem : et hoc est determinationes adiacentes ipsi certitudini, nec certitudinem trahentes ad aliquam tertiam rationem, sicut cum rationale additur animali ad constituendum hominem ; modi autem speciales : id est non generales seu consequentes omnem certitudinem, sed primo diversificantes unam ab alia. Ex quo etiam provenit quod gradus certitudinis, quippe qui sunt omnes formaliter modo suo certitudines, eam respiciant ut totum aliquod proportionale, ipsaque certitudo sic de illis praedicetur.

264. Obiicies tamen, 1° : Certitudo stat in indivisibili. Ergo non admittit gradus.

R. Dist. Autec. : quoad elementum negativum, quod est totalis exclusio formidinis de opposito, c., vel, *transeat* ; quoad elementum positivum, quod est ipsa firmitas adhaesionis mentis in suum cognoscibile a quo determinatur, n. Talis enim firmitas, sicut et vis motiva obiecti, capax est maioris vel minoris intensitatis. Posset autem dubitatio moveri de indivisibilitate certitudinis quoad ipsum elementum negativum, utrum necne sit sim-

pliciter concedenda; et ideo addidimus *vel transeat*. Hoc tamen ita debet intelligi: non quasi negativum fundari possit in illo eodem positivo quod negatur, cum solum postulet et permittat fundari in aliquo positivo quod sit ratio negandi aliud; sed quatenus, in casu, istud aliud habet cum primo aliquod commune quasi genus, nec a primo differt per proprie dictam aliquam differentiam. Ceterum, ad praesentem difficultatem solvendam, satis est respondere quod certe non est in indivisibili certitudo quoad suum elementum positivum.

2° Veritas formalis stat omnino in indivisibili. Ergo a pari et certitudo, etiam quoad elementum positivum.

R. C. Antec., et **n.** consequentiam seu **paritatem**. Veritas enim proprie consistit in quadam relatione adaequationis intellectus et rei; et significatur ad modum formae, quae diversificatur quidem pro rei diversitate, sed gaudet invariabilitate quadam, non secus ac omnes essentiae rerum, sese habentes sicut numeri. Porro adaequatio et essentiae rerum sunt in indivisibili. Quod idem asseri nequit de certitudine, quae est status mentis respectu veritatis, et actus ex parte sua tantummodo fundans illam relationem.

265. **THESIS IX.** — **Ea quae dicitur certitudo metaphysica, physica et moralis, est unaquaeque veri nominis certitudo, quamvis una alia perfectior; et habet suam propriam aliquam quasi specificam differentiam. Unde convenienter vulgo distinguitur certitudo triplex, specie diversa.**

Status quaestionis. Quaestio ista, quae, sub ea forma qua nunc solet proponi, multum a recentioribus, parum vero a veteribus, invenitur tractata; ut rite intelligatur et solvatur, haec teneri expostulat: quid nempe debeat praesupponi tamquam commune omni certitudini; quid per nomen certitudinis metaphysicae, physicae et moralis, significetur; quae assignetur vel possit assignari ratio formalis et formalis effectus illarum specificae differentiae. Igitur

1° Omnis vera certitudo, quae simpliciter et formaliter talis dici queat, duplici velut elemento praesupponenda est integrari: uno subiectivo, quod est positive firmitas adhaesionis

et, negative, formidinis exclusio; altero obiectivo, quod est necessaria quaedam connexio cum vero. Quae quidem aliqualis necessaria connexio cum vero, concedunt omnes quod ad actum certitudinis pertineat saltem ut *iure affirmata*. Idque nos putamus iam esse sufficiens ad thesim statuendam: siquidem formale completivum certitudinis est in ipso cognoscente. Quod spectat autem ad realem illius connexionis verificationem: non omnes auctores conveniunt. Nonnulli enim putant quod connexio illa possit *iure* affirmari, si *debeat* verificari, etsi fortasse *de facto* non verificetur. Nobis e contra, iuxta superius probata de natura certitudinis in genere, dicendum videtur quod connexio illa iure affirmari non possit nisi quia *et debet esse et est*. Neque enim hic agitur de iure aliquo quod intellectus practicus dietet persequendum, sed solum de eo quod intellectus speculativus videat considerandum. At nihilominus utilius ducimus hanc aliam rem probare postea in corollario.

Praeterea, in omni certitudine, adhuc distingui debet ex parte ipsius elementi obiectivi, *obiectum* quod dicitur *materiale* et *obiectum formale*. Illud est aliquod enunciabile de quo intellectus habet certitudinem: ut v. g. quod omnis effectus postulat causam; hoc autem, quod et motivum assensus dicitur, est necessitas enunciabilis menti evidenter manifesta: sive immediata, sive mediata sit haec manifestatio, et quicumque demum sit ordo ad quem necessitas enunciabilis pertinet.

266. 2º De triplicis certitudinis notione. Ex diversa enunciabilis necessitate repetitur generatim diversitas certitudinis. Et dicitur metaphysica, certitudo habens pro motivo necessitatem enunciabilis ortam ex ordine qui viget inter ipsas rerum essentias. Physica: quae necessitatem ortam ex ordine constituto inter causas naturales et earum effectus. Moralis autem: quae pro motivo habet necessitatem ortam ex ordine quo mores hominum, secundum communiter contingentia, de facto regi solent. Quae triplex diversa necessitas, fert secum de consequenti et triplicem diversam impossibilitatem oppositi. Nam:

a) essentiae quidem rerum, cum dicantur semper per ordinem ad esse, sine quo nulla unquam res esse potest: sunt

icut numeri, absolute immutabiles; et fundant ordinem in-
violabilem cum descensu distributivo absolute universali. Unde
certitudo metaphysica dicitur etiam **absoluta**, seu indepen-
dens a qualibet suppositione; sicut et necessitas ex qua oritur
cum sua respondendi impossibilitate oppositi. Nec restringitur
certitudo ista ad res quae proprie pertinent ad scientiam me-
taphysicam; sed extenditur ad res omnes quae gaudeant quo-
dammodo absoluta illa necessitate enunciabilium. Et ideo
complectitur etiam theoremata matheseos, regulas logicales,
et leges morales de agendis vel omittendis: omnia scilicet,
praeter entia mobilia de quibus agit Physica in genere vel
speciatim Physica de homine seu Anthropologia. Sic v. g. est
metaphysice certum quod totum est maius qualibet sua parte
singillatim accepta; quod propositio universalis negativa po-
test converti simpliciter, non autem affirmativa; quod homi-
cidium est illicitum. Quin immo, et illa etiam, quae de se non
gauderent nisi necessitate quadam hypothetica seu conditio-
nata; si considerentur in suppositione conditionis verificatae,
iam *reducuntur* ad certitudinem metaphysicam: verificata enim
conditione, conditionatum transit in absolutum. Quod contin-
gere potest dupliciter: vel quia necessitas absoluta in genere,
applicatur ad existentia particularia, ut v. g. quod hic trian-
gulus habet tres angulos aequantes duos rectos; vel quia enun-
ciatur generatim sub conditione ipsa aliqua necessitas hypo-
thetica, ut v. g.; quod hic lapis sibi relictus, si leges physicae
serventur, cadet; vel quod corpora communiter cadunt. Quare,
in his omnibus casibus, ne per miraculum quidem a Deo pa-
tratum, possibile est oppositum obiecti certitudinis esse: idque
in signo rationis priori ad formalem actum certitudinis, seu
propter obiecti enunciabilis necessitatem antecedentem cer-
titudinis actum, et non solum consequentem.

b) At vero aliter procedit res in certitudine physica et
moralis. Quamvis enim essentia et natura rerum sint realiter
idem; tamen ratione differunt: cum illa dicatur per ordinem
ad esse, quod numquam abesse potest a re quae sit; haec au-
tem, per ordinem ad operationem, quae, in rebus creatis, po-
test absolute abesse, etiam remanente essentia et natura. Hinc

necessitas ordinis cui subsunt actiones causarum naturalium vel actiones humanae, et certitudo in ea fundata, non est nisi **hypothetica**: seu dependens a suppositione quod ille ordo, ceteroquin absolute capax exceptionis, constanter servetur. Et, si quidem talis ordinis necessitas respiciat causas creatas, naturales et non liberas, praesertim vero entium corporeorum: quae solum per miraculum omnipotentiae Dei pati exceptionem potest; habetur *certitudo physica*. Si autem talis necessitas respiciat actiones humanas liberas: quae pati potest exceptionem per extraordinarium libertatis usum, etiam citra proprie dictum miraculum; habetur *certitudo moralis*. Quae stricte dicta certitudo moralis non est confundenda cum ea certitudine morali late dicta, quae tandem non est nisi maxima quaedam probabilitas speculativa, sufficiens, ut plurimum, in rebus agendis, ad conscientiae dictamen certum et securum fundandum.

Porro utraque praedicta necessitas hypothetica, exhiberi solet per principia quaedam universalialia, seu per quasdam leges physicas vel morales: ut v. g., quod omnis ignis urit; omne corpus cadit; matres diligunt filios suos; nemo gratis mendax. Rursus autem istae leges considerari possunt: et *in seipsis*, et *in ordine ad applicationem suam ad casus particulares*. Ac primo quidem modo, gaudent et ipsae certitudine quadam reductive metaphysica: tum quia sic exhibent ordinem potentialium operativarum ad proprios actus, qui ordo censendus est perseverare, etiamsi lex per exceptionem relaxetur in casu particulari, unde et dici solet quod exceptio regulam confirmat; tum etiam quia nequeunt quasi universaliter pati exceptionem. Altero autem modo, et leges ipsae, et praesertim earum applicationes particulares, habent solum certitudinem physicam et moralem. Atque applicationes istae particulares, ad hoc ut subsistent certitudini physicae et morali, non sunt accipiendae ut sunt cognoscenti praesentes in esse suo, sicut si dicatur quod hic ignis, quem urentem video, urit: sic enim certitudinem habent reductive metaphysicam; sed ut sunt connexae cum legibus suis universalibus, praesentibus cognoscenti, a quibus tamquam a causis dependent. Nec videntur cum his causis aliae applica-

tiones connecti, saltem immediate, quam praesentes, vel mox praeteritae et mox futurae: unde et concedunt omnes auctores quod in certitudine physica et morali nunquam adest periculum *imminens* erroris. Exemplo esse possunt non solum istae: hoc ferrum ignitum manum quem quis apponat aduret; mater haec diligit filium suum; sed etiam istae aliae, quamvis minus adduci solitae: frumentum, iam in terra absconditum, nunc marcescit; hi testes non mentientur; cecidit pluvia de coelo (1). Quia vero leges generales consideratae in ordine ad applicationem ad casus particulares, se habent ut motivum certitudinis in his applicationibus: ideo de his tantum censetur esse certitudo physica et moralis.

Patet autem ex dictis quod certitudo physica et moralis non debet concipi ut efferenda per *propositionem hypotheticam* seu conditionalem, sed per *categoricam*. Quod sic explicandum videtur, ut dicamus: huiusmodi categoricam procedere in suppositione solum extrinseca legis verificatae, et simul, per modum unius, affirmare applicationem eius et non exceptionem.

3° Quoad specificativum triplicis certitudinis, conveniunt omnes qui eam admittunt, ipsum generatim repetendum esse ex diverso obiecto formali seu motivo assensus, quod est necessitas enunciabilis menti manifesta et impossibilitas oppositi. Sed quidam attendentes potius ad impossibilitatem diversam oppositi, quae utique vel excludit absolutam possibilitatem exceptionis, vel includit solum per miraculum, vel iterum includit sed etiam per extraordinarium humanae libertatis usum; eo rem deducunt, ut videantur discrimen triplicis certitudinis reponere in ipsa exclusione vel inclusione exceptionis, possibilis de facto in sensu composito certitudinis. Dum e contra videtur haec esse saltem intempestiva praeoccupatio. Atque inde provenit auctorum dissensus in hac re.

267. **Sententiae diversae**, hac in re, possunt reduci ad duas principales: quarum una est *sententia* simpliciter *negans*;

(1) Cfr. S. Thomam in 1 p. q. LVII, a. 2 et 3, et commentarium Caietani ibidem.

altera, *sententia simpliciter affirmans* triplicem specie diversam certitudinem. Illam tenet Palmieri, et nonnulli alii post ipsum, explicite asserens quod « una est certitudo proprie dicta, quae metaphysica est, sive absoluta, sive hypothetica » (1). Idque non eo tantum sensu quod certitudo, utpote ratio analogica proportionalis, habet unam definitionem et unum conceptum, licet confusum; sed etiam quatenus, quae dicuntur tres certitudines, non habent « notas aliquas essentielles diversas », nec motivum quod non sit essentialiter idem: quia, etiam in rebus hypothetice tantum necessariis, hypotesi verificata, exurgit necessitas intrinseca et absoluta.

Sententiam autem simpliciter affirmantem tenent, v. g., Urraburu (2): qui, et ponit in quavis formali certitudine intrinsecam repugnantiam cognitionis cum falsitate, et tres distinguit specie diversas certitudines; similiter Donat (3): qui adeo firmum requirit assensum pro certitudine, ut iuxta eum « ille non diceretur assensus certus, sed erroneus, in quo forte exceptionem contigisse postea manifestum fieret »; et plures alii: qui tamen non movent omnes explicite quaestionem hanc.

Aliae sententiae uni vel alteri e duabus principalibus accedunt. Et sic v. g. Jeannière, in sua Criteriologia, Th. XXII., spectato motivo proximo, adhuc loquitur de triplici certitudine, « sed spectato motivo adaequato (censet quod) una datur certitudo »: quae « sententia... *quoad rem* non differt a sententia P. Palmieri ». Quoad alios auctores qui sententiam affirmantem aliquomodo recipiunt, solent, ut plurimum, eam in hunc sensum variare, quod admittant, per exceptionem, compossibilitatem de facto erroris cum certitudine. Et hoc rursus: vel quia dicunt non pertinere ad essentiam certitudinis connexio cum vero, sed satis esse quod aliquis affirmare valeat, *certus sum*, quin oporteat etiam quod *certum est*; vel quia, etiam cum de iure affirmatur quod certum est, et tamen de

(1) Logica-Critica, Caput I, Thesis IX.

(2) Logica, L. I, D. II, C. II, art. 1 et 4.

(3) Critica, C. II, a. 4, Th. XIX.

facto exceptio habeatur, arbitrantur (1) nullum commississe errorem intellectum, qui censendus est non plus asseruisse quam necessitas absoluta vel hypothetica patiebatur; aut saltem quod error tunc non esset per se, sed per accidens; non formalis, sed materialis tantum.

268. Ad nos quod attinet, putamus nullam esse temperamento variandam sententiam simpliciter affirmantem; nisi forte quantum ad nexum et ordinem quaestionis de possibilitate exceptionis in certitudine physica et morali, cum thesi de qua agitur. Quod videtur obiter tetigisse ipse p. Donat, cum diceret, quod assensus neque esset certus, sed erroneus, si *contigisse* exceptionem *postea manifestum fieret*. Scilicet: retinemus quidem quod nulla certitudo stare unquam de facto possit cum falso, seu cum opposito eius quod quacumque de causa iure affirmetur ut verum; sed simul putamus quaestionem de triplici specie diversa certitudine, antecederet ad hanc alteram quaestionem et ideo ab hac altera independentem, solvi posse ac debere. Ratio est: quia certitudo physica et moralis, in qua utique est secundum se absolute possibilis exceptio, non versatur circa rem quae sisti queat in esse suo praesens cognoscenti; sed solum quae valeat cognosci propter connexionem cum suis causis vel motivo suo. Porro, sive dicatur certitudinem praecedere *cognitio qua constet de non exceptione*, sive, ut videtur melius tantum *cognitio qua non constet de exceptione*: cognitio ista poterit appellari conditio sine qua non exiret mens in actum certitudinis; at non, in casu, vera certitudinis causa. Quae causa manebit semper necessitas obiecti antecedens formalem certitudinis actum, et veluti constituens certitudinem *obiectivam de iure sequendo*: non per praeposterum ordinem confundenda cum necessitate quadam consequenti, quae considerari posset ut constituens certitudinem *obiectivam de facto secuto*.

Ut per se patet, duo sunt quae facere hic videntur difficultatem. Nempe: utrum reapse ea quae dicitur certitudo physica et moralis, ius habeat ad veri nominis certitudinem; et,

(1) Sic v. g. Frick, Logica, L. II, L. I, C. II, a. 3.

supposito quod habeat, undenam proprie tale ius derivetur. Neque enim ab aliquo negatur quod huius admissae triplicis certitudinis, una sit alia perfectior. Quare tandem

269. **Probatur 1^a pars.** 1° Contra factum non valet argumentum. Atqui de facto certitudinem quae dicitur metaphysica, physica et moralis, nos habemus ut veri nominis certitudinem. Ergo sic revera ea est. Et probatur *minor*. Nam constat nobis evidenter quod, non solum semper his v. g. enunciabilibus, quod totum est maius qualibet sua parte, vel quod omnis effectus postulat causam, vel etiam quod existat aliquid; sed et aliquando his aliis, quod hic ignis uret, hoc corpus sibi relictum cadet, mater haec diligit filium suum: firmiter adhaeremus, propter ipsius enunciabilis necessitatem, quae, licet absolute pati possit exceptionem, nunc tamen de facto vult firmum assensum non retardari a cuiusque possibilis exceptionis consideratione. Huiusmodi autem enunciabilia, exempla sunt certitudinis quae dicitur metaphysica, physica et moralis.

2° Necessitas enunciabilis quae determinet intellectum ad unum, gignit veri nominis certitudinem. Atqui talis necessitas adest non solum in certitudine metaphysica, sed etiam in ea quae dicitur certitudo physica et moralis. Cum enim cognoscenti praesens sit lex aliqua generalis, et nulla sit praesens ratio quae rationabiliter timere faciat eius exceptionem: iam nihil prohibet quominus lex vim suam exerat, et sic determinet intellectum ad unum. Sed hoc, aliquando saltem, contingit; etiam quoad leges physicas et morales. Cogites praesertim casus in quibus, *aliis de causis, nec liceat suspendere iudicium.*

Et confirmatur argumentum ex eo quod exceptio legibus physicis fieri nequit nisi per miraculum a Deo, qui sic operetur non ad ordinem, a se solo constitutum, corrigendum; sed ad maius aliquod suae *bonitatis* erga nos signum demonstrandum. Legibus vero moralibus exceptio fieri etiam potest a libertate humana; sed *ex malitia sua*. Porro nec bonitatis illius communicationem, nec malitiae huius excessum, possumus nos praesumere. Quando igitur nihil horum constet, et

leges videantur aliunde urgere applicationem suam, tuto mens potest hanc applicationem pro certa retinere (1).

270. **Pr. 2^a pars.** 1° Illi actus quorum obiecta formalia specificè differunt, dicendi sunt et ipsi specificè differre. Sicut enim potentia operativa tota est ad actum, ita et actus, ad obiectum quod per se attingat: quod est ad obiectum suum formale. Atqui obiecta formalia certitudinis metaphysicae, physicae et moralis, differunt specificè. Siquidem obiectum formale certitudinis est ipsius motivum; et hoc motivum reducitur ad necessitatem enunciabilis menti manifestam. Haec autem necessitas; sive origo ipsius consideretur, quae est vel ex ordine inter essentias rerum, vel ex ordine inter actiones et effectus naturales et necessarios, vel ex ordine inter actiones liberas; sive consideretur eius quasi formalis effectus, qui est impossibilitas oppositi, vel absoluta et nullius capax exceptionis, vel hypothetica et capax exceptionis, vel a solo Deo vel etiam a creatura libera: patet quod notam aliquam essentialem diversam una continet, quam non continet alia. Ergo triplex illa certitudo dicenda est specie diversa.

2° Talis censenda est esse triplex certitudo, qualis est ordo rei de qua certitudo habetur, vel ad esse simpliciter, vel ad operari quod necessario sequitur esse, et non libere, vel ad operari quod libere sequatur esse. Id patet ex natura seu notione ipsa triplicis certitudinis. Atqui tres isti ordines continent specificam quamdam differentiam. Ergo et certitudines in ipsis fundatae. Hinc Aristoteles, in I Ethicorum l. 3^a: « Certum... non similiter in omnibus quaerendum est ». Et ibidem S. Thomas: « Ad hominem disciplinatum, id est bene instructum, pertinet, ut tantum certitudinis quaerat in unaquaque materia, *quantum natura rei patitur*. Non enim potest esse tanta certitudo in materia variabili et contingenti, sicut in materia necessaria semper eodem modo se habente ».

(1) Cf. S. Thomam in q. V de Potentia, a 4: ubi, quaerens « utrum aliqua creatura in nihilum sit redigenda, vel in nihilum redigatur », multa tradit quae facere possunt ad rem nostram.

271. COROLLARIUM. — Ergo certitudo physica vel moralis, etsi fundatur in motivo, quod admittit ut absolute possibilem, exceptionem; nunquam tamen de facto componi potest cum exceptione, sicut nec potest cum falsitate; quin propterea reducenda sit ad metaphysicam.

Corollarium istud, si prae oculis habeantur quae nuper explicata sunt, et quae paulo superius in thesi VI de natura certitudinis; facile probatur quoad utramque partem.

Et sane: nulla veri nominis certitudo componi unquam de facto potest cum falsitate. Ipsa enim a veritate cognita causatur, et in veritatem tendit. Atqui etiam ea quae dicitur certitudo physica et moralis, est vera certitudo: ut ostensum est. Ergo neque ipsa componi potest cum falsitate. At rursus, ipsam componi de facto cum exceptione idem est quod componi cum falsitate. Quainvis enim exceptio legis dicatur cognosci ut absolute possibilis, in motivo certitudinis secundum se solum inspecto; at non in ipso actu certitudinis, in quo simul, per modum unius, et affirmatur applicatio legis et motivi, et saltem implicate, negatur exceptio. Ergo dicendum quod, in sensu composito certitudinis, etiam physicae vel moralis, de aliquo enunciabili, per nullam unquam exceptionem verificari poterit oppositum. Et confirmatur argumentum ex hoc: quia, quod aliquando potest esse, potest etiam, tunc cum esse potest et eo modo quo esse potest, cogitari esse. Igitur, si concedatur quod simul cum actu certitudinis, de facto stare possit per exceptionem oppositum; deberet hoc posse tunc etiam cogitari. Quod tamen non potest, nisi certitudo ipsa destruat.

Sed **dices**: Quod est absolute possibile, est semper possibile. Contradictio enim est quod aliquid absolute possibile, de facto non sit possibile.

R. Dist. Antec.: Quod est *absolute, omnibus consideratis*, possibile, est semper possibile, **c.**; quod est *absolute, secundum se*, possibile, est semper possibile **subd.**; possibilitate *antece-*
dent ea quae possunt illud reddere impossibile, iterum **c.**: etiam possibilitate *consequenti*, **n.** Et **contradist.** rationem additam.

272. Atque inde fit etiam manifestum, cur exclusio exceptionis in casu de quo agitur, minime cogat reducere certitudinem physicam vel moralem ad metaphysicam. Non enim actus potentiae operativae specificatur per obiectum suum formale, tamquam per aliquid extrinsecum vel posterius ipso, sed per aliquid quod, saltem in ordine intentionis naturae ordinatae, sit intrinsecum et prius. Iamvero ipsum factum secutum actualis connexionis certitudinis cum vero, et exclusae exceptionis, aliquid extrinsecum est et posterius actu ipso certitudinis: sicut et correspondentis respectu vocantis. Factum autem eiusdem connexi veri et exclusi falsi, quod utique consideratum ut sequendum, praecedat vel ingreditur actum certitudinis: reducitur ad necessitatem enunciabilis nonnisi hypotheticam, quae non valet certitudinem metaphysicam fundare.

Dices 1°: Certitudo quae dicitur physica vel moralis, procedit in suppositione alicuius hypothesis verificatae. Sed in hac suppositione, iam exurgit necessitas intrinseca et abso luta. Quae fundat certitudinem metaphysicam. Cf. P. Palmieri in l. c.

R. Dist. Ma: Procedit in suppositione hypothesis verificatae *intrinseca* enunciabili de quo certitudo habetur, **n.**; in suppositione quadam *extrinseca* **c.**, vel *transeat*. Et **contradist. mi.** Ut iam monuimus, certitudo physica vel moralis non debet concipi ut exhibenda per propositionem conditionalem, sed per categoricam; ac proinde non ita ut suppositio illa intret in hanc ipsam propositionem. Quod utique si fieret, propositio gauderet certitudine metaphysica. Nunc autem illa suppositio certe non est sic intrinseca. Quod attinet ad extrinsecam, haec admitti potest, etsi non tam videtur supponenda verificationi exclusae exceptionis, quam legis applicatae, vel, forte adhuc rectius, applicandae: si ut par est, loquamur de verificatione praesupponenda. Et ideo dicimus *transeat*.

2° Subsumes: Non potest haberi certitudo physica vel moralis, quin exclusio exceptionis in ipso actu certitudinis cognoscatur. Ergo suppositio huius exclusionis intrinseca debet esse ipsi enunciabili.

R. Dist Antec.: Quin cognoscatur *ex parte subiecti* enunciationis, ex qua proprie se tenent suppositiones, **n.**; *ex parte*

praedicati, et quidem solum per actum cognitionis directum vel exercitum, non reflexum et signatum, **c.**

3° Instabis : Non potest effectus superare virtutem causae suae. Quod contingeret si necessitas hypothetica talem fundaret certitudinem quae de facto numquam compatiatur secum exceptionem.

R. C. Ma. : et **n. mi.**, cum iis quae falso implicite supponit. Nam primo quidem: illa necessitas hypothetica, pro suo immediato effectui non habet nisi firmitatem assensus quae reperitur in certitudine; quaeque in certitudine physica vel morali minor est quam quae producat a necessitate absoluta. Deinde vero, non sic necessitas fundat certitudinem, ut certitudo excludit contrariam exceptionem. Illa enim est quodammodo causa alterius essendi; haec autem, ad summum, cognoscendi seu inferendi. Nec debemus praeterire distinctionem quamdam faciendam inter necessitatem enunciabilis in re existentem de facto simul cum exclusa exceptione, et necessitatem menti manifestam; quae posterior bene potest esse minor priori. Unde nihil mirum quod per quemdam veluti circulum, eo certitudo terminetur unde sumpsit originem. Et ideo, non quia reducitur ad metaphysicam, sed quia etiam physica vel moralis est veri nominis certitudo, de se tendens in verum: neque ipsa compatiatur secum exceptionem.

4° Adhuc instabis : Conceditur quod leges physicae vel morales gaudent certitudine quadam reductive metaphysica. His autem legibus innititur certitudo physica et moralis.

R. Dist. Ma. : Conceditur quod gaudeant certitudine quadam reductive metaphysica, si considerentur ut sunt **leges generales**, quasi per se stantes, **c.**; si considerentur in ordine applicationis ad casus particulares, **n.** Et **contradist. mi.** Explicatio patet ex supra dictis sub n. 236.

273. Obiiciunt adhuc contra utramque partem theses simul componendam :

1° Quae specie differunt non habent unicam definitionem neque unicum conceptum. Sed omnis certitudo habet unicam definitionem et unicum conceptum: quia nihil potest ei addi quasi extraneae naturae per quod contrahatur. Ergo nulla specifica diversitas inter certitudines.

R. Dist. Ma.: Inquantum specie differunt vel quasi specie, **c.**, inquantum contineantur sub aliqua superiori notione **subd.**; si contineantur sub aliqua superiori notione **uni-voca**, et ideo solum in potentia ut proprie dictae species, **c.**, si sub aliqua notione **analoga proportionaliter**, actu sed confuse, ut ipsius *modi speciales* **n.** **Contradist. mi.**; et ad rationem additam, **dist.**: Certitudini in genere nihil addi potest, quasi extraneae naturae, per quod contrahatur, ut dici solet, *per modum compositionis*, **c.**; neque per quod contrahantur ut *per modum expressioris conceptus*, **n.** Cf. Th. VIII sub n. 261.

2º Certitudo est maximum bonum intellectus. Sed ea quae dicitur certitudo physica vel moralis, non est maximum bonum intellectus: cum habeat utraque supra se metaphysicam. Ergo una tantum certitudo.

R. Dist. Ma.: Certitudo est maximum bonum intellectus *relative* ad ordinem suum **c.**, vel *transeat*: potius enim quam certa possessio cuiuscumque veri, dicendum esset quod summum verum certo possessum, sit maximum bonum intellectus; *absolute* in omni ordine certitudinis **n.** « Et ideo auditor bene disciplinatus, non debet maiorem certitudinem requirere, nec minori esse contentus, quam sit conveniens rei de qua agitur (1). Neque igitur in re metaphysica contentus sit aliqua minori certitudine, neque in re physica vel morali requirat altiore.

3º Non potest admitti ut certum illud cuius oppositum non repugnat accidere. Atqui non repugnat accidere oppositum eius de quo dicitur haberi certitudo physica vel moralis.

R. Dist. Ma.: Cuius oppositum non repugnat accidere, nec absolute seu metaphysice, nec hypothetice seu physice vel moraliter, **c.**; cuius oppositum non repugnat metaphysice sed repugnat physice vel moraliter, accidere, **n.**, vel **subd.**: si mens attendere deberet ad absolutam illam possibilitatem oppositi **c.**; si satis sit quod attendat ad necessitatem utcumque hypotheticam enunciabilis menti manifestam **n.** Et **contradist. mi.**

(1) S. Thom. in I Ethic., l. 3ª.

Atque haec responsio difficultatem solvit independenter ab altera quaestione, utrum componi de facto possit certitudo cum exceptione: ut satis videtur explicatum fuisse.

4° Semper timeri potest exceptio, ubi exceptio est absolute possibilis.

R. Dist. Antec.: Semper timeri potest exceptio, ubi exceptio est absolute possibilis, et adsit ratio dubitandi de illa, **c.:** ubi exceptio est absolute possibilis, sed nulla sit ratio de illa dubitandi, **subd.:** timeri potest *prudenter* seu rationabiliter **n.;** *imprudenter* seu irrationabiliter **c.** Leges physicae pendent a Deo, qui temere non agit; leges autem morales, non obstante humanae libertatis abusu, in hominis natura fundantur et ipsae, quae certas in agendo sequitur leges. Quare ad praesentiam legum et absentiam rationum timendae exceptionis, tuto potest mens, absque formidine errandi, applicationem legis affirmare.

5° Certitudo physica et moralis vel reducitur ad propositionem categoricam, vel ad conditionalem. Atqui 1um dici nequit, cum ea certitudo procedat in suppositione alicuius hypotesis: si autem dicatur 2um, iam habemus certitudinem metaphysicam. Ergo quae dicitur certitudo physica et moralis, revera vel nulla est certitudo, vel metaphysica.

R. C. Ma. disiunctivam; et **eligo 1um membrum.** Ad rationem vero additam ad 2^{am} partem minoris, **dist.:** Procedit in suppositione *intrinseca* ipsi enunciabili de quo certitudo habetur **n.:** in suppositione quadam *extrinseca* **c.,** vel *transcat.* Porro non secunda, sed solum prima suppositionis species, propositionem redderet conditionalem. Praeterquamquod illa extrinseca suppositio, non tam suppositio dicenda foret, quam affirmatio ipsa enunciabilis de quo agitur, in cuius praedicato, saltem implicite, continetur. Quod si quaeratur, utrum, in ista qualicumque suppositione, hypothesis accipi debeat ut verificata, vel ut verificanda: patet ex dictis quid sit respondendum. Videlicet: supponendum in primis est quod non agitur hic de particularium cognitione, in suo esse cognoscenti praesentium, sed eorundem particularium, prout cum suis causis universalibus cognoscenti praesentibus, connectuntur.

Qua facta suppositione, patet quod hypothesis extrinsece prae-requisita ad certitudinem physicam vel moralem, potest esse tum verificata, tum etiam quodammodo de facto verificanda: prout agitur de praesentibus, aut mox praeteritis, vel de mox futuris.

6° Tot et talis admittenda diversitas certitudinum. quod et qualis est certitudo de existentia primi subiecti scientiarum, in quo tota scientia fundatur. Atqui certitudo haec est una, quae reducitur ad metaphysicam. Quia scientia metaphysica « largitur principia omnibus aliis scientiis..., propter quod dicitur prima philosophia » (1); sicut autem tota scientia virtualiter continetur in principiis, ita et principia in subiecto scientiae. Ergo nonnisi una certitudo existit; vel, si multiplex, quintuplex dici deberet, sicut et scientia.

R. Dist. Ma.: Valet illa proportio, si existentia primi subiecti scibilis consideretur in ordine ad principia et conclusiones generales *ipsius scientiae n.*, et *n.* suppositum, quod certitudo, ceteroquin praesupponenda, de tali existentia, ingrediatur ipsum ordinem scientiae; si consideretur in ordine ad *applicationem* suorum principiorum et conclusionum suarum ad *casus particulares, c.* Et **n. mi.:** quocumque enim modo existentia primi subiecti consideretur, non fundat unam certitudinem. **Transmitto** autem rationem additam. Etsi enim « subiectum formale scientiae... exigit quod virtualiter contineat totam scientiam; non ut causa in seipso simpliciter sufficiens, sed in seipso sufficiens ut causa prima, sumptum autem et in se et participantibus ipsum aut quomodolibet attributis ad ipsum, simpliciter sufficiens » (2); semper tamen certitudo scientiae, pro quanto scientia est habitus demonstrativus, respicit per se *universales rerum essentias et non singulares res existentes*: saltem si de scientia non practica sed speculativa loquamur. Quod quidem nequaquam infert nos de his existentibus nullam habere certitudinem: sed solum certitudinem non habere, nisi per aliquam experientiam, de iis quae cadunt sub sensu vel cum iis quae sub sensu cadunt conne-

(1) S. Thom. in L. Boethii de Trin., q. VI, a. 1.

(2) Caietanus in I p., q. I a. 7.

etuntur. Atque in hunc modum intelligenda videntur ea quae S. Thomas habet in VI Ethicorum, l. 3^a, : quod « tunc... solum potest de eis certitudo haberi cum cadunt sub sensu : sed quando fiunt extra speculari, idest quando desinunt videri vel sentiri, tunc latet utrum sint vel non sint ». Et si quidem agatur de iis quae immediate experiamur, semper certitudo reducenda est ad metaphysicam ; si autem de connexis, sive praesentibus, sive mox praeteritis vel mox futuris : sic reducenda videtur vel ad metaphysicam, vel ad physicam, vel ad moralem. Dubitari forte potest de aptitudine nominum ad haec significanda. sed non de re significata. Quamvis enim *certitudo ipsius scientiae* in abstracto et in universali, *per ordinem ad essentias rerum*, quintuplex dicatur, sicut et scientia ; *certitudo tamen rerum, per ordinem ad esse*. iure dicitur quod est triplex, specie diversa. Unde et asseri potest quod, iuxta primam divisionem, certitudo semper exhibenda foret per propositionem conditionalem, et dici deberet **abstracta** : supposito nempe quod subiectum scientiae existat ; iuxta vero alteram. per propositionem categoricam, vel. si aliquando per conditionalem. per talem conditionalem quae valeat ad categoricam reduci, et potius dici deberet **concreta**.

7° Vera certitudo non potest consistere cum falso. Sed ea quae dicitur certitudo physica vel moralis, nisi ad metaphysicam reducatur, consisteret aliquando cum falso : ut v. g. si ethnicus firmiter teneat aliquid esse panem communem, quod revera est hostia consecrata ; vel mortuum non esse redituum ad vitam, qui a Deo postea suscitetur. Ergo ea certitudo vel nulla, vel metaphysica dicenda est.

R. C. Ma., et **n. mi.** Et ad rationem additam **dist.** : In his et similibus casibus adest ut plurimum aliquid quod et evidenter apparet (sive in se sive in causis suis) et est. de quo vera certitudo habetur, **c.** ; certitudo habetur etiam de eo quod nec est nec evidenter apparet **n.** : vel **subd.** : vera certitudo **n.** : certitudo quaedam mere subiectiva, seu opinative existimata **c.** vel transeat.

Atque in confirmationem responsionis huius, totiusque expositae doctrinae, videtur adduci posse usus proponendi exem-

pla certitudinis moralis de rebus tantum praeteritis vel praesentibus, non autem de futuris, utcumque proximis, nisi forte sub conditione quod homines, de quibus agitur conserventur in vita. Dum e contra exempla certitudinis physicae proponi solent absque conditione, etiam de mox futuris. Adeo videtur certum quod, etsi non licet nos, qua homines sumus et non tantum animalia, generatim praesumere ullum futurum instans vitae nostrae; praesumere tamen licet generatim, ubi de exceptione non constet, futuram conservationem mundi et legum physicarum perseverantiam et applicationem.

274. **Scholion.** Certitudo de qua hucusque egimus, est certitudo naturalis: cuius consideratio per se pertinet ad philosophum. Sed mos est, etiam inter philosophos, nonnihil etiam innuere **de certitudine fidei supernaturalis**, quae auctoritate Dei revelantis innititur. Et nobis satis sit de hac universim asserere, quod omnem naturalem certitudinem excedit: idque tum ex parte obiecti cogniti, quoad infallibilitatem connexionis cum vero; tum etiam ex parte subiecti cognoscentis, quoad firmitatem assensus. Res patet ex dignitate motivi assensus, vel obiecti formalis, quod est Dei revelantis *auctoritas*. Attamen, quoad alterum elementum, concedendum est quod certitudo supernaturalis deficere potest secundum quid a naturali. Nam « credenti accedit aliquis motus dubitationis ex hoc quod intellectus eius non est secundum se terminatus in sui intelligibilis visione, sicut est in scientia et intellectu. sed solum ex imperio voluntatis; et ideo, quantum ad id, sciens recedit a dubietate magis quam credens ». S. Thomas in III Sant., Dist. XXVIII, q. II, a. 2. — « Et inde est quod intellectus dicitur esse captivatus, quia tenetur terminis alienis et non propriis... Inde etiam est quod in credente potest insurgere motus de contrario huius quod firmissime tenet; quamvis non in intelligente vel sciente ». Idem, in q. XIV de Ver., a. 1. — Cf. de his probatos theologos; nec non et ea quae nos tradidimus sub n. 254, ubi de influxu liberae voluntatis in actum certitudinis, et sub nn. sq., ubi de evidentia veritatis vel intrinseca et evidentia credibilitatis vel extrinseca. Quarum altera solum adest in rebus fidei. Nec est moti-

vum sufficiens ad movendum intellectum ad eliciendum actum assensus ipsi enunciabili cui fides habetur; etsi potest sufficere ad hoc ut intellectus iudicet enunciabile esse credendum, et sic iam adsit motivum capax movendi voluntatem ad ipsum assensum intellectus imperandum.

275. Venit modo considerata quaedam alia certitudinis divisio, quae fieri passim solet: inter certitudinem philosophicam vel generatim scientificam, paucorum hominum propriam qui data opera studiis incumbunt; et certitudinem vulgarem, quam communiter omnes homines ratione utentes habere solent. Quae consideratio nexum aliquem retinet cum thesi praecedenti: certitudo enim vulgaris non est abstracta, sicut per se est certitudo scientiae, sed concreta, qualis est omnis certitudo quam supra divisimus in metaphysicam, physicam et moralem. Quia tamen non omnis certitudo concreta est etiam vulgaris convertibiliter, sicut nec proprie opponuntur inter se, in ratione ipsius certitudinis, certitudo concreta et abstracta; ideo non erit abs re. separatim hic divisionem certitudinis in scientificam et vulgarem considerare.

276. **THESIS X.** — **Non solum certitudo scientifica vel philosophica; sed ea etiam quae dicitur vulgaris, et solet haberi de rebus ad philosophiam stricte dictam pertinentibus, sive logicam, sive ethicam, sive metaphysicam: est aliquando vera certitudo. Quamvis autem illa sit prior altera in ordine perfectionis et resolutionis; posterior tamen dici debet, in ordine temporis et acquisitionis.**

Praenotanda. Quid sit certitudo scientifica et vulgaris, quoad nominis impositionem, patet ex modo dictis. Ad rem significatam quod attinet, iuxta superius tradita sub n. 249, definiri potest **certitudo vulgaris**, *certitudo illa quam quis rationabiliter habeat de aliqua veritate, praesertim demonstrationis indiga, quin sciat eam apte resolvere usque ad prima principia evidentia, vel a contradicentibus tueri.* **Certitudo autem scientifica:** *qua quis et firmiter teneat ex rationabili motivo aliquam veritatem, et sciat eam apte resolvere usque ad prima principia evidentia, vel tueri a contradicentibus.*

Ex quo satis apparet quod

a) Divisio praedicta certitudinis non tam attendi debet quoad propositiones immediate notas, quam quoad illas quae indigent medio aliquo demonstrationis. « Inest enim *naturaliter unicuique homini quoddam principium scientiae*, scilicet lumen intellectus agentis, per quod cognoscuntur statim quaedam universalia principia omnium scientiarum » (1). Attamen per extensionem quamdam, considerari etiam potest divisio in propositionibus immediatis: quatenus sciat aliquis vel nesciat illa defendere ab iis quae forte obiiciantur in contrarium. Et si quidem reductionem admissi veri praestare quis valeat usque ad principia simpliciter prima et communia omnibus scientiis, nec non et aptam defensionem ab omnibus obiectionibus quae ex contrariis horum principiorum petantur: certitudo dicetur non solum scientifica, sed etiam *philosophica*. Secus autem, si quis reductionem praestare nequeat nisi ad principia propria scientiae, et defensionem ab obiectionibus ex contrariis horum tantum principiorum petitis: certitudo dicetur tantum scientifica. Constat enim quod certitudo aliqua tunc solet a nobis vocari philosophica, vel propria philosophorum, cum res consideretur sub aliquo generali aspectu, sive theoretico sive practico, et sub quadam logica reflexione. Unde et solemus certitudinem vulgarem agnoscere in his rebus, quae proprie pertinent ad philosophiam.

Sed, sicut non debet reputari quod cesset esse certitudo illa quae vulgo habetur, propterea solum quia qui illam habet nesciat solvere difficultates in contrarium; ita nec putandum est quod certitudo scientifica de aliquo determinato enunciable, desinat esse talis, quia qui illam habet nesciat respondere omnibus undecumque inordinate petitis difficultatibus. Nam « quolibet proferente contraria opinionibus sapientis, sollicitum esse, stultum est: ut dicitur in I Topicorum... Non [enim] exigitur in aliqua scientia ut solvantur omnes rationes sophisticae, quae manifestum defectum habent vel formae vel materiae ». Et « non omnes rationes sunt solvendae in aliqua scientia [vel parte scientiae], sed solum quae con-

(1) S. Th. in I^a p., q. CXVII, a. 1.

cludunt aliquid falsum ex principiis illius » (1). Unde nec inania sunt curanda, nec ea quae ad rem praesentem non faciant.

b) *Distinctio inter certitudinem scientificam et vulgarem non est proprie repetenda ex diverso modo perveniendi ad primam certitudinis acquisitionem.* Sive enim certitudo acquiratur ab homine per inquisitionem, vel absque inquisitione; sive per inventionem propriam, vel per externam doctrinam et disciplinam: semper est intellectus ipsius cognoscentis qui naturaliter vero sibi manifesto adhaeret. Omnis enim ars quae est principium exterius, imitatur naturam in operatione sua; et « operatur... sicut coadiuvans agens principale quod est principium interius, confortando ipsum et ministrando ei instrumenta et auxilia quibus natura utatur ad effectum producendum » (2). Sed potius distinctio repetenda est ex possibilitate quae adsit vel absit, reducendi certitudinem ad prima principia et eam defendendi: quae duo pertinent potius ad ordinem resolutionis.

Et per haec patet sensus utriusque potioris partis in thesi: quae tota versari dici potest circa tuendam certitudinem vulgarem, et circa determinandum modum quo ea se habet ad scientificam. Ac circa primum, nihil aliud occurrit praenotandum, nisi hoc: quod volumus certitudini vulgari vindicare propriam certitudinis naturam, quatenus et contineat firmitatem assensus, nec tamen sit obstinatio quaedam caeca in aliquid semel receptum, sed verus actus cognoscitivus mentis, ex aliquo rationabili motivo firmiter adhaerens alicui enunciabili. Circa secundum vero, seposita certitudine scientifica de rebus mathematicis et physicis vel similibus. in quibus non solet vulgus indicare per se ipsum. sed peritis in arte credere; et quaestione restricta ad certitudinem de rebus philosophicis: asserimus quod, etsi non semper certitudo vulgaris pertingat ad perfectionem resolutionis scientificae, semper tamen haec non acquiritur nisi post illam.

(1) S. Th. in I Physic., l. 2^a.

(2) Idem in I p., q. CXVII, a. 1.

Adversarii, si qui sint, quaeri debent, vel inter exaggeratos laudatores demonstrationum; vel, ex opposito, inter eos qui valorem certitudinis vulgaris ita videntur exaggerare, ut hanc statuunt commune criterium omnis veritatis. Inter hos ultimos admunerandi sunt, in recentiori aetate, Reid, qui posuit veritatis criterium in mero naturae instinctu, vel sensu quodam communi; item Iacobi, qui posuit illud in interiori quodam animi affectu; et generatim omnes ii philosophi, qui, cum Kantio vel post Kantium, rationem practicam prae speculativa plus aequo extulerunt vel extollunt.

277. **Probatur 1^a pars** theseos. 1° Ad habendam certitudinem requiritur et sufficit firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae in suum cognoscibile. Quae non desideratur etiam in ea quae dicitur certitudo vulgaris, tum quoad firmitatem assensus, tum quoad necessariam cognoscibilitatem obiecti, motivum assensus constituentis. Et sane: constat ex propria experientia et ex historia generis humani, quod satis multa potest mens iudicia proferre, quibus ex rationabili motivo firmiter adhaereat; etiamsi nequeat ultimam eorum rationem reddere, vel respondere ad eorum impugnationes. Cogites v. g. de consequentia logica in aliqua obvia argumentatione, vel de ipsius defectu in aliqua fallacia satis manifesta; item, de his vel similibus iudiciis in re metaphysica: quod corpus non intelligit, quod mundus dependet a Deo, quod Deus est sanctus; praesertim autem in re morali et religiosa: ut v. g. quod Deus est colendus, quod foedera sunt sancte servenda, quod nemini est iniuste nocendum. Porro in his omnibus iudiciis aliisque similibus quamplurimis, sentit mens iudicantis rationabilem sui assensus firmitatem. Primo quidem, quia conscia sibi est se esse facultatem cognoscitivam, quae non potest naturaliter inclinari ad componendum vel dividendum ea quae nullatenus videat esse componenda vel dividenda. Deinde vero, quia de facto semper conatur aliquam reddere rationem sui assensus, aut saltem dicit rem esse per se manifestam; et generatim adeo non reformidat examem rationis, ut illud potius videatur ad sui perfectionem expetere.

2° Si ea quae dicitur certitudo vulgaris, non esset vera certitudo, nec dari posset certitudo scientifica. Nam in scientia possumus tria ordinate considerare: principia evidentia unde fit initium, progressus per invetionem ad ulteriora, et resolutio conclusionum inventarum ad principia. Sed principia evidentia, saltem prima et omnibus scientiis communia, maxime quae in re philosophica habent applicationem, sunt veluti commune totius generis humani patrimonium. Progressus autem per inventionem, intantum pertinere potest ad scientiam per distinctionem a vulgari certitudine, inquantum continet inquisitionem per artem: quae inquisitio per artem supponit semper inquisitionem aliquam naturalem, sicut et logica artificialis naturalem supponit. Resolutio tandem scientiae, est quidem ea in qua praesertim attendendum est discrimen inter certitudinem scientificam et vulgarem; sed, quoniam resolutio supponit acquisitionem, et acquisitio fieri nequit per inquisitionem artis nisi sub ductu aliquo inquisitionis naturalis, in qua proprie attendi nequit discrimen inter unam et alteram certitudinem: hinc est quod neque resolutio scientiae esset possibilis, nisi cuiusque hominis intellectus de facto, in gradu aliquo utcumque minimo, hanc virtutem resolutivam naturaliter exerceret. Quod est idem ac dicere, si certitudo vulgaris denegeretur, nec esse possibilem certitudinem scientificam. Atqui falsum consequens, ut se patet. Ergo et antecedens. Et per haec probata iam manet etiam

2^a pars. Nam constat ex dictis quod certitudo vulgaris prius tempore acquiritur, quam scientifica, quae illam utique praesupponit, sed est, prae illa, perfectioris resolutionis capax. Ergo certitudo scientifica iure dicitur prior altera in ordine perfectionis et resolutionis, posterior autem iu ordine temporis et acquisitionis. Unde et concipi debet velut alteri insita.

278. COROLLARIUM. — **Ergo iudicia quae cadunt sub certitudine vulgari. iure merito dicuntur pertinere ad naturae sensum communem.**

Etenim iure merito ascribuntur naturae et ad sensum communem naturae dicuntur pertinere, illa iudicia quae, adeo sunt uniformia. stabilia et toti generi humano communia, ut unus-

quisque homo, ratione utens, maxima quadam facilitate ac veluti ineluctabilitate, in ea statim prorumpat. Sola enim natura ita communis est omnibus hominibus et hanc necessitatem inducens. Quae communis necessitas, cum pertineat ad facultatem cognoscitivam, non sine ratione *sensus communis* appellatur, ob naturalem promptitudinem qua eadem facultas apud omnes exit in actum. Iamvero tali modo se habent iudicia quae cadunt sub certitudine vulgari. « Omni autem in re consensio omnium gentium, lex naturae putanda est » (1).

279. Obiicies contra 1^{am} partem:

1° Non potest haberi vera certitudo de aliquo enunciabili quod indigeat demonstratione, nisi principia demonstrationis praecognoscantur. Sed ea qua dicitur certitudo vulgaris, solet respicere aliquod enunciabile quod indiget demonstratione, et cuius tamen praemissae vel principia non praecognoscuntur. Ergo non est vera certitudo.

R. Dist. Ma.: Non potest haberi certitudo, nisi principia demonstrationis aliquomodo praecognoscantur, saltem in via acquisitionis seu introductionis et confuse **c.**; etiam in via resolutionis et distincte, **subd.:** certitudo scientifica **c.**; ne quidem vulgaris **n.** Et **contradist. mi.** Potest hic applicari effatum iuris, quod omne factum praesumitur recte factum. Si ergo enunciabile aliquod non possit a mente hominis firmiter teneri, nisi ex praevia principiorum cognitione fuerit acquiritum, et constet aliunde quod de facto firmiter teneatur; iam licet arguere quod necessaria principia fuerint aliquomodo praecognita. Quantum vero spectat ad ordinem resolutionis, in quo proprie certitudo de conclusionibus haberi potest, satis est quod mens valeat cum securitate affirmare quod non sine praecognita ratione firmiter tenet id quod tenet.

2° Circa ea quae communiter solent haberi a vulgo tamquam certa, solet mens desiderare aliquod propriae rationis examen, vel ab aliis oppositum non respuere. Quod est signum deesse aliquid huic statui ad veram certitudinem.

R. 1° N. Ma. Nam e contra est hoc in more positum populorum quod indubitanter conservent sua semel recepta iu-

(1) Cicero in Tuscul. Disputationum L. I, c. 13.

dicia, praesertim si, non solum ex aliorum traditione vel auctoritate, sed etiam aliquo suae rationis lumine deprehenderint esse vera; nec nisi moleste ferunt de his a diversa sentientibus interrogari. Quia tamen « omnes homines natura scire desiderant » (1) et suas cognitiones perficere, ideo

R. 2° Dist. Ma.: Solet mens desiderare vel non respuere aliquod examen rationis, ad perficiendam certitudinem quam retinet, **transeat**; quasi dubitando de sua certitudine **n.** Humana mens id facere *non solet*. Si aliquando fieri contingat, vel agitur de aliqua legitima dubitatione in incertis, vel est reprehendendus qui sic se gerat.

3° Certitudo vulgaris attribuitur sensui communi quatenus sensus communis significat facultatem cognoscitivam quae recedit a perfectione intellectus. Atqui vera certitudo pertinet ad perfectionem intellectus. Ergo ea talis non est.

R. N. vel Dist. Ma.: Sensus communis significat facultatem cognoscitivam quae recedit a perfectione intellectus, pro quanto in nobis intellectus est etiam *ratio*, **c.**, sed **n.** suppositum, quod ratio pertineat ad perfectionem intellectus; pro quanto intellectus proprie dicitur intellectus, **n.** Ratiocinium enim se habet ut medium, quo non uteremur si statim intelligeremus omnia. Unde sensus, cum non cognoscat ratiocinando sed quasi res intuendo, si transferatur ad intellectum, accipi debet ut significans id quod est perfectius in facultate intellectiva. Et sic revera accipitur, cum agitur de certitudine vulgari: sive quia saepe talis certitudo longius pervenit intuendo quam certitudo scientifica ratiocinando; sive etiam quia, ratiocinia quae adhibet, solent esse maxime compendiosa.

4° Per multa saecula fuit vulgaris certitudo quod plures essent dii, vel quod sol se verteret motu diurno circa terram. Et tamen ea non erat vera certitudo.

R. 1° N. suppositum: quod nos asseruerimus dicendam esse semper veram certitudinem, omnem firmitatem assensus quae a vulgo, vel non vulgo, dicatur seu existimetur esse certitudo.

(1) Aristoteles in initio Libr. Metaph.

R. 2° Dist. Ma.: Fuit vera certitudo **n.**; certitudo solum putata seu existimata **c.**, vel transeat. Nam etiam in casibus obiectis, de aliqua alia re connexa, aderat vera certitudo, nec erat omnino in falsum.

5° Thesis viam sternere videtur opinioni, quae ultimum et generale criterium veritatis reponit in caeco naturae instinctu, vel in interiori quodam animi affectu, vel in practica vitae necessitate. Sed istae opiniones merito reiiciuntur. Ergo et ipsa thesis videtur esse relinquenda.

R. N. vel Dist. Ma.: Sterneret viam illis opinionibus, si sic acciperetur ut nullum aut fere nullum servaret locum rationi demonstrativae, etiam in non evidentibus, **c.**; si solum sic accipiatur, ut rationem demonstrativam, intantum requiratur, inquantum sit *medium* necessarium ad evidentiam tribuendam non evidentibus, non autem quasi sit finis, vel medium necessarium in omnibus, **n.** Et **dist. mi.:** Merito reiiciuntur quia non postulant rationem demonstrativam in omnibus **n.**: quia statuunt pro veritatis criterio, eoque ultimo et generali, aliquid quod non est evidentia obiecti, nec aliquid naturae intellectus consentaneum, **c.** Res patet ex munere quod habet implendum ratio demonstrativa et scientifica. Si quae autem supersit adhuc difficultas, opportuniori loco solvetur, ubi de veritatis criterio.

ARTICULUS SECUNDUS.

De Opinione.

280. De Opinione tria dicenda occurrunt. 1°: quaenam sit propria opinionis natura, nec non et probabilitatis, quae est eius obiectum formale vel motivum; 2°: qua ratione actus opinativus se habet vel possit se habere ad actum certum scientiae; 3°: quomodo opinio dividatur et eius divisiones se habeant inter se. Initium faciamus a primo, a cuius determinatione ceterorum determinatio sumetur.

281. THESIS XI. — Bene definitur opinio: adhesio mentis in unam partem contradictionis cum formidine alterius; eiusque formale obiectum vel motivum, est verisimilitudo enunciabilis seu probabilitas. Quare omnis opinio, simul cum infirmo assensu, semper adiunctam habet cogitationem quamdam de opposito, quae inducat formidinem errandi: non quidem in actu reflexo, vel formalem in actu directo, sed in actu directo virtualem. Potest autem esse tum de vero tum de falso.

Praenotiones — **Quid opinio et probabilitas.** Consideratur in thesi processus ille rationis, quo « etsi non fiat scientia, fit tamen... opinio vel probabilitas, propter probabilitatem propositionum ex quibus proceditur: quia ratio totaliter declinat in unam partem contradictionis licet cum formidine alterius (1). Quae duo, opinio et probabilitas, sic se habent: ut illa sit formalis actus opinantis; haec autem, ratio propter quam intellectus fertur opinative in aliquod enunciabile. Et in 1^a quidem parte thesios traditur definitio ipsius opinionis. Et explicatur per hoc: quod sit *adhaesio* mentis in unum aliquod enunciabile, ac proinde assensus indicativus; tamen *assensus infirmus*, seu *titubans* vel *vacillans*, propter *formidinem alterius* (2). Non quasi actum opinionis ingrediat aliqua formido, proprie dicta, pro ipsa animi formali trepidatione orta ex apprehensione mali imminantis: quae pertinet ad ordinem passionum; sed quia extendi potest per analogiam nomen formidinis ad apprehensionem intellectus de periculo errandi, seu de possibili veritate alterius partis contradictionis: sicut ratio effectus refertur aliquando in causam; et etiam quia opinio, speciali titulo, substat influxui voluntatis. Exemplo sit actus quo quis putet, quod extra terram, in aliquo coelesti sidere, extent alia animalia vel etiam homines. In altera vero parte thesios definitur obiectum formale opinionis: idque as-

(1) S. Th. in I Post Anal., l. 1^a. Cf. etiam eundem in I p., q. LXXIX, a. 9.

(2) Cf. Capreolum in III Sent., Dist. XXV, q. I, a. 3, § 2 ad 6^{am}.

seritur esse *probabilitas* seu *verisimilitudo enunciabilis* (1): non quidem quasi supra hanc ipsam verisimilitudinem enunciabilis cadat actus opinativus, sic enim haberetur, vel posset haberi *certitudo* seu **iudicium certum de probabilitate ipsa enunciabilis**; sed quatenus haec verisimilitudo est *inclinans non necessario ad assensum* in enunciabile cuius ipsa apprehenditur esse: unde, **iudicium probabile** seu opinativum.

Ex quibus etiam patet quod *possibile* et *probabile* non sunt omnino idem. Nam probabile semper dicitur de aliquo relative ad cognoscens; possibile autem, vel dicitur absolute, vel confunditur cum probabili negativo.

282. **Divisio probabilitatis.** Porro manifestum est quod probabile latius patet quam probans vel probandum; sicut et verisimilia plura sunt quam vera, et plura **videntur** esse quam revera sint (2). Cum igitur omne quod invenitur absolute in obiecto, praesupposito cognitioni, non sit nisi verum: etiam manifestum est quod probabile, si consideretur non ut est in se referens quamdam *similitudinem* cum vero, sed prout reputatur fundare iudicium verum de ipso cuius refert similitudinem, non est aliquid obiective absolutum, sed relativum ad intellectum indicantem vel iudicaturum. Neque in hoc est paritas cum **evidentia**. Evidentia enim per prius concipitur ut alienius obiecti; per posterius, ut alicui cognoscenti manifesta. Sed id quod intellectui verum videtur, inquantum tale, simul concipi debet ut alicui apparens verum de aliquo.

Attamen, quia elementum aliquod obiectivum antea cognoscente, semper involvitur etiam in probabilitate: ideo et pro tanto considerari solet simpliciter ut obiectiva. Et sic repraesentari solet, ubi res de qua agitur id permittit, per proportionem casuum favorabilium ad casus posibles; maior vel minor, secundum quod, eodem manente *denominatore* creseat vel decreseat *numerator*. Quod patet in subiecta serie:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

(1) Cf. S. Augustinum in L. II C. Academicos, C. XI: ubi sic invenitur definitum probabile: « Id probabile vel verisimile Academici vocant, quod nos ad agendum sine assentione potest invitare ».

(2) Cf. Ciceronem in L. II Academicorum Pr., C. XXIV.

In qua serie, prima fractio nullam significat probabilitatem; ultima vero iam significat certitudinem, ad sensum sub n. 253 explicatum (1).

Sic autem accepta probabilitas, dividitur.

a) in *absolutam* et *relativam*: prout gravi motivo suadere potest assensum omnis generatim viri prudentis; vel solum alicuius, propter speciales aliquas ipsius conditiones.

b) in *intrinsecam* et *extrinsecam*: prout motivum quod refert assensus, desunitur ex natura enunciabilis circa quod versatur; vel ex aliorum auctoritate. Ad probabilitatem absolutam dicendus est potius attendisse Aristoteles, cum in I Topicorum, c. I, definivit « probabilia..., quae videtur omnibus aut plurimis, aut sapientibus: et his vel omnibus, vel plurimis, vel maxime familiaribus, et probatis »; eiusque commentatores. Similiter et Capreolus in l. c.: qui probabile vocat simpliciter *medium contingens* ad assensum.

Et iuxta eundem sensum vocari potest communiter probabilitas, *coniectura* quaedam, vel *signum* quoddam veri *non infallibile*.

Adest et alia quaedam divisio probabilium quam affert Albertus M. in I Topicorum, Tract. III, c. I, et quam praestat innuere: licet ad eam reducatur quae fuit secundo loco proposita. Datur nempe

c) « *probabile in se, et probabile in similitudine, et probabile secundum artes inventus* ». Et primum quidem vocat probabile in veritate, vel probabile simpliciter; et est proprie illud quod Aristoteles definivit. Tertium autem ad idem redit ac probabile extrinsecum: iuxta quod solemus dicere quod peritis in arte credendum est. Sed secundum, quod utique, cum primo connectitur, potest multipliciter subdividi (2). Nam datur probabile in similitudine directa seu positiva, cum duorum simile est iudicium probabilitatis: sicut si dicatur quod « si probabile est unam numero scientiam esse grammaticam propter subiecti communis unitatem, probabile erit a simili

(1) Cf. Palmieri. Logica-Critica. Appendix de probabilitate.

(2) Cf. quae sub. n. 164 circa inductionem dicta sunt, ubi de convergentia similitudinum, vel dissimilitudinum divergentia.

et musicam esse unam scienciam »; et datur probabile in similitudine veluti indirecta, seu negativa, seu per contrarium. Rursus autem eiusmodi probabile in simili contrario, potest esse vel de contrario subiecto vel de contrario praedicato, vel de utroque contrario: sive in his omnibus casibus, contrarium sit protensum ad contradictionem, sive non sit ad contradictionem protensum. Sicut patere potest per exempla quaedam: « Si enim probabile est quoniam oportet amicis benefacere, quod dixit Socrates, tunc etiam probabile erit quoniam amicis non oportet malefacere »; vel quod « inimicis non oportet benefacere »; vel etiam quod « oportet inimicis malefacere ». Quae omnia, ut patet, sunt accipienda de contrariorum proportionem cum probabili, ad sensum; et in casu, iuxta mentem ethnicorum.

Potest etiam distingui,

d) *probabilitas positiva et negativa*: secundum quod aliquod enunciabile habet pro se rationes suadentes assensum in ipsum; vel solum, non certitudinem sui contradictorii.

Sed satis est haec innuisse. Neque enim nobis considerandum hic est iudicium de probabilitate, vel argumentum conducens ad iudicium probabile, sed ipsum iudicium probabile, seu iudicium opinativum, ex obiecti probabilitate ortum.

283. Quid cogitatio de opposito.

Sequitur ad modum corollari, 3^a pars theseos: in quo duo praesertim asseruntur, et quod opinio semper contineat cogitationem quamdam de opposito, et quod stare de facto possit sive cum vero sive cum falso. Et circa primum, de quo desiderari adhuc potest aliqua explicatio, notetur quod proprie loquendo. « cogitatio secundum Richardum de Sancto Victore, videtur pertinere ad *multorum* inspectionem, ex quibus aliquis *colligere* intendit unam simplicem veritatem. Unde sub cogitatione comprehendi possunt, et perceptiones sensuum ad cognoscendum aliquos effectus, et imaginationes, et discursus rationis circa diversa signa, vel quaecumque perducentia in cognitionem veritatis latentis » (1). Non quasi cogitatio non

(1) S. Th. in II^a, II^{ae} q. CLXXX, a. 3.

pertineat ad facultatem intellectivam; sed quia pertinet ad ipsam ut est facultas animae informantis corpus; et sic involvens, praeter successionem et volubilitatem, etiam discursum et evagationem ad diversa. Atque in hunc sensum dicimus quod in actu opinionis adest semper cogitatio quaedam de opposito. Sed addimus quod cogitatio haec de opposito, nullatenus est in actu reflexo sicut si *iudicium* ferret mens de ipsa probabilitate vel improbabilitate enunciabilis, sibi apparenti; in actu autem directo, nec dici debet esse formalis, quasi, dum uni parti adhaeret, formaliter mens *attenderet* ad alterius partis motiva: quod produceret animi fluctuationem; sed; sed solum dicenda virtualis, quatenus ipsa *contingentia enunciabilis in ordine ad causandum assensum*, etsi effert apprehensionem alicuius, secundum quod aliquid videtur esse, semper tamen implicat apprehensionem quamdam de eodem, vel de aliquo alio, secundum quod *illud idem videatur non esse*. Inde, per modum unius, in actu opinionis; et formido errandi, et infirmitas vel titubantia ac veluti vacillatio assensus; utcumque actus cadat sub influxu voluntatis.

Adversarii theseos generatim extant inter eos qui, vel opinionem non satis discernunt a certitudine; vel dicunt intellectum nostrum naturaliter inclinari et necessitari ad veritatem solummodo *quaerendam*, et sic ad opinionem. Et ad eos pertinent, tum veteres Sceptici, et asseclae veteres mediae et novae Academiae: iuxta primam suae scholae institutionem; tum etiam plures recentiores, qui nullam agnoscunt certam veritatis speculativae et absolutae possessionem.

284. Probatur 1^a pars. Etenim solemus omnes opinionem concipere sicut actum intellectus, qui medium quasi teneat locum inter certitudinem, ad cuius perfectionem nondum pertingit, et dubium vel suspicionem a quorum imperfectione iam quodammodo recedit. Bene igitur ipsa definietur per illud quo notificentur hae duae ipsius habitudines, ad imperfectionem a qua recedit, et ad perfectionem ad quam accedit. Sic enim cum nullo alio mentis actu poterit confundi. Atqui primum horum satis notificatur per adhaesionem mentis in unam partem contradictionis; alterum vero, per hoc quod additur, cum formidine alterius. Ergo sic bene definitur opinio.

2^a pars. Obiectum formale seu motivum opinionis tale debet esse quod possit esse ratio sufficiens in intellectu assensus infirmi ad aliquod enunciabile. Talis autem ratio non potest esse nisi verisimilitudo enunciabilis, seu probabilitas, vel quocumque alio nomine appelletur contingentia enunciabilis quae nata est assensum suadere.

3^a pars. Quoad 1^{am}: Ratio reddenda est cur assensus opinativus sit essentialiter imperfectus in sua firmitate. Sed ea non alia esse potest quam cogitatio quaedam de opposito, quae inducat formidinem errandi. Si enim intellectus non cogitet ullatenus de opposito, vel ita cogitet, ut non inde minuat vis motivi ad assensum: intellectus aut non operabitur, aut erit ad unum determinatus, sicut cum ponit actum certitudinis. Quod, qui fieri possit, innuimus in numero superiori. Non debet autem cogitatio ista esse in actu reflexo: tum quia, saltem plerumque, supponeret iudicium probabile iam formatum, tum praesertim quia sic fundaret potius iudicium aliquod practicum, certum. Nec poterit ea cogitatio esse in actu directo formalis: quia, si repugnat intellectui quod plura simul intelligat quae sub uno intelligibili non claudantur, multo magis repugnat quod uni adhareat et simul cogitet formaliter de opposito, seu ad oppositum attendat. Unde sola superest possibilis cogitatio quae videtur dici posse virtualis. Quod confirmatur a verbis adhiberi solitis ad imperfectionem assensus opinativi significandam: quae sunt *formido* errandi, *titubantia*, *vacillatio*, etc. Atque in hunc sensum videtur S. Thomas asserere in III Sent., Dist. XXIII, q. II, a. 2, q^{1a} 1^a, quod « opinans... habet cogitationem sine assensu perfecto, sed habet aliquid assensus ».

Quoad 2^{am}, quod opinio stare de facto possit sive cum vero sive cum falso: res patet. Nam, licet « omne illud de quo habetur opinio, iam est determinatum quantum ad opinantem »: siquidem « opinio non est inquisitio, sed quaedam enunciatio opinantis: opinans enim dicit verum esse quod opinatur »; tamen non est « determinatum quantum ad rei veritatem » (1). Ratio est: quia opinio non maiorem postulat

(1) S. Th. in VI Ethic. l. VIII^a.

connexionem cum vero, quam rationabiliter petat actus opinativus ex motivo suo; qui actus, ipsa sua formidine errandi, satis ostendit se ita rationaliter petere quod sit verum illud quod dicit, ut possit etiam esse falsum. Et ideo « opinio... et suspicio possunt esse veri et falsi » (1): nec proprie pertinent ad virtutes *intellectuales*, secundum quod intellectus rationi opponitur.

285. COROLLARIUM I. — Ergo nullum actum opinativum ponere potest intellectus absque aliquo voluntatis influxu. Idque videtur ita esse explicandum: quod, postquam intellectus apprehenderit et voluntati proposuerit contingentem appetibilitatem alicuius enunciabilis, voluntas intellectum determinet ad illum, quem potest, assensum, enunciabili praestandum:

Et sane: si quem actum opinativum intellectus ponit, quantum ex parte sua est, illum non ponit libere sed necessario: cum ipse sit facultas necessaria. Haec autem necessitas non potest ei advenire, nisi ex obiecto suo formali, seu ex ordinatione sua naturali ad obiectum; vel aliunde ex voluntate. Nec licet cogitare de Deo qui miraculose agat contra naturam intellectus. Atqui primum esse nequit; cum obiectum formale opinionis non gaudeat necessitate. Ergo restat secundum.

Porro nihil est volitum, quin sit aliquomodo praecognitum. Aliquid igitur de assensu opinativo quem voluntas vult ut intellectus praestet, debet in intellectu praexistere; et quidem sub aliqua ratione appetibilis, quae sola potest voluntatem excitare. Quid istud erit? Non certe ipsum iudicium probabile; sed, vel apprehensio probabilitatis, vel iudicium de probabilitate, utique, in utroque casu, sub ratione contingentis appetibilitatis enunciabilis. Atqui iudicium de probabilitate nequit universim praerequiri. Quia, cum probabilitas sit semper quodammodo relativa cognoscenti, de ea non videtur posse iudicium ferri; nisi per cognitionem reflexam, quae supponit directam: sicut et haec quasi modalis « probabile est Petrum

(1) S. Th. in I^a I^{ae}, q. LVII, a. 2.

esse sanctum », supponit absolutam « Petrus est sanctus ». vel hanc aliam quasi modalem « Petrus est probabiliter sanctus ». Aut saltem iudicium de probabilitate, apprehensionem probabilitatis supponit, ex qua sola iam potest iudicium probabile, sub influxu voluntatis, procedere. Insuper autem iudicium de probabilitate, vel nihil proponit voluntati ad quod ipsa determinet intellectum in ordine ad veritatem, vel proponit aliquid practice certum.

Dum e contra, supposita simplici apprehensione contingentis appetibilitatis alicuius enunciabilis; satis datur intelligi quomodo voluntas, ad omne bonum apprehensum naturaliter prona, inclinet intellectum ad illud, et per intellectum ipsa in illud tendat. Idque concordat, tum cum natura inquisitionis et inventionis veritatis, quae fit per argumenta probabilia et tentativa, ex quadam intellectus naturali sagacitate; tum etiam cum prioritatem quam servat voluntas quae dicitur ut natura, et sequitur potius apprehensionem, respectu voluntatis quae dicitur ut ratio, et potius sequitur iudicium.

Quod melius patebit ex altero corollario:

286. COROLLARIUM II. — Ergo nulla opinio, ut opinio, est humano intellectui physice necessaria; sed omnis assensus opinativus per se a libera voluntate dependet. De facto tamen plures opiniones sunt saepe nobis moraliter necessariae.

Dicitur aliquid physice necessarium alicui, quando illud sit ei necessarium ex naturali dispositione suae naturae. Moraliter autem necessarium dicitur aliquid homini, quando ab illo posset quidem se naturaliter abstinere, sed, attenta maxima difficultate quam experitur ad quaedam vitanda vel facilitate maxima ad quaedam alia facienda, iam, secundum communiter contingentiam, censetur non posse. Atque in hunc duplicem sensum procedit duplex pars Corollarii.

Ratio 1^{ae} partis est: quia triplex est consideratio intellectus nostri: « Potest enim uno modo intellectus noster considerari secundum se; et sic determinatur ex praesentia intelligibilis »: sicut contingit in primis principiis intelligendis, vel in sensibili quod subiacet sensui. « Alio modo potest con-

siderari intellectus noster secundum ordinem ad rationem, quae ad intellectum terminatur » : utpote quae supra simplicem intellectum non addit, nisi multiplicationem actuum intelligentiae et intelligentiam consequentiae. « Tertio modo consideratur intellectus in ordine ad voluntatem ; quae quidem omnes vires animae movet ad actus suos ». Atqui non primo certe vel secundo modo poterit aliqua opinio dici humano intellectui physice necessaria. Secus, esset omnino certitudo. Sed nec tertio modo : quia « quando ratio quae movet ad alteram partem, neque sufficit ad intellectum terminandum..., neque sufficit ad voluntatem terminandum, ut bonum videatur illi parti adhaerere », sicut accidit in opinione : nulla extat naturalis necessitas qua intellectus determinetur ad assensum. Ita S. Th. in III Sent., Dist. XXIII, q. II, n. 2, q. 1. — Quoniam ergo aliquando exit noster intellectus in actus opinativos, dicendum est quod ad illos inclinetur a libera voluntate : et quidem a voluntate libera operante cum aliqua praecipitatione. Secus enim : aut imperaret suspensionem cuiuslibet assensus, aut actum *reflexum certitudinis de ipsa opinione*.

Praeterea, si opinio aliqua esset intellectui physice necessaria, intellectus ab ipsa natura exponeretur periculo errandi. Quod admitti nequit.

Ratio autem 2^{ae} *partis* patet ex maxima facilitate, qua ita, intellectus ad verum et voluntas ad bonum ordinatur, ut nec se habeat aequo modo ad id quod videtur verum vel bonum, et ad id quod nihil referat veri vel boni. Praesertim vero patet ex maxima difficultate, quam secus deberet homo superare, ad se continendum inter fluctuationem dubii et certitudinem reflexam de opinione.

286. **Obiiciunt** generatim contra thesim :

1° Videtur in thesi confundi opinio cum errore. Quia, ex parte subiecti cognoscentis, se habet contingenter ad verum sicut error ; ex parte autem obiecti cogniti, quod ipsa ponatur ut indifferenter se habens ad verum vel falsum, perinde est ac si poneretur ut se habens determinate ad falsum sicut error. Porro illa confusio non est facienda.

R. N. Antec, vel dist.: Confunditur opinio cum errore, quasi ponatur omnis opinio esse error **n.**; quatenus omnis error non est nisi opinio quaedam seu actus quidam opinativus **c.**, vel transeat: quia iam solemus. per quamdam anticipationem, nomen opinionis reservare potius ad casus, in quibus ei verum correspondet. **Transeat** autem **1^a pars mi.**, et **dist. 2^a partem**: Opinionem se habere indifferenter ad verum vel falsum, perinde est ac se habere determinate ad falsum sicut error, quando de facto sit de falso **c.**; semper, **n.**

Et **contradist. mi.** — Tum in opinione, tum in errore, mens non cognoscit se errare, nec cognoscit se non errare; et simul tamen semper aliquomodo cognoscit, *virtualiter*, ut diximus, se posse errare. Utique nos imaginamur quod mens *magis* cognoscat vel cognoscere debeat in errore, se posse errare, *quam* in opinione; et vicissim quod magis in opinione, se posse consequi veritatem, quam in errore. Sed haec distinctio revera non existit nec potest existere in ipso assensu mentis. Subiective enim, in ipso actu exercito et formali assensus, semper existimatur magis verisimile illudci praebeatur assensus; obiective autem non potest aliquid revera cognosci ut magis verisimile quam oppositum, quin cognoscatur ut verum. Ex difficultate hoc unum sequitur, quod homini magis naturale est versari in dubio quoad quaedam, quam in opinione. Nec tamen ideo ponitur idem esse fundamentum opinionis et erroris. Omnis enim error potest ad opinionem reduci; sed non omnis opinio, ad errorem. Quin immo, nullus quidem error naturalis; sed aliqua opinio, nempe vera, naturalis et physice necessaria quadatenus dici potest: non scilicet qua opinio, sed qua vera.

2° Opinio habet pro fundamento suo signum aliquod veritatis. Atqui signum veritatis non connectitur cum falsitate, nec mentem inclinat ad cogitandum de falsitate, sed solum de veritate. Ergo similiter et opinio.

R. D. Ma.: Habet pro fundamento suo signum aliquod veritatis *internum* vel *formale*, ut sunt conceptus repraesentativi rerum, **n.**: id enim subverteret possibilitatem cuiuscumque cognitionis, contra omne ius et factum: signum aliquod *externum*

vel *instrumentale*, **subd.** : signum *infallibile n.*; *fallibile c.* Ad minorem autem, adhibenda contradistinctio; et complenda per distinctionem aliam supra relatam inter *diversos modos cogitandi de opposito*.

Pro cuius solutionis intelligentia, duo sunt notanda. Unum est, quod « causa principalis non proprio dici potest signum effectus licet occulti, etiamsi ipsa sit sensibilis et manifesta; sed causa instrumentalis, si sit manifesta, potest dici signum effectus occulti, eo quod non solum est causa sed quodammodo effectus » (1). Unde et potest appellari signum eius quod ipsa producit et quod producit a causa principali a qua ipsa dependet; nec obstat communi sententiae qua concipimus rationem signi non tam causae competere quam effectui. Atque in hunc modum apprehendimus v. g. nubes ut signum futurae pluviae. Hinc est quod argumentum probabile maximam habet applicationem in usu hypothesis, adhiberi solitae ad aliquid inveniendum; sed non parum etiam continet periculi admittendae fallaciae consequentis. Alterum notandum, est, « quod tunc est signum ambiguum, praebens occasionem fallendi, quando significat multa, quorum unum non ordinatur ad aliud; sed quando significat multa, secundum quod ex eis quodam ordine efficitur unum: tunc non est signum ambiguum, sed certum, sicut hoc nomen homo significat animam et corpus, prout ex eis constituitur humana natura » (2). Et ideo dici tandem potest quod argumentum probabile illud est quod **ex signo communi procedit ad rem signatam particularem**. Ac pro tanto, ipsa signa formalia, ut sunt conceptus nostri universales; pro quanto adhiberi possunt ut instrumentam multorum cognoscendorum in particulari, fundant et ipsa opiniones fallibiles. Sicut si v. g. sciens aliquis ex pedum vestigiis quod homo, et non ovis vel asellus, segetes vastaverit: ideo Petrum innocentem corripiat, casu praeterreuntem. Neque enim intellectus angelicus vel divinus, sed solum humanus, obnoxius est opinionibus; quemadmodum et

(1) S. Thom. in III p., q. I.XII, a. 1.

(2) Idem in I. c., q. LX, a. 3.

pro suo proprio obiecto habet res sensibiles, per conceptus universales cognoscendas.

3° Intellectus speculativus praecedit practicum. Ergo ante, quam cognoscatur contingens appetibilitas alicuius enunciabilis, cognosci debet eius verisimilitudo. Sed haec iam sufficit ad iudicium probabile gignendum, absque influxu voluntatis; aut saltem, aequo iure, fundat statim iudicium certum de probabilitate, et sic ponit intellectum speculativum post practicum. Ergo natura et genesis actus opinativi non bene in thesi explicatur.

R. C. Antec. vel dist.; In veris necessariis admittendis **c.**, in bonis proponendis vel in admittendis veris contingentibus seu probabilibus **subd.**: quatenus apprehensio aliqua intellectus praecedit semper praxim seu influxum voluntatis **c.**; quasi non possit intellectus practicus aliquid apprehendere ut bonum, antequam illud intellectus speculativus apprehendat ut verum **n.** Et **dist. consequens**: Debet ante cognosci verisimilitudo, per iudicium, vel per simplicem apprehensionem in actu reflexo, **n.**; per simplicem apprehensionem in actu directo, **subd.**: debet ante cognosci sub ratione boni, ut aliquid **utile ad verum c.**; sub ratione ipsa alicuius veri **n.** Et **n.** duplex difficultatis suppositum: quod scilicet apprehensio directa *verisimilitudinis*, sit aliquid aliud ab apprehensione alicuius appetibilitatis; et etiam quod apprehensio veri non sit iam aliquod iudicium. Minor subsumpta contradistinguitur quoad 1^{am} partem. Quoad 2^{am} partem autem satis est adnotare quod voluntas, quia habet pro suo obiecto bonum quod est in re et non verum quod est in mente: non proprie nata est ad iudicia sequenda, quae stent pro intellectu; sed apprehensiones, quae stant pro rebus. Unde familiaris usus poetis et proportionaliter etiam oratoribus, cum volunt affectus movere: non tam vera sectandi quam verisimilia; eaque sensibilia et particularia (1). Nec iniuria: si aliunde, de veritate principali praesupponenda, iam constet.

4° Non est idem opinio et fides. Atqui iuxta traditam explicationem, opinio esset reducenda ad fidem. Quod enim admittitur ex signis, per fidem admittitur. Et similiter quod

(1) Cf. Pallavicino, Del Bene, L. III, c. L.

admittitur ex imperio voluntatis, non admittitur nisi sub evidentia extrinseca vel credibilitatis : ideoque, rursus, per fidem. Ergo male tradita explicatio opinionis.

R. C. Ma., vel dist. : Non est idem, sed convenit cum fide in imperfectione quadame ognitionis, qua, modo suo, utraque differt a scientia, **c.**, ita ut in nullo conveniat in differendo a scientia **n.** Nam in utroque casu « intellectus assentit alicui, non quia sufficienter moveatur ab obiecto proprio; sed propter quamdam electionem voluntarie declinans in unam partem magis, quam in aliam. Et si quidem haec sit cum dubitatione et formidine alterius partis, erit opinio. Si autem sit cum certitudine absque tali formidine : erit fides » (1). Unde nec opinio nec fides est de visis in seipsis. Sed etsi opinio continere potest initium aliquod visionis, quod fides nullo modo continet, ex obiecto suo ; fides tamen potest per voluntatis imperium determinare intellectum ad unum absque formidine de opposito, quod opinio non potest. Quae de causa opinio nunquam est actus certus ; talis vero est fides. Quamvis aliquando, et hoc nomen **fides**, sicut et verbum **credo** contingit extendi etiam ad assensum opinativum : pro quanto deest aliquid ipsi de « omnimoda certitudine » (2).

Contradist. mi. Et ad 1^{am} rationem additam, **dist. :** Quod admittitur ex signis *infallibilibus* veritatis alicui *ab altero* manifestatis, admittitur per fidem **c.** vel transeat ; quod ex signis fallibilibus, vel infallibilibus sed non ut ab altero qui loquatur **n.** Ad 2^{am} autem rationem etiam **dist. :** Quod admittitur *ut certum* ex imperio voluntatis, directe moventis intellectum ad assensum, non admittitur nisi sub evidentia quadam extrinseca vel credibilitatis. **c.** vel transeat : quod admittitur *cum formidine errandi*, **n.** suppositum : quod praerquiratur ad hoc aliqua evidentia. Neque enim est idem : apprehendere vel iudicare quod aliquid admittere ut verum sit simpliciter bonum iuxta rationis regulas ; et apprehendere

(1) S. Th. in II^a II^a, q. I, a. 4. Cf. etiam I^{am} II^{ae}, q. LXVII, a. 4 ; et Comm. in III Sent., I. iam cit.

(2) S. Thomas in I Post. Anal., I, 1^a.

illud ut bonum iuxta rationis regulas ita, ut possit, iuxta eadem regulas non esse bonum. Porro hanc solum contingentem appetibilitatem enunciabilis, praerequisivimus ad opinionem.

288. Nunc ex ordine videndum est qua ratione se habeat vel habere se possit actus opinativus ad actum certum scientiae.

THESIS XII. — Omnis opinio fundare potest iudicium aliquod reflexum, certum, de seipsa. Non tamen possibile est quod idem subiectum cognoscens habeat simul de eodem obiecto opinionem et certitudinem scientiae.

Praenota. Duae partes in thesi. Prima obiter hic tangitur, et est potius contra scepticos illos qui negarunt vel negant non posse ullam certitudinem habere, sed solum debere esse contentos opinione. De quibus postea. Secunda pars autem directe quidem pertinet ad praesentem materiam; sed breviter expedienda: uberiori tractatione theologis relicta, apud quos illis opportunior locus, ubi de scientia et fide simul componenda. Propter quod et consideramus explicite in thesi solam scientiae certitudinem. Porro asserimus quod unus idemque intellectus non potest circa idem obiectum habere simul opinionem et scientiam. Sensus autem est quod versetur utraque cognitio circa idem obiectum complexum et adaequatum: nempe circa idem enunciabile consideratum secundum idem; vel ut dici solet, circa eandem omnino conclusionem. « Potest enim esse quod de una et eadem re, aliquis aliquid sciat, et *aliquid aliud* opinetur » (1). Quare supponitur obiectum esse idem, et materialiter inspectum, et etiam formaliter: si tamen ratio ista formalis consideranda veniat ut *secundum quam* enunciabile concludendum evadit quodammodo aliud; non vero, si ut *propter quam* idem enunciabile aliter concludatur. Ac proinde minime in thesi excluditur quod stare simul possit in intellectu duplex medium necessarium et contingens, diversimode aptum, et concurrens de facto ad causandum assensum in eandem conclusionem; nec similiter excluditur quod idem numero assensus scientificus, dicatur etiam opinativus in potentia vel virtute. Sed solum excluditur quod haberi possit simul prae-

(1) S. Thom. in II^a II^{ae}, q. I, a. 5.

ter actum scientificum, actus vere et formaliter opinativus; vel quod idem, talis dici queat.

Cf. Capreolum in l. superius cit.; ubi etiam referuntur contraria argumenta Durandi.

Sententia vero quam sequimur est Aristotelis in I Post. Anal., l. XLIV. Dicit enim ibi, esse ex prius disputatis manifestum « quod neque opinari simul idem et scire contingit ». Quem secutus est S. Thomas: ut videre est, praeter quam in l. c., in q. XIV de Veritate, a. 9.

289. Probatur thesis. — **1^a pars.** Nam omne iudicium intellectus fundare potest iudicium reflexum, certum, de seipso. Omne enim iudicium, praeter id quod est proprium rei, continet etiam aliquid quod est obiective proprium ipsius intellectus. Unde per se poterit de hoc per reflexionem iudicare. Tale autem iudicium erit certum: quia nihil existit adeo contingens, quod non contineat aliquid necessitatis; saltem quatenus, dum est non potest non esse. Atqui etiam opinio est iudicium aliquod intellectus. Ergo et ipsa potest illud iudicium certum fundare. Quin immo solet fundare. Id enim primo constat experientia. Deinde vero, supposita naturali inclinatione intellectus ad obiectum praesens cognoscendum, quantum ab ipso cognoscibile est; quia, manente obiecto probabili, nihil restat intellectui cognoscendum ex parte ipsius obiecti: natura intellectus postulat quod ad seipsum cognoscendum redeat, quantum in iudicio probabili cognoscibile est.

2^a pars. Non possunt circa idem stare simul actus qui excludit formidinem de opposito et actus qui includit. Sic autem se habent opinio et scientia.

Praeterea: « De ratione scientiae est quod id quod scitur existimetur esse impossibile aliter se habere; de ratione autem opinionis est, quod id quod est opinatum, existimetur possibile aliter se habere Quae duplex existimatio de eodem, stare simul nequit. Et sic « scientia... cum opinione simul esse non potest simpliciter de eodem ». S. Th. in II^a II^{ae} l. c.

290. Obiiciunt contra 2^{am} partem.

1° Medium demonstrativum probabile potest concurrere cum necessario ad causandum assensum respectu eiusdem con-

clusionis. Atqui sic habebitur simul de eodem assensus scientificus et opinativus. Ergo possunt stare simul.

R. Dist. Ma.: Potest concurrere: quatenus potest sic agere simul cum illo, ut natum esset producere suum proprium effectum si ab illo non impediretur, *c.*; quasi de facto producat suum proprium effectum qui sit formaliter assensus opinativus *n.* Ratio est: quia opinio et scientia non sese excludunt ab invicem propter medium necessarium et contingens, clarum et obscurum, ut sunt in genere lucis et motivi; sed propter effectum firmitatis adhaesionis quam unum ponit et alterum tollere deberet in eodem subiecto.

2° Non potest productio proprii effectus medii probabilis impediri a medio necessario, nisi in exercitio propriae causalitatis impediatur. Atqui conceditur quod in hoc non impeditur. Ergo nec in productione assensus opinativi.

R. Dist. Ma.: Nisi impediretur in exercitio propriae causalitatis, vel principiative, vel saltem terminative inspectae *c.*; solum principiative inspectae *n.* **Et contradist mi.** Talis enim terminatio impediri potest ab alia terminatione, ex complemento quod sortitur in subiecto cognoscente. Nec tamen effectus medii probabilis frustratur omnino: remanet enim, quasi assensu scientifico absorptus, assensus opinativus in virtute.

3° Quod est via ducens in perfectionem alterius, potest cum illo simul consistere. Sicut « per calorem... materia disponitur ad suscipiendam formam ignis; qua tamen advenientē, calor non cessat, sed remanet ». Sic S. Th. in III p., q. IX, a. 3. Atqui, ex eodem, « opinio ex syllogismo dialectico causata, est via ad scientiam, quae per demonstrationem acquiritur; qua tamen acquisita, potest remanere cognitio quae est per syllogismum dialecticum, quasi consequens scientiam demonstrativam, quae est per causam: quia ille qui cognoscit causam, ex hoc etiam magis potest cognoscere signa probabilia, ex quibus procedit syllogismus dialecticus ».

R. Dist. Ma.: Potest simul consistere idem numero *n.*; idem specie, vel genere, vel analogia *c.*, vel *transeat*. Atque similiter respondendum ad exemplum additum de forma caloris et ignis. **Transeat minor:** iuxta sensum explicatum ubi de

habitudine graduum probabilitatis ad certitudinem, sub n. 253. Et **dist. pariter consequens**. Scilicet: remanet cognitio causata ex medio probabili, quatenus maneat cognitio medii **c.**, vel transeat; quatenus ipsa haec cognitio maneat, **subd.**: maneat eadem numero **n.**; eadem specie vel genere vel analogia, atque in casu, eadem, non specie, sed genere vel melius analogia **c.** — Cf. Capreolum in l. c.

Et notetur insuper quod, in sensu obvio, menti apparet quidem perfectionem non excludere perfectionem: minime autem, perfectionem non excludere sed includere imperfectionem.

4° In opinione non est necessario falsitas vel deceptio intellectus. Ergo poterit opinio stare simul cum scientia.

R. Dist. Antec.: In iudicio reflexo, certo, de probabilitate opinionis **c.**, quod nec necessario nec ullo modo est falsitas; in ipso iudicio probabili **subd.** non est necessario falsitas **c.**; nec formido falsitatis **n.** Solutio patet ex declaratione terminorum theseos.

5° Magis distat opinio de aliquo et cogitatio de opposito, quam opinio et scientia de eodem. Sed conceditur quod illa stare possunt simul. Ergo et haec.

R. Dist. Ma.: Opinio de aliquo et cogitatio *formalis* de opposito, **transeat**: opinio et cogitatio *virtualis*, **n.** Assensus autem formaliter opinativus, est quem excludit scientia.

291. COROLLARIUM. I. — **Ergo multo minus potest cum actu certitudinis de aliquo, stare simul in eodem intellectu, opinio de opposito.**

Non solum enim, secus, haberetur simul firmitas et infirmitas adhaesionis mentis; sed etiam positivus quidam motus contra firmitatem. Quod esse non potest. Ac proinde, si aliquando intellectui fiat evidens et certum aliquod enunciabile, de quo prius habebat oppositam opinionem; iam illa opinio non est *illi* amplius possibilis.

292. COROLLARIUM — II. **Ergo nec potest idem intellectus habere simul de eodem oppositas opiniones.**

Id etiam, descendit ex thesi iam probata: sed non omnino eadem de causa, qua corollarium praecedens. In casu enim non habemus actum qui non admittat simul firmitatem adhae-

sionis et formidinem : sed actum cum formidine, qui non excludit formidinem. Attamen, quia formido quam admittit assensus opinativus, non est ea quae oriatur ex cogitatione formali de opposito, sed solum quae ex cogitatione virtuali ; quae tamen cogitatio de opposito, foret omnino formalis. in casu quod in eodem intellectu essent simul circa idem oppositae opiniones : ideo casus iste dicendus est impossibilis. Praeterea : numquam possunt multa, ut multa sunt, simul intelligi, nisi sub aliquo uno intelligibili contineantur. Iamvero idem obiectum oppositarum opinionum, quod oporteret esse in se idem et non idem, nequaquam continetur sub uno aliquo intelligibili.

Cf. S. Th. in I^a II^{ae}, q. 4, XXVII, a. 2.

Aliud est, si dicatur mens fluctuare dubitando inter utrumque contradictionis partem : vel, actibus successivis alternare circa idem oppositas opiniones ; vel etiam, uno actu iudicare de oppositarum opinionum probabilitate : sicut et adhaerere practicae uni parti, quam quis, per iudicium reflexum, cognoscat ut probabilem simul cum alia probabili. Haec enim omnia minime implicant actualem et formalem distractionem intellectus ad motivum oppositum parti cui adhaeret.

293. Scholion. Locuti sumus de impossibilitate opinionis cum certitudine scientiae. Potestne eadem impossibilitas asseri de fide respectu scientiae ? Vel : de opinione respectu fidei ?

R. Nomine fidei communiter intelligitur, *firmus assensus mentis* praestitus alicui enunciabili *propter auctoritatem testantis* illud esse verum. Quae auctoritas resultat ex scientia et veracitate testis ; et prout « sit totalis et praecisa causa » (1) credendi, sic constituit obiectum formale fidei. Porro inde iam patet quod circa idem non potest in eodem intellectu esse simul certitudo fidei et certitudo scientiae : non quidem propter impossibilitatem certitudinis et certitudinis ex diverso motivo causatae ; sed quia certitudo scientiae est semper aliquomodo *de visis*, certitudo autem fidei *de non visis*. « Illa enim proprie videri dicuntur quae *per seipsa* movent intelle-

(1) Ex Capreolo in l. c. § 2^a ad 3um.

ctum nostrum, vel sensum ad sui cognitionem » (1) : et quae sic movent, sunt proprium obiectum intellectus, et scita dicuntur. At vero non dicimus credere, seu fide tenere, ea quae videmus. Quare certitudo quae ponit in subiecto cognoscente visionem eorum quae scit, et *certitudo quae idem subiectum eorumdem visione privaret : simul esse non possunt.*

Et si quidem quaestio fiat de fide humana : alibi ostendetur utrum et qua ratione certitudo quaevis, humanae auctoritati innixa, reducatur ad scientiam et visionem. Sed si quaestio restringatur ad ea quae per se pertinent ad fidem divinam supernaturalem, et respiciunt ipsum Deum ut in se ; haec ab *omnibus* hominibus, in terris degentibus, fide tenentur et *nunquam* sciuntur. De aliis autem, quae veluti per accidens et secundo pertinent ad fidem : si forte ab aliquo cognoscantur et ex auctoritate et ex medio demonstrativo : neque tunc erit simul duplex certus assensus, fidei et scientiae ; sed solum scientiae. « Unde quam cito aliquid incipit esse praesens vel apparens [intellectui], non potest ut obiectum subesse actui fidei... [Et sic v. g.] Deum esse unum, prout est demonstratum, non dicitur articulus fidei... Sed unitas divinae essentiae qualis ponitur a fidelibus, scilicet cum omnipotentia et omnium providentia, et aliis huiusmodi quae probari non possunt : articulum constituit » (2). Nec tamen ideo inutile vel impossibile est quod fidei praeambulet evidentia credibilitatis. Per eam enim videt fidelis esse credenda ea quae credit. Et quamvis non valeat videre auctoritatem Dei ut in se est et convertitur cum ipso Deo, nec signa vel species quae nequeunt esse, ipsius Dei ; videre tamen potest, quin immo et veluti experiri, signa quaedam auctoritatis ipsius in ordine ad nos, et ad effectum fidei nostrae fundandae.

Quod attinet ad secundam quaestionem, de impossibilitate opinionis cum fide : applicari possunt hic proportionaliter eadem principia, quae paulo supra in Thesi. : ubi de opinione et scientia quatenus nulla certitudo comparatur secum formi

(1) S. Th. in II^a II^{ae} q., a. 4.

(2) Cf. etiam » q. XIV de Veritate, a. 9.

dinem de opposito, securitatem assensus et vacillationem. Unde, neganda illa compossibilitas. At retinendum id quod sub n. 274 notatum antea fuerat: nempe quod fides non omnino excludit a credente aliquos motus in contrarium vel aliquas dubietates, quae contra voluntatem ipsius possunt exurgere: quin propterea certitudo ipsa minus firma dicenda sit.

294. Superest considerare opinionis et probabilitatis divisiones, et modum quo se habeant inter se.

THESIS XIII. — Bene in possunt opinionum oppositarum probabilitate gradus distinguui, secundum magis et minus. Non tamen ita: quod aliqua opinio, utcumque probabilissima, inferat necessario falsitatem oppositae minus probabilis. Unde nec proprie dantur opiniones contradictoriae; etsi dantur opiniones contradictoriorum.

Praenotiones necessariae ad tres partes theses probandas, videntur esse per se obviae. Satis erit recolere, quod probabilitas hic considerata, est ea quae dicitur absoluta, in sensu explicato, pro momento rationum capaci viri prudentis assensum suadere; iuxta quem sensum et dicitur aliquando aliqua opinio esse improbabilis. At minime intendimus excludere illum ordinem dependentiae a cognoscente, quem omnis probabilitas involvit. Speciatim vero, quoad 3^{am} partem, notetur quod non solum volumus reiicere internos assensus opinativos, qui opponantur contradictoriae: iam enim constat quod omne verum et falsum formale, in assensu mentis inventum, contrarie opponitur: sed asserimus praeterea quod non dantur enunciationes opinionum significativae, proprie contradictoriae. Quod non est idem ac reiicere opiniones quae respiciant esse et non esse, et sic dicuntur contradictoriorum. Et asserimus quod opiniones *proprie* contradictoriae non dantur: quia, etsi nec datur enunciatio quae *significet* aliquid *probabiliter*, datur tamen quae *significat probabilitatem vel non probabilitatem* enunciabilis, et sic est capax aliqualis contradictionis; sed non propriae.

Cf. Aristotelem in II Perihermenias c. IV; et S. Thomam in I p., q. XVII, a. 4.

295. Probatur 1^a pars. Nam: processus rationis ad quem pertinet opinio, « est... rationis processus, in quo ut in pluribus verum concluditur, nec tamen necessitatem habens... Sicut autem in rebus naturalibus, in his quae ut in pluribus agunt, gradus quidam attenditur: quia quanto virtus naturae est fortior, tanto rarius deficit a suo effectu; ita et in processu rationis qui non est cum omnimoda certitudine » et necessitate, qualis est ille ad quem pertinet opinio (1). Hinc opinio probabilis, probabilior, minus probabilis, probabilissima.

2^a pars. Omnis opinio, quoadusque manet opinio, utcumque dicatur probabilissima, potest esse tum veri tum falsi; sicut probatum est in Th. XI huius articuli. Ergo, pro quanto potest esse etiam falsi, non necessario infert falsitatem opinionis oppositae minus probabilis. Secus enim ipsa deberet posse esse simul falsi et non falsi. Quod implicat contradictionem.

296. 3^a pars. Si nequeant proprie haberi ut contradictoriae illae enunciationes quae significant probabilitatem vel non probabilitatem eiusdem enunciabilis: concludendum est quod opinioniones proprie contradictoriae non dantur. Nam, seposita oppositione ipsorum actuum opinativorum, quae contraria est et non contradictoria: solum restat considerare oppositionem quae vigeat inter iudicia probabilia, secundum quod ipsa significantur. Atqui nequeunt ipsa directe significari in quantum probabilia: omnis enim significatio non est nisi determinata et certa, sicut et est ultimatim rei determinatae et certae. Ergo restringenda consideratio ad propositiones quae significant iudicia mentis reflexa et certa de enunciabilium probabilitate. Hoc autem dupliciter contingere potest. Aut enim utraque propositio affirmat probabilitatem: una quidem alicuius determinati enunciabilis; altero vero, sui contradictorii. Aut una affirmat probabilitatem, et altera eiusdem enunciabilis probabilitatem simpliciter negat. Sicut si v. g. dicatur quod: « Probabile est legem existere », et, « Probabile est legem non existere » vel, « Probabile est legem existere », et « Non probabile est legem existere ». Porro in primo casu, habemus contraria, et

(1) S. Th. in I Post. Anal., l. 1^a.

certe non contradictoria, etsi de contradictoriis. Contradictio enim non ponit aliquid nec determinat sibi subiectum: quod in casu fit. Unde Aristoteles in l. c. Perihermenias, et ibidem Sylvester Maurus: « contraria huic *iustitia est bonum*, est haec *iustitia non est bonum*; illa vero altera *iustitia est malum*, non tam est contraria, quam includit contrariam ». Et similiter « se habet haec opinio vera *bonum est bonum*, ad hanc negationem falsam *bonum non est bonum* ». Quare tandem tota vertitur quaestio circa duas propositiones, quarum una sit affirmativa probabilitatis; et altera eiusdem probabilitatis negativa. Et haec quidem contradictoriae opponuntur. At vero neutra est iudicium probabile; nec utraque iudicii probabilitatem significat, sed una tantum. Quapropter nonnisi improprie dicerentur opiniones contradictoriae.

Confirmatur solutio ex usu quem sequi solemus in proscribenda aliqua propositione, affirmativa probabilitatis alicuius. Ad hoc enim ut statim detur intelligi quaenam sit contradictoria retinenda pro vera, solemus dicere de proscribenda, quod *sententia haec vel illa est vere probabilis*, vel, *est solum probabilis*. Nec putaremus v. g. aequivocatione carere istam falsam: *Probabile est Deum existere*; cuius contradictoria, vera, si sola consequentia logica spectetur, duplicem admittit modum verificationis; vel quod *sit falsum*, vel, quod *sit certo verum*. Quod si aliquando nomen audiatur opinionum contradictoriarum, quorum una necessario debeat esse vera et altera falsa: sensus obvius est, quod sunt opiniones contradictoriorum, seu contradictoria includentes.

297. Sed **obiicies**, speciminis gratia:

1° Omnis opinio, vere prudenti viro probabilis, est respectu digna, et possibilis admitti per debitum voluntatis influxum. Atqui opinio minus probabilis, comparata cum opposita probabiliori, non est possibilis admitti a viro prudenti per debitum voluntatis influxum: quia magis probabile, et magis verisimile magis accedit ad verum. Ergo, aut non sunt gradus in possibilitate; aut probabilitas maior elidit minorem.

R. C. Ma., vel **dist.**: Omnis opinio, vere prudenti viro probabilis, quae talis sit, et per actum reflexum cognoscatur

esse, **c.** quod recte potest admitti; omnis opinio, etiam ea quae vel non est viro prudenti probabilis, vel. si forte sit non talis esse cognoscitur per actum reflexum, sed solum cognoscitur implicite per titubantiam actus directi **n.** omnino. Oportet enim ad honeste agendum procedere cum conscientia practicae certa. Et **contradist. mi.**: Secundo modo accepta opinio **c.**, sed **n.** suppositum, quod in actu directo adesse possit illa cogitatio de opinione opposita; accepta primo modo, **subd.**: non potest admitti opinio minus probabilis, inquantum praecise est *minus* probabilis **c.**, inquantum est et ipsa *probabilis*, nec necessario falsa sed possibiliter vera, sicut et vicissim opposita, non est necessario vera sed possibiliter falsa **n.**, quod non recte possit admitti, adhibito, ut supponimus, iudicio aliquo reflexo. Ad rationem vero additam, **dist.**: magis probabile est magis verisimile *relative* ad opinantem **c.**, *absolute* in se, **subd.**: quasi propter maiorem aliquam realem connexionem cum absoluta rei veritate **n.**, quia magis verum *videtur* generatim viro prudenti **c.** Iuxta quas distinctiones, contradistinguitur et minor subsumpta.

2° Error non est nisi opinio erronea, et nulla opinio compatitur secum certitudinem de opposito. Ergo, si non dentur opiniones contradictoriae sed solum contrariae, nec unquam sciri poterit ex qua parte stet veritas inter opposita quae asserantur. Contrariae enim possunt esse simul falsae; sicut et subcontrariae, simul verae.

R. 1° Transeat totum antecedens, et n. consequentiam vel suppositum argumenti: quod scilicet sola lex logica contradictoriarum vel contrariarum et subcontrariam, sufficiat ad cognoscendum quatenam e duabus partibus oppositis determinate sit vera. Etsi enim postulat lex contradictoriarum, sicut in Logica minori sub n. 101 declaratum fuerit, quod alterutra pars determinate sit vera, in sensu disiunctivo; non tamen dat ipsa scire quatenam de facto ea pars sit. Quia tamen est quodammodo verum quod principium contradictionis est ultimum et generale criterium diiudicandae veritatis, non secus ac evidentia obiecti menti manifesta; ideo:

R. 2º Dist. 1^{am} p. Antec.: Error non est nisi opinio erronea, quasi de ratione opinionis sit error **n.**, est enim tantum formido erroris; quatenus de ratione erroris sit opinio, **subd.:** est opinio, id est assensus mentis opinativus, prout opinio excludit certitudinem et includit formidinem errandi, seu *recedit a perfectione* cognitionis, **c.**, prout etiam opinio habet aliquid de actu iudicii et cognitionis *ad cuius perfectionem accedit*, **adhuc dist.:** si consideretur id quod est actus in errore **c.**, si solum id quod erroris in actu **n.** Et **dist. 2^{am} p.:** Nulla opinio compatitur secum certitudinem de opposito, quasi non possit mens saltem per actum reflexum, habere simul certitudinem de probabilitate suae opinionis deque possibili veritate oppositi **n.**: neque sic repugnat quod « duo actus intelligendi possunt esse simul » (1); quatenus non possit simul mens per actum exercitum adhaerere opinative alicui enunciabili et firmiter eius opposito, saltem contradictorio, **c.** Sed non est silentio praetereundum, quod ius excludendi actum oppositum proprie pertinet ad certitudinem respectu opinionis, et, non ad opinionem respectu certitudinis: sicut est lux quae tenebras fugat, et non tenebrae lucem. **Dist. autem et consequens:** Non esset possibilis discretio inter verum et falsum, si non darentur opiniones proprie contradictoriae nec opiniones contradictoriorum, **transeat;** si non datur primum, sed datur secundum, **n.** et **n.** suppositum, de quo in prima responsione. Si enim constet quod duo se habeant ut contradictoria, et unum eorum sit verum vel falsum, utique licet inferre determinate falsitatem vel veritatem alterius. At minime requiritur, ad cognoscendam determinatam veritatem alicuius enunciabilis, comparatio cum contradictorio falso; etsi comparatio aliqua cum contradictorio vero requiritur ad falsitatem cognoscendam, qua cognita, cessat naturaliter intellectus assentire opinioni erroneae.

Ad plenioram huius rei declarationem, iuverit notare quod opiniones erroneae non admittuntur quoad principia, sed quoad conclusiones festinatas: in quibus mens, similiter se gerit ac peccans. Sic enim *sylogismus peccantis* se habet. Quatuor continet propositiones. Harum duae sunt universales, pro ma-

(1) Capreolus in III Sent., Dist. XXV, q. I, a. 3, § 2^a.

iori: una *rationis*, de malo inhonesto vitando, et altera *passionis*, de bono delectationis sectando. Deinde venit tertia, quam ratio sumit sub altera; per passionem, quae prius illam suggesserat, ligata, ne sumat et concludat sub prima. Donec, pro quarta propositione, eadem ratio, passione durante, concludit sub secunda, sub qua et sumpsit. Sic ex Aristotele S. Thomas in I^a II^{ae}, q. LXXVII, a. 2. Et similiter videtur se habere *sylogismus errantis*, seu opinantis falsum. Non quasi opinans, actu simul componat iudicium certum cum erroneo; sed quatenus, post duorum oppositorum iudiciorum, vel enunciabilium, apprehensam diversam appetibilitatem: per voluntatis influxum, non uti debet subsumit et concludit. Unde et Caietanus animadvertit ibidem: « considerato semper, quod propositiones scitae et ignoratae in particulari, in actu pratico, non sunt contradictoriae ».

ARTICULUS TERTIUS.

De Dubio et Scepticismo.

298. Iam usus invaluit, quem sequemur et nos, coniungendi simul cum tractatione de Dubio etiam tractationem de Scepticismo: scepticismum accipientes pro universali quadam dubitatione; quae scilicet et omnis certitudinis possibilitatem neget, et affirmet de omnibus esse dubitandum, hoc ipso forte non excluso quod de omnibus dubitandum sit. Et iure quidem sic ista duo tractantur. Non quidem, quasi de facto scepticismus inceperit a dubitatione potius quam ab opinione; vel quasi progressu temporis ab opinione ad dubitationem stabiliter transiverit. Sed quia negata possibilitas obtinendae certitudinis, logice intellectum deducit ad universalem dubitationem: utpote quem naturaliter convenit magis, ubi nulla detur via ad certitudinem, prudenter dubitando, iudicium incertum suspendere, quam, periculose opinando, praecipitare iudicium temerarium. Et fuit haec reapse conclusio, ad quam negata possibilitas certitudinis deducta est: in ea periodo philosophiae quae, Pyrrone duce, 3° a. C. saeculo, iam nomen fecit *scepticis*.

Praeterea, sicut iam notatum fuit a S. Thoma cum Aristotele in I Post. Anal., l. 7^a, « videtur quibusdam quod nullius rei sit scientia ; quibusdam autem videtur... quod omnium haberi possit scientia per demonstrationem. Neutrum autem istorum est verum ». Si enim large accipiatur scientia, ut in praesenti, « pro qualibet certitudinali cognitione », sive conclusionum, sive principiorum ; manifestum est, contra dubitantes de omnibus, quod et habemus multarum rerum scientiam, et non omnium habere debemus per demonstrationem. Sed, ut radicitus duo praedicti contrarii errores evellantur, ad quos alii omnes, hac in re, iure facile reducuntur ; non minus est manifestum, quod iuvat omnino simul considerare, quid possit dubitationi concedi, quid non debeat.

Pauca quaedam praemittenda de dubio ; ad quae paulo plura sequentur de scepticismo.

299. THESIS XIV. — **Dubium non est proprie alternatio opinionum oppositarum ; sed fluctuatio quaedam mentis inter utramque contradictionis partem, simpliciter apprehensam : absque ulla totali declinatione vel maiori inclinatione in unam. Quamvis autem possit vel ipsum dubium fundare certitudinem aliquam reflexam ; naturale tamen dici debet intellectui humano, de satis multis speculative dubitare.**

Thesis tres habet partes, quae non indigent speciali expositione. Quare statim

Declaratur et probatur thesis. — 1^a pars. Consensus adest apud omnes, quod dubium reponendum sit in quadam animi fluctuatione ; qua ita de utraque contradictionis parte *cogitamus* ut neutri praestemus *assensum*. Et ideo extra omnem controversiam est quod « dubitans... nihil habet de assensu, sed cogitationem » (1). Atqui contineret aliquid assensus, saltem inchoative : si cogitatio haec involveret alternationem opinionum oppositarum, vel maiorem quamdam inclinationem in unam partem, sicut in suspitione. Ergo restat quod dubium dicatur proprie consistere in fluctuatione mentis inter utramque contradictionis partem, simpliciter apprehensam.

(1) S. Thomas in III Sent., Dist. XXV, q. II, a. 2, q. la 1, § 2^a.

Quod est idem ac simpliciter apprehendere sub disiunctione utramque contradictionis partem ut appetibilem.

Attamen, in praxi, etiam involuntaria alternatio opinionum oppositarum, et maior quaedam inclinatio mentis in unam partem, absque definitivo assensu: solent sub nomine dubii comprehendi. Et iuxta hunc sensum accipiuntur saepe divisiones dubii; in *positivum* et *negativum*; *prudens* et *imprudens*, etc.; sed acceptio tunc non est in rigore logico propria, nisi quatenus quidquid est *involuntarii* assensus, vel maioris inclinationis in assensu, pro non posito habetur.

300. 2^a pars. Quidquid est intelligibiliter praesens intellectui, fundare potest aliquam certitudinem: semper enim aliquid continebit visibilitatis et necessitatis, sicut ostensum est de opinione. Atqui etiam in dubio aliquid est intelligibiliter praesens intellectui. Ergo et ipsum fundare poterit aliquam certitudinem: ut v. g. quod hoc vel illud enunciabile dubium sit; quae est certitudo quaedam reflexa de dubio.

3^a pars. Si de satis multis apprehensis non potest intellectus humanus obtinere directam et speculativam certitudinem, oportet quod ei esse naturale dicatur de illis speculative dubitare. Simul enim tunc et naturaliter desiderat certitudinem, nec naturaliter inclinatur ad opinandum. Unde superest, quod, vel intellectus procuret sibi reflexam et practicam aliquam certitudinem, vel speculative dubitet. Et primum quidem potest contingere, sed nonnisi secundario et per accidens: quia primo et per se intellectus ordinatur ad veritatis contemplationem. Ergo per prius naturaliter alterum continget. Porro constat quod intellectus noster satis multa saepe apprehendit, de quibus directam et speculativam certitudinem obtinere non potest.

Deinde: propria unicuique exsperientia testatur, quod naturale est nostro intellectui, ut conetur certitudinem acquirere de veritate ipsa enunciabilium; et, antequam illam obtineat, vel aliam, practicam, sibi procuret: interea dubitet.

301. Sed **obiicies**: 1° Teste S. Thoma, in Opusculo de Fallaciis, c. XVI: ipsa enunciatio « dicitur... interrogatio secundum quod sub dubitatione proponitur ». Enunciatio autem continet assensum. Ergo et dubitatio.

R. C. textum et dist. sensum : Proprie ipsa enunciatio prout significat simpliciter aliquid esse vel non esse, dici potest interrogatio vel dubitatio, **n.** ; enunciabile, apprehensum ut quaestio cum ordine disiunctivo ad responsionem, **c.** Et ideo iam Cicero, in L. II Academ. pr., c. VIII : « Quaestio... est appetitio cognitionis ; quaestionisque finis. inventio ». Cum autem utraque contradictionis pars apprehendatur ut aequae appetibilis, tunc videtur mens proprie dubitare. Et confirmatur solutio ex eo quod : etsi dubitatio non per se pertineat ad electionem ; per se tamen pertinet ad volubilem cogitationem et ad inquisitionem consilii, quae praerequiruntur ad electionem entis intellectivi imperfecti quod est homo (1).

2° Iuxta traditam explicationem, per dubium, intellectus natus est apprehendere ut contingenter appetibile aliquod enunciabile. Hoc autem conducit ad assensum opinativum ; vel saltem non pertinet ad intellectum speculativum, sed ad practicum.

R. Dist. Ma. : Natus est apprehendere ut contingenter appetibile aliquod unum enunciabile determinatum, vel unam determinatam partem alicuius enunciabilis, **n.** ; ut contingenter appetibile utramque contradictionis partem alicuius enunciabilis **c.** Et **dist. 1^{am} p. mi. :** Necessitate naturali conducit ad assensum opinativum **n.** ; potest sub influxu voluntatis conducere, **c.** Et **dist. pariter 2^{am} p. :** Hoc pertinet ad intellectum practicum, quasi actu involvens influxum voluntatis **n.** ; quia ordinatum ad ipsum, **subd.**, sicut in responsione ad 1^{am}.

« Certitudo primo et principaliter est in cognitione ; sed per similitudinem et participative est in operibus naturae et virtutis.... [Unde] *certitudo cognitionis* est ex seipsa ; *certitudo autem naturae* [vel *operationis* aut *ordinis*] est ex alio ordinante in finem. Et ideo certitudo cognitionis numquam deficit, sed certitudo naturae deficit quidem, non per se, sed per accidens ; quia talis defectus non est ex ipso directivo in finem, ex quo habet certitudinem, sed ex aliquo accidente » (2).

(1) Ex S. Th. in III p., q. XVIII, a. 4.

(2) S. Th. in III Sent., Dist. XXVI, q. II, a. 4.

Quare ipsum dubium, pro quanto est operatio intellectus, non est positive operatio dubia vel incerta; sed quidquid concipitur habere dubietatis et incertitudinis, dici potest ei attribui per analogiam ex incerto et dubio motu qui sequi potest in voluntate.

3° Suspicio non continet assensum, sed continet maiorem quamdam inclinationem intellectus in unam partem contradictionis. Ergo et in dubio admitti poterit haec maior quaedam inclinatio in unam partem.

R. C. Ma. Et dist. consequens: Si dubium stricto sensu accipiatur, ut fit in logica, **n.**; si lato quodam sensu, sicut in moralibus, **c.** Qua de causa vocamus aliquando indiscriminatim suspicionem vel dubitationem sive gravem sive levem, illam etiam inclinationem intellectus vel totalem declinationem in unam partem, quae non sit ex liberae voluntatis usu.

302. Accedentes nunc ad scepticismum examinandum, utile putamus thesim quamdam praemittere de ipsius divisionibus: ad hoc ut possit efficacius everti.

THESIS XV. — Docet historia et ratio congruens suadet, quod scepticismus, prout communiter dicit statum dubitationis mentis cum exclusione certitudinis, bene dividi potest: a) in practicum et theoreticum; b) in universalem et particularem; universalis autem: c) in absolutum vel totalem, et relativum vel partialem; et relativus iterum: d) in relativum ad ipsam existentiam, vel solum ad essentiam cognoscendam, entis sive corporei sive spiritualis. Quibus divisionibus, addi potest et alia. generalis: e) in scepticismum rigide dubitativum, et mitigatum per opinionem: sicut etiam: f) in scepticismum universalem qui est de rebus omnibus in universali, et qui est de ipso universali complexu rerum omnium.

Ex modo ipso quo thesis proponitur, patet quod ipsa non aliter probanda est quam per declarationem et expositionem sui. Propriae autem notiones divisionum ipsius, videntur melius posse tradi, post expositam breviter historiam scepticismi: in 2^a parte theseos, in qua ratio aliqua tradetur earundem divisionum. Igitur

303. **Quid generatim scepticismus.** Si origo nominis spectetur, scepticismus venit a σκέπτομαι, quod est observare, inspicere, attente considerare. Si autem spectetur, impositio nominis: sceptici primo vocati sunt, contra dogmaticos, illi philosophi, qui, saeculo 3° a. C., etsi non negarent hominem posse cum certitudine veritatem assequi; affirmabant tamen neminem de facto illam assecutum fuisse: et ideo se totos adhuc esse, vel pergere, in ea **inquirenda**. Unde vocati σκεπτικοί, vel etiam ἐφεκτικοί, ζητητικοί, ἀπορητικοί: nempe sceptici, ephectici, zetetici, aporetici. Et hoc est: quasi observatores vel inspectores chaesitatores vel cunctatores, inquisitores vel investigatores, dubitantes (1). Consequenter autem et horum philosophorum doctrina, dicta scepticismus. Postea vero nomen extensum est ad significandum quemlibet *statum dubitationis de omnibus cum exclusione certitudinis*: sive deinde certitudo haec excluderetur ut acquisitu impossibilis; sive solum ut nondum de facto acquisita, etsi forte cum spe acquirendi illam, vel accendendi ad illam per opinionem. Paucis: ut sit **dubitatio quaedam universalis**.

304. Praeparatio historica scepticismi.

Dissensus scholarum. — Remote scepticismum praeparasse dicenda est duplex illa philosophorum opposita doctrina quae fuit Eleatensium, et Ionicorum posteriorum. Et inter illos quidem facile eminet Parmenides: qui nihil fieri dixit et multiplicari; sed omnia esse, et unum esse. Ex quo pronum erat concludere quod sensus et communis hominum opinio, quae rerum pluralitatem et mutationem referunt, philosopho non sint veraces. Ex opposita vero parte, inter Ionicos posteriores, Heraclitus et Cratylus nihil esse permanens in rebus dixerunt; sed omnia in continuo fluxu transire. Unde potius, fallax asseri debebat, communis opinio et intellectus: dum videtur obiectum aliquod in se immobiliter existens referre. Aut igitur his philosophis sensus, aut intellectus errabat. Aliquod immutabile scientiae obiectum servatum quidem volebant et ipsi: sive sub ratione entis universalis, cum Parmenide;

(1) Ex Diogene Laertio, in Vita Pyrrhonis, c. 8.

sive cum Heraclito, sub ratione perpetuae cuiusdam legis. Sed iam straverant viam sophistis, et, per sophistas, scepticismo.

Sophistarum iactantia minus remota extitit causa scepticismi. Etsi enim illos feliciter impugnavit Socrates eiusque discipulus Plato, nec non et Aristoteles; illorum tamen sparsae doctrinae, serpere latenter perrexerunt. Primum obtinent locum inter sophistas Protagoras et Gorgias: ille quidem asserens omnia esse aequaliter vera, si sic videantur dicenti; hic autem: omnia esse aequaliter falsa. Quare non aliam admiserunt veritatem, quam relativam mutabilibus conditionibus subiecti cogitantis; et quae ipsos iuvaret ad auram popularem in publicis comitiis captandam, vel ad rem publicam promovendam, tunc, Athenis, opibus et gloria florentem. Tota tamen haec illorum effraenata agendi et cogitandi libertas, non ex intellectus defatigatione procedebat; sed ex quadam potius exuberantia. Et ideo facilius, in suis ipsis altercationibus, aliquid retinere potuerunt de nativa sanae mentis indole; nec ad extremum scepticismi devenerunt.

Mutata temporum conditio in peius, non multo post, videtur occasio proxima fuisse graecis huc deveniendi. Amissa enim interea libertate patriae, et mortuo iam Aristotele; tristes, videntur ad philosophiam solum confugisse ut aliquod in ea solatium invenirent, et solutionem quaestionis de modo feliciter vivendi. Quam animorum depressionem, nedum levaret, aggravavit magis, exorta tunc stoicorum et epicuraeorum opposita schola.

305. **Propria periodus scepticorum**, his in adiunctis habuit initium. Eorum pater merito reputatur Pyrrho: qui dixit abstinendum nobis ab omni iudicio ferendo vel pronunciando; nec nobis aliud superesse, praeter animi suspensionem et oris silentium. Donec scepticismus Pyrrhonis, iam opera Arcesilai et Carneadis mitigatus, transit in mediam Academiam; quae nonnisi probabilitatem et opinionem tradebat esse in omnibus exquirendam. Deinde ad Eclectismum processit: cui addictus, inter alios plurimos, M. Tullius Cicero, Novae Academiae auditor et assecla. Mox tamen ad pristinam rediit rigiditatem, et novam quasi scientiae vestem induit, per scepticos posteriores.

Horum primus fuit Aenesidemus : qui demonstrare adlaboravit, posse de eadem re contradictoria praedicari a philosopho qui sibi constare vellet, aut renuntiandum cuilibet certitudini. Ultimus vero et omnium maxime notus, fuit Sextus Empiricus. Qui, post examinatas omnium philosophorum doctrinas, ipsamque logicam et mathematicam, conclusit genuini sceptici esse, contra dogmaticos omnes vel dogmatizantes, indifferenter quae sunt observare, et interim quodlibet absolutum iudicium cohibere.

Ipsae Sextus Empiricus, in suis Pyrrhonianis hypotyposibus. L. I. c. I, sic rem exponit : « In iis... quae circa philosophiam quaeruntur, alii quidem verum se invenisse dixerunt ; alii autem, id esse eiusmodi quod apprehendi non posset, pronuntiant ; alii vero *quaerere pergunt*. Invenisse sibi videntur dogmatici... ; ut Aristoteles, Epicurus et Stoici... ; negarunt Clitomachus, Carneades et ceteri Academici ; at sceptici etiam quae- runt ». Et paulo inferius, in persona scepticorum : « Apparentibus... acquiescendo, ea quae communem vitam pertinent observantes, vivimus : quia omnis actionis expertes esse non possumus ; ita tamen ut dogma nullum statuamus ».

306. Scepticismi sors tempore philosophiae Christianae. Ita, ut diximus, se res habebant inter asseclas eclecticis novae Academiae et scepticos posteriores. qui meliorem omnes sentiebant sibi quaerendum esse magistrum : cum Christi adventus, totam hominum instauravit, et practicam vivendi rationem quam potissimum respiciebat, et ipsam rationem vitae speculativae. Praesertim autem notatu dignum est, quod philosophia Christiana, statim ab initio, immunem se prodiit ab omni scepticismi labe. Sicque permansit usque ad saeculum 15^m. Quo tempore, causae plures ipsam philosophiam novum quoddam aggredi iter coegerunt.

Subiectivismus. Accessit, saeculo posteriori, Cartesius : qui, oppositionem statuens omnino disparatam inter animam et corpus in nobis, viam straxisse dicendus est recentiorum subiectivismo : praesertim quoad rerum existentiam et essentiam realem cognoscendam. Ex quo enim reiecit naturalem informationem animae respectu corporis coniuncti, praevaluit et

relicere informationem intentionalem corporum externorum respectu animae. Inde abyssus apparuit insuperabilis inter subiectum cognoscens et obiectum cognoscendum; nec spes ulla affulsit cognoscendi res in se; sed solum subiecti cogitantis modificationes. Quas quidem consequentias, Cartesius ex his principiis minime deduxit; sed alii deduxerunt post ipsum.

Ex his: Locke nihil admisit quod per aliquam experientiam sensitivam probari non posset; et sic dici potest fuisse subiectivista respectu entis spiritualis: utpote asserens, quod subiectum cognoscens nequit ens spirituale attingere. Berkeley, ex adverso, negavit existentiam corporum: quasi subiectivista respectu entis corporei, et iam inchoans idealismum. Hume, praeter phaenomenorum nexum, substantiam omnem nihil nobis esse dixit. Denique advenit Kantius. Isque fuit qui demonstrasse putavit quod ratio pura seu theoretica nullam rem in se valet attingere, seu nullum, ut ait, *noumenon* vel *intelligibile*, quod et cogitur et sit res aliqua in se; sed sola phaenomena. Nihil de realitate idearum mundi, animae et Dei; sed solum de ignoto illo quod sub extensione attingimus, ut agens in sensus nostros. seu de corporibus: quod sint, non autem quid sint.

Pragmatismus et Idealismus. Porro, sicut iam Cartesius, in sua quam instituit dubitatione methodica, noluit includere veritates ordinis moralis et practici; ita similiter Kantius, quae rationi theoreticae vel falsa vel dubia reliquit, conatus est, ope rationis practicae, erigere vel firmare, tamquam ipsius necessaria postulata. Exinde: multiplices quae prodierunt scholae philosophicae, ab actione et vita initium ducentes; et pro fundamento ipsius cognoscendae veritatis, ponentes, vel necessitatem obligationis moralis, vel naturale desiderium felicitatis, vel aliquid huiusmodi. Quod est generatim: pragmatismus. Ulterius autem, quia nimis durum videbatur tantam admittere separationem inter cognitionem et vitam: prodierunt et idealistae, qui, omne obiectum cognitum esse physice idem cum subiecto cognoscente, asseruerunt. Quae proinde systemata, pragmatismi et idealismi: quamvis de facto exorta ex intentione medendi scepticismo; revera tamen eandem habent primam originem.

ac scepticismus: nempe diffidentiam rationis, cum audacia quadam coniunctam volendi omnia comprehendere.

307. **Conclusio historica**, quoad scepticismi divisiones, per se patet. Nam, ut vidimus, vel ipsi sceptici proprie dicti, fatebantur se, in quotidiana vitae praxi, perinde se gerere, ac si de rebus certi essent; et suam dubitationem referre ad ordinem solius cognitionis. Idque praesertim observatum fuit a Cartesio et a Kantio. Et ideo, saltem implicite, supponebant distinctionem faciendam inter scepticismum practicum et theoreticum. Similiter manifestum est quod nulla fuit nec est, apud nos scientia, in qua de re aliqua in particulari, non licuerit, vel non liceat, dubitare. Unde: scepticismus universalis, seu de omnibus rebus, saltem alicuius ordinis; et scepticismus particularis, solum de quibusdam. Rursus autem vidimus quod Pyrrho quidem et Pyrrhoniani dubitaverunt absolute de omnibus; at non ita recentiores subiectivistae: qui certitudinem aliquam de ipsis modificationibus subiecti cogitantis retinuerunt. Sicut etiam: quod Locke negavit cognitionem de existentia entis spiritualis; Berkeley autem, entis corporei. Et Kantius admisit quidem posse nos cognoscere quod corpora existant; sed nescire quid proprie sint.

Quod si attendamus ad veteres Academicos, eosque comparemus cum recentioribus illis philosophis, qui a bona voluntate vellent initium facere philosophandi; et similiter si consideremus, quod etiam sceptici, non in initio, sed in fine potius studiorum suorum, ob inventas difficultates, communem viam certitudinis reliquerunt: facile etiam concedentur aliae duae ultimae divisiones. Nempe: praeter scepticismum non admittentem nisi dubium, extare quoque alium qui omnia reducit ad opinionem; nec esse eodem modo scepticismum universalem, qui de rebus omnibus in universali vult esse dubitandum, et illum qui de omnibus velit esse dubitandum prout concurrant in aliquem universalem complexum.

308. **Confirmatur divisio** argumento rationis. Nam: ex diverso gradu impossibilitatis vel relativae possibilitatis, quem scepticismus exhibet menti, sub alio et alio aspectu consideratus, bene desumi possunt scepticismi divisiones. Hoc autem

eriterio statui possunt divisiones quae in thesi enunciantur. In primis enim est generatim difficilius practice dubitare, quam theoretice: cum praxis nequeat ab ullo praescindere, sicut cognitio. Item: difficilius dubitare de omnibus rebus, quam de quibusdam tantum; vel, de omnibus, omnino et prout sunt in se et prout cadunt in cognitione, difficilius, quam solum prout sunt in se. Et sic de reliquis divisionibus.

309. **Dices** tamen: 1° Scepticismus practicus idem est quod praxis seu factum scepticismi. Sed factum scepticismi et scepticismus ipse. Ergo nulla distinctio inter scepticismum practicum et theoreticum.

R. Dist. Ma.: Si per scepticismum practicum intelligeretur scepticismus in actum reductus **c.**; si, ut revera fit, intelligatur vitae praxis, prout a cognitione distinguitur, **subd.**: est idem quod factum scepticismi, quatenus cum scepticismo reciprocatur. saltem de iure, **c.**; quasi sit omnino idem nec possit concipi separari de facto **n.** Et **dist. mi.**... Factum scepticismi est scepticismus ipse, consideratus ut factum, **c.**; consideratus ut doctrina **n.** Utique, si homasibi semper constaret, non posset certam vitae praxim exercere, multoque minus exercendam profiteri. nisi esset etiam certus theoretice, saltem de aliquibus: quia certitudo actionis humanae sequitur per se certitudinem cognitionis. Et ideo facilius capi deberet homo certus in cognoscendo et in agendo incertus, quam viceversa. Et sic ut plurimum contingit. Sed, per deordinationem quamdam, res aliter potest evenire. Quid sit autem scepticismus ut factum. atque ut doctrina melius patebit ex thesi sequenti. Satis est hic notare quod scepticismus ut factum est scepticismus de facto exercitus: et ut doctrina: est enunciatio quaedam, vel enunciationum complexus, proponens scepticismum tamquam verum et admittendum vel admissibilem.

2° Non potest intelligi ulla certitudo nisi de aliquo: quia nemo dicere potest, *ego certus sum*, quin dicat simul, *aliquid certum est*. Ergo nec dari potest scepticismus universalis de obiecto cognoscendo, quin sit simul de subiecto cognoscente. Ac proinde frustra distinguitur scepticismus universalis absolutus, de obiecto et subiecto, et relativus ad obiectum. Vel

saltem, videtur distinctio admittere quod prius certi simus de subiecto quam de obiecto.

R. Dist. Antec. et rationem additam : si obiectum de quo sit certitudo. latissime accipiat, etiam pro eo quod constitutur in esse ab ipsa consideratione mentis in exercitio functionis suae, seu *pro ente rationis*, **c.**, neque enim potest concipi operatio ulla sine aliquo termino vel obiecto; si accipiat proprius, pro eo quod est obiective intelligibile independentem a consideratione mentis et quidem *sub ratione entis realis*, sive praecisi ab existentia sive actu existentis, **subd.** : non potest logice contingere **c.**; nec illogice **n.** Nam de facto fuerunt qui se certos dixerunt; at non de aliquo obiecto reali, saltem theoretice cognoscibili quoad quid sit. Ex his fuit Kantius, et plures post illum. Atque in hunc sensum, distinguatur pariter duplex consequens. Nec tamen ideo admittimus quod prius nos certi simus de realitate vel existentia subiecti cognoscentis, quam obiecti cogniti; vel prius de ente existente, quam de ente reali. Sed solum supponimus, quod qui de omnibus dubitet, etsi partialiter tantum et non totaliter seu absolute; non tantum potest naturae vim inferre, ut dubitet etiam de realitate et existentia subiecti cogitantis, quae magis proxima est actioni agentis.

Unde S. Thomas in q. X, de Veritate, a. 8. « Nullum percipit se intelligere nisi ex hoc quod aliquid intelligit: quia prius est intelligere aliquid, quam intelligere se intelligere... Ad hoc autem quod percipiat anima se esse, et quid in seipsa agatur, attendat,... sufficit sola essentia animae [actu operantis], quae menti est praesens: ex ea enim actus progrediuntur, in quibus actualiter ipsa percipitur... [Et], secundum hoc scientia de anima est certissima, quod unusquisque in seipso experitur se animam habere et actus animae sibi inesse ». Porro naturalis ordo cognitionis nostrae postulat, ut prius conoscatur ens reale in genere, quam ens actu existens; et utrumque, saltem per se, prius in obiecto aliquo externo, quam in subiecto cognoscente. Idque dicendum contingere de facto omnibus hominibus in sua prima aetate. Quod tamen minime prohibet quominus philosophorum forte aliquis dubitet potius de ente reali, quam de nescio quo ente rationis.

3° Non potest sciri an sit aliquid, nisi prius sciatur quid sit illud de quo quaeritur an sit. Ergo certitudo de quidditate vel essentia rerum, praecedit certitudinem de existentia: et sic non bene assignatur subdivisio illa scepticismi relativi ad obiectum seu subiectivismi, quantum ad existentiam et quantum ad essentiam.

R. Dist. Antec.: Non potest sciri an sit aliquid, nisi prius sciatur *quid sit nominis*, ipsius, **c.**; *quid sit rei n.* Praequiratur nempe aliqua definitio nominalis illius de quo quaeritur an sit, non autem definitio realis nec essentialis. Illa vero definitio nominalis, nec, postulat semper praecognosci tamquam entis realis vel realiter possibilis: neque, ad hoc ut ita cognoscatur, debet semper praecognosci tamquam entis actu existentis. Nam, ad concipiendum ens reale, satis est concipere aliquid cui competit esse *objective* independenter a consideratione mentis: cuius nempe obiectiva intelligibilitas, non dici debet esse quia cognoscitur, sed posse cognosci quia est.

310. Quare, praetermisso scepticismo practico, quia a nemine unquam fuit universaliter assertus; et duabus ultimis supra memoratis divisionibus, transmissis pro aliqua brevi confutatione ad corollaria quaedam thesium principalium: restat agere *de scepticismo*, nempe theoretico, *absolute universalis*; et *de scepticismo universali relativo ad obiectum reale, seu de subiectivismo*: sive obiectum reale accipiatur in genere, sive etiam, sed minus directe, in aliquo ordine rerum.

THESIS XV. — Scepticismus absolute universalis, utcumque solum theoreticus: si spectetur ut factum, naturaliter repugnat; si autem ut doctrina: vel nihil dicit, vel sibi contradicit (1).

Recolas quae in thesi praecedenti ostendimus circa distinctionem faciendam inter scepticismum practicum et praxim seu factum scepticismi. Et scepticismum quidem practicum, omnino universalem, concedunt vel sceptici nec esse

(1) Cf. Palmieri, *Logica-Critica*, Th. III^a. Item Reimer, *Logica Maior*, C. II, a. 2, § 3^a.

nec posse esse: quia, saltem in multis, vivunt et ipsi sicut ceteri homines. Quaestio est de scepticismo theoretico, in sola cognitione consistens; eoque universali et absoluto, de omni obiecto, et etiam de ipsius subiecti cogitantis repraesentationibus vel statu: quatenus mens de omnibus prorsus dubitet et nullam recipiat certitudinem.

Porro scepticismus iste absolute universalis dupliciter sisti potest nobis insipiciendus: ut factum et ut doctrina. Inspectus *ut factum, est ille ipse status mentis in quo quis* cogitans, de omnibus quae possunt ei occurrere, deque hoc ipso utrum de omnibus sit dubitandum et nihil admittendum ut certum; *revera*, de quacumque re cogitet, *de omnibus dubitet* et nihil ut certum admittat. Atque hunc statum, in 1^a parte theseos, asserimus naturaliter repugnare: non solum quatenus sit impossibile dubitare semper de omnibus quae occurrunt rebus cognoscendis; sed etiam quatenus numquam possibile sit dubitare in sensu explicato, de omnibus. Et hoc ultimum, proprie asserimus esse naturaliter seu physice impossibile: hoc est impossibilitate proveniente ex ipsa natura intellectus; ac proinde non ita solum ut repugnet quod *naturaliter fiat*, sed etiam ut *naturaliter repugnet* quod nullo modo fiat. Inspectus autem ut doctrina, scepticismus, est enunciatio seu assertio vel assertionum complexus quo status ille dubitationis universalis proponitur admittendus ut verus. Et sic, asserimus in altera parte, quod, vel nihil dicit vel sibi contradicit.

311. Quae altera pars et melius intelligatur, oportet retinere quod non est idem iudicium ut signum eius quod est enunciatio, nec res per enunciationem signata; sicut nec idem est vox significativa veri et vox vere significativa. Ad hoc enim ut vox sit vere significativa, satis est quod ei subiecta sit res aliqua quae quomodolibet intelligatur; et potest aequo modo manere significativa, sive res in se existat, sive non. Iamvero contradictio, sicut vidimus ubi de oppositione falsitatis ad veritatem, non est unquam in ipso actu iudicii quamvis cum alio actu comparato: siquidem iudicium verum et iudicium falsum opponuntur contrarie et non contradictorie, nec proprie in ipsa re vel in enunciatione prout est modo

suo res quaedam. Ergo, in re per enunciationem signata : quatenus per duas enunciationes, vel per unam duabus aequivalentem, res aliqua significetur simul esse et non esse. Idque confirmatur ex eo quod omnis significatio est alicuius alicui: et ille cui significatur aliquid, qui utique potest concipi esse ipse significans, ultimatim, non ad mentem significantis, sed ad rem significatam, attendit. Ulterius autem: actus quidem mentis intelligi potest esse dubius vel incertus, vel etiam operatio voluntatis quae talem actum sequatur: minime autem res ulla dubia vel incerta, in suo qualicumque esse consistens: quia non potest idem simul esse et non esse. Et ideo etiam significatio quaevis debet esse certa et certi. Si ergo scepticus hoc, uti debet, saltem implicite admittat, sic asserimus quod ipse sibi contradicit; si autem neque hoc admittat, tunc nihil dicit: nec nobis, nec sibi, nec ulli homini aliquid intelligenti. Atque in hunc sensum ne quidem est capax alicuius indirectae confutationis, qua redigatur ad contradictionem; sed ea de causa propter quam nec lapis vel planta potest ullo modo confutari.

312. Thesis respicit scepticos aetatis classicae et omnes philosophos qui forte idem dicant quod illi. Non tamen principaliter ponitur ad scepticos ipsos confutandos et retinendos a statu dubii in statum certitudinis: agitur enim ut opus ordinis theoretici et non ut opus ordinis practici; sed principaliter ad ipsam absolutam veritatem statuendam, secundario autem ad eam utilitatem scepticis procurandam, cuius sint capaces. Et hoc ipsum utrumque munus minime praestare intendimus per aliquam proprie dictam demonstrationem, sive directam sive etiam indirectam: quia omnis demonstratio proprie dicta, est ex notioribus; et in casu nihil esset notius conclusionem demonstrandi; sed solum per aliquam *improprie dictam* demonstrationem: qualis est declaratio rei ceteroquin manifestae, sive directa sive indirecta.

313. **Probatur**, vel melius, **declaratur 1^a pars**. 1° Naturaliter repugnat quod aliqua facultas operativa operetur contra suam naturalem tendentiam. Secus enim invenirentur simul haec duo contraria, quae sunt operari iuxta tendentiam

et contra tendentiam naturae. Talem autem postularet operationem scepticismus absolute universalis, inspectus ut factum. Et re quidem vera: certe repugnat quod naturalis tendentia alicuius facultatis vel potentiae operativae, supposito quod operetur, nunquam obtineat finem suum, vel in eo obtento non quiescat: quia secus, non facultas et potentia, sed potius difficultas et impotentia haberetur; vel, si non quiesceret in suo fine obtento, esset simul ipsa et non ipsa. Sed naturalis tendentia intellectus est ad cognoscendam veritatem, quae, in aliqua re utcumque minima ipsi obiecta contineatur. Ergo, et potest hanc veritatem cognoscere, et in eius cognitione debet per certitudinem quiescere. Sed rursus in scepticismo absolute universali qui consideretur ut factum, hoc haberemus: quod intellectus, operans iuxta naturalem suam tendentiam, deberet per certitudinem quiescere in hoc saltem enunciabili ei praesenti quod non sit de omnibus dubitandum; et simul, contra suam naturalem tendentiam, de eodem dubitare.

Cf. nn. 288 et 299; ubi ostensum est quod vel ipse status opinionis et dubii intelligibiliter praesens intellectui, natura sua est aptus fundare certitudinem aliquam.

2° Concedunt vel ipsi sceptici quod scepticismus absolute universalis, practicus, naturaliter repugnat; unde et fatentur se illi vivere sicut ceteri homines. Qua de causa, et ipse Pyrrho, sicut narrat Diogenes Laertius, in c. 6 vitae ipsius: « quum, laesa a quodam sorore, excanduisset, (erat ei nomen Philista), reprehendenti respondit in muliereculae causa indifferentiam non debere apparere. Itemque cane irruente perterritus, quum vituperaretur ab aliquo, *ardunm esse dixit hominem prorsus exuer* ». Atqui hoc admitti nequit, nisi eadem de causa reiiciatur etiam factum scepticismi theoretici, absolute universalis: quia non minor est naturalis sententia voluntatis et virium ei subiectarum ad bona facienda et mala vitanda, statim ac adsunt, quam intellectus ad verum certo assequendum, statim ac ei sufficienter proponitur. Ergo et factum talis scepticismi naturaliter repugnat.

Hinc Aristoteles (1) contra philosophos dubitandum esse

(1) In L. X, Methaph., l. 6^a.

dicentes de omnibus: « Cur cum hunc cibum praecipiat medicus, sumunt? Quid namque magis hoc panis quam non panis? Quare nihil differt comedere vel non comedere ». Et Plato (1): « De vino quod dulce vel austum futurum sit, agricolae non citharistae opinio praevalet ».

3° Idem probatur ex historia. Nam: quod nunquam factum est, dum poterat facile fieri, dici debet factu impossibile. Atqui de facto nunquam contigit quod aliquis homo, cogitans num de aliqua re posset esse certus vel deberet potius de omnibus dubitare, etiam de hoc ipso quod non sit de omnibus dubitandum: revera de omnibus dubitaverit; etsi forte dixit esse de omnibus dubitandum. Si enim aliqua scepticorum effata excipiantur, opera omnia hominum et ipsorum scepticorum fuerunt semper sicut non dubitantium de omnibus; et ipsa eadem effata respiciebant potius quid docerent quam quid facerent. Et confirmari potest argumentum ex hoc, quod per multa iam saecula, post aetatem illam classicam scepticismi Pyrrhoniani, doctrina scepticismi absolute universalis non fuit amplius unquam proposita nisi cum aliquo temperamento; nec admissa ut ad praxim simpliciter reducibilis. Dum e contra facile fuisset illam adhuc urgere.

314. Sed **obiicies**: 1° Contra factum non valet argumentum. Atqui de facto fuerunt, et forte adhuc sunt, sceptici qui absolute dubitent de omnibus. Ergo est hoc factu possibile.

R. C. Ma., et **n. mi.**, vel **dist.**: Fuerunt et forte adhuc sunt sceptici qui absolute dubitent de omnibus, practice, **n.**; theoretice **subd.**: qui dicant se dubitare de omnibus, **transseat**; qui revera sic dubitent **n.** « Non enim necessarium est quod quidquid aliquis dicit, hoc mente vel opinetur » (2). Nescio autem an inveniatur vel possit inveniri testimonium quo quis de seipso dicat alteri se dubitare de omnibus: quia haec manifestatio ad alterum, iuxta ipsos scepticos, ut videtur, iam pertineret ad ordinem practicum et esset ita certa ut non compatiatur secum illam universalem dubitationem. Sed

(1) In Theaetheto, c. XXVI.

(2) S. Th. in L. IV, Metaph., l. 6^a.

demus quod aliquis illam de se asserat ; nondum sequitur quod ita revera se res habeat : potest enim is vel mentiri vel decipi.

2° Confessioni scepticorum standum est. si constet eos esse veraces : quia de propriis internis actibus melius iudicat qui illos elicit quam alius.

R. 1° Peto probationem illius explicitae confessionis.

R. 2° Dist. Antec. : Si constet eos esse veraces et non decipi **c.** ; si solum esse veraces, minime autem, non decipi, **n.** **Et dist. rationem additam :** De propriis actibus, inquantum proprii sunt et contingentes in individuo **c.** vel transeat : inquantum sunt communes omnibus eandem naturam habentibus et sic necessarij **n.**, quod semper melius iudicet is qui illos elicit quam alius. Ad illum solum, saepe spectat iudicare de actus *existentia* ; sed de *natura* actus possunt et alij iudicare, et aliquando, melius quam ille.

3° De facto fuerunt qui dubitaverunt de ipso principio contradictionis, et opinati sunt idem simul posse esse et non esse : sicut v. g. Heraclitus et Protagoras ; et ex recentioribus. Hegel. Si autem de facto possibile est dubitare de principio contratradictioni, iam factum scepticismi absolute universalis non naturaliter repugnat.

R. Dist. Ma. : De facto fuerunt qui dubitaverunt de ipso principio contradictionis in sua obvia generalitate accepto **n.** , accepto in aliqua sua difficiliore applicatione ad ens concretum particulare, vel ad comprehensionem totius entis, **subd.** ; qui dixerunt se dubitare **c.** ; qui revera dubitaverunt. **transmitto.** De Protagora, iam vidimus quod is fecit quidem intellectum humanum mensuram rerum omnium ; sed neque is proprie asseruit, quamvis illogice, quod possit idem simul esse non esse etiam in ordine logico : ita ut idem simul cognoscenti videatur esse et non videatur. Heraclitus autem, suam proferens doctrinam de unione contrariorum ; pariter et Hegel. contradictoriorum : respiciebant potius ultimam totius universi explicationem. Et Hegel quidem, sic principium contradictionis negavit. Quoad Heraclitum, res est disputabilis ; etsi Aristoteles, in IV Methaph. l. 6^a, de ipso id asserat quosdam putare. Sed, etsi admittatur quod « verum est... quod

Heraclitus [vel quilibet alius] hoc dixit; non tamen hoc potuit opinari » (1): saltem si principium contradictionis accipiat in suo sensu obvio, quo mens nostra a confusa et generali notione totius, progreditur ad partes distincte cognoscendas, donec regrediatur tandem ad ipsum totum, ut potest, distincte cognoscendum.

4° Concedunt etiam Scholastici quod actiones quidem sunt particularium, sed scientia universalium. Atqui, contra scepticos, non alia certitudo affertur quam circa res particulares. Ergo haec erit certitudo quaedam actionis, non autem scientiae vel cognitionis: et ideo nec repugnabit de omnibus theoreticae dubitare.

R. transeat 1^a pars Ma., et dist. 2^{am} partem: Scientia nempe nostra, est universalium, id est de rebus secundum rationes universales abstractas sive communes **c.**: est universalium, id est de universali complexo rerum omnium, vel de ente in quo simul omnia et singula cognoscantur, **subd.**: hinc incipit vel solum hic consistit **n.**, praesertim si, ut saepe fit, certitudo ista praesumatur debere esse *comprehensiva* totius entis; huc tendit vel potest tendere tamquam ad ultimum suae perfectionis terminum, **transmitto**. Et **dist. mi.**: non affertur contra scepticos nisi certitudo quaedam de rebus particularibus, quae non sit vera certitudo, **n.**; quae tamen sit vera certitudo, **transeat**. Quoad alterum consequens dicemus nos aliquid paulo inferius. Interim hoc asserimus: esse impossibile quod intellectus, cogitans num de aliqua re sit certus, vel de omnibus debeat dubitare; nihil reperiat in quo certo figatur sed revera de omnibus dubitet.

315. **Declaratur 2^a pars. 1°** Quae dicitur doctrina scepticorum, aut aliquid certi significat, aut nihil. Si nihil: nihil dicit, et non est ullo modo doctrina, nec sceptici sunt audiendi vel curandi. Si autem aliquid certi significet, tunc sibi contradicit. Quia contradictio est, aliquid esse certum et nihil esse certum. Ergo scepticismus absolute universalis, inspectus ut doctrina, vel nihil dicit, vel sibi contradicit. Et ideo Ari

(1) S. Th. in L. IV, Methaph., l. 6^a.

stoteles in IV Metaph. l. 6^a, agens contra negantes principium contradictionis: « Est autem etiam de hoc demonstrare, redarguendo quod impossibile est; dummodo *aliquid dicat* qui dubitat. Quod si *nihil dicat*, ridiculum est quaerere rationem ad eum qui nullius habet rationem, quatenus nullam habet rationem: similis namque plantae talis est, prout talis est ».

2° Doctrina quae probari vel defendi nequit, nisi supponatur falsum id quod ipsa affirmat, vel verum id quod ipsa negat: si aliquid dicit, dicenda est sibi contradicere. Atqui sic se habet scepticismus absolute universalis. Debet enim, ad hoc ut probari possit vel defendi, supponere ut certum, quod mens non est omnino inepta ad veritatem aliquam certo cognoscendam; et quod non omne quod profertur sit pro nihilo habendum vel indeterminate pro quolibet, sed pro aliquo determinato, quod non sit idem ac non ipsum; et similiter quod non sit idem, probare vel defendere aliquid et nihil probare vel defendere, verum et non verum, falsum et non falsum, **esse et non esse**. Sed haec eadem scepticismus negat esse certa. Ergo, si aliquid dicit, sibi contradicit.

316. **Obiiciunt** contra praecedentem confutationem:

1° Doctrina scepticorum non potest confutari nisi per petitionem principii; supponendo scilicet illud ipsum quod sceptici negant et quod esset demonstrandum. Ergo potius, qui volunt scepticismum confutare, sibi contradicunt.

R. 1° N. duplex falsum suppositum obiectionis. Nempe 1um: quod totam thesim adversus scepticismum adstruatur principaliter in ordine ad scepticos confutandos, et non pro absoluta veritate statuenda. 2um autem: quod intentio thesicos sit proprie dictam demonstrationem conficere; dum e contra non-nisi aliquam improprie dictam demonstrationem tentat: quae consistit in declaratione rei ceteroquin manifestae, praesertim indirecta per quamdam redargutionem.

R. 2° Dist. Antec.: Confutatio scepticismi esset petitio principii, si proponeretur ut aliqua proprie dicta demonstratio **c.**; si solum ut declaratio quaedam, eaque praesertim indirecta, **n.**

2° In ea qualicumque confutatione quae tentatur scepticismi, supponitur quod sceptici suam doctrinam proponant ut

certam. Sed hoc est falsum supponere: quia eam ipsam proponunt ut dubiam.

R. Dist. Ma.: Supponitur quod sceptici doctrinam suam proponant ut certam, id est ut asserentem seu significantem possibilitatem certitudinis **n.**; id est ut certe aliquid significantem **c.**, si aliquid dicat. Iam ostendimus quomodo omnis enunciatio, etsi forte non significativa veri, debet esse tamen semper vere significativa: quod esse non potest nisi et significatio sit certa et sit alicuius certi. **Contradist.** autem **mi.**; et ad rationem additam, **dist.:** proponunt ipsam ut dubiam, id est ut asserentem seu significantem dubium de omnibus, etiam de eo ipso quod per ipsam proponitur, **c.**; ut dubie significantem aliquid **n.** Nam semel ac aliquid quis enuncia-verit, iam non est amplius in eius potestate quod illud significaverit certe.

3° Contradictio, sicut et nihilum in quod resolvitur, non habet esse obiective in rerum natura, sed solum in intellectu. Aut igitur in intellectu a quo contradictoria dicuntur seu significantur, aut in intellectu cui dicuntur. Atquæ neutrum asseri potest de intellectu scepticorum qui nihil certi sibi vult dicere. Ergo restat quod in intellectu eorum ad quos loquuntur; et sic eos redigit ad silentium, quia cogit admittere ut certum, hoc ipsum quod de omnibus sit dubitandum.

R. C. A., vel dist.: Habet esse obiective solum in intellectu, sicut in actu mentis, **n.**; sicut in signo actus, vel, in re signata per actum mentis, **c.** Et ad disiunctivam consequentis, **addo tertium:** aut nempe in intellectu a quo et cui contradictoria dicuntur. **N.** autem minorem subsumptam, et alterum consequens. Quod enim sceptici nihil certi velint sibi dicere, hoc non pendet ab eorum voluntate: si quidem dictio eorum sit vera dictio, arguens intellectionem, et non solum vox sonans. Loquimur autem, ut patet, de ipsa contradictione admissa seu affirmata: non, de contradictione quomodolibet exterius significata et ab aliis simpliciter apprehensa, vel de simplici apprehensione contradictoriorum. Quin immo nec loquimur de duabus enunciationibus contradictoriis, quarum una est necessario vera et altera falsa; sed de una

enunciatione illas duas veluti complectente, ac proinde falsa, utpote partem sequente peiorem. Haec, inquam, est quam asserimus inveniri in falso illo verbo quod intra se formare debet scepticus, antequam exterius dicat de omnibus esse dubitandum.

4° Nulla propositio dici potest esse certe significativa cuius certi, nisi ei subsit certum iudicium. Atqui propositioni, qua sceptici doctrinam suam proponunt, nullum subest iudicium certum. Ergo nec illorum doctrina proponit aliquid certi; nec, licet aliquid dicat, sibi contradicit.

R. Dist. Ma. : Nulla propositio dici potest eo modo significativa, nisi referat iudicium certum: si sola ratio consideretur significandi per enunciationem aliquid alteri, **n.**; si consideretur etiam id quod per se praerequiritur ad significationem etsi de facto non sit, **subd.**: non deberet dici quia nec deberet esse **c.**; posito quod propositio sit, dici de facto non potest, esse eo modo significativa, **n.** Tunc enim praevalet ius audientis. Quod confirmatur ex cura quam omnes adhibere solemus, dum iudicium aliquod proferimus de quo non simus certi, significandi explicite hunc ipsum defectum certitudinis, quae secus legitime praesumeretur.

5° Atqui saltem sceptici possunt ipsi demonstrare *ad hominem* doctrinam suam. Habent anim ad hoc argumenta.

R. N. Antec. ; et ad rationem additam, **dist. :** habent argumenta efficacia **n.**; omnino inefficacia contra nos et quae retorqueri semper possunt contra ipsos **c.** Examinemus ea, sive ab ipsis primo adducta, sive postea a defensoribus ipsorum adiuncta.

317. Obiectiones scepticorum directae :

1^a « Quod... ex non probato concluditur, non quaestionis, verum positionis rationem habet. Porro simili ratione etiam de impossibilibus argumentari licet. Τὸ γὰρ ἐξ ὑποθέσεως παραινόμενον, οὐ σκέψεως ἀλλὰ θέσεως ἔχει λόγον. τοιοῦτῃ δὲ λόγῳ καὶ ὑπὲρ ἀδυνάτων ἔστιν ἐπιχειρεῖν ». Ex Diogene L. in vita Pyrrhonis, in editione Didot, pag. 249. — Sic autem procedunt dogmatici, seu qui putant se aliquid certi concludere.

R. Dist. Ma. : Quod ex non probato, immo nec probabili, quia per se evidenti, concluditur; illud assumitur ut positio: **c.**;

quod ex non probato nec per se evidenti, **n.** Et **contradist.** minores ambas. Utique non omnia quae nos admittimus ut vera et certa, sine probatione admittimus; quaedam tamen omnino dicimus esse admittenda sine probatione, quia per se evidentiæ. « Interiora domus difficile est scire, et circa ea facile est hominem decipi. Sed circa ipsum introitum domus, qui omnibus patet et primo occurrit: nullus decipitur. Ita etiam est in consideratione veritatis » (1).

Instant: In principiis demonstrationis, aut proceditur in infinitum, aut est status in eis. Si 1um: nunquam aliquid conficietur; si 2um: erat inutilis demonstratio. Ergo nihil demonstratur; ac proinde omnia aequo modo dubia.

R. C. Ma. disiunctivam, et eligo 2um **membrum** cum distinctione sicut supra. **C. 1^{am} p. mi.**, et **n. 2^{am}**, vel **dist.**: tunc erat inutilis demonstratio, inutilis nobis, **n.**; inutilis intellectui omnia aequo modo clare videnti **c.** Apte Aristoteles in II Metaph. l. 5^a, tum illos reprehendit qui « *propter micrologiam*, id est parvorum ratiocinationem » nihil indiscussum reliquunt usque ad minima »; tum etiam illos qui « *propter impotentiam complectendi* », fastidiunt omnem diligentem discussionem. Sed tandem necessarium esse ait « quod... certa cognitio aliquorum habeatur sine demonstratione... Alias oportet dicere quod inter duo extrema, scilicet subiectum et praedicatum, essent infinita media in actu » (2).

2^a Non potest aliquid admitti ut certum nisi adsit criterium ad iudicandum de ipsius veritate. Atqui nullum adest criterium. Quia « non potest... fieri ut idem sit id quod iudicat et id quod iudicatur, et fide dignum et non fide dignum ». Ex Sexto Empirico adv. Logicos c. 58. — Hoc autem haberetur in casu nostro: nempe intellectus noster iudex iniudicatus sui ipsius. Neque enim potest comparare convenientiam sui actus cum re nisi per alium suum actum.

R. Dist Ma.: Adesse debet criterium, seu medium ad discernendum verum a falso, quod ultimatim sit ipsa evidentiæ obiecti **c.**; quod sit semper aliquid diversum ab hac ipsa

(1) S. Thom. in II Metaph., l. 1^a.

(2) Idem in I Post. Anal., l. 7^a.

evidentia **n.** Et **n. mi.** Ad rationem autem additam, **dist. Ma. :** si ageretur de proprie dicto iudicio, per proprie dictam demonstrationem, **c. :** si solum agatur de iudicio quodam improprie dicto, quo ratio aliqua reddatur sui actus, **n.** Et **contradist. mi.** Notetur praeterea quoad alia quae adduntur, quod :

a) intellectus neque improprie iudicat seipsum solus, sed una cum obiecto praesupposito, b) ad habendum certitudinem de aliqua re, non et necesse quod comparet cum re actum suum in actu signato, sed sufficit in actu exercito.

3^a « Si illud summum quod res omnes iudicat, sit falsum; necessario erunt res omnes falsae. Summum autem quod res omnes iudicat sunt sensus; et hi ostenduntur fallaces. Omnes ergo res sunt falsae ». Sic Sextus Emp. in l. c, c. 54.

R. C. Ma., et n. 1^{am} p. mi., vel dist. : omnis nostra cognitio incipit a sensu subministrante materiam cognitionis intellectui **c. ;** ad sensus pertinet cognoscere veritatem et iudicare de certitudine **n.** Et ad **2^{am} p.** etiam **dist. :** sensus ostenduntur fallaces per se et semper **n. ;** per accidens et aliquando **c.,** vel transeat. Nam ultimatim error non est nisi in iudicio intellectus opinante falsum ex quadam voluntatis saltem praecipitantia.

Instant: Sensus saepe nos fefellerunt. Ergo contra prudentiam est ipsis amplius fidere.

R. 1° Transeat Antec., et n. consequentiam. Conclusio nimis latius patet quam praemissa posita particularis; vel tacite supponit aliquam aliam universalem, evidenter falsam.

R. 2° sicut ad praecedentem obiectionem. Et addendum insuper, quod semper falsitas vel deceptio vitari prius poterat, et semper postea corrigi.

4^a Solus Deus est infallibilis; et ratio humana semper per se fallibilis.

R. dist. 1^{am} p. Antec. : Infallibilitate imparticipata et illimitata **c. ;** ita ut encludat ab omni alio etiam infallibilitatem quandam participatam ab ipso et limitatam **n.** Et **dist. 2^{am} p. :** Ratio humana est semper per se fallibilis, id est per se talis quae aliquando quodammodo falli possit **c. ;** per se ordinata ad hoc ut fallatur, vel ordinata ad veritatem ita ut

falli possit per se, **n.** Ratio humana non fallitur nisi per acci-
dens, et quidem in non evidentibus.

5^a Quaecumque sit causa, certum est nos aliquando falli
et errare. Aut igitur sciebamur tunc nos errare, aut nesciebamus.
1um dici nequit, quia secus non posuissimus talem actum.
Ergo 2um: ex quo consequitur quod semper suspicari possi-
mus num de facto fallamur.

R. C. Antec.; et ad distinctivam consequentis, **addo ter-
tium**: aut etiam, nesciebamur quidem formaliter, vel evidenter
seu clare, nos errare, sed sciebamur saltem virtualiter seu
obscure, **nos posse errare**; hoc ipso quod nesciebamus, saltem
evidenter, et clare non nos errare, sed *cum formidine de
opposito* adhaerebamur uni parti. Neque enim error potest
unquam esse aliquid amplius quam actus quidam opinativus.
Ceterum patet quod aliquando nos scimus omnino non errare
nec posse errare. Et mirum est quod adversarii adeo exag-
gerent hoc argumentum, quod potest contra ipsos retorqueri.
Siquidem constare nobis certo nequit de errore vel falsitate
nisi per comparisonem cum veritate certa; etsi non viceversa
debeat de veritate certa constare per comparisonem cum
falsitate excludenda, propter evidentem circulum vitiosum qui
secus admitteretur et qui tamen minime admittitur.

6^a Nihil est de quo non possit in utramque contradictionis
partem disputari, et de quo reapse non fuerit disputatum.
Nosque ipsi scimus diverso tempore de eodem contradictoria
tenuisse.

R. Dist. Antec.: In non evidentibus **c.**; in evidentibus **n.**,
vel **subd.**: disputando verbis **c.**, vel transeat; mente adhae-
rendo iis quae ab utraque parte dicebantur, **n.**, saltem enim
deerat eadem firmitas assensus nec agebatur de vere eviden-
tibus. Praeterea notetur quod haec in re consensus quidem
philosophorum est maximum veritatis criterium; sed non eo-
rum dissensus, falsitatis vel incertitudinis. Quia utique nihil
est tam absurdum quod aliquis philosophorum, vel eorum qui
se philosophos dicunt, non pronuntiaverit. Idque videtur ex
eo esse explicandum quod omnes quidem philosophi ultimas
rerum considerant causas, omniaque considerant ut sunt in-

ter se connexa; sed non omnes incipiunt, progrediuntur, et desinunt, uti par esset; et, quod peius. dum regrediuntur ad principia, solent in ea refundere difficultates quas in fine forte sunt experti. Nec tamen ideo nihil evidens et certum. Vera enim evidentia seipsa mentem certiorat.

7^a Quod est in continuo fluxu non potest cum certitudine apprehendi. Sed omnia quae nos possemus immediate cognoscere. uti corpora, sunt sic in continuo fluxu. Ergo nulla de rebus a nobis certitudo.

R. Dist. Ma: Si nihil haberet stabilitatis et necessitatis, neque hypotheticae et negativae, qualem habet omnis essentia a rebus abstracta, **c.**; si aliquid habeat stabilitatis et necessitatis **n.** Et **contradist. mi.** Corpora sunt continuo mutationibus accidentalibus, et saepe etiam substantialibus obnoxia. Sed quaelibet essentia, sive substantiae sive etiam accidentis, dum est non potest non esse. Et hoc iam sufficit intellectui ad certitudinem aliquam habendam. Neque enim requiritur immobilitas existentiae concretæ, sed sufficit, essentiae abstractæ: abstrahentium enim non est mendacium. Quam difficultatem sic iam proposuerat et solverat S. Thomas in I p. q. LXXXIV, a. 1: « Primi philosophi qui de naturis rerum inquisiverunt, putaverunt nihil esse in mundo praeter corpus. Et quia videbant omnia corpora mobilia esse et putabant ea in continuo fluxu esse: existimaverunt quod nulla certitudo de rerum veritate haberi posset a nobis. Quod enim est in continuo fluxu, per certitudinem apprehendi non potest: quia *prius labitur quam mente diiudicetur*: sicut Heraclitus dixit quod non est possibile aquam fluvii currentis bis tangere, ut recitat Phil. in IV Metaph. [Sed] dicendum... quod anima per intellectum cognoscit [etiam] corpora cognitione immateriali universali et necessaria. [Quia] omnis motus [vel mobile] supponit aliquid immobile... [Et] rerum etiam mutabilium sunt immobiles habitudines: sicut Sortes, etsi non semper sedeat, tamen immobiliter est verum, quod quando sedet, in uno loco manet. Et propter hoc nihil prohibet de rebus mobilibus immobilem scientiam habere ». Cf. etiam eundem in I p. q. LXXXVI, a. 3.; ubi dicitur quod « ni-

hil est adeo contingens quin in se aliquid necessarium habeat ».

Quae conclusio confirmationem recipit ex quotidiana vitae praxi vel ipsorum scepticorum. Nam; « Cur, quum hunc cibum praecipiat medicus; sumunt? quid namque magis hoc panis quam non-panis sit? Quare nihil differat comedere vel non comedere. Nunc vero tamquam verum tenentes circa id ipsum, et hoc vero cibo existente, qui praeceptus fuit, sumunt illum. Atqui non oportebat, quum nulla natura in sensibilibus firmiter maneat, sed omnes semper fluant ac moveantur » (1).

8^a Ut posset a nobis certitudo haberi de aliqua re, deberet eam perfecte cognoscere. Sed nullam rem possumus nos perfecte cognoscere. Ergo nulla certitudo.

R. Dist. Ma.: Oporteret perfecte cognoscere per adaequationem intellectus et rei vere apprehensivam eius quod in re est **c.**, comprehensivam rei **n.** Responsio satis facilis. Et tamen ex eius neglectu orta praesertim videtur scepticorum diffidentia, sicut et recentiorum idealistarum audacia.

9^a Vera philosophia est quae cavet omnes errores. Idque praestat scepticismus. Ita passim sceptici apud Sextum Empiricum.

R. Dist. Ma.: Quae cavet omnes errores et veritatem certo assequatur **c.**; quin veritatem certo assequatur **n.**, et **n.** suppositum, quod possibile sit intellectui, ad veritatem et certitudinem naturaliter inclinato, cavere omnes error quin plures veritates ut certas habeat. Et similiter dicendum de supposito minoris, quod ipsa innaturalis cohibitio cuiusque certi et definitivi iudici, non sit ingens quidam error.

Lepide rem declarat S. Augustinus, in L. III c. Academicos c. XV, exemplo duorum viatorum tendentium ad eundem locum; « quorum unus instituerit nulli credere, alter nimis credulus sit ». Cum enim ambo venissent ad aliquod bivium: credulus primo qui viam ostendit credens, pervenit statim quo volebat et alter, ibique iam se reficiebat; dum

(1) Aristoteles in L. X, Metaph., c. 6.

alter, coactus tandem e bivio exire, et aliam ingressus viam, adhuc circumit silvas. Unde idem S. Augustinus in L. XIX c. 18 de Civitate Dei: « Miserabilius fallitur qui numquam putat facultatibus cognoscitivis esse credendum; quam qui illis credendo, nonnuquam fallitur ». Nec dissimilis videtur scepticus, ut ait Balmes (1), homini illi insolenti, qui, magnificum nobilis familiae archivum casu ingressus, et animadvertens falsa quaedam continere documenta, vel parum esse ordinatum: totum incendat; quamvis forte spe ductus illud postea melius reformandi. Vel etiam, iuxta eundem (2): non dissimilis videtur scepticus illi homini curioso, qui, ad hoc ut possit phaenomena vitae in seipso melius observare, sibi cultro pectus aperiat et cor transfigat. Quod si scepticus ita esse redarguendus censetur, etiamsi dubitationem suam universalem existimaret se posse dirigere ad futuram certitudinis acquisitionem; patet quod multo erit magis redarguendus, si dubitationem illam teneat sicut optimum in quo consistat.

318. THESIS XVII. — **Reiciendus est etiam omnis subiectivismus qui dicitur, vel relativismus, seu scepticismus universalis ralativus ad obiectum reale: tum quia per se evidenter falsus; tum etiam quia logice reducitur ad scepticismum absolutum.**

Status quaestionis. — Passim nomine subiectivismi, vel etiam relativismi, intelligitur doctrina illorum philosophorum, qui tenent non esse nos certos utrum cognitio nostra transcendat revera ordinem subiecti cogitantis et habeat obiectivum valorem. Sed haec non carent aequivocatione. Nam possent prima fronte intelligi de negatione cuiuslibet obiecti in cognitione, quod valeat esse obiectum. Id autem nemo asseruit unquam; ne quidem ipsi sceptici, qui solum negabant esse aliquod obiectum quod certo posset a nobis cognosci. Neque enim possibile est, utcumque dubitando, cogitare, nisi *de aliquo*, vel *aliquid*. Quare obiectivus valor cognitionis, non potest aliter intelligi quam de possibilitate cognoscendi cum certitudine aliquod **obiectum reale**: seu independens a con-

(1) Balmes, Filosofia fundamental, L. I, De la Certeza, c. XXXIV.

(2) In l. c. C. II.

sideratione mentis, vel. ut recentiores loquuntur, transcendens reapse ipsum ordinem subiecti cognoscentis, et non solum, quod videatur seu cogitetur transcendere; quod et solet vocari ab ipsis, **res in se**. At vero, in hac ipsa notione obiecti realis, vel rei in se, determinanda, mire discordant recentiores post Kantium: praesertim quia illam confundunt cum notione *existentis*, vel cum notione entis *realiter distincti* a cognoscente; et quia non reputant impossibile quod cognoscatur ut realis, existentia alicuius, quin eius realis essentia ullo modo cognoscatur. Praeterea etiam: quia videntur ut evidenter falsam respuere distinctionem realem entis realis inter substantiam et accidens, ad mentem scholasticorum.

Nos breviter hic innuamus, quae fuerit hac in re mens Kantii, et aliorum subiectivistarum cum ipso. Deinde addemus quaedam alia, per quae pateat quomodo eadem quaestio scholasticis terminis proponi facilius possit et resolvi.

319. **Quid sit phaenomenon, noumenon, et res in se** in philosophia Kantiana, satis indicare videtur ipse Kantius, in praefatione ad secundam editionem Criticae rationis purae. Scilicet: distingui debet obiectum intuitionis sensibilis, vel experientiae, quod non existit nec cogitatur existere nisi dum apparet: et hoc dicitur *phaenomenon*; et obiectum intelligibile, quod cogitari potest ut *res in se*, etsi ut *res in se* non cognoscatur: et hoc generatim dicitur *noumenon*. Ipsa vero *res in se*, est hoc idem obiectum, quod, qua tale, transcendat experientiam subiecti cogitantis. Hinc, iuxta Kantium in eapite ad hoc in sua Critica reservato: duplex quasi mundus, *sensibilis et intelligibilis*; prout *res* sistuntur seu obiciuntur cognoscenti, *sicut sunt* vel *sicut apparent* (1). Et paulo post, agens is de apparentia transcendentali, ut ait: curat adnotare quod non pro eodem debent haberi phaenomenon (*Erscheinung*), et apparentia (*Schein*); quae ultima, tota est in relatione obiecti ad cognitionem nostram. Sicut nec transcendentia, seu existentia obiecti cogniti extra subiectum cognoscens,

(1) Von dem Grunde der Unterscheidung aller Gegenstände überhaupt in *Phaenomene* und *Noumena*.

debet haberi pro eodem ac transcendentalitas; quae est veluti apparentia quaedam transcendentiae. Ex quo Kantius concludit quod phaenomenon quidem sensibile cogitari nequit nec cognosci nisi, ut contingenter apparens in nobis; sed noumenon intelligibile, etsi nequit cognosci ut res in se, (*Ding an sich*), potest tamen cogitari. Et ideo, tum sensus tum intellectus, quasi cognitionis nostrae materia et forma, ita concurrant oportet ad integrandam unam facultatem hominis cognoscitivam; ut haec, si sensus desit, dici debeat esse *vacua*; si desit intellectus, *caeca*. Et sensus quidem, quidquid nobis referat, nunquam refert rem non posse aliter esse; unde nec possumus ab eo veritatem et certitudinem expectare. Intellectus autem, a quo id possumus: de facto nullam rem in se dat nobis posse cognoscere; nisi **aliquid ignotum quid sit**, quod phaenomenis involvitur. Utcumque plura praestare valeat in ordine suo ratio practica; at non ratio pura, quae sola nunc venit consideranda.

320. **Quid ens reale** seu naturae, et **ens logicum** seu rationis in sensu obvio philosophiae scholasticae. Manifestum est ex dictis quod, phaenomen et res in se, longe aliter intelligitur a Kantianis et a Scholasticis. Scholastici enim, si quando de phaenomenis loquuntur, pro eis intelligunt accidentia illa exteriora quibus substantia corporea involvitur et quae primo a nobis sensibus percipiuntur; obiectiva tamen et realia et nobis cognoscentibus extrinseca. Rem vero in se intelligunt ipsam substantiam, cui competit esse non in alio tamquam in subiecto inhaesionis. Quam etiam, ponunt realem; sed cognoscibilem, qua talem, solum intellectu; etsi analogante a sensibilibus, sensu et intellectu cognitis, ad eam cognoscendam quid sit, et sic a sensibus extrinsece dependente etiam ad eam cognoscendam quod sit. Internam vero vel externam, utramque cognoscibilem ut realem. Porro patet quam longe aliter ista intelligantur a kantianis: praesertim ob confusum ens reale cum existente et realiter a nobis distincto; nec non et accidens cum substantia.

Patet etiam quod omnino rationabilius scholastici, illam duplicem considerationem, actualis existentiae et realis distin-

ctionis a subiecto cogitante, in primo et obvio conceptu entis realis, *non incluserunt*: quemadmodum *nec excluserunt* ab illo; sed statuerunt aliquid superius et prius, transcendens existens et possibile, distinctum a nobis et non distinctum. Atque in hunc sensum dixerunt ens reale, vel ens naturale, illud cui competit esse obiective independenter a consideratione mentis; ens vero logicum vel rationis, illud, cui dependenter. Quae divisionis ratio generalis, fundatur tandem in modo cognitionis nostrae per conceptuum abstractionem et compositionem; quam nemo poterit negare. Nec minus rationabiliter solent scholastici nomen rei in se reservare substantiae reali, quae certe potest saltem cogitari ut aliquid non omnino idem ac reale accidens.

321. Determinatio quaestionis. — Quin immo ad praedictam generalem acceptionem entis realis, devenire debet, si sibi constare velit, ipse Kantius. Nam primo quidem admittitur etiam ab ipso, ut cogitatu possibilis, possibilitas realis alicuius rei in se, nec postulari potest quod ea solum cognosci queat ut ens actu existens, quamvis nonnisi dependenter ab aliquo alio ente actu existente. Deinde vero etiam admittitur quod formae saltem subiectivae, per quas de obiectis iudicamus, existunt quodammodo in cogitatione; quamvis non cognoscantur ut res in se. Hoc autem, quod non cognoscantur nec possint ipsae cognosci ut res in se: non alia de causa poterit affirmari, quam quia non existunt nec possunt existere nisi dependenter a nostra cogitatione. Non igitur: quasi obiective nullo modo existant, sed quia ipsa illarum obiectivitas est dependens a consideratione mentis. Ac propterea, iuxta ipsum Kantium dici debet quod ratio realitatis transcendat existentiam et possibilitatem. Et similiter: quoniam cognoscibilitas rerum in se denegatur indiscriminatim omnibus quae formentur noumenis in cogitatione, sive de subiecto ipso cogitante sive de mundo exteriori; sive de eo quod alterum sibi subiectum praesupponit, sive de eo quod nullum sibi subiectum praesupponat: iam datur intelligi quod res in se, ista omnia transcendat. Sicque et nos dicimus quod *ens reale transcendit existentiam et possibilitatem, distinctionem vel non di-*

stinctionem a subiecto cognoscente, substantium et accidens. Atque in hanc generalem acceptionem entis vel obiecti realis thesim statuimus: cetera enim sequuntur ut corollaria.

322. Probatur 1^a pars. 1° Evidens est quod aliquas saltem veritates, cuiuscumque sint ordinis, certo cognoscimus. Atqui non minus est evidens quod cognitio certa veritatis implicat possibilitatem certo cognoscendi aliquod obiectum reale. Ergo patet quod et hoc possumus certo cognoscere; ac proinde reiiciendus sit ut falsus quilibet subiectivismus. Nulla difficultas moveri potest contra Maiorem. Probatur igitur minor. Etenim: quaecumque sit forma qua veritas definiatur, absque dubio non satis erit asserere illam consistere in eo quod intellectus aliquid dicat esse vel non esse; sed oportebit *addere* quod dicat esse quod est vel non esse quod non esse; ita scilicet ut nequeat hoc inferri ex eo solum quod illud ab intellectu dictum fuerit esse vel non esse. Atqui talis additamenti necessitas nihil significaret, nisi certa cognitio veritatis implicaret possibilitatem cognoscendi cum certitudine aliquod obiectum reale. Ergo sic est. Scilicet: Ab esse ad posse valet illatio. Sed aliquod obiectum reale certe cognoscimus. Ergo possumus cognoscere.

Nec valet obicere quod argumentum videatur nimis probare: cum detur etiam veritas in cognitione entis logici seu rationi. Nam, sicut vidimus in responsione ad 3^{am} obiectionem sub n. 342: ante omnia, non datur proprie veritati in actu mentis quo primo formatur ens rationis, sed in alio subsequenti actu quo iudicium fertur de ipso iam formato; insuper autem intantum dari potest veritas de ente rationis, inquantum et ipsum modo suo imitatur ens reale, quod supponit in re et in cognitione iam positum.

2^a « Solum in his quae dicuntur *ad aliquid*, inveniuntur aliqua secundum rationem tantum et non secundum rem: quod non est in aliis generibus; quia alia genera significant aliquid ut alicui inaherens » (1). Scilicet: quod necessario significatur ut aliquid in obiecto presupposito ita consistens,

(1) S. Th. in I p., q. XXVIII, a. 1.

ut istud obiectum absolute sit aliud quid ab ipsa forma significata vel cogitata, inquantum huiusmodi: hoc profecto est ens reale, ac nonnisi ens reale. Unde ens mere logicum non est nisi relativum, et omne absolutum est reale. Atqui constat quod non omnis nostra cognitio est entis relativi: sed etiam absoluti. Immo ipsum relativum, etsi reale, nos non cognoscimus nisi post aliquod absolutum: sicut aliquem prius cognoscimus ut ens et substantiam et hominem, quam ut patrem. Unde et ens logicum non concipitur ut substantia sed solum ut accidens. Ergo constat omnino quod cognoscimus ens et obiectum reale; nec proinde admittendus ullus subiectivismus.

Quod argumentum, ut melius capiatur, haec retinenda. Nempe: quod non dicimus omnem relationem esse ens mere logicum, vel non posse realiter identificari cum absoluto; sed solummodo, ens mere logicum non esse nisi relativum, vel implicans aliquam relationem. Quae quidem relatio seu generatim ordo unius ad aliud, tunc est ens logicum, cum ordo ille non solum ab intellectu detegitur, sed etiam constituitur, Constitui autem potest, sive per ordinem non entis ad ens, ut in negationibus et privationibus; sive entis ad ens, ut in conceptibus compositis qui non habent proximum fundamentum in re, sed vel remotum tantum, ut in secundis intentionibus logicalibus, vel nullum, ut in chimæis. Ideo tam secure pronuntiatum fuit a Scholasticis, quod primi simplices conceptus, ipsa sua simplicitate, realitatem produnt suam. Atque in hunc sensum procedit divisio Aristotelica entis, in reale et logicum; tanquam in *ens extra animam*, et *ens in anima* (1).

323. **Probatur 2^a pars.** 1° Doctrina quae teneat nullum esse obiectum de quo simus certi, quod sit vere aliquid et non nihilum, reducitur logice ad scepticismum absolutum. Atqui hoc tenet, vel cogitur tenere, omnis subiectivus. Si enim obiectum aliquod certitudinis admittit, et dicit vere esse aliquid et non nihilum; aut erit ens reale aut ens logicum in reali quodammodo fundatum. Siquidem obiectum intellectus utpote facultatis modo sua visivæ et necessariæ, saltem pri-

(1) Cf. Aristotelem, in IV Physic., l. XXIII, et in Metaph., l. 9^a.

marium, debet quodammodo praeexistere actui certo qui supra psum cadat: et sic erit ess reale; omne autem autem aliud subsequens obiectum, pro quanto retineat visibilitatis et necessitatis, debet in primo fundari. Subiectivistae igitur qui nullum admittunt ut cognoscibile obiectum reale, nullum obiectum admittunt quod vere sit aliquid et non nihilum, de quo simus certi. Ergo et eorum doctrina reducenda est logice ad scepticismum absolutum.

2º Qui de rebus evidentibus dubitet, utcumque ad aliquem ordinem restrictis, deducitur per logicam consequentiam ad absolutum scepticismum. Quia eodem iure poterit et debet de omnibus absolute dubitare: cum evidentia sit ultimum et generale criterium veritatis et motivum certitudinis. Quae ratio, melius postea declarabitur; sed iam nunc patet, quod, evidentia obiecti menti manifesta, utpote quae requiritur et sufficit ad omnem certitudinem: si dicatur aliquando non sufficere, nunquam sufficiet. Atqui, ut nuper ostensum vel declaratum est, evidenter patet possibilitas certitudinis de aliquo obiecto reali. Ergo subiectivistae qui de hoc dubitant, vel dicunt se dubitare, logice reducuntur ad scepticismum absolutum.

3º Doctrina subiectivismi oritur ultimatim ex diffidentia quadam facultatis cognoscitivae, quae forte naturaliter mentiatur vel decipiatur: sive id ex animo nocendi praestet, sive potius ad nos beate illudendum. Conceditur enim quod facultas cognoscitiva naturaliter facit nos cogitare de obiecto intelligibili, perinde ac si esset reale. Atqui talis diffidentia, temeraria est et iniusta. Falsitas enim et error concipi non potest nisi ut malum: malum autem non est nec potest concipi esse in intentione naturae: quia quod ab aliquo naturaliter intenditur, seu appetitur, hoc bonum est eius. Porro tendentia illa facultatis cognoscitivae ad cogitandum de obiecto reali, quod cognosci nequeat ut reale, esset in falsitatem et errorem.

324. Sed **dices**: 1º Tendentia illa ad cogitandum de obiecto reali, corrigi potest per rationem: uti de facto corrigitur a subiectivistis, vel melius intra sui muneris ambitum continetur.

R. Dist. Antec.: Corrigi posset ea tendentia si non esset naturalis, **c.**; si sit naturalis, **n.** Correctio enim non posset fieri, nisi reducendo facultatem de qua diffidentia sit, ad suam naturalem tendentiam; nec nisi a facultate quae procul dubio iuxta suam naturalem tendentiam operetur. Sicut, si aliqua bilanx reputetur naturaliter inepta, ex sua ipsius bilanciis natura, ad aequalitatem ponderum mensurandam; nulla alia bilance poterit unquam ad normam revocari iustae mensurae. Quod autem additur de facta correctione facultatis cognoscitivae a subiectivistis: aut ipsi denegant facultati etiam illam naturalem tendentiam ad cogitandum de obiecto reali, et sic, tam evidens factum negantes, incidunt in scepticismum absolutum; aut corrigere praesumunt illud per quod ipsi indigent corrigi.

2° Naturalis et necessaria tendentia inest intellectui nostro, ut nihil intelligat sine phantasmate et imaginatione. Sed haec tendentia, et debet et potest, ope rationis, corrigi. Ergo a pari, etiam naturalis tendentia intellectus ad cogitandum de obiecto reali.

R. Dist. Ma: Tendentia inest ut intellectus nihil intelligat esse sine phantasmate et imaginatione, seu phantastico et imaginabili, **n.**; ut sine obiecto aliquo phantastico et imaginabili, nihil intelligat, **transeat.** — Cfr. S. Th. in I. Boethii de Trin. q. VI a, 2. — Aliud est enim quod nos ad aliquid intelligendum debeamus incipere ab aliquo imaginabili, et aliud, quod in omni eo quod intelligimus iudicemus esse aliquid imaginabile. Ceterum haec est quaestio posterior, a qua pendere non debet generalis possibilitas intellectus ad cognoscendum ens reale.

3° Non minori necessitate nos tendimus ad cogitandum ut ens reale, aliquod ex his obiectis quae nos circumstant, quam ipsum nihilum. Atqui certe nihilum non est ens reale. Possunt ergo et alia cogitari ut entia realia, et non esse.

R. N. Ma., vel dist.: Aequali necessitate **n.**; aliqua necessitate **subd.**: tendimus ad cogitandum ipsum nihilum ut ens reale **n.**; ad instar entis realis, quod supponit et pro modulo suo nititur imitari, **c.** Difficultas, ut patet, potius videtur thesim confirmare.

325. COROLLARIUM I. — Ergo nec debet admitti quod nos, sciamus quidem cum certitudine aliquod obiectum reale existere, sed nesciamus quid sit; vel quod non possimus ullo modo cognoscere ens reale a nobis realiter distinctum, sive corporeum sive incorporeum.

Declaratur 1^a pars. Nam: omnis cognitio intellectualis involvit cognitionem alicuius quidditatis. Unde et dicitur quod quaestionem *an sit* aliquid, praecedit quaestio *quid sit* nominis ipsius. Et quamvis tale nomen possit immediate significare ens mere logicum generatim, vel aliquid quod non possit existere; tamen ipsum implicabit semper aliquod ens reale ad quod forma nominis a mente ordinetur, vel quod negetur: quia sine aliquo sustentaculo entis realis, nec ens mere logicum nec multo minus purum nihilum, intelligi queunt. Ergo si admittatur ab intellectu quod aliquod obiectum reale existat: iam concedi debet quod de eo aliquomodo sciamus etiam quid sit. Ac propterea, nonnisi per contradictionem quamdam, denegavit Kantius intellectui theoretico certam cognitionem cuiusque rei in se; et tamen concessit quod eidem intellectui theoretico, cuius obiectum est solum noumenon vel intelligibile, *aliquid* existat.

Quoad 2^{am} partem Corollarii, res patebit ex tractatione quam in propria sede unumquodque obiectum habebit: in qua ostendetur cognoscere nos, ac proinde posse cognoscere nos, et quod sit, et aliquomodo etiam quid sit, ens reale a nobis realiter distinctum: tum corporeum, tum etiam incorporeum, atque ipsum Deum. Quod si velimus hic summatim ex iis tractationibus aliquod argumentum anticipare, dicamus et hic: ab esse ad posse valet illatio; ista cognoscimus, ergo possumus cognoscere. Praeterea notetur quod ab omnibus, « cognoscentia a non cognoscentibus in hoc distinguuntur: quod non cognoscentia nihil habent nisi formam suam tantum; sed cognoscens natum est habere formam etiam rei alterius... Unde natura rei non cognoscentis est magis coarctata et limitata; natura autem rerum cognoscentium habet maiorem amplitudinem et extensionem: propter quod dicit Philosophus in III de Anima, quod

anima est quodammodo omnia » (1). Neque enim timemus asserere quod in nobis sit aliquomodo v. g. lapis, vel planta, quam habemus in mente: sed nequaquam assereremus nos in lapide esse vel planta: eo quod nec lapis nec planta nos cognoscit. Quare sic intellectus unumquodque cognoscet qualis est forma *rei de qua* informatur et secundum quam cognoscit. Et si quidem forma sit sui ipsius, cognoscet seipsum: si rei distinctae, rem distinctam; si rei corporeae vel spiritualis, rem corpoream vel spiritualem. Ac pro tanto frustra adlaborant recentiores ad inveniendum pontem per quem a subiecto cognoscente ad obiectum externum cognoscendum valeant transmeare.

326. COROLLARIUM II. — Non secus ac dubitatio quae libet universalis, repugnat etiam doctrina, quae, possibilitate certitudinis exclusa, omnia reducit ad opinionem et probabilitatem.

Etenim: omnis certitudo non solum dubitationem sed etiam opinionem excludit; et vicissim. sicut ipsum dubium, ita multo magis et opinio ipsa, fundare potest aliquam certitudinem. Quoniam igitur de facto satis multa certe cognoscimus, vel saltem aliquid, et conceditur constare de statu opinionis in nobis de quibusdam: iam hoc infert quod possimus nonnunquam aliquid melius quam opinari. Praeterea, contra veteres Academicos, et ex parte etiam contra recentiores pragmatistas, sic licet cum S. Augustino, in L. I contra Academicos, c. VII, argumentari: « Probabile... scis ab ipsis... *verisimile* nominari... Iam, quaeso...: Si quisquam fratrem tuum visum patris tui similem esse affirmet, ipsumque tuum fratrem non noverit; nonne tibi insanus, aut ineptus videbitur?... Ipsa res clamat, similiter ridendos esse Academicos..., qui se in vita verisimilitudinem sequi dicunt, cum ipsum verum quid sit ignorent ». Et hoc est: non potest certo cognosci verisimile, nisi et aliquod praecedens verum certo cognoscatur; sicut et certa cognitio entis logici supponit certam cognitionem alicuius entis realis. Repugnat igitur doctrina quae unum admittat sine altero.

(1) S. Th. in I p., q. XIV, a. 1.

Quod si, ut videntur aliqui Academicorum dixisse, ipsa haec sententia opinative teneatur: iam redit ad scepticismum absolutum.

327. COROLLARIUM III. — Nec potest admitti scepticismus de omnibus rebus, prout hae res considerentur in universali complexu quem forment.

Etsi revera doctrina scepticorum haec fuit quod de omnibus et singulis rebus esset dubitandum, et nulla res pro certa pronuntianda; videtur tamen quod origo huius doctrinae fuerit potius, ut ait ipse Sextus Empiricus (1), ex difficultate quam invenerunt in diversis rebus cognitis inter se componendis. Est enim... « sceptica facultas, quae sensibus apparentia et ea quae mente et intellectu percipiuntur, confert inter se atque opponit quolibet modo. A qua quidem [ait] devenimus, propter paria in oppositis rebus ac rationibus momenta: primum quidem ad assensus retentionem; deinde vero ad vacuitatem a perturbatione ». Et iuxta eundem (2): « in hunc mundum, veluti in quamdam magnam domum, accessit multitudo philosophorum, ad quaerendam veritatem: quam qui acceperit est verisimile cum non credere quod recte coniecerit ». Unde et a S. Augustino, contra Academicos L. I c. III. inducitur sic loquens Licentius: « Veritatem... solum Deum nosse arbitror, aut forte hominis animam, cum hoc corpus, hoc est tenebrosus carcerem, dereliquerit. Hominis autem finis est perfecte [seu diligenter] *quaerere* veritatem ». Nec alia videtur esse origo recentioris idealismi. Eo vel magis quod et nobis forte conscii sumus aliquando contigisse, quod seorsim admiserimus quasi evidentes quasdam generaliores propositiones: quas postea cum aliis comparatas et cum conclusionibus ad quas ducebant, in dubium revocavimus. Iamvero, etsi hoc in quibusdam rebus non evidentibus concedatur posse accidere; at, non in omnibus, etiamsi evidentibus: seu, non ita ut nihil propterea dici valeat evidens.

328. Et probatur. Nam: ex vero non sequitur nisi verum; ac proinde quidquid stat cum antecedenti, stat etiam cum

(1) Pyrrhoniæ hypotyposeon L. I, c. IV.

(2) Adversus logicos L. I, c. 52.

consequenti: iuxta communes regulas bonae argumentationis. Atqui omnes et singulae res, de quibus, seorsim inspectis, conceditur non esse dubitandum: se habent ut antecedens verum, respectu conclusionum suarum; et omne verum stare potest cum vero. Ergo, si non est dubitandum de omnibus rebus in universali; nec dubitandum erit de iisdem, prout comparentur inter se et cum conclusionibus suis: id est de universali rerum complexu.

Sed **dices**: 1° Inter bonae argumentationis regulas est et haec: quidquid repugnat consequenti, repugnat etiam antecedenti. Atqui plura inveniuntur repugnare, vel saltem difficultatem facere ultimis consequentibus, quae videbantur ex veris descendere. Ergo neque istorum antecedens erat verum.

R. C. Ma.; et **n. mi.**; vel **dist.**: Plura inveniuntur repugnare **n.**; facere difficultatem **subd.**: plura quae constet esse vera **n.**; quae speciem quamdam forte habeant alicuius apparentis veritatis, **transeat**. Cum conclusiones minus evidentes sint quam praemissae, nihil est mirum, quod magis ipsae impetantur ab extraneis quibusdam difficultatibus. Sed a vero evidenti initium faciendum est; non a difficultate quadam, apparentiam veritatis prae se ferente.

2° Ea maior difficultas quae conceditur inveniri posse in conclusionibus quam in praemissis, aut ex defectu evidentiae in principiis dependet, aut ex defectu in evidentia consequentiae. Alterum dici non potest: quia consequentia non demonstratur. Ergo superest quod 1um dicatur: ac proinde, « sive omnia, sive quaedam, sive unum etiam solum in dubitatione haereat, totum demonstratione carere... Aut igitur vera omnia esse, aut falsa omnia esse dicendum est » (1).

R. Addo tertium ad Ma. disiunctivam: aut ex hoc ipso quod enunciabile indiget quoad nos demonstrari. **Transeat** autem mi., et ratio addita; etsi et ipsa consequentia potest aliqualem suscipere demonstrationem, per reductionem directam vel indirectam modorum imperfectorum syllogismi ad aliquem perfectum. Supponimus autem quod agatur de con-

(1) Ex Scepticis apud Diogenem Laertium in Vita Pyrrhonis, c. 11.

clusionibus veris. Nam si de falsis: tunc falsitas et deceptio. proxime quidem oritur, ut plurimum, ex defectu veritatis in principiis; sed remote, ex defectu veritatis consequentiae, vel ex aequivocatione: iuxta quem sensum dicitur quod omnis fallacia oritur tandem ex ignorantia elenchi. Hinc nec omnia vera, nec omnia falsa; sed quaedam vera, ex integra causa: quaedam autem falsa, ex quocumque defectu.

3° Perfecta certitudo non datur proprie in acquisitione scientiae sed in eius resolutione; ac proinde, non per demonstrationem progressivam, sed per regressivam. Atqui demonstratio regressiva supponit quod ipsa principia conclusionum possint demonstrari: quod non licet. Ergo nulla perfecta certitudo.

R. C. 1^{am} p. Ma., et n. 2^{am} p. Neque enim est idem acquisitio et resolutio scientiae. cum demonstratione progressiva et regressiva: sed omnis demonstratio aliquomodo resolutio est. Et **dist. mi.**: Demonstratio regressiva supponit quod proprie ipsa principia conclusionum demonstrari possint ex conclusionibus suis, praecise inquantum principia sunt conclusionum **n.**: esset enim circulus vitiosus: supponit quod ex conclusionibus iam certis fiat reditus ad aliquid demonstrandum circa ea quae fuerunt principia ipsarum **c.**; etiam, quae talia fuerunt **n.** Cf. n. 177 Logicae minoris.

329. Adhuc — **obiiciunt** contra thesim:

1° Ex Scepticis in Vita Pyrrhonis c. 11: « Si... signum... est... aut sensibile sit necesse est, aut intelligibile. At sensibile non est: nam sensibile, commune: signum vero, proprium est. Ac sensibile quidem, eorum quae differentia constant; signum vero, eorum quae ad aliquid dicuntur. Intelligibile itidem non est. Nam intelligibile, sive apparens est apparentis, sive non apparens non apparentis, sive non apparens apparentis, sive apparens non apparentis. Atqui nihil horum est. Non est ergo signum. Apparens igitur apparentis non est; quia quod apparet non indiget signo. Non apparens non apparentis autem non est, quoniam apparere debet quod revelatur ab aliquo. Non apparens apparentis autem esse non potest: quia apparere debet quod alteri ansam praebet com-

prehensionis. Denique apparens non apparentis propterea non est: quod signum, quum sit earum rerum quae cum aliquo conferuntur, simul comprehendi debet cum eo cuius est signum. Hoc autem non est. Ex eo autem sequitur nihil obscurum comprahendi posse: nam per signa dicuntur obscura comprehendi *.

Quae omnia videntur ad hanc difficultatem posse reduci:

Omne quod cognoscitur, per aliquam sui praesentiam in cognoscente cognoscitur: et ideo vel per praesentiam suae propriae essentiae, vel per praesentiam alicuius signi essentiae ipsius. Cf. S. Th. in I p., q. LVI a 3. — Atqui neutro modo cognosci potest ab intellectu nostro aliquid ut est res in se. Non 1°: quia nullius rei visionem intellectualem habemus. Sed nec 2° modo. Nam. seposito signo sensibili, quod nullam rem valet nobis referre ita ut non possit aliter esse: de signo intelligibili quaeritur an sit proprium vel commune. Iamvero proprium non habemus, commune autem non est sufficiens. Ergo nullo modo cognoscere nos poterimus rem aliquam in se.

R. C. Ma. et n. mi. Et ad rationem additam pro 2^a parte (1^a enim concedi potest, sicut et id quod dicitur de signo sensibili: **Addo tertium** ad Ma. disiunctivam, nempe quod sit signum simul. sub alio et alio respectu, proprium et commune. Proprium quidem: quia repraesentativum essentiae determinatae quoad sua principia formalia; commune vero, quia non repraesentativum rei quoad sua principia materialia. Scilicet. repraesentativum universalis directi per abstractionem a notis individuantibus, et non directe ipsorum singularium: ac proinde *repraesentativum rei ut in se est, quoad id quod concipitur de re, et sic signum proprium; non autem quoad modum quo res concipitur, et sic signum commune.* Plura ubi de conceptibus universalibus.

Interim teneatur quod citatus textus S. Thomae favet omnino nobis. Dicit enim quod « aliquid tripliciter cognoscitur. Uno modo per praesentiam suae essentiae in cognoscente... Alio modo per praesentiam suae similitudinis in potentia cognoscitiva... Tertio modo per hoc quod similitudo rei cognitae non accipitur immediate ab ipsa re cognita. sed a re aliqua

in qua resultat ». Porro nos, in praesenti statu unionis animae cum corpore, primum cognitionis modum, qui est per visionem facialem, de nulla re habemus. Participamus quadantenus de secundo, per visionem quandam specularem rerum quas sensibilibiter intuemur. Sed proprius est nobis tertius cognitionis modus per cognitionem abstractivam et discursivam, et ideo per signa communia et conceptus universales. Quod attinet autem ad textum scepticorum: patet quod parum est exacta de signo sensibili doctrina; signum vero intelligibile, in sensu explicato, videtur dici posse « *apparens non apparentis* $\phi\alpha\iota\nu\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\nu\ \acute{\alpha}\pi\alpha\nu\omicron\upsilon\varsigma$ ».

2° Nihil potest cognosci, saltem ab intellectu nostro, quin induat relationem ad subiectum cognoscens. Ergo cognitio rei in se dici debet repugnare.

R. Dist. Antec.: Nihil potest cognosci, quin induat relationem ad nos, quae sit relatio cognita seu pertinens ad id quod cognoscitur, **n.**; quae sit relatio habita ab intellectu nostro, et pertinens ad modum quo res cognoscitur, **transeat**.

Cfr. S. Th. in q. I de Ver. a. 5, ad 5^{am} — Et nota quod argumentum nimis probaret, si quid probaret. Scilicet: quod nullus intellectus posset rem aliquam in se attingere, quae sit aliquid aliud ab ipsa intellectione. Quod subiectivistae nolunt, sed solum recipere idealistae.

3° Ad hoc ut intellectus cognoscere possit rem in se, aut ipse debet extra se ire, aut res ad ipsum. Sed primum est absonum. Ergo 2^{am}: ac proinde obiectum ad modum recipientis recipietur, nec poterit ipsum attingere ut in se est: sicut nec potest aliquis se totum suis brachiis attollere in sella sedentem, vel propriam quam proicit umbram saltare. Alioquin intellectus noster (1) simili se obicit periculo ac fabulosus ille canis apud Phaedrum: qui, ex aviditate imaginarii cibi capiendi ei apparentis in aqua fluminis, illum realem amisit quem ore tenebat.

R. Dist. Ma.: Debet physice ire **n.**; intentionaliter **subd.**: aut solus intellectus ad rem, aut sola res ad intellectum, **n.**;

(1) Cf. Benedetto Croce, Logica. Il concetto puro e gli pseudo-concetti.

debet intellectus, positus intentionaliter in actu secundam formam rei, sic rei assimilari et rem obiectam respicere, **c.** Ceterum difficultas non tam refertur ad cognoscibilitatem rei in se generatim, quam rei a nobis realiter distinctae. De qua re videas obiectionem solutam sub n. 242, ad pag. 253. Sufficit enim quaedam unitas ordinis entium distinctorum ab uno summo ente dependentium, ad hoc ut intellectus noster, ab eodem summo ente et ipse dependens, cognoscat uno quodam actu mundum a se distinctum.

4° Subiectum formale unius scientiae, saltem totalis, non supponit subiectum alterius scientiae. Atqui subiectum Logicae est ens intelligibile sub ratione intelligibilis; sicut Ethicae est ens reale operabile; et Metaphysicae dicitur esse ens intelligibile reale. Ergo dari potest certitudo de ente intelligibili, quin detur de ente reali saltem intelligibili vel speculabili.

R. Dist Ma.: Si subiectum scientiae sit absolute primum **c.** quod non supponat aliud subiectum, etsi potest aliud quodammodo continere: ut contingit in Metaphysica; si subiectum non sit absolute primum, sed solum relative ad scientiam cuius est subiectum, **subd.:** non supponit aliud subiectum formale seu in esse scibilis **c.;** ne quidem materiale seu in esse rei **n. C.** autem **mi.;** vel transeat minor. Et sub data dist. **n. consequentiam.** Non enim scire possumus quod aliquid sit verum vel intelligibile vel ens rationis sive logicum; nec, quod sit bonum vel operabile: nisi prius sciamus quod est. Et ideo Metaphysica dicitur prima philosophia. Quod si « nihilominus ipsa addiscitur post physicam et ceteras scientias »: hoc exinde fit, quia « oporteat versari in naturalibus rationalibiter; in mathematicis disciplinabiliter; et in divinis [et metaphysicis] intelligibiliter » (1), ac proinde absque subiecto imaginabili seu materiam aliquam sensibilem vel intelligibilem involvente. Quod incipientibus solet evadere difficilius.

Confirmatur per haec, quod obiectiva realitas alicuius scientiae in genere, non demonstratur a scientia sed suppo-

(1) S. Th. in L. Boethii de Trin., q. VI, a. 1.

nitur; sicut et eius subiectum. Ac propterea, si negetur vel etiam dubitetur de ente reali quod est subiectum Metaphysicae: aut nulla erit scientia, aut omnis nostra scientia erit vel Logica, vel Ethica, vel. confuso ente logico cum ente operabili, idealistica.

5° Si ad salvandam obiectivam realitatem cognitionis, satis est admittere quod cognosci queat aliquid cui competat esse obiective independenter a consideratione mentis, sive actu existat sive non; iam ens actu existens non poterit unquam cognosci nisi per illationem quandam ex conceptu entis realis. Nam primo quidem, datur etiam existentia quaedam mere cogitata et nullo modo realis. Deinde vero, ens actu existens non posset cognosci nisi ut connexum cum conceptu entis realis, qui tamen praescindit ab actuali existentia. Atqui falsum consequens, de illa illatione: ut ipsi scholastici concedunt. Ergo et antecedens: ac proinde nulla subiectissimi confutatio.

R. N. consequens Maioris. Existentiam enim alicuius rei vel immediate cognoscimus, vel mediante cognitione immediata alterius existentis. Et **ad 1^{am}** rationem additam, **dist.:** datur etiam existentia mere cogitata et non realis, rei cogitatae per aliquem conceptum compositum, **c.**, vel transeat; rei cogitatae per conceptum omnino simplicem **n.**, vel **subd.** quasi existentia inferatur ex conceptu eius ut entis realis **n.**; quia ipse conceptus existentiae non potest haberi ut realis, nisi re aliqua existente, quae in casu nequit esse nisi ipsa cuius est conceptus simplex, **c.** Et **ad. 2^{am}** rationem additam, etiam **dist.:** ens actu existens non posset cognosci nisi ut connexum cum conceptu entis realis quod contrahat per modum compositionis **n.**; per modum expressioris conceptus **c.** Atque in hunc sensum dicitur a scholasticis esse immediate notum, quamvis non omnino ante omnia, etiam ante universale principium contradictionis: quod aliquod ens existit; sed non proprie *per se* notum, quasi ex se, seu ex conceptu entis realis.

6° Saltem admitti poterit, iuxta Kantium, quod certi quidem simus *aliquid* existere quod sensus nostros excitat ad

cognoscendum; sed nesciamus quid illud in se sit, et num revera determinationes eius intelligibiles transcendant, ut videntur, experientiam subiecti. Eo vel magis quod existentia qualitatum sensibilibum in corporibus, praesertim earum quae dicuntur secundariae, ab ipsis scholasticis disputatur num sit formalis vel virtualis. Ergo haec saltem forma subiectivismi vel criticismi transcendentalis admitti poterit.

R. C. 1^{am} p. Antec.; et n. 2^{am} cum supposito suo, quod sciri possit aliquid existere, quin ullo modo sciatur quid sit. Nisi forte dicatur quod conceptus entis communissimi sit per se indifferenter idem quod aliquid vel nihilum; aut quod non entis vel materiae primae et omnino informis sit per se conceptus aliquis. Quorum utrumque repugnat. Sicut et repugnat quod vocalis sit solum audibilis in imaginatione, vel quod aliqua consona audiri possit absque ulla vocali. Quantum vero attinet ad existentiam qualitatum sensibilibum in corporibus, tum quoad sensibilia communia, ut sunt quantitas figura et alia huiusmodi, tum quoad sensibilia propria, ut sunt v. g. colores et soni: quae a recentioribus vocantur qualitates primariae et secundariae; satis est nunc asserere quod evidens est illas esse aliquomodo in re admittendas. Si qua invenitur in his difficultas, ea potius respicit quaestionem: num obiectum externum sensus existat in se cum ea reali simplicitate quam unumquodque sensibile in unuquoque sensu prae se ferre videtur; et num diversa sensibilia, cum ea reali distinctione quam prae se ferre videntur in diversis sensibus. Quae iam est subtilior quaedam quaestio; nec opinamur, si forte negative resolvatur, quod ideo reiici debeat existentia qualitatum formalis, et solum recipi queat virtualis. Quia immo possumus iam nunc innuere quod et quaestio haec similem forte sortiatur solutionem ac illa de conceptibus universalis: ex natura cognitionis nostrae abstractae; ita ut sicut intelligibile est in re quoad id quod concipitur sed non quoad modum quo concipitur, similiter cum proportionem et sensibile, quoad id quod sentitur sed non quoad modum quo sentitur. Nam: « cum dicitur intellectum in actu duo importantur: scilicet res quae intelligitur, et hoc quod est ipsum intelligi. Et similiter cum dicitur universale

abstractum, duo intelliguntur: scilicet ipsa natura rei, et abstractio seu universalitas. Et hoc possumus videre per simile in sensu. Visus enim videt colorem pomi sine eius odore. Si ergo quaeratur ubi sit color qui videtur sine odore, manifestum est quod color qui videtur non est nisi in pomo, sed quod sit sine odore perceptus, hoc accidit ei ex parte visus, inquantum in visu est similitudo coloris et non odoris » (1).

330. Scholion. — De pragmatismi et idealismi nexu cum scepticismo iam aliquid dictum est. Scilicet: quod, quamvis utrumque systema intenderet fortasse remedium aliquod afferre perniciosi scepticismi corollariis; de facto tamen ex eodem, per logicam quandam consequentiam, dici debet exortus et pragmatismus et idealismus. Supposita enim naturae et ineluctabili hominis tendentia ad certitudinem multarum cognitionum de ente reali, saltem ad praxim, retinendam; et reiecta ex alia parte possibilitate acquirendi eiusmodi certitudinem per rationem puram vel theoreticam: prona erat necessitas, vel solvendi nodum, per cognitionem entis et eius habitudinis ad unitatem ex bono a voluntate procurando iuxta intelligibiles regulas veri; vel ipsum nodum secandi, per conflationem omnis obiecti boni et veri in unum ens. Sicque obiectiva intelligibilisque realitas Metaphysicae, vel disparuit omnino ex ordine philosophiae pressius acceptae, et solae manserunt intelligibilitas obiectiva Logicae et operabilis realitas Ethicae, una cum disciplinis philosophicis, quales sunt Mathematica et Physica; vel transiit in ideam, simul fuso bono cum vero in unitatem entis. Et primum quidem praestitit pragmatismus: de quo dicendum postea, ubi de veritatis criterio; alterum autem, idealismus, iam a nobis antea, quantum satis erat, confutatus. Nec sit inutile adnotare, quomodo huiusmodi recentiora systemata, non parum referant de illa probabilitate quam sufficere ad agendum dixerunt veteres Accademici; deque illa totali comprehensione veritatis quam sceptici se quaerere dixerunt.

(1) S. Thom. in I p., q. L XXXV, a. 2.

ARTICULUS QUARTUS.

De Ignorantia et Errore.

331. Simul agimus de ignorantia et errore, quia in utroque statu mens deflectit a veritate; et etiam quia ignorantia, etsi non semper causa, semper tamen est necessaria saltem conditio erroris. Nonnisi enim de ignoratis potest mens, errando, iudicium falsum vel falsam sententiam proferre. Ac de natura quidem ignorantiae nihil speciale dicendum occurrit. Ut notum est, ea consistit in carentia scientiae debitae, seu debitae cognitionis: cognitionis nempe de aliqua re in subiecto naturaliter et proxime capaci. Quae capacitas, intelligenda est proxima relative ad subiectum cognoscitivum et ad obiectum cognoscendum. Statim ergo aliquid dicamus de origine ignorantiae; dicemus postea aliquid amplius de natura et origine erroris.

332. THESIS XVIII. — **Propria ignorantiae origo repetenda est ex difficultate aliqua cognoscendae veritatis: quae in quibusdam adest, tum pro intellectu ipso, nostro, limitato et a corporibus extrinsece dependente; tum praesertim pro voluntate, cui saepe displicet laboriosa acquisitio veritatis, vel applicatio ad vitae praxim quae praevidetur facienda, vel etiam ex superbia.**

Declaratur thesis. Nam: privatio perfectionis in subiecto illius naturaliter et proxime capaci, non potest contingere nisi ex aliquo impedimento vel difficultate illam assequendi. Ignorantia autem est privatio quaedam cognitionis veritatis. Ergo et ipsa originem ducet ex aliqua difficultate. Sed rursus haec difficultas aut necessaria est aut libera. Et si quidem necessaria sit, ea se tenebit ex parte intellectus, non quatenus intellectus est: sic enim tendit semper ad veritatem; sed quatenus recedit a perfectione intellectus. Quod generatim contingit ex limitatione intellectus in creaturis: speciatim autem in nobis, ex eo quod primum principium intelligendi est anima coniuncta corpori: quae proinde non potest cognoscere « de veritate

rerum nisi quantum potest elevari, per ea quae abstrahendo a phantasmatibus intelligit » (1). Huc accedit quod anima, cum accipiat cognitionem a rebus, difficile intelligit « illa quae habent esse deficiens et imperfectum, (et ideo) sunt secundum seipsa parum cognoscibilia, ut materia, motus et tempus ». S. Th. ibid. – Si vero difficultas proveniat ex libera voluntate; ea vel oritur ex praerequisito usu mediorum ad cognitionem veritatis, vel ex praevisione maioris alicuius obligationis ad cognitam veritatem consecuturæ. Unde iterum S. Thom. in L. I c. G., c. IV, causas enumerans ignorantiae in quibusdam hominibus. praesertim rerum divinarum, ait, quod « quidam... propter complexionis indispositionem... sunt naturaliter indispositi ad sciendum...; quidam vero impediuntur necessitate rei materialis...; quidam autem impediuntur pigritia ». Aliquando etiam potest ignorantia contingere ex quadam superbia, in in iis qui pollent ingenio.

333. Sed **dices**: 1º Non potest dependere a mala voluntate id quod est malae voluntatis causa. Sic autem se habet vel potest se habere ignorantia, nempe ut causa malae voluntatis.

R. Dist. Ma.: Sub eodem respectu **c.**; sub diverso **n.** Et **contradist. mi.** Nunquam enim ignorantia est causa illius eiusdem actus mali vel omissionis actus, voluntatis, a quo fuit prius ignorantia; etsi potest esse alicuius alterius actus subsequentis. Praeterea bene est notandum quod non dicitur ignorantia dependere ab aliquo actu malae voluntatis, pro quanto ignorantia est solummodo carentia scientiae in subiecto capaci; sed, scientiae debitae subiecto capaci. In praxi autem cum dici solet ignorantia excusare vel diminuere peccatum, accipitur potius primo modo. Cf. S. Thom. q. III de Malo a. 7.

2º Potest ignorantia, prout est carentia scientiae debitae, oriri ex desiderio sciendi.

R. Dist. Antec.: Ex desiderio ordinato sciendi **n.**; inordinato **c.** Et tunc non tam habet rationem culpae quam poenae.

(1) S. Th. in II Metaph., l. 1º.

334. THESIS XIX. — **Error generatim definiri potest: adhaesio mentis in falsum, vel brevius iudicium falsum. Eius autem propria natura explicanda esse videtur (cum S. Thoma, q. III de Malo a. 7) per hoc quod aliquis « falsam sententiam fert de his quae nescit ».**

Praenotiones. — Duae partes in thesi. Traditur in 1^a, generalis quaedam definitio erroris. Et dicitur esse adhaesio mentis per actum iudicii, et non simplex apprehensio; quia tamen oporteat ea adhaesio esse cum firmitate assensus, licet solum existimata. Adhaesio autem, non in verum, sed in falsum. Non quidem in falsum cognitum qua tale; nec in vere cognitum ut verum: sed in id quod, solum quadantenus cogitur ut verum. Et in 2^a parte traditur aliqua explicatio de propria natura iudicii erronei, ex duplici origine ipsius desumpta: una proxima sed indirecta, ex imprudenti et presumptuosa sententia quam voluntas facit ut intellectus proferat de ignoratis; altera vero directa sed remota ex parte ipsius intellectus, qui non clare videt nec videre potest esse in se vera, vel esse aliunde admittenda, ea de quibus falso iudicat. Iuxta quam explicationem, in processus iudicii erronei. Apprehenditur simpliciter aliquod enunciabile, ut v. g. Titium esse furem; quin tamen clare apprehendatur convenientia praedicati cum subiecto: secus enim iam intellectus proferret iudicium verum. Porro simul cum enunciabili apprehenditur simpliciter, ex levi aliquo signo communi, aliqualis etiam eius probabilitas seu contingens appetibilitas, una cum probabilitate, saltem, de opposito. Tunc autem voluntas, ex mala quadam passione vel saltem ex praecipitantia, imperat assensum in ipsum enunciabile: quod, si sit in se falsum, resultabit error in actu intellectus. Sicque conficitur syllogismus errantis, de quo supra ad obiectionem secundam sub n. 297. Semper enim assensus et sententia dicunt actum ab intellectu elicitum sub influxu aliquo voluntatis.

Habet igitur explicatio ista hoc sibi proprium: quod naturam et originem erroris repetat simul ex parte liberae voluntatis et ex parte necessarij intellectus. Sed ex parte intellectus, nonnisi remote quamvis directe; vicissim autem ex parte vo-

luntatis, proxime quidem sed indirecte: vel, si directe, quantum ad exercitium actus et assensum praestandum, non proprie quantum ad specificationem actus et veritatem apprehendendam vel non apprehendendam. Quae est explicatio S. Thomae in l. c. Quia « error... est approbare falsa pro veris. Unde addit actum quemdam super ignorantiam: potest enim esse ignorantia sine hoc quod aliquis de ignotis sententiam ferat, et tunc ignorans est et non errans: sed quando iam falsam sententiam fert de his quae nescit, tunc proprie dicitur errare. Et quia peccatum in actu consistit, error manifeste habet rationem peccati. Non enim est absque praesumptione quod aliquis de ignoratis sententiam ferat, et maxime in quibus periculum existit ».

335. Quoad alias explicationes traditas circa naturam et originem erroris: satis erit adnotare quod generatim vel peccant per defectum influxus voluntatis, vel per excessum. Et sic v. g. sententia Platonis in hac re, propter illum defectum dicenda est insufficiens: tota enim reducitur ad permutationem vel confusionem quamdam signi proprii unius rei cum signo proprio alterius: ut videri potest in Theaetheto c. XXXIV. « Restat... ut falsa in hoc opinemur, quando te Theodorumque cognoseens et servans in cereo illo utriusque tamquam annulorum figuras, longo ex tempore neque acute cernens utrumque, molior, proprium alterutrius signum proprio aspectui attribuendo, accomodare suo vestigio ut agnitio fiat; deinde aberro: et instar eorum qui commutatis calceis errant, alterutrius aspectum ad alienum simulacrum transfero. Et similia quaedam patior iis quae in speculis transverse resultant, cum dextra quae sunt videantur sinistra esse: et ita decipior ». Ex opposita vero parte adest eorum sententia, qui supponentes omnem intellectum naturaliter ordinari ad rerum omnium scientiam intuitivam, in qua nullus est error possibilis sicut nec ulla turbatio: primam omnis erroris originem repetunt ex aliquo voluntatis defectu, propter quem ad scientiam illam non perveniatur. Exemplo sit Spinoza, et cum eo omnes recentiores pantheistae: qui, veterum stoicorum doctrinam renovantes, dum videntur necessitatem bonae voluntatis extollere

ad errores evitandos, voluntatem revera ponunt indefectibilem: et sic ipsam perimunt possibilitatem erroris.

Patet autem quod in utraque hac adversariorum explicatione, non satis attenditur quod intellectus humanus infimum occupat locum in ordine intellectivorum, non supremum: propter coniunctionem animae cum corpore; et consequenter etiam voluntas sic indiget ipsa regulari ab intellectu, ut possit sub aliquo alio respectu et intellectum regulare.

336. Probatur 1^a pars. 1° Error enim est peculiaris quidam status mentis respectu veritatis. Ergo bene poterit generatim definiri per illud quo exhibeatur propria ratio huius status mentis. Hoc autem fit per adhaesionem mentis in falsum. Nam per hoc quod dicitur *adhaesio mentis*, iam generatim innuitur et status aliquis mentis respectu veritatis; et quod hic status non sit nescientiae vel ignorantiae, nec dubii vel suspicionis: quia nemo dicitur errare quoadusque per iudicium uni parti non adhaereat. Per hoc autem quod dicitur *adhaesio mentis in falsum*: distinguitur error tum a certitudine, quae semper est in verum; tum ab opinione, quae potest esse etiam in verum. Ergo bona illa definitio.

2° Sicut opinio est adhaesio mentis infirma in unam partem, sive realiter veram sive solum existimative; ita similiter error est adhaesio mentis in falsum, sive nullo modo firma sive solum existimative. Atqui opinio censetur bene generatim definiri per hoc quod explicite exhibentur ea quae necessario pertinent ad ipsam, et relinquitur id quod potest ei contingere: nempe solum dicendo quod sit adhaesio mentis infirma in unam partem. Ergo similiter et error: dicendo quod sit adhaesio mentis in falsum. Etsi negari nequit quod, ut plurimum; solemus potius errorem appellare illam adhaesionem mentis in falsum quae sit cum existimata quadam firmitate: sicut et opinionem, illam quae magis accedat ad veritatem. Quod utique scire praestat ad communis usus intelligentiam et normam; sed minime definitiones ipsas falsificat.

337. 2^a pars. Propria natura erroris repetenda est ex propria eius origine. Quia, si qua est in hac re difficultas, ea non

tam reperitur in statuendo quid error sit; quam unde proveniat. Se habet enim ut aliquod malum. Haec autem origo debet esse consentanea naturae intellectus: qui naturaliter quidem tendit ad veritatem certo cognoscendam; sed potest ab ea impediri tum ab obiectis a quibus movetur per modum finis, tum a voluntate a qua moveri potest per modum agentis. Neque enim sunt alia quae connaturaliter possint influxum exercere in intellectum. Ergo propria natura erroris bene explicabitur, si assignetur influxus quem in ipsum exercent apprehensio obiecti et motio voluntatis.

Atqui rursus talis influxus, ex parte intellectus, dici quodammodo potest esse directus, utpote in linea entis intelligibilis; non tamen proximus: quia obscuritas obiecti et defectus claritatis, naturaliter facit ut intellectus, quamvis inclinatus in ipsum, tamen iudicium suspendat circa ipsum. Ex parte vero voluntatis, influxus aliquis proximus ponendus est: quia de facto intellectus ab aliquo ultimatum determinatur ad iudicium; non potest autem dici proprie directus in errorem: quia semper obiectum voluntatis est aliquod bonum, dum error dicitur per ordinem ad mentis adhaesionem in falsum, quatenus falsum est. Unde et saepe dicitur quod multi errores multaeque deceptiones placent: non quidem homini ratiocinanti, sed homini a passionibus et voluntate ducto ad bona prosequenda. Haec autem omnia comprehendimus brevi illa formula: quod intellectus errans « falsam *sententiam* fert », ergo sub imperio voluntatis; « de his quae nescit »; ergo propter obscuritatem obiecti, quod non satis ab omni alio secernitur. Recolas discrimen ponendum inter conceptum clarum et obscurum alicuius rei; et conceptum distinctum et confusum.

338. COROLLARIUM I. — **Ergo omnis error habet commune cum opinione, quod sit assensus incertus et a voluntate quodammodo dependens; sibi proprium autem habet praeterea, quod sit assensus imprudens et infortunatus.**

Ratio 1^a est: quia ubi nulla adest connexio cum vero, ibi est impossibile quod intellectus tendat cum certitudine et in-

fallibili securitate ad ipsum. Et similiter ubi nulla est evidentia, nec veritatis, nec etiam credibilitatis: non potest intellectus moveri ad assensum nisi ab influxu voluntatis ex apparenti quadam probabilitate seu contingenti appetibilitate enunciabilis. Quando enim adest vera certitudo non solum non cognoscitur periculum errandi; sed et positive cognoscitur securitas procedendi et non posse intellectum errare. In errore autem certe intellectus non cognoscit se non posse errare.

Et confirmatur haec ratio ex communi usu quo indiscriminatim dicimus aliquem errare, vel ire in incertum; cum diversa huc illuc percurrat loca, quin firmiter in aliquo consistat. Sicut etiam: ex probabilitate seu verisimilitudine, quae est motivum opinionis, et in ipso errore quadantenus reperitur, sub ratione quadam alicuius signi vero et falso communis.

Ratio 2^a est: quia mens adhaerens in falsum quod apparentiam quamdam habet veritatis, exponitur imminenti periculo errandi; et voluntas ad hoc mentem determinans, per se non nisi imprudenter agere dicenda est. Quoniam autem in casu periculum errandi convertitur in factum: ideo assensus erroneus, et imprudens est et infortunatus.

339. COROLLARIUM II. — Ergo etsi potest aliquando error esse moraliter necessarius et inculpabilis; nunquam tamen fieri potest ut sit humano intellectui physice necessarius.

Res patet ex dictis circa opinionem. Speciatim autem de errore, qui positive se habet ut malum, dicendum est, quod non est nec potest esse in intentione naturae: et ideo nunquam erit nobis physice seu naturaliter necessarius.

Adhuc magis in particulari, quod attinet ad voluntatis deordinationem in errore: oportet prae oculis habere id quod est per se, et id quod potest contingere, vel saepe contingat per accidens. Non enim potest malum in voluntate contingere ex hoc quod discordet ab apprehensione quam semper sequitur; sed solum ex eo quod discordet ab aliqua superiori regula qua apprehensio dirigatur. Dirigitur autem apprehensio

intellectus nostri per iudicium rationis; sicut et ipsum iudicium rationis per legem Dei aeternam. Semper tamen voluntas tendit in bonum seu appetibile, ipsi ab intellectu prius propositum: sive ut necessario, sive ut contingenter appetibile; et rursus si necessario, sive ut necessario simpliciter in ratione boni in genere, sive ut necessario secundum quid, in ratione boni honesti. Porro est impossibile, per se loquendo, quod apprehensio intellectus, sequens cognitionem sensitivam, proponat voluntati aliquod bonum ipsam simpliciter necessitans; vel aliquod enunciabile ut simpliciter necessario appetibile. Et ideo naturaliter, ante omnem voluntatis influxum, non erunt in intellectu nisi iudicia vera et certa; et iudicia opinativa sive vera sive falsa, nec non et errores, non poterunt incipere nisi ex influxu aliquo liberae voluntatis. Et secundum hunc sensum dicit S. Thomas quod voluntas non contrariatur unquam iudicio ultimo practico intellectus, quod ipsa facit esse veluti praeceptum, verum vel falsum, bonum vel malum. At nihilominus, quia non repugnat quod, propter intensiorem virium inferiorum operationem, aliquando ita impediatur usus iudicii et rationis, ut etiam aliquod enunciabile, praesertim pertinens ad ordinem vitae practicae, apprehendatur ut simpliciter necessario appetibile et undequaque bonum: ideo dari possunt et dantur errores moraliter necessarii et inculpabiles (1). Sed hoc, ut patet, non fit per se; sed omnino per accidens.

340. **Obiiciunt:** 1° Impossibile est quod intellectus sententiam ferat de his quae nescit. Non igitur bene explicatur natura erroris.

R. Dist. Antec.: De his quae nullo modo apprehenderit **c.**; de his quae non clare apprehenderit esse in se vera vel aliunde admittenda **n.**; vel **subd.**: absque influxu voluntatis, iterum **c.**; cum influxu voluntatis **n.** Simplex enim apprehensio per se stat semper pro re aliqua, et sic dici potest esse semper vera: nempe ut res quaedam per veritatem ontolo-

(1) Cf. Capreolum in III Sent., Dist. XXXVI, q. I, a. 3.

gicam enti intentionali accomodatam. Minime tamen hoc semper implicat claram intelligibilitatem enunciabilis, seu apprehensionem convenientiae praedicati cum subiecto; etsi stare potest cum apprehensione alicuius contingentis appetibilitatis eiusdem, quae opinionem fundet sive veram sive falsam.

2° Non potest nisi per circulum vitiosum asseri quod error procedat ex malo usu voluntatis, si malum in voluntate procedat semper ex errore aliquo intellectus. Atqui revera sic est. Quia « non potest esse peccatum in motu voluntatis, scilicet quod malum appetat; nisi in apprehensiva virtute defectus praeexistat, per quem sibi malum ut bonum proponatur ». S. Thom. in q. XXIV de Ver. a. 8. — Et hoc quod dicitur de malo, valet etiam de errore. Non ergo dependet error a voluntate.

R. Dist. Ma.: Si malum in voluntate procederet semper ex errore aliquo intellectus formaliter sumpto, seu sumpto in suo formali complemento quod sortitur ex iudicio **c.**: si solum ex errore aliquo intellectus inchoative sumpto, seu ex defectu claritatis, ex quo, simul cum influxu voluntatis, procedit et error, **n.** Et **contradist mi.**, cum ratione addita Quare stat adhuc thesis, quod error proxime quidem et in linea boni appetibilis, dependet a voluntate; remote autem et in linea veri intelligibilis, ab ipso intellectu: « secundum quod indebite ordinatur ad aliquam compositionem vel divisionem » (1).

3° Dantur errores, etiam formales, inevitabiles et inculpabiles.

R. Dist. Antec.: Physice inevitabiles **n.**, moraliter inevitabiles et inculpabiles **c.**: quamvis etiam sic, includunt semper defectum aliquem voluntatis in ordine ad bonum.

4° Teste ipso S. Thoma, in q. I de Ver. a. 11, « dicit Phil. in IV Metaph. quod... domina falsitatis [est] phantasia », vel « imaginatio, quae « apprehendit ut plurimum rem ut non est ». Ergo non bene explicatur natura et origo erroris per influxum intellectus et voluntatis.

(1) S. Thom. in I p., q. LVIII, a. 5.

R. Dist. Antec., seu sensum antecedentis: Phantasia vel imaginatio est domina falsitatis et erroris, immediate, **n.**; mediante apprehensione intellectus indebite inchoante aliquam compositionem vel divisionem, **subd.**: quasi non requiretur aliud ad errorem formaliter habendum **n.**; quia sic ipsa est prima, etsi remota, causa erroris **c.** Notetur autem quod in primis simplicibus conceptibus mentis nullus possibilis est error; sed solum potest error incipere in conceptibus vere compositis. Ad hos autem efformandos praerequiritur imaginatio vel imaginativa: secundum quod imaginativa non habet solum, ut cum dicitur phantasia, munus faciendi apparere id quod semel fuit sensu perceptum; sed etiam componendi simul novas imagines rerum nunquam perceptarum. Unde conceptus compositi per accidens falsi: sive falsi in se, quia simul unientes partes definitionis impossibiles; sive falsi de alio, quia exhibentes quidditatem vel definitionem aliquam de definito non suo.

5° Quidquid intellectus simpliciter apprehendens, concipit, est similitudo rei et stat pro re. Atqui nihil potest intellectus iudicare nisi secundum id quod per simplicem apprehensionem de aliquo conceperit. Ergo, quantum est ex parte intellectus, omne iudicium deberet esse verum; et nunquam erroneum.

R. Dist. Ma.: Est similitudo rei, habens fundamentum in re extra animam proximum vel remotum, vel etiam nullum in re sed solum aliquod in ipso cognoscente, **c.**; semper habens proximum fundamentum in re extra animam, et sic similitudo rei immediate existentis vel possibilis existere extra animam, **n.** Et **dist. etiam mi.**: Non potest intellectus iudicare nisi secundum id quod prius apprehenderit et conceperitur, prout haec eius conceptio est saltem **similitudo** quaedam seu quoddam **signum alicuius rei c.**; prout conceptio stet pro **re proprie significata**, et connectatur cum fundamento suo, **n.**, quod intellectus noster generatim non nisi hoc modo possit iudicare, ita ut aliter non possit, neque in conceptibus compositis et sub influxu voluntatis. Neque enim est idem apprehendere totum aliquod enunciabile, ut v. g. « numerum stellarum esse parem »; et apprehendere ipsam veri-

tatem enunciabilis, sicut si diceretur « numerum stellarum, esse parem », Siquidem circa idem enunciabile profert intellectus, iudicando, suum **sic** vel **non**.

Huc faciunt ea quae S. Thomas habet in I Sent. Dist. II, q. I, a. 3. Scilicet : quod conceptio intellectus, seu ratio rei, « prout hic sumitur nihil est aliud quam id quod apprehendit intellectus de significatione alicuius nominis ». Haec autem conceptio, vel ratio, vel intentio, non dicitur esse in re, « quasi... ipsa conceptio... sit in re extra animam : cum sit in anima sicut in subiecto ; sed dicitur esse in re, inquantum in re extra animam est aliquid quod respondet conceptioni animae, sicut significatum signo ». Sed ulterius sciendum est quod « ipsa conceptio intellectus tripliciter se habet ad rem quae est extra animam ». Nam aliquando habet in re proximum fundamentum ; aliquando solum remotum ; « aliquando vero..., neque proximum neque remotum, sicut conceptio chimaerae ». Porro in his omnibus, intellectus non errat quia has conceptiones format, et quandoque forte apprehendit vel nititur apprehendere ad instar entis etiam id quod revera non est ens ; sed solum quia per iudicium addat conceptioni fundamentum reale quod non habet, vel demat quod habet. Unde nec est error v. g. dicere quod syllogismus tres terminos requirit ; vel quod chimaera non est nisi in imaginatione. Sed est error dicere quod substantia non sit ens reale.

6° Repugnat quod mens. naturaliter facta pro veritate, adhaereat in falsum. Quod tamen dicitur ad errorem requiri.

R. Dist. Ma. : Repugnat quod adhaereat in falsum sub ratione falsi **c.** ; sub apparenti quadam ratione veri **n.** ; vel subd. more solito : nempe quod adhaesio in falsum requirit semper aliquem influxum voluntatis, nec est unquam vere firma. Et ideo, quamvis ad vitae praxim soleat error ut plurimam appellari illa adhaesio mentis in falsum, quae sit cum apparenti quadam firmitate ; revera tamen nullus error est aliquid amplius quam opinio, seu assensus opinativus natura sua vacillans. Et **contradist. mi.** Conferri hic possunt ea quae superius tradita sub n. 286 ad pag. 320 circa argumentum probabile, quod ex signo aliquo communi procedit ad rem signatam

particularem : aliquando quidem felici exitu, ex quadam intellectus sagacitate ; sed aliquando, etiam exitu infelici, per iudicium falsum, obscurum et imprudens. Idque proprie contingit in errore.

QUAESTIO TERTIA.

De Veritate demonstranda.

341. Supponimus ex Logica minori quod proprius effectus demonstrationis, per quem et definiri potest, est scientia vel cognitio scientifica. Sed sciendum est quod hoc nomen **scientia** solet multipliciter sumi. Aliquando enim, sumitur in sensu latissimo, pro qualibet certitudinali cognitione alicuius rei ; sive cognitio rei sit per causas ex praemissis praecognitis, sive non ; sive sit evidens vel facta evidens ipsa res cui praestatur certus assensus, sive etiam non evidens. Atque in hunc sensum latissimum sub nomine scientiae comprehenditur etiam certitudo fidei : quae nunquam est de re evidenti, nec nisi improprie scientia dicitur. Sumitur deinde aliquando scientia in sensu quodam lato, proprio : prout est quaelibet cognitio rei certa et evidens. Iuxta quem sensum loquimur etiam de scientia Dei : item et dicimus nos scire quasdam universales propositiones per se evidentes, vel etiam scire quasdam res particulares quae sensibus nostris obiciantur. Sed, tertio, sumi consuevit scientia in sensu stricto : prout est cognitio rei certa et evidens per suas causas, id est per demonstrationem. Atque in hunc sensum procedit praesens quaestio de veritate demonstranda. Invenitur et quarta quaedam acceptio scientiae in sensu strictissimo, prout sumitur scientia ad significandum ordinatum complexum demonstrationum omnium quae haberi possint de primo aliquo subiecto scibili. Consuevimus enim possessionem alicuius scientiae, non illi attribuire qui unam alteramve demonstrationem valeat conficere, sed illi qui omnes : omnes nempe quae sint humano intellectui, moraliter loquendo, possibiles. Unde et dicimus quod omnis scientia nostra non est tandem nisi *habitus* quidam demonstrativus ;

et quod, quaecumque scientia a nobis acquisita, restat semper nobis maior acquirenda. Sed acceptio haec, ut patet, non differt a praecedenti nisi secundum magis et minus; et meliorem sortietur applicationem in Logica inventiva.

Porro circa veritatem demonstrandam, duo praesertim dicenda veniunt. Unum: in quo proprie consistat ea demonstratio et quomodo perficiatur; alterum: utrum et quandonam sit possibilis vel necessaria. Et hoc est: 1° de natura et modo demonstrationis; 2° de eius possibilitate vel necessitate.

342. THESIS XX. — **Propria demonstrationis natura est illud opus rationis, quo, ex quibusdam certo praecognitis, fit cognitum in actu aliquod enunciabile quod prius non cognoscebatur nisi in virtute.**

Praenota. Consideramus etiam hic, sicut et in Logica minori, directe demonstrationem: quae est signum actus ratiocinandi, seu argumentum quo ex certis et necessario veris, certa et necessario vera deducitur conclusio; non autem ipsum ratiocinandi actum. Hic tamen illam consideramus prout in tali actu fundatur. Et asserimus quod proprie sit opus rationis; factum quidem quodammodo a ratione; at non ex nihilo, sed ex aliquo cognito praesupposito, quasi per eductionem quamdam conclusionis de potentia praemissarum, in quibus virtute continebatur. Quae est omnino doctrina Aristotelis et S. Thomae. Dicit enim Aristoteles in I Post Anal. c. II, quod demonstratio sit idem ac syllogismus scientialis, seu *faciens* scire; ac proinde illa quae est « ex veris et primis, et immediatis, et notioribus, et prioribus et *causis* cognitionis ». Idque per latum et longum declarat per magnam totius libri partem; et passim alibi. S. Thomas autem, in I p., q. LXXXV a. 5, dicit quod intellectus humanus... similitudinem quamdam habet cum rebus generalibus, quae non statim perfectionem suam habent, sed eam successive acquirunt... Primo [enim] apprehendit... quidditatem ipsius rei, quae est primum et proprium obiectum intellectus; et deinde intelligit proprietates et accidentia, et habitudinem circumstantes rei essentiam. Et secundum hoc necesse habet unum apprehensum alii componere et dividere; et ex una compositione ad aliam procedere ».

Hinc Aristoteles, in III de Anima c. VI, non dubitavit comparare ratiocinium efformationi unius cuiusdam animalis, ex multis praexistentibus partibus vivis per concordiam compositis; « secundum opinionem Empedoclis... qui dixit quod a principio germinaverunt multa capita sine cervice, et similiter multae aliae partes animalium separatae ab aliis partibus..., sicut terra germinat herbam virentem; sed postmodum huiusmodi partes compositae sunt per concordiam, et ex eis factum est unum animal ». Hinc et S. Thomas, fabulis omissis, conclusionem revocat ad quoddam **feri rationis** per oppositionem quamdam ad creationem. Nam « concludi se habet in actibus rationis sicut moveri in actibus naturae: eo quod in concludendo ratio ab uno in aliud discurrit; et ideo sicut motus omnis naturalis est ex aliquo, ita et omnis conclusio rationis. Sicut vero intelligere principia quod est concludendi principium, non est ex aliquo ex quo concludatur; ita creatio, quae est omnis motus principium, non est ex aliquo » (1). Quare

343. Quid sit cognitum in actu et quid cognitum in virtute, bene intelligi potest per comparisonem ad hoc quod est *esse* in actu vel in virtute. Dicitur enim aliquid esse in actu, si sit secundum suam propriam et distinctam realitatem; et in virtute: si sit secundum realitatem alterius in qua quodammodo continetur et a qua produci potest, seu quae virtutem aliquam habet efficiendi illud. Similiter et conclusio, antequam per demonstrationem sciatur, dicitur esse cognita non in actu suo, sed in virtute praemissarum. Porro « sciendum est quod id cuius scientia per demonstrationem quaeritur, est conclusio aliqua in qua propria passio de aliquo subiecto praedicatur: quae quidem conclusio infertur ex aliquibus principiis » (2). Secundum hoc igitur erit cognita in virtute conclusio, secundum quod praecognoscatur eius subiectum et praedicatum, et praemissae in quibus subiectum et praedicatum continentur. Et praemissae quidem, cum sint aliquid completum, quod per se non definitur; non poterunt praecognosci

(1) In q. III de Pot., a. 1 ad 6^{am}.

(2) S. Thom. in I Post. Anal., l. 2^a.

quid sint, sed solum quia sunt verae. Praedicatum autem, cum se habeat ad modum accidentis, quia natum est inesse subiecto; praecognosci poterit quid sit, sed non quia est. Quoad subiectum; quia ipsum et definitionem habet, et habet esse quod ab esse praedicati non dependet, sed a quo dependet esse praedicati: « ideo de subiecto oportet cognoscere et quid est, et quia est ». S. Thom. ibidem. Ex quo sequitur quod, ante omnem demonstrationem, praemissae cognosci debent quia sunt verae; praedicatum autem conclusionis, quid sit, non etiam quod sit: nempe quod sit verum; et tandem subiectum, tum quid sit, tum etiam quod sit. Atque in hunc sensum conclusio, praecognita in virtute, ac proinde solum secundum quid cognita: dicimus quod, per demonstrationem, fit cognita in actu, seu simpliciter cognita.

344. **Adversarii** omnes possunt ad duas classes reduci: prout negent per demonstrationem vere fieri novam aliquam cognitionem, vel fieri negent ex cognitione praexistenti. Pertinet ad primam classem Plato: iuxta quem omnis nostra scientia, utcumque arte habita, in hoc saltem statu coniunctionis animae cum corpore; non est nisi reminiscencia quaedam eorum quae ante hunc statum coniunctionis anima cognovit. Ut videri potest in dialogo Mennonis c. XVIII et sq. Et ideo iam notavit Aristoteles, in I Post. Anal. c. I, quod iis qui negent conclusionem demonstrationis nesciri simpliciter, « Mennonis ambiguitas contingit. Aut enim nihil discent, aut quae novaverunt ». Nec valde est huic dissimilis, sententia idealistarum omnium; pro quibus ipsum fieri rationis est omne verum. Ad alteram vero classem pertinent veteres materialistae, qui omnem cognitionem ponebant fieri per imaginum corporcarum defluxiones a corporibus in sensus nostros; item, nominalistae omnis aetatis, qui nullam obiectivitatem tribuunt conceptibus universalibus; nec non et recentiores positivistae, qui scientiam reducunt ad ordinationem quandam singularium phaenomenorum sensibilium. His positivistis accedit, in sua Logica, Stuart Mill (1):

(1) *Système de Logique*, L. II, c. III.

qui modum aliquem inferendi unum ex alio admittit quidem; sed nonnisi illum quo ex particulari inferitur particulare minime autem illum qui communiter tradi solet in syllogismo ad inferendum particulare ex universali. Et sic tenet syllogismus continere quamdam petitionem principii; sicut in exemplo quod affert: « Omnes homines sunt mortales, dux de Wellington est homo, ergo dux de Wellington est mortalis ». Non quasi, secundum Stuart Mill, ad veritatem maioris propositionis, praerequiratur *actualis* cognitio cuiuscumque hominis, praeteriti praesentis et futuri; nec quasi eam affirmans deberet iam *scire* quod dux de Wellington sit mortalis, etiam antequam iste nasceretur; sed quia deberet hoc *affirmare*. Iamvero, contra hanc etiam sententiam, saltem pro quanto negat vim demonstrativam sitam esse in cognoscendo aliquid in actu ex actu praecognitis in quibus ipsum virtualiter continebatur: praesens thesis dirigitur, adhuc quantum fieri potest, praescindens a forma syllogistica demonstrationis.

345. **Probatur thesis.** Nam propria natura cuiuscumque demonstrationis in eo dicenda est generatim consistere quod sit discursus quidam secundum causalitatem, et quidem causalitatem quodammodo efficientem. Constat enim actibus qui effective influunt esse in alium actum; nempe in assensum conclusionis, quam faciunt cognitam in actu. « Quia si principia respiciunt conclusionem per discursum secundum [aliquam] causalitatem, oportet quod influant in assensum conclusionis: quatenus lumen praemissarum ita afficit et determinat intellectum, quod conclusionem ipsi manifestat, et illuminando assentiri facit; lumen autem causat illuminationem alicuius obiecti et determinat cognitionem illius effective; ergo praemissae, quae per discursum causant conclusionem illuminando ipsum, effective influunt in assensum conclusionis » (1). Atqui causalitas ista non est ad producendum aliquid ex nihilo, sed ex aliquo praesupposito eiusdem ordinis. Hoc autem praesuppositum debet aliquomodo continere conclusionem. Non eam continet in

(1) Ioannes a S. Thoma, Logica II P., q. XXIV, a. 2.

actu: quia secus fuisset inutilis demonstratio. Ergo continet eam in virtute, quia potest active concurrere ad faciendam eam cognitam in actu.

346. Hinc vides quanto iure definita fuerit ab Aristotele demonstratio, in I Post Anal. c. 2: « syllogismus scientificus » seu argumentum faciens scire: vel etiam: argumentum « ex veris et primis et immediatis, et ex prioribus, notioribus causisque conclusionis ». Quae utraque definitio duo explicite manifestat: et quod per demonstrationem aliquid vere fiat cognitum in actu; et quod istud fiat ita cognitum propter praecedentem aliquam cognitionem tamquam propter causam. In altera vero definitione magis explicite declaratur qualis debeat esse ea praecedens cognitio. Et tandem hoc dicitur: quod ea cognitio sit conclusionis causa efficiens, quodammodo, in ordine suo, prima et aequivoca. Talis nempe quae non sit ex aliis et ex qua sint alia; ac proinde quae non sit eiusdem perfectionis cum iis quae sunt ab ipsa, sed maioris. Nam si minoris, produci posset ab effectu suo; si autem aequalis, ipsa posset seipsam producere. Quorum utrumque repugnat. Et ideo necesse est quod praemissae semper sint notiores quoad nos ipsa conclusione.

347. COROLLARIUM I. — Ergo simul tempore, et per eundem actum, iudicat intellectus de veritate conclusionis, deque ipsius nexu cum veritate praemissarum; non quidem in via acquisitionis, sed in via resolutionis per quam demonstratio perficitur.

Dupliciter potest aliquid esse simul, prius, vel posterius cum alio: tempore seu in ordine successionis, et natura seu in ordine causalitatis. Uterque autem ordo accipi potest in demonstratione. Intellectus enim procedens a principiis cognitis ad conclusionem cognoscendam, non simul tempore utrumque considerat. « Unde manifestum est quod, quando cognoscitur primum, adhuc ignoratur secundum: et sic secundum non cognoscitur in primo, sed ex primo. Terminus vero discursus est quando secundum videtur in primo, resolutis effectibus in causas. Et tunc cessat discursus (1). Ex quo etiam patet quod

(1) S. Thom. in I p., q. XIV, a. 7.

in ipsa demonstratione distingui debet processus mentis successivus a noto ad ignotum, qui constituit viam acquisitionis scientiae: et terminus processus mentis, actu cognoscentis unum ex alio: qui constituit viam resolutionis.

Iamvero manifestum est quod, in via acquisitionis, successio viget inter cognitionem unius praemissae et alterius vel aliarum: donec perveniatur ad cognoscendam integram causam conclusionis, ex complexu praemissarum resultantem. Qua causa cognita, cognitio conclusionis per se statim adest: semper enim causa et effectus simul sunt tempore; etsi potest aliquando deesse omnino, propter extrinsecum impedimentum. Sed, etiam quando adest, non adest per eundem actum, sed per actum distinctum: quia semper causa distinguitur ab effectu suo.

Atque in hoc distincto actu in quo cognoscitur conclusio quaerenda est natura demonstrationis et viae resolutivae qua procedit. Etsi enim contingere aliquando potest quod mens cognoscat quidem praemissas ut in se veras absolute, sec non etiam relative ad conclusionem gignendam, saltem certam; et consequenter ipsa conclusio, vel nullo modo admittatur, vel admittatur tantum probabiliter sub aliquo voluntatis influxu; attamen si praemissae ut certo verae praecognoscantur, cum ipsa quam habent veritate activae consequentiae in ordine ad conclusionem: sic certo cognoscitur conclusio sub lumine praemissarum, eodem tempore eodemque actu, qui est actus conclusionis ex praemissis. Non quidem quasi cum actu conclusionis adhuc perseverent distincto modo et praemissae; sed quia relativa sunt simul re et ratione; et in iis quae fiunt ex aliquo, semper cessatio unius est inchoatio alterius, per quemdam transitum de potentia in actum. Et videtur posse res explicari, duce ipso Aristotele, in loco supra citato de Anima, per generationem aquae ex hydrogenio et oxygenio. Nam sicut in hydrogenio et oxygenio, utcumque ad aquam proxime dispositis, aqua non continetur nisi in virtute; et statim ac generatur aqua, elementa hydrogenii et oxygenii sunt quae remanent in virtute: ita similiter et in generatione conclusionis ex praemissis. Nec aliud tandem est argumentum quod ad idem

probandum solet afferri; ex eo quod mens simul et eodem acta attinget obiectum suum materiale et formale.

Haec videtur esse doctrina Aristotelis, quam et S. Thomas sequitur in I Post Anal. l. 2^a. Conferri potest et Capreolus in III Sent. Dist. XXV, q. I. a. 3. § 2^a. Ubi, obiter inquires « utrum... duo actus intelligendi possint esse simul », respondet « credo quod sic, dum tamen habeant inter se certum ordinem, vel unus sit ratio alterius: sicut patet de actu recto et reflexo; et de cognitione principii et conclusionis ».

Et per haec manet etiam soluta quaedam alia quaestio, quam solent movere Scholastici de modo quo praecognosci debeat veritas consequentiae. Scilicet: praecognosci debet sicut et complexus praemissarum, ita ut proprie ipsa non praecognoscatur actu sed solum virtute, actu autem cognoscatur per ipsam conclusionem: et quidem concrete, una cum veritate consequentis, et in actu exercito. Quod si etiam abstracte et in actu signato vel reflexo; hoc erit ad melius esse demonstrationis, et non ad primum esse ipsius.

348. COROLLARIUM II. — Demonstratio fieri potest tum per syllogismum, tum per inductionem; sed, si per inductionem, prout inductio reducitur ad syllogismum. Ac proinde nulla demonstratio fit ex extraneis vel communibus.

Ratio 1^a est: quia, ut nuper ostendimus, demonstratio non gignit certam conclusionem nec est vere demonstratio, nisi cum est in termino suo per viam resolutionis: ita ut simul tempore et per eundem actum adhaereat mens conclusioni et attingat praemissas, quasi per simplicem apprehensionem, comparative apprehensas. Atqui fieri hoc nequit nisi per syllogismum, vel per inductionem prout ad syllogismum reducitur. Conclusio enim non continet nisi subiectum et praedicatum; et intantum implicare potest cognitionem praemissarum, in quantum implicet cognitionem quorundam cum quibus seorsim comparentur subiectum et praedicatum. Quod aliter fieri nequit quam per cognitionem alicuius tertii termini cum quo subiectum et praedicatum comparentur: et hoc est. per aliquem syllogismum. Et si quidem hoc tertium medium habeat universaliter

tatem cognitionis inter subiectum et praedicatum sicut inter maius et minus extremum: syllogismus erit proprie signum ratioctnii deductivi. Si autem minorem habeat omnibus, utpote complexus singularium vel minus universalium: syllogismus signum erit ratioctinii inductivi. Ergo demonstratio quaevis resolvitur tandem in syllogismum. Et confirmatur auctoritate Aristotelis, qui, loquens de demonstratione, de solo agit syllogismo: vel, si de inductione, de modo quo per ipsam confici queat syllogismus.

Cf. quae dicta in Logica minori sub n. 163 et sq.

Ratio 2^a est: quia oportet in demonstratione eiusdem generis esse medium et extrema: et circa idem genus vel quasi genus sumi oportet principia seu praemissas et conclusionem. Secus enim nullatenus esse poterunt *per se* connexa inter se haec omnia, nec gignent certitudinem. « Cum autem... diversae scientiae sint circa diversa genera subiecta ex necessitate: sequitur quod ex unius scientiae principiis non concludetur aliquid in alia scientia, quae non sit sub ea posita ». Unde et sequitur « quod nulla scientia demonstrat aliquid de subiecto alterius scientiae... Et... quod scientia de proprio subiecto non probat quodlibet accidens, sed accidens sui generis » (1). Et inde patet etiam

Ratio 3^a: quia unumquodque scimus secundum accidens cum non cognoscimus illud secundum quod est ex principiis illius; idest secundum quod est ex principiis *per se*. S. Th. in l. c. l. 17^a. Et ideo principia communia non *per se* conveniunt rebus de quibus dantur: nisi his applicata, fiant propria.

349. **Obiicies:** 1° Si per demonstrationem vere fieret in mente aliqua nova cognitio, non posset scientia ab homine doceri, sed eam proprius cuiusque intellectus sibi acquireret. Atqui falsum consequens. Ut enim ostenditur in dialogo Menonis a Platone, adolescens vel omnino imperitus geometriae, si apte interrogetur, perducitur potest ad bene respondendum etiam in difficilioribus geometriae quaestionibus. Ergo et antecedens est falsum.

(1) S. Thomas in I Post Anal. l. 15^a.

R. Dist. Ma., seu eius consequens: Non posset scientia ab homine doceri, ita ut docens sit principale operans ad scientiam **c.**; ne quidem ita ut sit operans secundarium, coadiuvans principale **n.** Et **contradist. mi.** Quod si primae partes videantur, in acquisitione scientiae, tribuendae magistro: est hoc intelligendum iuxta moralem quamdam aestimationem, propterea quia magister libere primam praebet occasionem discendi, et saepe etiam conditionem adimplet sine qua non perveniret ille adolescens ad acquisitionem scientiae.

2° Teste ipso S. Thoma, in opusculo de fallaciis c. 13, committitur fallacia petitionis principii « quando universale petitur ad probationem particularis ». Hoc autem fit in omni demonstratione, saltem syllogistica. Ergo demonstratio nihil facit scire; vel secundum Stuart Mill, reformanda notio demonstrationis et syllogismi.

R. Dist. Ma.: Committitur petitio principii quando, ad probationem particularis petitur universale, nempe propositionem universalem, cum descensu distributivo in actu ad singula inferiora, **c.**, vel transeat: cum descensu distributivo ad singula inferiora solum in virtute, seu cum suppositione simpliciter communi vel universali **n.** Et **contradist. mi.** Iam vidimus in Logica minori quod descensus distributivus ad singula inferiora deducitur ex suppositione termini communis sed non est idem cum illa. Et certe non est idem descensus in actu et descensus in virtute. Nam bene distinguimus inter hanc propositionem. « Omnis homo, vel quilibet homo, est mortalis », et hanc aliam. « Et hic homo est mortalis, et ille homo est mortalis, et dux de Wellington est mortalis etc. ». Quapropter et in ipsa inductione, iam ostendimus quod mens antequam dicat quod omne corpus cadit », debuit mente concipere absolute quod corpus cadit »; et etiam postquam dixit quod « omne corpus cadit », nondum dixit in actu quod « et hoc corpus cadit ». Quae distinctio inter cognitionem in actu et in virtute, valet sive quoad scire aliquid sive quoad affirmare; ac proinde ineffaciter tentavit Mill reformare communem demonstrationis formam per syllogismum.

3° Materia et efficiens non coincidunt. Sed praemissae in demonstratione se habeant ut materia. Ergo, non ut efficiens.

R. Transeat Ma. Et dist. mi.: Praemissae se habent ut materia vel quasi materia totius processus demonstrativi **c.**, vel transeat; ut materia ipsius demonstrationis, prout est per conclusionem in termino suo, **subd.:** quatenus in ipsa conclusione reperiuntur extrema praemissarum et ipsum praemissarum lumen **c.**; quasi conclusio constet ex ipsis iudiciis praemissarum **n.** Pro quanto autem praemissae et hanc aliqualem causalitatem materiae exercent simul cum causalitate efficientis, pro tanto dicuntur continere conclusionem in virtute.

4° Si praemissae efficienter influunt in conclusionem, non aliter hoc praestare poterunt quam ut instrumenta intellectus vel rationis, tamquam causae principalis. Atqui etiam conclusionis esset causa principalis idem intellectus; et sic intellectus esset causa sui ipsius: quod repugnat. Ergo nulla efficientia praemissarum in conclusionem.

R. C. Ma. Et dist. mi.: idem intellectus secundum eundem respectum **n.**, secundum diversum respectum in re fundatum **transeat.** Neque enim hoc est simpliciter verum: siquidem intellectus eliciens assensum in conclusionem, non ordinatur ad aliquem ulteriorem effectum: et sic habet quidem ex quo dicatur causa, sed non proprie causa principalis.

5° Id cuius intuitu aliquid fit est causa finalis eius quod fit. Atqui intuitu praemissarum intellectus producit actum adhaesionis in conclusionem; sicut et ipsa conclusio est finis demonstrationis. Ergo praemissae influunt in conclusionem ad modum causae finalis, et non efficientis.

R. Dist. Ma.: Id cuius intuitu tamquam boni apprehensi, aliquid fit a facultate quae habet pro suo formali obiecto bonum, **c.**; id cuius intuitu tamquam veri apprehensi, aliquid fit a facultate habente pro suo formali obiecto ipsum verum, **n.** **Contradist. 1^{am} p. mi. Et dist. 2^{am} p.:** ipsa conclusio est finis demonstrationis non praecognitus **c.**; praecognitus **n.** Hoc ultimum, quod conclusio praecognoscatur ut finis aliquando potest contingere, sed non in demonstratione; saltem si, ut par est, loquamur, non de applicatione voluntatis ad faciendam remote demonstrationem, sed de ipso processu demonstrativo, ac multo magis de termino demonstrationis.

6° Omne agens agit sibi simile. Ergo praemissae evidentes deberent facere conclusionem similiter evidentem, sicut et ipsae evidentes sunt.

R. C. Antec. Et dist. consequens: Deberent praemissae aliqualem evidentiam conferre conclusioni **c.**; eundem evidentiae gradum **n.** Sunt enim praemissae modo suo causae primae, ac proinde non univocae sed aequivocae. Nec potest ad hanc rem infirmandam adduci id quod Ioannes a S. Thoma notat in sua Logica in l. c. Nempe « quod non omnis efficientia potest sub omni modo suppleri a Deo, scilicet quando efficientia importat seu connotat specialem aliquem modum seu dependentiam sub qua Deus non potest efficere; sicut... potest concurrere ad discursum sed non discurrere. Et similiter non potest conclusionem ut illatam sine praemissis producere ». Per haec enim ostenditur quod praemissae non habeant ullam efficientiam absolute primam; non autem quod nec habere queant illum primatum efficientiae qui reperitur in omni ordine plurium diversorum agentium ad unum effectum tendentium.

7° Non apparet quomodo mens adhaerens conclusioni, possit simul attingere praemissas: eo vel magis quod deberet esse in conclusione ipse medius terminus. Et tamen hoc sequitur ex tradita explicatione demonstrationis.

R. Dist. Ma.: Si mens deberet in ipsa conclusione attingere ipsa distincta iudicia praemissarum **c.**, si solum aliquid capere de lumine praemissarum **n.** Et ad rationem additam **dist:** deberet continere medium terminum in actu **n**; in virtute **c.** Difficultas aliqua in explicatione esse posset, sed ea thesim non valet infirmare. Unde ipse S. Thomas pro satis habuit explicare hanc rem, dicendo, quod, sicut « in intellectu componente et dividente comparatur praedicatum ad subiectum»; ita « in intellectu ratiocinante comparatur conclusio ad principium » (1). Vel etiam; quod « ratiocinari comparatur ad intelligere sicut moveri ad quiescere, vel acquirere ad habere; quorum unum est perfecti, aliud autem imperfecti. Et quia

(1) In I p., q. LVIII, a. 4.

motus semper ab immobili procedit, et ad aliquid quietum terminatur : inde est quod ratiocinatio humana, secundum viam acquisitionis vel inventionis, procedit a quibusdam simpliciter intellectis, quae sunt prima principia ; et rursus, in via iudicii resolvendo, redit ad prima principia, ad quae, inventa examinat » (2).

350. Considerare nunc oportet quae sit possibilitas vel necessitas demonstrationis. Quidam enim, ut refert Aristoteles in I Post. Anal. c. III, dixerunt quod nullius rei sit scientia per demonstrationem; quidam vero alii, quod omnium sit scientia per demonstrationem. Et horum utrumque falsum est; sicut et ratio qua ipsi ducti fuerunt in has contrarias opiniones. Scilicet: vel quod non sit possibilis status in principiis statuendis, sed esset necessarius processus in infinitum, qui repugnat: et sic nihil scire possit per demonstrationem; vel quod sit possibilis demonstratio circularis, seu mutua, et quidem secundum eundem respectum. Utraque autem haec opinio orta est ex male intellecta natura demonstrationis. Ac proinde eosdem sortitur adversarios, ac thesis praecedens; et redire tandem dicenda est ad aliquam scepticismi universalis formam; praesertim si retineatur, ut oportet, distinctio facienda inter acquisitionem et resolutionem scientiae, et inter demonstrationem progressivam et regressivam.

THESIS XXI. — Sunt aliquae veritates quae a nobis et possunt et debent demonstrari; sed non omnes.

Praenotanda sunt adhuc nonnulla. Non enim venit consideranda in thesi capacitas qua mens humana gaudeat acquirendi certam aliquam de rebus cognitionem; vel comprehendendi omnia. Quorum primum est a nobis iam in tuto positum, contra scepticos. Alterum vero iure potest hic ut falsum supponi, contra philosophos dictos rationalistas, utpote intellectum nostrum ponentes illimitatum; nec procul dubio pertinet ad praesentem quaestionem. Sed quaestio quae hic movetur, logica est; et relativa ad possibilitatem vel necessitatem certae cognitionis de quibusdam per demonstrationem. Et loquimur hic

(2) In I p., q. LXXIX, a. 8.

indiscriminatim de possibilitate vel necessitate. Quia, quae possunt demonstrari, etiam debent demonstrari: siquidem non primo nobis evidentia; quae autem dicuntur quod demonstrari debent, si demonstrari forte non possint a nobis, nec revera nos scimus utrum cadat in eis demonstratio. Ex quo sequitur quod satis censenda erit probata thesis, si ostendatur 1° quod aliquae veritates possunt a nobis demonstrari; 2° quod non possunt omnes.

351. **Quid processus in infinitum.** Generatim processus in infinitum dici potest nexus dependentiae unius ab alio, et huius iterum ab alio sine fine, seu **statu** vel termino. Et potest concipi in omni genere causarum vel quasi causarum; et hoc est in omnibus iis quae ab aliis procedunt quocumque modo; seu in omni genere principiorum, sive principia sint incomplexa ut res per terminos significatae, sive etiam complexa. ut res significatae per propositiones. Porro, sistendo in principiis demonstrationis quae sunt propositiones, notat Aristoteles in I Post. Anal. c. 16, quod duplex est distinguendus processus in infinitum: unus per descensum, et alius per ascensum. Quorum primus locum habet quoad subiectum conclusionis vel generatim propositionis alicuius; alter, quoad praedicatum; uterque autem simul quoad medium terminum. Exemplum 1ⁱ, sicut si dicatur: animal est vivens sensitivum, ergo et homo, ergo et Socrates est vivens sensitivum. Exemplum 2ⁱ, sicut si dicatur: Socrates est homo, ergo et animal, et vivens, et substantia, et ens. Quod attinet ad medium terminum, processus in infinitum quoad ipsum, est idem quod processus in infinitum alicuius propositionis ex priori sine fine, vel ex aliqua propositione ad posteriorem sine fine. Iamvero processus alicuius determinatae propositionis ex alia priori sine fine: hic est proprie processus in infinitum qui removetur a demonstratione, quia omnis demonstratio ex priori; etsi et alii quoque duo vel tres processus in infinitum, de facto, alia et potiori de causa, ab omni demonstratione debeant removeri. Idque valet tum de conclusione affirmativa, tum etiam proportionaliter de negativa.

352. Demonstratio circularis, quid sit et quandonam proprie sit vitiosa, explicatum fuit in Logica minori. Sufficit hic recolere « quod circularis syllogismus dicitur quando ex conclusione et altera praemissarum conversa concluditur reliqua » (1): ita nempe ut conclusio evadat in novo syllogismo principium seu praemissa; et una praemissarum, conclusio. Quae forma argumentandi vitiosa est; nec confundenda cum demonstratione regressiva.

353. Probatur 1^a pars theseos. Nam 1° Ab esse ad posse valet illatio. Atqui de facto sunt aliquae veritates quas nos habemus, ut certas, per demonstrationem. Ergo possumus aliquas veritates demonstrare. Cogites v. g. de aliquo theoremate geometriae, quod nonnisi per demonstrationem ex primis principiis tenemus ut certum; et similiter de aliqua difficiliore sed certa conclusione metaphysicae, quam illi solum ut certam habent qui connexam vident cum notioribus.

2° Praecipua ratio denegandi possibilitatem demonstrationis aliquarum veritatum, haec esset: quia non sit possibilis status in principiis, sed requiratur processus in infinitum, qui nequit admitti. Sed haec ratio non valet. Quia, etsi verum est quod non potest admitti processus in infinitum: secus enim inter subiectum et praedicatum essent infinita media in actu, et inter duo quaelibet media rursus infinita media, nec proinde adesset stabile aliquod summum praedicatum vel infimum subiectum (2); tamen falsum quod eiusmodi processus sit necessarius, cum sit omnino possibilis status in principiis, per se illam evidentiam habentibus quam conclusiones petunt ab eis. Ergo possibilis quarundam veritatum demonstratio.

354. 2^a pars. 1° Si omnia possent demonstrari, nihil demonstrari posset. Quia quae demonstrari possunt, nonnisi ex aliis possunt demonstrari quae sint indemonstrabilia. Secus itur in infinitum, et nihil conficitur; nec traditur conclusionis determinatae ulla determinata ratio sufficiens. Ac proinde si nihil indemonstrabile recipiatur, nec remanebit aliquid demonstrabile. Atqui potest aliquid vere demonstrari. Ergo non omnia.

(1) S. Thom in I Post. Anal. l. 8^a

(2) Aristoteles in I Post. Anal. c. III et XVI.

2° Intantum admitti posset quod omnium sit possibilis demonstratio, inquantum possibilis esset demonstratio circularis. In hac enim videtur salvari natura demonstrationis in genere, prout semper conclusio est ex aliis; et haec affertur ab ipsis adversariis ratio opinionis suae. Atqui demonstratio circularis, qualis in casu proponitur, nullatenus admitti potest. Primo quidem quia « in circulari syllogismo idem fit conclusio et principium. Principium autem demonstrationis est prius et notius conclusionem... Sequitur ergo quod idem sit prius et posterius respectu unius et eiusdem, et notius et minus notum ». Quod est impossibile. Deinde « si sit demonstratio circularis, sequitur quod in demonstratione probetur idem per idem: ut si dicamus, si est hoc, est hoc. Sic autem facile est demonstrare omnia. Hoc enim facere quilibet poterit, tam sciens quam ignorans ». Tertio tandem, qui ponunt demonstrationem circularem, « necesse habent dicere... quod ex conclusione possit concludi utraque praemissarum. Hoc autem non fieri potest nisi in his quae ad se invicem convertuntur; id est convertibilia sunt, sicut propria. Sed non omnia sunt huiusmodi. Ergo vanum est dicere quod omnia possunt demonstrari, propter hoc quod circularis est demonstratio » (1).

355. Sed **dices**: 1° Processus demonstrationis se habet sicut divisio quantitatis continuæ in partes proportionales. Sed haec divisio porrigitur in infinitum. Ergo et in demonstratione deberet esse processus in infinitum.

R. N. Ma., vel **dist.**: Processus demonstrationis qualis revera habetur **n.**; processus qui ab adversariis dicitur necessarius ad veram demonstrationem, **transmitto**. Nam certe non est necesarius.

2° Quod esset necessarium ad aliquid obtinendum et sit impossibile haberi, reddit illud obtentu impossibile. Hoc autem dici debet de processu in infinitum respectu demonstrationis obtinendae. Quia potest processus aliquis in infinitum esse necessarius in re, quin possit a nobis cognosci. Ergo impossibile demonstrare aliquid.

(1) S. Thomas in I Post. Anal. l. 8^a.

R. C. Ma., et n. mi. Et ad rationem additam: **transeat antec. et n. consequentiam.** Latet enim in argumento fallacia consequentis. Nam, dato etiam et minime concesso quod esse queat aliquis processus in infinitum necessarius in re. et simul impossibilis cognosci a nobis; ex eo quod a nobis cognosci nequeat, minime sequitur quod sit vel esse possit necessarius. Ceterum patet quod in demonstratione datur status in principiis, non quia est impossibile procedere in infinitum, sed quia mens invenit quaedam per se evidentia in quibus consistat.

3° Potest idem pro eodem etiam intellectu, esse prius et posterius, notius et minus notum, sub diverso respectu. Sicut contingit in cognitione universalis ex singularibus per inductionem; et in cognitione particularis ex universali per deductionem. Ergo possibilis demonstratio circularis, vel nulla erit possibilis demonstratio.

R. Dist. Antec.: In eodem ordine demonstrationis vel resolutionis scientiae **n.**; in diverso ordine ad scientiam, vel demonstrationis et resolutionis, vel solius acquisitionis **subd.:** simpliciter notius et minus notum **n.**; simpliciter et secundum quid, **transeat.** Etsi enim potest fieri demonstratio etiam per inductionem; at nonnisi per inductionem quae reducatur ad syllogismum, et iam pertineat ad ordinem resolutionis scientiae. Inductio autem, prout est operatio introductiva ad ordinem demonstrationis, non praerequit ut simpliciter notiora illa eadem singularia, ad quorum aliquod potest conclusio demonstrationis syllogisticae pervenire. Iam vidimus in Logica minori, quod haec non est proprie demonstratio: « Corpus A cadit, corpus B cadit. corpus C cadit...; ergo omne corpus cadit ». Sed conducit ad demonstrationem, sic v. g.: « Si aliquod ens cadit quia corpus, omne corpus cadit; atqui aliquod ens cadit quia corpus, ut patet ex diligenti inspectione operationis naturae: ergo omne corpus cadit ». Nec oportet quod minor huius syllogismi inductivi sit eadem quae conclusio alterius huius syllogismi deductivi: « Omne corpus cadit; sed hoc ens D est corpus; ergo D cadit ». Et notetur praeterea quod proprie non est idem dicere, « hoc quaecumque ens, quod mihi obiicitur sensibus, cadit »; et dicere, « hoc idem ens quod

scio esse corpus, cadit ». Unde nec in hypothese quod conclusio alicuius demonstrationis terminaretur ad unum aliquod particulare, ex iisdem a quibus primo incepit inductio, per singularia secundum quid ad sensum nobis magis nota: haberetur proprie demonstratio circularis. Qua de causa S. Thomas ex Aristotele, in I Post- Anal. l. 8^a, dicit syllogismum demonstrativum quidem procedere semper ex simpliciter notioribus; dialecticum autem ex probabilibus. Sicut et inductio, antequam evadat syllogismus demonstrativus, solet probabilitates sequi ad certitudinem scientiae conducentes. Et ideo, paulo post, Aristoteles notat etiam quod nulla potest haberi vera demonstratio in qua propositiones omnes non contineant praedicatum quod per se dicatur de subiecto, aliquo e quatuor modis dicendi per se.

4° Notius et minus notum dicitur relative ad subiectum cognoscens. Atqui relative ad subiectum cognoscens potest esse notius et principium, id quod revera est minus notum et conclusio. Ergo vel admittenda ut possibilis demonstratio circularis; vel nulla possibilis vera demonstratio.

R. Dist. Ma.: Notius et minus notum dicitur relative ad subiectum cognoscens, prout istud subiectum est generatim ens aliquod intellectivum et rationale **c.**; prout est hoc vel illud cognoscens in particulari, **subd.:** notius et minus notum extra ordinem demonstrationis, **transeat.:** in ordine ad demonstrationem **n.** nisi forte agatur de argumento aliquo ad hominem, quod non proprie constituit demonstrationem. Ac proinde nec est ulli intellectui liberum, quamlibet propositionem indiscriminatim assumere ut principium vel inferre ut conclusionem. Secus enim poterit et quaelibet hypothesis vel opinio in thesım converti.

QUAESTIO QUARTA.

DE PRINCIPIIS DEMONSTRATIONIS.

356. Constat ex dictis in quaestione praecedenti quod nulla est possibilis demonstratio nisi ex aliquibus primis unde conclusio procedat. Quoniam igitur « omnibus principiis commune est, esse primum unde est aut fit aut cognoscitur » (1) aliquid; iam patet esse admittenda quaedam demonstrationis principia: quae, non proprie essendi vel fiendi, sed principia cognoscendi dicuntur. Aliquid videamus 1° de his principiis in genere; 2° de principiis analyticis et syntheticis.

ARTICULUS PRIMUS.

De Principiis in genere.

357. Circa principia demonstrationis in genere, considerandum est in primis, quibusnam propositionibus competat haec ratio principii; deinde quae sit communis origo omnium principiorum in intellectu nostro.

THESIS XXII. — Omnis et sola propositio universalis immediate nota, verificat per se rationem principii demonstrationis. Ac primo quidem analytica et per se nota; secundo autem etiam synthetica. Propositio vero synthetica particularis vel singularis, nonnisi, per accidens seu per reductionem ad aliquam universalem.

Recolas ex dictis in Logica minori sub n. 172, quomodo generatim **omnis propositio** ex qua potest alia demonstrari, praesertim autem **quae non ex alia et ex qua alia demonstrari potest**, vocetur principium demonstrationis. Horum autem principiorum quaedam sunt communia omni scientiae; et vocantur prima principia, vel anthonomastice principia, vel etiam *axiomata* seu *dignitates*; quaedam, propria cuilibet scientiae; et vocantur potius *positiones* seu suppositiones, quae iterum subdividuntur in *definitiones* et *postulata*. Ex quo

(1) Aristoteles in V. Metaph. c. I.

sequitur quod in primo conceptu principii demonstrationis clauditur quidem ratio immediatae notionis et cuiusdam causalitatis respectu alterius; et hoc est quod sit propositio nobis nota vel evidens absque medio demonstrativo, et capax aliam notificare; sed per se nondum determinatur habitudo ipsius ad universalitatem vel particularitatem, nec ad motivum assensus intrinsecum vel extrinsecum subiecto et praedicato in se consideratis. Idque in thesi determinandum suscipitur. **Etsi iam, ex obvii argumenti anticipatione, omnes principiorum nomine intelligunt propositiones universales immediate notas:** explicite hoc ponentes quod sint universales; sed non adeo explicite, quod valeant alias inferre.

358. **Quid propositio immediate nota et per se nota.** Propositio immediate nota dicitur quae nobis innotescit absque medio demonstrationis. Et potest esse tum universalis, tum particularis; tum ex analysi per solum intellectum, tum ope sensuum ex aliqua synthesisi. Ipsi autem addit aliquid propositio per se nota: nempe quod sit *ex se* nota, seu ex connexionione ipsarum rationum intelligibilium subiecti et praedicati, ac proinde ipsarum rerum quae per subiectum et praedicatum significantur. Hoc autem est quasi elementum positivum; dum immediata notio est potius negativum. Atque in hunc sensum ait S. Thomas, in I p., q. II, a. 1, quod « ex hoc... aliqua propositio est per se nota, quod praedicatum clauditur in ratione subiecti »: subiecti scilicet qua subiecti, comparative sumpti ad praedicatum; et ideo, sive obiectiva ratio praedicati contineatur seu implicetur formaliter in obiectiva ratione subiecti absolute sumpta, sive solum virtualiter. Porro propositio per se nota, subdividi solet in per se notam *quoad se* tantum, et per se notam etiam *quoad nos*: secundum quod ipsa, quantum est ex parte rerum per subiectum et praedicatum significatarum, fundat quidem necessariam connexionem et immediatam sui cognoscibilitatem; sed ita ut hoc aliquando non immediate nobis innotescat, nisi hypothetice; aliquando vero et hoc immediate et absolute innotescat nobis. Et sic v. g. « Socratem currere » est propositio immediate nota. Per se nota est « hominem esse animal rationale », vel « omnem effectum postu-

lare causam ». Haec autem « quod Deus sit, est per se nota quoad se, sed non etiam quoad nos » (1).

359. **Propositio analytica et synthetica** dicitur ex iudicio analytico vel synthetico cuius sit signum. Illa igitur est analytica in qua connexio praedicati cum subiecto innotescat ex sola instituta comparatione terminorum, tamquam ex motivo assensus: synthetica vero illa in qua connexio innotescat ex motivo aliquo extrinseco, experientiae vel etiam auctoritatis. Unde sequitur quod neutra per se postulat quod sit vel non sit immediate nota, quod sit vel non sit universalis. Et ideo dari potest propositio analytica etiam mediata, nec repugnat particularis quae sit analytica saltem secundum quid, seu quoad se. Sicut etiam, dari potest propositio synthetica immediate nota, ut « Socrates currit », et nota per aliquod ratiocinium, ut « omne corpus cadit »; itemque tum particularis tum etiam universalis. Attamen addimus quod propositio synthetica universalis quae sit simpliciter immediate nota, non datur; ac proinde solis analyticis immediate notis competit esse principaliter principia demonstrationis. Vix autem oportet notare quod omnis quidem propositio per se nota est etiam analytica; sed non vicissim omnis analytica per se nota; siquidem potest esse analytica et mediata. Sicque datur intelligi cur valeant scholastici praerequirere ad omnem demonstrationem aliquam propositionem per se notam, scilicet per se notam quoad nos.

Et per haec patet sensus trium partium quae affirmantur in thesi: et quod tota thesis eosdem habet adversarios quos alia, de natura syllogistica demonstrationis. Speciatim autem eo tendit, ut in ordine ad certitudinem scientiae, cognitionem universalium praeponat cognitioni singularem et cognitionem intellectualem sensili; nec non et effert distinctionem faciendam inter viam acquisitionis scientiae, quae non de se substat certitudini, et viam resolutionis eiusdem, in qua proprie demonstratio perficitur et certitudo acquisita invenitur.

360. **Probatur 1^a pars.** 1° Ad hoc ut aliqua propositio vere dici possit esse per se principium demonstrationis, debet

(1) Cf. Ioannem a S. Thoma, *Logica*, P. II, q. XXIV, a. 4.

per se continere virtualiter conclusionem. Atqui omnis et sola propositio universalis immediate nota continet per se virtualiter conclusionem. Si enim nec sit immediate nota, iam patet quod excludenda est ab hac virtualitate; secus enim vel admittitur processus in infinitum vel circulus vitiosus, quorum utrumque repugnat. At posito etiam quod sit immediate nota; nondum sequitur, quod ipsa, inquantum talis valeat esse principium demonstrationis, quia virtualiter continens conclusionem. Nam, licet propositio particularis praerequiratur ad conclusionem particularem; non tamen per se ut conferens vim aliquam illativam, sed solum ut determinans applicationem ad casum particularem. Siquidem nec a parte ad partem valet illatio; nec per se a partibus ad totum, nisi iam partes omnes sub aliquo toto per propositionem aliquam universalem, comprehensae fuerint. Quod confirmatur ex usu quem sequi solemus in inductionibus, apponendi post quorundam singularium enumerationem, illas formulas: «et haec sunt omnia», vel «et sic de reliquis». Ergo particularis nunquam per se continet virtualiter conclusionem. Quod autem propositio universalis immediate nota illam per se contineat: id primo sequitur per exclusionem; deinde vero quia a toto universali ad partem subiectivam ipsius valet evidenter illatio. Ergo omnis et sola propositio universalis immediate nota verificat per se rationem principii demonstrationis.

2° Sicut se habet subiectum scientiae ad principia quae in eo virtualiter continentur, ita et principia ad conclusiones. Atqui subiectum scientiae se habet ad principia ut totum aliquod universale. Ergo similiter et principia. Et ideo S. Th. in I p. q. CXVII a. 1: «Inest... unicuique homini quoddam principium scientiae, scilicet lumen intellectus agentis, per quod cognoscuntur statim a principio naturaliter quaedam universalis principia omnium scientiarum. Cum autem aliquis huiusmodi universalis principia applicat ad aliqua particularia, quorum memoriam et experimentum per sensum accipit, per inventionem propriam acquirit scientiam eorum quae nesciebat, ex notis ad ignota procedens».

361. 2^a et 3^a pars probantur ex 1^a, seu ex argumentis 1^{ae}.

Nam principia demonstrationis quae nullatenus indigent certificari per aliud, dici debent per se primo principia, illa vero quae aliquatenus indigent per aliud certificari, secundo; et quae propositiones principia per se non sunt, sed aliquomodo concurrunt tamen efficienter ad conclusionem: solum per accidens seu per reductionem ad aliquam universalem, dici poterunt principia. Atqui haec omnia ordinate verificantur 1° de propositionibus universalibus immediate notis per analysim et sic per se notis: 2° de universalibus quodammodo immediate notis per synthesim et quae tamen aliquatenus indigent certificari per inductionem; 3° de syntheticis particularibus vel singularibus, sive subsumptis in syllogismo, sive etiam praecognitis ad inductionem. Ergo ratio principii demonstrationis descendere dicenda est gradatim ad has propositiones, sicut in thesi asseritur.

362. COROLLARIUM. — Ergo principia omnia demonstrationis iure dicuntur esse ex necessariis, saltem hypotheticae; quatenus id quod ipsa dicunt, supposito quod sit, non potest aliter se habere.

Primo quidem id patet ex certitudine qua ipsa gaudent et quam nata sunt causare. Certitudo enim est de iis quae aliter se habere non possunt. Deinde vero, quia omnis propositio universalis utpote abstrahens ab omni conditione loci et temporis et ab omni propria rerum singularium mutabilitate: hoc ipso negativam quamdam necessitatem referre dici debet.

363. Obiiciunt: 1° Syllogismus expository adeo evidenter concludit ut rem videatur ponere sub oculos. Syllogismus autem expository procedit ex singularibus, et non ex universalibus. Ergo ratio principii conclusionis vel demonstrationis non competit primo et per se propositionibus universalibus.

R. Dist. Ma: Vere concludit **c.**, concludit adeo evidenter ut rem videatur ponere sub oculos **subd.:** in rebus quae transeunt imaginationem, praesertim sit fiat syllogismus extra 3^{am} figuram, **n.**; in rebus imaginabilibus et praesertim in 3^a figura, **c.**, vel transeat. Et **dist. mi.:** procedit ex singularibus quae habeant pro termino medio aliquid quod a nobis cognoscatur esse unum re et ratione mediate dependenter ab aliqui-

bus universalioribus cognitionibus *c.*; quod cognoscatur immediate **subd.** ita ut faciat praemissas vere certiores conclusione *n.* aequae certas, transeat. Porro, quod in iis quae imaginationem transcendunt, syllogismus expository, praesertim si proponatur extra 3^{am} figuram, non adeo evidenter concludat ut ab eo desumi debeat vis demonstrativa: *sciunt* bene theologi, quando volunt ostendere quod principium identitatis comparatae « quae sunt eadem uni tertio sunt eadem inter se », non infringitur in mysterio Trinitatis. Idque confirmatur etiam ex eo quod syllogismus expository, ut solet proponi in 3^a figura et petit conclusionem particularem: non est imperitis in arte syllogistica tam obviis. Sicut si dicatur « Socrates est philosophus; Socrates est graecus; ergo *aliquis* graecus est philosophus ». Vel: « Hoc est corpus; hoc cadit: ergo *aliquod* corpus cadit ». Eo vel magis quod illa conclusio particularis reduci potest ad modalem de possibili; et cognitio praecedens singularium, saepe, non tam est pertinens ad ipsum iudicium intellectus, quam ad simplicem apprehensionem, consequentem cognitionem sensitivam, et ordinatam ad novos conceptus componendos, vel ad aliquod iudicium probabile fundandum, quod conducat ad certitudinem inductione acquirenda (1). Ceterum in inductione, praecedens cognitio singularium, nunquam est vere *certior* conclusione iam certa.

2° Teste ipso S. Thoma ex Aristotele in l. c. « sunt quaedam principia ex quibus syllogismus procedit quae non certificantur per syllogismum: alioquin procederetur in infinitum in principiis syllogismorum, quod est impossibile... Sic ergo relinquatur quod principium syllogismi sit inductio ». Atqui inductio rursus est ex particularibus. Ergo propositiones particulares dici potius debent per se principia demonstrationis.

R. C. Antec., et dist. consequens: Principium syllogismi est inductio, late dicta, vel *abstractiva*, prout est processus aliquis inductivus stabilium conceptuum universalium essentiae vel naturae rerum, unde postea exurgunt principia universalialia, *c.*, est inductio stricte dicta vel *argumentativa*, prout

(1) Cf. S. Thom. in VI Ethicorum l. 3^a.

est processus inductivus ipsius principii universalis ex iudiciis particularibus praecognitis, **subd.**: semper pro omni genere syllogismi **n.**; aliquando, nempe in syllogismis pertinentibus ad philosophiam naturalem, quae est de ente mobili, **c.** Et **dist. mi. subs.**: inductio late dicta **n.**, vel transmittit: inductio stricte dicta, **subd.**; est ex particularibus aequae certis ac ipsum principium **c.**: certioribus, saltem ad intellectum, **n.** Et ideo « determinati habitus quibus cognoscuntur principia scientiarum et artium, neque sunt nobis naturaliter insiti, sed acquiruntur ex praeeistente conditione, neque originem habent ex habitibus certioribus, sed originem habent ex sensibus et ex cognitione sensibili » (1). Quae cognitio particularium non est exactior neque certior cognitione principiorum, nisi forte ad sensum. Nec tamen inde sequitur quod propositiones universales syntheticae sint immediate notae ex ipsa consideratione subiecti et praedicati, sicut analyticae: in syntheticis enim debet subiectum et praedicatum considerari cum suis etiam relationibus ad extra non absolute necessariis, quod non contingit in analyticis.

3° Immediata cognitio est in indivisibili. Si ergo propositiones quaedam universales sint immediate notae; erunt immediate notae aequae ac analyticae, vel demonstrabuntur ex particularibus tamquam ex notioribus.

R. Dist. Antec.: Immediata cognitio est in indivisibili, quatenus excludit medium cuiuscumque formalis demonstrationis saltem eiusdem ordinis, **c.**; quatenus excludat etiam medium alicuius demonstrationis virtualis vel quiescentis in anima, et quidem superioris ordinis, **n.** Et pariter **dist.** consequens. Iam diximus quod inductio, prout est aliquid demonstrans in termino, reducit ad syllogismum, quo probatur maius extremum per minus extremum de ipso medio. Sed, sicut iste syllogismus non praecessit formaliter; ita nec formaliter continetur, utcumque solum resolutive, in termino; sed solum virtualiter, seu, iuxta Scotum (2), per aliquam generalem propositionem quiescentem in anima.

(1) Sylvester Maurus in II Post. Anal. c. XI.

(2) In I Sent. Dist. III, q. IV, a. 9.

4° Potest res aliqua particularis esse causa universalis plurium effectum: sicut Deus est causa universalissima omnium. Sed illa potest a nobis cognosci per propositionem particularem; et sic aliqua particularis erit per se principium plurium conclusionum etiam universalium.

R. C. Ma. Et dist. mi.: potest illa res cognosci a nobis dependenter ab aliquo principio universali praecognito **c.**; independenter, **n.**, saltem quatenus est causa universalis.

Et sic manet quod, sicut primi conceptus nostri sunt universales: ita et prima iudicia, illa saltem ex quibus tamquam ex principiis valeant alia certificari.

364. Inter propositiones universales immediate notas quibus primo et per se competit ratio principii, primatum tenet principium contradictionis. Et ideo specialem considerationem a logico meretur.

THESIS XXIII. — Principiorum omnium primum est principium contradictionis: non potest idem simul esse et non esse. Non quasi ipsum, utcumque simul cum aliquo quod immediate sub ipso sumatur, sufficiat inferre aliquam vere novam cognitionem; sed quia necesse est ipsum supponi in omnibus et omnia resolveri in ipsum sicut modos ipsius.

Praenotiones de principio contradictionis. Communissima principii contradictionis forma est ea quae proponitur in thesi, ex Aristotele in III Metaph. c. III, vel, apud S. Thom., in II Metaph. l. 6^a. Et dicit quod non possit stare simul in eodem, secundum idem, esse et non esse: sive hoc esse respiciat actualem rei existentiam sive solam possibilitatem, sive esse reale, sive etiam solum esse logicum. Quapropter et exponi solet ita, ut contradictionem asserat impossibilem; ad contradictionem autem requirat affirmationem et negationem eiusdem de eodem simul secundum idem. Attamen minime est putandum quod illa impossibilitas reducat principium ad propositionem vere modalem, vel distincte arguat conceptum potentiae quae primo cum actu dividit ens. Se habet enim ut modalitas, quae, non secus ac necessitas, subintelligitur in omni eo quod *per se* de alio praedicatur affirmando vel

negando. Et similiter particula *simul*, quae reperitur in principio contradictionis, minime postulat coarctari ad rationem temporis; sed solum significat generatim *compositionem* seu unionem quamdam duorum. Quae compositio vel unio subintelligitur et ipsa in omni iudicio, quod est compositio duorum ut unum existentium. Ex quo concluditur quod in principio contradictionis proprie non includuntur nisi duo conceptus, *ens* et *non ens*, vel, *ens* et *entis distinctio*: qui sunt conceptus transcendentes omne genus. Et sic principium restat universalissimum et simplicissimum, quasi dicens: *quod est non non est*; et sic excludens unionem contradictoriorum.

365. Principium exclusi medii. Quod principium contradictionis dicit in forma propositionis negativae et coniunctivae; idem, in forma disiunctivae, dicit principium exclusi medii: quodlibet *aut est aut non est*. Et sic appellatur, quia in tota latitudine entis communissimi excludit possibilitatem alicuius medii inter esse et non esse. De quo principio Tullius, in II Academ. pr. c. XXIX., haec habet: « Fundamentum dialecticae est, quidquid enuntietur (id autem appellant quod est quasi effatum), aut verum esse aut falsum »; et illud, in c. XXXII, reducit ad hanc disiunctivam « aut etiam aut non » (1). Sed ex iis quae ibi et alibi disputat, satis apparet quod non ita insistit formae disiunctivae, ut hanc praeferat alteri in qua potius negatur possibilitas coniungendi simul esse et non esse. Nos autem hanc alteram potius eligimus, cum omnibus Scholasticis: quia videtur magis consona intellectui nostro cuius iudicium fit semper compositione quadam simul et divisione; et etiam quia suadetur a facilitate quam praebet explicandi ultimatim iudicium verum ex eo quod aliquid ponat absque ulla contradictione, falsum autem ex eo quod contradictionem aliquam implicet.

366. Principium identitatis. Apud recentiores non Scholasticos, magis considerari solet ut primum principium, illud quod vocant *identitatis*: nempe absolutae, et non, proprie loquendo, identitatis comparatae; de quo sermo est in syllogismis,

(1) cf. etiam I. Tuscul. Disput., c. VII.

Et sic effetur: *quod est est*; seu: quod est aliquid, est illud ipsum quod ipsum est. Quod quidem effatum verissimum est; sed, quamvis videatur praecedere communem formam principii contradictionis, sicut affirmativa propositio, negativam; revera tamen, nisi redeat ad eandem formam, nec videtur dici posse iudicium et exprimere aliquam veritatem. Veritas enim non est nisi in iudicio, et iudicium ab intellectu nostro non habetur nisi per compositionem et divisionem conceptuum. Quod si quis dicat quod, in principio identitatis, praedicatum *est* accipiatur cum quadam necessitate ac stabilitate, quae non invenitur explicite in subiecto *quod est*; iam revertimur ad principium contradictionis. Hoc enim perinde est ac dicere, quod intellectus, iudicando, videt aliquid sic esse ut *aliter* esse non possit.

367. Principium rationis sufficientis. Connexionem quamdam immediatam cum principio contradictionis vel identitatis habet principium quod dicitur rationis sufficientis: « quidquid est rationem sui sufficientem habet ». Scilicet: quidquid quomodocumque supponatur esse, implicat aliquam rationem intelligibilem, qua posita, ipsum intelligitur esse omne et solum id quod est, et non quodlibet aliud; quin tamen oporteat quod illa ratio intelligibilis, qualis in particulari sit, a nobis cognoscatur. Quoniam autem ea ratio potest respicere omne ens, et esse sive intrinseca sive extrinseca, sive etiam partim intrinseca et partim extrinseca: patet quod et hoc principium est universalissimum, et immediate fluens a principio contradictionis vel identitatis. Nec debet ipsum confundi cum principio causalitatis « omnis effectus postulat causam »; neque etiam cum **principio finalitatis** « omne ens est propter aliquem finem ». Etsi hoc ultimum videtur posse accipi ut convertibile, sub alia formalitate, cum principio rationis sufficientis. Unde et videtur quod non inepte dici posset: principium contradictionis, vel exclusi medii, vel identitatis, respicere ens simpliciter; principium autem rationis sufficientis, ens verum; et principium finalitatis, ens bonum. At semper primatus restat principio contradictionis.

368. **Determinatio quaestionis.** Iamvero asserimus in thesi quod principium contradictionis non solum est absolute primum principium in se, utpote omnium notissimum et certissimum; sed etiam relative ad demonstrationem. Hoc autem, non quasi ipsum sufficiat, nec solum quasi sit praerequisita tantum conditio; sed etiam quia est causa demonstrationum omnium, pro quanto principia omnia demonstrationum non sunt extraneae naturae respectu principii contradictionis, sed modi ipsius. Iam vidimus, contra scepticos, quo sensu absolutam veritatem principii contradictionis negaverit Heraclitus et Protagoras, et inter recentiores, Hegel. Quoad alterum, de vi illativa principii contradictionis: nemo videtur illud admisisse ut ex se solo sufficiens ad aliquam veram demonstrationem conficiendam absque aliis principiis; sed plures negaverunt vel hoc posse una cum aliis principiis magis determinatis: sicut sceptici omnis aetatis. Atque in hunc profecto sensum Tullius dici debet obiecisse Academicis(1) necessitatem quam, ex principio exclusi medii vel contradictionis, habet hoc v. g. argumentum: « Si lucet, lucet; lucet autem, lucet igitur »; vel hoc aliud: « Si mentiris, mentiris; mentiris autem; mentiris igitur » (2).

Quare possumus duas partes in thesi distinguere. Unam: de principii contradictionis primatu in sensu absoluto, quatenus ipsum non sit ullo modo ex aliis. Alteram, de primatu in sensu relativo ad principiata seu ad demonstrationes: quatenus omnia alia sint quodammodo ex ipso.

369. **Probatur 1^a pars**, cum S. Thoma ex Aristotele in IV Metaph l. 6^a. Nam principium illud quod est omnium notissimum et certissimum, non procedens ex aliqua suppositione nec acquisitum per aliquam demonstrationis vel declarationis speciem: dici debet omnium principiorum primum saltem in sensu absoluto. Sic autem se habet principium demonstrationis: ut patet ipsum consideranti in sua obvia generalitate principii: « Igitur ipsum est naturaliter principium et dignitas omnium dignitatum ».

(1) In II Academ. pr., c. XXX.

(2) Cf. Pallavicino, Del Bene, L. II, c. XXX.

2^a pars. Principium illud in quod omnes demonstrationes reducunt suas propositiones, dici debet omnium primum etiam in sensu relativo ad principjata. Sic autem se habet principium contradictionis. « Nam omnes demonstrationes reducunt suas propositiones in hanc propositionem, sicut in ultimam omnibus communem: nulla est enim alia communior ea propositione quae est circum ipsum esse, quum nihil communius sit ente ». S. Thom. ibidem. Atqui rursus non potest hoc intelligi de sola necessaria conditione: principium enim contradictionis non est aliquid estraneae naturae ulli principio vel propositioni; sicut et ens rebus omnibus. Neque tamen est de se solo sufficiens, etsi alicui, sub ipso sumpto, immediate applicatum, ad aliquid vere demonstrandum. Nulla enim demonstratio fit ex extraneis vel communibus, nisi haec prius fiant propria rei de qua agitur. Ergo superest quod principium contradictionis dicatur primatum tenere supra omnia alia principia: quatenus haec in ipso formaliter implicite contineantur sicut modi ipsius.

370. Sed dices: 1° Non potest vocari principium demonstrationis illud ex quo nihil novi demonstrari possit, nisi aliquo alio principio illud compleatur. Sed ita se habet principium contradictionis.

R. Dist. Ma.: Si principium illud aliquo alio compleri deberet per modum compositionis **c.**; si solum per modum expressioris conceptus eiusdem realitatis **n.** Et **contradist. mi.** Sicut enim ens est analogum et non contrahitur per proprie dictas differentias sed per **modos** essendi; ita similiter et principium contradictionis. Quod autem asserit Pallavicinus in l. c., quod principium contradictionis, et alia huiusmodi generalissima principia, potius quam cretae ex qua, velut statucae, demonstrationes conficiantur, comparari debeant aëri omnia subtilitate sua permeanti: videtur ex toto contextu posse admitti, si tamen aër accipiat non ut aliquid omnino extrinsecum cretae, sed ut aliquid ipsam statuarum conficiendarum cretam intrinsece actuans ac transcendentaliter, tota entitate sua, pervadens.

2° Non potest esse primum principium propositio quaedam negativa; qualis est principium contradictionis.

R. Dist. Ma.: Propositio negativa tum quoad modum significandi tum quoad rem significatam **c.**: positiva quoad rem significatam et negativa quoad modum significandi **subd.**: si modus iste significandi esset negativus in omnibus vel initium sumeret ab aliquo negativo **c.**, sed **n.** suppositum possibilitatis huius rei; si modus iste significandi incipiat omnino ab aliquo positivo **n.** Et **Contradist. mi.** Conceptus enim subiecti, a quo fit initium cognitionis, *quod est*, est omnino positivum. Et quamvis conceptus praedicati per se sit negativus sicut non entis: tamen, quia negatio refertur ad ipsum subiectum per aliam negationem, ideo tota propositio dici debet quoad rem significatam omnino positiva, non minus quam alia *quod est est*. Ceterum non est mirum quod intellectus noster incipiens apprehendere aliquid positivum, et postmodum apprehendens distinctionem eius vel negationem ab alio: in primo iudicio quod format, aliquid quodammodo retineat de affirmatione et negatione. Eo fere modo quo etiam conceptus unius, quod est ens indivisum, rem positivam exprimit modo negativo.

371. Scholion. De primis veritatibus. Quaerendum hic venit: utrum, praeter primum principium, sint alia quaedam prima indemonstrabilia, ad omnem demonstrationem praesupponenda. De qua quidem quaestione satis plura disserit Tongiorgi (1); eiusque solutionem iam vulgo receptam, et nos recipimus, cum aliqua tamen declaratione quae videtur opportune addenda. Dicit enim in l. c., quod « Primitivae veritates, quas ante omnem philosophicam inquisitionem fundamenti loco supponere necesse est, sunt tantummodo tres; videlicet 1° *Factum primum*, quod est existentia propria; 2° *Principium primum*, quod est contradictionis principium: « idem non potest simul esse et non esse »; 3° *Conditio prima*, nempe rationis aptitudo ad veritatem assequendam ». « Cum igitur [ait postea] tria sint, quae ad omnem certitudinem, evidentiae ope gignendam, concurrunt; singula tamen, in eo quod in hunc effectum concurrunt, sunt plane a ceteris omnibus et ab invicem independentia ». Porro haec quae dicuntur, veritate non

(1) Logica, P. II, L. I, c. III, a. IV; et L. III, c. I, a. VI,

carent. Verum est enim quod unumquodque ex illis tribus requiritur ad actum certitudinis, et aliquid confert in ipsum, de suo, independenter ab alio. Verum est etiam quod unum ex illis, nempe principium contradictionis, absolute praerequiritur quod cognoscatur, ante omnem inquisitionem vel demonstrationem, ad hoc ut haberi possit aliqua certitudo. Sed quid inde? Potest enim aliquid esse *praerequisitum* ad aliquid aliud, pertinens ad ordinem cognitionis in actu, vel esse ab alio *independens*: *in esse* quidem seu *in esse rei*, vel in ordine ontologico; sed non *in cognosci* seu in esse scibilis vel in ordine logico. Et ulterius, quoad ipsum cognosci, distinguenda est alicuius cognitio in actu vel explicita, et cognitio in virtute vel implicita. Iamvero haec omnia videntur applicationem habere in casu de quo agimus. « Non enim oportet quod quidquid intellectus intelligendo habet, intelligendo intelligat: quia non semper reflectitur supra seipsum » (1). Quamvis igitur hoc quod dicitur factum primum vel conditio prima, dici quodammodo valeant primae quaedam veritates necessariae et ab invicem independentes in ordine ontologico, relative ad initium scientiae nostrae: at non ideo etiam in ordine logico, nisi virtualiter vel implicite.

Neque enim obiici potest quod agitur hic de initio certitudinis philosophicae. Siquidem, ut vidimus antea sub n. 276, distinctio inter certitudinem vulgarem et scientificam vel philosophicam, non tam repetenda est ex ordine acquisitionis scientiae, quam ex ordine resolutionis. In quo quidem ordine, utique attingit simul mens etiam principia dum adhaeret conclusionibus, et conclusiones ideo recipit ut certas quia resolvit in principia; sed etiam tunc, principia ista non aliter sistuntur menti quam sicut per naturalem viam acquisitionis prae-habita faerunt. Quoniam igitur primum principium non debuit in via acquisitionis prae-haberi simul cum cognitione primi facti et primae conditionis; nec simul debet haberi in via resolutionis, ad certitudinem ullam philosophicam constituendam.

372. Quare in ordine cognitionis et scientiae, manet adhuc primatus principio contradictionis. Atque, intra hunc ipsum

(1) S. Thom. in q. I de Ver., a. 5 ad 5um,

ordinem primarum veritatum a nobis cognoscibilium, videtur potius duplex distinguenda classis. Dici enim potest esse prima tum **veritas principiorum** universalium, seu proprie per se nota, ad intellectum, quae est semper de aliquo subiecto universali et necessario; tum etiam **veritas factorum** particularium, seu improprie per se nota, ad sensum, et quae est semper de aliquo subiecto particulari et contingenti, quod non proprie scitur, sed solum per experientiam quodammodo cognoscitur. Rursus autem haec veritas factorum particularium vel se habet ut *applicatio* quaedam principiorum universalium ad particularia: et sic manifestum est quod manet sub principiis, ut pars sub toto; vel se habet ut *praeparatio* quaedam ad principia universalia statuenda, sicut contingit in inductione principiorum scientiae naturalis: et sic etiam, nec praevalet veritati principiorum, nec habet per se aliquid independentem ab illa, nisi omnino per accidens. ad sensum.

Cf. Aristotelem in I Post. Anal c. XVIII.

373. Superest aliquid saltem innuere de communi origine principiorum omnium in intellectu nostro. Et dicimus in intellectu nostro: cognitio enim principiorum, sicut et ipsa demonstratio vel ratiocinatio, non invenitur in nostro intellectu per se quia intellectus est, sed quia est ratio participans de intellectu. Dicimus autem in *intellectu* seu ex parte intellectus: non quasi negemus originem principiorum ex parte ipsarum rerum vel ab ea praescindamus; sed quia, eam in sensu obvio supponentes, videtur hic utilior consideratio originis eorundem ex parte intellectus nostri, ad quem proprie pertinet formatio propositionum omnium.

THESIS XXIV. — **Communis omnium principiorum origo ex parte intellectus nostri, est simul vis intellectiva qua valet necessitatem sui obiecti videre, et vis abstractiva qua indiget obiectum suum universale prius absolvere a conditionibus materialibus rerum sensibilibus singularium.**

Loquimur de principiis proprie dictis, qualia sunt propositiones omnes *universales* immediate notae, sive analyticae sive syntheticae; sed nihil vetat quominus per quamdam reductionem possit sub thesi comprehendi omnis propositio immediate

nota, etiam particularis. De his autem omnibus principiis asserimus quod quantum est ex parte intellectus, originem ducunt simul ex eo quod est perfectionis in intellectu nostro, et ex eo quod est imperfectionis. Et ad perfectionem pertinet, quod valeat intelligere ac veluti penetrare necessitatem sui obiecti, vel partes obiecti sui intine nectere, ita ut non solum cognoscat illud esse, sed etiam, aliter esse non posse. Ad imperfectionem vero intellectus nostri pertinet, quod antequam eam necessitatem videat per iudicium, indigeat absolvere, per simplicem apprehensionem, obiectum suum a notis individuantibus rerum sensibilibus; sicque habere in mente conceptus universales, cum quibus, pro intellectu nostro, est convertibiliter connexa necessitas obiectiva omnis certitudinis.

374. Et **probatur** breviter thesis. Quia illa dicenda est communis origo principiorum omnium ex parte intellectus nostri, ex qua provenit necessitas et universalitas cognitionis principiorum. Haec enim duo proprie pertinent ad principia, ut cadunt in intellectum. Atqui necessitas cognitionis principiorum, provenit ex ipsa natura intellectus, secundum quod intellectus, prout a sensu distinguitur, habet attingere ipsam quidditatem entis, quod dum est non potest non esse. Universalitas autem cognitionis principiorum, provenit ex hoc quod omnis nostra cognitio initium sumit a sensu: secundum quod ipsa res sensibilis agit in intellectum, agendo per prius in sensum, ratione formae suae, et non ratione materiae quae sola est principium numericae multiplicationis. Et hoc est: ex quadam vi abstractiva intellectus nostri. Unde S. Thomas, in q. II de Ver. a. 5: «Intellectus noster, cum hoc quod est separatus a materia, habet cognitionem acceptam a rebus; ideo nec naturaliter recipit, nec similitudo materiae esse potest: et propter hoc singularia [directe] non cognoscit».

375. COROLLARIUM. — **Ergo aliqualis inductio praerequiritur ab omnibus principiis; sed inductio proprie dicta, nempe argumentativa, solum a principiis syntheticis. Et quidem ita, ut actualis cognitio etiam istorum, pertineat ad habitum qui dicitur intellectus principiorum.**

Ratio 1^a est: quia ante omnia principia requiritur inductio in intellectu duorum saltem conceptuum universalium,

per duas simplices apprehensiones, distinctas inter se et a subsequenti iudicio, et habitas a praecedenti cognitione sensitiva singularium per abstractionem. Totus autem iste processus dici aliquammodo potest inductio quaedam quasi inductio abstractiva: ut colligitur ex pluribus locis iam citatis ipsius Aristotelis.

Ratio 2^a: quia inductio proprie dicta, nempe argumentativa per plura distincta iudicia de singularibus, tunc requiritur cum agitur de rebus mobilibus, quae agunt et patiuntur ad invicem transeunter; et in quibus proinde non est sufficiens motivum assensus essentia vel natura subiecti et praedicati absolute considerata, sed necessaria est etiam consideratio naturae in concreto et relative ad complexum extrinsecum agentium naturalium. Atqui non omnia principia, sed solum synthetica, versantur circa res huiusmodi, vel expostulant motivum assensus extrinsecum. Ergo et proprie inductio praerequitur solum ad principia synthetica.

Ratio 3^a: quia ipsa actualis cognitio principiorum, etiam syntheticorum, nec pertinet ad habitum ratiocinandi, prout ratio dicit motum ad ulteriorem terminum: sic enim non cognoscuntur nisi praemissae in via acquisitionis scientiae; nec pertinet ad habitum demonstrativum: quia, etsi cognitio principiorum syntheticorum inducatur in intellectu ex praecognitis singularibus, non tamen ex praecognitis certioribus, et ideo nec proprie habetur per formalem demonstrationem. Ergo restat quod dicatur pertinere ad habitum qui generatim dicitur intellectus principiorum.

Haec de causa, nomen intellectus adhiberi solet, non solum ad significandam virtutem intellectualem qua sunt nobis naturaliter cognita principia universalia; sed etiam « quendam rectam aestimationem alicuius extremi principii, quod accipitur ut per se notum, sicut et prima demonstrationum principia intelligere dicimur »: « id est *alicuius primi singularis...*, in quantum est alicuius principii » (1).

376. Sed **obiicies**: 1° Intellectus dicitur ab interlegere, quod est inter aliqua legere, seu colligere, in ordine ad com-

(1) S. Thom. in II II^{ae}, q. XLIX, a. 2; et in VI Ethic., l. 5^a.

positionem. Ergo natura cognitionis eius manebit semper discursiva et compositiva, et in hunc sensum abstractiva.

R. Dist. Antec. : Si origo nominis spectetur **c.** vel **transmitto** ; si usus nominis, **subd.** : ita ut excludatur immobilis actio videndi per cognitionem **n.** ; ita ut non excludatur, sed includatur potius et extollatur in toto illo processu, **c.** In toto enim illo processu legendi. praesupponitur visio quaedam intimior ad seligenda et colligenda ea quae quis quaerit. Et **dist.** etiam **consequens** : Natura cognitionis intellectus manebit semper discursiva et compositiva, cum exclusione immobilis actionis videndi **n.** ; absque hac exclusione, sed potius cum inclusione, **subd.** : in processu qui adsit ratiocinii, **c.** in ipso formali actu cognitionis principiorum **n.**, vel **adhuc dist.** : manet compositiva per diversa iudicia **n.** ; per diversos conceptus **c.** Res iam fuit explicata.

2° Non potest origo principiorum repeti ex aliquo quod argueret cognitionem non correspondentem rebus. Hoc autem faceret abstractio. Ergo non potest repeti ex abstractione.

R. Dist. Ma. : Non potest repeti ex aliquo quod argueret cognitionem non correspondentem rebus, tum quoad modum quo aliquid concipitur vel cognoscitur, tum etiam quoad id quod cognoscitur, **c.** ; solum quoad modum quo cognoscitur et non quoad id quod cognoscitur, **n.** **Contradist. mi.** Et **dist.** etiam **consequens** : Non potest repeti ex sola abstractione disiuncta a vi intellectiva **c.** ; coniuncta cum vi intellectiva, ita ut ab abstractione proprie derivetur universalitas cognitionis principiorum et a vi intellectiva cognitio necessitatis, **n.** Utique hoc est verum, quod intellectus qui principiis indiget ad res cognoscendas, non est perfectissimus.

ARTICULUS SECUNDUS.

De principiis analyticis et syntheticis.

377. Esse apud nos in usu principia quaedam demonstrationis quae vocantur analytica, et quaedam alia, quae synthetica : negatur a nemine, qui vel leviter cognoscat diversarum scientiarum indolem, et praesertim Metaphysicae vel Mathe-

maticae et Physicae. Oportet nunc inquirere, utrum et quo sensu ea divisio sit recipienda: et quem valorem habeant illa principia in re extra animam.

THESIS XXV. — Recte ex motivo assensus intrinseco vel extrinseco soli terminorum considerationi, dividuntur principia in analytica et synthetica. Nec sunt admittenda iudicia synthetica a priori quae Kantius invexit.

Divisio principiorum apud Scholasticos. Non consueverunt veteres Scholastici, Aristotelem secuti, appellare analytica vel synthetica ipsa iudicia: sed potius ipsum rationis processum videntur appellasse analyticum seu resolutivum, et syntheticum seu acquisitivum vel generatim inductivum. Postea vero factum est ut etiam principia ex quibus demonstratio procedit, vel ad quae inductio terminatur, vocarentur analytica et synthetica. Et ideo iam tribui solet hoc nomen, tum generatim iudiciis, tum speciatim principiis, quae supra iudicia addunt universalitatem et immediationem cognitionis. Sunt igitur principia analytica, iudicia universalia immediate nota quae proferuntur ex motivo assensus intrinseco soli considerationi terminorum; synthetica autem, quae proferuntur ex motivo extrinseco. Sic v. g. sunt analytica ista: « Non potest idem simul esse et non esse »; « Totum est maius qualibet sua parte »; « Omnis effectus postulat causam »; « $7 + 5 = 12$ », etc. Et synthetica ista alia: « Omne corpus cadit »; « Terra motu diurno se rotat circa suum axem », vel « motu annuo revolvitur circa solem ».

Porro in principiis analyticis, termini accipiendi sunt non solum absolute, seu secundum propriam cuiusque rationem; sed etiam relative ad munus quod exercent in propositione, in ratione subiecti et praedicati. Et quoniam contingere potest quod praedicatum non contineatur in subiecto absolute sumptum, sed contineatur sumptum relative ad ipsum: hinc est quod dici solet sufficere ad principium analyticum continentiam praedicati in subiecto virtualem, sicut v. g. causae in effectu; et non requiri formalem, sicut v. g. animalis rationalis in homine. Hinc etiam est quod principia huiusmodi melius et generalius appellentur analytica ex motivo assensus intrinseco.

Dum e contra, in principiis syntheticis, motivum assensus est extrinsecum soli considerationi terminorum, atque in hunc sensum praedicatum ne quidem virtualiter continetur in subiecto. Termini enim accipi possunt *relative ad invicem*, quin accipiantur etiam *relative ad externas causas* cum quibus forte contingat eos necessario connecti; et possunt accipi cum utroque relationis modo. Ex quo sequitur quod motivum assensus esse potest extrinsecum solis terminis, quamvis *relative ad invicem* sumptis; et non *toti* enunciabili, seu terminis sumptis *relative etiam ad extrinsecum causarum complexum* cum quo concrete connectantur. Et inde provenit quod iudicia et principia synthetica ita sint ex motivo extrinseco, ut hoc motivum esse possit sive *experientiae et per inductionem*, sive *auctoritatis*. Horum autem motivorum, primum adhuc stat cum aliqua evidentia intrinseca et veritatis; alterum vero non recipit per se nisi evidentiam extrinsecam et credibilitatis. Nos, ut patet, simul cum principiis analyticis omnibus, considerare potius hic debemus principia synthetica ex motivo experientiae et inductionis.

Cf. quae alibi explicata fuerunt quoad certitudinem metaphysicam vel absolutam, et quoad hypotheticam, quae sub se complectitur physicam et moralem. Etsi enim non recipiuntur hae certitudines cum principiis; tamen principia omnia analytica sunt per se metaphysice certa, et principia synthetica non sunt per se nisi physice vel moraliter certa, et solum per reductionem certa metaphysice.

378. Cognitio a priori et a posteriori, pura et empirica, iuxta Kantium. « Nomine cognitionum *a priori* [ait ipse Kantius (1)] intelligimus illas quae locum habent *independenter* non solum ab hac vel illa sed *ab omni* et qualibet absolute *experientia*. Ut contrarias huiusmodi cognitionibus respiciemus illas quae solum possibiles sunt *a posteriori*, hoc est *mediante experientia*. Illae autem ex cognitionibus *a priori*, quibus nihil prorsus admiscetur empirici, dicuntur *purae* [quasi simpliciter *a priori*]: et sic v. g. propositio quod omnis mutatio propriam habet causam, est propositio *a priori*: non tamen

(1) Introductio ad Criticam Rationis purae, n. I.

pura: eo quod conceptus mutationis non potest nisi ab experientia deduci » Secus, si saltem secundum quid ab experientia, dicuntur *empiricae*.

Porro, ex l. c., n. II, « opus est criterio ad recte distinguendam cognitionem puram ab empirica... Universalitas quam suis iudiciis imprimit experientia nunquam est absoluta et rigorosa sed solum supposita et relativa (per inductionem): et proprie indicat seu exprimit: haec vel illa regula, quantum hucusque comperimus, invenitur absque exceptione. Quod si iudicium quod consideras consideratur ut absolute universale ita ut ne minimam quidem admittat exceptionem, tunc ipsum non provenit ab experientia et vim habet alicuius omnino praeconcepi... Igitur *necessitas et universalitas* sunt segura indicia cognitionis a priori: suntque ita ad invicem striete coniuncta quod una nequeat ab altera disiungi ».

Iudicia analytica et synthetica (1). « In omnibus iudiciis in quibus cogitatur in mente relatio alicuius subiecti cum praedicato..., praedicta relatio duobus modis possibilis est. Aut enim praedicatum B pertinet ad subiectum A sicut aliquid quod iam continetur in conceptu ipsius A, etsi modo obscuro et non evidenti; aut B, etsi unitum et coniunctum cum conceptu A, est tamen *omnino extra conceptum eiusdem*. In 1° casu voco iudicium analyticum, et in 2° syntheticum. Iudicia ergo analytica... dicimus illa in quibus, in una eademque re (per identitatem), concipimus coniunctum cum subiecto, quidquid ipsi attribuitur; illa vero in quibus talis combinatio cogitatur, absque identitate, dicenda erunt synthetica. Possent etiam vocari, prima, iudicia declarativa; et alia, amplificativa... Et sic cum dico quod omnia corpora sint extensa, profero iudicium analyticum... E contra, cum dico quod omnia corpora sunt gravia ». Unde et « iudicia mathematica sunt omnia synthetica ».

Iudicia synthetica a priori. Sequitur ex dictis quod, ad mentem Kantii, nec iudicium analyticum necessario includit cognitionem a priori; nec syntheticum, excludit. Sed pos-

(1) In l. c. n. IV.

sunt esse, et sunt, iudicia synthetica a priori. Haec sunt illa in quibus conceptus praedicati non continetur per identitatem in conceptu subiecti, et quae proferuntur independenter ab omni experientia. Vel etiam: sunt illa iudicia in quibus conceptus praedicati, etsi non contentus per identitatem in conceptu subiecti, absoluta tamen necessitate et universalitate concipitur a mente cum illo coniunctus. Exempli iudiciorum eiusmodi, haec affert Kantius. V. g.: « $7 + 5 = 12$ »; « linea recta est brevissima inter duo puncta »; « in omni communicatione motus actio et reactio sunt inter se aequales »; « omnis effectus causam postulat ». Cf. l. c. in nn. V et VI.

379. Determinatio quaestionis. Duo sunt quae circa praefatam Kantii doctrinam possunt quaeri. Unum est: num recte diviserit modo suo Kantius iudicia in analytica et synthetica; et praesertim, num recte quaedam appellaverit iudicia syntetica a priori. Alterum autem: num realis valor quem his et aliis iudiciis attribuit recte fuerit assignatus. Dicit enim quod iudicia synthetica a priori non habent positivum usum seu applicationem nisi intra limites experientiae sensibilis; et quod iudicia a posteriori, nonnisi hoc exprimunt, quod haec vel illa regula, ut v. g. quod omne corpus cadit, quantum hucusque comperimus, invenitur absque exceptione. Nos ad 2^{am} respondebimus in thesi sequenti; in praesenti respondeamus ad 1^{am}. Continet autem praesens haec thesis duas partes. Quarum prima divisionem principiorum in analytica et synthetica, asserit retinendam, et simul rationem affert huius divisionis retinendae; secunda vero, est circa reiiciendam denominationem Kantianam iudiciorum syntheticorum a priori.

380. Probatur 1^a pars. 1° Sicut principia specificantur, ita etiam dividuntur. Se habet enim illa specificatio, sicut quaedam divisio generis vel quasi generis in species suas. Atqui recte specificantur ex motivo assensus intrinseco vel extrinseco ipsi terminorum considerationi. Quia specificatio actus est ex obiecto suo formali; et in casu, obiectum formale actuum, quae per principia significantur, est motivum assensus: quod, aut est intrinsecum ipsi considerationi terminorum, aut extrinsecum. Nam semper aliquam connexionem

debet habere cum actu; et connexio ista esse potest intrinseca vel extrinseca. Rursus autem, quando motivum assensus seu affirmationis praedicati de subiecto est intrinsecum, patet quod apte principium vocatur analyticum ac veluti resolutivum; et quando extrinsecum, syntheticum ac veluti compositivum. Ergo recte ex haec motivi diversitate dividuntur principia in analytica et synthetica.

2° Talis censenda est principiorum divisio, qualis est diversitas immediatae originis ipsorum. In hac enim immediata origine praecontinetur virtualiter eorum natura. Atqui haec origo in eo praesertim differt, quod quaedam iudicia oriuntur in mente absque ullo praecedenti processu argumentativo vel inductivo, statim ac termini nobis innotescunt; quaedam autem, ex tali processu, qui tamen non constituit proprie dictam demonstrationem. Et prima quidem, iure vocantur principia analytica; secunda vero, synthetica. Ergo recta est eiusmodi divisio.

381. 2^a pars. Non sunt admittenda iudicia synthetica a priori quae Kantius invexit, si nec possit admitti duplex divisio ex qua procedunt. cognitionis a priori et a posteriori, et iudiciorum analyticorum et syntheticorum in genere. Atqui duplex haec divisio ad mentem Kantii, admitti nequit. Ergo neque illa iudicia.

Et probatur minor per partes. 1° Nam primo quidem nulla est ratio cur cognitio appelletur a priori vel a posteriori, ex hoc tantum, quod sit independens vel dependens ab experientia. Siquidem, etsi vocari ea possit cognitio intellectualis prior vel posterior experimentalis et sensibilis; non tamen proprie diceretur illa a priori, haec a posteriori. Sed potius viceversa dici deberet haec quae dependens ab experientia, a priori dependens seu a praecedenti; illa vero quae independens, non a priori dependens. Et ideo rationabilius omnino veteres Scholastici reservabant nomen a priori et a posteriori demonstrationi, quae procederet ex aliquo quod esset ontologice prius vel posterius re demonstranda. Sed hac etiam ratione praetermissa: patet quod Kantiana divisio cognitionis a priori et a posteriori, admitti solum posset in suppositione, quod

revera quidquid est necessitatis et universalitatis in nostra cognitione, oriatur ab intellectu nostro, et nullo modo ab experientia vel a rebus. Ipse enim Kantius inde suam divisionem desumit; neque hanc refert ad modum aliquem cognitionis absolute possibilem, sed ad cognitionem quam nos de facto habemus. Atqui talis suppositio, gratuita et falsa est. Quamvis enim experientia non valeat res attingere in universali et ut necessarias; intellectus tamen scire potest et sicut revera, quod necessitas et universalitas cognitionis nostrae detegitur quidem a solo intellectu, sed non a solo intellectu constituitur. Ergo divisio Kantiana cognitionis a priori et a posteriori, ex falsa procedit suppositione.

2° Quod autem attinet ad iudicia analytica et synthetica: neque haec, ad mentem Kantii, possunt admitti. Cum enim Kantius restringit iudicia analytica ad illa iudicia in quibus conceptus praedicati est formaliter de conceptu subiecti; aut loquitur de conceptibus absolute sumptis, aut de conceptibus sumptis relative ad invicem in ratione subiecti et praedicati. Atqui 1um non requiritur nec potest rationabiliter postulari. Nam, sicut intellectus, ad negandum analytice unum de alio, satis est quod videat *rem* quae significatur per praedicatum non totaliter inveniri in *re* significata per subiectum, etsi aliquas habeant rationes intelligibiles communes; ita et satis erit ad iudicium analyticum affirmativum, et generatim ad omne iudicium analyticum, quod intellectus videat *rem* praedicati contineri vel non contineri in *re* subiecti. Quia, scilicet, non requiritur ad analysim identitas formalis, sed sufficit realis, quae ex ipsa subiecti et praedicati consideratione desumatur: et quidem identitas realis subiecti et praedicati qua talium. Eo vel magis quod, secus, nullum esset iudicium analyticum, saltem in sua prima efformatione: cum intellectus noster naturaliter iudicet per compositionem vel divisionem diversorum conceptuum. Quod si 2um dicatur, hoc est contra Kantium: reducitur enim ad motivum assensus. Ergo perperam restrinxit ipse iudicia analytica ad illa solum in quibus conceptus praedicati est formaliter de conceptu subiecti. Ceterum non negamus quod melius veteres denominationes istas analytici

et synthetici applicabant potius processui rationis resolutivo et acquisitivo: quia non potest resolvi nisi quod iam compositum fuerit. Sed quoniam eas applicant nunc etiam Scholastici ipsis primis iudiciis: nonnisi in sensu explicato dicimus eas posse retineri, ex diverso motivo assensus intrinseco vel extrinseco.

Et notari etiam potest contra Kantium, quod nec exempla quae affert ut iudiciorum syntheticorum a priori, omnia sibi constant.

382. Obiiciant contra 1^{am} partem:

1° Quod affirmatur de aliquo ex motivo extrinseco, affirmatur ex auctoritate. Non omnia autem iudicia synthetica sunt ex auctoritate.

R. Dist. Ma.: Quod affirmatur ex motivo extrinseco toti enunciabili, seu extrinseco considerationi subiecti et praedicati quae accipiantur etiam relative ad causas externas cum quibus in concreto connectantur, **c.**; quod ex motivo extrinseco quidem soli considerationi terminorum, sed non toti enunciabili concrete sumpto, **n.**, **C.** autem **mi.** Et per hoc respondetur etiam difficultati vel instantiae quae fiat ex eo quod motivum extrinsecum videtur arguere evidentiam extrinsecam et auctoritatem. Scilicet: motivum extrinsecum toti enunciabili etiam concrete sumpto, arguit evidentiam extrinsecam et auctoritatem; sed non etiam motivum quod solum est extrinsecum ipsi considerationi terminorum. Et ideo non omne motivum extrinsecum arguit proprie extrinsecam evidentiam: evidentia enim obiecti propius, de sua ratione, accedit menti, quam motivum assensus.

2° Omnia principia acquiruntur per inductionem; et ideo sunt synthetica.

R. Dist. Antec.: Acquiruntur omnia per inductionem proprie dictam, nempe argumentativam, **n.**; per aliquam improprie dictam inductionem, seu per praecedentem abstractionem conceptuum universalium **c.** Et **dist.** etiam **consequens**: omnia sunt synthetica, quatenus in sua saltem acquisitione involvunt synthesim seu compositionem quamdam conceptuum, **c.**, vel transeat; quasi nullum haberi possit ex sola instituta consideratione terminorum **n.**

383. Contra 2^{am} partem :

1° Motivum affirmandi praedicatum de subiecto, aut est experientia, aut continentia conceptus praedicati in conceptu subiecti, aut forma quaedam intellectus a priori. Atqui extant iudicia, in quibus nec 1um adest nec 2um. Ergo 3um: et haec sunt iudicia synthetica a priori.

R. N. Ma. disiunctivam. Nam potest etiam esse auctoritas; et ipsa continentia praedicati in subiecto, dupliciter accipi potest: vel de conceptibus absolute sumptis, vel sumptis relative ad invicem. Vel etiam, ut dici solet; potest esse formalis et virtualis. Quârum altera sufficit. Idque confirmatur ex apprehensione comparativa subiecti et praedicati supra quam cadit iudicium intellectus. **Transeat** autem **mi.**, et **n. consequentiam**. Posset enim adhuc motivum assensus esse auctoritas. Sed in iudiciis de quibus agitur saltem plurimis, de facto praedicatum invenitur in subiecto virtualiter, etsi non formaliter.

2° Non potest explicari nisi per iudicia synthetica a priori quod intellectus a cogitatione unius conceptus, transeat necessario ad cogitandum de alio qui nullo modo in primo absolute sumpto, continetur. Hoc autem contingit in quibusdam iudiciis.

R. Dist. Ma.: Si deberet intellectus ab uno conceptu ad alium necessario et immediate transire per iudicium, **transeat**; si solum debeat aliquando necessario transire, non a conceptu cogitato ad alium conceptum cogitandum, sed ad affirmandam conformitatem vel difformitatem cum re quorundam conceptuum quos antea coniunctos apprehenderit sine iudicio, **n.** Et **contradist. mi.** Fit confusio, ut patet, inter 1^{am} et 2^{am} operationem mentis; nec satis advertitur quod in simplici apprehensione non est per se veritas vel falsitas, nisi inchoative: ita ut simplex apprehensio nunquam est divisio conceptuum, et etiam quando est compositio, nondum est compositio iudicii. Cogites de ipso principio contradictionis.

3° Nec virtualiter potest praedicatum contineri in subiecto, si non verificetur in ipso. Atqui dantur iudicia in quibus praedicatum non verificatur in subiecto: ut v. g. causa in effectu.

R. Dist. Ma.: Si non verificetur in subiecto nec ratio absoluta praedicati nec relatio quaedam ad ipsum **c.**; si non verificetur absoluta ratio praedicati sed verificetur aliqua saltem relatio ad ipsum, **n.** Et **contradist. mi.**, cum exemplo addito. Res plenior habebit explicationem postea, et praesertim ubi agetur de applicatione principii causalitatis ad probandam existentiam Dei. Attamen iam nunc possumus notare quod principium causalitatis, non ita effertur « omnis effectus est causa »; sed « omnis effectus est postulans causam », seu non habens rationem sufficientem sui nisi simul cum causa sua: ita ut, posito quod conceptus effectus et causae iam sint in mente et ad invicem comparentur, non possit *intelligi esse effectus nisi simul intelligatur esse et causa.*

4° Conceditur quod actualement efformationem iudiciorum in quibus praedicatum nonnisi virtualiter continetur in subiecto, praecedat convertibiliter apprehensio comparativa eiusdem praedicati cum subiecto. Sed haec apprehensio est omnino synthetica et a priori, ad mentem Kantii. Ergo et iudicia quae ipsam necessario sequuntur.

R. Dist. Ma.: Apprehensio comparativa praecedat convertibiliter efformationem illorum iudiciorum, quasi haec efformatio non sit nisi quaedam veluti *ratihabitio* necessaria praecedentis apprehensionis, **n.**: talis enim apprehensio comparativa, de se nec affirmationem continet nec negationem; quatenus, tali apprehensione supposita, statim intellectus profert *iudicium suum*, *primum* quod proferatur de re illa, et rei semper conforme, **c.** Et **dist. 1^{am} partem mi.**: eiusmodi apprehensio est omnino synthetica, propter compositionem aliquam factam ab ipso intellectu in ordine ad veritatem significandam, **n.**; propter compositionem quandam receptam in intellectu, in ordine ad res significatas, **c.** Vidimus enim quod non quaelibet compositio conceptuum est iudicium; sed compositio conceptuum, tamquam unum existentium. **Dist. etiam 2^{am} partem**: apprehensio illa comparativa est omnino a priori et independens ab experientia, quatenus, antecederet ad exercitium contingens experientiae, adest *naturalis tendentia facultatis cognoscitivae* ad obiectum suum modo suo apprehendendum, **c.**;

quasi haec tendentia excludat fundamentum in rebus quae apprehensioni correspondeant et a quibus intellectus accipiat cognitionem suam, n. Et bene hic notetur quod, etiam in falsa hypothesis quod intellectus noster cognitionem iudiciorum suorum nullatenus acciperet a rebus, sed haberet independenter ab omni experientia; nondum sequeretur necessitas admittendi iudicia synthetica a priori ad mentem Kantii. Haec enim iudicia, eadem de causa qua ipse negat oriri ex experientia, negat etiam postulare correspondentem aliquam rem in se. Quod minime sequitur. Posset enim adhuc intellectus cognoscere aliquam rem in se, sive extra sive etiam intra experientiam; quin eam ipse faciat, vel cognoscat dependenter ab experientia. Atque in hunc sensum dici solet a Scholasticis quod certitudo cognitionis rerum in se, et potest et debet in tuto poni a logico, antequam ultiores quaestiones psychologicae, de natura cognitionis, solvantur. De facto tamen scimus quod omnis nostra cognitio initium aliquod sumit ab experientia sensibili.

5° Non est facienda quaestio de verbis, sed de re. Atqui res quae significatur per iudicia synthetica a priori, est admittenda. Quia dantur iudicia in quibus conceptus saltem absolutus, praedicati, est omnino extra conceptum absolutum subiecti; et quae, prout necessaria et universalia sunt, preferuntur independenter ab omni experientia. Ratione autem primi, vocantur synthetica; et ratione secundi, a priori. Ergo simpliciter admittenda et haec ipsa iudicia.

R. Dist. Ma.: Non est questio facienda de verbis, si quaestio de verbis implicet quaestionem de re, **n.**; si non implicet quaestionem de re, **transeat**. Sed hoc non adeo facile continget: siquidem debemus in loquendo communem usum sequi quoad res ipsas per verba significandas, et cohaerentiam servare debemus. **N.** autem **mi.**; et ad rationem additam **dist.**
1^{am} partem: Dantur iudicia in quibus conceptus, saltem absolutus, praedicati est omnino extra conceptum subiecti, si conceptus accipiantur separatim, **c.**; si coniunctim, prout ordinantur ad iudicium, **n.**, et **n.** suppositum, quod sic maneant conceptus absoluti: iam enim considerantur ut ad invicem

relati. **Dist.** etiam **2^{am} partem**: iudicia illa proferuntur independenter ab omni experientia, etiam remote, quoad originem conceptuum, **n.**; proxime, quoad motivum assensus, **c.**; vel **subd.**: quasi non habeant fundamentum in re **n.**; quia fundamentum quod habent in re, transcendit experientiam, **c.** Recole quae paulo superius dicta sunt circa modum quo, ad principiorum efformationem, concurrit intellectus: non considerando quaedam in rebus quas experimur, et sic abstrahendo: sed ea quae considerat vere in rebus ipsis fundata intelligendo.

384. Superest solvenda quaestio de reali valore qui tribuendus est principiis analyticis et syntheticis. Praestat haec separatim examinare.

THESIS XXVI. — **Falsum est quod principia omnia, etiam analytica, nullam habeant applicationem seu positivum usum, nullumque positivum significatum, nisi intra limites experientiae sensibilis.**

Praenota. Thesis est contra Kantium et Kantianos: ut videri potest in Critica Rationis purae, Dialectica transcendentali, c. III. Sent. 7^a; praesertim quod attinet ad principium causalitatis, et huiusmodi alia principia analytica, quae Kantius vocat synthetica a priori. Dicit autem Kantius quod haec principia habent quidem usum aliquem negativum, prout continuum veluti censuram exercent in evolutione cognitionum rationis purae, ut sibi constet; sed applicationem seu positivum usum nullum, nisi sit intra limites experientiae sensibilis. Et hoc est: non continent aliquod praedicatum, experientiam transcendens quod possit affirmari, per propositionem categoricam existentialem, de aliquo determinato subiecto. Quin immo nec possunt concipi tale aliquod praedicatum hoc modo affirmabile continere: et ideo nec positivum ullum significatum habent, iuxta Kantium, extra mundum sensibilem. Confunditur hic, ut patet: cognitio entis realis in genere, et entis actu existentis; nos autem utramque probabimus.

Et notetur modus quo thesim proponimus. Non enim scipimus hic in Logica, positive probandum quod valeamus

per principia analytica aliquid affirmare de aliquo extra mundum sensibilem. Nec tamen solum asserimus quod positio adversariorum non probetur; sed etiam quod falsa est: nam, sine ullo iure, abstractionem quam illa principia continent a conditionibus materialibus, interpretantur veluti mendacem vel illusoriam.

385. Probatur thesis. 1° Nonnisi falso asseri potest quod propositio aliqua necessaria cuius subiectum et praedicatum praescindant ab experientia sensibili, solum intra limites experientiae sensibilis habeat applicationem. Atqui subiectum et praedicatum principiorum analyticorum, saltem plurimum, et procul omni dubio, principii causalitatis, praescindunt ab experientia sensibili. Ergo nonnisi falso asseri potest quod applicationem non habeant nisi intra limites experientiae sensibilis. Patet Maior. Nullo enim iure postulari potest quod solum ens actu existens sit ens reale; et quod solum intra limites experientiae sensibilis cognosci possit ens actu existens: quasi repugnet in nobis cognitio existentiae alicuius per intellectum, etiam indirecta, vel ipsa excludatur a praerequisita necessitate alicuius sensibilis experientiae. Et tamen illa duo ab adversariis implicite postulatur in assertione sua. De minori autem nulla adest dubitatio possibilis. Dantur enim iudicia quae ita praescindunt ab experientia sensibili, ut conceptus ipsi subiecti et praedicati, in eo quod significant, omnes conditiones proprias obiecti sensibilis excedant: ut sunt conceptus entis contingentis, necessarii, causantis etc.

2° Quidquid cum veritate praedicatur de aliquo subiecto in universali, praedicatur etiam cum veritate de omnibus quae sub illo continentur; quin praedicatum vel subiectum aliquid amittant de sua intelligibilitate. Ergo, si principia quaedam analytica valeant hypothetice transcendere experientiam sensibilem: nempe in hypothesis quod subiectum eorum sit; ea dici debent etiam posse categorice habere applicationem ultra experientiam si subiectum de facto sit. Atqui utraque haec hypothesis verificatur; vel saltem asseri nequit quod sit falsa. Ergo non sunt illa principia tali modo coaretanda. — Plura de his in Theodicaea.

386. **Obiiciunt**: 1° Iudicia quae oriuntur ab experientia nequeunt applicari nisi rebus experientiae subiectis. Porro etiam iudicia quae dicuntur analytica oriuntur tandem ab experientia.

R. Dist. Ma.: Quae oriuntur ab experientia tum quoad originem conceptuum, tum quoad motivum assensus, **c.**, vel transeat: nam, etiam sic, non est putandum quod tunc solum dicant aliquid reale, cum rebus de facto applicantur; quae oriuntur ab experientia quoad originem conceptuum, sed non quoad motivum assensus, **subd.**: si conceptus hausti ab experientia sint proprii rerum sensibilium. iterum **c.**; si sint transcendentes **n.** Sic autem sunt conceptus entis, effectus, causae. Et **contradist. mi.** Siquidem vel in minima re sensibili aliquid invenitur, quod licet analogice, aliquo tamen vero sensu, commune habet cum re summe spirituali.

2° Iudicia quae ab experientia quomodocumque dependeant nequeunt applicari nisi rebus quas possibile sit experiri. Ergo si etiam principia analytica dependeant aliquomodo ab experientia, non habebunt applicationem nisi intra limites experientiae.

R. Dist. Antec.: Scilicet, non habent applicationem nisi cum dependentia quadam, extrinseca, a rebus sensibilibus, **c.**: id enim contingit in omni nostra intellectione; non faciunt nos cognoscere aliquid reale et existens nisi quod experiamur, **subd.**: nisi aliquid quadantenus connexum cum eo quod experiamur **c.**, nisi illud ipsum quod experiamur. **adhuc dist.**; per conceptum proprium et intuitivum, seu immediate acceptum ab ipsa re quae cognoscitur, **c.** vel transeat; etiam per conceptum aliquem abstractum ab alia re in qua illius similitudo resultet, **n.** Haec alibi melius explicabuntur; sed iam in sensu obvio satis clara videntur.

3° Iudicia quorum subiectum et praedicatum non accipiuntur universaliter nisi propter operationem intellectus, nequeunt universaliter applicari rebus quae sint independenter ab ipso. Sic autem se habent principia analytica.

R. Dist. Ma.: Si ageretur de universali reflexo seu logico **c.**; si de universali directo seu reali, **n.** Hoc enim non fit ab in-

tellectu per additionem alicuius formae; sed per abstractionem, qua intellectus accipit a rebus id quod in ipsis est, quamvis non omnia. Et notetur insuper quod argumentum omnino nimis probaret, si quid probaret: utpote removens omnem prorsus applicabilitatem iudicii universalis ad quaslibet res particulares. Et praeterea confundit universale cum descensu distributivo ipsius ad inferiora, utcumque solum virtuali.

4° Non possumus nos discernere ens reale ab ente logico nisi propter experientiam cui subiici potest. Ergo etiam principia analytica non possunt realem applicationem habere quam nos sciamus, nisi intra limites experientiae sensibilis.

R. Dist. Antec.: Nisi propter experientiam aliquam quam habeamus **c.**; quam intelligamus **subd.:** non possumus nisi propter hanc experientiam discernere ens reale in genere ab ente logico. **n.**; ens reale actu existens **c.** iuxta declarationes traditas ad 2^{am} difficultatem.

5° Conceptus subiecti principiorum analyticorum aut accipitur ut conceptus empiricus, aut ut conceptus purus seu transcendens. Si 1um: ipsi non correspondet nisi praedicatum empiricum. Si 2um: cogitari quidem potest et debet ipsi correspondere praedicatum transcendens; sed quod affirmari nequit qua tale de aliquo subiecto, per propositionem nempe categoricam existentialem: quia haec propositio involvet semper experientiam. — Sic in summa Kantius.

R. Transeat Ma. disiunctiva; et eligo 2um membrum cum distinctione: accipitur ut conceptus transcendens, id est *abstrahens* ab ordine rerum sensibilibus, **c.**; semper *positive* significans aliquid nullo modo sensibile **n. C.** autem 1^{am} **partem mi.**; et **dist. 2^{am} partem;** nequit ullo modo affirmari **n.**; nequit affirmari nisi ope alicuius experientiae praerequisitae, saltem de aliqua alia re cum qua connectatur, **c.** Et per haec patet etiam distinctio adhibenda ad rationem additam: quod propositio illa existentialis et categorica involvet semper aliquam experientiam.

387. Transeamus ad considerata principia synthetica, quae per inductionem efformantur.

THESIS XXVII. — Possunt per inductionem principia quaedam efformari, quae non sint obiective solum regulae hactenus verificatae, sed verae leges universales, applicandae etiam casibus nondum experientiae subiectis.

Status quaestionis. Agimus de principiis quae dicuntur synthetica et efformantur per inductionem quae dicitur incompleta vel solum virtualiter completa. Et proprie, non tam processum respicimus quam terminum huius inductionis: prout in hoc termino habetur propositio quaedam universalis, quae nequit certificari per aliquem proprie dictum syllogismum, saltem ab ipso processu inductivo distinctum; ac pro tanto immediate nota. De hac autem propositione universali per inductionem obtenta, asserimus quod talis habenda sit: non, solum ut forma quaedam subiectiva quam intellectus valeat componere; sed obiective, quatenus revera dicat aliquid quod possit et debeat applicari omnibus in quibus subiectum verificetur, etiam non expertis et futuris. Et ideo asserimus quod iure habenda sit, quoad illud ipsum quod enuntiat, non solum ut regula seu norma quaedam, quae, quantum hucusque comperimus, non passa est exceptionem; sed etiam ut vera lex universalis, seu ut propositio exprimens veritatem aliquam *vere universalem et necessariam*. Quod attinet autem ad hanc necessitatem: utrum hypothetica ea dicenda sit, qualis est certitudinis physicae et moralis, vel absoluta et propria certitudinis metaphysicae; responsio dependet ex modo quo propositio universalis acquisita per inductionem, consideratur. Nam si consideretur in ordine ad applicationem suam ad casus particulares; iam vidimus alibi quod sic habet necessitatem et certitudinem solum hypotheticam. Sed si consideretur praecise ut lex generalis est; sic reducitur ad metaphysicam. Atque in hunc modum videtur hic esse accipienda.

388. **Propria natura inductionis**, saltem prout accipitur in termino suo, cognosci non potest, nisi quaestio solvatur de habitudine eius ad syllogismum; et alia, de principio analytico huius syllogismi ad quem forte sit reducenda: sive, ut

diei solet, de fundamento inductionis. Iamvero nos iam ostendimus in Logica minori, quod inductio, accepta pro signo externo rationis inductivi, reducitur omnino ad syllogismum 1^{ae} figurae in Barbara. Secus enim nullam habet formam determinatam, vel determinatam propositionum dispositionem, qua valeat in animo audientis gignere certitudinem. Sed non potest idem simpliciter affirmari de operatione ipsa qua, « ex pluribus singularibus visis, in quibus multoties consideratis invenitur idem accidere, accipimus universalem cognitionem » (1): qua scilicet *completur inductio*, quae opposita via procedit ac syllogismus. Et tamen, etiam sic, debet aliquatenus inductio ad syllogismum reduci. Quod satis apparet ex necessitate, quam communiter post Aristotelem (2) philosophi agnoscunt in inductione, praemittendi omnium enumerationem saltem virtualem. Et sic v. g. Albertus M. in L. II Pr. Analyt., Tract. VII. C. IV., ait: « Quamvis singularia sint infinitae multitudinis, ut dicit Plato: tamen ad inductionem perfectam [id est legitimam] oportet in summa inducere: non quod singillatim enumerentur, sed ut brevius collecta insinuentur dicendo: et sic de singulis, vel, et sic de aliis ». Similiter et Scotus, in I Sent., Dist. III. q. IV. a. 9: « Licet experientia non habeatur de omnibus singularibus, sed de pluribus; nec quod semper, sed quod pluries; tamen expertus infallibiliter novit quod ita est, et quod semper et in omnibus. Et hoc per istam propositionem quiescentem in anima: quidquid evenit ut in pluribus ab aliqua causa non libera, est effectus naturalis illius causae ». Talis autem necessitas enumerandi quodammodo omnia, non aliter videtur posse intelligi, quam quia latet in inductione aliquis syllogismus. Quare dicendum videtur quod inductio contineat syllogismum quemdam non formalem seu explicitum; sed solummodo virtualem, vel implicitum, vel, ut innuit Scotus in l. c., *quiescentem* in anima. Et iure quidem. Quia si propositio universalis inducta, non vere concludatur ex aliquo principio proprio sed communi, proprie non demonstratur nec resolvitur in syllogismum; si autem vere dicatur concludi ex aliquo principio

(1) S. Thom. in I Post. Anal. l. 42^a.

(2) In II Pr. Anal. c. 29.

proprio: tunc proprie non inducitur, nec stare potest cum propria indole Philosophiae naturalis. quae, cum sit de ente mobili. fundat per inductionem principia sua (1).

389. **Fundamentum logicum.** Sed quale est illud commune principium analyticum syllogismi ad quem inductio reduci potest? — Videtur distinctione opus esse ad respondendum. Quaeri enim potest principium logicum et principium metaphysicum. Et principium quidem logicum, seu *logicum fundamentum*, reducitur tandem ad *connexionem* necessariam cuiuscumque *partis* subiectivae cum suo *toto* universali; ex qua provenit quod *ab uno* quasi *discantur omnia*: ea de causa, quia quod praedicatur per se de aliquo individuo alicuius naturae, prout est illius naturae, praedicatur etiam per se de omni eiusdem naturae individuo (2). Propter hoc Aristoteles et cum eo S. Thomas, in I Post. Analyt. l. 10^a, asserit quod « conclusiones demonstrationum includunt duplicem *modum dicendi per se*; scilicet primum et **quartum**... Idest, sicut quando subiecta insunt in definitione accidentium quae de eis praedicantur...; aut quando praedicata insunt subiecto propter ipsum subiectum, quod est causa praedicati ». Atque hoc idem, quamvis dubitanter et per ordinem ad praeiudicatam suam falsam opinionem de natura inductionis et syllogismi, cognovisse dicendus est ex recentioribus, ipse Stuart Mill: dum concedit quod saepe in quadam determinata materia, plus confert ad legitimam inductionem unum aliquod experimentum vel exemplum; quam, in alia, experimentorum myriades inexceptionabiliter verificatae; et ad huius quaestionis solutionem adlaborandum esse illi qui velit naturam inductionis explicare (3). Sic certe datur intelligi

(1) Cf. Aristotelem in I Post. Analyt. c. 23; ubi ostendit quod non sunt eadem principia omnium syllogismorum.

(2) Cf. Ioannem a S. Thoma, Logica, P. I. q. VIII a. 2.

(3) *Système de Logique*, trad. par L. Peisse. T. I. L. III. c. III § 3^a. « Pourquoi un seul exemple suffit-il dans quelques cas pour une induction complète, tandis que dans d'autres de myriades de faits concordants, sans une exception connue ou présumée, sont de si peu de valeur pour établir une proposition universelle? Celui qui peut répondre à cette question sait plus en logique que le plus savant des anciens et a résolu le problème de l'induction ».

cura quam adhibere solent cultores omnes scientiarum experimentalium. in seligendis potius observationibus. quam in multiplicandis. Et sic etiam explicatur cur potuerint veteres Scholastici indiscriminatim affirmare. quod principia omnia, et inductione acquiruntur et intellectu percipiuntur immediate: quatenus nempe in **processu** mentis qui antecedit formalem eorum cognitionem, et quasi in via, semper aliqua inductio invenitur, saltem improprie dicta; sed in *termino*, etiam ratiocinii inductivi, res absque ulla vera demonstratione, vel formali syllogismo, conficitur; et quae praecessit pluralitas iudiciorum de singularibus, reducitur ad unum. Quasi mens dicat: « quod competit per se alicui parti subiectivae alicuius totius universalis. competit ipsi toti universali. Sed hoc praedicatum, v. g. *cadere*, competit per se alicui parti subiectivae huius totius universalis quod est *corpus*. Ergo corpus; ergo omne corpus cadit ». Et ad veritatem minoris, huius syllogismi quiescentis in anima, seliguntur vel multiplicantur experimenta processus inductivi: sub lumine alicuius principii metaphysici, quod et dicitur

390. **Fundamentum reale** inductionis. Hoc fundamentum iam solet reponi ab omnibus in quadam uniformitate cursus naturae: quae et vocari generalius potest *necessitas naturae* (1). Natura enim; et quaelibet causa non libera, operatur semper eodem modo, nisi ab aliqua causa libera impediatur. Unde, statim ac menti appareat quod aliquod agens naturale, ipsum est causa alicuius effectus: poterit necessaria inclinatio ad hunc effectum per se praedicari de illo, deque omni agenti eiusdem naturae. Quod autem dicitur de ordine ad agendum, valet etiam de ordine ad patiendum vel ad habendam quamlibet rei proprietatem. Et similiter, quod dicitur de causalitate in actu, valet etiam de *naturali tendentia* ad aliquid causandum (2). Quae quidem omnia, quomodo cognosci possint a nobis, declarat Logica inventiva; sed posse aliquando cognosci,

(1) Cf. Stuart Mill in l. c. § 1^a.

(2) Cf. S. Thom. in I Metaph. l. 1^a: ubi ostendit quod « ex experientia in hominibus fit scientia et ars ». et ars acquiritur ex cognitis necessariis causis agendorum

manifestum est ex facto ipso. quod certas aliquas et universales cognitiones de rebus naturalibus habemus.

391. **Adversarii** theseos possunt in duas dividi classes : eorum qui nec admittunt gigni per inductionem in subiecto cognoscente cognitionem aliquam vere universalem ; et eorum qui cognitionibus istis universalibus denegant valorem obiectivum in re. Pertinent ad primam classem materialistae omnis aetatis. et recentiores empiristae : quibus, ut plurimum. cognitio inducta ex singularibus non est nisi quaedam eorundem singularium **collectio**. Ad secundam vero classem pertinent philosophi qui dicuntur phaenomenistae, criticistae, positivistae : ut v. g. Hume. Kant, Stuart Mill ; quamvis hic ultimus accedit in nonnullis ad realistas moderatos, et communiorem positivismi formam reicere videtur. Speciem illam universalis cognitionis quae in inductione continetur, Hume reducit ad *inclinationem* quamdam *habitudinalem expectandi futurum simile praeterito*. Kant, ad *necessariam praeconceptionem intellectus. iuxta quam*, et solum iuxta quam, *possibilis est experientia*. Quod attinet ad Stuart Mill, non est adeo facile determinare quae proprie sit eius sententia. Ex pluribus quae in suo opere logico disserit (1), possunt istae conclusiones erui. 1° Ad evitandam fallaciam petitionis principii, non est alia illatio possibilis quam a particulari vel a particularibus ad particulare : ita tamen ut haec ipsa veluti registratio particularis illati cum particularibus praecognitis, fieri nequeat nisi implicite supponatur vera propositio universalis sub qua contineatur et inferens et illatum. Ac proinde ratio cinum inductivum et deductivum sic dici debent ad invicem convertibiliter connexa ; ut syllogismus, non sit quidem illatio, sed omnis illationis **index** seu **lapis lydius** (*pietra di parago e*). En exemplum : « Homines A, B, C etc, sunt mortales ; sed homo M, vel M et N, sunt sicut A, B, C : ergo etiam M et N sunt mortales » ; sive immediate hoc inferatur, sive mediante implicita propositione universali « ergo omnis homo est mortalis », quae *eodem iure* illationis gaudet. Hinc 2° sequitur quod *uniformitas cursus naturae*, quae com-

(1) Cf. praesertim T. I, L. II, c. III, § 3^a et sq. ; et L. III, c. III.

munitur habetur ut fundamentale principium inductionis, non est, iuxta Mill, ut explicatio processus inductivi; sed potius ut exemplum et ipsa universalioris inductionis, ad quam tendunt inductiones particulares. Et tamen 3° **suppositio** haec alicuius propositionis universalis **necessaria ad inferendum particulare a particulari**, et unum cum alio in eodem registro collocandum: non implicat absolutam veritatem in re. Quae inductionis explicatio, non differt ut patet, a formis subiectivis Kantii, nisi propter momentum maius vel magis explicitum, quod conceditur cognitioni experimentali.

Pro obiectiva rei veritate, et contra hos omnes similesque adversarios, ponitur et

392. **Probatur thesis.** 1° Si potest per inductionem constare quod praedicatum aliquod per se competat alicui subiecto alicuius naturae, iam dici debet quod per inductionem possunt efformari principia vere universalis quae habeant valorem in re. Illatio enim est evidens: et id quod infertur, est vel esse potest de ente reali non restrictum ad tempus aliquod determinatum. Atqui de eo constare potest. Nam primo quidem saepe de facto vel ab uno experimento convincimur: quod praedicatum aliquod *per se dicatur de aliquo subiecto alicuius naturae*. Cogites v. g. de experimentis quae in scholis exhibentur. Deinde autem: certum est quod omne praedicatum habere debet necessariam aliquam rationem sufficientem sui esse in subiecto, licet particulari, in quo verificatur et cui concrete sumpto fit quodammodo proprium. Certum est etiam quod vis intellectiva qua valet mens necessitatem sui obiecti videre, potest ad hoc obiectum extendi; cum agatur de rebus sensibilibus. Etiam igitur de illa connexionem praedicati cum subiecto potest intellectus noster habere certitudinem, et securus esse de obiectiva realitate principii universalis inducti.

Et confirmatur argumentum ex eo quod, sicut distinguitur praedicatio per se et per accidens; ita et suppositio praedicati, secundum quod praedicatum in actu claudit secum copulam formalem in ordine ad subiectum. Unde et admittitur quod ex subiecta materia, haec « homo currit » aequivalet « aliquis homo currit »; dum haec alia « aliquod corpus ca-

dit », aequivalet « corpus cadit ». Eo vel magis quod conceptus universales semper secum ferunt confusum aliquod subiectum naturae quam per se intelligibiliter significant: sicut si *homo* resolvatur in *aliquid habens naturam humanam*.

2° Duplex est praecipua ratio propter quam denegatur obiectiva realitas principiis universalibus habitis per inductionem. Scilicet: quia ipsi conceptus universales reputantur nullum habere fundamentum in re; et quia dubitatur de ipsis principiis analyticis in quibus inductio fundatur, num in sua universalitate dicant aliquid reale. Atqui utraque haec ratio nullius est momenti ad thesim infirmandam: ut patet ex dictis de origine principiorum, et melius patebit ex dicendis de universalibus. Ergo vere possunt per inductionem principia universalia et leges universales efformari, quae valeant rebus applicari independenter ab omni loco et tempore.

393. COROLLARIUM. — **Ergo, sive fundamentum logicum inductionis spectetur, sive fundamentum reale, inductio reducitur quidem ad syllogismum; sed nonnisi virtualem vel implicitum: qui non facit proprie dictam demonstrationem.**

Loquimur adhuc de operatione cognitionis inductivae in termino suo. Et de ea utrumque manifestum est quod in corollario asseritur. Fundatur enim in aliquo praesupposito magis immediate noto, et sic resolvitur in aliquem syllogismum. Sed quoniam illud praesuppositum non est principium aliquod proprium, sed omnino commune: hinc syllogismus qui cum eo conficitur non est formalis, nec vere faciens veritatem demonstratam; sicut, proportionaliter, nec facit principium contradictionis. Dici ergo poterit virtualis, vel quiescens in anima, sive implicitus.

394. **Obiiciunt:** 1° Ad hoc ut principia universalia per inductionem habita, sint vere certa; debuit praecedere enumeratio omnium singularium. Quod est impossibile, saltem cum agitur de principiis scientiarum.

R. Dist Ma.: Debuit praecedere enumeratio singularium saltem virtualiter omnium *c.*; formaliter omnium *n.*, vel *subd.*: ad *cognoscendum* aliquid universaliter *per* inductionem *n.*; ad

illud signo externo *exprimendum*, vel enunciandum, **adhuc dist.**: debet praecedere formalis enumeratio omnium singulatum **n.**; in summa, per formulas « et sic de reliquis » vel, et sic de singulis », **c.** Et **contradist. mi.** Nec oportet praeferre quod aliquando singularium enumeratio potest esse completa, saltem extra scientias naturales; et constituere tamen veram inductionem.

2° Enumeratio virtualis omnium singularium ea est qua omnia insinuantur in summa per formulam « et sic de reliquis ». Sed hoc fieri nequit, nisi praesupponatur veritas propositionis universalis, per petitionem principii. Ergo illa enumeratio virtualis quae praerequiritur ad inductionem, continet petitionem principii: nec proinde potest per inductionem aliquod verum principium universale statuere.

R. Dist. Ma.: Si consideretur inductio in signo quo proponitur exterius in forma syllogismi, **transeat**; si in suo actu formali **n.**; illa enim summaria enumeratio iam est inductio in actu. Et **dist. 1^{am} p. mi.**: praesupponi debet veritas ipsius propositionis universalis ad quam tendit inductio **n.**; alterius propositionis universalioris quae sit inductionis fundamentum, in sensu explicato, **c.** Et exinde manifesta est et contradistinctio adhibenda ad alteram partem minoris. Nam, etsi concederetur quod propositio universalis inducta resolvatur in aliquam universaliorē per formalem syllogismum; nondum sequeretur fallacia petitionis principii, nisi forte pro iis qui omnem vim illativam denegant syllogismo.

3° Propositio universalis inducta, aut concluditur ex praemissis, aut non. Si non concluditur; nec proprie tunc inducitur sive infertur. Si autem dicatur concludi; hoc non iure fieret: quia conclusio latius pateret praemissis, in quibus non continetur. Ergo nulla propositio universalis inducta, quae valeat in re.

R. C. Ma. disiunctivam, et eligo 2^{nm} membrum cum **dist.**: aut simpliciter non concludit **c.**; nec concluditur secundum quid **n.** Sicut enim extendi etiam potest nomen illationis ad consequentiam immediatam unius ex alio; ita et nomen conclusionis, sed adhuc minus proprie. Quia proprie conclusio

est ex praecedentibus et certioribus; dum illatio potest concipi esse ex praecedentibus quae non sint vere certiora: ut contingit in illatione. **Contradist. 1^{am} p. mi.** Transeat autem 2^a p. Et ad rationem additam **dist.**: conclusio vel quasi conclusio non continetur formaliter in praemissis **c.**; nec virtualiter **n.** Iam pluries notavimus quod inductio ad hunc illationis typum videtur posse reduci: v. g. « aliquod corpus per se cadit. ergo omne corpus cadit ». Ubi, antecedens aequivalet propositioni absolutae; et consequens. infert immediate ex ea acescensum distributivum, quamvis adhuc in virtute, ad singula inferiora.

4° Ad hoc ut propositio universalis quomodocumque inducta vel illata, sit vera; debet certa et determinata via ex certis et determinatis procedere. Atqui non sic procedit: quia nulla est certa et determinata via tenenda in inductione; nec posset certo determinari quae et quot experimenta praerequirantur. Ergo illa universalis inducta non gaudet veritate.

R. Dist. Ma.: Debet adesse illa certitudo et determinatio quoad circumstantias occasionales inductionis **n.**; quoad causam ipsius **subd.**: debet causa ista certa et determinata generatim semper adesse **c.**; semper debet posse praedefiniri principium et via qua perveniatur ad illam **n.** Id enim dependet ex subiecta materia, et etiam ex diversitate intellectus; ita tamen ut semper intellectus videre debeat quod aliquod praedicatum per se dici queat de subiecto alicuius naturae. Et **contradist. mi.** cum ratione addita.

5° Principia quae per inductionem obtinentur. respiciunt leges physicas naturae. Atqui hae leges sunt omnino contingentes et mutabiles; sicut et res circa quas versantur. Ergo et principia illa erunt contingentia et mutabilia, et non vere universalialia.

R. C. Ma. Et **dist. mi.**: leges physicae sunt contingentes et mutabiles, quatenus earum enunciabilia non gaudent per se absoluta et metaphysica necessitate ac certitudine **c.**; quatenus nec possint ad hanc reduci, **subd.**: si considerentur ut leges generales per se stantes **n.**; si in ordine ad applicationem suam ad casus particulares **c.**, iuxta ea quae alibi

explicata sunt de triplici certitudine. Et ad rationem additam, etiam **dist.**: res naturae sunt contingentes et mutabiles quatenus non sunt necessariae absolute **c.**; neque hypothetice **n.** Nihil enim dum est potest non esse. Nec repugnat quod res solum hypothetice necessariae fundent aliquam absolutam necessitatem et certitudinem enunciabilis.

6° Universalis stabilitas naturae non est principium sed ultimus terminus omnium inductionum. Atqui tamen inductio, secundum quod dicitur gignere principia vere universalia, fundari deberet in illa universali stabilitate naturae: quod fieret per circulum vitiosum.

R. Dist. Ma.: Naturae stabilitas universalis per quamdam abstractionem **n.**; per positivam applicationem ad omnes casus particulares vel minus universales. **transmitto.** Et **contradist. mi.** Confusio fit ab adversariis inter universale abstractum a determinationibus singularibus, quod et dicitur directum vel negativum; et universale reflexum vel positivum. Aut saltem non satis distinguitur universale et eius descensus distributivus ad singula inferiora in actu. Praeterea confunditur natura stricte dicta, de ente mobili, circa quam proprie versatur inductio; et natura late dicta, de ente in genere, etiam immobili, quae cognoscitur per analysim, nec aliam requirit inductionem, quam improprie dictam, per successivos diversos conceptus abstractos a rebus.

QUAESTIO QUINTA.

DE CONCEPTIBUS UNIVERSALIBUS.

395. Postquam consideravimus principia complexa demonstrationis, nunc oportet considerare incomplexa: quae sunt conceptus universales. Ex eadem enim radice provenit quod noster intellectus conclusiones cognoscat demonstrando, et de rebus iudicet componendo; ex qua provenit quod res apprehendit per conceptus abstractos et universales. Hinc sequitur quod conceptus huiusmodi, sicut semper in Logica, ita et nunc, accipi debent, non **subjective**, secundum id quod sunt in sua naturali et physica entitate; sed **objective**, secundum id quod dicunt seu repraesentant. Unde et quaestio ista de Universalibus solet communiter proponi. adhibito nomine generis neutrius, ut respiciens Universalia. Quae quidem universalia, ea sunt quae dicuntur in essendo et in praedicando; praesertim autem **in essendo**: sicut vicissim in Logica minori, magis respiciebantur universalia in praedicando. Quamvis enim quod est *unum in multis* vel *unum aptum inesse multis*, est etiam consequenter *unum de multis* vel *unum aptum praedicari de multis*; tamen hoc alterum, et secundum rem et secundum rationem, primum quodammodo praesupponit. Si quidem non intelligitur unum de multis recte praedicari; nisi quia praeintelligitur unum in multis esse per identitatem cum illis. Et ista consideratio magis est propria Logicae Maioris.

396. Porro de his universalibus duo sunt generatim quaerenda. Unum est: de existentia conceptuum universalium, nempe obiectivorum; quicumque interim sit in re eorum valor. Alterum: de valore obiectivo conceptuum universalium; utrum nempe sit solum nominalis, vel etiam realis; et si realis, ubinam et qualis sit realitas huius valoris. Sed iam nunc notetur quod non proprie quaeritur hic a logico quid sit in se illud quod nostris conceptibus universalibus correspondet: quae est potius consideratio metaphysica; sed, *quid conceptus nostri universales postulent sibi correspondere in re*. Atque haec etiam ratio

est cur praesens quaestio restringi soleat ab omnibus qui eam pertractant in Logica, ad universale *univocum*: sicut est v. g. homo, leo, planta, lapis; quod non contingit nisi secundum intentionem intellectus, utcumque in rebus proxime fundatam. Omnia enim sunt analogia secundum esse; etiam ea quae secundum intentionem sunt univoca. Et sic ad rite agendum etiam de analogis, oporteret Metaphysicam praeoccupare; vel totam quaestionem ad Metaphysicam transmittere: sicut facit v. g. Suarez, et, ex recentioribus, Zigliara. Quod tamen non videtur necessarium. Eo vel magis quod minime prohibetur quominus etiam ad universalia analogia secundum proportionalitatem, intelligantur modo suo extendi ea quae hic traduntur de univocis.

ARTICULUS PRIMUS.

De existentia conceptuum universalium.

397. Incipiamus, pro rei gravitate, a statuenda propria notione universalis in essendo. Nam ante quaestionem *an sit* aliquid, scire oportet *quid sit nominis* ipsius.

THESIS XXVIII. — Universale bene definitur: unum in multis; vel: unum aptum inesse multis (1).

Praenotiones. Utraque definitio quae traditur in thesi, respicit universale in essendo, et est ipsius Aristotelis, a quo illam Scholastici receperunt. Conferri v. g. potest L. I Post. Anal. c. XI, ubi ait; « Unum ad singularia pertinere, verum est dicere necesse esse. Non enim erit universale (τὸ καθόλου), nisi hoc sit... Oportet ergo unum quid (τι ἔν) et idem in pluribus esse non aequivoce (ἐπὶ πλειόνων εἶναι μὴ ὁμώνυμον) ». Et L. VI Metaph. c. XIII: « Hoc dicitur universale, quod pluribus natura aptum est inesse (τοῦτο... λέγεται καθόλου ὅ πλείοσιν ὑπάρχειν πέφυκεν) ». « Unde et evenit, quae et maxime universalis sunt, elementa esse: quoniam, quum unumquodque eorum unum et simplex sit, in multis (ἐν πολλοῖς), aut omnibus, aut quamplurimis inest (2).

(1) Cfr. Remer, Logica Maior. Th. I; et ea quae nos diximus in Logica minori, C. I, a. 2, § 2^a.

(2) Aristoteles in IV Metaph., c. III.

Ex his aliisque locis qui adduci possunt, patet quod universale, iuxta vim vocis, idem sonat quod catholicum, vel quod est vertibile in unum: quasi τὸ in totum, vel τὸ in unum. Deinde vero, iuxta rem voce significatam, iam accipitur ut unum in pluribus multiplicatum vel multiplicabile: ita tamen ut semper, simul cum aliqua multiplicabilitate, perfectam habeat unitatem. Quod si nobis nomen istud « universale » videtur potius exhibere aliquid unum quod sit vel possit esse *in omnibus*; hoc ideo fit quia illud unum tale debet esse quod eodem omnino modo possit in omnibus verificari in quibus verificetur.

Nec requiritur ad universale, actualis verificatio unius in multis: sed sufficit verificabilitas. « Quia quaedam universalia sunt quae non continent [de facto] sub re nisi singulare, sicut sol et luna. Sed hoc non est quin ipsa natura speciei, quantum est de se, sit nata esse in pluribus » (1).

398. Unitas formalis et unitas materialis. Ad conceptum universalis unum et multa concurrunt; sed non ita, ut eodem modo accipiatur unum ut unum; et unum ut faciens multa, seu aggregatione unitatum constituens multitudinem. Secus enim haberetur contradictio. Unde necessitas distinguendi inter unitatem formalem vel specificam, et unitatem materiale vel numericam. Est autem unitas formalis indivisio eius quod est per se intelligibile in quolibet obiecto: et vocatur etiam specifica: quia quaelibet natura determinata species dicitur, unde et universale anthonomastice dicitur species (2). Unitas vero materialis vel numerica est indivisio quae provenit alicui rei ex aliquo subiecto in quo ratio per se intelligibilis recipitur vel recipi intelligitur: quod subiectum, se habet ut materia et principium numericae multiplicationis. Ex quo concluditur quod ad habendum universale, requiritur et sufficit aliquid formaliter unum quod sit in multis materialiter multiplicabile.

Bene videtur posse res ista explicari per exemplum syllabae ω , quod affert Plato in Theaeteto c. XI: vel syllabae BA⁴ quod affert Aristoteles in VI Metaph. c. XVII. Sicut enim ω

(1) S. Thom. in VII Metaph., l. 13^a.

(2) Cf. Logicam min., n. 41.

vel A sunt voces per se auditiles vel pronuntiabiles, σ vero vel B non nisi consonant vocalibus et subiecta multiplicant vocalium quas coarcent; ita similiter se habent unitates formales per se diversae, et multiplices unitates materiales ipsarum. Cf. etiam Aristotelem in IV Metaph. C. III.

399. Declaratur thesis. 1° Bona est illa definitio per quam definitum primo et per se distinguitur ab omni eo quod non est ipsum et cum quo tamen facile confundi posset. Atqui ex communi hominum acceptione, omne quod non est *universale* et cum quo tamen facile universale confundi posset, est *unum*, et *multa*: scilicet copulative, et non copulate. Siquidem et unum et multa opponimus universali; nec tamen concipimus ut aliquid omnino extraneum universali. Per hoc autem quod dicimus universale esse unum in multis vel unum aptum inesse multis, ipsum et ab uno et a multis distinguimus. Unum enim de suo conceptu non dicit ordinem ad multa in quibus sit; nec multa ordinem ad aliquid perfecte unum. Ergo bene sic definitur universale.

2° Qualis est definitio universalis in praedicando, talis est proportionaliter et definitio universalis in essendo. Se habet enim illud ut proprietas huius; servato solum discrimine, quod universale in praedicando respicit ea *de* quibus praedicatur: universale vero in essendo, ea *in* quibus est. Atqui universale in praedicando, certe bene definitur unum de multis, vel unum aptum praedicari de multis: ut patet consideranti cur aliquod praedicatum dicatur universale. Ergo et universale in essendo bene definietur: unum in multis, vel: unum aptum inesse multis.

400. Scholion. Quaeri autem hic potest: num duplex tradita definitio universalis in essendo, respiciat aequo modo tum universale quod dicitur directum, tum reflexum; vel prima, universale reflexum, altera vero directum. Et respondetur: quod, etsi dici queat prima esse aptior definiendo universali reflexo, quod est natura actu considerata ut unum in multis; et altera, universali directo, quod est natura abstracta a singularitate seu a notis individuantibus; tamen utraque definitio per se spectat ad universale reflexum seu formale vel actuale, nec

nisi per ordinem ad huiusmodi universale, applicari etiam potest universali directo seu materiali vel potenti.

Ratio est: quia vel per solam aptitudinem unius ad essendum in multis per identitatem cum illis, iam completur formalis ratio universalis. Et sane: ante affirmatam actualem inclusionem universalis in suis inferioribus, concipi debet aptitudo *unius* cum ordine ad essendum *per identitatem in multis*. Quod iam explet formam universalitatis. Cf. Ioannem a S. Thoma, Logica P. II., q. III. a. V. — Sicut igitur omne praedicatum, ei convenit per se in quo inveniatur actu forma a qua praedicatum desumitur, ceteris autem in quibus non inveniatur nisi in potentia, solum per accidens et per ordinem ad ipsum, ita et praedicatum desumptum a forma vel definitione universalis, respectu universalis reflexi vel actualis, et directi vel potentialis. Ac propterea dicendum est quod ipsa denominatio universalis et unius in multis vel unius apti inesse multis, non eodem modo praedicatur de universali reflexo et formali, quo de directo et materiali. Et per se quidem tanta videtur esse diversitas; quae sufficiat ad analogiam quamdam attributionis fundandam: non secus ac inter ens actuale et ens possibile, ens reale et ens rationis. Nec procul dubio praedicatur univoce. Sed iam, habita praesertim ratione defectus omnimodae diversitatis subiectorum: non tam solet in duplici universali attendi ad analogiam, quam ad variationem denominationis.

401. Obiicies: 1° Ex constanti hominum acceptione illud vocatur universale quod se habet ut unum omnibus commune, vel unum aptum inesse omnibus. Atqui multa non sunt omnia. Non ergo bene definitur universale unum in multis, vel unum aptum inesse multis.

R. Dist. Ma.: Vocatur universale illud quod se habet ut unum aptum inesse omnibus rebus alicuius generis vel speciei **c.**: omnibus omnino rebus **n.**, vel **subd.**: proprie universale **n.**; improprie **c.** Nam propria ratio universalis postulat perfectam unitatem conceptus obiectivi, sub quo plura multiplicata contineantur; vel etiam omnia, quatenus ad omnia quae sub eodem conceptu multiplicata continentur, extenditur indiscriminatim tota eiusdem conceptus essentia et virtus.

Et ideo v. g., propter multiplicabilitatis absentiam, Deus non est universalis, quamvis idem in tribus personis; nec proprie est universale ens, propter imperfectam unitatem conceptus eius. Et **dist.** etiam **mi.**: multa non sunt omnino omnes res **c.**: non sunt omnes res alicuius generis vel speciei **subd.**: si ipsa sola considerentur **transeat**; si considerentur una cum ratione intelligibili quae illis **aequaliter** applicatur **n.**

2° Contradictio nullibi admitti potest, nec in re nec in mente. Unum autem in multis est contradictio: quia est idem quod unum simul et multa.

R. C. Ma. Et **n. mi.** cum ratione addita, vel **dist.**: contradictio est unum formaliter in multis materialiter **n.**: unum in multis simul formaliter vel materialiter **c.**, sed non ita res accipitur in cognitione universalis.

3° Ex Capreolo in I Sent. Dist. VIII, q. II. B. § 3^a; « Ad hoc... quod aliquid vel aliqua natura dicatur et sit universalis, requiritur quod ipsa, una existens, sit apta esse in multis ». Et similiter passim apud omnes Scholasticos. Quo posito, sic arguitur. Cum definitur universale esse unum in multis, aut hoc intelligitur per identitatem cum illis aut non per identitatem. Si 2um: non definitur universale in essendo. Si 1um: hoc est contradictio. Quia sic unum fieret per identitatem multa; vel multa per identitatem, unum.

R. Transeat Antecedens iuxta superius traditam explicationem. **C.** autem **Ma.** disiunctivam: et eligo 1um **membrum** cum distinctione: Universale definitur unum in multis per identitatem *realem* cum illis **n.**: per identitatem *realem* vel *materialem* **subd.**: per hanc identitatem cum illis collective sumptis **n.**: distributive sumptis **c.**, vel transeat. Et **contradist.** 2um **v. mi.**, cum ratione addita. Ex quo patet quod universale in essendo non sic dicit unum identice multiplicatum in pluribus, ut convertantur ad invicem propriae rationes unitatis formalis et materialis. Neque enim Socrates per omnino idem re et ratione est homo, per quod est hic homo: quia secus non esset nisi unus numero homo, et esset ipse Socrates.

4° Non potest intelligi unum esse in multis per identitatem, nisi valeat et unum de multis per identitatem praedi-

cari. Atqui praedicatio haec est impossibilis: quia non potest idem praedicari per identitatem de iis quae non sunt idem.

R. C. Ma. Etsi enim proprie loquendo unum de multis sequitur ad unum in multis, et non vicissim; tamen ex negato consequenti sequitur negatio antecedentis. Et **n. mi.** Ad rationem vero additam **dist.:** non potest idem unitate formalis praedicari per identitatem de iis quae non sunt idem unitate numerica **n.:** idem unitate numerica non potest de iis per identitatem praedicari, **transmitto:** quia posset adhuc in iis distingui diversus respectus ad invicem qui non multiplicaret realiter unitatem numericam praedicati: quae tamen consideratio ad rem nostram non facit.

Ex hac utique et praecedentibus difficultatibus hoc unum evincitur: quod in rebus simpliciter existit unitas numerica singularium: unitas autem formalis qua gaudet universale, fundamentum quidem habet reale, sed indiget per intellectum compleri.

5° Quod non potest esse, nempe in re: nec potest intelligi esse, saltem de necessitate. Atqui unum in multis vel unum aptum inesse multis, non potest esse. Ergo nec potest intelligi esse, saltem de necessitate: adeoque non bene sic definitur universale.

R. Dist. Ma.: Quod non potest esse, nempe in re, nec potest necessario intelligi esse per actum iudicii **c.;** per actum simplicis apprehensionis **n.,** vel **subd.:** si nullum prorsus habeat fundamentum in re, **transeat;** si aliquid habeat fundamentum in re, saltem remotum, **n.** Et **dist.** etiam **mi.:** non potest esse in intellectu per esse logicum **n.:** non potest esse in re per esse reale **subd.:** formaliter **c.;** ne quidem fundamentaliter, saltem remote, **n.** Dantur enim plura iudicia necessaria et vera etiam de entibus rationis: atque ad haec efformanda sufficit quodlibet reale fundamentum.

6° Multa sunt quae se habent ut unum in multis vel unum aptum inesse multis; nec tamen vocantur universalis. Ut v. g.: una vestis quae potest multis aptari.

R. Dist. Antec.: Multa sunt quae se habent ut unum aptum inesse multis per identitatem, nec tamen vocantur uni-

versalia, **n.**; quae non proprie se habent ut unum aptum *inesse* multis per identitatem, sed solum ut unum quomodo-libet aptum inveniri in multis, **c.** vel **subd.**: non vocantur universalia in essendo **c.**: nullo modo vocari possunt universalia, **transmitto**. Nam saepe reduci forte possunt ad universalia in causando; vel saltem ad aliquid commune, quod de suo conceptu non petit multiplicationem.

7° Universale, de suo conceptu, latius patet quam commune, quod significat unum pluribus conveniens. Talis autem maior extensio universalis prae communi, excluditur, vel saltem non includitur, in definitione ipsius quae traditur in thesi. Et sic, respectu etiam duorum vel trium, aliquid dicitur commune, sed non universale.

R. Dist. Ma.: Universale in causando, vel universale in essendo analogum, **transmitto**; universale in essendo et univocum **subd.**: de suo conceptu latius patet quam commune, quasi postulet convenire omnibus omnino rebus, vel pluribus quam commune, **n.**; quia dicit unum *aeque* conveniens pluribus, et sic iam postulat convenire *omnibus* rebus illius generis vel speciei; **c.** Haec porro aequa convenientia unius omnibus, in conceptu communis nec includitur nec excluditur: ac propterea dici solet potius quod commune latius patet universalis, eo quod omne universale (in essendo) est commune, sed non vicissim, omne commune est universale; in conceptu autem universalis in quo includitur, bene datur intelligi per hoc quod universale definitur *unum* aptum *inesse* multis.

402. COROLLARIUM. — Ergo non bene assignatur tamquam proprietas veri conceptus universalis, transcendentia eius concreta respectu cuiusque generis representationis sensibilis.

Sententiam hanc tenet Benedictus Croce, iuxta placita recentioris philosophiae Hegelianae (1). Pro ipso enim conceptus *domus* v. g., *felis*, *rosae*, vel etiam *trianguli*, non sunt veri

(1) Sic v. g. « Logica II P., Sez. 1, n. II », haec habet: « Un carattere rigoroso, che valga a distinguere il gatto dagli altri animali, o la rosa dagli altri fiori..., non c'è e non ci può essere. Queste e altrettali finzioni concettuali sono, dunque, rappresentative, ma non ultrarappre-

conceptus nec universales, sed pseudoconceptus vel fictiones conceptuales: eo quod vel nullam habent universalitatem qua eximantur a conditionibus spatii ac temporis, vel nequeunt aliam quam universalitatem acquirere quin amittant omnem realitatem. Unde restat quod universalitas sic dicatur esse propria conceptus, ut conceptus transcendat omnes repraesentationes, et in omnibus tamen sit concrete immanens; nec tandem possit aliter conceptus vere universalis definiri, quam quod sit ipse: quocumque demum nomine appelletur, conceptus, vel idea, vel aliud quodvis.

Iamvero non est huius loci sententiam hanc refellere, prout est rebus applicabilis. Hic in Logica, ad eam refellendam, satis est animadvertere: quod 1° non satis in ea distinguitur ens reale in genere et ens actu existens, et ipsum ens actu existens iniuria coarctatur ad illud quod valeamus sensibus experiri. 2° absque ulla probatione, abstractio reputatur idem quod negatio. 3° autem de consequenti, falso supponitur quod non possit haberi conceptus abstractus a conditionibus materialibus spatii ac temporis, de re quae non potest de facto existere nisi spatio ac tempori subiecta. Dum e contra certum est illud S. Thomae, in I p., q. LXXXIV a. 1, quod « rerum etiam mutabilium sunt immobiles habitudines », 4° tandem confunditur conceptus universalis cum conceptu totius; vel saltem non, ut par est, distinguitur totum universale, cuius forma invenitur in singulis eius partibus subiectivis et secundum totam essentiam et secundum totam virtutem, a toto quodam integrali vel potentiali.

403. Nec dicas quod huic recentiorum philosophorum doc-

sentative: contengono alcuni oggetti o frammenti della realtà, non la contengono tutta.

Difetto analogo ma opposto hanno le finzioni concettuali del triangolo e del moto libero. Queste... se lasciano cadere la zavorra delle rappresentazioni, salgono poi in una zona senz'aria, dove non si vive; o fuori di metafora, guadagnano l'universalità col perdere la realtà ».

Ex quo sequitur iuxta ipsum, in n. III, quod propriae notae conceptus sunt universalitas et concretio. « Vale a dire che, se il concetto è universale e trascendente rispetto alle singola rappresentazione, è poi immanente nella singola, e perciò in tutte le rappresentazioni ».

trinae de universali, videatur favere ipsa graeca vox τὸ καθόλου, iam a veteribus adhibita ad universale designandum: utpote quae ordinem significat alicuius vel plurium ad unum totum veluti integrandum. Nam, ut fere contingit apud nos in omnibus nominibus, distinguere debet origo nominis et usus eius. Et origo quidem esse solet ex aliqua re sensibili; usus autem transferri ad aliquid aliud quod cum ea certo quodam modo connectatur. Similiter et nomen hoc τὸ καθόλου, primitus adinventum videtur ad significanda elementa materialia ex quibus omnia componuntur. Id satis patet ex locis Aristotelis supra relatis; nec non et ex Platone, in Parmenide c. IX, ubi disputatur de nexu inter unum et multa, unde habetur universale (τὸ ἐν πολλὰ), non secus ac inter totum (ὅλον) et partes (μέρη). Sed multo etiam magis patet quod iam tunc usus istorum nominum erat ad generalius significandum aliquid unum quod intelligeretur esse per identitatem in multis. Neque enim possunt plura sub uno aliquo termino colectivo adunari; nisi menti praefulgeat aliquis terminus distributionis qui singulis partibus conveniat: et hoc est, totum aliquod universale, sub se continens partes subiectivas in quibus forma totius cum tota essentia sua et virtute verificetur. Ceterum in limine quaestionis in quo adhuc versamur, aequum saltem nobis est ius, adversariis definitione sua quaestionem praeiudicantibus, opponendi nostram, quam veram putamus.

404. Iam videamus utrum existant aliqua universalia, quae verificent nuper declaratam definitionem, et de quibus logico agendum sit: nondum tamen determinantes utrum et quenam realem habeant valorem; et utrumque universale respicientes, tum directum, tum etiam reflexum quod in directo fundatur.

THESIS XXIX. — Existunt aliqua universalia de quibus logicus inquirat necesse est.

Et probatur thesis per modum unius duobus argumentis: uno indirecto, ex historia philosophiae; altero, magis directo, ex natura scientiae et cognitionis nostrae intellectualis.

Veteres materialistae. 1° « Dicendum, ad evidentiam huius quaestionis, quod primi philosophi qui de naturis rerum

inquisiverunt, putaverunt nihil esse in mundo nisi corpus. Et quia videbant omnia corpora mobilia esse, et putabant ea in continuo fluxu esse: existimaverunt quod nulla certitudo de rerum veritate haberi posset a nobis. Quod enim est in continuo fluxu, per certitudinem apprehendi non potest: quia prius labitur quam mente diiudicetur. Sicut Heraclitus dixit quod *non est possibile aquam fluvii currentis bis tangere* » (1). Unde et « Cratilus ... ad hanc dementiam devenit, quod opinatus est quod non oportebat aliquid verbo dicere; sed ad exprimendum quod volebat movebat solum digitum ». Ac proinde, « contra ipsum Heraclitum, existimavit quod nec semel potest « homo intrare in eundem fluvium: quia ante etiam quam semel « intret, aqua fluminis defluit et supervenit alia » (2). Sic igitur isti veteres materialistae, simul et possibilitatem certae cognitionis negaverunt, et existentiam alicuius obiecti quod aliquam stabilem unitatem in multis singularibus variabilibus retineret: existentiam nempe alicuius universalis.

Sententia Platonis. « His autem superveniens Plato, ut posset salvare certam cognitionem veritatis a nobis per intellectum haberi: posuit, praeter ista corporalia, aliud genus entium a materia et motu separatum, quod nominabat *species* sive *ideas*, per quarum participationem unumquodque istorum singularium et sensibilium, dicitur vel homo vel equus vel aliquid huiusmodi » (3). Atque ad istas species sive ideas separatas a rebus corporalibus et per se subsistentes, dicebat ipse referri scientia et quidquid ad actum intellectus pertinet.

Sententia Aristotelis. Exaggeratum hunc Platonis realismum confutavit discipulus eius Aristoteles: qui et certam cognitionem intellectualem de rebus quae nos circumstant, admisit; nec tamen putavit esse admittenda aliqua obiecta universalis praeter singularia: cum sufficiat ea ponere in ipsis singularibus fundamentaliter, formaliter autem in consideratione quam circa ipsa facit noster intellectus. Et sic Aristo-

(1) S. Thom. in I p., q. LXXXIV, a. 1.

(2) Idem in IV Methaph. l. 12^a.

(3) Idem in I p. l. c.

teles illius moderati realismi principia statuit, quem postea optimus quisque philosophorum secutus est.

405. **Nominales.** Media aetate, occasione sumpta ex capite primo Isagoges Porphyrii, in quo Porphyrius, agens de generibus et speciebus, tam altum reputat esse hoc negotium et adeo maiori dignum inquisitione, ut recuset ipse dicere ubinam sint: quaestio de universalibus vividius excitata est. Duce Roscellino, surrexerunt tunc illi philosophi, quos graviter admonuit S. Anselmus eo quod nonnisi *flatum vocis* putarent esse universalia, seu non esse, praeter voces, universalia in essendo, sed solum in significando. Unde appellati fuerunt *Nominales*. Et videntur intellectum humanum sic posuisse in singularium corporalibus imaginationibus obvolutum, ut ex eis nunquam se posset evolvere ad aliquid firmum attingendum. Disputatur autem utrum Roscellinus revera sic admiserit universalia esse in solis vocibus absque rebus significatis, ut ne quidem reciperet conceptus universales. Sed et hoc dicendum videretur: tum propter coaevorum testimonii auctoritatem, tum etiam propter praesumptionem, quam logice fundat, nominalismi, negata res correspondens universali; eo vel magis quod qui proprie nequeunt cum nominalismo componi non sunt conceptus universales reflexi, sed directi. Quos Roscellinus non admisit (1). Etsi verum est quod purus nominalismus recens est, et empiristis debetur.

Puri nominalismi principia posuit postea, magis adhuc explicite, Guilelmus Ockam; sed ea ipse non evolvit. Unde solet haberi tamquam nominalista mitigatus, vel etiam conceptualista.

Conceptuales. Interea mitiorem adhuc quemdam nominalismum, sive ut dicitur *Conceptualismum*, professus est discipulus Roscellini, Abaelardus. Iuxta quem, conceptus universales et quidem directi, sunt admittendi; quin tamen habeant aliquod reale fundamentum, correspondens illorum universalitati. Sed et hac sententia, ut rite capiatur, meminisse oportet quod Abaelardus agebat contra exaggeratum realismum Campanellensis, tunc contra nominalismum Roscellini reagentis.

(1) Cf. Ioannem a S. Thoma, Logica II P., q. III, a. II.

Realistae exaggerati. Porro nominalismo, sub quacumque forma eousque proposito, sese opposuit Guilelmus de Champeaux, dictus Campellensis; eiusque asseclae realistae exaggerati. Docuerunt isti conceptibus universalibus correspondere simpliciter naturas universales extra intellectum: non quidem extra singularia, ut docuerat Plato: sed in ipsis singularibus. Fuit igitur haec eorum positio: quod omnia individua eiusdem speciei reapse unam eandemque numero naturam habeant universalem, sicut nos concipimus; et adhuc tamen inter se a nobis distinguuntur propter diversorum accidentium sensibilibus susceptionem. Ad hanc autem sententiam, conceptualismo cuidam admixtam, accessisse postea, modo suo proprio, dicendus est Scotus.

Realistae moderati. Contra praedictos omnes errores, Aristotelis principia secuti, mediam tenuerunt viam Alexander Alensis, B. Albertus M., S. Thomas, alique non pauci. Nam et sensum ab intellectu bene distinxerunt, quod non fecerunt veteres materialistae et nominales; nec tamen, contra id quod fecerunt Plato et realistae exaggerati, confuderunt modum essendi rerum in seipsis et modum essendi ipsarum in intellectu. Aptam etiam notarunt distinctionem faciendam inter universale reflexum et directum; et hoc ultimum, quod proprie est obiectum scientiae nostrae, clare asseruerunt esse quidem in rebus quoad id quod concipitur, sed non quoad modum quo concipitur. Quae est formula realismi moderati.

406. **Sententiae recentiorum philosophorum** de universalibus, ad unam aliquam ex praedictis, vel ad aliquam combinationem ex ipsis, commode revocantur. Et sic omnes ad unum Scholastici, Aristotelis et S. Thomae sequaces, realismum moderatum tenuerunt ac tenent. Hume, Stuart Mill, Comte, et generatim empiristae vel positivistae, sunt, ad substantiam quod attinet, nominales. Kantius reducitur ad conceptualistas. Ontologi ad realistas exaggeratos formae Platonicae. Pantheistae autem ad realistas exaggeratos formae Campellensis.

407. **Conclusio argumenti ex historia.** Quibus omnibus praemissis, sic licet argumentum ex historia concludere. Si naturale est intellectui humano, de rebus ad logicam pertinen-

tibus inquirenti, quaestionem facere de universalibus; oportet quod existant aliqua universalia de quibus debeat logicus inquirere. Nec enim potest concipi quod natura inclinet ad quaestionem faciendam de nihilo. Atqui naturale omnino dici debet nostro intellectui, quod, ut ea quae ad logicam pertinent, rite intelligat, quaestionem faciat de universalibus. Quod enim semper et ab omnibus et in oppositis saepe adiunctis fit, naturaliter fit. Idque contigisse constat logicis et generatim philosophis respectu quaestionis de universalibus. Ergo aliqua universalia existunt, de quibus agere debeamus.

408. **Argumentum ex ratione.** 2° Existit aliquod obiectum scientiae: seu cognitionis rerum certae per demonstrationem, sive proprie dictam, quae est deductio, sive etiam improprie dictam, quae est inductio. Talis enim cognitio de facto existit, nec potest esse sine aliquo termino vel obiecto. Atqui obiectum scientiae nostrae est aliquid universale. Principia enim ex quibus procedit syllogismus et ad quae terminatur inductio, sunt quae constituunt obiectum formale scientiae, et sunt propositiones universales ex conceptibus iniversalibus. Quamvis autem obiectum materiale possit esse aliquid particulare; hoc tamen est omnino per accidens, ad praxim. Neque enim logicus v. g. considerat per se hunc vel illum syllogismum, sed syllogismum in genere; et similiter mathematicus et geometra superficiem trianguli; physicus propagationem lucis; ethicus officia et iura patrisfamilias; metaphysicus compositionem entis creati. Et etiam quando in scientia intenditur aliqua conclusio particularis, etiam tunc adsunt aliqui conceptus universales, tum ex parte subiecti, tum ex parte praedicati. Ergo aliqua universalia existunt.

3° Nobis concepi sumus quod aliquid, licet in se materiale, cognoscimus intellectualiter ut abstractum a conditionibus materialibus *hic et nunc*, sive iudicando, sive simpliciter aliquid apprehendendo. Hoc autem, pro nobis qui cognitionem a rebus accipimus, est aliquid universale, seu unum aptum inesse pluribus. Ergo aliqua universalia cognoscuntur a nobis et aliquomodo existunt.

Cf. argumentum Platonis in Theaeteto (43, 44) quo obiter

ostendit cognitionem intellectualem, prout a sensibus distinguitur, tunc solum haberi cum referat nobis aliquid ita esse ut aliter esse non possit: quatenus nihil, dum est, potest non esse. Hoc autem implicat cognitionem alicuius obiecti abstracti ab hic et nunc, ac proinde universalis. Quod quidem argumentum, etsi a Ptatone pro sua thesi de ideis separatis exaggeratur, vim tamen servat suam pro existentia quorundam universalium in genere.

409. Hinc iam sequitur quod reiiciendus omnino sit omnis nominalismus, saltem pro quanto sic solas voces admittit universales, ut his vocibus nulli prorsus conceptus universales subsint, ne quidem reflexi vel solum a mente conficti. Semper enim voces immediate aliquos conceptus significant illis correspondentes. Unde, si voces aliquae universales necessario sunt admittendae, necesse etiam erit admittere aliquos conceptus universales. Sed, quia posset aliquis adversarius negare hanc vocum universalium necessitatem, vel eam restringere ad significandos conceptus quos ipsa mens confingit et scit se confingere: ideo de hac re melius in articulo sequenti.

410. **Obiiciunt:** 1° Argumenta quae afferri solent pro existentia conceptuum universalium, probant solum utilitatem vel moralem necessitatem vocum universalium ad loquendum cum aliis vel etiam quodammodo nobiscum. Haec autem necessitas non implicat existentiam universalium.

R. N. Ma., vel **Dist.:** Argumenta illa probant existentiam universalium ex imperfectione et indigentia quadam intellectus nostri **c.**; nullo modo probant existentiam quorundam universalium, vel eam probant solum ex necessitate sermonis, **n. N.** autem **mi.** Nam etiam sola necessitas vocum universalium ad loquendum, est argumentum aliquod sufficiens pro admittendis conceptibus universalibus. Naturale enim est homini loqui.

2° Si ex obiecto scientiae vere probaretur existentia quorundam universalium, sequeretur esse admittendum etiam universale directum de universali reflexo. Quod repugnat.

R. Dist. consequens **Ma.:** Sequeretur esse admittendum

etiam universale directum de reflexo, secundum quod etiam reflexum seu logicum participat quodammodo de ente reali et fundare potest veras propositiones de seipso **c.**; etiam de reflexo, praeceise prout reflexum est et mere logicum. **n.** Et **contradist. mi.** Hanc nos difficultatem praeoccupavimus. contra idealistas sub n. 242, ubi declaravimus quo sensu detur veritas etiam de ente rationis.

3° Deberent etiam admitti conceptus universales de ipsis singularibus, et conceptus abstracti ab hic et nunc, etiam de iis quae sunt hic et nunc. Quod est falsum.

R. Dist. Ma.: Deberent admitti etiam conceptus universales ad efformandos quadantenus aliquales conceptus de rebus singularibus vel subiectis hic et nunc, **c.**; conceptus universales repraesentativos ipsorum singularium et eorum quae sunt hic et nunc, **subd.:** conceptus proprie universales idest univocos **n.**; improprie universales idest analogos vel transcendentes, **c.** Et **contradist. mi.** Ceterum non oportet quaestionem satis obviam de universalibus, difficiliorem reddere per inopportunas obiectiones desumptas ex cognitione singularium. Nam secus obiici etiam posset quod et ipsum Deum cognoscimus per conceptus universales. Ad quam difficultatem nunc satis est respondere, quod nos habemus quidem de Deo conceptum aliquem proprium et non communem; minime vero proprium et non analogum.

411. **Scholion.** Quaeres potius: utrum universalialia quae vidimus esse admittenda, sint solum de substantiis, vel etiam de accidentibus. Et respondemus quod principaliter quidem sunt de substantiis vel melius de concretis subsistentibus; secundario autem etiam de accidentibus: et generatim de omni eo quod significari potest a nobis termino univoco. Propter hoc S. Thomas, in I p. q. XXIX a. 1: « Dicendum [ait] quod, universale et particulare inveniantur in omnibus generibus ». Et in q. XXX a. 4: « Nomina generum vel specierum, ut homo vel animal, sunt imposita ad significandas ipsas naturas communes: non autem intentiones naturarum communium quae significantur his nominibus *genus* vel *species* ». Porro natura, sicut et quidditas, dici utique generatim potest de omni re;

sed praesertim de primo principio essendi et operandi quod non se habet ut accidens.

412. Supposito iam quod aliquod universale in essendo existat; superest considerare quotuplex generatim illud sit, et quomodo incipiat existere in mente, in qua conceditur ab omnibus inveniri, qui alicubi esse illud admittant.

THESIS XXX. — Duplex distinguendum est universale: directum et reflexum. Et primum quidem iure appellatur etiam materiale vel potentiale, metaphysicum vel reale, vel etiam negativum; alterum autem: formale vel actuale, logicum, positivum.

Praenota. — Agimus semper de universali in essendo. Ad quod ita consequitur universale in praedicando, ut etiam hoc sisti queat intellectui nostro ut obiectum cognitionis directae atque ut obiectum reflexionis. Et si quidem reflexe cognoscatur, tunc proprie et formaliter habetur illud quintuplex praedicabile quod est genus, differentia, species, proprium et accidens: iuxta quinque modos praedicabilitatis. Si autem solum cognoscatur directe: tunc habentur naturae praedicabiles materialiter ut unum de multis; quae possunt in infinitum multiplicari. Unde vicissim infertur quod et ipsum universale in essendo, quando substat reflexioni, utpote fundans quintuplicem illum praedicabilitatis modum, potest proportionaliter quintuplex distingui. Sed in praesenti satis est communem eius rationem universalis reflexi in essendo, simul cum universali directo, considerare.

413. **Triples consideratio naturae (1).** — Natura, seu quaelibet ratio per se intelligibilis, potest uno modo considerari *absolute*, id est secundum seipsam et ea quae cadunt in eius definitionem. Sicut si consideretur homo ut animal rationale, libero arbitrio praeditum, et huiusmodi. Atque haec est consideratio naturae *absoluta ab omni consideratione huius vel illius subiecti* in quo habeat esse, sive in re sive in intellectu. Et sic natura neque singularis est neque universalis, neque una neque plures; sed *utrumque potest ei accidere*. Alio

(1) Cf. Opusculum S. Thomae de Ente et Essentia, C. IV.

modo considerari potest natura secundum quod habet esse in hoc vel in illo subiecto: « et sic de ipsa praedicatur aliquid per accidens, ratione eius in quo est, sicut dicitur quod homo est albus, quia Socrates est albus »; vel quod sit unum in multis, quia sic invenitur in intellectu. Et sic rursus ista *consideratio naturae relativa ad subiectum*, duplex potest esse: secundum duplicem modum essendi rerum in seipsis vel in intellectu. Porro natura prout est in hoc vel illo subiecto secundum modum essendi rerum in seipsis, est una in uno et multiplex in diversis, nec ullo modo universalis. « Relinquitur ergo quod ratio speciei (et generatim universalis) accidat naturae... secundum illud esse quod habet in intellectu ».

Quare distinguenda quidem est triplex consideratio naturae: et cum ea triplex veluti naturae status: nempe **status indifferentiae**, in quo naturae, tum singularitas tum universalitas, nec repugnat nec per se de facto accidit, sed potest utraque accidere; deinde **status concretionis et singularitatis**, in quo natura postulat esse singularis; tandem **status abstractionis et universalitatis**, in quo natura postulat esse universalis. Attamen minime putandum est quod huic triplici considerationi naturae, correspondeat triplex modus essendi rerum; praeter duplicem, qui est modus essendi rerum concrete et singulariter in seipsis, et modus essendi ipsarum abstracte et universaliter in intellectu. Sed solum sequitur quod natura potest *ab intellectu nostro* considerari, quin consideretur modus eius essendi concrete vel abstracte. Et haec natura est quae *simul est in potentia* ad formam universalitatis in intellectu, unde dicitur universale directum vel potentiale; et ad singularitatem vel pluralitatem in rebus extra intellectum, unde dicitur esse praedicabilis per identitatem de singularibus. **Quae simultaneitas potentiae nullam implicat potentiam simultaneitatis contradictoriorum.** Valet enim in sensu copulativo et non in sensu disiunctivo: quatenus nempe natura illa, absolute considerata, « *et est in potentia ad singularitatem, et est in potentia ad universalitatem* », non autem « *vel est in potentia ad unam, vel ad alteram* »; at vicissim non valet in sensu copulato, sicut si diceretur quod « est in

potentia *et* ad singularitatem *et* ad universalitatem », sed solum in sensu disiuncto, quatenus « est in potentia *vel* ad unam *vel* ad alteram ».

414. **Abstractio et universalitas.** Iuvat ulterius praenotare in quo proprie consistat ea *forma universalitatis* a qua natura absolute considerata, tamquam subiectum, denominari potest universalis, vel, termino magis concreto, universale. Nec difficultas adest quod generatim ea forma sit *ordo* quidam *aptitudinis unius ad essendum in multis*. Sed potest ne ipsa abstractio naturae a singularitate, dici etiam, saltem implicite, forma universalitatis? Movet quaestionem istam Suarezius, in Disp. Metaph. VI, Sect. VI. Eamque resolvit affirmative cum addita quadam distinctione inter universalitatem absolutam: quam concedit inveniri in natura abstracta a notis individuantibus: et universalitatem relativam, ob relationem quandam, secundum esse, unius ad inferiora: quam utique non concedit inveniri in natura solum abstracta, et concedit solum in natura comparative considerata ad essendum in inferioribus, sed non reputat necessariam ad formam universalitatis. Iamvero videtur et nobis quod natura abstracta in intellectu, iam revera dici queat actu universalis; alia tamen de causa, et sub alia magis obvia distinctione facienda. Scilicet: sicut non est necesse quod quidquid intellectus intelligendo habet, etiam intelligendo intelligat; similiter, et multo minus necesse est quod quidquid intellectus intelligendo non intelligit, etiam intelligat se non intelligere. Nam bene potest intelligere hominem non intelligendo Socratem, quin intelligat se Socratem non intelligere, seu prescindere vel abstrahere a Socrate. Distinguiamus igitur **abstractionem habitam** ab intellectu, et **abstractionem cognitam**. Et si quidem de prima loquamur; sic per eam nulla natura sistitur menti actu universalis. Si vero de secunda; sic dicimus quod per eam natura iam actu et formaliter sistitur menti ut universalis; et quidem non solum quia formam ipsam universalitatis implicat consequenter, sed etiam quia implicat praesuppositive. Ratio est: quia sicut unum aptum inesse multis, iam est definitio universalis formalis, eo quod cognito *unius apti in*

esse multis. praesuppositive implicat cognitionem unius in multis; pariter et natura cognita ut abstracta a singularitate et pluralitate, implicat universale formale. Neque enim abstractio est solum consideratio unius alio quolibet non considerato; sed consideratio unius alio non considerato quod simul per identitatem realem in eodem verificatur. Ac proinde non potest aliquid cognosci ut abstractum a singularitate vel pluralitate, quin cognoscatur ut unum aptum inesse multis.

Quare, ad summum, dubitatio esse poterit num ad habendum universale formale sufficiat abstractio naturae cognita a singularitate, quin sit etiam explicite a pluralitate. Attamen et hoc affismandum videtur. Quia cognosci non potest quod aliqua natura vere abstrahat a singularitate sua, nisi cognoscatur etiam, saltem consequenter, ut apta pluribus inesse. Unde nec potest natura Dei concipi ut vere abstracta a sua singularissima unitate. Et ideo tandem, non fortasse inepte compararetur forma universalitatis superiori cuidam vesti communi aptae pluribus inesse: quam nemini liceat simul secum ferre cum propria, sed ita ut possit etiam nullam secum ferre. Atque in hoc ultimo casu: homo, prout in potentia ad vestem illam communem, esset veluti universale directum vel potentiale et negativum; et prout simul in potentia ad resumendam vestem propriam, sicut universale reale. Dum e contra, homo actu habens vestem propriam esset omnino sicut singulare; et actu habens vestem communem, sicut formaliter universale (1).

415. Cognitio directa et reflexa. Reliquum est ut rationem innuamus denominationis universalis directi et reflexi: quae desumitur ex diversa cognitione cuius est obiectum. Porro generatim cognitio directa ea dici potest qua intellectus primo terminatur ad rem aliquam cognoscendam; quam proinde non facit obiective intelligibilem, sed praesupponit. Et natura

(1) Praedictam vestis similitudinem suggerunt et locutiones illae quibus dicere solemus naturam aliquam esse expoliata[m] notis individuantibus. Cfr. etiam Avicennam apud Capreolum, in I Sent. Dist. VIII, q. II, pag. 350.

quae sistitur intellectui ut obiectam huius cognitionis directae, ea est quae appellatur universale directum. Cognition autem reflexa, illa dici potest qua intellectus terminatur ad rem aliquam cognoscendam, aliquomodo iam in praecedenti actu cognitam: sive, ut dici solet, qua secundo aliquid cognoscit. Sed magis in particulari, triplex distingui potest reflexio. Scilicet: 1° habetur *reflexio ontologica*, qua vel attentius recogitatur idem obiectum, vel cognoscitur in actu de eodem obiecto id quod prius cognoscebatur solum in virtute. 2° habetur *reflexio psychologica*, qua intellectus ab obiecto aliquo externo cognito per actum suum, redit ad cognoscendum suum ipsum actum. 3° *reflexio logica*, qua intellectus, obiectum aliquod cognitum secundum modum essendi ipsius in seipso, denuo cognoscit secundum modum essendi eiusdem in intellectu. Et haec est reflexio secundum quam asserimus in thesi distinguendum esse universale reflexum vel logicum a directo.

416. Thesis, cum utraque sua parte, iam manet probata. Reassumitur hic summam eius probatio, vel melius declaratio.

1^a pars. Sicut existit in cognitione nostra directa obiectum aliquod quod se habet ut unum abstractum a singularitate et pluralitate; ita et in cognitione reflexa, obiectum quod se habet positive ut unum in multis vel unum aptum inesse multis. Apprehendimus enim hominem, Socrateitate non apprehensa vel Petreitate; et etiam ut est quid unum in multis. Atqui utrumque obiectum est vero aliquo sensu universale. Secundum quidem, evidenter. Sed et primum; quod est veluti fundamentum alterius. Unum autem ab altero distinguendum est, saltem sicut distingui debet id quod est in potentia et id quod est in actu. Ergo duplex distinguendum est universale: directum et reflexum.

2^a pars. Universale directum, ideo appellatur universale, quia non dicit singulare, sed dicit unum quod et se habet ut materia vel potentia ad formam universalitatis, et potest per identitatem de multis rebus praedicari; universale autem reflexum, ideo appellatur universale, quia positive et actu dicit ipsam formam universalitatis, quam constat compleri in intellectu per logicam reflexionem. Sed haec ius praebent ad illas

alias denominationes utriusque universalis, quae sunt: universalis negativi, materialis, potentialis, realis, metaphysici; et universalis positivi, actualis, formalis, logici. Quas proinde oportet recipere.

417. COROLLARIUM I. — **Ergo proprium obiectum scientiae et cognitionis nostrae intellectualis est universale directum. Quod iure dicitur esse semper et ubique, necessarium, incorruptibile, immutabile: non quidem absolute et positive, sed hypothetice et negative.**

Patet 1um ex argumentis allatis pro thesi praecedenti de existentia conceptuum universalium. Quae quidem argumenta valent etiam proportionaliter de scientia logica, prout etiam de ente logico dari potest vera et certa cognitio, in quantum de ente reali participat. Participare autem dici potest et debet etiam ens logicum de ente reali, non quasi partim sit ens reale et partim ens rationis; sed quia supponit semper et nititur imitari aliquod ens reale. Idque, dum ipsum iam *factum* sistitur menti: non vero *dum fit* obiective ab ipsa mentis consideratione.

Quoad 2um: satis est notare quod praedictae proprietates omnes universalis directi reducuntur tandem ad necessitatem quamdam essendi id quod ipsum intelligitur esse. Hanc autem necessitatem asserimus non esse concipiendam ut absolutam, seu independentem a qualibet suppositione, quam nonnisi Deus habet; sed hypotheticam, quatenus nihil dum est potest non esse, seu componere simul esse et non esse: et hanc habet omne ens, cui quomodocumque competat esse, etiam ens materiale et singulare. Praeterea, cum agatur de universali directo, asserimus quod habet necessitatem essendi negativam: quatenus non habet in se quo corrumpatur et postulet desinere esse, sicut singularia materialia. Idem dicatur de aliis proprietatibus. Non enim dicitur universale directum esse semper et ubique, « quia habet in se unde se extendat ad omne tempus et ad omnem locum »; sed « quia non habet in se quo determinetur ad aliquem locum vel tempus » (1). Nec similiter habet in se quo mutetur, vel suscipiat magis et minus

(1). S. Thom. in I p., q. XVI, a. 7.

Unde et Aristoteles, in IV Metaph. c. 27.: « Mutilum dicitur quantorum, non quodcumque, sed ut divisibile ipsum sit oportet atque totum... Si calix mutilus, adhuc oportet esse calicem: numerus vero non amplius idem ». Essentiae autem quae re-
lucet in universali directo, in hoc numeris aequiparantur.

Atque haec est ratio cur passim dici solet quod universal-
lia, nempe directa, sunt aeterna et necessaria et immutabilia,
non subiective et quoad existentiam, sed obiective et quoad es-
sentiam seu rationem per se intelligibilem. Quae formula non
non discordat, sed supponitur ab alia, de necessitate hypo-
thetica et negativa.

Quod si quaeratur cur non praedicetur idem de univer-
sali reflexo vel logico: respondetur quod ratio est quia uni-
versale reflexum vel logicum, utpote ens in anima *dum fit*
a consideratione mentis, de suo conceptu petit subiectum con-
tingens in quo sit: et ideo, inquantum tale, nec necessarium
vel aeternum et immutabile, concipi ullo modo potest. Res
melius patebit ex corollario sequenti.

418. COROLLARIUM. II. — **Ergo universale reflexum, quamvis aliquod fundamentum remotum habeat in re, simpliciter tamen concedi debet quod est ens ratio-
nis, et proprie accidens intentionale de genere cuiusdam relationis.**

Quatuor in corollario asseruntur.

Ratio 1^a est: non solum quia omnis conceptio intellectus,
etiam chimaerica, semper, saltem remote vel remotissime, ali-
quod fundamentum habere debet in re; sed etiam et prae-
sertim quia etiam universale reflexum pertinet ad conceptus
qui naturaliter occurrunt formandi nostro intellectui, et sic
aliquam habent obiectivam necessitatem sibi propriam.

Ratio 2^a vult prius declarari. Cum enim forma universa-
litas B veniat in compositionem cum natura universalis
directi A, quae certe non est ens rationis: posset aliquis pu-
tare quod et compositum ex A et B, et ipsum etiam solum
A subiectum B, non sit simpliciter ac totaliter ens rationis.
Quod videretur ipse Capreolus admittere (1).

(1) In III Sent., Dist. V q. III, a. 3, § 1^a.

Sed tamen aliter dicenda est se res habere. Si enim ipsa forma universalitatis totaliter et simpliciter est ens rationis; pariter et subiectum ipsius actu relatum ad formam, et compositum ex hoc subiecto et ex hac forma, tale dicendum erit. Eiusmodi enim forma, tota consistit in conceptione quadam aptitudinis *eiusdem subiecti* ad essendum *per identitatem* in multis. Haec porro aptitudo non potest sic scindi in partes, ut partim quidem vel secundum quid, dicatur esse ens rationis; partim vero vel secundum quid, etiam ens reale. Sed omnino dici debet esse ens rationis; utpote aliquid cui non competit esse obiective nisi in intellectu, et consequenter ad intellectus considerationem. Quare totum etiam illud veluti compositum logicum, et subiectum formae universalitatis, actu substans formae, non aliam habet obiectivam intelligibilitatem, quam quae illis tribuitur a consideratione intellectus. Si quae contraria videatur tradere Capreolus, ad hanc explicationem trahendus erit: ut, cum accipit in ipso subiecto universalitatis actu relato ad formam, praeter id quod est entis rationis, etiam aliquid quod sit entis realis; iam non censeatur amplius illud subiectum considerare ut actu substans formae. Certe ipsius est sententia, in l. c. non multo post, quod unitas propria universalis formalis non descendit proxime ullo modo ad inferiora quae sint in rerum natura. Quare, ut rem cum eodem auctore concludamus, « quia, circumscripto omni opere intellectus, nihil est in re, quod unum in se existens, natum sit in pluribus actu esse simul et semel »: restat quod universale reflexum dicatur esse simpliciter ac totaliter ens rationis.

Ratio 3^a est: quia eodem modo est ens rationis universale reflexum in essendo, quo universale reflexum in praedicando, cum omnis recta praedicatio fiat per identitatem. Atqui universale in praedicando, quoad suum formale, etiam quando agitur de substantiis secundis quae praedicantur de primis, induit per actum rationis similitudinem quamdam inhaerentiae accidentalis, et sic naturam accidentis. Siquidem dici aliquid *de subiecto* implicat quodammodo *esse in subiecto*: scilicet non secundum esse reale seu simpliciter secundum

esse, sed secundum esse logicum seu *secundum cognosci*. Et ideo ea etiam quae in re substantiae sunt, ut v. g. *homo* vel *animal*, statim ac substant actui rationis comparanti illa cum suis inferioribus, « transeunt in similitudinem accidentis, non amittendo propriam substantiam in rerum natura, sed accipiendo rationem uniformitatis in anima » (1). Ac per ista relinquitur etiam ut certum quod universale formale concipi debet ut *ens per accidens*, et non per se: eo fere modo analogice, quo habetur *homo albus* vel *homo musicus*.

Ratio 4ⁱ tandem, est: quia aptitudo unius ad essendum in multis, ordinem vel respectum quemdam continet distincti ad distinctum, adeoque relationem quamdam. Etsi enim intelligitur illud unum aptum inesse multis per *identitatem*: non tamen intelligitur ut idem, *unum* et *multa*. Non erit ergo in his relatio realis; sed aliquatenus relatio erit. Vel etiam: non erit proprie relatio, ad cuius esse sequatur posse cognosci; sed cognoscetur aliqua relatio, ad cuius cognosci sequatur modo suo esse.

419. Obiicies: 1° Subiectum et forma faciunt unum, quamvis per accidens. Atqui universale directum se habet ut subiectum, relate ad universale reflexum quod se habet ut forma universalitatis. Unum igitur et non duplex universale admittendum est; vel si duplex, tamquam partes unius.

R. C. Ma. Et dist. 1^{am} p. mi.: Universale directum se habet ut subiectum actu substans formae universalitatis **n.**; substans in potentia seu potens substare **c.** **Dist. etiam 2^{am} p.:** universale reflexum se habet ut sola forma universalitatis **n.**; ut compositum quoddam ex subiecto et forma, reduplicans ipsam formam, **c.** Quare non est admittendum duplex universale formale; sed formale est unum, alterum autem quod dicitur materiale, non est illius pars in actu sed solum in potentia.

2° Natura cui intellectus confert universalitatem, est, quoad id quod concipitur ens reale et universale directum. Atqui

(1) S. Thom. in Opusculo de Natura generis C. IX. — Cf. etiam Aristotelem in VI Metaph., c. XIII.

tamen facit unum universale cum forma universalitatis. Non ergo duplex universale.

R. Dist. Ma.: Illa natura est ens reale et universale directum, antequam ei intellectus actu conferat universalitatem **c.**; dum ei actu confert universalitatem **n.** Et **contradist. mi.** Explicatio patet ex dictis.

3° Quod dicitur universale directum est natura absolute considerata. Sed natura absolute considerata est omnino ens reale; dum nullum universale est omnino ens reale. Ergo universale directum nullo modo est universale.

R. Dist. Ma.: Universale directum est natura absolute considerata, prout simul est in potentia tum ad singularitatem tum *etiam ad universalitatem*, **c.**; quasi respueret hanc potentiam ad universalitatem **n.** Et **Dist. 1^{am} p. mi.**: est illa natura omnino ens reale in actu **c.**; neque in potentia ens rationis **n.**; et **contradist. 2^{am} p.** Ubi oportet attendere quod non est idem natura absolute considerata, prout *est in potentia* ad universalitatem, et prout *cognoscitur esse in potentia* ad universalitatem. Horum enim alterum faceret iam universale formale; sed in universali directo minime locum habet. Quapropter et dici potest et debet quod universale directum simpliciter est ens reale, nempe in actu et quoad id quod concipitur; et solum in potentia ens rationis. Quod ultimum non sic est intelligendum quasi universale directum sit vel possit esse ens rationis quoad modum quo natura concipitur: nam semper ens rationis dicitur quoad illud ipsum quod concipitur; sed quatenus talis est ille modus, qui, si concipiatur, iam format actu universale. Non tamen ullo modo in universali directo, modus ille quo natura concipitur, est aliquid quod concipiatur.

4° Universale reflexum vel formale non est proprie accidens logicum, sed ens logicum per accidens. Subiectum igitur formae universalitatis est ens reale et universale directum; ac proinde universale directum et reflexum sunt duae veluti partes unius universalis.

R. Dist. Ma. quoad utramque partem: si universale reflexum vel formale referatur ad naturam absolute consideratam

prout est in potentia subiectum formae universalitatis **n.** : si ad naturam prout est in actu subiectum universalitatis **c.** Et **contradist. mi.** Neque enim compositum vel aggregatum illud ex subiecto et forma universalitatis, est aliquid reale vel partes reales habens; sed totum, prout est aliquid compactum, est obiective opus rationis; quae accipit ens reale, sive illud in se substantia sit sive accidens, et illud ad modum accidentis replicat supra seipsum. Et sic utrumque sub diverso respectu verum est: et quod totum universale reflexum sit accidens logicum; et quod intra ipsum. aliquid se habet ut forma accidentalis, et aliquid ut subiectum ac veluti substantia.

5° Intellectus in eo ipso quod concipit unum in multis, non est falsus sed verus. Ergo debet in eo contineri aliquid entis realis: quod non erit nisi universale directum; ac proinde reiicienda distinctio duplicis universalis.

R. Dist. Antec. Intellectus concipiens unum in multis, est formaliter verus, **n.**, et **n.** suppositum, quod universale, etiam reflexum, fiat per actum iudicii, vel quod veritas inveniatur formaliter etiam extra actum iudicii; est verus inchoative sicut simplex quaedam apprehensio naturaliter ordinata ad iudicium verum, **subd.** : quasi ordinetur ad simul et semel affirmandam existentiam unius in multis formaliter extra intellectum **n.**; quia ordinatur ad affirmandam hanc eius existentiam in intellectu, vel etiam, quia ordinatur ad inferendum descensum distributivum alicuius praedicati ad inferiora subiecti, **transmitto.** De hoc enim nexu inter descensum distributivum et apprehensionem universalis formalis, merito dubitari potest saltem qualis sit, et suo loco res examinabitur; sed, etsi detur adesse, fit semper cum naturae multiplicatione. Natura enim absolute considerata, sicut est in potentia ad universalitatem ita et est ad singularitatem; et hanc suam potentiam reducit ad actum eo ipso quod eadem natura affirmatur de aliquo vel de aliquibus singularibus. Quod attinet autem ad consequens difficultatis propositae: dicendum quod etiam in universali reflexo aliquid entis realis reperitur, et hoc est quodammodo universale directum; sed se habens tantum

ut fundamentum illius remotum, non proximum, et quod proinde, ut est ens reale, non actu sed solum potentia subest formae universalitatis.

420. Quia solutio quaestionis de universalibus magna ex parte dependet a distinctione facienda inter universale directum et reflexum; superest videre quid, ad existentiam utriusque, conferat operatio intellectus. Quae quidem operatio non venit hic attendenda psychologicae, quoad efficientiam quam exerceat subiectum cognoscens; sed logicae, quoad considerationem cui facile constat subesse obiectum cognitum, seu quoad modum quo cognoscitur natura in utroque universali relucens.

THESIS XXXI. — Modus quo cognoscitur et fit universale directum, est per abstractionem praecisivam totalem naturae a suis notis individuantibus; universale autem reflexum, per intellectus comparisonem, ordinatam quidem ad compositionem iudicii, sed adhuc simplicem: qua eadem natura apprehenditur cum ordine uniformi identitatis ad sua inferiora.

Duae praecipuae partes in thesi communiter admissae inter Scholasticos; et extra Scholasticos, ut plurimum, vel negatae vel despectae.

Quid abstractio. Abstractio generatim idem sonat ac *separatio* quaedam duorum quae simul in eodem inveniuntur. Et potest esse, *physica*, sicut cum separatur anima a corpore, vel dens a maxilla, et generatim unum ab alio secundum esse physicum quo constant; tum *intentionalis*, qua duo separantur secundum esse ipsorum intentionale. Et haec iam solet unice vocari abstractio. Distinguitur autem et haec generatim: n abstractionem *per modum efficientiae*, qua ipsum subiectum intelligens actione sua praevia efficit intentionalem duorum separationem et; in abstractionem *per modum considerationis*, qua ipsa formalis cognitio terminatur ad unum obiectum absque alio. Et illa quidem pertinet ad facultatem nostram intellectivam, quae dicitur intellectus agens; haec autem ad intellectum formaliter cognoscitivum, qui dicitur intellectus possibilis. Et quamvis utraque sibi invicem correspondeat: nonnisi tamen altera nunc est a nobis attendenda: scilicet *consideratio illa mentis qua*

unum separatur intentionaliter ab alio. Sive deinde utrumque simul in eodem verificetur; sive saltem unum cum alio simul quodammodo valeat praeconciipi.

421. Abstractio praecisiva. Porro ulterius, sistendo in hac ipsa abstractione per modum considerationis, « dicendum quod abstrahere contingit dupliciter. Uno modo *per modum compositionis et divisionis*; sicut cum intelligimus aliquid *non esse* in alio vel *esse separatum* ab eo. Alio modo, *per modum simplicitatis*: sicut cum intelligimus unum *nihil considerando de alio* » (1). Prima abstractio vocatur composita vel iudicativa, vel etiam *negativa*: eo quod per eam iudicando unum negamus de alio, sicut si dicamus quod homo non est animal. vel etiam quod non est lapis. Altera vocatur simplex, vel *praecisiva* vel anthonomastice abstractio: eo quod per eam unum non negamus de alio iudicando, sed, simpliciter apprehendendo, unum consideramus et aliud non consideramus. Sic v. g. apprehendimus animal non apprehendendo rationale; et hominem, non apprehendendo Socrateitatem.

Abstractio praecisiva totalis. Rursus autem in ordine abstractionis praecisivae, « dicendum quod duplex fit abstractio per intellectum. Una quidem secundum quod universale abstrahitur a particulari: ut animal ab homine, vel homo a Socrate. Alia vero, secundum quod forma abstrahitur a materia: sicut forma circuli abstrahitur per intellectum ab omni materia sensibili. Inter has autem abstractiones haec est differentia; quod in abstractione quae fit secundum universale et particulare, non remanet id a quo fit abstractio. Remota enim ab homine differentia rationali, non remanet in intellectu homo, sed solum animal. In abstractione vero quae attenditur secundum formam a materia, utrumque manet in intellectu. Abstrahendo enim formam circuli ab aere, **remanet seorsum** in intellectu nostro, et intellectus circuli et intellectus aeris » (2). Propterea vocari solet ea prima abstractio, **totalis**: non proprie quia per eam relinquitur totum; sed quia totaliter nescitur

(1) S. Thom. in I p., q. LXXXV, a. 1.

(2) S. Thom. in I p., q. LX, a. 3.

id quod relinquitur: quatenus sumitur ab intellectu aliquid, ad modum totius, et nihil relinquitur in intellectu de eo a quo fit abtractio, quod intelligatur relinqui. Unde et vocatur abtractio *universalis*: qua nempe totum universale abstrahitur, a suis partibus subiectivis; et id quod hoc modo abstrahitur, exprimi solet nominibus concretis, ut v. g. homo, leo, album. Dum e contra secunda abtractio vocari solet **formalis**, vel *partialis*: quia per eam sumitur pars quae est forma vel quasi forma, et relinquitur seorsum in intellectu materia; et id quod hoc modo abstrahitur, exprimi solet nominibus abstractis, ut v. g. albedo, rationalitas, vel si concretis, ad modum partis, ut animal et rationale respectu hominis.

Commune est igitur utrique abstractioni quod intellectus, unum consideret nihil considerando de alio; sed abtractio praecisiva totalis hoc habet sibi proprium, quod *unum consideret nihil considerando vel intelligendo de alio*: ita nempe ut intellectus ne quidem discernat id quod assumit ab eo quod relinquit. Dum in formali utrumque intelligit, sed unum tantum considerat et aliud seorsum intelligit apud se retinendo. (1). Affert S. Thomas, in I p. q. LXXXV n. 2, ad explicandam abstractionem praecisivam totalem, exemplum sensibile ex visu; qui videt colorem pomi nullo prorsus modo videndo eius odorem. Quod utique exemplum claudicat in aliquo, eo quod visus nunquam poterit ullatenus videre odorem alicuius, dum intellectus potest quadantenus intelligere etiam particulare a quo totaliter abstrahit universale. Attamen aliqua restat paritas: quia cum primo intellectus accipit universale, penitus nescit particulare; et potest colorem vel corpus coloratum intelligere et considerare nihil intelligendo de pomo, vel de odore. Nec omnino inepte videtur posse etiam eadem abtractio comparari cum auditione vocalis A sine BA vel MA etc.; vel melius sine B vel M etc., prout sub A collocantur. Altera vero abtractio comparari potest naturali aestimativae qua v. g. secernit agnus in pascuis herbam utilem a nociva.

(1) Cf. Ioannem a S. Thoma, Logica II P., q. IV, a. II; ubi tamen aliquae denominationes inveniuntur quae indigere videntur declaratione.

Quod si invicem comparentur praeditae abstractiones: dicendum quo abstractio totalis prior est tempore quam formalis; et quodammodo etiam, quando propria sit, causalitate. Unde et dicitur supponer talem distinctionem conceptuum, in qua de neutrius ratione sit quod sit alius: prout nempe sunt seorsum intelligibiles.

Abstractio a notis individuantiis. Iamvero asserimus in thesi universale directum fieri per abstractionem praecisivam totalem a notis individuantiis singularium. Quae notae individuantes non intelliguntur hic illa septem exteriora accidentia, quibus ad sensum discernere solemus unum individuum ab alio; sed principia illa materialia quibus constituitur in rebus corporeis *differentia individualis* uniuscuiusque rei seu naturae. Hinc enim natura absolute considerata fit haec numero natura. Quoniam autem verbum istud « abstrahere » vel « praescindere », praeter originarium sensum transitivum, qui est extrahere aliquid ab alio, iam solet etiam in scholis admittere sensum quemdam usualem intransitivum, qui est considerari aliquid absque alio: hinc etiam provenit quod indiscriminatim dicimus et quod intellectus abstrahit naturam a singularibus, et quod natura abstrahit a notis individuantiis singularium. Item: quod abstrahit a conditionibus materialibus quibus natura determinetur ad aliquem locum vel tempus; vel brevius: a materia individuali.

Et bene adhuc notetur quod natura quae relucet in universali directo, hoc ipso quod accipitur tamquam totum, iam se habet ut natura quaedam determinata. Et ideo, etsi forte secundum rem postulet accipi cognitione reflexa ut genus vel differentia, vel aliud quodvis praedicabile; speciali tamen quodam titulo, dum remanet in ordine cognitionis directae **species** dicitur, et concipi debet ut habens sub se inferiora solo numero distincta. Quod potest vel ex hoc habere confirmationem: quod et Plato suas quidditates rerum a singularibus separatas vocavit ideas vel species; et Porphyrius omnia praedicabilia praeter speciem et proprium, definivit per speciem, speciem autem et proprium quod cum specie reciprocatur, per solo numero distincta inferiora.

422. **Quid simplex comparatio** intellectus. Comparatio intellectus generatim, vel actus comparativus, est ille actus quo intellectus aliquid cognoscit cum ordine ad aliud: et opponitur absoluto, quo aliquid cognoscit sine tali ordine. Potest autem illa comparatio esse tum simplex, tum composita: secundum quod fiat per simplicem apprehensionem, vel per actum iudicii, quo unum cum ordine ad aliud apprehendatur et affirmetur. Non tamen existimandum est quod omnis comparatio simplex naturaliter ordinetur ad compositionem iudicii eorundem quae cum ordine ad invicem apprehenduntur; sed solum ea quae sit sicut praedicati ad subiectum. Et hoc modo asserimus universale reflexum fieri per simplicem intellectus comparisonem: quatenus aliqua natura apprehendatur non solum absolute quoad suas notas essentiales, sed etiam relative ad subiecta in quibus ipsa esse et de quibus praedicari possit per identitatem.

Ac per ista manet etiam alia soluta quaestio de modo quo descensus distributivus praedicati ad omnia et singula inferiora subiecti, connectatur cum universali reflexo. Verum est enim quod ait Aristoteles, in III Metaph. c. 26, quod « quum quantum habeat principium, medium et ultimum, *quorumcumque positio non facit differentiam, omne dicitur* ». Sic autem fit universale reflexum, quod eadem natura apprehendatur ut se habens absque differentia ad plura inferiora. Quasi dicatur v. g.: *nix, nix aequae una in multis, et hoc nix et illud nix et illud aliud nix, omnis nix*; ac proinde: *omnis nix est nix*; id est *aequae nix*; vel etiam: *nix est alba, omnis nix est alba*. Id tamen minime significat quod descensus distributions sit idem quod universale reflexum seu logicum, vel quod, prout rebus applicatur, fundetur in tali ente logico; sed solum significat quod fundatur in eo in quo et ipsum universale logicum fundatur: nempe in universali directo et reali. Neque id mirum: siquidem compositio vera intellectus causatur quidem a rebus, sed ipsa in se obiective, quoddam esse logicum constituit.

423. **Probatur 1^a pars** theseos. 1° Modus quo cognoscitur et fit universale directum talis est ut simpliciter quidem apprehendatur et consideretur aliqua natura, sed notae indivi-

duantes cum quibus realiter invenitur identificata, neque considerentur neque intelligantur. Quod patet ex conceptu ipso universalis directi. Atqui sic habetur abstractio *praevisiva* totalis a notis individuantibus. Abstractio quidem: quia intervenit hic aliqua duorum separatio intentionalis; *praevisiva*: quia per simplicem apprehensionem; totalis: quia non remanet seorsum in mente illud quod non consideratur; a notis autem individuantibus; quia illud quod non consideratur, ad has notas pertinet.

Sed **dices**: Universale directum est per definitionem natura *abstracta* a notis individuantibus singularium. Ergo non nisi per petitionem principii ostenditur ipsum fieri per abstractionem ab his notis.

R. C. Antec. Et dist. consequens: Per petitionem principii ostenditur universale directum fieri per abstractionem *praevisivam* totalem **n.**; per aliquam abstractionem a notis individuantibus, latissimo sensu acceptam, **transeat**, sed n. suppositum, quod hoc solum susceptum fuerit probandum vel declarandum.

Probatur 2°. Universale directum ita fieri dici debet, quod natura in eo relucens possit per identitatem praedicari de individuis. Eadem enim natura absolute considerata et est in potentia ad universalitatem et ad singularitatem. Sed illa praedicatio non posset verificari, nisi universale directum fieret per abstractionem *praevisivam* totalem a notis individuantibus. Quia ratio praedicati debet quidem aliquomodo differre a ratione subiecti; sed non ita ut una per iudicium negetur de alia, vel apprehendatur ut pars alterius. Nulla enim pars potest per identitatem praedicari de toto. Ergo per eiusmodi abstractionem fit universale directum.

424. **Probatur 2^a pars. 1°** Ex hoc fit universale reflexum, quod natura aliqua considerata secundum esse quod habet in intellectu, apprehenditur ut unum dicens ordinem uniformem identitatis ad sua inferiora. Hoc autem praestat simplex comparatio intellectus, quamvis naturaliter ordinata ad iudicii compositionem. Quamvis enim in universali reflexo natura consideretur cum ordine ad inferiora in quibus esse et de

quibus praedicari possit, et sic ea consideratio naturaliter ordinetur ad iudicium; tamen, etiam antequam hoc iudicetur, iam potest, immo debet, per simplicem apprehensionem naturae cum eo ordine cognosci: quod aliquam comparisonem requirit, sed simplicem.

2° Universale reflexum est accidens logicum de genere cuiusdam relationis: ut supra in n. 418 ostensum est. Atqui generatim, ad habendam relationem rationis, requiritur et sufficit quod « respectus significatus per ea quae dicuntur ad aliquid, [sit] tantum in ipsa *apprehensione* rationis *conferenti* unum alteri » (1). Nec requiritur aliquid amplius in casu huius entis logici relativi, quod est universale reflexum: nam etiam citra iudicium valemus concipere unum in multis.

425. Obiiciunt contra 1^{am} partem.

1° Non potest admitti universale directum fieri per veram abstractionem, nisi admittatur etiam facultas abstractiva, quae dicitur intellectus agens. Sed hoc indiget aliqua probatione difficiliore quam sit ea quae allata est. Ergo saltem non est adeo facile admittendum quod universale directum fiat per abstractionem.

R. Dist. Ma.: Non potest admitti universale directum fieri per abstractionem quae sit per modum efficientiae, nisi admittatur etiam is qui dicitur intellectus agens, **c.**, vel transeat; per abstractionem quae est per modum considerationis **subd.**: nisi praesupponatur vel simul eo ipso admittatur intellectus agens **n.**; nisi possit inferri **c.**, vel transeat. Et **contradist. mi.** Ut enim iam praenotatum fuit, logica est praesens quaestio et satis obvia; non autem psychologica, sicut illa de intellectu agente, quae paulo difficiliore est quam praesens, et ex praesenti iam in tuto posita, resolvenda.

2° « Quicumque... intellectus intelligit rem aliter quam sit, est falsus. Formae autem rerum materialium [sive naturae per universale directum repraesentatae] non sunt abstractae a particularibus... Si ergo intelligamus res per abstractionem..., erit falsitas in intellectu nostro ». Apud S. Thomam in I p., q. LXXXV a. 1.

(1) S. Thom. in I p., q. XXVIII, a. 1.

R. Dist. Ma.: Intellectus qui iudicet rem esse aliter quam sit, est falsus, **c.**; qui solum simpliciter apprehendat rem aliter quam sit, **subd.:** si « aliter » accipiat ex parte intelligentis in intelligendo **n.**, et hoc non solum quando iste modus est solum habitus, ut in universali directo, sed etiam quando sit cognitus, ut in reflexo; si « aliter » referatur ad rem intellectam **c.**, vel **transeat**. Idque videtur intelligendum iuxta ea quae alibi tradita sunt de conceptu inchoative falso in se vel falso de alio. Cf. S. Th. responsionem in l. c.

Inde effatum: quod abstrahentium non est mendacium.

3° Triplex est consideratio naturae: vel absoluta, vel relativa ad subiectum quod est res singularis, vel relativa ad subiectum quod est intellectus. Atqui universale directum neque est natura considerata prout est in singularibus; neque est natura considerata prout est in intellectu, quia sic iam esset universale reflexum. Ergo restat quod sit natura absolute considerata. Quae non est abstracta.

R. C. Ma., et 1^{am} p. **mi. Dist.** autem 2^{am} p.: non est natura actu considerata prout est in intellectu **c.**; neque est natura potens considerari prout est intellectu **n.** Et pariter **dist. consequens:** est natura absolute considerata prout est in potentia ad singularitatem in rebus **n.**; prout est in potentia ad universalitatem in intellectu, et quidem sic quod ista potentia non sit *conditio cognita* naturae absolute consideratae sed solum quaedam *conditio cognitionis* eiusdem naturae, **c.** Et **contradist. mi. subs.** Cf. Caietanum in I p., q. LXXXVI n. 1.; et q. LXXXV a. 1, ub. dicit quod abstractio qua obtinetur universale directum « solum est expoliatio rei abstractae, non per realem denudationem, sed **per negationem** actionis seu **considerationis** ». Neque vero debemus oblivisci quod, sicut predicatio, ita proportionaliter et omnis nostra consideratio, « est actus rationis et non naturae », et attingit « res ut sunt sub conceptibus »; unde hoc argumentum et similia procedunt tantum contra terministas [seu nominalistas], et non contra nos » (1).

(1) Capreolus in III Sent., Dist. V, q. III, n. 3, § 1^a.

4° Si abstractio est conditio quaedam necessaria cognitionis naturae, sequitur quod ipsa natura considerata prout est in singularibus vel actu universaliter in intellectu, secum feret semper concomitantem abstractionem; ac proinde etiam singulare vel universale formale, dicendum esset universale directum, Quod nequit admitti.

R. Dist. Ma. quoad utramque partem: Id est omnis noster conceptus non est *directe* repraesentativus nisi alicuius abstracti et universalis directi **c.**; ita ut ne quidem *indirecte* valeat repraesentare aliquid singulare, sive reale sive logicum **n.** Et **contradist. mi.** Non enim est mirum quod aliqua abstractio et universalitas negativa concomitetur omnem nostrum conceptum. Siquidem reperitur singularitas tum in ente reali, tum etiam in quolibet ente logico prout modo suo de ente reali participat; nos autem ipsam singularitatem nunquam possumus directe attingere. Quod constat experientia interna.

5° Non potest haberi abstractio nisi cognoscatur tum illud quod abstrahitur tum illud a quo fit abstractio. Sed per universale directum non cognoscitur illud a quo fit abstractio. Non ergo ipsum fit per abstractionem.

R. Dist. Ma.: Si agatur de abstractione iudicativa vel de praecisiva formali **c.**; si de praecisiva totali **n.** Et **contradist. mi.**, ut patet. Eadem responsio danda ad difficultatem quae fiat ex eo quod universale directum, si vere fieret per abstractionem, dicendum foret abstrahere etiam ab existentia et possibilitate, et utramque simul cognoscere. Abstrahit enim, quamvis improprie, ab utraque; sed abstractione praecisiva totali.

6° Non potest intellectus noster unum ab alio abstrahere, nisi in re unum ab alio distinguatur et cum alio veniat in compositionem: est enim natura sua facultas visiva et necessaria. Sed, saepe saltem, ista distinctio vel compositio in re non adest.

R. Dist. Ma.: Si agatur de abstractione formali, **transeat**: si de abstractione totali **subd**: quando conceptus non immediate abstrahatur a re quae cognoscitur, sicut cum concipimus Deum vel substantiam spiritualement, **transmitto**; quando

immediate abstrahitur ab ipsa re, ut animal vel rationale a Soerate, **adhuc dist.**: postulat haec abstractio aliquam realem distinctionem et compositionem, quae fundet distinctionem rationis inter conceptum abstractum et id a quo fit abstractio **c.**; postulat realem distinctionem eorundem inter quae viget abstractio, **n.** Et ad **rationem additam dist.**: etiam intellectus noster est facultas necessaria et modo suo visiva, quae tamen accipit cognitionem a rebus materialibus **c.**; quae cognitionem non accipiat a rebus materialibus, **n.** Unde ratio propter quam singularia directe non cognoscit sed solum universalis, non est quia est spiritualis, vel quia singularia materialia non sint per se directe intelligibilia; sed quia intellectus noster simul et est spiritualis et habet cognitionem acceptam seu causatam, licet partialiter, a rebus materialibus: in quibus *materia est principium individuationis sed non principium agendi*. Cf. S. Thom. in q. II de Ver. a. 5.

7° Universale directum est ens reale, ac proinde potest existere in re. Sed in re nihil invenitur abstractum. Ipsum ergo non fit per abstractionem.

R. Dist. Ma.: Est ens reale, ac potens existere in re, quoad id quod concipitur **c.**; etiam quoad modum quo concipitur, **n.**, et **n.** suppositum quod modus quo natura concipitur per universale directum, sit obiective aliquod ens vel aliquid cognitum: unde nec proprie est ens rationis, sed entis rationis fundamentum proximum. Et **c. mi.** vel **contradist.** (1).

(1) S. Thomas in I p., q. LXXXV, a 2: « Dicendum quod cum dicitur intellectum in actu, duo importantur, scilicet res quae intelligitur, et hoc quod est ipsum intelligi. Et similiter cum dicitur universale abstractum, duo intelliguntur, scilicet ipsa natura rei, et abstractio seu universalitas. Ipsa igitur natura cui accedit vel intelligi vel abstrahi vel intentio universalitatis, non est nisi in singularibus; sed hoc ipsum quod est intelligi vel abstrahi, vel intentio universalitatis, est in intellectu. Et hoc possumus videre per simile in sensu. Visus enim videt colorem pomi sine eius odore. Si ergo quaeratur ubi sit color qui videtur sine odore, manifestum est quod color qui videtur non est nisi in pomo: sed quod sit sine odore perceptus, hoc accedit ei ex parte visus: inquantum in visu est similitudo coloris et non odoris. Similiter humanitas quae intelligitur, non est nisi in hoc vel illo homine; sed quod huma-

126. Contra 2^{am} partem :

1° Unum aptum inesse multis est universale reflexum seu formale. Sed natura abstracta a notis individuantibus est iam unum aptum inesse multis, quin requiratur praeterea ulla mentis comparatio. Ergo etiam universale reflexum fit per solam abstractionem.

R. C. Ma., vel **dist.** : Unum aptum inesse multis, est universale reflexum seu formale, si unum et multa intelligantur ambo simul formaliter vel materialiter, **n.**, est enim contradictio ; si unum intelligatur formaliter, et multa materialiter, **subd.** : unum actu cognitum ut aptum inesse multis. **c.** ; potens cognosci, **n.** Et **contradist. mi.** Cf. thesim praecedentem et th. XXIX.

2° Triplex est consideratio naturae, ut pluries dictum est. Atqui natura abstracta non est natura considerata prout est in singularibus. neque natura absolute considerata. Ergo considerata prout est in intellectu, et iam formaliter universalis.

R. C. Ma., et 1^{am} p. **mi.** Et **dist. 2^{am} p.** : non est natura absolute considerata prout est in potentia ad singularitatem in re **c.** : prout est in potentia ad universalitatem in intellectu **n.** Iam diximus quod consideratio quidem naturae est triplex ; sed duplex modus essendi rerum : subiectum autem considerans, semper unum et idem, nempe intellectus. Qui tamen intellectus, dum sibi proponit pro exemplo aliquam naturam abstractam a notis individuantibus, et eam considerat ut universale directum, utpote in potentia ad universalitatem : revera iam, quin adhuc advertat, efformavit universale reflexum. Sicut enim non possumus nos loqui de rebus, quin efformemus, utcumque inadvertenter, universalia directa ; ita similiter nec de directis loqui possumus, quin efformemus reflexa.

nitatis apprehendatur sine individualibus conditionis, quod est *ipsam abstrahi, ad quod sequitur intentio universalitatis* : accedit humanitati, secundum quod percipitur ab intellectu, in quo est similitudo naturae speciei et non individualium principiorum ». In quo textu satis etiam annuitur distinctio facienda inter universale directum, quod per abstractionem constituitur, et universale reflexum, quod constituitur per intentionem ipsam universalitatis.

3° Ad habendum universale reflexum sufficit cognoscere naturam aliquam ut abstractam. Quod non requirit aliquam comparationem intellectus.

R. Dist. Ma.: Sufficit cognoscere naturam aliquam ut abstractam a singularitate et pluralitate **c.**; a singularitate **subd.**; quasi cognoscere naturam aliquam ut abstractam a singularitate, sit formaliter omnino idem quod eandem cognoscere ut abstractam a singularitate et pluralitate, **n.**; quia saltem una cognitio infert consequenter aliam **c.** Ratio est quia illud a quo natura abstrahitur, se habet pro intellectu nostro ad modum quanti quod est semper divisibile in quanta, quae non faciunt differentiam. Et confirmatur ex hoc, quod, sicut possumus vel ab uno individuo abstrahere naturam communem: ita et naturam ut abstractam et communem cognoscere. Saltem hoc videtur esse dicendum per se. De facto autem solet presupponi, ut videtur cognitio quaedam multorum in quibus natura eadem inveniatur, per inductionem quamdam, saltem late dictam. Cf. n. 414, ubi hanc eandem quaestiunculam innuimus.

4° Cognoscere aliquid ut unum aptum inesse multis per identitatem, non est absque iudicio. Ad iudicium autem non sufficit simplex comparatio intellectus, sed requiritur composita. Ergo nec ad universale reflexum sufficit comparatio simplex.

R. Dist. Ma.: Cognoscere iudicando quod sit, **c.**: cognoscere solum apprehendendo, **subd.**: non est absque iudicio, quasi iam sit formaliter iudicium **n.**; quia naturaliter ordinatur ad aliquod iudicium universale cum distributione subiecti, et solet praesupponere iudicia quaedam particularia, **c.**, vel transeat. Et **c. mi.** Quaestio fit semper hic de universali univoco; et ad conceptum huius universalis, etiam directi, efformandum, v. g. *hominis* vel *nivis*, satis multa praerequiruntur experimenta. Quo conceptu stabiliter efformato in mente, videtur admittendum quod sequi soleant iudicia quaedam particularia per quae ille conceptus quibusdam diversis individuis applicetur. Donec tandem idem conceptus consideratur ut unum aptum inesse multis; iamque in via ad hoc vel simile

iudicium universale: *omnis homo est homo*, vel, *omnis nix est nix*, scilicet aequae homo vel aequae nix. Quae est particularis quaedam modificatio principii contradictionis, omnia pervadentis.

Cf. quae in Logica minori traduntur de terminorum suppositione absoluta, particulari et communi; deque syncategorematibus, *hic, ille, aliquis, omnis*.

ARTICULUS. SECUNDUS.

De valore obiectivo conceptuum universalium.

427. Distinctione facta duplicis universalis, et modi diversi quo utrumque obtinetur ab intellectu; venit quaestio solvenda de valore obiectivo, sive etiam, ut dici solet, de fundamento reali, quod conceptus universales expostulent. Nec vertitur amplius quaestio indiscriminatim circa utrumque universale; quia concessum iam est quod universale reflexum, quamvis habeat aliquod reale fundamentum remotum, proximum tamen non habet, nec est nisi ens rationis: quod, etiam obiective, solum habet esse in intellectu. Sed quaestio restringitur ad universale directum, saltem principaliter considerandum: et quidem, non subiective, sed obiective.

Quae distinctio inter conceptum subiectivum vel formalem et obiectivum vel repraesentativum, est hic bene intelligenda et retinenda. Verum est enim quod dici solet, quod *conceptus subiectivus* vel *formalis*, est actus mentis apprehensivus alicuius, prout ipse in mente subiectatur vel mentem informat; *obiectivus* autem vel *repraesentativus*, est actus mentis, prout est intentionaliter illud quod respicit ut suum obiectum et quod repraesentat. Unde et dicitur quod conceptus subiectivus semper est singularis; obiectivus autem potest esse universalis. Haec tamen aequivocatione non carent. Sicut enim subiectivitas conceptus non excludit, sed includit in se intentionalem quamdam repraesentationem obiecti, et bene potest esse idem conceptus, subiectivus vel species intelligibilis, *singularis in esse et universalis in repraesentando*; ita pariter et conceptus obiectivitas, per se coniungitur semper cum re-

praesentatione intentionali ac veluti activa subiecti. Quod etiam in causa est cur, potius quam conceptus subiectivus et obiectivus, distinguatur *consideratio subiectiva et obiectiva conceptus*: quasi concavitas et convexitas eiusdem sphaerae. Et ideo in ipsa consideratione obiectiva conceptus, distinguenda est per mentem *similitudo rei, et res cuius est similitudo*; et hoc est, ipsa **conceptio obiecti** vel **intentio intellectus in obiectum**, quae adhuc proprie pertinet ad subiectivam considerationem conceptus, et **obiectum conceptionis**, vel **terminus intentionis mentis**: qui dicit potest esse extra mentem, quatenus aliquid extra mentem est immediate correspondens conceptioni mentis. Sic datur intelligi cur non quaerimus « **utrum conceptus obiectivi universales sint in re** », sed solum « **utrum habeant valorem** »; dum e contra quaerimus indiscriminatim « **utrum obiecta universalia in essendo habeant valorem realem** », vel etiam « **utrum sint in re** ». Cf. S. Thom. in I Sent. Dist. II, q. I, a. 3.

Triplex adest, examinanda sententia circa istam quaestionem. Una peccans per defectum realitatis obiecti, quam denegat omnino universalibus: et est *Nominalismus*, sive purus sive mitigatus, qui etiam dicitur *Conceptualismus*. Altera est peccans per excessum realitatis, quam tribuit simpliciter universalibus: et est *Realismus exaggeratus*. Tertia quae mediani tenet viam in realitate tribuenda vel deneganda universalibus: et est *Realismus moderatus*. Duas primas reiicimus ut falsas; tertiam, quae veluti consequitur ex aliarum confutatione, retinemus, cum Scholasticis omnibus, ut veram.

§ 1^a. De Nominalismo et Conceptualismo.

428. THESIS XXXII. — **Universalia non sunt pura nomina, quibus nullo modo aliqua natura una correspondeat in re, vel directe concipi debeat correspondere.**

Praenota. Inter sententiam Nominalium et Conceptualium tam arctus est nexum, ut vix possit aliquod certum distinctionis criterium assignari unius ab alia. Impossibile est enim quod ab homine intelligente recipiatur aliquod nomen univer-

sale, cui non subsit aliquis conceptus universalis, saltem a mente confictus. Et vicissim est impossibile quod ab homine intelligente recipiatur conceptus aliquis obiectivus universalis cui, si non proprie correspondeat aliqua res, saltem correspondeat aliquid ad modum rei conceptum: quod poterit dici nomen, vel verbum vocale seu oris, saltem interius imaginatum (1). Unde et conceptualismus non est tandem nisi aliquis nominalismus mitigatus; et nominalismus sine addito, est nominalismus purus: de quo nunc agendum.

Habet igitur haec sententia commune cum omnibus aliis, quod admittat nomina universalia, quae pluribus attribuimus. Nominibus tamen istis negat correspondere ullo modo, non quidem generatim rem aliquam seu naturam, sed rem aliquam, quae aliquomodo una dici queat sicut est unum illud quod concipitur vel effingitur in mente. Et in hoc non differunt nominales et conceptuales. Differentiam oportet accipere quoad conceptus. Et quamvis circa hoc magna vigeat obscuritas apud ipsos auctores; videtur tamen haec statui posse differentia. Scilicet: quod nominales nec admiserint conceptus aliquos universales, *directe* repraesentativos alicuius naturae unitatem quamdam formalem habentis; quae *proinde* saltem cogitetur esse in re. Dum e contra conceptuales videntur hos conceptus obscuro quodam modo admississe. Unde et possumus dicere quod pro nominalibus nullum fuit universale directum; sed solum spurium quoddam universale reflexum seu logicum, quod cum conceptu *collectivo* confuderunt, qui *plura simul* significat. Sicut v. g. se habet homo, id est, et hic et ille et ille alius, homo; vel generatim quodlibet nomen universale quod significet, non aliquid unum, sed aliquid adunatum: scilicet omne simul id cui convenit praedicatum aliquod (2). Universalia ergo, iuxta nominalistas, nullum habent vel praesumunt valorem realem; sed solum stricto sensu nominalem.

429. Thesis ponitur contra veteres materialistas, contra Roscellinum et alios philosophos tunc dictos nominales, contra recentiores positivistas et empiristas. Et cohaerenter quidem

(1) Cf. S. Thom. q. IV de Ver. a. 1.

(2) Cf. Joannem a S. Thoma, Logica II P., III. a. II.

cum principiis suis, Roscellinus dicendus ad pura nomina reduxisse universalia; etsi de facto non adeo explicite haec puri nominalismi professio apud ipsum reperiatur. Conferri potest epistola ipsius ad Abaelardum, in Patr. Lat. CLXXVIII col. 358 et sq.; nec non et S. Anselmi tractatus de Fide Trinitatis, c. II: ubi de Roscellino ad quem se refert, ait, quod « nondum intelligit quomodo plures homines in specie sint unus homo », et quod « non potest intelligere aliquem esse hominem nisi individuum ».

A fortiori inter puros nominalistas recensendi sunt recentiores materialistae, ut v. g. Voltaire, Diderot, Rousseau. Praesertim autem, recentiores positivistae et empiristae, ut v. g. Stuart Mill, Comte, Ardigò: quos omnes, iam a tempore quod dicitur Renascentiae, praecesserat Petrus Pomponatius, et postea Hume. Porro non est huius loci proprias istorum doctrinas exponere; sed satis est tenere quod materialistae nihil spirituale absolute admittunt in mundo, sed solum materiam et materiae modificationes; positivistae autem et empiristae, praeter materiam et materiae modificationes vel facta materialia certis quibusdam legibus alligata, dicunt nihil spirituale *nobis* dari cuius *scientiam* habeamus. Et ad praesentem quaestionem quod attinet, videntur convenire in eo quod voces universales et conceptus correspondentes, reducant ad aliquas plurium perceptionum sensibilibus collectiones vel recapitulationes.

430. Probatur thesis. 1° Si admittatur universale directum, iam cadit positio nominalium quod universalia sint pura nomina. Per universale enim directum intelligitur conceptus directe representativus alicuius naturae abstractae a notis individuantibus singularem, et cui proinde saltem cogitari debet correspondere aliqua res una quoad id quod concipitur. Quod iam sufficit ad evertendam positionem nominalium: qui nec rem talem, nec talem ullum conceptum recipiunt. Atqui universale directum est omnino admittendum: sicut ostensum est in th. XXIX et XXX. Nulla enim argumentatio deductiva potest habere principium, et nulla inductiva, terminum; nisi admittantur aliqui conceptus directe repraesentari alicuius rei non restrictim ad hoc vel illud individuum: sive deinde ea res

cogitata, sit revera extra intellectum et concedatur esse, sive interim alio transmittatur de ea re quaestio. Nam certe conceptus tales ad argumentationem requiruntur, nec movent nos ad cogitandum de nominibus sed de rebus. Praeterea: multa extant iudicia in quibus unum de alio praedicamus per identitatem realem sed non etiam formalem: sicut cum dicimus quod « hoc ens est homo ». Hoc autem fieri nequit nisi habeamus in mente conceptum alicuius universalis directi. Ac tandem: constat experientia quod nos valemus intellectualiter cognoscere vel apprehendere aliquas res materiales, abstractas a conditionibus materialibus hic et nunc. Quod implicat quaedam universalia directa, saltem in mente. Ergo simul cadat oportet positio nominalium.

Quod quidem argumentum minime supponit universale reflexum seu formale esse purum nomen; sed solum supponit, vel melius infert, neque ipsum universale formale dici posse purum nomen, ex eo quod in universali directo seu materiali fundetur.

2º Conceditur a nominalibus nos habere conceptus aliquos collectivos, per quos sub aliquo uno plura adunamus: sicut cum conceipimus aggregationem militum qua fit exercitus, vel aggregationem hominum qua fit genus humanum; et hoc est, omnes simul milites, vel omnes simul homines. Atqui haec ipsa collectio vel aggregatio non esset possibilis, nisi praeiret aliquis unus conceptus directe repraesentativus alicuius rei abstractae a determinationibus singularium. Secus enim nulla esset ratio sufficiens cur miles militi aggregetur, vel homo homini, et non ovis militi vel miles ovi. Ergo, iuxta ipsos nominales, dantur quaedam universalia quae non sunt pura nomina.

Nec valet obicere quod ad illam adunationem sufficiat *analogia* quaedam proportionalitatis quam intellectus reperiatur inter plura individua. Nam primo quidem, ad positionem nominalium evertendam sufficit in casu etiam analogia *proportionalitatis*: utpote quae habet et ipsa conceptum aliquem vere unum, etsi non perfecte unum. Deinde vero, facile cogi possunt nominales concedere etiam quod nos quandoque plura simul colligimus ob conceptum aliquem perfecte unum sub quo ipsa apprehendimus.

431. 3°, praesertim contra materialistas, positivistas et empiristas, thesis probatur ex eo quod nominalium omnium sententia orta est ex negata vel non considerata differentia intellectus et sensus. Sed haec differentia servanda est et in casu considerata. « Nam cognitio sensitiva occupatur circa qualitates sensibiles exteriores; cognitio autem intellectiva penetrat usque ad essentiam rei. Obiectum enim intellectus est *quod quid est*, ut dicitur in III de Anima » (1). Et quia intellectus primo accipit cognitionem a sensu ei materiam subministrante; inde necessitas denudandi obiectum suum a conditionibus materialibus, et illud accipiendi universaliter.

432. **Obiiciunt:** 1° Unitas est proprietas omnis entis. Et omnis etiam conceptus est ens. Ergo unus et singularis.

R. Dist. Ma.: Unitas est proprietas omnis entis in suo esse physico **c.**; in suo etiam esse intentionali vel raepresentativo **subd.:** aliqua unitas saltem formalis, vel generatim unitas rationis intelligibilis, **c.**; etiam unitas materialis seu numerica **n.** Et **contradist. mi.** pro parte quam continet: est ens quod considerari potest tum in suo esse physico seu *subiective*, tum etiam in suo esse intentionali seu *obiective c.*; solum subiective considerandum **n.** Unde, etiam conceptus universalis, qui dicitur subiectivus vel formalis, est simpliciter unus et singularis; sed prout est obiectivus seu repraesentativus, est quidem unus unitate formali, sed non etiam unitate numerica, nec proinde singularis.

2° Conceptus obiectivus qui dicitur universalis, aut repraesentat unum aut plura. Si unum, est conceptus singularis etiam obiective; si plura, erit conceptus collectivus: quia illa plura, simul significaret. Ergo revera nunquam erit universalis.

R. Dist. Ma.: Conceptus obiectivus qui dicitur universale reflexum, interim **transmitto**; qui dicitur universale directum **subd.:** aut unum aut plura materialiter **n.**; aut unum formaliter, et plura materialiter, et quidem solum plura in potentia **c.** Et **contradist.** utramque partem **mi.** Plenior solutio, ad sequentem instantiam.

(1) S. Thomas in II II^{ae} q. VIII, a. 1.

2° Conceptus obiectivus universalis reducitur ad conceptum distributivum. Sed conceptus distributivus, cum sit conceptus unus plura simul significans, aequivalet colectivo; aut saltem est resolutio quaedam collectivi. Ergo nullus conceptus universalis a colectivo distinctus.

R. Dist. Ma.: Conceptus universalis directi **n.**; universalis reflexi **subd.**: proprie reducitur ad conceptum distributivum **n.**, et **n.** latens suppositum, quod ratio distributivi pertineat ad conceptum vel terminum absolute sumptum, qualiter se habet omnis collectio, et non potius dicatur, sicut et suppositio, per ordinem ad propositionem aliquam verificandam: fundat naturaliter distributionem alicuius conceptus vel termini **c. N.** autem **mi.**, vel **dist.**: conceptus distributivus aequivalet colectivo **n.**; aut saltem est resolutio quaedam collectivi **subd.**: id est, alicuius totius integralis resultantis ex partibus integrantibus, et quodammodo aequalibus, quod proprie constituit collectionem, **n.**; alicuius totius universalis accepti cum suis partibus subiectivis, quod est universale reflexum, **c.** vel transeat, in sensu iam explicato. Et ad **rationem additam**, etiam **dist.**: conceptus distributivus vel ipsa distributio est conceptus unus plura simul significans **n.**; illud in quo distributio fundatur **subd.**, sicut ad minorem.

4° Inter conceptum et naturam per conceptum repraesentatam, prout in re existit vel potest existere, debet esse perfecta correspondentia. Sed in re non existit ulla natura nisi singulariter. Ergo et conceptus omnis singularis, vel singularem collectio.

R. Dist. Ma.: Debet esse perfecta correspondentia etiam quoad modum quo natura concipitur **n.**: quoad id quod concipitur **c.**, et quidem solum si agatur de eo quod directe concipitur. Et **dist. mi.**: in re non existit ulla natura nisi singulariter, quasi singularitas per se ingrediatur definitionem cuiuscumque naturae absolute consideratae, **n.**; quia singularitas pertinet ad naturam consideratam prout est in individuis **c.** Ac proinde nulla falsitas in nostris conceptibus: neque concipimus naturam absolute consideratam, absque eo quod sit de eius essentia in tali statu, sed solum absque eo quod

est de eius essentia in statu concretionis et singularitatis: idque non negando sed abstrahendo.

5° Conceptus qui dicitur universalis, est ille qui praedicatur per identitatem de pluribus individuis. Sed impossibile est quod praedicetur totus de unoquoque individuo: quia secus, praedicatione facta de uno, nihil superesset pro alio. Ergo praedicabitur de singulis per partem, ad modum conceptus collectivi.

R. Dist. Ma.: Est ille qui praedicatur de pluribus per identitatem formalem **n.**; per identitatem realem seu materialem **subd.**: conceptus obiectivus naturae absolute consideratae, prout ipse est in potentia ad universalitatem, **n.**; prout, ante actum praedicationis, est in potentia ad singularitatem et pluralitatem, et in ipso actu praedicationis, iam fit una cum subiecto singularis, **c.** Et **dist. mi.** cum ratione addita: impossibile est quod ille conceptus obiectivus praedicetur totus de unoquoque ad modum totius integralis **c.**; ad modum totius universalis **n.** De toto autem potenciali nihil venit hic dicendum: quia conceptus universales univoci, de quibus agimus in praesenti, singulis applicantur individuis et secundum totam essentiam et secundum totam virtutem; nec proprie continent in virtute singularitates, sed solum in potentia. Quam potentiam conceptus vere universales dici possunt reducere ad actum, tunc solum cum reapse de aliquo individuo praedicantur, et fiat inde compositio quaedam conceptuum tamquam unum existentium.

6° Teste conscientia, non possumus nos aliquid concipere, quin obversetur nobis aliquid sensibile vel imaginabile. Hoc autem est singulare vel quaedam singularium collectio. Ergo omnis conceptus noster singularis.

R. 1° Transeat Antecedens, et n. consequentiam. Latet enim in obiectione duplex fallacia: consequentis, et non causae pro causa. Nam ex eo quod si non adsit cognitio sensitiva neque adest intellectiva; non sequitur quod absente intellectiva, debeat etiam abesse sensitiva. Et quamvis hoc daretur; non ideo tamen, id quod valet pro sensitiva, dici posset valere pro intellectiva. Quia « sensibilis cognitio [non

est] totalis et perfecta causa intellectualis cognitionis; sed magis quodammodo est materia causae ». S. Thom., in I p., q. LXXXIV, a. 6.

R. 2° Dist. Ma.: Non possumus nos aliquid concipere quin observetur nobis aliquid sensibile vel imaginabile, tamquam necessaria conditio ad aliquod obiectum intelligendum, **c.**; tamquam proprium obiectum quod intellectus intelligat **n.**, vel **subd.**: obiectum proprium formaliter **n.**, virtualiter **c.**, vel transeat. In eo enim quod sentimus, dici potest virtualiter contineri id quod primo et per se intelligimus. Propterea dicit Caietanus, in I p., q. LXXXIV, a. 7, « quod *esse in particulari est radicaliter simpliciter de ratione naturae sensibilis* ». Ex quo, necessitas alicuius particularis phantasmatis vel obiecti sensibilis.

7° Neque visus videt colorem quia est hic color: secus enim non posset videre nisi hunc; sed quia est color simpliciter. Atqui tamen visus non dicitur cognoscere aliquod universale. Ergo a pari neque intellectus.

R. Dist. Ma.: Visus videt colorem quia est color et non quia est hic color, quatenus ex natura communi coloris habet visus moveri ad videndum **c.**: quasi de facto non moveatur a colore particulari, *nec determinetur directe ad colorem particularem cognoscendum*, sed ad colorem quemdam universalem, **n. C.** autem **mi.**, et **n. paritatem**. Nam et magnes attrahit ferrum, non quia est hoc ferrum, sed quia ferrum est; et tamen vis eius attractiva fertur omnino in hoc ferrum. Dum e contra intellectus conscius est sibi se directe intellectuali motu tendere in aliquid abstractum a particularibus determinationibus. Neque obstat quod obiectum istud quod dicitur abstractum abstractione totali, revera est quid concretum ex subiecto et natura communi: siquidem tale subiectum invenitur in cognitione universalis directi adeo indeterminatum ut vix appareat. Cf. S. Thom. in I II^{ae}, q. XXIX, a. 6.

433. Consideremus modo mitiorem illam nominalismi formam, quae dicitur Conceptualismus.

THESIS XXXIII. — Neque universalia sunt meri conceptus, quibus directe cogitetur aliqua natura una correspondere in re, sed nullo modo correspondeat.

Praenotiones plures iam traditae sunt in thesi praecedenti. Conceptuales, contra quos est praesens thesis, in hoc differunt a nominalistis puris: quod recipiunt conceptus universales, seu repraesentativos alicuius naturae indifferenter se habentis ad plura individua; eosque directos et necessarios, quamvis non explicite hoc asserant. Hi tamen conceptus, prout *quid unum* repraesentant, videntur quidem realem quemdam valorem habere vel praesumere; sed revera nullum realem valorem habent.

Praecipui conceptuales, Abaelardus, Guilelmus Ockam; et in philosophia recentiori, Kantius et Kantiani omnes. De Kantio tamen melius dicetur aliquid separatim in aliquo corollario: eo quod ipsius est proprium asseruisse *necessitatem* cogitandi de aliqua re in universali, absque reali fundamento.

Quoad Abaelardum, quem inter et Guilelmum Campellensem praeceptorem suum, realistam exaggeratum, acerrima extitit pugna: videtur valde accessisse moderato realismo, vel moderati realismi plura posuisse principia. Quae tamen minime evolvit in unum aliquod systema. Unde fluctuans remansit inter nominalismum et realismum; nec iniuria ei restat nomen conceptualistae. Idque omnino consentaneum dici debet ipsius indoli. De seipso enim fatetur quod « dialecticarum rationum armaturam omnibus philosophiae documentis » (1) praetulit. Quod et repetit in prologo introductionis ad theologiam. Et nominalismum sapere videntur, vel saltem conceptualismum. ea quae, in eadem introductione L. II, c. XII et XIII. tradit circa omnimodam identitatem differentiae divisivae generis et constitutivae speciei.

434. Probatur thesis. 1° Obiectum scientiae, saltem realis, est reale. Sed obiectum scientiae, etiam realis, est

(1) Historia calamitatum C. I.

universale. Ergo aliquod universale est reale; ac proinde universalia non sunt meri conceptus quibus nullo modo correspondeat aliqua realis unitas: incipiendo scilicet verificationem huius correspondentiae ab eo quod per universale concipitur.

Patet Maior. Non enim omnis nostra scientia est de solis nominibus, vel de solis conceptibus; sed aliqua saltem est de rebus ipsis. Et quamvis obiectum scientiae, stricte acceptae, non sit aliquid simplex, sed aliquid complexum per modum enunciabilis; tamen constat quod compositio intellectus est signum identitatis eorum quae componuntur, et ideo non potest cognosci quod aliquod praedicatum realiter et iure convenit alicui subiecto, nisi utrumque realiter in re quodammodo sit. Et similiter quoad minorem: obiectum scientiae est quidem, proprie loquendo, aliquod enunciabile universale, sive universaliter distribuendum, sicut v. g. quod « omnis homo est mortalis », vel quod « omne corpus cadit »; sed eiusmodi enunciabilia intantum possunt haberi inquantum praeconcepitur aliquid universale per abstractionem a notis individuantibus, in quo fundetur distributio subiecti. Quod iam ostensum est contra nominalistas (1).

(1) Unica ergo difficultas in syllogismo proposito sub 3^a figura, fieri posset subtiliter ex eo quod forte medius terminus qui est « obiectum scientiae » non habeat eandem suppositionem in utraque praemissa, sed in maiori sumatur quoad id quod concipitur, in minori autem quoad modum quo concipitur. At vero neque hoc asseri potest ad consequentiam syllogismi denegandam. Nam in utraque praemissa obiectum scientiae stat pro eo quod concipitur et eo modo quo concipitur, sed non ita ut modus iste sit aliquid quod concipiatur: cum agatur de universali directo. Unde, prout iste modus est aliquid quod concipitur, transferendus est in minori ad partem praedicati. Quasi dicatur: « obiectum scientiae quoad omne id quod concipitur est reale; sed hoc idem obiectum scientiae concipitur modo universali, ergo aliquid universaliter conceptum est reale ». Vel etiam: « eadem natura absolute considerata est simul in potentia ad singularitatem, ac proinde realis; et in potentia ad universalitatem, ac proinde non singulare: ergo aliquid non singulare, ac pro tanto universale, est reale ». Et confirmatur haec explicatio ex hoc, quod obiectum scientiae, saltem realis, si consideretur sub modo quo concipitur, non est amplius obiectum scientiae realis.

2° Quod recte praedicari potest per identitatem de aliquo subiecto extra intellectum existente vel possibili existere, debet et ipsum certo aliquo modo posse existere extra intellectum. Sed universale, nempe directum, quoad totum illud simul unitum quod dicit, potest eo modo praedicari. Ergo et in re aliquomodo debet esse. Quod argumentum iam satis currit, si concedatur aliquod praedicatum abstractum a singularitate. de aliquo subiecto reali recte per identitatem praedicari. Hoc autem et conceptuales admittunt vel coguntur admittere. Et confirmatur argumentum ex eo quod, ad realitatem alicuius conceptus dignoscendam, sufficiens est criterium quod primo significet aliquid ut alicui inhaerens, et non ut ad aliquid. Cf. n. 232.

435. COROLLARIUM. — **Ergo multo magis est reiicienda forma conceptualismi Kantiana.** Cf. Criticam rationis purae, Analytica conceptuum, c. I, Sect. 2^a et 3^a.

Loquimur de conceptualismo Kantii, quia ipse, non obiter sed ex professo, et iam ab ipsa introductione, universalitatem et necessitatem non tribuit nisi *conceptibus puris intellectus*: qui nempe habentur independenter ab omni experientia, et omni valore reali destituuntur. Differt autem ipsius conceptualismus a conceptualismo medii aevi in hoc praesertim: quod 1° illos tantum vocavit conceptus absolute universales et puros qui sunt ab omni experientia independentes, et nullam continent materiam, ne quidem intelligibilem; quosque nos diceremus conceptus communissimos, vel transcendentes, vel saltem non univoce sed analogice universales. 2° Hos autem conceptus posuit esse intellectui nostro physice **necessarios ad iudicia mere subiective regulanda**. Nam inserviunt solum multiplicitati sensibilibus expertorum reducendae ad unitatem: utpote formae intellectus a priori. et conditiones sine quibus non est ulla experientia possibilis. Unde et concordant cum experientia per definitionem. Sunt enim formae de se vacuae quae veluti implentur per experientiam eorum quibus applicantur; sed sine quarum luce ipsa experientia foret impossibilis.

Abstractione igitur facta a materia quae in aliquo iudicio

in genere contineatur, et sola forma considerata, exhibet nobis Kantius hanc **functionum iudicandi tabellam** :

	1.	
	<i>Quantitas iudiciorum</i>	
	Universalia	
	Particularia	
	Singularia	
2.		3.
<i>Qualitas</i>		<i>Relatio</i>
Affirmativa		Categorica
Negativa		Hypothetica
Infinita		Disiunctiva
	4.	
	<i>Modalitas</i>	
	Problematica	
	Assertoria	
	Apodictica	

Sunt istae, diversae formae functionis logicae iudicandi, quas intellectus, utens unitate analytica, prodit in suis conceptibus. Ipsisque correspondent todidem conceptus puri : quos idem intellectus adhibet dum per unitatem syntheticam diversorum experimentorum, facit esse transcendente illud quod experimenta continent, quodque in suis conceptibus introducit. Hos autem **conceptus puros**, Kantius imitans Aristotelem, appellavit **Categorias**. Alio tamen sensu. Siquidem fatetur ipsemet se non respexisse ad divisionem rerum quas in obiectis apprehendamus, sed solum ad formas subiectivas iudicandi de rebus.

TABELLA CATEGORIARUM

	1.	
	Quantitatis	
	Unitas	
	Pluralitatis	
	Totalitas	
2.		3.
Qualitatis		Relationis
Realitas		Inhaerentiae et subsistentiae
Negatio		(substantia et accedens)
Limitatio		Causalitatis et dependentiae
		(causa et effectus)
		Communitatis
		(actio reciproca inter agens et patiens).
	4.	
	Modalitatis	
	Possibilitas - Impossibilitas	
	Existentia - Non existentia	
	Necessitas - Contingentia	

Porro praedicti omnes conceptus puri, sunt *primitivi* sive *originarii*; et vocantur etiam, a Kantio, *praedicamenta*: per oppositionem ad alios *derivatos* sive *subalternos*, quamvis adhuc puros, ut est v. g. conceptus actionis sub causalitate, qui ab eodem vocantur etiam *praedicabilia*. Atque ex his omnibus conficitur arbor genealogica intellectus puri: vel eorum omnium conceptuum qui sunt independentes ab omni experientia, et ideo puri appellantur.

436. Iamvero totum hoc systema principii innititur subiectivismi, alibi refutati. Sed insuper manifestum est quod, quidquid continetur falsi in doctrina generali conceptualismi quem nuper reiecimur, in doctrina Kantii conservatur: et illud quod novi additur, nedum errorem corrigat, auget potius atque confirmat. Non solum enim reducit universale reflexum ad functionem quamdam logicam iudicii universalis: quod iam est falsum, vel non omnino verum; sed ipsum universale directum, quod alio nomine, saltem ex parte, correspondet conceptui puro, privat explicite omni valore reali. Praeterea hoc addit sibi proprium systema conceptualismi Kantiani, quod stricte universales vocet conceptus transcendentis, in quibus deficit unitas conceptus; praesertim autem, quod hos conceptus ponat esse *necessarios* intellectui nostro ad sic iudicandum vel saltem cogitandum de rebus: et per hoc intellectum ipsum naturaliter inclinatum ad formalem falsitatem. Quae aggravant conditionem conceptualismi.

437. **Obiiciunt** conceptuales in genere:

1° Natura quae repraesentatur per universale directum, nullo modo est in rebus quoad modum quo concipitur, sed solum, ad summum, quod id quod concipitur. Sed id quod concipitur per eam naturam, si praecisio fiat a modo, nullatenus est aliquid universale. Ergo universale nullo modo est in rebus.

R. C. Ma., omisso tamen illo « ad summum ». Et **dist. mi.**: natura quoad id quod concipitur non est aliquid universale in actu **c.**; neque universale in potentia **n.** Eadem enim natura considerata absolute ab omni subiecto quod eam singularizet vel universalizet, est simul in potentia ad utrumque.

2° Conceptui universali non correspondet extra iniellectum aliqua unitas realis. Ergo universale solum in conceptu.

R. Dist. Antec. : Non correspondet aliqua unitas realis realiter distincta ab unitate numerica *c.*; neque aliqua unitas realis, realiter identificata cum unitate numerica, sed ab ea distincta per rationem cum fundamento in re, *n.* Et ea est unitas formalis vel specifica, quae non differt a natura absolute considerata. Unde et praedicatur de singulari id quod est in singulari, nec praedicatur aliquid quod sit actu singulare: sed « natura... absolute considerata..., est quae praedicatur de omnibus individuis ». S. Thom., De Ente et Essentia, c. IV.

3° Quae sunt eadem uni tertio sunt eadem inter se. Atqui, si reiicitur conceptualismus, Petrus et Paulus v. g. essent idem uni tertio : scilicet homini. Ergo essent idem inter se : quod repugnat.

R. Dist. Ma. : quae sunt eadem uni tertio quod nullo modo sit pluribus communicabile, sunt eadem inter se, *c.*; quae sunt eadem uni tertio quod aliquo modo sit communicabile pluribus, *n.* Vel etiam sic : quae sunt eadem uni tertio quod sit unum unitate solum formali, sunt eadem inter se. *n.*; quae sunt eadem uni tertio quod sit unum etiam unitate numerica, et ita numerice unum re et ratione ut neque admittat aliquam suae naturae communicabilitatem pluribus intra eandem numero naturam *c.*, vel transmittit ad theologos, propter S. mae Trinitatis mysterium (1). Et **contradist. mi. :** essent idem cum homine, prout homo est quid unum unitate formali *c.*; etiam unitate numerica *n.* Illa enim unitas formalis exhibet naturam absolute consideratam, quae est indifferenter in potentia ad singularitatem et multipliciter, sicut etiam ad universalitatem. Atque in hunc sensum Petrus et Paulus sunt idem quoad naturam hominis absolute consideratam : quia conveniunt in natura humana.

(1) Sed iam nunc utile scitu est, quod realis divinarum personarum distinctio in una singulari natura, minime repetitur a Theologis ex aliqua diversitate *absolutae perfectionis*. In divinis enim omnia sunt unum, ubi non obviat *relationis oppositio*.

4° Omne unum est ens indivisum in se et divisum a quolibet alio. Ergo et illud unum quod concipitur per universale, est a quolibet alio divisum.

R. Dist. Antec.: Omne unum etiam unitate numerica, **transmitto**; omne unum unitate solum formali **subd.**: est divisum a quolibet alio quod non sit realiter ipsum **c.**: quod sit ipsum **n.** Dicitur enim per se quod Petrus est homo; etsi non per se dicitur quod homo est Petrus, et ipse Petrus dicitur per se esse homo non identitate formali sed solum reali. Neque vero contradictio est loqui sic de uno formali et superiori, quod non sit divisum ab *alio* materiali et inferiori. Nam illud unum non re praecedat inferiora sua sed solum ratione; nec **perfectam realitatem** accipit nisi per sua inferiora. Unde nulla quidem unitas numeralis et perfecte realis, habet aliquid aliud inferius a quo concipi queat adhuc indivisa et ad quod descendat; sed bene id potest unitas formalis et natura absolute considerata: quae propterea realis est quia est in potentia ad ens perfecte reale ac divisum a quolibet alio, et hoc est ad singulare. Cf. Capreolum in III Sent., Dist. V, q. III, a. 3.

5° Natura quae repraesentatur per universale, aut consideratur ut distincta, saltem ratione, ab unitate numerica singularium, aut consideratur ut non distincta. 2um autem dici nequit. Ergo 1um. Atqui tunc debet concipi ut diversimode distincta a diversis numericis unitatibus; nec iam amplius dicet aliquem uniformem ordinem ad plura in quibus esse possit per identitatem. Solum ergo in conceptu est universale.

R. Dist. Ma.: Natura quae repraesentatur per universale reflexum, **transeat** disiunctiva; quae per universale directum **n.**, sive **addo** 3um: aut considerantur absolute ut natura quae distincta est per rationem ab unitate numerica, sed non qua est distincta. Neque enim est idem considerare naturam ut non distinctam et non considerare ut distinctam. **C.** autem **mi.**, et **pariter distinguo consequens**. Quod attinet autem ad minorem subsumptam, hoc est dicendum: quod ad universale reflexum habendum sufficit naturam aliquam considerare ut per solam rationem distinctam indistincte a realiter inter se distinctis su-

biectis. Optimum est exemplum quantitatis continuae, cuius inferiora sunt quaelibet quanta. Ideo dicit Aristoteles, in II Post. Anal. C. XV vel XIX, quod « stante... uno *indifferentium*, primum fit in anima universale: *στάντος... τῶν ἀδιαφόρων ἐνός, πρῶτον μὲν ἐν τῇ ψυχῇ καθόλου* ».

6° Atqui tamen ipsum universale directum quod est principium artis et scientiae, dicitur ab eodem Aristotele in l. c., quod sit quiescens in anima.

R. Dist. Antec.: Dicitur quiescens in anima quasi obiective sit solum in anima **n.**, quia est obiectum cognitionis intellectualis in anima, quod non per se est corruptibile, sed solum per accidens, ratione singularium materialium quae sensus per experientiam cognoscit, **c.**

7° Universale est ens rationis, et reciprocatur cum praedicabili, quod rursus est ens rationis.

R. Dist. 1^{am} p. Antec: Universale reflexum **c.** ; directum **n.** simpliciter. Quamvis enim non possit existere extra intellectum quoad modum quo natura concipitur, sed solum quoad id quod concipitur ; quia tamen ille modus habetur sed non cognoscitur, ideo non constituit ens rationis in actu sed solum in potentia. Dum e contra id quod concipitur est ens reale in actu ; cui apponi potest accidens rationis. Et **dist. etiam 2^{am} p.:** Universale reflexum reciprocatur cum praedicabili, nempe logice accepto. **c.** ; universale directum **subd.:** reciprocatur cum natura sub intentione praedicabilitatis actu posita **n.** ; cum natura quae praedicabilis est de individuis, et cui potest aliunde apponi intentio universalitatis, **c.** In ipso enim praedicabili fas est distinguere directum et reflexum.

8° Necessitas et universalitas cognitionis nostrae intellectualis reciprocantur. Sed necessitas certe non provenit ab experientia sensibili, ac proinde neque a rebus : quia sensus potest quidem referre quod res aliquo modo se habet, sed non quod non possit aliter se habere. Ergo neque universalitas provenit ab experientia vel a rebus ; sed ab ipso intellectu. — Est in summa argumentum Kantii.

R. C. Ma., vel transeat : dummodo non excludatur omnis prorsus cognitio intellectualis etiam indirecta, de singulari. Et

dist. mi.: necessitas non est ullo modo in re quam experimur **n.**; non cognoscitur per experientiam **subd.**: non cognoscitur formaliter **c.**; ne quidem virtualiter sive fundamentaliter, **n.** Et **dist.** etiam **consequens** quoad utramque partem: universalitas quae est universalis reflexi, **transmitto** ad responsionem de directo; universalitas quae est universalis directi **subd.**: non est ab experientia sed ab intellectu, etiam quoad id quod concipitur, **n.**; quoad modum quo res concipitur, **adhuc dist.:** est ab intellectu *per abstractionem* praecisivam totalem a notis individuantibus **c.**; per *additionem* cuiusdam formae **n.**, et multo magis **n.** quod per additionem alicuius formae a priori mere subiectivae. Nam sicut universale directum habet proximum fundamentum in re, ita et reflexum habet remotum.

438. Confutatis sententiis quae peccant per defectum realitatis; transeamus ad illas confutandas, quae per excessum.

THESIS XXXIV. — Nostris conceptibus universalibus nulla correspondet extra intellectum natura formaliter universalis vel indifferens ad singularia, sive separata a singularibus sive in ipsis singularibus existens.

Praenota. Duae sunt celebriores formae realismi exaggerati. Prima est Platonis: qui posuit nostris conceptibus universalibus, seu directe repraesentantibus res abstracte a singularibus; perfecte correspondere quidditates rerum universales, quas nominabat *ideas* vel *species*, per se existentes ac subsistens extra intellectum nostrum et extra singularia sensibilia et mutabilia. Ad hanc theoriam de ideis separatis efformandam ductus fuisse Plato dicendus est, partim quidem ex influxu Socratis magistri sui, qui totus fuit in reprimenda sophistarum iactantia, et stabilitate nostrorum conceptuum et cognitionis nostrae intellectualis tuenda; sed praesertim ex sui proprii ingenii indole, poëticis hypostatizationibus inclinati. Affert autem Plato (1) ad suam theoriam illustrandam exemplum de hominibus, qui iam a pueris assueti habitare in saxoso specu, atque ita vineti ut nonnisi anteriora sibi co-

(1) Civitas L. VII, n. 514 et sq.

gnosceret possint; si forte umbras perspicerent hominum ad ostium specus praetereuntium, vel voces in specu resonantes audirent; profecto ipsas umbras, homines loquentes reputarent. Quod exemplum apte nunc mutaretur cum alio de hominibus spectatum admissis cinematographium adiunctum grammophonio: dummodo in utroque exemplo, discrimen inter apparentiam et realitatem ipsam referatur ad singularem varietates respectu immobilitatis idearum.

Porro, utrum ideae Platonicae, ex ipso auctore, identificentur cum mente Dei, non satis constat. S. Augustinus videtur affirmasse. Sed possumus etiam, cum Aristotele, retinere quod ipsae mundum distinctum constituent, **mundum idearum**; cuius, conceptus nostris universales sunt debilissimae imagines, **mundum conceptuum** constituentes; et singularia sensibilia, imperfectae participationes, constituentes **mundum phaenomenorum**. Ex quo patet quod ideae Platonis, non proprie accipi debent ut unum **in** multis, sed ut unum aptum causare multa et participari a multis; quia tamen non singulares, ideo saltem negative universales.

439. Altera forma realismi exaggerati quae refutatur in thesi, est Guilelmi Campellensis. De eo refert discipulus Abaelardus, in Historia calamitatum c. II, quod « erat in ea sententia de communitate universalium, ut eandem essentialiter rem, totam simul singulis suis inesse astrueret individuis; quorum quidem nulla esset in essentia diversitas, sed sola multitudine accidentium varietas ». Postea vero, ex quadam Abaelardi difficultate permotus, ei obiicientis: quod, si eadem v. g. humanitas insit essentialiter Socrati et Platoni, ubicumque sit Socrates ibi erit et Plato; « sic... istam suam correxit sententiam, ut deinceps *rem eandem*, non essentialiter, sed *indifferenter* diceret ». Attamen retinuit adhuc quod eadem numero natura, si non formaliter et actu universalis saltem existeret a parte rei universalis in potentia proxima: utpote indifferens ad hanc vel illam singularitatem suscipiendam. Nec certum est, ut quidam tamen putant, ipsum tandem ab omni forma realismi exaggerati recessisse.

Ut patet, pro Platone, universalia subsistunt extra intel-

lectum et extra singularia; sed universalia, quia non singularia et apta participari extrinsece a singularibus. Pro Campellensi autem, sunt extra intellectum in ipsis singularibus; sed universalia, quia non singularia et apta singularibus intrinsece inesse. Huic duplici sententiae correspondent duae partes in thesi. Sed in primis

440. Probatur utraque pars theseos argumento communi. Nam: non potest nostris conceptibus universalibus correspondere in re aliquid repugnans. Atqui in re unum existens non singulare est aliquid repugnans. Ergo non ipsum est quod nostris conceptibus correspondet. Quod enim proprie et perfecte est ens reale, est in se indivisum, sicut omne ens, et divisum simpliciter a quolibet alio, ac proinde singulare: quia nequit excogitari aliud, respectu cuius intelligatur corctari divisio entis a quolibet alio, quae consequitur indivisionem entis in se. Atqui omne quod in re existat, proprie et perfecte est ens reale: utpote suam intrinsecam actu habens entitatem independentem ab omni consideratione mentis. Omne igitur quod in re existit singulare est: et quidem singulare in ea ipsa natura in qua ponitur existere. Ad cuius argumenti intelligentiam, satis est hoc in praesenti retinere. Scilicet: quod generatim prius est esse quam intelligi; saltem cum agitur de ente reali, cuius esse non consistit in cognosci. Et etiam quando esse alicuius in intellectu praecedere videtur esse in re, sicut contingit pro entibus mere possibilibus; revera illud non est aliquid reale nisi a praeintellecto esse in re. Neque enim, praeter modum essendi rerum in seipsis et modum essendi ipsarum in intellectu, est aliquis alius modus essendi. Unde et natura ab intellectu nostro absolute considerata, est veluti imperfecte ens reale, propterea quia potest esse per identitatem in individuis ac singularibus. Quod si aliquis concederet forte naturam conceptui universali correspondentem esse singularem et adhuc tamen separatam a singularibus, vel non multiplicatam cum ipsis: is aequivoce loqueretur, nec esset audiendus.

441. Probatur 1^a pars argumento speciali contra Platonem. Quia sententia quae ad finem pro quo astruitur nec necessaria sit vel utilis, immo nociva; est omnino reiicienda.

Talis autem est sententia de ideis separatis (1). Et sane: a) necessitas respiciendi ad ideas separatas, tamquam ad exemplaria, non esset nisi eo quod cognitio fit per assimilationem cognoscentis ad cognitum. Atqui haec assimilatio minime postulat quod intellectus respiciat ad aliquam praeexistentem ideam, et multo minus separatam; nisi per petitionem principii supponatur intellectus nonnisi ideam separatam cognoscere. Quod in sensu obvio constat esse falsum. Quia cognitio nostra certe aliquomodo versatur circa res singulares quae nos circumstant et ea cognitio venit explicanda. Ad istas autem res cognoscendas, sufficit quod id quod cognoscitur sit in re; nec requiritur quod res eodem modo sit in intellectu, quo est in seipsa: cum agatur de assimilatione intentionali. Unde nulla necessitas respiciendi ad ideas separatas.

Praeterea b): positio idearum separatarum est inutilis obiectorum duplicatio. Si enim ponuntur ut nullam habentes communicationem cum rebus singularibus: est manifestum quod nequeunt intellectum nostrum vertere ad res istas; et erit aequivocatio inter hominem v. g. et lignum. Si autem ponantur aliquam communicationem habere, et res participare de ipsis, ut revera concedit Plato: etiam patet quod cognitio nostra nihil inuvabitur ab illis. Nam, ut ironice notat Aristoteles, hoc « simile est, sicuti si quis numerare volens, quum quidem pauciora existant, arbitretur non posse; quum vero plura faciat, numeret ». Et insuper admittere deberemus ideam participationis ideae, et tertium hominem « τρίτον ἄνθρωπον »: quod est inutile, vel implicat processum in infinitum.

Tandem c): « qui quaerit causas aliquarum rerum, debet ipsas certificare; non alias res addere, ex quarum positione accrescat necessitas inquisitionis » (2), et inventio fiat difficilior. Hoc autem facit positio idearum Platonis. Qui etiam cogetur admittere ideam ipsius universalis formalis, ut quid reale; et ideam corruptibilem, ut quid incorruptibile; nec non et rela-

(1) Cf. Aristotelem in I Metaph., in editione Didot, C. IX; ex quo desumitur argumentum. Item: Commentarium S. Thomae.

(2) S. Thom. I. c. Aristotelis.

tionum, ut quid absolutum. Quae omnia, nociva sunt quaestioni solvendae.

442. 2^a pars contra Compellensem, probatur. 1° Quia non potest admitti, quod correspondeat nostris conceptibus universalibus una eademque numero natura, quae sit apta fieri per identitatem haec vel illa; vel etiam solum omnia sensibilia accidentia recipere, per quae concipiatur individuari: quin suscipere debeat praedicata contradictoria. Aut enim illa natura ponitur apta multiplicari, aut non. Si 1um: contradictio evidens est quod eadem natura sit vel posit esse numero una simul et multiplex. Si vero 2um: id primo quidem est contra evidentiam obiecti intellectus nostri, sic iudicantis de individuis, ut non eandem numero naturam singulis attribuat. Deinde vero, contradictionem non vitat. Quamvis enim non proprie dicantur diversa praedicari de eadem natura, sed eadem natura de diversis: quia tamen ponitur eadem esse numero natura, poterit per conversionem haec accipi ut *subiectum de quo simul diversa opposita praedicentur*. Quod absque contradictione fieri non potest.

2° In sententia Campellensis admitti videtur quod universales conceptus non sint representativi nisi substantiae vel alicuius subsistentis, non autem etiam accidentium. Sed hoc est falsum; et favet monismo pantheistico.

Unde reiiciendi sunt etiam *Ontologi*: qui dicunt omnes nostras ideas non esse nisi modificationes ideae qua Deum ipsum immediate intueamur. Et similiter omnes *occasionalistae*: qui res sensibiles nullo modo causas, sed occasiones tantum dicunt esse nostrae cognitionis; quam solus Deus in nobis vere producit. Transmissa enim interim quaestione de harum opinionum intrinseco valore; stat contra eas iam nunc certum factum: quod nos conceptus nostros obiectivos universales a rebus materialibus, quas sensibilibus intuemur, per considerationem intellectus abstrahimus; et ipsis id quod conceptus repraesentant, attribuimus.

443. **Obiiciunt** contra 1^{am} partem (1):

1° Universalis sunt in re. Non in singularibus. Ergo separata.

(1) Cf. Capreolum in III Sent. Dist. V, q. III, a. 2 et 3.

R. Dist. M. : Quoad id quod concipitur **c.** ; etiam quoad modum **n.** Et **n. mi.** vel **contradist.** : quoad modum **c.** ; quoad id quod, **sudb.** : non sunt in singularibus ut realiter distincta ab ipsis **c.** ; cum ipsis realiter identificata et per rationem distincta **n.** Hoc enim erat probandum.

2° Realitas quae conceditur universalibus, aut est ante, aut post realitatem singularium. Sed 2um dici non potest : tum quia universalia sunt necessaria et aeterna et incorruptibilia, singularia vero nequaquam ; tum etiam quia, vel nullo singulari existente, haberi potest universali. Ergo 1um dici debet.

R. Addo tertium ad Ma. disiunctivam : aut est simul cum realitate singularium in sensu explicato. **Transeat autem mi.** Et ad 1^{am} **rationem additam dist. 1^{am} p.** : Universalia sunt necessaria etc..., absolute et positivae **n.** ; hypotetice et negative **c.** Item, 2^{am} **p.** : singularia qua talia non sunt necessaria etc. **c.**, loquendo nempe de singularibus materialibus et prout intellectui nostro obiiiciuntur ; non verificant in se aliquid quod concipi possit cum ea hypothetica et negativa necessitate **n.** Et **dist.** etiam 2^{am} **rationem** : Haberi potest universale, vel nullo singulari actu existente, quod tamen extiterit iam, vel possit saltem existere, **c.** ; quod nunquam extiterit vel possit existere, **n.** Hinc est quod substantia, quae maxime est ens reale, dividitur in primam et secundam ; sed individua substantiae dicuntur primae substantiae : quasi per prius entia realia.

3° Scientia non facit sed praesupponit suum primum obiectum. Sed primum obiectum scientia est reale et est universale. Ergo universale est reale ante intellectum, ac proinde extra singularia.

R. Dist. Ma., et contradist 1^{am} p. mi., ut supra : quoad id quod et quoad modum quo. **Dist.** autem etiam 2^{am} **p.** : primum obiectum scientiae est universale formale seu reflexum **n.**, vel transmittit : quia posset quaestio moveri de scientia logica ; est universale materiale seu directum, **subd.** : separatum vel realiter distinctum a simularibus **n.** ; realiter identificatum cum singularibus et solum ab ipsis ratione abstractum **c.** Unde est quod universale simpliciter acceptum, etiam quoad modum quo natura sistitur intellectui, dici debet posterius singularibus.

4° Simile simili cognoscitur. Sed singularia materialia non sunt similia obiecto cognitionis intellectualis. Erga extra ipsa ponendum tale obiectum.

R. Dist. Ma.: Simili intentionaliter seu in repraesentando **c.**: physice seu in essendo **n.** Et **contradist. mi.** « Similitudo enim in vi cognoscitiva existens, non est principium cognitionis rei secundum *esse* quod habet *in* potentia cognoscitiva; sed secundum *relationem* quam habet *ad* rem cognitam ». S. Thom. in q. II de Ver. a. 5.

5° Naturae absolutae consideratae accedit singularitas et universalitas. Secus enim nec posset concipi sine his. In mundo autem sensibili non est nisi singulare; universalitas autem proprie invenitur in intellectu. Ergo illa natura dicenda est inveniri extra intellectum et extra singularia sensibilia: et sic etiam universale quod ei correspondet.

R. Dist. Ma.: Accedit vel melius potest accidere, logice, **c.**; realiter accidere **n.** In signo autem rationis anteriori ad hanc logicam compositionem singularitatis, vel etiam universalitatis, cum natura absoluta considerata: natura ista realis est in sensu mere affirmante id quod concipitur, sed non in sensu excludente aliquam ulteriorem rei determinationem. Et sic, transeant cetera quae afferuntur in difficultate; et **n.** consequentiam.

6° Si natura absolute considerata supponatur existere extra intellectum et extra singularia: ipsa erit quidem una, utpote ens in se indivisum; sed non singularis, quia extra ipsam nullum esset aliud ens cum quo posset confundi et a quo deberet concipi divisa. Ergo non repugnant ideae separatae Platonis, ex eo saltem quod nequeant esse nisi singulares; eo vel magis quod etiam Scholastici ponunt in mente Dei omnium rerum creatarum ideas.

R. C. 1^{am} p. Ma.; et **n. 2^{am}, vel dist.:** non esset singularis per aliquam materiam, partem sui, sicut singularia materialia eiusdem naturae, **transeat:** sed **n.** suppositum de possibilitate huiusmodi naturae corporeae subsistentis cum materia communi insensibili; nullo modo esset singularis, ne quidem per seipsam, **n.** Et ad **rationem additam, dist.:** nullum

esset vel posset esse aliud ens, saltem analogice conveniens in ratione entis, a quo deberet concipi divisa, **n.**; nullum aliud ens univoce vel analogice conveniens in eadem natura **c.**, sed hoc thesim confirmat. Cogeret enim admittere quod v.g. ille idealis homo, esset *homo* singularis, qui non possit, inquantum talis, nisi aequivoce praedicari de suis participationibus et imitationibus. Sicut nec effectus Dei per ullam veram analogiam valent appellari causa prima; et causa prima intellecta solum ut in se est, non facit formaliter cogitare de ipsius effectibus; intellecta autem ut est participabilis et imitabilis ad extra, iam implicat distinctos conceptus obiectivos de his participationibus et imitationibus.

Ad illud autem quod in difficultate additum fuit de ideis divinis, **dist. assertum**: Sunt in mente Dei omnium creaturarum ideae per se singulae subsistentes **n.** et per hoc iam posset eversa censi sententia Platonis; non per se singulae subsistentes, sed realiter identificateae cum divina essentia, **subd.**: sunt ideae proprie dictae, secundum quod idea dicitur forma intellecta ex cuius intuitu et ad cuius imitationem aliquid producitur in esse ab agente determinante sibi finem, **c.** (1); etiam ideae communiter dictae, pro rationibus intelligibilibus rerum omnium creaturarum, etiam generum et specierum, **adhuc dist.**: quasi Deus ista cognoscat per distinctos conceptus abstractos **n.**; quatenus et ista cognoscit simul cum singularibus, et cognoscit etiam quod nos ista pro modulo nostro cognoscimus abstrahendo, **c.** Idea enim proprie est rei eo modo quod res est in esse producibilis: nempe singularis. Quod si divina essentia invenitur dici forma universalissima per quam res omnes creabiles repraesentantur et sunt earum ideae in Deo; hoc non facit universale in essendo, sed solum in repraesentando, et ita quidem ut minime excludatur distincta cognitio unuscuiusque singularis. Dum e contra « Individua secundum Platonem non habebant aliam ideam quam ideam speciei: tum quia singularia individuuntur per *materiam*, quam ponebat esse increatam (ut quidam dicunt) et *concausam* *ideae*; tum quia

(1) Cfr. S. Thom. in q. III de Ver. a. 1 et 8; et in I p., q. XIV, a. 11.

intentio naturae consistit in speciebus, nec particularia producit nisi ut in eis species salventur. Sed providentia divina non solum se extendit ad species sed ad singularia » (1).

444. Contra 2^{am} partem :

1° Ad hoc ut dicatur existere in re formaliter ipsum universale, requiritur et sufficit quod in re existat unum aptum inesse multis. Atqui sic est. Siquidem etiam natura communis et universalis, realis est, sicut et particularis.

R. C. Ma., et n. mi. Et ad **rationem additam dist.**: realis est natura cui iam accidat intentio universalitatis vel abstractio **n.**; natura cui potest accidere per intellectum universalitas vel abstractio **c.** vel **subd.**: natura quatenus praecise talis est cui potest accidere universalitas **n.**; natura absolute considerata, cui potest accidere universalitas sicut et singularitas, **c.**, et quidem solum quoad id quod concipitur, non etiam quoad modum. In re vel consideratur multitudo, et tunc deest perfecta unitas; vel consideratur perfecta unitas in aliquo individuo, et tunc deest aptitudo ad essendum in multis. Unde et univoca secundum intentionem, secundum esse dicuntur analogae.

2° Si natura absolute considerata non esset independenter a consideratione mentis, una et apta inesse multis; vel haec aptitudo non posset ei attribui per intellectum absque falsitate, vel posset attribui etiam Socrati. Quorum utrumque reiicitur.

R. Dist. 1^{am} p. Ma. vel consequentis Ma.: Non posset attribui per iudicium **c.**; neque per simplicem intellectus comparisonem, iuxta explicationem alibi traditam, **n. N. 2^{am} p.** **Et contradist. 1^{am} p. mi.** Natura absolute considerata suscipere posset intentionem universalitatis in esse intelligibili; sed non individuum, quod in ipso esse intelligibili excludit aptitudinem ad essendum in multis.

3° Si non esset universale simpliciter a parte rei, non esset realis nisi unitas numerica, minime autem unitas specifica vel generica. Quod sapit nominalismum.

(1) S. Thom. in I p., q. XV, a. 3.

R. Dist. Ma.: Unitas specifica vel generica vel formalis, non esset realis et realiter distincta a numerica, **c.**; nullo modo esset realis, **subd.:** unitas illa cum intentione speciei vel generis, vel etiam quoad modum quo concipitur, **c.**; quoad id quod concipitur **n.** Et sic vitatur omnis nominalismus: cum aliquod reale, licet remotum, fundamentum, praesupponatur ipsi universali formali; et universale directum seu materiale habeat fundamentum proximum in re.

4° Petrus, Paulus et Antonius sunt ens a parte rei. Sed omne ens est unum eo modo quo est ens. Ergo illi sunt unum a parte rei.

R. Dist. Ma.: Sunt ens a parte rei in sensu diviso **c.**; in sensu composito **subd.:** sunt ens multa **c.**; ens unum **n.**, vel adhuc dist.: unum formaliter **n.**; fundamentaliter **c. C. m.** Et secundum ultimam distinctionem, pariter distinguo consequens.

5° Multi homines adunantur ab intellectu sub uno conceptu, quia sunt adunabiles; et non viceversa. Sed hoc supponit eos habere aliquam communem realem unitatem.

R. Dist. Ma.: Quia sunt adunabiles per intellectum **c.**; independenter ab intellectu, **subd.:** independenter etiam ab intellectu creatoris a quo ipsa distinctio et ordo rerum procedit **n.**; independenter ab intellectu creato, **adhuc dist.:** quia sunt per seipsos totos adunabiles **n.**; per unitatem formalem seu specificam quam potest intellectus abstrahere ab unoquoque **c.** Et sic intellectus noster, innixus veluti principio identitatis comparatae, « quae sunt eadem uni tertio sunt eadem inter se »; videns Petrum esse hominem, et similiter Paulum et Antonium: concludit illos convenire in natura humana, quae tamen realis est solum quoad in quod significat. Unde et sequitur distinctio minoris. Scilicet: multi illi homines habent quidem singulis unitatem realem ex qua potest abstrahi unitas communis; at non unitatem realem ut communem, nisi in fundamento analogiae. Nec mirum quod illa unitas ordinis quae primordialiter ab intellectu creatoris processit ad extra sparsim in rebus; non possit iterum intelligi esse formaliter nisi in aliquo intellectu plura simul conferente, vel abstrahente a pluribus unum.

§ 3^a — *De Realismo moderato.*

445. THESIS XXXV. — Ad quaestionem de valore obiectivo conceptuum universalium rite solvendam, distinctio retinenda est duplicis universalis, directi et reflexi. Et primum quidem dicendum est habere in re fundamentum proximum; quatenus in re est quoad id quod concipitur, licet non etiam quoad modum quo concipitur; alterum autem, solum fundamentum remotum: utpote fundatum in ipso universali directo, considerato et quoad id quod concipitur et quoad modum quo res concipitur.

Status quaestionis ex haecenus dictis manifestus est. Hoc semper prae oculis habeatur: quod, cum quaerimus utrum et quomodo universalis sint in re, sensus est utrum et quale habeant in re fundamentum. Constat enim quod conceptus, quamvis considerentur ut repraesentativi, intantum dici queunt esse in re extra intellectum, inquantum in re sit aliquid immediate vel mediate correspondens in quo fundentur. Porro asserimus quod universale directum habet in re proximum fundamentum: quatenus illud ipsum totum quod in eo concipitur immediate correspondet cum eo quod in re est; etsi modus essendi rei in intellectu et in re ipsa diversus est. Nec solum diversus entitatively; sed etiam quodammodo repraesentative: quatenus omne quidem id quod concipitur in re est, sed non omne id quod in re est, concipitur. In intellectu enim invenitur natura abstracta a notis individuantibus, et solum unitas formalis seu specifica, licet ad modum totius; in re autem natura concreta, et unitas formalis unita cum materiali seu numerica. Et quoad universale reflexum, asserimus habere in re fundamentum remotum: quatenus non totum illud quod in eo simul concipitur, in re simul est, sed solum aliquid quod praeeconceptum supponit.

Consentiunt in hanc solutionem omnes generatim scholastici. Si qui dissensus adest circa componendam in eadem re naturam absolute consideratam cum singularitate; postea examinabitur in corollario.

446. Probatio totius theseos facile colligitur ex praemissis.

1^a pars. Non potest responderi simpliciter et sine distinctione ad illud quod multipliciter dicitur et non in eodem sensu. Atqui universale non dicitur in eodem sensu, cum agitur de natura abstracta a notis individuantes, et quae vocatur universale directum; et cum de natura cognita ut est unum iam aptum inesse multis, quae vocatur universale reflexum. Ergo non potest rite responderi ad quaestionem de obiectivitate reali universalium, nisi distinguatur universale directum et reflexum: eo vel magis quod sine difficultate conceditur universale reflexum esse simpliciter in intellectu, ac proinde tota quaestio restringenda esse ad directum.

2^a pars. Universalia, nempe directa, non sunt pura nomina nec meri conceptus: ut ostensum est contra nominales et conceptuales; sed aliquomodo sunt in rebus ipsis. quoad id quod per ipsa concipitur: praedicantur enim per identitatem de rebus. Atqui non sunt in rebus eodem modo quo res concipitur: quia quidquid in re existit, oportet esse modo singulari et concreto, non autem abstracto vel indifferenti ad singularitatem: ut ostensum est contra realistas exaggeratos. Ergo relinquitur quod sint in rebus quoad id quod concipitur, sed non quoad modum concipiendi.

3^a pars. Quod fundatur in natura absolute considerata, prout haec in potentia quidem est ad singularitatem et pluralitatem, sed adhuc indifferenter se habet ad unum et ad multa: fundamentum aliquod reale habet sed solum remotum. Tale autem est universale reflexum: quod proinde fundari dicitur in ipso universali directo, prout istud abstractione sua iam valet aliquomodo vocari negative universale.

447. COROLLARIUM I. — **Ergo natura absolute considerata quae repraesentatur per universale directum, nec realiter nec formaliter ex natura rei. distinguitur a notis individuantes; sed solum ratione cum fundamento in re. Atque idem dicendum de genere et differentia in ordine ad constitutionem speciei.**

Doctrina quae in corollario proponitur plenior sortitur explicationem in metaphysica. Hic solum innuitur, pro quanto

ad Logicam pertinet ostendere quid conceptus nostri obiectivi universales postulent sibi correspondere in re.

Praenotanda circa identitatem et distinctionem. Porro generatim praenotandum est quod **identitas** definiri potest convenientia alicuius cum seipso. **Distinctio** autem, carentia vel absentia identitatis inter plura; et potest esse tum **realis** tum **rationis** seu **logica**: secundum quod habeatur, vel intelligatur haberi, aliud et aliud independenter a consideratione mentis, et hoc est, antecederet ad mentis considerationem; vel, *solum* dependenter a consideratione mentis. Similiter et identitas, realis vel logica: secundum quod aliquid est unum et idem antecederet ad considerationem nostram; vel, *etiam* consequenter. Ex quo sequitur quod quae logice sunt idem, proprie etiam sunt idem realiter; et quae realiter distinguuntur, etiam distinguuntur logice; at non viceversa. Latius enim patet identitas realis quam logica; et vicissim distinctio logica, latius quam realis

Rursus autem distinctio realis, esse potest *positiva* et proprie realis: sicut inter unum ens reale, et aliud ens reale; vel *negativa* et improprie realis: sicut inter ens reale, et non ens reale, vel ens non reale nisi per ordinem ad primum. Et sic v. g. hoc ultimo modo dici potest ens reale distinguere realiter ab ente rationis, et ens actu existens ab ente mere possibili. Quod si *positiva*, iterum: vel *adaequata*, qua duo se habent ut alia et omnino alia res, sive duo illa sint pars et pars, sive totum et totum; vel *inadaequata*, qua duo se habent ut totum et pars. Distinctioni adaequatae partium correspondet compositio.

Ipsa quoque distinctio logica seu rationis multipliciter a diversis auctoribus subdividitur. Sed praesertim, in distinctionem *rationis ratiocinantis*, seu sine fundamento in re; et *rationis ratiocinatae*, seu cum fundamento in re. Quod quidem fundamentum solet esse aliqua alia realis distinctio, sive in eodem subiecto, sive in diversis, quam connotent diversi conceptus distinctionis logicae. Et quando conceptus isti sint huiusmodi, quod de neutrius ratione sit alius, tunc distinctio vocatur maior, vel distinctio formalis; quando vero, se habeant sicut

implicitum et explicitum vel confusum et distinctum, tunc vocatur minor. Quae partitio distinctionis rationis ratiocinatae maioris vel minoris, aliquam refert similitudinem cum distinctione reali adaequata vel inadaequata.

A Scoto admittitur praeterea distinctio quaedam formalis ex natura rei: quasi distinctio, non inter duas res, sed inter duas diversas formalitates eiusdem rei antecedenter tamen ad mentis considerationem. Et hanc ipse tenet vigere inter naturam specificam et singularitatem, vel individuationem, sive haecceitatem (1).

Quod attinet ad realem distinctionem: qui pro ea adduci possunt auctores, sive inter veteres sive etiam inter recentiores, non tam videntur logicos agere, quam metaphysicos; nec satis videntur distinguere inter formam totius (εἶδος), de qua hic loquimur, cum differentia individuali correspondenti, et formam partis (μορφή) cum principio individuationis, quod et nos admittimus realiter distingui ab ipsa forma quae sit altera pars naturae compositae. Vel saltem, aequivocatione non carent, dum loquuntur indiscriminatim de singularitate: prout est principium *limitationis* et individuationis ex parte potentiae; et prout est *differentia* individualis, se tenens ex parte actus et cum ordine ad existentiam (2). Ii certe non dicunt existere de facto extra intellectum naturam communem, vel non singularem; sed naturam tamen dicunt singularem esse per aliquid realiter superadditum toti naturae absolute consideratae. Iamvero, si, ut par est, pro natura absolute considerata totum illud intelligatur quod relucet in universali directo; et pro notis individuantibus, differentia individualis qua formaliter tota natura fit haec vel illa: nos realem distinctionem inter haec omnino negamus. Sicut et negamus distinctionem Scotisticam. Et solum retinemus distinctionem rationis ratiocinatae maiorem.

448. **Probatur 1^a pars. Corollarii.** 1° Quod iam est singulare non debet nec potest per aliquid realiter distinctum singulare fieri. Atqui natura quae relucet in universali directo,

(1) In II Sent., Dist. III, q. I.

(2) Cf. De Maria, Ontologia, p. II, q. III, a. 3; qui hac in re aliquid habet obscuritatis.

hoc ipso quod in re ponitur extra intellectum, iam singularis est: cum singularitas pertineat ad ens reale independenter a statu mera possibilitatis vel actualis existentiae. Ergo nec debet nec potest admitti ea realis distinctio.

Cf. argumenta superius allata contra realismum exaggeratum.

2° Si distinctio inter naturam et singularitatem realis esset, esset etiam adaequata: sicut et conceptus quibus utraque exhibetur, sunt adaequate ab invicem praecisi, tamquam alicuius quod alteri accidit. Atqui talis adaequata realis distinctio admitti certe non potest: quia natura illa praedicatur per realem identitatem de singulari. Ergo nulla realis distinctio. Et per haec manet etiam probata

2^a pars. Distinctio enim formalis ex natura rei: si vere ponatur differre ab omni distinctione logica, reducitur ad realem. Si autem, esse quid medium; repugnat.

3^a pars. Quod praedicatur omnino per accidens de alio, cum quo tamen realiter identificetur, dici debet ab eo distingui distinctione rationis ratiocinatae maiori. Si enim aliqua notio accadat alteri, ita ut prior in hac altera neque ut proprium neque ut aliquid essenziale in senso disiuncto contineatur; etsi dici possit esse ad alteram, in hypothesis quod sit, nunquam tamen dicetur per esse esse altera. Sic autem praedicatur singularitas, vel, concrete, singulare de natura quae relucet in universali directo.

4° pars. Sicut se habet differentia individualis et species respectu individui, ita differentia specifica et genus respectu speciei. Quae igitur de illis demonstrata sunt, valent proportionaliter etiam de his.

449. COROLLARIUM II. — Ergo ad habendum universale, sive directum, sive reflexum, duplex concurrit fundamentum: unum ontologicum, quod est similitudo seu analogia plurium individuorum in aliqua natura specifica; alterum psychologicum, quod est vis intellectus abstractiva et comparativa. Unde utrumque universale secundum quid prius est singularibus, simpliciter tamen posterius.

Ad explicationem et probationem, sufficit ea quae hactenus disputata sunt recolere.

450. **Obiectiones** contra thesim inveniuntur solutae in thesibus praecedentibus. Hic inveniuntur nonnullas addere contra 1^m Corollarium, quod magis immediate connectitur cum eo moderato realismo quem tribuendum esse ostendimus universalibus.

1° Ex S. Thom. in I p., q. XI, a. 3: « Illud unde Socrates est homo multis communicari potest; sed id unde est hic homo, non potest communicari nisi cui tantum. Si ergo Socrates per id esset homo per quod est hic homo, sicut non possunt esse plures Socrates, ita non possent esse plures homines ». Quod constat esse falsum. Ergo natura distinguitur realiter, vel saltem formaliter ex natura rei, a singularitate.

R. C. 2^m p. Antec., et dist. 1^{am}: Illud reale in Socrate unde Socrates est homo, potest multis communicari, **n.**; illud, reale in genere, **subd.**: quatenus in multis esse potest, sed « quod commune est multis, non est aliquid praeter multa nisi sola ratione **c.** » (ex I c. G., c. 26); quasi esse possit aliquid reale praeter multa, **n.** Et **dist.** etiam **consequens**: si Socrates per idem re et ratione esset homo et hic homo, **c.**; si per idem re sed non ratione idem, **subd.**: ubi in eodem ente reali non realiter distinguitur **pars formae totius** *cuiusque materialis*, et **forma partis totius**, **c.**, vel transmittitur; ubi distinguitur, **n.** Et per hunc modum explicantur multa alia his similia quae apud S. Thomam inveniuntur. V. g., in q. IX de Pot. a. 1. « Hoc quod est in substantia particulari [corporea] praeter naturam communem, est materia individualis, quae est singularitatis principium: et per consequens accidentia individuantia, quae materiam praedictam determinant ». Et similiter in I p., q. III, a. 3: « Materia individualis cum accidentibus omnibus individuantibus ipsam, non cadit in definitione speciei ». Unde et admittitur communiter a Scholasticis substantias spirituales individuari per seipsas, materiales autem non per seipsas, sed per materiam partem sui. Atque hic obiter notetur etiam quod non est idem principium individuationis, quod est *materia individualis*, se tenens realiter ex parte poten-

tiae; et *accidentia individuantia*, quae concipiuntur *determinare* materiam, se tenentes logice ex parte actus. Hoc enim alio modo consideratur proprie in Logica singularitas.

2° Ex Scoto in II Sent., Dist. III. q. I: « Substantia materialis ex natura sua non est de se haec: quia tunc ... non posset intellectus intelligere ipsam sub opposito ». Ergo « aliqua est unitas in re realis absque omni operatione intellectus, minor unitate numerali sive unitate propria singularis: quae unitas est naturae secundum se ... Et secundum istam unitatem propriam naturae, ut natura est, natura est indifferens ad unitatem singularem ».

R. Dist. Antec.: Substantia materialis ex natura sua non est de se haec, quatenus non est haec individua per partem formalem sui tamquam per principium individuationis, sed per materialem, **c.**; quasi sit haec per aliquid realiter vel ex natum rei superadditum toti naturae, utcumque absolute consideratae, **n.** Et ad **rationem additam pariter dist.**: Negando singularitatem **c.**; solum abstrahendo a singularitate **subd.**: intellectus non posset intelligere naturam sub opposito singularitatis, si non esset singularis per aliquid ex natura rei superadditum toti naturae, **n.**; si nec per materiam partem sui, **c.** vel transmitto, ne ingrediamur quaestionem de modo quo intellectus noster valet cognoscere substantias separatas. Tota, ut videtur, ista quaestio dependet ex eo quod retineatur naturam absolute consideratam non constituere tertium quemdam modum essendi rei, praeter modum essendi rei in seipsa et modum essendi ipsius in intellectu cognoscente.

3° Singularitas respectu naturae se habet sicut accidens, quod potest adesse vel abesse absque subiecti corruptione; et certe non sicut modi essendi, etsi speciales, respectu entis. Ergo inter naturam et singularitatem admittenda distinctio maior quam rationis.

R. Dist. 1^{am} p. Antec.: Se habet in re sicut accidens **n.**; in ratione **c.** C. autem 2^{am} **p.**, vel **dist.**: non se habet sicut modi essendi respectu entis, quasi postulet aliquam distinctionem plus quam rationis **n.**; quia postulat distinctionem rationis ratiocinatae quae dicitur maior, et non minor, sicut pro

modis entis, c. Hoc ipso enim quod enti nihil proprie potest accidere, nisi secundum sensum explicitum et expressiorem conceptum eiusdem formalitatis: conceptus entis iam continet actu licet confuse et in sensu disiuncto, sua inferiora: eo fere modo quo enunciatio dicitur oratio in qua verum vel falsum est, et linea, recta vel curva, iuxta 2um modum dicendi per se. Quod non potest asseri de singularitate respectu naturae absolute consideratae quae rapraesentatur per universale directum.

QUAESTIO SEXTA.

DE ULTIMO ET GENERALI CRITERIO VERITATIS.

451. Cum nota iam sint nobis, praeter principia proxima, in quae resolvitur omne opus rationis, etiam remota et ultima, quae sunt conceptus universales; superest, ad complendam Logicam judicativam seu criticam, considerare ultimum et generale **criterium veritatis**. Pertinet enim ad hanc praecipuam logicae partem, quae resolutive procedit in sententia ferenda, decernere cum certitudine de adaequatione *intellectus et rei*, praesertim in difficilioribus; quod apte fieri nequit nisi utraque pars vel uterque terminus adaequationis cognoscatur. Et quia non possunt a nobis immediate adduci ipsae res, sed conceptus directe repraesentativi rerum, qui universales sunt; ideo post absolutam quaestionem de universalibus, videtur sponte sua occurrere nobis postrema quaestio de ultimo criterio ac veluti iudicatorio veritatis in genere.

Loquimur autem de criterio veritatis potius quam certitudinis: non quasi nullo modo loqui liceat etiam de criterio certitudinis, cum omne veritatis criterium, sit intellectui criterium et ordinetur ad certitudinem intellectus fundandam; sed quia, in ordine cognitionis, rationem criterii videntur omnes per prius collocare in eo quod inserviat ad iudicandum secundum veritatem. Propter quod **motivum certitudinis** nemo dicere solet etiam motivum veritatis; dum e contra cri-

terium veritatis dicimus omnes etiam criterium et motivum certitudinis.

Porro, in sensu obvio, quod extet aliquod proximum et particulare criterium veritatis, manifestum est ex possibilitate habendi certitudinem de quibusdam etiam per demonstrationem. Unde quaestio movetur de ultimo et generali.

Et tria veniunt consideranda. 1°: de criterio veritatis in genere, *quid* generatim sit criterium veritatis, et *an sit* aliquod ultimum et generale veritatis criterium. 2°: *quodnam sit*, seu de vero criterio. 3°: *quodnam non sit*, seu de falsis criteriis.

ARTICULUS PRIMUS.

De criterio veritatis in genere.

452. Initium faciamus a nomine et conceptu criterii declarando.

THESIS XXXVI. — Bene criterium veritatis in genere definitur: medium ad discernendum verum a falso; sive, ad recte iudicandum de veritate vel falsitate alicuius enunciabilis. Dividi autem potest: *a)* in stricte dictum et late dictum; *b)* in proximum et ultimum; *c)* in proprium seu particulare et commune seu generale.

Quid generatim criterium. Vox ista criterium, graece κριτέριον, quasi iudicatorium seu discretorium, primam suam repetit originem a causis quae in tribunalibus agitantur ad hoc ut lis aliqua per iudicem dirimatur; vel a qualibet recta aestimatione de rebus agendis in ordine practico. Postea vero extensa est etiam ad aliquid quod sit in ordine speculativo decernendum. Semper tamen intelligitur tamquam *aliquid quod inserviat ad recte iudicandum*; et ideo cadens medium inter iudicem et iudicium seu sententiam iudicis de re iudicanda.

Criterion speculativum et practicum. Ex ipso iam Sexto Empirico, « τὸ κριτέριον... dicitur bifariam. Uno quidem modo id ad quod attendentes alia quidem *facimus* alia neutiquam. Altero, id ad quod attendentes... *dicimus* haec esse vera, illa falsa ». Et hoc est: accipi criterium potest ut medium ad discernendum, tum *verum a falso*, tum *bonum a malo* sive id quod faciendum est ab eo quod non est faciendum. In primo autem casu, dicitur criterium veritatis; quemadmodum et in secundo dici forsitan posset criterium bonitatis.

Criterion subiectivum et obiectivum. Nunc sive in ordine practico sive in ordine speculativo, adhuc duplex distinguui potest criterium. Unum subiectivum: tamquam medium vel *instrumentum per quod* iudicet homo de veritate, vel exerceat iudex officium suum in dirimenda lite. Et sic v. g. respectu hominis qui pro iudice habeatur: sensus omnes et ratio, aliaeque ipsius facultates, tum cognoscitivae, tum etiam appetitivae; prout concurrant ad ipsum bene disponendum ad recte iudicandum, nec non et ad bene utendum mediis omnibus quae recto iudicio deserviant, sive intrinsecis sive etiam extrinsecis, ut puta machinae pro experimentis vel testes: pertinent ad criterium subiectivum. Atque in hunc sensum dicimus *aliquem* praeditum esse vel carere bono criterio. Alterum est criterium obiectivum, et se habet ut aliquod medium praecognitum **secundum quod** recte iudicemus. Atque ita in praesenti accipimus criterium; eique correspondet veritas logica obiectiva, seu verum formale quod per correspondentiam convertitur cum ente. Addit Sextus Empiricus (2), tertiam quamdam divisionem criterii: quae est sicut **a quo** fiat iudicium; nec differt ab homine iudicante qui est velut criterium animatum. Sed, ut patet, vel reducitur haec acceptio partim ad unam et partim ad alteram e duabus prioribus; vel discordat a communi opinione, utpote scepticismum sapiens. Nam semper pro criterio intelligimus aliquid quod ea-

(1) *Adversus Logicos*, L. I, n. 29 et sq.

(1) *In Pyrrhon. Hypot.*, L. I c. VII.

dat medium inter rem iudicandam et iudicium de re : sive sit instrumentum ; sive magis proprie aliquod obiectum regulativum, ut v. g. leges et allegata et probata, ad quod respiciens iudex, proferat sententiam. Patet etiam quod consideratio criterii obiectivi proprie pertinet ad Logicam ; subiectivi autem, potius ad Psychologiam.

453. Criterium igitur speculativum et obiectivum, quod in thesi consideratur, est omne illud ad quod attendens et cui se conformans intellectus, valet verum a falso discernere : seu recte iudicare de veritate vel falsitate alicuius enunciabilis ac veluti problematis solvendi ; et pro tanto, medium ad discernendum verum a falso. Ex quo etiam sequitur quomodo se habeant ad invicem tria haec : *criterium, motivum, et regula* seu extrinseca mensura. Scilicet : quod criterium sit semper etiam motivum et regula ; sed non vicissim. Quod enim alteri est ratio debitae perfectionis per conformitatem intentionalem ad ipsius obiectivam motionem, certe est alterius criterium et motivum et regula ; sed nec motivum nec regula, nec motivum simul et regula, dicunt totum illud quod criterium dicit. Vel enim deest vis motiva, vel forma directiva ut norma, vel saltem utriusque applicatio intentionalis. Dum e contra sic v. g. sub lumine praemissarum iudicat intellectus de veritate conclusionum ; sicut et iudex respicit ad legem in absolvendo innocente vel reo puniendo.

454. Divisiones criterii. Ex eo quod criterium intelligitur cadere medium inter intellectum iudicantem et actum iudicii de re iudicanda : iam patet quod nonnisi improprie accipi criterium potest in intellectu qui valet recte iudicare absque praevia apprehensione, uti est intellectus angelicus, et magis adhuc improprie in intellectu divino pro quo et intellectus et intelligere et mensura intelligendi est ipsa eius essentia. Et ideo proprie loquendo criterium locum habet in intellectu humano, qui ex eadem radice habet quod procedat a noto ad ignotum ratiocinando, ex qua habet quod iudicet componendo. Et si quidem medium ad discernendum verum a falso sit *veritas alicuius propositionis per quam alia demonstretur vera* : habetur criterium stricte dictum ; quod proinde

solum inveniri potest in non evidentibus. Si autem sit apprehensio comparativa subiecti cum praedicato, seu *apprehensio enunciabilis*, quae virtualiter contineat apprehensionem convenientiae vel disconvenientiae inter subiectum et praedicatum, et sic *veritatem iudicii de eodem enunciabili*: tunc habetur *criterium late dictum*; et locum habet, saltem per se, *solum in evidentibus*.

Criterium praeterea dicitur *proximum* vel *ultimum*, secundum quod *citra vel ultra ipsum non sit aliud*. Et sic v. g., criterium proximum sed non ultimum veritatis plurimorum theorematum geometriae, est aliquod aliud praecedens theorema. Nec repugnat quod aliquando criterium sit simul proximum et ultimum, quamvis late dictum; sicut est in evidentibus.

Tandem habetur criterium *proprium seu particulare*, pro aliqua veritate vel aliquo veritatum ordine; et criterium *commune seu generale*, pro omnibus veritatibus, sive distributive, sive etiam, quantum nobis possibile est, collective sumptis. Rursus autem in utroque isto casu, criterium vel est *absolute generale*, pro omni prorsus veritate; vel *solum relative generale* ad aliquem veritatum ordinem: ut v. g. principium de lineis parallelis in geometria, vel principium de corporum inertia in mechanica.

455. **Probatur seu declaratur 1^a pars theses.** Nam bene aliqua res nominaliter definitur per illud quod nomine illius rei omnes primo intelligunt. Omnes autem nomine criterii veritatis primo intelligunt aliquid ad quod attendentes et cui se conformantes, possunt cum discretione iudicare inter verum et falsum quod contineatur in aliqua sibi proposita quaestione. Unde et quandoque dicimus quod aliquis absque criterio, seu inconsulte ac temere, iudicaverit vel responderit vel generatim egerit: praesertim ubi ageretur de divisione quadam cum discretione peragenda. Hoc autem perinde est ac dicere quod criterium veritas in genere sit medium ad discernendum ac veluti dividendum verum a falso; sive ad recte iudicandum de veritate vel falsitate alicuius enunciabilis. Sic ergo bene definietur: nempe nominaliter.

2^a pars patet ex eo quod omne totum universale bene dividi potest per membra inter se quodammodo opposita, quorum unumquodque sit vel esse possit pars subiectiva illius. Haec autem omnia verificantur de criterio deque propositis illius partitionibus.

Praesertim autem quod attinet ad criterii divisionem in stricte et late dictum, quasi strictae, et latae interpretationis, notari adhuc potest: quod criterium stricte dictum est etiam *argumentum* veritatis; late dictum autem, solummodo quaedam regula. Unum alterum supponit, sed non supponitur ab altero; eo fere modo ac noster intellectus supponit res ut sui mensuram, sed non supponitur a rebus.

456. Obiicies: 1° Si de ratione criteri est quod cadat medium inter intellectum iudicantem et actum iudicii de re iudicanda, deberet participare simul de intellectu et de re. Quod videtur impossibile, vel requireret aliud criterium.

R. Dist. Ma.: Deberet participare simul de intellectu et de re, quatenus sit cognitio quaedam certo vera et conformis rei, saltem inchoative, **c.**; quasi debeat esse mixtio quaedam entitativa intellectus et rei, vel cognitio de qua liceat dubitare num sit rei conformis, **n.** Et **contradist. mi.** Nec periculum adest procedendi in infinitum: quia criterium iam fert secum ipsam applicationem sui ad rem iudicandam per intellectum.

2° Non potest nisi per circulum vitiosum admitti quod aliquod iudicium verum dicatur criterium alterius, quia ipsum fundatur in simplici apprehensione obiecti; et simul quod aliqua simplex obiecti apprehensio criterium dicatur subsequenter iudicii, quia ordinatur ad iudicium verum. Atqui tamen hoc admittitur, saltem implicite, per divisionem criterii in stricte dictum et late dictum. Reiicienda est ergo ista divisio.

R. Dist. Ma.: Si illa mutua causalitas admitteretur secundum eundem respectum, **c.**; si secundum diversum respectum, et quidem in ordine ad habendam unam aliquam mensuram obiectivam intellectui applicatam, **n.** Et **contradist. mi.** Obiectum enim, ut sit mensura veritatis, debet stare pro re nondum iudicata, idque obtinet per simplicem apprehensionem;

simul tamen applicari debet intellectui, idque obtinet per primum aliquod iudicium certo verum et rei conforme, vel saltem per aliquam naturalem ordinationem ad huiusmodi iudicium.

3° Ad criterium pertinet regulare operationem intellectus. Sed hoc non praestat medium aliquod obiectivum, quale ponitur in thesi. Et ideo non bene in ea criterium definitur.

R. Dist. Ma.: Ad criterium subiective seu psychologicae consideratum, **c.**, vel transeat: instrumenta enim actuum cognitionis, non tam regulant actus, quam eliciunt actus regulatos ex obiecto; ad criterium obiective seu logice consideratum, **subd.:** pertinet regulare operationem intellectus prout ex uno obiecto nata est transire ad aliud, **c.**; prout simpliciter primo fertur in suum obiectum, **n.** Et **contradist. mi.** Unde nec proprie in Deo, nec in angelis, nec in sensibus nostris, nec in nostris primis apprehensionibus intellectivis: criterium prout in praesenti accipitur, locum habet. Propter quod et ipse iam Sextus Empiricus, in L. I adversus logicos n. 33, criterium vocat « mensuram comprehensionis rei obscurae ».

457. THESIS XXXVII. — **Existit aliquod ultimum et generale criterium veritatis, nec solum generale de omnibus veritatibus distributive sumptis; sed etiam, quadantenus, collective: quoad ordinatum complexum vel complexus quos forment (1).**

Praenotiones quaedam adhuc addendae. Sermo est in thesi de admittendo aliquo ultimo simul et generali criterio veritatis. Et hoc, non quasi de suo conceptu, in quocumque genere, ultimum reciproceatur cum generali; sed quia requiritur in subiecta materia, quae est de criterio veritatis in genere seu cuiusque veri. Siquidem verum, etiam formale, dici potest cum ente reciprocare; quamvis non per praedicationem, sed per correspondentiam. Ex quo sequitur quod huiusmodi criterium ultimum et generale veritatis, non potest esse nisi unum, saltem pro eodem vel eiusdem speciei intellectu: et respectu quarundam veritatum erit stricte dictum, respectu aliarum, late dictum.

(1) Cf. Mercier. *Critériologie générale*, L. III, C. II, a. 2.

Quod autem additur admittendum esse aliquod criterium generale de omnibus veritatibus non solum distributive, sed etiam collective sumptis: hoc est intelligendum iuxta ea quae fuerunt explicata sub nn. 327, 328, et 347. Quatenus nempe intellectus noster non solum potest plures seorsim veritates acquirere vel etiam unam sive plures ex alia inferre in via acquisitionis; sed etiam plures simul per eundem actum demonstrativum cognoscere in via resolutionis. Cogites v. g. de diversis ordinatis complexibus qui formare possunt in unaquaque scientia ex primis principiis et ultimis conclusionibus; deque uno aliquo ordinato complexu, plus minusve magno, in quem studemus colligere diversarum scientiarum conclusiones et applicationes, sub aliquo uno primo cognito, quod respectu cognitionis aliorum fungi valeat munere criterii. Atque in hunc sensum procedit altera pars theseos.

458. Probatur 1^a pars. Omnia quae intellectus noster cum veritate iudicat esse vera, nonnisi ex aliquo veritatis criterio iudicare potest vera esse. Idque: non solum quia intellectus nunquam procedit ut facultas caeca; sed etiam quia, licet apprehensio convenientiae inter praedicatum et subiectum non realiter distinguantur ab actu iudicii eiusdem praedicati de eodem subiecto, realiter tamen distinguitur apprehensio ista unius iudicii ab apprehensione alterius ex quo inferatur; atque in ipsis iudiciis per se evidentibus, saltem distinguitur ratione cum fundamento in re: saltem enim in his, inter intellectum iudicantem et actum iudicii, cadit media simplex apprehensio comparativa praedicati cum subiecto, quae iure accipi potest ut obiectum regulativum iudicii et criterium. Atqui, si in omni nostro iudicio vero adest semper aliquod veritatis criterium, iam oportet quod existat aliquod ultimum et generale criterium veritatis. Proximum enim non datur absque ultimo; et omnia vera conveniunt proportionali quadam analogia in una ratione veritatis: unde et eorum ultimum criterium convenire debet, ac proinde simul esse generale.

2^a pars. Nulla est veritas ab intellectu nostro admissa, cuius assignari nequeat aliquod ultimum veritatis criterium quod sit et aliis veritatibus commune: sicut in prima parte

probatum est. Atqui complexus ipse vel adunatio seu collectio plurium veritatum sub aliquo uno principio, quam intellectus valeat pro suis viribus conficere, est veritas quaedam. Ex vero enim non sequitur nisi verum, et omne verum stat cum vero. Ergo et ad ipsam hanc collectionem extendi debet illud aliquod ultimum et generale criterium veritatis, quod ostendimus esse admittendum.

459. **Obiicies:** 1° Non potest admitti criterium ultimum veritatis, ubi res non perfecte cognoscatur. Atqui multae sunt res de quibus iudicia ferimus quae putamus vera, et quas tamen non perfecte cognoscimus. Ergo non adest aliquod criterium ultimum pro omnibus et singulis veritatibus, ac multo minus pro omnibus simul sumptis.

R. Dist. Ma.: Ubi res non perfecte cognoscatur *per comprehensionem quoad omnia* quae intelligi possunt de re, **n.**; *per adaequationem quoad aliquid* quod vere in re sit, **c.** Et **contradist. mi.** Difficultas est scepticorum, alibi soluta.

2° Criterium locum non habet nisi in rebus obscuris, et in quibus possibilis est error. Sed in evidentibus nulla est obscuritas et nullus error possibilis. Ergo saltem pro his non adest criterium veritatis; ac proinde nullum adest criterium vere generale.

R. Dist. Ma.: Criterium stricte dictum **c.**; etiam late dictum, **subd.:** locum habet in rebus obscuris et errori subiectis, quatenus non sint solum cognitae per simplicem apprehensionem in qua nullus est per se possibilis error, sed etiam per compositionem et divisionem in qua error est semper absolute possibilis, **c.**; quasi necessario debeant esse cognitiae per illationem ex aliis certioribus, **n.** Et **contradist. mi.** Ceterum non oportet vim facere in verbis. Certum est enim quod intellectus noster a rebus mensuratur in suis iudiciis; et proxime quidem a rebus simpliciter apprehensis. Quam obiectivam rerum apprehensionem vocamus, nec immerito, criterium.

3° Ut sit possibile aliquod ultimum simul et generale criterium veritatis, deberet existere aliquis unus conceptus in quo omne verum radicetur. Talis autem conceptus non adest. Vel enim esset ens communissimum, vel esse per se subsi-

stems, quod est ipse Deus; primum autem caret unitate conceptus nec videtur sufficere ad acquirendas tot veritates, alterum vero non habetur a nobis nisi dependenter ab aliis conceptibus. Non est ergo possibile aliquod ultimum simul et generale criterium veritatis: ne quidem de omnibus veritatibus distributive sumptis.

R. Dist. Ma.: Deberet existere conceptus aliquis unus unitate univoca **n.**; unitate saltem analogica proportionali **c.**, vel **subd.:** in quo omne verum radicetur secundum quod respicit ordinem logicum cognitionis nostrae **c.**; secundum quod respicit ipsum ordinem ontologicum, **n. Contradist. mi.** Et ad **rationem additam. C. Ma. disiunctivam**, et eligo **1^{am} membrum** cum **dist.:** Est ens communissimum in sua maxima indeterminatione consideratum, **n.**; consideratum simul cum *applicationibus vel modificationibus* suis ad principia communia et propria diversarum scientiarum, **c. Contraddist. 1^{am} p. mi. et c. 2^{am}.** Enti enim nihil addi postest quasi extraneae naturae. Unde et ipsa Metaphysica potest considerari tum ut scientia quaedam specialis, tum ut est principia tradens omnium scientiarum. Atque in hunc sensum, etiam veritas quam nos habemus de Deo, est dependens ab aliis veritatibus.

4° Si existeret aliquod ultimum et generale criterium veritatis, deberet esse unum, et in uno ente actu existente fundatum, quod non posset esse nisi Deus. Hoc autem dici nequit: quia cognitio nostra non incipit a Deo.

R. Dist. 1^{am} p. Ma.: Deberet esse unum, quasi nequeat per prius cognosci existere ac postea cognosci esse unum, **n.**; quia unitas criterii veritatis ultimi et generalis immediate sequitur ad cognitam eius existentiam, **c.** Et **dist. 2^{am} p.:** Illud unum criterium fundatur in uno ente actu existente, quod esset Deus, prout consideretur secundum quod respicit ordinem ontologicum, **c.**; secundum quod respicit ordinem logicum, qui proprie pertinet ad rationem criterii, **n.**, vel **subd.:** *praesupponit* cognitam existentiam illius entis tamquam omnis ordinis et omnis veritatis fundamentum, **n.**; **infert. c.**, vel transmitto ad aliam philosophiae partem (1). Et **contradist. mi.** Utique

(1) Cf. S. Thom., I p., q. XVII a. 6; et q. I de Ver. a. 4.

iam nunc assumi potest quod cognitio nostra non incipit a Deo; idque patet vel ab ipsis conceptibus universalibus quos intellectus noster primo habet, et qui non sunt obiective ipse Deus.

5° Admisso uno quodam ultimo et generali criterio veritatis, oporteret etiam admittere quod, sicut principia non habent pro criterio veritatis nisi evidentiam, ita et conclusiones et omnium conclusionum et veritatum collectio, habeant pro criterio evidentiam. Quod videtur inconueniens et praesumptuosum.

R. Dist. consequens Ma.: Oporteret admittere quod omnia habeant pro criterio proximo evidentiam **n.**; pro criterio ultimo, **c.:** nempe evidentiam, non semper immediatam, sed saltem mediatam, et non prout est ratio essendi rei, sed solum prout est relate ad intellectum nostrum ratio cognoscendi. Quod melius manifestabitur in articulo sequenti. Contradictio autem minoris patet.

ARTICULUS SECUNDUS.

De vero criterio veritatis.

THESIS XXXVIII. — Ultimum et generale criterium veritatis est evidentia obiecti enunciabilis menti manifesta.

Praenotiones circa naturam ac divisiones evidentiae transferri huc possunt ex Th. VII. In praesenti thesi speciatim retinendum, quod nomine evidentiae venit clara intelligibilitas, vel necessitas, obiecti enunciabilis menti manifesta. Et dicitur « obiecti *enunciabilis* » : quia obiectum ad quod actus iudicii nostri componentis et dividensis terminatur, non est aliquid simplex, ut una quaedam res unam omnino exhibens rationem cognoscibilem; sed aliquid complexum ad modum enunciabilis. Dicitur etiam « *menti manifesta* » : quia perspicuitas illa obiecti accipi debet et *quoad se* et simul *quoad nos* : ita tamen

ut accipienda sit quoad nos, ad hoc ut valeat actu fungi munere criterii; et quoad se, ad hoc ut ipsa possit esse criterium veritatis. Atque in hunc sensum evidentia statuitur esse criterium veritatis, ut obiectiva est; reduplicando scilicet motivitatem obiecti, non excludendo ordinem ad subiectum.

Requirimus autem tamquam criterium evidentiam aliquam; quaecumque demum ea sit, immediata vel mediata, intrinseca seu veritatis vel etiam extrinseca seu credibilitatis, vel quaelibet alia; eamque pro omnibus veritatibus sive distributive sive etiam collective sumptis. Quia tamen et ipsa collectio quarundam veritatum est veritas quaedam; ideo non oportet ad hoc specialem partem addere in thesi. Cetera patent ex antea dictis.

461. Hac de re S. Thomas in l. c., I p. q. XVI a. 6, ubi inquit « utrum sit una sola veritas secundum quam omnia sunt vera », et sibi obiicit quod mens « omnia iudicat secundum veritatem et non secundum seipsam », respondet: « dicendum quod anima non secundum quaecumque veritatem iudicat de rebus omnibus, sed *secundum veritatem primam, inquantum resultat in ea, sicut in speculo, secundum prima intelligibilia*. Unde sequitur quod veritas sit maior anima; et tamen etiam veritas creata quae est in intellectu nostro, est maior anima, non simpliciter sed secundum quid, in quantum est perfectio eius: sicut etiam scientia posset dici maior anima. Sed verum est quod nihil **subsistens** est maius mente rationali, nisi Deus ». Et in q. I de Ver. a. 4, inquirens pariter « utrum una tantum veritas sit qua omnia vera sint », haec tradit: « A veritate intellectus divini exemplariter procedit in intellectum nostrum **veritas primorum principiorum secundum quam de omnibus iudicamus**. Et quia per eam iudicare non possumus nisi secundum quod est similitudo primae veritatis; ideo secundum primam veritatem de omnibus dicimur iudicare ». Quod tamen non significat evidentiam obiecti enunciabilis, quae utique de facto se habet ut lumen exemplatum a lumine divino, debere etiam cognosci secundum quod sic a divino lumine exemplatur, ad hoc ut ipsa dici possit esse ultimum et generale criterium veritatis; sed satis est

quod ipsa sumatur prout est lumen aliquod intelligibile veritatis in communi, transcendens veritatem per se subsistentem et veritatem participatam. Juxta quem sensum, etiam « veritas prima est quodammodo de genere animae; largo modo accipiendo genus, secundum quod omnia intelligibilia vel incorporalia unius generis esse dicuntur ». S. Thom. ibidem.

Thesis est, ad rem quod attinet, recepta communiter inter scholasticos. Extra scholasticos autem plures habet adversarios: de quibus postea separatim in 3° articulo.

462. **Probatur** thesis per modum unius. 1° Quod ita se habet ut requiratur et sufficiat ad ipsum attendere ipsique se conformare, ad hoc ut intellectus infallibiliter verum a falso discernat; admittendum est tamquam ultimum et generale criterium veritatis. Atqui tali modo se habet evidentia obiecti enunciabilis menti manifesta. Est igitur haec admittenda pro ultimo et generali criterio veritatis. Maior patet ex natura superius explicata criterii huiusmodi. Minor autem probari potest tum ex natura intellectus in genere; qui est semper facultas modo suo visiva et necessaria; tum praesertim ex natura intellectus nostri: qui iudicium suum fert semper supra obiectum aliquod enunciabile apprehensum, a cuius aliqua evidentia et potest et debet sinere se regulari, ad hoc ut cum veritate iudicet. Cf. Th. VII.

2° Experientia compertum est tunc solum nos quantum est ex parte intellectus, errare, vel dubitare seu suspicari, vel opinari, et generatim de vero a falso cum certitudine discernendo ambigere: cum verisimilitudo aliqua rei admixta dissimilitudini, nostro intellectui obicitur. Et hoc est: cum obiectum enunciabile non clare videmus esse verum, vel ut verum admittendum. Hoc autem est signum quod evidentia sit ultimum et generale criterium veritatis. Unde S. Agustinus in L. II Soliloq. C. VII: « Apparet nos... similitudine lenocinante falli »; et C. VIII: « Video... illud quod falsum vocamus et simile aliquid habere veri et dissimile »; et C. XV: « Num illud falsum non est quod ad similitudinem alicuius accommodatum est, neque id tamen est cuius simile apparet »?

3° Omne iudicium verum aut est immediate evidens, aut

fit aliquomodo evidens mediante demonstratione vel quasi demonstratione. Ergo evidentia dici debet ultimum et generale criterium veritatis.

4° Principium contradictionis, prout est pervadens omnia alia principia, iure dici potest esse ultimum et generale criterium veritatis. Atqui principium contradictionis ad hoc tandem redit, quod dicat evidentiam obiecti cuiusque enunciabilis propriam, sufficere ad veritatem ipsius. Ergo haec evidentia obiecti est ultimum et generale criterium veritatis.

463. **Obiiciunt**: 1° Non potest esse ullo modo criterium veritatis id quod manet extra potentiam cognoscitivam. Sicut est obiectum et eius evidentia.

R. Dist. Ma.: Id quod manet extra potentiam cognoscitivam tum physice tum intentionaliter, **c.**; id quod manet vel manere potest extra potentiam cognoscitivam physice sed non maneat intentionaliter, **n.** Et **contradist mi.** Propterea dicitur quod criterium ultimum et generale est *evidentia obiecti enunciabilis menti manifesta*. Ex quo etiam sequitur quod haec evidentia sic accepta dici potest mensura proxima et homogenea veritatis nostrae, et quodammodo de genere animae: iuxta quem sensum dicitur quod unumquodque mensuratur per aliquid sui generis, sicut longitudines per longitudinem, et numeri per numerum. Ipsae autem res in suo esse physico, et intellectus divinus a quo pendent in esse, prout solum efficienter vel exemplariter intelligantur influere in veritatem intellectus nostri: dici potius debent mensura remota vel heterogenea.

2° Non potest admitti quod evidentia obiecti enunciabilis prout est menti manifesta et facit obiectum esse intentionaliter praesens intellectui, sit criterium veritatis, quin instauratur opinio Protagorae: quod quidquid alicui videtur, id verum est. Hoc autem admitti nequit.

R. Dist. Ma.: Si manifestatio evidentiae obiecti et praesentia intentionalis, requireretur ut motivum seu regula vel mensura **c.**; si solum ut conditio sine qua non posset obiectum mensurare intellectum, **n.** Et **contradist. mi.** Unde simpliciter loquendo, non evidentia prout subiectiva est, sed prout obiectiva, est ultimum veritatis criterium.

3° Non potest intellectus attendere ad evidentiam obiecti, quin simul iudicet. Hoc autem facit quod, etsi forte intellectus iudicet secundum veritatem, non tamen cognoscat se ita iudicare. Nullo igitur modo evidentia obiecti est criterium veritatis.

R. Dist. Ma.: Ita tamen ut intellectus cognoscat se regulari in iudicando a praecedenti evidentia obiecti, ei manifestata per actum qui saltem ratione cum fundamento in re distinguitur ab actu iudicii, **c.**; aliter **n.** Et **contradist. mi.** Nam, etsi actus iudicii non distinguatur realiter ab apprehensione convenientiae vel disconvenientiae inter praedicatum et subiectum, dum tamen intellectus iudicat, refundit in praecedentem apprehensionem, et ultimatim in rem ipsam, motivum iudicii sui.

4° Si praeter evidentiam genuinam obiecti datur aliquando ut conceditur, quaedam alia evidentia mere subiectiva, oportebit adhibere aliud criterium ad discernendam unam ab alia. Quod non erit evidentia obiecti: quia talis putatur esse ea quae revera non est.

R. Dist. Ma.: Oportebit adhibere aliud criterium. diversum ab illa eadem evidentia mere subiectiva de qua liceat dubitare, **c.**; diversum ab ipsa evidentia obiecti **n.**, vel **subd.:** oportebit adhibere alia media, sive subiectiva sive obiectiva, quae tandem conducant vel resolvantur in evidentiam obiecti, **c.**; quae sint extranea evidentiae obiecti. **n.** Et **contradist. mi.** Cum enim aliquando existimatur aliquid esse evidens quod revera evidens non est, oportet rem et rationes rei attentius considerare, abiicere si quae sint impedimenta passionum, et a certioribus incipere: donec per adhibita media veritas facta evidens elucescat.

5° Praeter evidentiam veram obiecti, datur etiam evidentia falsa. Sed evidentia non differt ab evidentia. Ergo nulla evidentia potest admitti ut criterium veritatis.

R. Dist. Ma.: Datur etiam evidentia falsa quae vero aliquo sensu sit evidentia, **n.**; quae solum existimatur esse evidentia, et quidem *vincibiliter*, **c.** Et **contradist. mi.:** evidentia vera non differt a vera evidentia **c.**, nempe quoad

substantiam evidentiae; evidentia vera non differt ab evidentia solum existimata, **subd.**: non differt per aliquam differentiam vel quasi differentiam **c.**; nec differt se tota, ut ipsa et non ipsa, **n.**

6° Saepe a diversis partibus adducitur cum sinceritate animi, tamquam argumentum ad contradictoria vel contraria probanda, vera obiecti evidentia. Quod non fieret si vera evidentia obiecti esset criterium veritatis.

R. Dist. Ma.: Adducitur evidentia obiecti quae sit vera evidentia ex utraque parte, **n.**; quae vera existimetur ex utraque parte, **subd.**: adducitur cum animi sinceritate **c.**, vel transeat quod revera adducatur; adducitur etiam absque deceptione alterutrius partis, **n.** Et **contradist. mi.** Deinde notandum quod saepe non clare proponitur eadem quaestio ab una parte et ab altera: unde videntur partes sibi contradicere, sed revera non contradicunt.

7° Ad hoc ut possit evidentia recipi tamquam criterium veritatis, debent existere principia quaedam immediate et *absolute* evidentia, eadem *quoad omnes intellectus*. Secus enim id quod unus accipit veluti argumentum alicuius thesios, alius accipere potest tamquam difficultatem pro thesi opposita. Porro nullum adest tale principium.

R. C. Ma. et rationem additam vel **dist.**: Si de principiis loquamur in sua obvia generalitate acceptis, et necessariis ad vitam physicam vel moralem omnium hominum, **c.**, quod debeant existere et quod existant de facto apud omnes qui usum habeant rationis; si de principiis acceptis in aliqua sua difficiliore applicatione, vel minus necessariis, **subd.**; si omnes ordinate procederent in acquirenda veritate **c.**; aliter, **transmitto**. Et **n. mi.**, vel **contradistinguo**. Cf. thesim contra scepticos.

8° Extant veritates ordinis practici, et veritates fidei supernaturalis. Sed in his non videtur evidentia dici posse criterium veritatis.

R. C. Ma. Et **dist. 1^{am} p. mi.**: Non videtur dici posse criterium evidentia obiecti manifesta intellectui practico **n.**; soli intellectui speculativo, qui tamen per extensionem fit pra-

eticus, **c. Dist.** etiam 2^{am} p. : Evidentia veritatis seu intrinseca **c.**; neque evidentia credibilitatis seu extrinseca, **subd.** : non videtur dici posse motivum vel criterium certitudinis seu certi assensus, **transmitto**; generatim criterium veritatis, **n.** Evidentia obiecti accipitur in praesenti ut aliquid *transcendens* intellectum speculaticum et practicum; sicut et ipsius divisiones in intrinsecam et extrinsecam.

9° Si evidentia quae ponitur esse criterium veritatis, esse potest speculativa et practica, intrinseca et extrinseca; deberet posse una ad alteram reduci. Quod tamen videtur impossibile, saltem quoad evidentiam intrinsecam et extrinsecam.

R. C. 1^{am} p. Ma., et dist. 2^{am} p. : Evidentia intrinseca et extrinseca deberet posse utraque reduci ad aliquid *transcendens* utramque, **c.** : de ratione enim evidentiae, seu clarae intelligibilitatis obiecti menti manifestae, est quod sit vel intrinseca vel extrinseca, ita ut haec vere non accidunt evidentiae, sed solum evidentiam expressius modificent; proprie deberet posse alterutra ad alteram reduci, loquendo nempe de evidentia respectu intellectus creati, in quo solum utraque possibilis est, **subd.** : simpliciter, **n.**; secundum quid, atque ita quidem ut sub diverso respectu ad invicem utraque reduceitur ad alteram, **c.** Et **contradist. 2^{am} p. mi.** Scilicet, evidentia obiecti relate ad intellectum nostrum, dupliciter considerari potest: et prout est *secundum se movens ab extrinseco*; et prout est nobis *intrinsece per effectum suum applicata*. Rursus autem in utraque casu: tum *per ordinem ad principium cognitionum nostrarum* et quasi in via acquisitionis et progressionis; tum *per ordinem ad terminum*, et in via quasi *resolutionis et regressionis*. Porro si primo modo evidentia obiecti consideretur; nihil videtur obstare quominus evidentia credibilitatis dici queat reducibilis ad evidentiam veritatis. Etenim « quamvis lumen intelligibile exempletur a lumine divino; tamen lumen proprie dicitur etiam de intelligibilibus luminibus creatis... [Sicut et] colores proprie visibiles dicuntur, quamvis non videantur nisi per lucem » (1) aliunde acceptam. Ac praeterea, ex natura suo intellectus vult

(1) S. Thom. in q. I de Ver., a. 4.

ad unum terminari ut, ad proprium terminum, « qui est visio alicuius intelligibilis » (1). Sed si evidentia obiecti altero modo consideretur; e converso evidentia veritatis dici poterit reducibilis ad evidentiam credibilitatis. Prima enim origo cuiusque evidentiae est lumen divinum excedens intellectum nostrum; et ad ipsum videndum non repugnat cognitionem nostram cum sua maxima perfectione terminari. Unde et S. Thomas (2) dicit « quod fides habet aliquid perfectionis, et aliquid imperfectionis », propter firmitatem assensus, carentiae visionis admixtam.

10. Praeter criterium ultimum et generale veritatis quod nos verum putamus, proponuntur et alia quae dicimus esse falsa. Sed ista saltem discretio fieri nequit per evidentiam.

R. C. Ma., et **n. mi.**, vel **dist.**: fieri nequit per evidentiam immediatam, **transeat**; ne quidem mediatam, **n.** Ut patebit ex articulo sequenti.

ARTICULUS TERTIUS.

De falsis criteriis veritatis.

464. Plura quae proposita sunt falsa veritatis criteria, diversa ab evidentia, non tam respiciunt omnes veritates distributive; quam collective sumptas: praesertim illas quibus homines ad Deum per religionem ordinantur. Unde breviter hic expedienda: prout aliquid ab evidentia obiecti diversum, ponunt esse criterium versatis ultimum et generale, etiam quoad omnes veritates distributive sumptas. Considerabimus autem prius criteria ordinis speculativi; deinde, ordinis practici.

(1) S. Thom., in q. XIV de Ver., a. 1.

(2) Ibidem.

465. THESIS XXXIX. — Neque auctoritas divina, neque humana, nec multo minus affectio ulla subiectiva ipsius cognoscentis, admitti possunt tamquam ultimum simul et generale veritatis criterium, pro omnibus et singulis veritatibus. Atque idem dicendum de veritatibus omnibus collective sumptis, quatenus et haec ipsa collectio, veritas quaedam est in communi (1).

Praenotanda. Possumus in thesi distinguere quatuor partes: omnes contra philosophos quosdam, iam a tempore Cartesii usque ad saeculum 19^m nova sectantes. Prima pars est contra eos qui omnem certam veritatis cognitionem repetunt ex *divina revelatione*, seu ex auctoritate Dei revelantis, tamquam criterio. Et inter eos primum tenet locum Bonald: qui, postulans aliquem sermonis usum requiri necessario etiam ad hoc ut aliquid in nobis ipsis intime cognoscamus, conclusit sermonem debuisse homini a Deo infundi; simulque cum sermone veritates morales ac religiosas, divinam illam revelationem constituentes, quae, tradita nobis, criterium supremum est omnis veritatis certo tenendae. Altera pars theseos contra eos ponitur qui, sicut Lamennais, tale criterium reponunt in auctoritate *consensus generis humani*, vel melius in ratione quadam sociali seu collectiva quae superiorem aliquam rationem nobis reflectat. Similiter et contra eos qui criterium reponunt in consensu potioris partis generis humani quae est Ecclesia, sicut vult Bautain. Quam deinde sententiam, distinctione quadam modificatam facta inter rationem philosophicam et inquisitivam et rationem catholicam et demonstrativam, secutus est Ventura.

Tertia pars ponitur contra eos qui criterium veritatis repetunt adhuc ex parte intellectus; sed reponunt in affectione aliqua subiectiva ipsius cognoscentis, quamvis non sine ordine ad obiectum considerata. Quae quidem subiecti cognoscentis dispositio, vel est *idea clara et distincta obiecti*, seu obiectum clare et distincte perceptum: ut proponit Cartesius; vel *naturalis instinctus facultatis cognoscitivae*, seu *sensus* quidam *communis* omnibus humanam naturam habentibus, quo sponte

(1) Cf. Remer, *Logica Maior*, C. II, a. 3, Th. IX.

ducimur ad quaedam pro veris, quaedam autem pro falsis accipienda: sicut Reid opinatur. Ac de sententia Reid conferri utiliter possunt, quae iam in thesi de vulgari certitudine disputata sunt. De Cartesii vero sententia, quae nomen fecit methodo Carthesianae, paulo plura dicentur a nobis postea. Hic notare praestat quod utraque sententia, magis quam praecedentes, pertinet ad considerationem philosophicam et logicam; et ideo reiicitur, non quia falsum sit quod quidquid clare et distincte percipitur, vel quidquid instinctu naturae ab intellectu admittitur, sit falsum, sed quia non satis discernit conditionem veritates habendae, utcumque sufficientem, a critério.

In quarta theseos parte casum consideramus qui specialem continet difficultatem: in quo nempe ultimum quaeritur criterium collectionis illius quam nos conficere valeamus omnium veritatum, per demonstrationem praesertim regressivam. Et asserimus quod et ista qualiscumque collectio veritatum, si consideretur, non prout est *talis veritas*, sed prout est generatim *veritas quaedam* (quae certe consideratio et potest et debet fieri): non postulat ultimatim pro critério illud quod adversarii vellent.

466. **Probatur 1^a pars.** Nam: statui nequit, velut ultimum simul et generale criterium veritatis, illud quod accipi nequit ut criterium nisi aliae veritates iam supponantur cognitae, saltem enim respectu harum veritatum illud fungi non poterit munere criterii. Atqui taliter se habet divina auctoritas. Quamvis enim admittatur esse hypothetice per se notum, vel immediate evidens, Deo revelanti credendum esse, nec posse a Deo revelari nisi vera; non tamen est immediate evidens Deum absolute existere, nec multo minus est immediate evidens et nobis notum ante cognitam quaecumque aliam veritatem, Deum nobis absolute quaedam auctoritativa sua locutione manifestare. Quod si dicatur nos ipsam Dei essentiam iam nunc immediate intueri: hoc primo quidem non est verum, et gratuito asseritur; deinde autem nullum sineret esse locum auctoritati et critério: utpote omne medium excludens quo indigeamus ad discernendum verum a falso in componendo et di-

videndo, et ipsum excludens modum intelligendi per compositionem et divisionem.

2^a pars probatur. 1°, eodem argumento ac 1^a pars: quia scilicet auctoritas humana plures praerequirat cognitatas veritates, antequam de ea constet quod et ipsa possit assumi tamquam criterium veritatis. Eo vel magis quod ipsa proponi solet sub forma signi manifestativi divinae auctoritatis.

2°, argumento speciali. Aut enim auctoritas generis humani ponitur esse criterium veritatis pro omnibus et singulis hominibus: et hoc dici non potest. Quia secus oporteret aliquid idem esse tandem criterium sibi ipsi: siquidem consensus ille non est aliquid in ordine cognoscitivo praeter singulorum certum assensum. Aut ponitur esse criterium pro quibusdam solummodo hominibus, qui sint extra constituentes consensus: et neque hoc in praesenti casu dici potest. Quia si aliquando possunt quidam homines naturaliter aliquid certo cognoscere aliunde quam ex humana auctoritate: iam nihil prohibet quod per se id etiam possint semper omnes homines. Si autem dicatur quod primi homines id acceperint ex divina revelatione: redit quaestio de illis iuxta argumentum 1^{ae} partis.

3^a pars. Quaecumque afferatur in medium subiectiva affectio cognoscentis, sive ut instinctus naturalis, sive ut clara et distincta perceptio obiecti, sive quomodocumque ut necessaria quaedam inclinatio mentis in obiectum: non potest ullo modo accipi ut criterium veritatis nisi rationem aliquam sufficientem assignet certi assensus mentis uni parti potius quam alteri. Atqui nullam assignat, vel assignat insufficientem et falsam. Ergo nullo modo est accipienda ut criterium. Et sane: si pro illo naturali instinctu, vel pro illa clara et distincta perceptione obiecti, intelligatur ipse mentis actus sponte et clare ac distincte iudicantis secundum veritatem; hoc nihil dictu est, vel declarat idem per idem. Si autem intelligatur aliquid praeter ipsum iudicium et praeter obiecti evidentiam, ut revera saltem implicite contendunt auctores; tunc eo logice progreditur quod mentem humanam falso constituat mensuram omnis veritatis.

4^a pars. In quolibet ordinato complexu plurium veritatum

duo sunt considerata: collectio singularum veritatum seu singulae veritates, et ordo seu nexus quo vinciuntur ad invicem per aliquam demonstrationem. Illud igitur quod statui nequit velut ultimum veritatis criterium respectu singularum veritatum, nec respectu ordinis ipsarum: neque ultimum statui poterit quoad omnes collectivae sumptas. Sic autem se habent tria illa de quibus est sermo in thesi. Nam quoad nexum, de quo solum posset aliqua moveri difficultas, is certe, si consideretur non in termino suo sed in suo principio demonstrativo vel saltem praecambulo, non habet pro ultimo veritatis criterio auctoritatem divinam vel humanam, nec multo minus aliquam affectionem subiectivam ipsius cognoscentis. Ergo neque respectu cuiuscumque collectionis veritatum, prout etiam talis collectio generatim veritas quaedam est, possunt haec assumi tamquam ultimum veritatis criterium.

467. **Obiiciunt.** — a) **Contra 1^{am} partem:**

1° Illud est ultimum et generale criterium veritatis quo nihil est verius. Nihil autem verius auctoritate divina.

R. Dist. Ma.: Illud quo nihil est verius tum quoad se tum etiam quoad nos **c.**; illud quo nihil est verius quoad se at non etiam quoad nos **n.** Et **contradist. mi.:** nihil est verius auctoritate divina quoad se **c.**, vel transmittit; etiam quoad nos **n.**, vel **subd.:** absolute, **n.**; hypothetice seu in suppositione quod ipsa iam sit nobis aliunde nota, **c.** Sed iam ipsa non est amplius criterium generale pro qualibet veritate: nec absolute et simpliciter ultimum: propter aliqualem quam cognitio ipsius retinet semper dependentiam a cognitione eorum quae saltem ut praecambula, praerequiruntur ad ipsam. Atque idem proportionaliter dicendum ad obiectionem: quod auctoritate divina nihil sit certius et securius.

2° De facto illud secundum quod intellectus noster de omnibus iudicat, est veritas prima. Quae Deus est.

R. Dist. Ma.: Est veritas prima in ordine logico **c.**; prima in ordine ontologico, **subd.:** ut causa efficiens et exemplaris cognitionis, **c.**; ut obiectum cognoscibile, **n.** Et **contradist. mi.** Cf. S. Thom. in q. I de Ver. a. 4.

3° Non potest intellectus noster novarum veritatum cognitionem in se creare. Ergo illas recipit ab ipso Deo.

R. Dist. Antec.: Non potest creare, id est producere de novo ex nihilo, *c.*; nec potest quasi producere ex aliquo cognito praesupposito, cum auxilio Dei extrinseco naturaliter cooperante, *n.* Ut enim vidimus in thesi de natura et possibilitate demonstrationis, cognitio novae alicuius veritatis per demonstrationem, est quoddam fieri rationis, virtutem causae secundae non excedens.

b) Contra 2^{am} partem:

1° Non est iudicium unius hominis anteponendum iudicio totius humanitatis. Quod contingeret, si, potius quam consensus generis humani, statuatur ut criterium veritatis evidentia obiecti.

R. C. Ma., vel dist.: Si non constet iudicium privatum unius hominis esse verum, *c.*; si constet esse verum, **subd.:** non est anteponendum iudicio totius humanitatis, quia impossibile est totam humanitatem errare, *c.*; quasi oporteat semper ad consensum istum attendere ad hoc ut aliquid cum veritate iudicemus, *n.*, praesertim in mere speculabilibus. Et **dist. mi.:** illud inconveniens contingeret si consensus generis humani excluderetur omnino a ratione criterii, aliquando necessarii et semper sufficientis ad veritatem de aliquo habendam, *c.*; si solum excludatur a ratione criterii ultimi et generalis, ac proinde semper quodammodo necessarii, *n.* Neque enim negamus quod ex consensu generis humani aliquando possit ac debeat efficax trahi argumentum pro veritate quadam ordinis practici et moralis: ut v. g. pro necessaria universalitate qua de facto gaudeat aliquod praeceptum legis naturalis; sed prorsus negamus omnia esse exinde probanda, vel etiam aliquid posse exinde ultimatim probari, quin aliud certo cognitum praerequirat.

2° Cum de contradictoriis agitur ab utraque parte affirmatis evidentibus, et alterutrum eligendum sit, non potest lis finiri nisi per communem fiduciam in consensum generis humani tamquam maioris iudicis. Talis autem lis fere in omnibus adest.

R. Dist. Ma. : Cum agitur de contradictoriis aequo modo ab utraque parte affirmatis ut vere evidentibus, **n. suppositum.** quod hoc possit accidere; cum agitur de contradictoriis existimatis evidentibus, **subd. :** si alterutrum eligendum sit ad praxim, **transmitto :** nam saepe unum contradictoriorum est evidenter spernendum, vel potest recursus fieri ad arbitrum; si alterutrum eligendum sit solum speculative, **adhuc dist. :** non potest lis finire nisi per communem fiduciam in consensum generis humani, quasi etiam pars cui forte propria sententia vere sit evidens, tali auxilio indigeat pro sua certitudine, **n. ;** quia tale auxilium veritatem confirmat evidentem, vel evidentem facit, supposito scilicet quod aliqua habeatur adhuc fiducia in propriam uniuscuiusque facultatem cognoscitivam, **c. Et dist. mi. :** eiusmodi lis adest in omnibus, etiam in absolute evidentibus, **n. ;** in non evidentibus, vel in relative solum evidentibus, **transeat.** Ipsi scimus per experientiam quod aliquando, obiecta nobis aliqua difficultate contra id quod ut certum habeamus, sponte solemus dicere: quaeestionem melius considerabo. Quod autem dicitur de consensu generis humani, valet, ut patet, etiam de qualibet plurium auctoritate.

Cf. S. Thom. in I II^{ae} q. XIV, a. 3 et 4.

3° Amentes tales dicuntur quia non sequuntur communem agendi modum omnium hominum. Sed ille qui errat potest amenti comparari: sicut et qui veritatem habet, sapienti. Ergo criterium ad discernendos eos qui verum dicunt, ab iis, qui falsum, est consensus generis humani.

R. Dist. Ma. : Amentes dicuntur tales formaliter quia non sequuntur communem modum agendi **n. :** nam tales potius dicuntur formaliter quia non operantur ordinate iuxta mentis dictamina in iis quae sunt propria entis intellectui vi et liberi, unde et appellata est amentia somnum hominis vigilantis: tales dicuntur ex illo defectu conformationis, quasi ex signo seu consequenter **c.**, vel transeat. Natura enim facit ordinate operari, et est eadem in omnibus. **Ad minorem autem dist. :** simpliciter qui errat, eo quod proferat iudicium falsum, comparari potest amenti, **n. ;** qui errat eo quod inordinate ac

sine cognito nexu iudicet et praesertim operetur, **c.**, vel transeat. Sapientia enim proprie invenitur in recta suae vitae ordinatione ad consecutionem ultimi finis.

4° Natura maxime relucet in pueris. Pueri autem nullum aliud sequuntur criterium nisi auctoritatem.

R. Transeat Maior. Et **n.**, vel **dist. mi.** : sequuntur ut criterium solum auctoritatem generis humani **n.** ; auctoritatem patris vel matris vel magistri, et generatim alicuius cui sciant se posse fidere **subd.** : quasi nihil sciant per se ipsos **n.** ; quia ex iis quae iam per se ipsos sciunt, naturali desiderio feruntur ad alios de iis quae ipsi nesciunt interrogandos et audiendos quos arbitrantur ea scire, **c.** Adeo est hoc verum, ut vel ipsi pueri, si responsum detur ineptum, statim animadvertant.

5° Quisque nostrum experitur se de propria sententia ambigere, si potest rationabiliter suspicari eam discordare a communi consensu omnium hominum.

R. 1° C. Antec. et n. consequentiam. Latet enim in obiectione duplex fallacia; consequentis et non causae pro causa. Non enim valet illatio ex negatione antecedentis ad negationem consequentis; nec est idem conditio, licet sufficiens, et causa.

R. 2° Dist. Antec. : In evidentibus, **n. suppositum**, quod contra aliquid vere evindens concipi rationabiliter queat stare auctoritas generis humani; in non evidentibus ac difficilioribus, **subd.** : quisque nostrum experitur se tunc de propria sententia ambigere, quasi ultimatin reguletur ab ipsa auctoritate generis humani, **n.** ; quia contraria haec auctoritas ostendit ei ipsum decipi specie quadam veri, nec ullam habere veram evidentiam obiecti, **c.** Nec nos negamus quod inter *media* ad hanc evidentiam obtinendam necessaria vel utilia, sit etiam illa humanis generis auctoritas, praesertim in rebus agendis.

c) **Contra 3^a partem :**

1° Ultimum et generale veritatis criterium tale debet esse, cuius non sit reddenda ratio: secus enim operteret ire in infinitum. Hoc autem solum habetur per naturalem instinctum, vel per claram et distinctam perceptionem obiecti, vel generatim per necessariam aliquam inclinationem sive affectionem ipsius cognoscentis.

R. Dist. Ma. et rationem additam : Cuius non sit reddenda ratio per iudicium distinctum ab eo de quo criterium quaeritur, **c.**: cuius nulla sit reddenda ratio, ne quidem contenta in eodem iudicio et secundum rationem praecedens actum iudicii, **n.** Et **contradist. mi.** Non enim intellectus noster affirmaret vel negaret unum de alio, nisi ratione prius videret illud esse affirmandum vel negandum. Quod adeo est verum, ut ipse divinus intellectus, qui uno simplici intuitu iudicat cum veritate de omnibus, dici analogice debeat in essentia sua visa rationem sufficientem ac veluti criterium veritatis suae habere.

2° Ipse naturalis instinctus vel idea clara et distincta obiecti iam est ratio sufficiens iudicandi de rebus cum veritate.

R. N., vel dist. Antec. : Formaliter prout illa sunt aliquid se tenens ex parte **subiecti** cognoscentis, **n.** : materialiter, prout in concreto connectuntur cum evidentia obiecti menti manifesta, **c.**, sed non inde licet accipere quod est vel esse potest materialiter criterium, pro criterio formaliter.

3° Sicut in ponderandis corporibus, vel in lineis ducendis, vel in muris aedificandis, non est criterium rectae ponderationis, lineationis, aedificationis, positura librae, vel regulae vel perpendiculari : sed visio ponderantis, lineantis, aedificantis ; ita similiter et in cognoscenda veritate, dicenda erit criterium clara et distincta perceptio rei.

R. Dist. Antec. : Si loquamur de criterio secundum quid, quod est criterium subiectivum seu psychologicum, **c.** : si de criterio simpliciter, quod est criterium obiectivum seu logicum, **n.** Ipsa enim visio censetur mensurari. Atque in hunc sensum sunt corrigenda ea quae tradit Galluppi, ubi agit de criterio veritatis (1).

d) **Contra 4^{am} partem :**

1° Aut scepticismus admittendus quoad cognoscendum universalem rerum complexum, aut recipienda est tamquam ultimum criterium veritatis quoad ipsum, aliquod unum ex iis quae

(1) Lezioni di Logica e Metafisica, Lez. XXXVIII.

in thesi reiciuntur. Atqui non admittendus scepticismus. Ergo reprobanda thesis.

R. N. Ma. disiunctivam, sive addo tertium: quod in casu est neutrum ex iis quae sub disiunctione proponuntur. Notetur tamen quod universalis ille rerum omnium complexus nonnisi aliququaliter est a nobis in praesenti vita cognoscibilis, et semper adhuc melius cognosci potest et augeri. Iuxta quem sensum non repugnat admittere quod anima nostra versetur interim in statu *semper pergentis quaerere veritatem*: qui tamen non est sensus obvius ullius scripticismi. Cf. n. 327 et sq.

2º Possibilis est certa resolutio scientiae, etiam regressiva et quoad omnes veritates. Non esset autem possibilis, nisi adesset una aliqua prima veritas ex qua deducerentur omnes; et ea erit divina revelatio vel consensus generis humani.

R. Dist. Ma.: Quoad omnes absolute veritates a nobis cognoscibiles **n.**; quoad omnes veritates cognitae a nobis, **subd.**: etiam quoad illas veritates a quibus primo progressi sumus ad illam aliam a qua regredimur, et praecise prout ab iis progressi sumus, **n.**; aliter, his exclusis, **c.** Ad minorem autem quod attinet, satis erit distinguere inter unam aliquam veritatem absolute primam, quae non adest, ex qua ceterae deducantur; et primam relative ad ordinem resolutionis et regressionis, quae adest quidem sed non est per se nobis immediate nota. Et ea est veritas divina, quae nobis prius ex creaturis, et non necessario per revelationem vel per consensum generis humani, innotuerit. Nec facienda est confusio demonstrationis regressivae cum resolutione scientiae: quarum altera magis adhuc dependet ex praecedenti cognitione.

3º Merito reicitur sophisma soritis Chrysippeus quo putabantur pauca quaedam grana tritici nunquam posse evadere multa per unius additionem. Sed simile quid contingeret si criterium evidentiae quod forte valeat pro singulis veritatibus, censeatur etiam valere pro omnibus simul sumptis. Quod inconveniens vitatur per alia criteria.

R. C. Ma., et n. mi. vel dist.: si principia demonstrationis dicerentur tribuere conclusionibus eundem gradum evidentiae, **c.**: nam secus non repugnaret conclusiones mutari

circulariter in principia; si solum dicantur tribuere conclusionibus aliquam evidentiam, in gradu semper inferiori prout a principiis elongantur, **n.** Haec autem collectio veritatum, quae sensim fit a nobis per ordinatum demonstrationum complexum: etsi nullatenus prohibet quominus possit Deus menti superaddere novam quamdam supernaturalem lucem intelligibilem, qua novus cognitionum ordo inchoetur; at, nisi praestet visionem Dei facialem, tamen requireret semper aliquam evidentiam, eam nempe quae dicitur credibilitatis, nec dimittet unquam omnino rationem argumentativam. Porro una est in nobis ratio argumentativa; et quamvis evidentia veritatis et credibilitatis, diversae, tamen in aliquo, analogia quaedam proportionali, conveniunt.

468. Consideranda nunc falsa veritatis criteria, quae ad ordinem potius practicum referentur.

THESIS XL. — Etsi potest intellectus practicus esse, in ordine suo, manifestativus criterii, etiam ultimi, bonitatis actionum, et cuiusdam veritatis vitae; per se tamen nihil potest in veritatem proprie dictam manifestandam, quae est veritas cognitionis. Nullo igitur modo affectus cordis, vel testimonium conscientiae, vel ratio practica seu obligatio moralis, vel generatim quilibet pragmatismus: valent assumi ut ultimum et generale criterium veritatis cognitionis, ne quidem religiosae vel moralis.

Praenotiones. Dividi thesis potest in tres partes et tertia subdividi in quatuor puncta. Ad quarum partium intelligentiam haec generatim tenenda sunt. *Intellectus speculativus et practicus*, etiam noster, non est alia et alia facultas; sed una eademque facultas intellectiva: prout id quod cognoscit ordinat ad ipsam veritatis considerationem, quae manet in ipso intellectu, vel ad opus faciendum extra intelleteum. « Ex quo patet quod praxis, a qua [intellectus] dicitur practicus, non oportet quod sit operatio exterius exercita vel transiens; immo sufficit quod sit operatio appetitus rationalis, aut sensitivi; quinimmo actus rationis dici potest praxis, secundum quod est voluntarius; et breviter omnis actus qui cadit sub

electione et consilio » (1). Intellectus nempe speculativus veritatem ipsam per se considerat; practicus autem, veritatem quam supponit cognitam ordinat ad opus. Et sicut intellectus procedens a principiis ad conclusiones vocatur generatim speciali nomine ratio; ita et habetur *ratio speculativa et ratio practica*: quarum illa nihil firmat nisi per resolutionem ad prima principia, haec vero per ordinationem ad ultimum finem. Etsi nunc, ut plurimum, solet ratio practica universaliter accipi pro mente sive conscientia quae honestatem vel inhonestatem dietet actionis.

Porro ulterius notetur quod proprie veritas est veritas cognitionis; et solum per analogiam attributionis loquimur etiam de veritate rerum. Haec autem veritas rerum, utpote latissime patens, comprehendit sub se, sicut veritatem quamdam particularem, et eam quae dicitur **veritas vitae** et consistit in *conformitate vitae cum intellectu a quo regulatur*: proxime quidem humano, ultimatim autem divino, tanquam supremi artificis, cuius ars pervadit ipsam officiorum et iurium severam ordinationem, nec respuit cooperationem artificis creati (2). Quae veritas vitae reducit proinde ad bonitatem moralem actionum nostrarum.

Iamvero asserimus in 1^a parte theseos quod noster intellectus practicus bene potest, non quidem constituere, ut legislator, sed manifestare ac promulgare ut praeco, criterium etiam ultimum bonitatis actionum nostrarum; et sic esse immediate in ordine suo, criterium eorum quae agere debemus quaeque constituunt illam quam cum S. Thoma diximus posse vocari veritatem vitae. At negamus in 2^a parte quod idem intellectus practicus, manens talis, possit aliquid inferre in ordine speculativo: etsi potest, pro quanto retinet semper aliquid speculativi.

(1) Capreolus in Prologo ad L. Sent., q. II, a. 1.

(2) S. Thom. in I p., q. XVI, a. 4: « Veritas... vitae dicitur particulariter, secundum quod homo implet illud ad quod ordinatur per intellectum divinum: sicut etiam dictum est veritatem esse in ceteris rebus ». Cf. etiam II^{am} II^{ae} q. XIX, a. 3.

469. In 3^a parte reiciuntur ut omnino inepta veritati cognitionis ultimam et generaliter manifestandae, etiam religiosae et morali, ea quae proposita fuerunt **criteria practica veritatis speculativae** seu cognitionis. Possunt autem haec in **immediata** dividi et **mediata**: prout absque ullo medio illativo seu quasi illativo, vel secus, habeant certificare veritatem alicuius cognitionis. Et ad primam quidem divisionem pertinet interior quidam animi seu *cordis affectus*, quem, contra Kantium, proposuit Iacobi. cum schola quae a *sentimento* appellata fuit sentimentalis. Iuxta quam scholam, ipse veritatis amor, seu fides affectuosa in veritatem, est immediate eiusdem veritatis ultimum et generale criterium. Pertinet etiam *testimonium conscientiae*, quod proposuit Galluppi. Cuius tamen sententia, simul cum ordine ad praxim, aspectum considerat subiectivum in suo criterio. Postquam enim (1) septem retulerit legitima nostrorum iudiciorum motiva, scilicet sensum intimum sive conscientiam, evidentiam, memoriam, sensus externos, analogiam, auctoritatem et ratiocinium: concludit omnia haec inniti huic generali principio de testimonio conscientiae, quod quidquid attentio invenit in proprio subiecto cognoscente, in eo est realiter, et tale est quale attentio interior demonstrat. Quae interior attentio una nos reddit securos de motivorum applicatione ad casus particulares, et una nobis testis esse potest de praesentia ipsius verae evidentiae cum falsa quadam evidentia non confundendae. Et si quidem nihil adderetur aliud; non differret criterium hoc ab idea clara et distincta Cartesii. At vero sic mentem suam explicat Galluppi, quod ad regulam reducat quam tradit Mallebranche: integrum consensum non praebendi nisi propositionibus quae adeo evidenter appareant verae, ut reici nequeant quin *poenam internam et obiurgationes rationis sentiamus*. Ac propterea, sicut videtur, eius ultimum veritatis criterium inter criteria practica immediata collocandum est.

Altera criteriorum divisio respicit generatim rationem practicam, prout ex ea dicitur esse omnis veritas ultimam

(1) In Lezioni di Logica e Metafisica, L. XXVIII.

inferenda; maxime autem religiosa et moralis, vel, ut quandoque appellatur, metaphysica. Sed et hoc ipsum criterium non uno proponitur modo. Precipuae ipsius formae videntur esse istae. 1° **Ratio practica** per athonomasiā, sive *lex moralis*, ad mentem Kantii; quae et dicitur principium *imperativum categoricum*. 2° **Pragmatismus**: qui adhuc multiplex proponi solet hisce ultimis temporibus, et praesertim *moralis, utilitarius, humanisticus*; isque sive *individualis* sive *socialis*.

Ad Kantium quod attinet: is in Critica rationis practicae L. I. c. I, § 1^a, principia practica seu rerum agendarum in duas dividit classes. Quaedam enim dicit esse subiectiva, et simplices *maximae*: quae apprehenduntur valere solum pro alicuius propria voluntate; quaedam vero obiectiva et verae *leges*: quae valeant pro omni voluntate. Tales autem esse nequeunt nisi illa principia practica obiectiva et imperativa, quae sistantur nobis ut *categorica*; et non illa quae solum ut *hypothetica*. Unde nec possunt huiusmodi leges accipi, nisi antecederet ad usum practicum quem contingat ipsas habere in aliquo subiecto; ac proinde nonnisi ut pertinentes ad rationem *puram* practicae. Porro ex instituta analysi rationis practicae in genere, constat eas leges, et cum iis rationem puram practicae existere. Et « in unione rationis purae speculativae cum ratione pura practica in una facultate cognoscitiva: ultima primatum tenet, supposito nempe quod talis unio non sit contingens et arbitraria, sed fundata a priori supra rationem ipsam et ideo necessaria. Nam sine hac subordinatione, pugna rationis accideret cum seipsa ». Ex quo patet minime renuere modo suo Kantium admittere quod ratio speculativa per extensionem fiat practica (1). Exinde autem iuxta ipsum, et nonnisi exinde, admitti potest, ut postulatum rationis practicae, omnis obiectiva realitas intelligibilis. Quia tamen

(1) Ex Critica Rationis practicae, L. II, C. II, n. 3 et sq. Ubi prosequitur: « Quia si essent solummodo una alteri associatae (coordinatae), prior clauderet per se strictim suos limites, et nihil alterius admitteret in suo dominio; haec autem suos extenderet limites ad omnia, et, ubi sua exigit necessitas, illam curaret intra suos limites comprehendere. Sed quod ratio practica sit subordinata rationi speculativae, et sic ordinem invertat,

haec *extensio* rationis purae in respectu practico, nequaquam implicat extensam simul ipsius cognitionem speculativam [ut patet ex l. c., n. 7]; satis est manifestum quod criterium Kantianum est et non est criterium veritatis, seu est *criterium veritatis rei in se nullatenus speculabilis*.

Nunc de pragmatismo generatim dicendum: quod is commune principium habet, *omne verum esse ex convenientia cum vita practica diiudicandum*; et fluit ex doctrina Kantii, temperata in suo subiectivismo: quae postea in philosophiam immanentiae decedit ac modernismum. Magis in particulari: dicitur *pragmatismus moralis* illud systema philosophicum, in quo certitudo quaevis de obiectis realibus, maxime pertinentibus ad religionem et nexum habentibus cum obligationibus conscientiae, repetitur tandem ex totius humanae actionis exigitiva resolubilitate; et huic systemati videtur accedere philosophia Blondel et Laberthonnière, quae dicitur etiam *philosophia actionis*. *Pragmatismus utilitarius*, potius quam obligationes conscientiae, considerat aspirationes animae in felicitatem cum quibus veritas corrispondeat; et hanc philosophiam tenuerunt inter alios Balfour et Brunetière. In *pragmatismo* autem *humano*, quem hisce temporibus proposuit Schiller, actio humana in suo complexu videtur considerari ut criterium iuxta quod omnia diiudicentur: quasi non sit alia activitas, vel omnis activitas eiusdem sit speciei. Favet etiam cuidam pragmatismo doctrina Bergson. Iique omnes solent ut plurimum rem considerare tum quoad ordinem individuale, tum etiam sociale; ac respicere potius ad totum quemdam veritatum complexum promovendum (1).

470. Probatur tota thesis per modum unius **argumento generali**. Nam aut nullo modo existit intellectus speculativus

omnino exigit nequit: quia omne tandem interesse practicum est, et ipsum rationis speculativae [interesse] est tantum conditionatum, et solummodo in usu practico completum: (*weil alles Interesse zuletzt practisch ist, und selbst das der speculativen Vernunft nur bedingt und im practischen Gebrauche allein vollständig ist*)>.

(1) Plura de his divisionibus apud Jeanniére, *Criteriologia*, P. I, c. IV, a. 2.

aut existit independenter a practico et sic antecederet ad practicum. Obiectum enim speculativi non dependet in suo esse ab intellectu: qui ex hoc appellatur verus quod dicit esse *quod est vel non esse quod non est independenter ab ipso*; dum e contra obiectum intellectus practici est ab intellectu cum efficacia voluntatis coniuncto, in suo ipso-esse dependens. Atqui 1um admitti nequit, nisi velimus in absolutum scepticismum incidere. Restat ergo 2um. Atqui rursus nec potest admitti quod intellectus practicus, etiam in suo ordine, per se dependeat a speculativo: tum quia constat ipsum habere sua quaedam propria operabilium principia ad synderesim pertinentia, ex quibus ratiocinatur; tum etiam quia secus nullatenus constituere dicendus esset ordinem distinctum. Ergo stant omnia quae in thesi asseruntur: et reducuntur tandem ad eam formulam quae a S. Thoma (1) colligitur ex Aristotele, in III de Anima c. 10, quod *« intellectus speculativus per extensionem fit practicus »*. Unde et sequitur quod intellectus practicus de se indirecte subordinatur semper speculativo: quia non potest intellectus rationabiliter proponere voluntati aliquid quod sit agendum, nisi aliquomodo cognoscat illud esse in se possibile et possibile fieri ab agente; et hoc praerequit in speculativo cognitionem alicuius quod iam sit. E converso intellectus speculativus nullo modo de se subordinatur practico; sed solum contigit ipsum indirecte practico subordinari, ex eo quod sit intellectus finitus cuius etiam speculatio cadere quodammodo possit sub praxi, sicut se habet intellectus noster.

Speciali autem argumento probatur 1^a pars. Quia intellectus practicus non solum habet manifestare conclusiones vel applicationes particulares operabilium; sed etiam prima principia eorundem operabilium, ut naturaliter nota. Hoc autem perinde est ac manifestare criterium etiam ultimum, in suo ordine, bonitatis actionum; quam licet et veritatem vitae appellare. Et confirmari potest argumentum vel ex hoc, quod certitudo vulgaris, quae haberi solet in agibilibus ut absolute

(1) In I p., q. LXXIX, a. 11.

firma. iisdem innititur principiis quibus philosophia moralis seu Ethica; et haec in ordine suo sufficit sibi, sicut et quaelibet scientia totalis. Cf. Ioannem a S. Thoma (1): qui dicit posse aliquid supponere aliud speculative notum etiam per discursum; et tamen esse per se notum in ordine practico et proponi ut aliquid absolute faciendum. Scilicet, absque ulla suppositione ipsi enunciabili practico intrinseca: nam suppositio aliqua extrinseca requiritur semper, saltem possibilitatis rei.

471. 2^a pars. 1° Nulla facultas per se potest aliquid extra suum finem, ei a natura praestitutum. Sed veritas cognitionis est aliquid extra finem intellectus practici; utpote ordinati ad opus faciendum, vel ad media disponenda in ordine ad consecutionem finis: et hoc est ad faciendum id quod non est, non autem ad id quod est considerandum. Ergo nihil per se potest intellectus practicus in veritatem cognitionis, secundum quod practicus est.

2° Si quid posset intellectus practicus in ipsam veritatem cognitionis manifestandam, aut id posset ex se solo. aut ex unione sua cum speculativo. Atqui 1um dici nequit: quia ipsa veritatis apprehensio, prout veritas est adaequatio intellectus et rei, manet extra sphaeram propriae activitatis. 2um autem si dicatur, iterum aut esset ex unione cum speculativo accipiendi ut sibi posteriori: et hoc, ut ostendimus, est falsum nec admittitur ab ipsis adversariis, utpote inutile ad resolutionem quam intendunt; aut esset ex unione cum speculativo ut anteriori sibi: et hoc idem est ac asserere quod iudicium de veritate cognitionis, per se, non ad intellectum practicum sed solum pertinet ad speculativum. Neque enim iuvat hic quoad ipsum actum intellectus speculativi, distinguere inter ordinem ontologicum et ordinem logicum cognitionis nostrae, quae in casu foret reflexa: quasi scilicet operatio speculativi praecedat operationem practici in ordine cognitionis directae; sed in ordine cognitionis *reflexer*, initium faciendum sit a practico in unione sua accepto cum speculativo. Haec, inquam, distinctio nihil iuvat in praesenti. Quamvis enim possit aliquando,

(1) In I p., q. II, Disp. III, a. 2.

vel etiam ut plurimum, utile esse quod reflexio logica inchoetur post praxim; hoc tamen est omnino per accidens, propter agendorum instantiam et intellectus nostri limitationem. Et cognitio veritatis, quemadmodum directa ita et reflexa, sive ante fiat sive post praxim, spectat iure suo ad intellectum speculativum.

3° Confirmatur utrumque argumentum : a) ex eo quod « ubi desinit cognitio, scilicet in ipsa re, quae per aliam cognoscitur, statim dilectio incipere potest »; unde « quamvis incognita non possint amari, tamen non oportet quod sit idem ordo cognitionis et dilectionis » (1). Quod autem dicitur de dilectione, valet generatim de qualibet re quae cadat sub operatione voluntatis. Sicut igitur ex immediata praxi alicuius rei non licet inferre immediatam eius cognitionem; ita universim per se nec ex praxi cognitio. b) Confirmatur ex natura syllogismi practici (2): qui procedit semper ex principio practico et terminatur ad conclusionem practicam, sive minor sit practica sive speculativa; quasi ad imitationem legis syllogisticae, quod « *peiores sequitur semper conclusio partem* ». Dum a contra syllogismus speculativus, si forte minorem contineat quae videatur practica, eam revera, nonnisi prout aliquid partecipat de speculativo, accipit; et sic totus est ex speculativis. Exemplum 1ⁱ: Pater et mater sunt honorandi; sed hi homines sunt pater et mater; ergo hi homines sunt honorandi. Exemplum 2ⁱ: Omne quod incipit esse, causam sui habet; sed mihi nunc esse studendum est aliquid quod incipit esse; ergo et hoc habet causam sui. Vel etiam; Non potest esse faciendum aliquid impossibile, ut v. g. quod homo suis volet alis; sed hoc, quod est nunc studere, est aliquid faciendum; ergo possibile est. Quis hic non sentiat necessitatem syllogismi speculativi qua vult omnes suas propositiones esse vel reduci ad eundem ordinem? Verum quidem est quod omne dictamen practicum implicat veritatem aliquam speculativam, saltem de possibilitate rei: neque enim possumus imaginari quod aliquando na-

(1) S. Thom. in II II^{ae} q. XXVII, a. 4.

(2) Cf. S. Thom. in I II^{ae} q. LXXVII, a. 2; et q. XC, a. 1.

tura praecipiat vel prohibeat v. g. facere circulum quadratum vel manibus captare ventum; sed nunquam licebit eam veritatem inferre ex dictamine practico, prout practicum est. Propter quod et potest hic applicari illa alia lex logica, quod *nulla demonstratio fit ex extraneis*, de qua locuti sumus sub n. 348. Idque meliori tuetur modo ipsius intellectus practici dignitatem: dum in utrumque intellectum seu intellectus officium sua servatur fiducia.

472. 3^a pars sequitur tamquam corollarium ex 2^a: quia non potest intellectus practicus regredi ad ordinem speculativum in quo nunquam per se fuit. Magis autem in particulari dicendum.

Ad 1um et 2um de criteriis immediatis: Veritas cognitionis mensuratur ab obiecto. Ergo non potest eius criterium asseri, ac multo minus ultimum, aliquid subiectivum et posterius ipsa veritate: quale est affectus cordis seu veritatis amor. Atque idem dicendum de testimonio conscientiae vel interiori attentione. Quod tamen minime prohibet haec omnia esse bonas dispositiones subiecti cognoscentis ad inveniendam veritatem; sed solum prohibet dici criteria, nempe obiectiva. Nam secus posset aliquis pro criterio veritatis habere etiam bonam digestionem vel dormitionem, aut saltem immunitatem a culpa et a passionum tumultu.

Ad 3um et 4um de criteriis mediatis: Qui negat rationem speculativum vel theoreticam posse rem ullam in se cognoscere; non potest absque contradictione admittere quod eam cognoscat mediante ratione practica, ut a qua postuletur. Cognitio enim rei in se sive entis realis, nec non et connexionis eius cum praxi, de suo conceptu pertinet ad intellectum speculativum. Atqui tamen illorum utrumque ponit Kantius. Qui praeterea, dum asserit nihil nostra interesse nisi quod practicum est, ad hoc ut primatum tribuat rationi practicae prae speculativa, aut practicum accipit proprie pro eo quod fit extra intellectum: et sic rem dicit falsam, cum bonum intellectus sit summe appetibile; aut accipit communiter pro omni eo quod voluntarie fiat, etiam in intellectu: et sic saltem loquitur aequivoce, siquidem intellectio cadere quodammodo potest sub in-

fluxu voluntatis quia est bona, et non est bona quia sub influxu voluntatis cadere potest. Nec satis videtur Kantius attendere ad bonum necessario appetendum quod est principium volitionis liberae omnium appetibilem, et cuius praerequisita cognitio certe non fit a nostra voluntate.

Quoad pragmatismum. haec in praesenti adnotare sufficiat. Is dupliciter considerari potest. Uno modo in suo generali principio, quod omne verum diiudicandum sit ex convenientia cum vita practica in genere: et sic iisdem reiicitur argumentis, quibus ostendimus non posse generatim ex intellectu vel ratione practica per se aliquid inferri ad ordinem pertinens veritatis cognitionis. Alio modo considerari potest in suo speciali termino ad quem tendit: qui videtur esse ordinatus quidam complexus seu systema veritatum componendum cum vita practica hominum in concreto considerata et publice promovendum; et sic etiam reiiciendus est. Primo: quia si sibi constare velit, vertitur in absolutum idealismum. Deinde autem: quia ipsa vita practica hominum in concreto considerata nequit assumi ut criterium ultimum alicuius determinandi systematis veritatis, etsi forte solum publice promovendi; nisi toti considerationi praefulgeat *aestimatio quaedam et possibilitatis et stabilitatis rei* a qua quis proficiscitur et ad quam pervenire intendit. Haec enim duo postulat omnis veritas, ac multo magis omne veritatum systema. Et tamen neutrum haberi aliter potest quam per intellectum speculativum, qui naturaliter practicum antecedit.

473. **Obiiciunt** generatim contra thesim:

1° Quod est universalius est etiam prius secundum rationem. Sed bonum est universalius quam verum: quia ipsum verum cadit sub appetitione voluntatis. Ergo secundum rationem prius est bonum quam verum: quorum unum pertinet ad intellectum speculativum, alterum autem ad practicum. Ac proinde initium faciendum est ab intellectu practico.

Cf. S. Thom. in I p., q. XVI, a. 4.

R. Dist. Ma.: Quod est universalius simpliciter, c.; quod solum secundum quid, n. Et **contradist. mi.** Ad **rationem** autem **additam dist.:** Verum est appetibile, et per se et summe

appetibile, **c.**; cadere potest sub appetitione voluntatis, ut aliquid eligibile, **subd.**: sub appetitione voluntatis cadere potest ipsa apprehensio veritatis **n.**: exercitium actus in veritatem vel assensus, **c.** Nam « voluntas et intellectus mutuo se includunt... Unde in ordine appetibilium, bonum se habet ut universale et verum ut particulare; in ordine autem intelligibilium est e converso. Ex hoc ergo quod verum est quoddam bonum, sequitur, quod bonum sit prius in ordine appetibilium; non autem quod sit prius simpliciter... Intellectus autem prius apprehendit ipsum ens, et secundario apprehendit se intelligere ens, et tertio apprehendit se appetere ens ». S. Thom. in l. c. Ceterum stat generatim quod cognitio naturaliter praecedat appetitum, nec requirit reflexam cognitionem veri.

2° Ubi terminatur cognitio directa inde incipere debet reflexa. Sed cognitio directa terminatur in operibus intellectus practici. Ergo inde incipienda cognitio reflexa, et criterium veritatis desumendum.

R. Dist. Ma.: Ubi per se, id est ratione sui, terminatur ipsa cognitio directa. **c.**: ubi per accidens terminatur, per quamdam extensionem, **n.** Et **contradist. mi.** Ac proinde, neque cum agitur de criterio veritatis undequoque ultimo, etiam reflexe, ipsum quaeri debet alibi quam in ordine intellectus speculativi. Et praeterea negandum est totius difficultatis suppositum, quod in initio reflexionis quaerendum sit ultimum veritatis criterium.

3° Finis praestat in perfectione principio. Finis autem intellectus speculativi est praxis, quae pertinet ad intellectum practicum. Ergo intellectus practicus praestat speculativo.

R. Dist. Ma.: Quod est per se finis alicuius, **c.**; quod solum per accidens, **n.** Et **contradist. mi.** **Dist.** autem etiam **consequens**; intellectus practicus praestat speculativo in ordine veritatis cognitionis, **n.** simpliciter; in ordine veritatis vitae **transmitto**, vel **subd.**: si intellectus practicus consideretur abstracte secundum id quod est eius proprium, **n.**; si concrete, secundum quod indirecte potest aliquid in actus proprios intellectus speculativi, et sic se habet quasi totum re-

spectu pertis, **transeat**. Sed hoc potius thesim confirmare videtur. Hoc enim perinde esse videtur ac dicere quod velle facere seu facere volenter ac veluti libenter, est melius quam facere, et velle intelligere seu intelligere libenter, melius quam intelligere.

4° Omnis processus analyticus et scientificus est sicut totius in partes. Atqui hanc rationem totius melius verificat intellectus practicus quam speculativus.

R. Dist. Ma.: Est sicut totius eiusdem ordinis per se intelligibilis **c.**; totius diversi ordinis vel ordinis non per se intelligibilis, **n.** Et **contradist. mi.**, sicut explicata res est ad praecedentem difficultatem.

5° Veritas cognitionis invenitur etiam in dictaminibus intellectus practici: ut v. g. si dictet mendacium non esse dicendum. Ergo nulla necessitas intellectus speculativi ad habendam veritatem cognitionis.

R. Dist. Antec.: Quia intellectus practicus non est alia realiter facultas a speculativo, sed est idem intellectus speculativus qui per extensionem fit practicus, **c.**; quasi in ipsa ordinatione facultatis ad opus agendum inveniri possit ratio veritatis cognitionis, **n.** Et ideo minime negamus posse nos ex dictaminibus practicis concrete sumptis regredi ad aliquam veritatem reflexe cognoscendam; sed negamus id nonnisi exinde posse, vel posse ex eo quod intellectus practicus habet sibi proprium.

6° Magna vis est amoris veritatis et sinceritatis conscientiae vel ad ipsam veritatem cognitionis tuto in mente assequendam. Unde et solemus conscientiam interrogare, num, citra omnem culpam, possimus vel debeamus aliquid admittere ut verum sive reiicere ut falsum; et si quidem res videatur solum probabilis, experimur debere nos, in loquendo cum aliis, hanc probabilitatem manifestare. Ex quo provenit quod inter bonos philosophos iam pro effato habetur illud « crede et ama ut intelligas ». Ergo amor veritatis vel conscientiae testimonium dicenda sunt ultimum et generale criterium veritatis.

R. 1° Transeat Antec., et n. consequentiam. Nam ex illis omnibus probaretur ad summum quod bona voluntas su-

biecti cognoscentis, conditio necessaria sit vel esse possit, et forte etiam sufficiens, assequendae veritatis; minime autem per se criterium. Media esse poterunt, et quidem solummodo subiectiva, saltem per se, ad infallibiliter obtinendam evidentiam obiecti; sed nunquam erunt intellectui aliquid ipsa evidentia melius.

R. 2° Dist. Antec., quoad omnia cumulatim quae continent: Magna vis est amoris et conscientiae ad omnes prorsus veritates intelligendas, etiam eas quae per se nullum habent nexum cum vita pratica, **n.**: videmus enim pueros naturali desiderio intellectus duci ad veritatem rerum generatim cognoscendam, et ipsos viros, in mathematicis v. g., nonnisi ab evidentia obiecti sinere se regulari; ad veritates quae nexum aliquem habeant vel videantur habere cum vita practica et praesertim in rebus fidei, **subd.**: ad ipsam immediate veritatem apprehendendam **n.**; ad exercitium actus vel ad assensum praestandum, nec non et ad praeparandum subiectum cognoscens ad veritatis apprehensionem, **c.** Atque in hunc sensum accipienda sunt effata quaedam, sicut illud: crede et ama ut intelligas. Iuxta quem sensum dicitur aliquando a S. Thoma, ut v. g. in I p., q. I, a. 1, quod scientiae inferiores vel artes *credunt* principia sibi tradita a superiore scientia.

7° Illud assumi debet ut ultimum et generale criterium veritatis, de quo non potest absolute dubitari. Tale autem est id quod pertinet ad intellectum practicum. Impossibilis est enim scepticismus absolute universalis practicus, magis quam theoreticus.

R. C. Ma., vel **Dist.**: Si de se pertineat ad ordinem cognitionis, in quo et veritas haberi potest et dubitatio, **c.**; si de se maneat extra hunc ordinem, **n.** Nam secus diceret aliquis quod v. g. multo magis est absolute impossibile dubitare de aeris respiratione vel circulatione sanguinis. Et **contra-dist. mi.** cum ratione addita; vel **n.** suppositum quod esse possit magis et minus in eo quod est absolute impossibile. Propterea sapientius omnino animadvertit S. Thomas (1), quod

(1) In I II^{ae} q. XCIV, a. 4.

veritas, praesertim conclusionum, quantum est de se, magis est necessaria et aequaliter apud omnes nota in speculativis, quam in operabilibus. Quia « ratio speculativa praecipue negotiatur circa necessaria; sed ratio practica negotiatur circa contingentia, in quibus sunt operationes humanae; et ideo si in communibus sit aliqua necessitas, quanto magis ad propria descenditur, tanto magis invenitur defectus ». Et per haec manet etiam exclusum omne argumentum quod afferre quis velit ad quamlibet pragmatismi formam defendendam. Poterit quidem aliquod veritatum systema, etsi nonnulla contineat minus necessaria, esse tamen publice promovendum: utpote magis consonum cum omnibus vitae humanae practiceis exigentiis; sed ei praefulgeat oportet veritas quae, ad substantiam quod attinet, sit antecederet ad omnem exigentiam practicam omnino necessaria.

SECUNDA PARS LOGICAE MAIORIS

LOGICA INVENTIVA

---

474. Sicut in ipsa introductione ad Logicam maiorem notatum fuit, duplex est opus rationis quod sistitur logico dirigendum per artem suam: **iudicium** nempe de veritate acquisita, ad hoc ut eam teneamus cum *certitudine* scientiae; et **inventio** alicuius veritatis nobis *novae*, ad hoc ut scientiam nostram, quantum fieri potest, augeamus. Constat enim quod non solemus nomen scientiae simpliciter attribuere illi qui unam alteramve scientificam conclusionem certo possideat circa primum aliquod subiectum scibile; sed illi qui ordinate omnes possideat saltem habitualiter. Et quia omnes absolute, nemo nostrum valet in hac vita; ideo non minus est nobis necessarium iudicare de inventis resolvendo, quam inquirendo aliquid invenire. Idque hoc ordine: quod incipit sub ductu ipso naturae, inventio vel acquisitio veritatis; deinde venit primum opus artis logicae quod est iudicium resolutivum; sequitur tertio alterum opus rationis quod est inquisitio inventiva per artem: de qua rursus iudicabitur; et sic deinceps. Porro ad primum opus rationis pertinet Logica iudicativa seu Critica; ad alterum autem **Logica inventiva**, quae vocari potest Heuristica vel Methodica. Et hanc modo per summa capita volumus considerare. Cf. n. 213 et n. 341.

Videtur autem de tribus esse dicendum: 1°: de instrumentis quae nobis praesto sunt inveniendae veritatis et scientiae [augendae. 2°: de methodo adhibenda in inquisitione

scientiae. 3°: de termino inventionis qui est scientia strictissimo sensu accepta, deque scientiarum divisione. Conferantur in tota hac tractatione libri Topicorum Aristotelis: in quibus ut ipse ait ab initio « propositum negotii est methodum invenire per quam poterimus syllogizare de omni proposito problemate ex probabilibus ». Et conferri etiam possunt utiliter libri Ciceronis de Inventione cum Commentariis Boethii.

QUAESTIO PRIMA.

DE INSTRUMENTIS INVENIENDAE VERITATIS.

475. Una est in omni ente intellectivo facultas, et unus actus, capax cognoscendi formaliter veritatem: nempe intellectus iudicans. Et si quidem intellectus inveniatur in aliquo secundum totam suam immobilem perfectionem; nulla ei veritas poterit esse aliena vel nova, nec erunt ulla media necessaria quae ad hoc ei, tamquam principaliori, deserviant. Nunc autem talis intellectus non est nisi divinus: in quo est actu absque novitate omnis absolute veritas; et quamvis nec angelus progreditur inveniendo in iis quae naturaliter cognoscit, at certissime non ita se habet intellectus noster. Hinc necessitas nobis utendi quibusdam mediis sive instrumentis ad intellectus nostri perfectibilitatem complendam. Horum autem instrumentorum quaedam sunt coniuncta intellectui vel intelligenti, saltem per accidens: et sunt facultates cognoscitivae intellectui deservientes; quaedam vero separata, et reducuntur ad aliorum testimonium sive ad auctoritatem testium. Iuxta quae ponuntur duo sequentes articuli.

ARTICULUS PRIMUS.

De propriis facultatibus cognoscitivis.

476. De his facultatibus cognoscitivis agimus indiscriminatum, vel prout sunt ministrantes seu deservientes intellectui, vel prout faciunt novam aliquam veritatem cognoscere. Haec

enim duo convertuntur: siquidem nonnisi in intellectu humano, et plures adsunt facultates cognoscitivae et acquisitio veritatis gradatim perficitur. Quae quidem facultates non oportet quod omnes realiter distinguantur; sed satis est quod saltem distinguantur ratione cum fundamento in re. Atque in hunc sensum considerabimus hic 1° generatim earum existentiam; 2° aptitudinem ad veram cognitionem assequendam, sive ut dici solet, veracitatem. Idque praestabimus non tam respicientes ad quaestionem utrum aptae sint; quam, quousque sint aptae et quos habeant limites; ac praesertim attendentes ad novas quas per illas acquirere possumus cognitiones. Quae sola videtur esse crisis utiliter possibilis fieri facultatum nostrarum cognoscitarum.

477. THESIS XLI. — Sunt in nobis quaedam facultates cognoscitivae quibus utitur intellectus ad aliquid novi cognoscendum; remote quidem sensus externi, sensus internus, communis, aestimativa et imaginatio; proxime vero intelligentia, conscientia et ratio, tum speculativa tum practica. Quibus accedit, quamvis per accidens, etiam memoria, sensitiva et intellectiva. Potest autem ratio, sive per syllogismum sive per inductionem novas aliquas et necessarias veritates invenire.

Praenotiones. Thesis dividi potest in quinque partes: quarum ultima, de aptitudine syllogismi et inductionis ad inventionem, est in praesenti potissima. Sed et circa alias praestat anticipare hic aliquas notiones ex psychologia.

Intellectus igitur est facultas cognoscitiva quidditatis rerum vel ipsius entis; et satis discernitur ex necessitate obiecti cogniti. Eius autem actus, ut intellectus est et nulli alteri facultati vel actui deservit, proprie et perfecte est iudicium cognoscitivum veri. Unde et dici potest quod intellectus, prout omnem contingentiam et novitatem cognitionis transcendit, est facultas formaliter cognoscitiva entis et veri. Ac propterea, si contingat in individuo alicuius naturae intellectualis, praeter intellectum formaliter cognoscitivum veritatis, inveniri alias facultates vel eundem intellectum cum aliis diversis actibus: haec omnia dicenda erunt illi deservire. Quo

niam autem ex generalitate obiecti sui, intellectus formaliter cognoscitivus, contra id quod accidit pro sensu, non est in una natura nisi unus: hinc facultates sensitivae, de quibus agitur in thesi, accipiendae sunt ut realiter inter se distinctae; aliae autem solum ut diversae denominationes unius eiusdemque intellectus.

478. **Sensus** generatim sunt facultates cognoscitivae rerum materialium iuxta impressionem aliquam ab eis receptam in organo corporeo: quae proinde non terminantur per se ad ullam immutabilem quidditatem et substantiam, sed solum ad exteriora accidentia mutabilia. Et dividuntur in *externos* et *internos*: secundum quod habent pro obiecto aliquid positum extra subiectum sentiens; vel pertinens ad ipsum subiectum sentiens, et solum mediante sensatione de re externa, cum externo obiecto continuatum. Rursus autem sensus externi dividuntur in *visum*, *auditum*, *odoratum*, *gustum* et *tactum*: quorum singuli habent obiectum unicuique proprium, et aliquod etiam obiectum omnibus vel pluribus commune. Sensibilia communia quinque numerantur ex Aristotele: nempe, « motus, quies, numerus, figura et magnitudo...: non... quasi omnia ista sint omnibus communia, sed quaedam horum, scilicet numerus, motus et quies, sunt communia omnibus sensibus; tactus vero et visus percipiunt omnia quinque » (1). Obiectum autem proprium singulorum sensuum sunt ordinate colores, soni, odores, sapes et qualitates tangibiles; vel melius in concreto colorata, sonora, odorifera, sapida et tangibilia. Quae tangibilia multas continet « contrarietates: scilicet calidum et frigidum, humidum et siccum, durum et molle, et quaedam alia huiusmodi, et grave et leve, et acutum et hebes, et similia » (2). Propter quod et censetur tactus non specie, sed solum genere esse unus sensus.

Quoad sensus internos: extat in primis *sensus communis*; cuius proprium obiectum sunt sensationes sensuum externorum prout cum ipsis sensibilibus externis continuantur. Et

(1) S. Thom. in II de Anima, l. 13^a.

(2) Idem in l. c., l. 22^a.

habet is pro suo munere, tum sensationes illas adunare, tum praesertim diversa sensibilia discernere; nec non et praestare subiecto sentienti aliqualem conscientiam de proprio actu, et perceptionem vel apperceptionem obiecti externi. Deinde habetur *phantasia vel imaginatio*; cuius proprium obiectum sunt rerum sensatarum species sive imagines: primo quidem conservandae habitualiter, deinde vero reproducendae in actu, sive solae, sive ad invicem diversimode associatae, ob quolibet motum intentionalem in facultate relictum a sensu in actu et cum speciebus connexum. Non tamen est alia et alia facultas quae imagines reproducat simpliciter in actu, et quae novas componat; etsi in hoc altero casu potius dicitur imaginatio sive imaginativa, et sic, in praesenti thesi per se consideratur. Tertio venit *aestimativa*, quae speciali nomine, ob adiunctam quamdam vim collativam et inquisitivam, appellatur nobis cogitativa; et habet ut proprium obiectum aliquid conveniens vel nocivum sentienti, prout est terminus vel principium alicuius actionis vel passionis ipsius, prosequendae vel fugiendae. Tandem recensenda est inter sensus internos etiam *memoria*; quae habet pro suo proprio obiecto cognitionem praeteriti: quatenus cognoscitiva est rei praeteritae et in praeterito cognitae. Est autem ipsa proprie in parte sensitiva, et propter directionem quamdam cui substat rationis in nobis, appellatur speciali nomine reminiscencia; in parte autem intellectiva minus proprie invenitur: utpote non necessario de re praeterita, sed solum de re in praeterito cognita. Manifestum tamen est quod utraque memoria, quamvis iure thesaurus reputata; nonnisi per accidens est hic a nobis consideranda, qui modum augendae cognitionis inquirimus.

Hae omnes facultates sensitivae, cum nequeant influere directe in facultatem spiritualem, dicendae sunt solum remote intellectui deservire.

479. Proxime intellectui deserviunt intelligentia, conscientia et ratio. Quae non sunt, ut diximus, facultates realiter distinctae ab intellectu; sed solum distinctae secundum rationem. Dicitur enim intelligentia facultas intellectiva, prout est immediate apprehendens quidditates rerum, vel conve-

nientiam sive disconvenientiam praedicati, cum subiecto in principiis universalibus. Conscientia vero: eadem facultas, prout est ea qua quis cognoscit se cognoscere, et quae habet referre praesentiam propriorum actuum una cum modo quo transcendentaliter actus ordinantur ad obiectum; et concipi debet intellectui deservire non de sua ratione, sed quia in nobis non habetur nisi per adiunctum actum reflexionis. Ratio autem dicitur prout discursum continet de noto ad ignotum, sive in speculativis sive in practicis.

Porro huius rationis ope asserimus in ultima parte theseos posse nos novas aliquas et necessarias veritates invenire: aliquas nempe universales propositiones nondum nobis notas: et hoc sive mediante syllogismo sive inductione, vel melius processu syllogistico vel inductivo. Adversari autem, praeter illos quos retulimus sub n. 344 ubi egimus de demonstratione, maxime commemorandi sunt Rogerius et Franciscus Baco, pluresque alii post ipsos: qui ratiocinium deductivum despicunt vel parviducunt.

480. Probatur 1^a pars theseos. 1°, a posteriori. Constat habere nos quasdam facultates cognoscitivas ab intellectu iudicante saltem ratione distinctas, cum quarum exercitio crescit in nobis proportionaliter cognitio veritatis in genere. Propterea enim volumus saepe per nos quaedam videre vel experiri, imaginamur, facimus suppositiones, attente consideramus obiecta, reflectimus in nostros actus, ratiocinia etiam longa instituimus; atque alia id genus plurima. Sed hoc ostendit evidenter esse in nobis quasdam facultates cognoscitivas quibus intellectus utatur ad aliquid novi cognoscendum.

2°, a priori. Naturale est nostro intellectui progredi in veritatis acquisitione. Nec solum quatenus non semper actu consideret ea quae forte iam habitualiter teneat, vel quatenus possit ex aliquo praeternaturali influxu intelligentis superioris quaedam de novo cognoscere; sed quia intellectus noster pro sua naturali conditione habet, saltem in praesenti statu unionis animae cum corpore, quod postulet ad ulteriora progredi. Atqui hoc non aliunde provenire potest, quam ex quibusdam facultatibus cognoscitivis intellectui deservientibus,

quibus indigeat, et quae secundum seipsas aliquam dicant mobilitatem quam intellectus non dicit. Quae proinde sunt in nobis admittende. Eo vel magis quod « ut... dicit Augustinus, in X de Civit. Dei, ex verbis Varronis, nulla est homini alia causa philosophandi nisi ut sit beatus » (1). Sicut igitur beatitudinem nondum habet sed naturaliter pergit in ea quaerenda; ita et in quaerenda philosophia.

Ideo S. Thomas, in Quodlib. VIII, q. II, a. 3, hunc tradit modum procedendi facultatis nostrae cognoscitivae ad acquisitionem veritatis. Scilicet quod primo « sensus... exteriores suscipiunt tantum a rebus per modum patiendi, sine hoc quod aliquid cooperentur ad sui formationem; quamvis iam formati habeant propriam operationem, quae est iudicium de propriis obiectis ». Deinde sequitur imaginatio quae cooperatur agenti exteriori ad ipsam efformationem cognoscibilis in actu. « Ipsa enim imaginatio format sibi aliquarum rerum similitudinem, quas nunquam sensu percepit, ex his tamen quae sensu recipiuntur, componendo ea et dividendo; sicut imaginamur montes aureos, quos nunquam vidimus, ex hoc quod vidimus aurum et montes ». Et ipse tandem intellectus formaliter intelligens « comparatur ad res quarum notitiam recipit, sicut patiens quod cooperatur agenti: multo enim magis potest intellectus formare quidditatem rei quae non cecidit sub sensu, quam imaginatio ». Exinde autem diversas conceptiones format, et eas componit vel dividit, ac de cognitione unius rei ad cognitionem discurrit alterius. Cf. eundem S. Thom. in q. II de Ver. a. 7.

2^a pars. Omnes et singulae facultates sensitivae deserviunt intellectui ad cognitiones novas acquirandas. Quod est evidens pro sensibus externis; unde dicitur quod cui deficit unus sensus, deficit una scientia. Sed et pro sensibus internis idem est affirmandum; saltem si seponatur interim memoria, de qua moveri posset aliqua difficultas. Unusquisque enim ipsorum habet aliquid cognoscere quod non cognoscit alius: ut patet ex eorum definitionibus. Deserviunt autem hae omnes facultates intellectui spirituali solum remote, utpote inferioris ordinis.

(1) S. Thom. in L. Boethii de Trin. q. V. a. 2.

3^a pars. Ex eadem radice provenit quod intellectus noster distinctam exerceat functionem intelligentiae, conscientiae et rationis; ex qua provenit quod non statim ab initio cognoscat quidquid cognoscibile invenitur in suo proprio obiecto. Dicenda sunt ergo et illa tria intellectui deservire; proxime autem: quia non sunt aliae realiter facultates quam intellectus elongantur a sua perfectione. Et reducuntur tandem omnia ad rationem, vel ad ea quae rationem praecedunt; sicut et intellectus noster non proprie facultas est substantiae intellectualis, sed animae rationalis corpori naturaliter unitae.

4^a pars. Duo sunt de conceptu memoriae sensitivae: et quod sit cognoscitiva rei praeteritae, et cognitae in praeterito. De conceptu autem memoriae intellectivae, quod saltem sit cognoscitiva rei in praeterito cognitae. Atqui in utroque casu nulla per se subministratur intellectui nova cognitio. Quia tamen negari nequit quod maximam inde capere valeat et capiat reapse intellectus utilitatem ad nova cognoscenda, praesertim ob comparationes et ratiocinationes quibus materiam argumenti praebet; ideo dicendum quod per accidens utraque memoria deserviat intellectui ad aliquid novi cognoscendum.

481. Probatur 5^a pars. 1° argumento communi tum syllogismo tum inductioni. Etenim bene potest ratio novas aliquas et necessarias veritates invenire per ratiocinium cuius legitima conclusio sit propositio quaedam universalis et solum virtualiter praecognitum in praemissis. Atqui tum syllogismus tum inductio potest esse eiusmodi ratiocinium. Sive enim consideretur connexio duorum cum tertio, quae est principium syllogismi, sive connexio alicuius partis subiectivae cum suo toto universali, quae principium est inductionis: legitima obtinetur conclusio. Haec autem conclusio semper est universalis in inductione; et potest esse universalis, etsi minus quam praemissae, in syllogismo. Et similiter quoad praecognitionem suam: certe conclusio nonnisi virtualiter praecognoscitur in praemissis syllogismi, et ideo novam continet veritatem; si qua vero difficultas movere possit quoad inductionem, eo quod praemissae particulares inductae in summa, vel aliqua particularis cum praedicatione per se, iam aequivalet conclusioni

universali : haec in praesenti nullius est roboris. cum probet ad summum conclusionem inductionis cognosci ad modum principii per improprie dictam demonstrationem, non autem esse iam formaliter praecognitam vel non legitime cognosci. Quae omnia suis in locis a nobis probata sunt. Ergo bene potest ratio, sive per syllogismum sive per inductionem, novas aliquas et necessarias veritates invenire.

Et confirmatur argumentum ex eo quod saepe optimi auctores, ratiociniis suis deductivis et inductivis, plures quasi revelant hominibus novas et necessario admittendas veritates. Quod argumentum etiam confirmat propria cuique experientia.

2° quoad syllogismum. Omnis demonstratio reducitur tandem ad syllogismum. Aut igitur nihil scimus per demonstrationem, aut aliquid novi et necessario admittendi scimus etiam per syllogismum. Primum autem admitti nequit: cum non omnes veritates etiam universales de quibus certi sumus, sint immediate evidentes. Ergo secundum: quae enim per demonstrationem sciuntur, necessario sunt admittenda, nec nisi virtualiter praecognoscebantur in praemissis.

Cui argumento robur accedit: 1° ex praxi et auctoritate Aristotelis et omnium scholasticorum; 2° ex inutilibus tentaminibus quae post Franciscum Baconem fecerunt recentiores ad vim illativam syllogismi evertendam; 3° ex analysi mathematica per quam nova inveniuntur theoremata; 4° vel ex ipsis viris doctis in scientiis naturalibus, qui aliquando, ut v. g. Cartesius, plura invenerunt per methodum deductivam quam alii per inductivam; 5° ex eo quod ea etiam quae dici solet genialis intuitio alicuius magnae veritatis in qualibet scientia, procedit ut plurimum ex aliqua naturaliter peracta comparatione syllogistica.

3° probatur thesis quoad inductionem. Principia enim scientiarum, saltem naturalium, nonnisi per inductionem certificantur. Exhibent autem veritates necessarias, utpote certas; et aliquomodo etiam novas, utpote non immediate notas ex suis terminis. Potest ergo ratio per inductionem novas aliquas et necessarias veritates invenire. Atque id quod dicitur de principiis naturaliter inventis, dicatur etiam de conclusionibus ge-

neralibus, vel melius de principiis secundariis, per artem inveniendis et possibilibus certificari per inductionem.

Cogites hic experimenta illa quibus egregii auctores per inductionem tot leges physicas primi statuerunt: ut puta de casu gravium, de liquidorum pressione, de mechanica, ut aiunt aequivalentia caloris etc.

482. COROLLARIUM I. — Ergo licet inductio dici queat esse de se aptior veritatibus inveniendis; non tamen oportet quod omnis inventio fiat per inductionem, vel aliunde facta, per verificationem experimentalem comprobetur.

Nulla esse potest difficultas *quoad 2um et 3um*. Syllogismus enim ut vidimus, etiam solus, valet in qualibet materia sive circa quodlibet subiectum certam inferre conclusionem quae prius formaliter non cognoscebatur. Huiusmodi autem conclusio non indiget per experimentalem verificationem probari: tum quia iam firmata; tum etiam quia saepe versatur circa subiectum quod non substat verificationi experimentali.

Quoad 1um, ita potest res manifestari. Dupliciter potest inventio et inductio considerari: in suo termino et in processu suo. Atque hoc alio modo in praesenti est considerata: sic enim proprie intellectus reperitur in statu inveniendi. Iamvero connaturalis modus quo processus inventivus peragitur est per conversionem ad verisimilia quae occurrunt, sive per exemplum vel analogiam. Quae reducuntur ad inductionem; etsi sternere viam possunt alicui syllogismo etiam demonstrativo.

Cf. Aristotelem in II Prior. Anal. c. 30; et VIII Topic. c. 2: ubi docet, ad sumendas propositiones universales necessarias et ad nomen aliquod commune rebus imponendum, debere nos uti inductione praesertim quando agimus cum multitudine, quae non solet procedere ex praeiudicata opinione. Et sic v. g., ex l. c. Top., facta inductione quod equus, canis, bos etc., habent os quo sumant alimentum et stomachum quo concoquant: facile potest inferri universale, addendo, *et sic de ceteris animalibus; ergo omne animal habet* etc... Quia iis impositum iam est nomen commune animalis. At non similiter facilis

inductio, licet magis necessaria, in iis quibus nondum est nomen commune impositum.

483. COROLLARIUM II. — Ergo, licet inventio per artem instituta soleat regulari ex aliquo praecedenti syllogismo; non necessario tamen obtinetur solo syllogismo, vel per syllogismum adiunctum et distinctum ab eo qui virtualiter continetur etiam in inductione.

Ratio 1^a est: quia quando per artem instituitur inventio alicuius veritatis, requiritur, ut plurimum, quod prius constet non agi de re impossibili, quae pugnet cum veritatibus aliunde certis; sed potius de re quae cum his veritatibus concordet. Hoc autem praestat aliquis praecedens syllogismus. Unde frequens usus in qualibet inventionem, adhibendi *hypothesim* aliquam, ad hoc ut statim pateat utrum ex affirmata vel negata propositione de cuius veritate ambigitur, ut vera supposita, sequatur aliquid discordans vel concordans cum aliis aliunde certis veritatibus. Quamvis enim fallacia sit consequentis ex affirmato conditionato affirmare conditionem sive *hypothesim*; tamen valde iuvat affirmatio conditionati ad probabilitatem de *hypothesi* habendam; sicut etiam eius negatio, ad *hypothesim* certo reiiciendam: ne quis inutiliter ad ulteriora procedat.

Ratio 2^a: quia etiam inductio est legitimus modus argumentandi; et quodammodo oppositus syllogismo, praecise in ordine ad inventionem veritatis. Syllogismus enim probat maius externum de minori extremo, per medium; inductio autem, maius extremum de medio per minus extremum. Porro impossibile est quod aliquid sit simul medium quod per aliud probetur et quo probetur aliud. Ac proinde nec poterit respectu eiusdem esse syllogismus et inductio. Si ergo, ut ostensum est, etiam per inductionem possumus aliquid novi cognoscere; hoc non necessario erit per aliquem adiunctum syllogismum. Necessarius enim solummodo dici posset ille qui virtualiter continetur etiam in inductione vel termino inductionis, quem non negamus: vel ille quem diximus oppositum esse inductioni: et hunc ostendimus esse cum inductione impossibilem. De alio autem syllogismo quo forte possit simul eadem conclusio inductionis cognosci, non est hic facienda quaestio.

484. **Obiiciunt**, praesertim contra ultimam partem :

1° Veritas non potest ad intellectu cognosci per aliam facultatem vel per alium actum. Ergo nec inveniri.

R. Dist. Antec. Non potest veritas cognosci formaliter ab intellectu per aliam facultatem vel per alium actum, eodem modo principaliter cognoscitivum eiusdem veritatis, **c.** : semper enim est intellectus qui per se seipsum formaliter veritatem cognoscit ; ne quidem per aliam facultatem vel per alium actum, instrumentaliter deservientem intellectui, **n.** Et **pariter dist. consequens.** Multiplicitas enim facultatum cognoscitivarum in nobis, causa est acquirendi novas cognitiones et novas inveniendi veritates.

2° Veritas est aeterna. Ergo nihil novi potest inveniri.

R. Transeat Antecedens, in sensu alibi explicato de veritate obiectiva. Et **dist consequens** : nihil novi in se **c**, nihil novi nobis, **n.**

3° Aut naturale est homini novas cognoscere veritates, aut non. Si 1um : etiam sine inventione artis nostrae omnis veritas cognoscetur a nobis. Si 2um : neque cum inventione artis nostrae poterit a nobis aliquid novi cognosci.

R. C. Ma. disiunctivam, et eligo 1um membrum cum **dist.** : Naturale est homini novas cognoscere veritates, quasi perfectio intellectus consistat in semper inquirenda et investiganda veritate, **n.** ; quia non possumus nos ad convenientem veritatis cognitionem pervenire, nisi aliquid novi per aliquam inquisitionem cognoscamus **subd.** : est naturale, quod nostram industriam excludat, **n.** ; quod non excludat sed includat potius industriam nostram, **c.** **Contradist.** 1^{am} **p. mi.**, et transmittito 2^{am}. Attamen minime inde sequitur esse alienum magisterium parviducendum ; nec velle nos scientias veritatis nostro adscribere ingenio. Nam « hoc ipso quod Deus in nobis lumen naturale conservando causat, et ipsum dirigit ad videndum, manifestum est quod perceptio veritatis sibi praecipue debet adscribi » (1).

4° « Nullus movetur ad infinitum, ut Phil. dicit in 1° de

(1) S. Thom. in L. Boethii de Trin, q. I, a. 1.

Coelo et Mundo; quia omnis motus est propter consecutionem termini, qui non invenitur in infinito » (1). Atqui veritas infinita est. Ergo nullus movetur vel moveri debet ad ipsam.

R. Dist. Ma.; Nullus movetur ad infinitum comprehendendum **c.**; ad infinitum « plus et plus quantum potest », « secundum modum suum », aliquomodo cognoscendum, **n.** Unde dicit Hilarius: « Qui pie infinita persequitur, etsi non contingat aliquando, tamen proficiet prodeundo ». **C.** autem rationem additam Maioris; et transeat minor.

5° Servitium quod sensus praestant intellectui reducitur tandem ad imaginationem. Cui non est fidendum.

R. Dist. Ma.: Servitium quod praestant remote, **n.**; quod proxime vel minus remote, **subd.**: reducitur ad imaginationem prout imaginatio est compositiva novarum imaginum **n.** prout est reproductiva in actu veterum imaginum, **transeat.** Et **n. mi.**, vel **dist.**: nunquam est imaginationi fidendum, ne quidem dum attingit proprium obiectum, **n.**; aliquando, dum fertur in aliquid quod non est per se proprium eius obiectum, **c.** Atque id saepe contingit dum repraesentat quasdam imagines compositas ut actu praesentes.

6° Per demonstrationem nihil novi scitur, sed solum ostenditur scientia quae iam habetur. Atqui syllogismus est ad demonstrationem habendam. Nihil ergo novi sciri potest per syllogismum.

R. Dist. Ma.: Per demonstrationem in via acquisitionis scientiae, sive per processum demonstrativum, **n.**; per demonstrationem in via resolutionis scientiae, sive per ipsum terminum demonstrationis, **subd.**: nihil novi simpliciter, **c.**, vel transeat: nam sic etiam se refert intellectus ad praecedentem processum; nihil novi et *certi*, **n.** Et **dist. mi.**: syllogismus est exclusive ad habendam demonstrationem, **n.**: datur enim etiam syllogismus probabilis et per se inventivus; est principaliter ad demonstrationem, tum in suo processu tum in termino suo consideratam, **c.** Sed etiam sic, demonstrat id quod novi acquisivit.

(1) S. Thom. in I. e. q. II, a. 1.

7° Inductio reducitur ad syllogismum. Ergo non valet per se nos ducere ad aliquid novi cognoscendum.

R. Dist. Antec.: Processus inductivus, **n.**; inductio in suo termino, seu terminus inductionis, **subd.:** signum inductionis, quod est forma argumentativa, **c.**; ipsa inductio quae in mente perficitur, **adhuc dist.:** reducitur ad syllogismum constantem iisdem terminis quibus inductio, **n.**: hoc enim solummodo verificatur quoad externum aliquod schema argumentationis inductivae; reducitur ad superiorem aliquem syllogismum improprie dictum, seu virtualem vel quiescentem in anima, **c.** Qui syllogismus innititur alicui principio logico vel metaphysico, nec proprie facit demonstrationem.

8° Ea quae dicuntur de novo cognosci per inductionem, aut se habent ut principia scientiarum; aut sicut conclusiones. Si 1um: non possunt cognosci de novo saltem per artis industriam. Si 2um: hoc erit per aliquem syllogismum.

R. Addo 3um ad Ma. disiunctivam: aut se habent ut principia scientiarum quoad nos, et sicut conclusiones quoad se. Transeat autem utraque pars minoris; vel, **dist. utramque partem mi.** ad sensum tertii additi. Perfectio enim scientiarum naturalium in quibus proprie locum habet inductio, id postulare: quod, positis paucis quibusdam principiis analyticis ex subiecto scientiae depromptis, et quibusdam aliis paucis principiis syntheticis obvia quadam inductione obtentis, cetera deducerentur per syllogismum. Sed, quia adhuc longe absumus a tali perfectione; ideo necesse habemus industria novae inductionis uti ad ea cognoscenda, quasi ad modum principiorum, quae forte in se concludi deberent ex praecognitis.

Cf. alias obiectiones sub Th. XX et XXVII.

485. Sponte sua nunc oritur quaestio: potestue intellectus facultatibus cognoscitivis ei deservientibus, suis veluti servis, fidere, et quousque potest? Constat enim quod aliquando, etsi forte potius ex debili quam ex malignanti natura, inveniuntur fallaces, praesertim sensus. Quae proinde quaestio non vertitur circa aptitudinem facultatis cognoscitivae in genere ad verum cognoscendum, vel generatim intellectus ad verum:

talis enim aptitudo est prima conditio sine qua non potest ulla quaestio inchoari; sed vertitur circa alias facultates intellectui subiectas, vel etiam circa ipsum intellectum prout a perfectione intellectus elongatur et quodammodo sibi ipsi subiicitur. Atque huc tandem redit: num sint aliqui limites intra quos contineri possit ac debeat veracitas seu aptitudo harum facultatum ad veram cognitionem assequendam, et sic ad intellectum iuvandum in ordine ad consecutionem et augmentum veritatis. Quos quidem limites minime oportebit in particulari, ut fit in Psychologia; sed solum generali busquibusdam lineis, determinare. Iuxta quem sensum ponitur sequens

486. THESIS XLII. — **Nulla facultas cognoscitiva potest falli per se circa proprium obiectum. Per accidens tamen falli potest: tum intellectus, propter indebitam compositionem; tum praesertim sensus propter impedimentum organi: et maxime circa sensibilia communia et circa sensibilia per accidens. Non quidem quasi ipse sensus proprie falli vel errare possit vel proprie habere veritatem: sed quia potest esse per accidens partialis causa indebitae compositionis in intellectu.**

Praenotiones. Doctrina quae suscipitur defendenda in thesi, tota continetur apud S. Thomam in I p. q. LXXXV a. 6, et passim alibi; iamque est communiter recepta inter scholasticos. Et contra vero extra scholasticos, praesertim post Cartesium et Kantium, dici potest a philosophis subiectivistis communiter negari: saltem quatenus res non pro certa habetur ex natura sua. Unde et dici potest habere adversarios omnes cuiuscumque aetatis scepticos.

In thesi quatuor partes; ad quarum intelligentiam haec teneantur. *Per se* hic idem significat generatim ac *necessario et ratione sui*, sicut *per accidens, ratione alterius et contingenter*. Patet autem quod non est idem dicere facultatem aliquam cognoscitivam *per se posse falli*, et *posse falli per se*. Quorum primum non repugnat nostris facultatibus cognoscitivis finitis et imperfectis: de potentia scilicet absoluta et quasi potentia; siquidem posse falli non per se continetur in aliquo genere potentiae, sed potius impotentiae. Alterum vero negatur

omnino; et solum admittitur posse falli per accidens. Aliter tamen et aliter pro intellectu et pro sensu. Nam in intellectu falsitas et error solum contingere potest *propter indebitam aliquam compositionem quae in eius actu interveniat*; et non propter aliquam indispositionem facultatis, quae utpote spiritualis, est semper in se bene disposita nec indiget organo ad operandum. At in sensu potest falsitas contingere *propter impedimentum organi*: sive hoc impedimentum proveniat ex ipsa organi indispositione, sive etiam ex defectu aliquo in medio exteriori quod forte adesse debeat inter obiectum et sensum, ut v. g. in visu et auditu (1). Quia tamen in sensu non potest proprie esse falsitas, sicut nec veritas; ideo additur in ultima parte theseos, quod sensum falli posse per accidens, intelligendum est, quatenus per accidens esse potest intellectui partialis causa indebitae compositionis. Et hoc est: quatenus, mediante imaginatione quae proxime deservit intellectui, sensus potest concurrere ad producendum in intellectu conceptum aliquem compositum, falsum in se, vel falsum de alio. Et dicitur esse partialis causa falsitatis et erroris; tum quia error formaliter admittitur ab ipso intellectu indebite componente vel dividente; tum etiam quia ultimatim determinatur a voluntate.

Superest declarare id quod innuitur in thesi de obiecto proprio vel non proprio. Aliquando enim obiectum proprium alicuius facultatis intelligitur lato sensu ut idem ac *obiectum formale*: quod per se attingitur a facultate; et opponitur obiecto *alieno*, vel etiam obiecto per accidens; quod coniungitur cum obiecto per se et per se attingitur ab *alia* facultate eiusdem operantis. Ex quo sequitur quod, iuxta hanc acceptionem, nihil est quaerere utrum aliqua facultas cogno-

(1) Cf. Platonem in Phaedonis C. X., ubi haec habet: « Habentne visus et auditus veritatem hominibus aliquam; an vero sic se res habet, ut poetae quoque semper canunt, nihil nos audire nihil videre sincerum? Atqui si hi corporis sensus sinceri certique non sunt, vix reliqui: quippe cum ceteri omnes his quodammodo deteriores sint ». Qui tamen Plato putat veracitatem intellectus per ideas separatas esse salvandam.

scitiva possit falli per se circa obiectum non proprium. Sed obiectum proprium intelligi etiam potest, sensu quodam strictiori, prout est *id quod primo et per se attingitur ab una tantum facultate*, et opponitur *communi*, quod per se attingi potest a pluribus facultatibus etiam distributive sumptis, licet non primo. Atque ita se habent in facultate sensitiva v. g. colores pro visu vel soni pro auditu, et generatim sensibilia propria et non communia; et in facultate nostra intellectiva quidditas abstracta a rebus materialibus, et non quidquid habet rationem entis: quorum primum est obiectum proprium intellectus nostri; alterum, obiectum commune intellectus. Et iuxta etiam hanc aliam acceptionem, dicendum quod nulla facultas cognoscitiva potest falli per se circa obiectum sive proprium sive commune: quia repugnat ipsam in eo per se falli quod per se attingit. Unde solum restat quod falli possit per accidens. Idque asserimus, tum pro intellectu, nempe nostro; tum praesertim pro sensu: circa obiectum proprium, et maxime circa obiectum commune vel per accidens. Nec est silentio praetereundum quod sicut adest sensibile per accidens, ut v. g. substantia; ita quodammodo et intelligibile per accidens, quale est singulare pro intellectu nostro. Et ideo iam ostendimus, ubi de opinione et errore, quod ex transitu a signo aliquo communi ad rem signatam particularem, solent errores intellectus procedere.

487. **Probatur 1^a pars theseos.** 1° « Ad proprium obiectum unaquaeque potentia per se ordinatur secundum quod ipsa. Quae autem sunt huiusmodi semper eodem modo se habent. Unde manente potentia, non deficit eius iudicium circa proprium obiectum ». Ex S. Thom. in l. c. Et hoc est: facultas quae per se, ac proinde necessario et ratione sui, fallatur circa proprium obiectum, deberet simul esse ipsa et esse non ipsa, vel saltem esse et non esse ipsa. Quae est contrarietas vel contradictio.

2° Si facultas aliqua cognoscitiva posset falli per se circa proprium obiectum, iam admittenda foret possibilitas mali in intentione naturae: falsitas enim et error est malum pro facultate cognoscitiva. In intentione autem naturae malum con-

cipi nequit: secus enim oporteret concipere ens de se inclinatum ad non esse. Quod est absolutus nihilismus.

2^a pars. Constat intellectum nostrum aliquando falli. Non potest falli per se. Ergo per accidens. At rursus, non ratione alicuius impedimenti in seipso: cum sit facultas spiritualis et incorruptibilis et semper eodem modo se habens; nec ratione alicuius medii exterioris, quod non adest nec potest adesse inter intellectum et obiectum eius in actu, ei unitum. Ergo restat quod falli possit ratione obiecti sui actu cogniti. Et hoc esse non poterit propter simplicitatem obiecti; sed propter aliquam indebitam compositionem vel divisionem, in iis quae circumstant id quod primo cognoscitur.

3^a pars. 1° Constat experientia nos, potius quam per intellectum, per sensum aliquando falli; et praesertim circa sensibilia communia: ut v. g. circa magnitudinem astrorum vel circa motum rerum intra quas versamur; maxime autem circa sensibilia per accidens: sicut si iudicemus « fel esse mel propter coloris similitudinem »; nec non et circa ipsa sensibilia propria: « sicut cum gustus febricitantium dulcia iudicat amara, propter hoc quod lingua malis humoribus est repeta ». Ex S. Thom. in l. c. Atqui tamen aliunde scimus nec sensum posse unquam falli per se. Unde dicendus erit falli per accidens. Id quae contingit propter impedimentum organi vel defectum in medio.

2° Omnis facultas cognoscitiva creata, quanto magis elongatur a Deo, tanto magis est fallibilis, utcumque per accidens. Atqui sensus magis elongatur a Deo quam intellectus noster: qui tamen per accidens falli potest. A fortiori ergo sensus.

4^a pars. Proprium subiectum veritatis et falsitatis non est nisi intellectus; qui solus potest cognoscere proportionem sui actus cum re; et quidem ita, quod subiectum falsitatis nequeat esse nisi intellectus implicans aliquam indebitam compositionem vel divisionem. Non ergo poterit esse in sensu, falsitas formaliter, sed solum causative respectu alicuius indebitae compositionis in intellectu. Et quia non est sensus falsitatis euasa totalis: utpote ultimatim determinandae a voluntate; restat quod dicatur eiusdem causa partialis.

488. COROLLARIUM. — Ergo et intelligentia circa prima principia: et conscientia circa propriam affectionem seu circa praesentiam propriorum actuum et modum intrinsecum se habendi ad obiectum; et sensus internus circa ipsum sentire sensibilem: ne per accidens quidem falli possunt.

Ratio horum omnium est: quia circa obiecta in quibus nulla proprie intervenit compositio, ne quidem per accidens falsitas inveniri potest; sed aut veritatem assequimur, aut deficimus in totaliter non attingendo obiecto. In omnibus autem obiectis praedictis nulla proprie intervenit compositio diversorum.

Ex quo tamen minime sequitur per prius habere nos certitudinem de nostris propriis actibus vel affectionibus, quam de rebus externis existentibus; sed solum quod circa res externas quas prius cognoscimus etiam ut existentes, potest aliquando per accidens error contingere propter complexitatem obiecti: quae non adest in conceptu primorum principiorum vel alicuius subiectivae dispositionis transcendentaliter ordinatae ab obiectum.

Cf. S. Thom. in I p. q. XVII a. 2; et in q. X de Ver. a. 8.

489. **Obiiciunt:** 1° Ubi est per se unum contrariorum, ibi esse potest per se et alterum contrarium. Atqui veritas, quae contrariae opponitur falsitati, est per se in intellectu, nempe iudicante. Ergo et falsitas.

R. Dist. Ma.: Ibi esse potest per se et alterum contrarium, idest et ipsum formaliter contrarium **c.**, vel transeat: quia neque hoc est absolute verum, nisi supponatur in aliquo esse posse per se unum contrariorum quia talium; ibi esse potest per se ordinatio ad habendum etiam contrarium, **n.** Nam et intellectus per se est solius veri, et voluntas solius boni; quamvis per accidens possit ille esse falsi et haec mali. Et **c. mi.**, vel **dist.:** veritas est per se in intellectu, quatenus in eo et ipsa invenitur formaliter, et invenitur per se ordinatio ad ipsam, **c.:** absque tali ordinatione, **n.** Notetur autem etiam obiter quod proprie loquendo non veritas falsitati, sed falsitas dicenda est contrarie opponi veritati.

2° Quod per se ordinatur ad verum, nunquam, ne quidem per accidens, falli potest. Conceditur autem quod facultates nostrae cognoscitivae, saltem in multis, possunt per accidens falli.

R. Dist. Ma.: Quod per se, id est *essentialiter*, stricte loquendo, ordinatur ad verum, quod iam in se habet, **c.**; quod per se, id est *naturaliter*, ordinatur ad verum habendum per subsequentes actus, **n.** Et **c. mi.** Essentia enim dicitur per ordinem ad esse; natura vero per ordinem ad operationem. Unde, sicut v. g. nullum ens creatum est essentialiter immortale sed solum aliquod est naturaliter vel gratuito immortale; ita nec essentialiter infallibile, sed solum naturaliter.

3° Suspiciari possumus de maligno aliquo genio qui nos arte sua mala decipiat in eo quod cognoscimus. Ergo saltem non sumus certi de nostrarum facultatum veracitate.

R. N. Antec., vel dist.: De maligno aliquo genio qui nos invincibiliter decipiat, vel ita ut facultas cognoscitiva censi debet facta per se fallibilis, **n.**; ita ut deceptio semper vinci possit et corrigi, nec faciat unquam facultatem per se fallibilem, **transmitto** quaestionem istam de malis spiritibus, utrum et quales sint, ad eos ad quos pertinet in tractatu de divina providentia vel alibi in Theologia.

4° Fuerunt et sunt qui errant etiam circa prima principia; ne quidem excluso principio contradictionis.

R. Dist. Antec.: Qui errant etiam circa prima principia ore tenus, **c.**; revera intus in mente, **subd.:** etiam circa prima principia in sua obvia generalitate, **n.**; in aliqua difficiliore sua applicatione, **transeat:** sicut explicatum est contra scepticos.

5° Amentibus et somniantibus plurima refert conscientia, quae falsa sunt.

R. Dist. Antec.: Refert affectionem quae non adsit, **n.**; affectionem cui non correspondet obiectum reale, **subd.:** cui nullum correspondet obiectum reale ne quidem obiectum conscientiae vel sensus interni, **n.**; nullum obiectum reale alterius facultatis cognoscitivae, praesertim sensuum externorum, **c.** Sed non de obiecto sensuum externorum habet iudicare con-

scientia; nec bonus est iudex intellectus amentium vel somniantium.

6° Contingit aliquando et nos vigilantes dubitare num vigilemus an dormiamus, num certi simus vel adhuc dubii de aliquo enunciabili, num libere nel necessario aliquid egerimus. Atqui tamen, si conscentia nunquam erraret, non esset in his dubitandum.

R. Dist. Ma.: Contingit nos aliquando dubitare de ipsa praesenti affectione, **n.**, de aliqua affectione praecedenti vel de natura praesentis non per se contenta intra limites obiecti conscientiae, **c.** Et **contradist mi.:** Facile enim est transire ab obiecto proprio conscientiae ad obiectum intellectus in genere. Sicut cum aliquis conscius est sibi se firmiter adhaerere alicui enunciabili, per se adhuc manet circa obiectum conscientiae; sed si quaerat ulterius num iure talem habeat firmitatem, iam sponte transivit ad obiectum intellectus in genere vel rationis.

7° Saepe accidit ut cui crus vel brachium amputatum est, is etiam vigilans in crure vel brachio quod non est, adhuc dolorem sentiat.

R. Dist. Antec.: Habet is adhuc in crure vel brachio amputato, ipsam doloris sensationem, **n.** et **n.** suppositum, quod huiusmodi affectio sit proprie sensatio vel quod residere possit in organis periphericis sicut cum agitur de percipiendo obiecto externo sensibili: in centro aliquo nerveo habet passionem doloris causatam ex aliqua sensatione quae sit in crure vel brachio amputato, **subd.:** quae sit in extremitate nervorum qui ante sectionem in crus vel brachium protendebantur, et quorum partem amputatam suppleat imaginatio, **c.**; quae neque ita sit in extremitate nervorum, **n.**, vel transmittitur. Iam enim ageretur de subiecto aliquo patiente qui versatur in statu anormali et esset amentibus comparandus.

8° Quod necessario fit, per se fit. Atqui sensus externi necessario falluntur: sicut v. g. cum vident remum fractum in aqua, qui revera fractus non est; vel iudicant lunam stellis maiorem; vel putant esse veros homines simulacra hominum terrificantia posita in agris inter segetes; atque alia id genus quamplurima. Ergo per se falluntur.

R. Transeat Ma. Et n. mi., vel dist. : sensus externi proprie necessario falluntur vel sunt intellectui causa deceptionis et falsitatis, **n.**; quando per accidens falluntur vel causant falsitatem ipsi necessario faciunt quod possunt, nec valent seipsos corrigere, sicut valet intellectus, **c.** Ad exempla vero addita **dist.**; et in his casibus aut nullus est error in facultatibus cognoscitivis, quia quod a sensu cognoscitur et ab intellectu forte comprobatur, in re est: aut si aliquis est error, est causatus per accidens a sensu in intellectu sub aliquo voluntatis influxu, **c.**; error est in ipsis sensibus vel per se causatus a sensibus in intellectu, **n.** Et ideo S. Anselmus, in Dialogo de Ver. a VI, ad eiusmodi exempla respiciens, haec habet: « Non culpa sensuum est, qui renuntiant quod possunt, quoniam ita posse acceperunt; sed iudicio animae imputandum est, quod non bene discernit quid possint illi aut quid debeant ». Unde et a S. Augustino, in L. III contra Academicos c. XI, adversarius quidam academicorum inducitur sic loques: « Nihil habeo quod de sensibus conquerar: iniustum est enim ab eis exigere plusquam possunt ».

Plura de his determinare, videtur pertinere ad Psychologiam. Nosque putamus quod, si natura obiecti sensuum rite assignetur, sensibilia omnia dici poterunt semper esse formaliter in rebus quoad id quod per se sentitur; etsi non etiam quoad modum proprium quo ab unoquoque sensu attinguntur.

ARTICULUS SECUNDUS.

De aliorum testimonio.

490. Propriae facultates cognoscitivae sunt veluti instrumenta nobis coniuncta quibus acquirere possumus aliquas novas veritates; aliorum testimonium est veluti instrumentum separatum: de quo nunc agendum. Et praemittimus ad modum praecambuli thesim quamdam generalem de natura certitudinis ex eo possibilis haberi: constat enim quod eo possit nova cognitio acquiri et revelari.

THESIS XLIII. — **Quaecumque haberi possit certitudo ex aliorum testimonio, cadet semper sub aliquo voluntatis influxu sive libero sive etiam necessario.**

Praenotiones generales hic tradendae circa testes et testimonium. **Testis** igitur est ille qui rem aliquam a se cognitam alteri quocumque signo manifestat. Et potest esse immediatus, qui per seipsum rem cognovit, vel mediatu, qui per alium; et si immediatus, oculatus seu de visu, vel auritus seu de auditu, vel quocumque alio modo testis praesens rei cognitae quam alteri manifestat, ut v. g. per conscientiam. Ratione autem temporis in quo testis et is qui testem audit invenitur, habetur testis coaevus vel aequalis, suppar seu propemodum aequalis et remotus. Quod vero attinet ad signa quibus testis utitur ad rem alteri manifestandam: ea esse possunt in primis locutio vel viva vox, narratio, fama vel rumor, oralis traditio, documenta scripta, monumenta constructa, instrumenta relictu, inductae consuetudines vivendi et alia huiusmodi. Porro dignitas testis vel idoneitas quo meretur assensum vocatur testis *auctoritas*; eaque resultat vel constituitur ex duplici qualitate in teste, quae est *scientia* simul et *veracitas*, et ex qua constat ipsum nec falli posse nec fallere velle, sed verum scire et velle verum nuntiare. Quae quidem auctoritas cum scientia et veracitate correspondenti, si sit in teste dos quaedam generalis et permanens, dici solet simpliciter auctoritas: sive absolute, quatenus imparticipata sit et illimitata, sive saltem relative, quatenus participata ab alio et limitata ad aliquem ordinem veritatum; si vero solum contingat haberi a teste in aliquo casu particulari, secundum quid auctoritas dicitur.

491. **Testimonium** tripliciter potest considerari: active, mere obiective, et etiam passive. Active, idem est ac testificatio seu actus testandi; et complectitur omnem actum vel medium quo quis rem aliquam a se cognitam valet alteri manifestare. Atque in hunc sensum distinguitur testimonium *divinum* et *humanum*. Obiective consideratum, est omne illud quod a teste tamquam verum a se cognitum manifestatur; sive ipsum enunciabile quod testis manifestat. Et sic dividitur in *dogmaticum* seu *doctrinale* et *historicum*: prout referat

aliquod *factum*, nempe aliquid quod contigit et secundum quod iam vere contigisse dici queat; vel aliquam *doctrinam*, seu veritatem aliquam necessariam et a temporis conditionibus absolutam. Tandem testimonium passive consideratum, idem est quod receptio testimonii; eique correspondet fides, sive actus credendi alterius testimonio.

492. **Fides** igitur, sive actus credendi, est firmus assensus mentis praestitus alicui enunciabili propter auctoritatem testantis. Enunciabile ipsum cui praestatur assensus, ut v. g. cum aliquis *credit Deum*, constituit *obiectum materiale* fidei: auctoritas autem testantis, illa praesertim quae sit eius dos generalis et permanens, ut cum aliquis *credit Deo*, constituit *obiectum formale* fidei. Quod proinde se habet ut motivum certitudinis assensus, et criterium, nempe extrinsecum, vel argumentum veritatis eius.

At vero « cum... credere ad intellectum pertineat prout est a voluntate motus ad assentiendum » (1); semper oportet quod enunciabile cui firmus datur assensus, proponatur voluntati ab intellectu tamquam necessario appetibile. Sed hoc potest dupliciter contingere: vel ut necessario simpliciter appetibile in ratione boni in genere, et tunc habetur fides coacta, sive ut quidam dicunt, scientifica; vel ut necessario secundum quid, in ratione boni honesti, et tunc habetur fides libera seu laudabilis et meritoria, quae et ethica dicitur a quibusdam. Atque in hunc modum « ponitur actus fidei *credere in Deum* » (2), quasi credendo in Deum ire; dum e contra dicimus credere Paulo sed non in Paulum. Unde et S. Augustinus, in Homil. III ad Neoph. et XXIX in Io, ait: « Non... diximus ut in Ecclesiam quasi in Deum crederetis ». Et propterea etiam excludi solet evidentia credibilitatis a ratione obiecti formalis fidei, nempe laudabilis: non quasi haec evidentia credibilitatis obiective considerata, prout est ipsa testantis auctoritas menti credentis manifesta, non sit semper sufficiens motivum credendi; sed quia ipsa haec testantis au-

(1) S. Thoms. in II, II^{ae} q. II a. 2.

(2) Ibidem.

toritas, ad hoc ut dicatur obiectum formale actus laudabilis fidei, debet esse *praevisa et totalis causa credendi*: idque nobis adhuc signis indigentibus nunquam contingit adeo evidenter ut non requiratur influxus liberae voluntatis. Cf. n. 293 et n. 339.

Ceterum in thesi agitur indiscriminatim de certitudine quae haberi possit propter auctoritatem instantis: sive prout ipsa est *praevisa et totalis causa credendi*, sive prout concrete involvitur in evidentiâ obiectiva credibilitatis; sive prout influxum voluntatis exigit liberum sive solum necessarium.

493. **Probatur thesis.** Etenim quaecumque haberi possit certitudo de aliquo enunciabili ex aliorum testimonio, non aliam praebebit evidentiâ quam credibilitatis. Agitur enim de testimonio; et non de magisterio saltem auctoritativo sed mere doctrinali, quo magister coadiuvet intellectum discipuli, tamquam secundarium operans respectu principalis, ad hoc ut ipsemet discipulus per evidentiâ veritatis certitudinem acquirat. Inter evidentiâ autem veritatis et credibilitatis medium non datur. Porro evidentiâ credibilitatis ad hoc tandem reducitur quod sit necessaria quaedam appetibilitas alicuius enunciabilis ab intellectu proposita voluntati: tum quia ipsa ostendit solum intellectui aliquid esse *admittendum* ut verum, quod est proponere ipsum verum sub aliqua ratione boni; tum etiam quia se habet ad intellectum ut motivum admittendi enunciabilis *extrinsecum toti enunciabili*, quod aliter facere nequit quam conferendo ipsi enunciabili admittendo per intellectum appetibilitatem quamdam respectu voluntatis. Atqui rursus omne appetibile cadit sub influxu voluntatis. Et si quidem apprehendatur ut simpliciter necessario appetibile, in ratione boni in genere; non poterit voluntas respicere ut bonum, oppositum eius: et sic ipsum cadit sub influxu voluntatis necessario. Si vero, ut plerumque fit, illud enunciabile apprehendatur solum ut secundum quid necessario appetibile, in ratione boni honesti: cadit sub influxu voluntatis libero. Et videtur id confirmari ex propria experientia quae saepe nos alicui de seipso vel de aliis rebus testanti nobis

aliquid, sentimus credere *debere*; etsi ab evidentia non cogamur. Aliquando autem sentimus etiam nos necessario inclinari ad assensum praestandum, propterea quia nulla nobis apparet bonitas in opposito.

494. **Dices:** 1° Certitudo quaevis pertinet ad intellectum. Ergo si haberi possit certitudo ex aliorum testimonio, ea non cadit, sub influxu voluntatis.

R. Dist. Antec.: Pertinet *elictive* ad intellectum **c.**: est enim actus cognitionis; pertinet ad intellectum ita ut non possit esse *imperative* a voluntate **n.**: quando nempe adsit sola evidentia credibilitatis.

2° Apprehensio seu visio convenientiae excludit omnem influxum voluntatis. Atqui etiam in certitudine quae haberi possit ex aliorum testimonio, mediante evidentia credibilitatis, locum habet apprehensio seu visio quaedam convenientiae.

R. Dist. Ma.: excludit omnem influxum voluntatis ab ipso actu apprehensionis, **c.**, vel transeat, ne ingrediamur quaeestionem de influxu aliquo remoto voluntatis, vel proximo in species intelligibiles praerequisitas et forsitan excitandas a statu habituali; excludit omnem influxum voluntatis ab actu iudicii qui apprehensionem illam consequitur vel concipitur consequi, **subd.**: si agatur de apprehensione convenientiae inter praedicatum et subiectum **c.**; si de apprehensione convenientiae sive appetibilitatis totius enunciabilis, **n.** Et **contra-dist. mi.** Res alibi explicata est.

3° Saltem testimonium Dei vel auctoritas divina gignere potest certitudinem absque omni influxu voluntatis.

R. Dist. Antec.: Si videatur prout in se est **c.**, sed **n.** suppositum, quod tunc dici queat proprie testimonium vel auctoritas, cum potius menti sisteretur Deus non ut legislator sed ut beatificator; si solum cognoscatur a nobis per quaedam signa **n.** Deus enim semper est in se prima veritas per se subsistens; sed non sic obicitur immediatè intellectui nostro, cum nobis aliquid, sive de ipso sive de aliis rebus, testatur.

495. **Notanda** sunt autem hic adhuc nonnulla ad pleniorē huius rei intelligentiam. Scilicet: 1° Auctoritas testis non

sic intelligi debet constitui per scientiam et veracitatem, quasi antequam ei credamus, debeat constare nobis *de veritate rei narratae* seu testimonii obiective sumpti; sed quatenus prius constet nobis *de credibilitate testimonii*. Et hoc est, melius: praerequiritur quod nos cognoscamus testem **scire posse** rem quam testatur a se cognitam; sed non eam *in particulari de facto scire*. Quin immo, supposito quod constet nobis de facta testificatione deque testis veracitate, absolute loquendo satis est nos praecognoscere *negativam possibilitatem rei quam testis narrat*; vel etiam praecognere quod ea res non apparet repugnare. Nec requiritur *positiva possibilitas* saltem facti in particulari, sive quod res in particulari appareat non repugnare a teste cognosci. Secus enim saepe foret nobis inutile testimonium; et nos non acquireremus certitudinem novae cognitionis ex testimonio aliorum (1). Quod praesertim est intelligendum de testimonio divino; nec proprie respicit possibilitatem ex parte cognoscentis, sed ex parte rei cognoscendae; ac pro tanto ex parte etiam cognoscentis ipsius.

Hinc sequitur 2° quod certitudo quam acquirere possumus ex aliorum testimonio, saltem historica, utpote quae inititur auctoritati testis, et praesertim eius veracitati; poterit esse *moralis*, vel etiam *metaphysica*, saltem reductive metaphysica: secundum quod constet nobis de tali auctoritate ex motivo quod pertineat ad certitudinem moralem vel metaphysicam. Nec nisi improprie videtur dici posse quod aliquando eiusmodi certitudini admisceatur aliquid certitudinis physicae: quatenus nempe aliquando ex motivo legum physicarum diiudicari valeat rem quae a teste refertur non repugnare ab eo cognosci.

496. Accedamus ad considerandam possibilitatem acquirendae certitudinis ex aliorum testimonio; adhuc tamen generatim. Et quia nulla esse potest difficultas circa testimonium divinum (si de facta nobis a Deo attestatione constet), quod valeat in nostro intellectu veram gignere certitudinem, etiam speculativam illamque imperare; ideo quaestionem re-

(1) Cf. Urrabaru Logica Maior L. I, Disp. IV, c. II, a. 2

stringimus ad testimonium humanum. Et circa hoc inquiremus primo, quomodo ipsum se habeat ad certitudinem quemdam practicam seu ordinis practici; deinde, quomodo ad proprie dictam certitudinem speculativam utcumque exercendam sub aliquo influxu voluntatis.

THESIS XLIV. — Indubium est quod testimonium, etiam humanum et extra casum auctoritativae iussionis, sive historicum sive praesertim dogmaticum seu doctrinale ac de rebus agendis: saepe requiritur et sufficit ad certitudinem quamdam practicam in nobis gignendam.

Praenota. Agimus de proprie dicto testimonio humano: ac proinde non de aliqua iussione auctoritativa eius qui possit ad modum habentis potestatem iubere aliquid faciendum; sed simpliciter de attestatione qua homo homini factum aliquod contingens vel veritatem necessariam, de rebus praesertim agendis, manifestet. Quae quidem attestatio licet semper implicet manifestationem alicuius facti contingentis vel veritatis necessariae, saltem propterea quod dicat se rem scire ac referre ut certo veram: unde et potest aliquando utramque simul notam coniungere; tamen accipi debet, sub ratione attestationis, quoad illud quod principaliter intendit attestari. Et secundum hoc distinguitur, etiam in hac thesi, testimonium historicum et dogmaticum. Quod ultimum potest iterum sub se complecti tum veritatem aliquam speculativam tum practicum: ut v. g. quod superficies circuli mensuretur approximative iuxta formulam πr^2 ; vel quod liceat quandoque vel non liceat uti restrictione mentali: vel quod Titius hanc vel illam rem fecerit; et similiter de aliis.

Porro asserimus quod saepe eiusmodi testimonium requiritur et sufficit ad nobis procurandam certitudinem aliquam agendi conformiter ad ea quae ex aliorum testimonio rescivimus. Saepe inquam; non semper. Esset enim omnino imprudens cuilibet narranti quaelibet fidere; et aliquando, ubi damnum tertii interveniat, etiam iniustum. Nec asserimus in praesenti quod praedictum testimonium sit etiam nobis verum certitudinis motivum, vel conditio necessaria et sufficiens cer-

titudinis speculativae qua interne ipsi enunciabili quod testis refert firmiter adhaereamus seu firmum praestemus assensum; sed haec reservantes ad alias theses mox considerandas, in sensu magis facili thesim praesentem, quasi adhuc preambulam statuimus.

497. **Probatur thesis** per modum unius. Nam certitudo practica, sive certitudo quae requiritur ad operandum in ordine practico, reciprocatur cum conscientia moraliter certa de actionis ponendae honestate vel inhonestate actionis vitandae. Atqui saepe ad conscientiam hanc moraliter certam obtinendam requiritur et sufficit humanum testimonium. Etenim conscientia ista et practica certitudo praesupponit semper aliquam *saltem* late dictam certitudinem speculativam, reducibilem tandem ad magnam quamdam probabilitatem, quae secundum communiter contingentia censetur ab hominibus stare posse ad praxim pro certitudine. At saepe neque hanc late dictam certitudinem possumus per nos ipsos habere absque aliorum testimonio: sive propter aetatis defectum; sive propter naturalem complexionis indispositionem, vel pigritiam; sive propter necessitatem rerum temporalium curandarum, vel generatim propter diversam officiorum distributionem in humana societate (1). Sufficit autem saepe humanum testimonium: quia natura non deficit in necessariis; et ideo, si absque aliorum testimonio moraliter loquendo, non possumus pervenire ad eam obtinendam certitudinem de tot rebus, quae ad vitae praxim necessaria est, superest dicere quod cum illo possimus. Neque enim datur naturaliter nobis aliud medium ad res cognoscendas, quam per nos ipsos vel per aliorum hominum testimonium.

Et confirmatur totum hoc argumentum ex eo quod inest. mutua fiducia non potest ulla humana societas consistere. Unde et mendacium et multo magis falsum testimonium recte ire contra sociale bonum merito reputatur.

(1) Cf. S. Thom. in I c. G. c. IV: ubi agit quidem de convenientia divinae revelationis, sed principia tradit quae possunt ad casum nostrum cum proportionem transferri.

498. **Obiicies** : 1° Conscientia moralis efformari nequit ex aliorum hominum testimonio. Sicut in thesi videtur supponi.

R. Dist. Ma. : Non potest ullo modo ex aliorum hominum testimonio, acquiri aliqua certitudo saltem late dicta, unde postea efformet sibi aliquis, ope alicuius generalioris principii practici quod iam teneat, conscientiam moraliter certam, **n.** ; non potest exinde hanc ipsam conscientiam sibi efformare, **transmitto** : non enim pertinet ad logicam illa quaestio, nec soluta proponitur in thesi.

2° Argumentum allatum ad probandam thesim evincit quidem utilitatem vel aliquam necessitatem humani testimonii ad vitam ducendam, sed non ad cognitiones nostras augendas. Quod tamen fuisset probandum.

R. N. Ma., vel **dist.** : Directe non evincit utilitatem vel necessitatem humani testimonii ad augendas nostras cognitiones, **transeat** ; ne quidem indirecte, **n.** Et hoc erat probandum in praesenti.

499. Sed iam considerare oportet possibilitatem quam habeat humanum testimonium, sive dogmaticum sive historicum, gignendi in nobis aliquam proprie dictam certitudinem speculativam.

THESIS XLV. — Circa ea quae aliunde constet posse testem scire melius quam nos possimus, testimonium etiam humanum sive dogmaticum seu doctrinale sive praesertim historicum, potest aliquando veram gignere speculativam certitudinem.

Status quaestionis postulat bene intelligi. Respicit enim certitudinem speculativam, seu firmum assensum quem nos valeamus praestare ipsi enunciabili speculativo quod nobis testis proponat, propter eius auctoritatem. Atque id esse aliquando possibile affirmamus : si nempe nobis prius constiterit de auctoritate testis, quae ex eius scientia et veracitate resultat. Quae quidem scientia et veracitas per se satis est quod sit nobis manifesta quoad casum particularem de quo agitur : dummodo tamen manere possit verum certitudinis nostrae motivum et argumentum ex auctoritate, utcumque imperfecta et confuso quodam modo reflectente nobis aliquam

primam veritatem quae ab intellectu nostro non dependeat et nullam absolute admittat fallibilitatem vel deceptionem. Ac propterea dicimus quod testimonium versari debeat circa ea quae, aliunde quam ex ipso testimonio, *constet posse testem scire melius quam nos possimus*; seu quod constet esse posse testem nobis in scientia de re quae est in quaestione, saltem relative, prestantiorem. Quamvis enim auctoritas testis praesertim constituatur ex veracitate, quae ex quibusdam signis potest ipsa nobis manifestari; tamen requirit etiam quod nobis manifestetur scientia testis. Non autem oportet manifestari prius nobis quod testis rem sciat vel possit scire sicut nos; secus enim aut esset nobis inutile testimonium aut non suppeditaret argumentum ex auctoritate. Ergo: quod testis rem *possit* scire melius quam nos possimus. Et si quidem sit sermo de testimonio historico: videtur absolute sufficere quod constet nobis de *possibilitate negativa* in teste sciendi rem vel de possibilitate positiva in genere; si vero de dogmatico, requiri videtur quod constet de *positiva possibilitate*, magis in particulari, aut saltem de possibilitate quadam maiori. Unde et possunt tres in thesi partes distinguere: una pro testimonio dogmatico; altera pro historico; et tertia pro instituta praedicta comparatione inter utriusque vim testimonii.

Quod attinet ad testimonium dogmaticum vel historicum, notetur adhuc, quod consideratio testimonii dogmatici non respicit hic formaliter casum in quo doctrina aliqua proponatur ab aliquo *auctoritative* ut credenda; sed solum in quo proponatur ut vera *cum auctoritate* passive resultante in auditore. Testimonium autem historicum tale in hac thesi intelligitur non solum aliquod illustre factum a nostra aetate, remotum; sed etiam quodlibet factum vicinioris temporis vel minoris momenti.

Advessarii theseos sunt, ut plurimum, rationalistae: qui vel nullam agnoscunt vim auctoritativam in testimonio dogmatico; vel in testimonio historico, plus aequo coarctant, praesertim si referatur factum aliquod miraculosum.

500. **Probatur 1^a pars.** Si potest nobis certo constare quod aliqua doctrina vel pars alicuius doctrinae ab aliquo

proponatur ut certo vera qui eam scire possit et veraciter dicat se eam scire; iam nihil prohibet quominus testimonium dogmaticum etiam humanum gignere in nobis valeat veri nominis certitudinem in ipso ordine speculativo. Atqui de his omnibus constare nobis certo potest. Ergo stat etiam thesis. Et sane: cognoscere possumus factum attestationis ab aliquo de aliqua veritate, et huius sensum. Similiter: quod testis sit habitualiter verax; vel quod saltem in casu particulari non fuerit mentitus, quia nulla erat ratio mentiendi. Ac tandem cognoscere quoque possumus, id quod maiorem facere videtur hic difficultatem, testem non decipi sed scire posse veritatem eorum quae affirmat: ut puta quia est boni ingenii homo, et in materia de qua agitur, non mediocriter versatus; nec ceteroquin proponat aliquid a communi opinione abhorrens. Idque iuxta vulgare effatum: quod *peritis in arte credendum est*.

Ex quo patet quod hoc testimonium dogmaticum facilius gignere potest in casu particulari proprie dictam certitudinem apud doctos quam apud indoctos. Et sic v. g. si supponamus egregium aliquem virum doctum in speciali quadam re aliquius scientiae, conclusionem proponere non extravagantem, sed in genere principii consonam communiter admissis; facilius ei docti adhaerebunt quam indocti. Cogites de mathematico qui dicat alteri se novum aliquod theorema vere demonstratum habere, vel calculationem aliquam in hunc vel illum modum terminasse: docti, bene scientes quid valeat in his humanum ingenium, ei tutius interno assensu fident; dum indocti, aut vix aliquid intelligent, aut nonnisi practicam quamdam accipient exinde certitudinem. Unde licet concludere quod non solum communis hominum vita, sed etiam in scientiis et artibus peritorum, mutua indiget fide.

501. 2^a pars. Ad hoc ut historicum testimonium valeat in nobis veram gignere certitudinem, duo requiruntur et sufficiunt: quod certo constet nobis *de facto testimonii*; et quod nobis certo constet *de testis auctoritate*, deque scientia et veracitate ipsius unde auctoritas resultat. Atqui potest nobis de his certo constare. Stat ergo thesis. Nulla esse potest diffi-

eultas quoad factum testimonii cognoscendum: cum sufficiat linguam testantis intelligere et ad illud quod dicit attendere. De auctoritate autem testis etiam certi esse possumus in quibusdam rerum adiunctis. Nam si factum, ceteroquin non impossibile, sit satis illustre, facile captu ad sensum, et ipse testis vel testes constat, quod sensus aliasque suas facultates cognoscitivas habeant rite dispositas et rite applicaverint seu applicare potuerint: iam certum erit de praerequisita scientia testis. Et similiter si constet quod constare potest, quod testis vel testes sint viri probi; vel saltem quod in casu de quo agitur nullam habuerint rationem sive utilitatem mentiendi, sed potius rationem habuerint non mentiendi in opposito attestando si oppositum verum fuisset; iam constabit etiam de testium veracitate.

Et notetur quod per se non requiritur testes esse plures; si tamen plures sint, sicut ut plurimum contingit, facilius constabit nobis de testium auctoritate. Non quasi ex concordantia testium per se novus testis vel *novum* exurgat activum testimonium, nisi forte quasi testimonium *maius*; sed quia ex ea concordantia exurgere potest *novum motivum* ad singulorum testium auctoritatem diudicandam (1).

(1) Neque vero oportet quod huiusmodi concordantia sive uniformitas adsit quoad omnia, etiam quoad adiuncta minoris momenti; dum satis omnino est quod adsit *quoad substantiam facti*. Aliqua enim discordia et varietas in rebus minoris momenti, nedum officiat, solet potius fidei testibus adhibendae prodesse: nam secus videri possent ex condito in eadem re attestanda convenire.

Ad rem S. Thomas in II II^{ae} q. LXX, a. 2: «Discordia testium in aliquibus principalibus circumstantiis, quae variant substantiam facti (puta in tempore, vel in loco, vel in personis, de quibus principaliter agitur), aufert efficaciam testimonii. Quia si discordant in talibus, videntur singulares esse in suis testimoniis, et de diversis factis loqui... Si vero sit discordia testimonii in aliquibus circumstantiis non pertinentibus ad substantiam facti: puta si tempus fuerit nubilosum vel serenum, vel si domus fuerit picta aut non, aut aliquid huiusmodi; talis discordia non praeiudicat testimonio. Quia homines non consueverunt circa talia multum sollicitari, unde facile a memoria elabuntur. Quin imo ali-

502. COROLLARIUM. — Ergo multo magis consensus generis humani, moraliter uniformis, argumentum est veritatis. Dantur autem gradus in auctoritate testium sive propter eorum diversam dignitatem, sive propter numerum, vel utrumque simul. Et quando etiam pondus unius testimonii non valeat certitudinem gignere; potest tamen, in quibusdam rerum adiunctis, impedire certitudinem de contradictorio.

Ratio 1^a est: quia talis consensus, praeter vim probativam quam praebent optimi qui intra genus humanum continentur testes, robur sumit et ab omnium unione: quae speciali quadam de causa pandit communem sensum naturae. Idque intelligendum est sive quoad *aliquam* necessariam veritatem, in qua admittenda homines conveniant, sive etiam quoad aliquod factum contingens. Et dicimus *aliquam* veritatem: quia iam ostendimus non posse istum consensum ullo modo assumi ut ultimum et generale criterium veritatis. Nec solum asserimus quod ex consensu generis humani liceat indirecte argumentum desumere: ut puta quia non possunt esse nisi vera, iudicia quae mens proferat ex necessitate naturae; sed etiam quod licet argumentari directe, sicut ex aliqua magna auctoritate: utique circa ea quae aliunde constet posse omnes simul homines melius scire quam aliquis particularis homo possit.

Ratio 2^a: quia auctoritas testium variari potest multipliciter: tum in se, propter diversitatem scientiae et veracitatis, tum in sua manifestatione quoad nos; ita tamen ut semper maneat auctoritas.

Ratio 3^a: quia, sicut ex concordia plurium testium exurgere potest novum motivum ad manifestandam nobis certitudinem de singulorum auctoritate; ita viceversa poterit unus testis mere infirmare contradictorium testimonium. Non tamen hoc

qua discordia in talibus facit testimonium credibilius, ut Chrysostomus dicit: quia si in omnibus concordarent, etiam minimis, viderentur ex condito eundem sermonem proferre: quod tamen prudentiae iudicis relinquitur discernendum ».

semper continget: siquidem non est a certitudine recedendum propter quamlibet contradictionem; sed solum in quibusdam rerum adiunctis, quae oportet in singulis casibus considerare.

503. Obiiciunt contra 1^{am} partem:

1° Ex ipso S. Thoma, in I p. q. I a. 8, locus ab auctoritate est infirmissimus.

R. Dist. Antec.: Locus ab auctoritate quae fundatur super revelatione divina, **n.**: est enim efficacissimus; quae super ratione humana **subd.**; in referendis factis, **n.**; in statuenda aliqua veritate, **adhuc dist.**: quatenus infimum tenet locum in ordine argumentorum, **c.**, vel transeat; quasi numquam valeat gignere certitudinem, **n.**

2° Tantum valet auctoritas testis, saltem humana, quantum probat. Atqui nihil probat. Ergo nihil valet.

R. Dist. Ma.: Quantum probat sola evidentia veritatis, **n.**; quantum probat seu quasi probat evidentia ²veritatis vel saltem credibilitatis, **c.** Et **contradist. mi.** Nec proprie ipse testis oportet quod rem proponat sub evidentia credibilitatis; sed sufficit quod rem ipse proponat, et eius auctoritas una cum evidenti credibilitate testimonii, qualibet via cognoscatur ab audiente.

3° Testis in proponenda aliqua veritate, aut affert rationes, aut non. Si 1um: non poterit ex eo sumi argumentum ex auctoritate. Si 2um: est indignum philosopho aliquid admittere ut certum quia *ipse dixit*, sicut iam consueverunt facere Pythagoraei respectu magistri sui Pythagorae.

R. C. Ma. disiunctivam, et eligo 2um **membrum** cum **dist.**: Non affert rationes testis, quas nempe debeat auditor distincte considerare, ita tamen ut et apud se ipse rationes habeat et nota sit auditori, pro ratione, ipsius auctoritas, **c.**; aliter, **n.** **Transeat 1^a pars mi.** in sensu explicato. Et **contradist 2^{am} partem**: si non esset nobis nota auctoritas testis et absque ulla ratione etiam auctoritatis iudicaremus, **c.**; aliter **subd.**: quando id faceremus quasi desinentes in omnibus adhibere iudicium nostrum, iterum **c.**; quando faciamus pergentes adhuc adhibere iudicium nostrum in quibus

rationabiliter possumus. Atque in hunc sensum intelligenda sunt quae habet Cicero, in L. I de Natura Deorum c. V: « Non enim tam auctoritates in disputando, quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest... auctoritas... Desinunt enim iudicium suum adhibere... Nec vero probare soleo... [Pythagoraeos] respondere solitos **ipse dixit**. Ipse autem erat Pythagoras. Tantum opinio praeiudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas ». Et similiter intelligenda ea quae refert S. Thomas ex Aristotele in I Ethicorum l. 6^a, « quod sanctum est prae honorare veritatem hominibus amicis »..... Iuxta [quod]... etiam est sententia Platonis, qui reprobans opinionem Socratis magistri sui, dicit... quod *Amicus quidem Socrates sed magis amica veritas* ».

4° Locutio hominis homini non est illuminatio. Atqui ad hoc ut testimonium hominum dogmaticum, quod est tandem locutio quaedam, posset in alio homine gignere certitudinem, deberet esse illuminatio. Nunquam ergo gignet certitudinem.

R. Dist. Ma.: Locutio hominis homini quae sit manifestatio eorum quae dependent ex voluntate intelligentis, ut puta si aliquis alteri dicat, *volo hoc addiscere, volo hoc vel illud facere, c.*, vel transmittit, quod non sit etiam illuminatio; locutio qua manifestatur alteri id quod mente concipitur, secundum quod saltem implicite dependet a prima veritate quae Deus est; n. quod non sit illuminatio: ut puta si unus homo dicat alii. *coelum est a Deo creatum, vel homo est animal*. Nam omne verum potest intellectum illuminare. Et haec est S. Thomae solutio in I p. q. CVII, a. 2. Qui haec utique habet: « Non... pertinet ad perfectionem intellectus mei quid tu velis, vel quid tu intelligas cognoscere; sed solum quid rei veritas habeat ». Hac tamen de causa, « quia voluntas creata non est lux, nec regula veritatis, sed participans lucem. Unde communicare ea quae sunt a voluntate creata, *inquantum huiusmodi*, non est illuminare ».

504. Contra 2^{am} partem:

1° Testes, utpote homines, possunt semper errare et mentiri. Sic autem nunquam constare poterit de eorum scientia et veracitate.

R. Dist. Ma.: Quia nunquam sunt essentialiter infallibiles et veraces, **c.**; quasi nunquam constare possit eos de facto in casu particulari non errare nec mentiri, **n.** Et **contradist mi.** Absoluta illa possibilitas errandi et mentiendi solum evincit non haberi ex testimonio humano historico, per se, nisi certitudinem moralem.

2° Scientia et veracitas testium *relate ad factum quod testantur*, vel admittitur quia affirmatur ab ipsis, vel quia a nobis deprehenditur aliunde. Atqui 1um esset in casu petitio principii. 2um autem recipi non potest quin reddat inutile testimonium: supponit enim et nos iam scire factum per nos ipsos.

R. C. Ma. disiunctivam, et **eligo 2um membrum cum dist.:** quia a nobis deprehenditur aliunde quod testes *sciverunt* factum, **n.**; quod *potuerint scire* vel saltem quod non repugnat eos illud potuisse scire, **c.** Et hoc est: aliunde praecognosci debet a nobis *credibilitatis testimonii relate ad factum* narratum, non *veritas ipsius facti*. **C. 1^{am} p. mi., et contradist 2^{am}.**

3° Concedi solet quod singuli testes, seorsim accepti, non nisi probabilitatem causant. Sed collectio non mutat causalitatem vel efficaciam auctoritatis ipsorum. Ego nunquam testes possunt causare certitudinem.

R. Dist. Ma.: semper, **n.**; saepe, ac praesertim in ordine ad effectus civiles, **subd.:** non causant nisi probabilitatem praecise quia singuli sunt, **n.**; quia in singulis, seorsim acceptis, difficilius canstare potest de illorum scientia et veracitate, **c.** Et **dist. etiam mi.:** collectio testium non mutat singulorum testium auctoritatem quoad se, **c.**; neque quoad nos, **n.** Ex illa enim collectione potest novum motivum exurgere quo patefiat vel ipsa singulorum testium auctoritas. Quia tamen testis humanus nunquam est de se regula veritatis et taciens fidem; ideo plures testes uniti merito reputantur etiam novum veluti activum testimonium a singulis diversum constituere, eo saltem sensu quo testimonium maius dici potest et novum.

4° Cuiusvis testimonii auctoritas, pro quanto a primo fonte elongatur, pro tanto etiam proportionaliter minuitur. Ergo

saltem de factis remotis et per viam traditionis ad nos transmissis, impossibile est nos habere ex testibus certitudinem.

R. N. Antec., vel **dist.**: Quoad circumstantias minoris momenti **c.**, vel transeat; quod ipsam substantiam facti, **n.** Quando enim traditio ampla sit, et illustris, uniformis, continua; sive scriptis vel monumentis consignata sit sive etiam solum ore transmissa: eandem retinet vim ac prima facti narratio. Quin imo aliquando, quoad praecipua quae substantiam facti respiciunt, credibilitate videtur durari.

5° Ad hoc ut constet nobis de auctoritate testium in aliquo facto narrando, non sufficit quod constet nobis de negativa possibilitate in teste cognoscendi factum: secus oporteret cuilibet narranti quodlibet credere, etiam narranti miracula veraciter quidem sed forte ex propria imaginatione; sed constare debet etiam de positiva possibilitate. Atqui de hac positiva possibilitate raro constare potest nobis, independenter ab eo quod per nos ipsos sciamus ipsum factum. Ergo certi nunquam erimus de testium auctoritate in factis narrandis; saltem ubi haec facta sint miraculosa. Et confirmatur argumentum ex eo quod factum aliquod miraculosum contigisse esset ad summum moraliter certum; physice autem certum est non contigisse.

R. N. Ma., vel **dist.**: non sufficit negativa possibilitas, absolute loquendo, **n.**; non sufficit relative ad humanum testimonium, **subd.**: quasi praerequiratur cognosci a nobis esse ipsum factum positive possibile in particulari, **n.**; quia praerequiritur cognosci etiam tale factorum genus esse positive possibile, **c.** Diximus autem non esse absolute necessarium praecognere positivam possibilitatem facti: propter casum in quo iam nobis constet quod testis sit ipse Deus, vel aliquis nomine Dei ad nos loquens. Et **contradist.** rationem additam; nec non et minorem syllogismi. Ad confirmationem autem respondetur transmittendo 1^{am} partem, et negando 2^{am}. Posito enim quod iam constet factum aliquod utrumque miraculosum, contigisse; hoc idem factum non contigisse nec est physice nec ullo alio modo certum vel probabile. Et notetur etiam quod per se testimonium humanum historicum, si

forte narrat factum *quod est* miraculosum, non hoc ipso dici debet narrare factum *qua est* miraculosum. Ceterum positiva miraculorum possibilitas ab eo qui Deum admittat negari nequit. Quod vero attinet ad naturam certitudinis qua constet nobis de aliquo facto etiam miraculoso, ea diudicabitur in sequenti scholio.

505. Scholion I. — De natura certitudinis ex auctoritate. Quaeritur quamnam gignat certitudinem testimonium humanum, sive dogmaticum sive historicum. De divino enim non est difficultas quod gignat metaphysicam, seu omnino absolutam. Et respondetur quod generatim res est diudicanda ex motivo certitudinis quod est auctoritas testium. Quae proinde auctoritas, si agatur de testimonio historico, in quo praesertim attendenda est veracitas testium quae nobis ex legibus innotescit quibus mores hominum regulari solent: videtur moralem solummodo gignere certitudinem. Si autem agatur de testimonio dogmatico, in quo maior quaedam habenda est consideratio scientiae testium; videtur gigni certitudo, quae sit forte adhuc simpliciter moralis, sed, saltem secundum quid, etiam physica vel metaphysica, pro materiae diversitate de qua agitur. Nec est aliquid speciale addendum pro casu testimonii hystorici humani de facto aliquo miraculoso: in quo casu nulla manet certitudo physica, immo nec probabilitas de opposito; etsi adesse potest, et plerumque adest, certitudo aliqua physica vel metaphysica de aliis rebus cum facto connexis. Non tamen denegamus quaestionem hanc nonnihil retinere obscuritatis; quod forte auferri vel minui posset per alterius quaestionis considerationem de reducibilitate evidetiae veritatis et credibilitatis de qua in pag. 540 dictum est.

506. Scholion II. — De Critica historica. Praestat aliquas addere hic regulas ad facta iuxta criticam historicam narranda ex melioribus nostri temporis auctoribus excerptas (1).

(1) Conferri v. g. possunt Benigni Hu., *Historiae Ecclesiasticae Pro-paedeutica*; Bernheim E., *Lehrbuch der historischen Methode*; Crivellucci A.; *Manuale del metodo storico*; De Smedt Ch., *Principes de la Critique historique*; Fonck L., *Il metodo del lavoro scientifico*, versio ex lingua alemana.

Postquam igitur is qui vult historiam vel factum historicum, plus minusve illustre et remotum, narrare, determinaverit bene secum argumentum pertractandum, ad hoc ut facilius quae argumento suo prosint inveniat, et ne vage agatur: quod est *totius operis initium*; has tres debet in *decursu operis* explere operationes.

1^a operatio est *inquisitio et collectio fontium* seu *documentorum*, quae censentur utilia fore ad argumentum quod suscepimus evolvendum et ad materiam veluti operis comparandam. Atque haec prima operatio, quae solet heuristica appellari, utpote animum vertens ad verisimilia, erit semper quodammodo venativa et propriae cuiusque sagacitati relicta.

2^a operatio est *examen vel critica fontium* seu *documentorum*: tum extrinseca, ad factum testimonii cognoscendum; tum intrinseca, ad cognoscendam auctoritatem testium. Et *critica* quidem *extrinseca* hoc habet generatim determinare: utrum et quousque documentum aliquod considerari mereatur tamquam testimonium. Debet igitur 1° authenticitatem fontium probare: utrum nempe documentum revera sit id quod putatur esse; sive tale vel tale putetur esse quia sic se ipsum exhibet, sive quia sic existimatur ab aliis. Unde agnoscimus *falsificationem* documenti; si qua sit, et *errorem nostrum* vitamus circa ipsum documentum. 2° debet statuere tempus, locum, auctorem documenti, modum productionis ipsius (Originalem vel derivatum). 3° Munus habet restituendi textum originalem, vel pristinam documenti formam. Ad idque conducet cognitio linguae et morum eo loco et tempore vigentium quo factum dicitur contigisse; et generatim leges bonae interpretationis seu hermeneuticae. Quod attinet autem ad *criticam intrinsecam* fontium: determinare haec debet utrum et quousque testimonium fidem mereatur circa factum quod revera narrat; ac proinde auctoritatem testimonii una cum testium scientia et veracitate stabilire debeat.

3^a operatio est *iusta factorum aestimatio in seipsis*, quoad nexum causalem quem habeant ad invicem et quoad plenam eorum intelligentiam quam viris praesentibus de facto prae-buissent. Atque haec est pars potior et difficilior criticae historicae vel obiecti historici; quae tamen saepe iam in aliis et cum aliis duabus inchoatur.

Tandem *in fine operis* venit 4^a quaedam **operatio** quae est *ordinata factorum expositio* seu *narratio*, quaeque iam simpliciter historia solet appellari. Circa quam narrationem, hoc satis est notare: quod nullum quidem unquam mendacium est dicendum, sed nec semper tota dicenda veritas; ipsaque historiae conscriptio debet, sicut et omnis actio humana, finem humanae vitae consequendum respicere.

Patet autem quod hae generales regulae ad historiam proprie dictam conficiendam traditae, possunt cum proportionem applicari etiam ad quodlibet historicum factum minoris momenti et recentioris temporis: dummodo loco documentorum, testimonia ponantur et ipsi testes.

QUAESTIO SECUNDA.

DE METHODO INQUISITIONIS SCIENTIAE.

506. Explicatum iam fuit in Logica minori sub. n. 203, quid sit methodus in genere: nempe via seu modus acquirendi ordinate scientiam aliquam vel artem; vel brevius: *disciplina servanda in acquisitione scientiae*, sive stricto sensu disciplina sit et ratio discendi correspondens rationi docendi, sive etiam, ut in praesenti, lato sensu, prout est ordo tenendus ab intellectu in inventionem scientiae, seu in scientiae inquisitione ex intentione et arte quadam suscepta. Loquimur autem de inquisitione scientiae, potius quam de inquisitione scientifica vel metodo scientifica inveniendi aliquid: tum quia tota haec inquisitio ordinatur ad scientiam inveniendam vel augendam; tum praesertim ad ambiguitatem vitandam: ne quis putet usum methodi in inquisitione, utcumque doctrinaliter certae, ita ad scientiam conducere ut is praevideri possit certo esse de facto conducturus, vel in conducendo ad ipsam, deserere is valeat connaturalem illam incertitudinem, omnis inquisitionis et opinionis tentativae propriam. Ac per ista iam patet quod possit praesens quaestio in duas dividi partes: quarum una explicet *incertitudinem* quae invenitur in usu methodicae inquisitionis scientiae; altera vero *certitudi-*

nem quae invenitur in eiusdem *doctrina*. Idque conformiter ad eam Logicae divisionem quae, iuxta dictum praecipue sensum, est in utentem et docentem; atque ita semper intelligendum ut methodus referatur ad veritatem et scientiam inveniendam, non autem ad quemlibet effectum obtinendum. Sic enim constat quod existit aliqua methodus qua per determinata et certa media infallibiliter opus quod intendimus conficiamus vel consequamur: ut contingit in artibus minoribus et servilibus, quae rectam et certam rationem factibilium applicant ad opus.

ARTICULUS PRIMUS.

De incertitudine usus methodicae inquisitionis.

507. Quid incertitudinis habeat, quid non, usus methodicus inquisitionis scientiae, unica sequenti thesi probabimus.

THESIS XLVI. — **Omnis quidem inquisitio scientiae de se opinativa est ac tentativa; sed praesupponit semper aliquam de rebus ipsis certitudinem. Hinc reiicienda est dubitatio methodica universalis a Cartesio instituta; nec non et critica rationis Kantiana.**

Status quaestionis, praeter ea quae in quaestionis prologo declarata sunt, postulat adhuc quasdam alias praenotiones. Potest igitur acquisitio alicuius novae et certae veritatis, praesertim necessariae et universalis, quae prius inquirebatur, **inventio** dici. Nam secus, ubi absit inquisitio et intentio inveniendi, fortasse dicetur aliquis veritatem nancisci; non, invenire. **Inquisitio** autem definiri poterit applicatio mentis ad aliquam veritatem de qua realiter dubitetur, certo cognoscendam; sive ad solvendum aliquod problema, vel ad responsionem dandam alicui interrogationi. Et hoc innuebat iam Cicero. in Acad. pr. L. II c. 8, ubi ait: « Quaestio... est appetitio cognitionis, quaestionisque finis, inventio ». Porro nos asserimus in 1^a parte thesicos quod omnis haec inquisitio scientiae de se est opinativa: se habens nempe ut motus rationis versus veritatem, cum adiuncta opinione quadam de ipsa; nec proinde semper ad certam eius assecutionem per-

veniens, etsi cum aliquo semper tentanime perveniendi propter mediorum usum non infallibilium. Ex quo etiam patet quod incertitudo inquisitionis non debet attendi ex parte principii: sic enim oportet semper praehabere in mente aliquid certum, quod praestet ire directe et non a casu; sed ex parte termini vel motus in terminum. Atque in hunc sensum explicanda videntur quaedam quae S. Thomas habet v. g. in III p. q. XVIII a. 4, ubi ait quod « accidit... *dubitatio* electioni inquantum est in natura ignorante... Et sic *dubitatio* sive *inquisitio*... pertinet ad electionem ». Similiter et quaedam alia quae habet in II II^{ae} q. XLIX a. 5, quod « intellectus... nomen sumitur ab intima penetratione veritatis, nomen autem *rationis* ab *inquisitione* et discursu ». Procul autem dubio S. Thomas excludere dicendus est ab ipso actu inquisitionis certitudinem. In 2^a parte asserimus quod inquisitio praesupponit semper aliquam certitudinem; et quidem de rebus ipsis, seu de quibusdam obiectis realibus. Nec solum propterea quia oportet ante inquisitionem propriam aliquam habere notitiam et certitudinem de subiecto et praedicato solvendi problematis; sed etiam quia nonnisi ex aliis certo praecognitis excitari potest mens ad ulteriora persequenda. Quae est sententia Aristotelis et omnium scholasticorum. Cf. S. Thom. in III Metaph. l. 1^a.

508. Veniamus ad 3^{am} partem **de methodo Cartesiana in philosophia**. Duplicem in genere distinguere 1° possumus *dubitationem*; unam *realem*, quam intellectus in se vere habeat; et alteram, *simulatam* seu *fictitiam* vel *supposititiam*, quae, donec aliquid quod intenditur obtineatur, fingitur esse sed revera non est. Rursus autem 2° aliam duplicem *dubitationem* possumus distinguere: *methodicam* unam, seu inquisitivam veritatis et ideo progressui faciendo in scientiis aptam; alteram, *scepticam* seu definitivam, quae, iuxta peiorem sensum quo solet accipi scepticismus, velit mentem in ipsa *dubitatione* sicut in fine consistere. Manifestum est autem quod *dubitatio* *sceptica* est simpliciter *realis*. *Methodica* vero potest esse et generatim est secundum quid *realis*; per ordinem scilicet non ad certitudinem quam excludat a re de qua agitur, sed

ad certitudinem quam nondum includit et quam tamen intendit acquirere; et potest etiam esse mere supposititia et ad artem simulata: sicut cum aliquis obiectiones conficit vel considerat contra thesim quam omnino firmiter teneat.

Praeterea 3° potest generatem dubitatio dividi in universalem et particularem; et universalis iterum subdividi in absolute universalem, vel relative ad aliquem veritatum ordinem. Cf. de his omnibus S. Thomam in III p. q. XXVII a. 4, et q. XXX a. 4., ubi, distinguit dubitationem *admirationis* et *discussionis* a dubitatione *infidelitatis* et *incredulitatis*.

Porro Cartesius dubitationem suam proposuit non scepticam sed methodicam; universalem tamen, relate ad omnes veritates ordinis speculativi in quibus vel minima⁹ incertitudinis suspicio reperiatur, ac proinde, saltem secundum quid vel negative omnino realem. Quatenus sint autem illa in quibus dici queat aliqua vel minima, suspicio incertitudinis inveniri, ex ipso Cartesio erui potest. Asserit enim quod « haec interim dubitatio ad solam contemplationem veritatis est restringenda. Nam quantum ad usum vitae, quia persaepe rerum agendarum occasio praeteriret, antequam nos dubiis nostris exsolvere possemus, non raro quod tantum est verisimile cogimur amplecti; vel etiam interdum, etsi e duobus unum altero verisimilius non appareat, alterutrum tamen eligere » (1). At vero, cum profiteatur Cartesius sic Deum nos concipere omnipotentem, ut ignoremus « an forte nos tales creare voluerit ut semper fallamur, etiam in iis quae nobis quam notissima apparent » (2); retinendum est eius dubitationem methodicam esse, relate ad ordinem speculativum, omnino universalem: non quidem quasi proprie incipiat supponendo nihil esse certi, sed quia incipit nihil supponendo esse certi, et solum relinquendo factum ipsius cogitationis et dubitationis. Concedendum tamen est quod Cartesius hanc suam methodicam dubitationem non proposuit continuo adhibendam; sed semel in vita, et quidem ab iis qui eam per se valeant adhibere ad

(1) Cartesii. principia Philosophiae P. I n. IV.

(2) Ibidem n. V. Cf. etiam Medit. I et II.

initium philosophandi istituendum. Et respexisse potius videtur existentiam rerum de qua certi esse possimus, eamque certitudine quadam reflexa cognoscendam.

Atque haec est veluti pars negativa methodi Cartesianae philosophandi. Pars positiva in eo consistit quod per ipsum propriae cogitationis et dubitationis factum Cartesius putavit se statuisset, tamquam primam indubitabilem veritatem, existentiam subiecti cogitantis et animae spiritualis: utpote in clara et distincta eius intuitione contentam. Inde, ex hoc criterio, existentiam Dei et eius veracitatem deduxit; et inde rursus existentiam corporum quae sensus referunt. Quibus omnibus positis, procedit fidenter, metodo potius deductiva, in omnibus scientiis (1).

509. In 4^a parte theseos reiicitur **crisis rationis Kantiana**. Quae crisis, in quo consistat et ad quid reducat tandem, facile iam colligi potest ex alibi, pluribus in locis, disputatis. Recogites quae dicta fuerunt in Th. XVII de Kantii subiectismo denegantis intellectui possibilitatem certo cognoscendi aliquod obiectum reale; quae de principiis eius syntheticis a priori, in Th. XXV et XXVI; de peculiari conceptualismi forma subiectivis categoriis adnexa, in corollario ad Th. XXXIII; quae, in Th. XL, de ratione practica ex qua solum liceat, ut certum postulatum inferre, existentiam alicuius intelligibilis realitatis. Addere hic sufficiat quod Kantius, realiter dubitans de possibilitate cognoscendi res in se, voluit examini critico subiicere facultatem rationis in genere, omnesque cognitiones ad quas tendere ipsa possit independentem ab

(1) Ad melius Cartesii mentem intelligendam circa methodum, utile est conferre eius opus « Discours de la Méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences ». Ubi, in II P. n. 2, inter alia haec habet:

« Il est vrai que nous ne voyons point qu'on jette par terre toutes les maisons d'une ville pour le seul dessein de les refaire d'autre façon et d'en rendre les rues plus belles; mais on voit bien que plusieurs font abattre les leurs pour les rebâtir, et que même quelquefois ils y sont contraint, quand elles sont en danger de tomber d'elles-mêmes, et que les fondements n'en sont pas bien fermes ».

omni experientia: et sic apud ipsam rationem puram tribunal statuere in quo eadem ratio sibimet ius redderet (1). Deinde autem, plenius mentem suam explicans in praefatione ad 2^{am} editionem, aperte fatetur se realiter tentare num possit radicaliter mutare methodum hactenus adhibitam in Methaphysica et in eo consistentem quod intellectus ab obiectis realibus reguletur; atque ita ostendere, quasi novus Copernicus, quod ipsa obiecta debeant potius nostris conceptibus obedire. Quam quidem opinionem, initio propositam ut hypothesim examinandam, satis ipse postea arbitratur se demonstrasse convertibilem esse in thesim.

Inde patet quodnam fuerit *consilium operis* Kantiani. Similiter, quodnam praecipuum *fundamentum processus* ipsius: nempe quod quidquid necessitatis et universalitatis est in cognitione nostra, id provenit a priori et nullatenus ab experientia vel a rebus per experientiam cognitis. Similiter etiam, quaenam praecipua *operis conclusio*: nempe quod ratio theoretica, etsi iudiciis syntheticis a priori necessario utens, nullam tamen valet rem in se certo attingere; sed eam solummodo postulat ratio practica.

Quod si comparatio fiat inter dubitationem Cartesii et Kantii, dicendum videtur quod aliquid commune habent: scilicet intentionem quandam respuendi scepticismum et finem afferendi litibus metaphysicis, nec non et adhibitam cautelam excludendi a dubitatione vitam practicam. Sed simpliciter duae istae dubitationes differunt: et quidem ita, quod in systemate Kantiano, progressus videatur factus in peius. Dubitatio enim quae totum hoc pervadit systema est magis realis et universalis quam dubitatio methodica Cartesii; et quamvis Kantius meliorem sequatur ordinem a ratione theoretica incipiens nulla facta mentione de practica, tamen in peiorem desinit conclusionem. Relinquit enim in ratione theoretica dubitationem.

510. **Probatur 1^a pars theseos.** 1° Omnis inquisitio scientiae, ut inquisitio est, certitudinem ipsam excludit a suo intrinseco actu; sed includit quamdam inclinationem in ipsam.

(1) Cf. Kantium in Praefatione ad 1^{am} Editionem C. R. P.

Se habet enim sicut fieri ad esse, vel motus rationis ad quietem certitudinis: utpote negotiatio veluti scientiae et certitudinis. Atqui talis inclinatio, praeter dubitationem et cogitationem quam habet admixtam, semper etiam aut iam habet aut saltem naturaliter ac de se postulat habere assensum aliquem opinativum. Ergo et ipsa inquisitio scientiae de se opinativa esse dicenda est; ac proinde etiam tentativa: quia opinio potest esse tum de vero tum de falso.

2° Ea quae per se occurrunt rationi aliquam veritatem inquirenti, sunt verisimilia et probabilia. Casu enim fit quod aliquando mens inveniatur statim id quod quaerit; per se autem convertetur ad ea quae ad finem obtinendum videntur *utilia* et *posse* veritatem ostendere: et hoc est, ad communia, per argumentum analogiae. Sed ex his gignitur opinio et per se nonnisi opinio ac tentamen quoddam inveniendae veritatis. Ergo inquisitio quaevis opinativa de se est ac tentativa.

Cf. n. 180.

2^a pars. Inquisitio scientiae, nempe ex intentione suscepta, aut nullam continet realem dubitationem, aut continet aliquam. Si 1um: hoc non videtur esse ad propositum, et praeterea ostensum est in 1^a parte esse falsum. Ergo 2um. Hoc autem non est possibile nisi praesupponat aliquam de rebus *ipsis certitudinem* (1). Et sane: 1° ille qui suscipit aliquam veritatem inquirendam, ne omnino pergat a casu, debet prius certo scire quo vadat; et ideo praecognoscere saltem debet cum certitudine de terminis quaestionis quid sibi velint, et de subiecto vel de eo quod stat pro subiecto, etiam quod sit aliquid verum quodammodo iam admissum (2). Nam secus continget inquirenti id quod contingit homini qui nescit quo vadat; qui etiam cum pervenerit forte ad locum quem in confuso intendebat, nescit utrum sit ibi quiescendum vel ulterius eundem.

Unde sequitur 2° quod inquirens debet certam aliquam notitiam praehabere de eo quod quaerit per propria et non solum per communia. Ut enim argumentatur S. Thomas cum

(1) Cf. S. Thom. in III Metaph. l. 1^a.

(2) Cf. Aristotelem in I Post. Anal. c. II.

Aristotele in l. c. *Metaphys.*, « sicut aliquis servum amissum quaerere non posset convenienter, nisi aliquam notitiam de ipso praeهابuisset: quia non cognosceret quando etiam inveniret eum », ita et quaerens aliquam veritatem. « Nec sufficeret quo sciret eum esse hominem, quia sic eum a ceteris non discerneret; sed oportet quod habeat aliam notitiam per ea quae sunt ei propria ». Porro nequeunt propria ista certo cognosci ne quidem quoad quid sit nominis ipsorum; nisi de pluribus aliis rebus habeatur certitudo. Neque enim inquisitio suscipitur de communibus.

3° Inquisitio scientiae, utcumque ex intentione suscepta, nascitur ex naturali desiderio sciendi et solvendi aliquas difficultates circa rem scitam exortas. Propter quod et Cicero in L. II *Acad. pr. c. IX*, dicit quod *philosophia* debet rationibus *progredi*; at non propie *sapientia* quae sua habet *fixa* decreta vel *δόγματα*. Nec tamen progredi potest amor sapientiae nisi de sapientia aliquid fuerit praegustatum (1).

4° Confirmatur argumentum ex eo quod, antequam utiliter suscipiatur aliqua veritas inquirenda, oportet quasi rationes audire utriusque partis litigantis pro et contra ipsam. Quod et praestant omnes philosophi scholastici etiam in iis quae aliunde omnino habent pro certis.

511. 3^a et 4^a pars probatur argumento communi deducto ex nuper probata 2^a parte. Si enim omnis inquisitio scientiae supponit aliquam de rebus ipsis certitudinem; patet quod opus molitur inutile quaelibet methodus inquirendi quae nullam cer-

(1) Huc etiam faciunt versus Aligherii quos ad hanc ipsam veritatem probandam iam attulit egregius recens Auctor.

Io veggio ben, che giammai non si sazia

Nostro intelletto, se'l ver non lo illustra,

Di fuor dal qual nessun vero si spazia.

Posasi in esso come fera in lustra,

Tosto che giunto l'ha; e giunger puollo,

Se no, ciascun disio sarebbe frustra.

Nasce per quello, a guisa di rampollo,

Appiè del vero il dubbio: ed è natura

Che al sommo pinga noi di collo in collo.

Paradiso, Canto IV.

titudinem de rebus supponat. Sicut contingit in dubitatione methodica a Cartesio instituta, et in critica rationis purae Kantiana. Neque enim valet affugium quod forte posset adduci: dubitationem in casu respicere ordinem cognitionis reflexae, et non directae. Nam primo quidem tale effugium de facto non adducitur ab auctoribus. Deinde vero manifestum est quod, etsi potest adesse cognitio directa sine reflexa; non tamen viceversa cognitio reflexa esse potest sine directa a qua dependet et quodammodo causatur. Et ideo, esto quod habeatur aliqua certitudo sine ulla reflexione; at nunquam habebitur dubitatio in reflexione cum certitudine cognitionis directae. Quim immo reflexio quaevis, etiam quando cadat supra enunciabile problematicè apprehensum, de se nata est aliquam genere certitudinem in illo qualicumque vero fundatam quod certe continetur etiam in enunciabili dubio. Unde nec valet aliud effugium: quod esse possit aliqua certitudo reflexa vel mere logica, quae tamen non sit de obiecto reali. Iam enim alibi ostensum est quod in ipso conceptu veritatis et certitudinis implicatur certa quaedam cognitio alicuius entis realis.

512. **3^a pars** probatur argumento speciali. Peccat enim dubitatio Cartesii in suo principio, progressu et fine. Siquidem: 1° absque ullo iure inceptit a quaerenda certitudine de rebus existentibus, potius quam de rebus in genere. Quin immo in hoc vim intulisse Cartesius dicendus est naturali et reali conditioni intellectus nostri: qui velimus nolimus, nisi confundatur cum sensu, constat quod prius est certus de rebus sub quadam universalitate et abstractione ab existentia praecisis. Ac praeterea, dato etiam et non concesso quod ab ordine existentium potuerit incipere, male statuit ut primam absolute indubitabilem veritatem factum propriae cogitationis, existentia rerum exteriorum seu corporum non solum non inclusa sed positive a tali absoluta indubitabilitate exclusa. Nemo enim certus esse potest *se* cogitare nisi quia certus est *se* cogitare *aliquid*; nec certus esse potest *se*, tamquam ens reale et a corporibus distinguibile, cogitare, nisi quia pari saltem iure certus est *se* cogitare *aliquid* tamquam ens reale et distinguibile a seipso.

2° Perperam inde processit Cartesius ad generale criterium certitudinis statuendum in clara et distincta perceptione obiecti. Quia si perceptio haec obiective sumatur, logice destruit eius totum systema; si autem sibi obiective, hoc est quod admitti nequit.

3^a Inepte applicavit Cartesius criterium suum ad existentiam et veracitatem Dei demonstrandam, et exinde corporum existentiam. Nam, ut alia omittamus argumenta in aliis philosophiae partibus evolvenda, eum non iuvat distinctio adducta inter ideas a seipso factas et quas conscius est se fecisse, et ideas a seipso non factas et quas conscius est se non fecisse quaeque proinde advenire debeant ab extra. Aut enim per hoc quod dicitur « conscius mihi sum me hanc ideam obiectivam, Dei vel mundi, non fecisse », intelligitur quod sit evidens formam intellectam non esse mei formam naturalem sed alterius rei: et sic iam relinquitur methodus Cartesii; aut intelligitur de conscientia quam habeam de absentia propriae activitatis in originem alicuius ideae obiectivae: et hoc, prout a praecedenti hypothesis distinguitur, implicat contradictionem, cum omnis actus conscientiae per propriam habeatur activitatem, viamque pandit liberam ad idealismum, quem neque Cartesius vult.

513. 4^a pars. Critica rationis purae quae a Kantio proponitur, peccat in consilio operis suscepti, in fundamento processus, in suis praecipuis conclusionibus. Etenim: 1° Consilium operis Kantiani fuit serio examinare num possit intellectus theoreticus et purus certo cognoscere aliquam rem in se. Atqui examen istud, a quacumque demum scientia instituat sive a Logica sive a Metaphysica, suscipi nequit; sed solum superest rem evidentem declarare et indirecte confutare contradicentes.

2° Fundamentum ac veluti postulatum Kantii in processu Criticae fuit, quod quidquid necessitatis et universalitatis est in cognitione nostra, id provenit ab ipso intellectu a priori et nullo modo a rebus. Quod postulatum est gratuitum et falsum: ut ostensum est in quaestione de universalibus.

3° Praecipuae conclusiones Criticae Kantianae reducuntur

ad necessitatem admittendi iudicia quaedam synthetica a priori, reali tamen valore destituta; nec non et ad absolutam vim rationis practicae quae valeat etiam postulare admittendum id quod ratio theoretica non cogit admittere. Horum autem utrumque ostendimus esse falsum.

514. COROLLARIUM. — **Ergo omnis inquisitio scientiae actu cadit sub aliquo voluntatis influxu: utpote continens desiderium sciendi et spem quamdam perveniendi ad scientiae acquisitionem.**

Res patet ex actu opinativo quem inquisitio postulat et qui cadit sub influxu voluntatis; praesertim autem ex eo quod inquisitio scientiae est, ut supponitur, suscepta ex *intentione* alicuius *boni* consequendi, et hoc est, ex amore scientiae augendae.

515. Obiiciunt, praeter ea quae alibi obiecta et soluta inveniuntur, contra totam thesim:

1° Progredi oportet in scientiae acquisitione. Absque autem dubitatione nullus est progressus possibilis.

R. Transeat Ma. Et dist. mi.: absque dubitatione sceptica **n.**; methodica, **subd.:** de omnibus **n.**; absque aliqua dubitatione vel reali de iis quae nondum certo cognoscimus, vel artificiose simulata de iis quae aliunde pro certis teneamus et melius volumus intelligere. **c.** Idque fecerunt semper philosophi Scholastici.

2° Qui potest supponere se non esse et se non intelligere, quamvis de facto sit et intelligat, a fortiori potest supponere se de omnibus dubitare, saltem de obiectis realibus. Atqui, teste ipso S. Thoma in q. I de Ver. a. 5, illa prima suppositio possibilis est. Ergo et altera.

R. Dist. Ma.: Qui potest supponere se non esse et se non intelligere per suppositionem in sensu realitatis vel possibilitatis verificationis, potest etiam aliam facere suppositionem, **transeat:** illud enim sequeretur non ex sola obiectiva suppositione sed ex adiuncta subiecti cogitantis determinatione; qui potest in sensu irrealitatis vel per meram obiectivam suppositionem, **subd.:** potest a fortiori vel aequo iure supponere dubitare de omnibus per meram obiectivam suppositio-

nem vel in sensu irrealitatis, **c.**: et etiam nos in praesenti cogimur hoc facere; in sensu realitatis vel possibilitatis verificationis, **n.** Quod ceterum, etsi liceret, nondum tamen concluderet posse talem dubitationem vel suppositionem dubitationis inservire ad scientiam inveniendam. Et **contradist. mi.** Nec textus S. Thomae est ullatenus contra nos, ut patet legenti ipsum.

3° Falsum est quod omnis inquisitio scientiae supponat aliquam certitudinem de rebus ipsis circa quas versatur, et saltem de subiecto quaestionis. Philosophus enim v. g. inquit utrum Deus sit, quin supponat Deum esse vel esse possibilem.

R. N. Antec. Et ad **rationem additam dist. 1^{am} p.**: inquit ex principiis proprii subiecti **n.**; ex principiis alicuius subiecti uiversalioris, ut entis realis in genere quod dividatur vel dividi possit per creatum et increatum, finitum vel infinitum, **c.** Et **contradist. 2^{am} p.**: non supponit ipsum Deum esse vel esse possibilem, scilicet positive possibilem, **c.**, vel transmittit; neque supponit esse aliquod aliud subiectum ex cuius principiis valeat et eius esse ostendi, **n.** Ceterum non debet per haec difficiliora thesis satis obvia impugnari.

4° Si ad omnem inquisitionem scientiae praerequiratur aliqua de rebus certitudo, non esset possibile inquirere aliquid in Logica, et multo minus posset Logica demonstrare aliquid circa ens reale. Atqui falsum consequens. Ergo et antecedens.

R. Dist. 1^{am} p. Ma.: Si praerequiretur aliqua certitudo quae esset explicite de rebus ipsis, **transmittit** ad quaestionem de subordinatione scientiarum; quae saltem implicite esset de rebus ipsis, secundum quod et veritas de ente rationis implicat aliquod ens reale, **n.** Et **dist. etiam 2^{am} p.** Non posset Logica per se et directe demonstrare aliquid circa ens reale. **c.**; neque per accidens et indirecte. **n.** Idque facit cum v. g. ostendit contra subiectivistas non esse impossibilem certam cognitionem entis realis; vel scientiarum diversitatem esse repetendam ex primo subiecto scibili, ad hoc ut quis possit rectas et proprias instituere demonstrationes. Minime tamen denegamus Philosophiam realiter primam non esse Logicam, sed Methaphysicam, pro quanto haec est firmans pro-

prium subiectum et propria principia tradens omnium scientiarum.

5° Negari nequit quod possumus cogitare seu supponere corpora non esse, nec esse Deum, nec vera esse principia quae hactenus reputavimus ut vera; sed cogitare non possumus nos cogitantes non cogitare vel non esse. Quod est signum admitti posse dubitationem methodicam Cartesii.

R. sicut ad 2^{am} difficultatem. Nempe **dist. 1^{am} p. Ma.:** In sensu realis vel possibilis verificationis, **n.**; in sensu irrealis verificationis vel merae obiectivae suppositionis, **c.** Et **contradist. 2^{am} p.:** In sensu realis vel possibilis verificationis, **c.**; *in sensu irrealis verificationis vel merae obiectivae suppositionis, subd.:* non possumus cogitare seu supponere nos cogitantes **qua cogitantes, non cogitare, c.**, propter apertam contradictionem; **nos qui cogitantes sumus non cogitare, n.** Et **contradist. mi.** iuxta utramque Maioris distinctionem.

6° De corporum existentia non possumus esse certi nisi ex Dei veracitate. Quod vult Cartesius.

R. N. vel dist. Ma.: Ex ipsa et sola Dei veracitate possumus esse certi de corporum existentia in genere, **n.**; de corporum existentia in aliquibus casibus particularibus in quibus forte facile accidere possent deceptiones, possumus ex sola Dei veracitate plenam certitudinem vel confirmationem desumere, **transmitto.** Et **contradist. mi.** Certe enim Cartesius loquebatur de corporum existentia in genere.

7° Critica rationis theoreticae et purae, si fieri potest, debet fieri. Atqui fieri potest: quia revera a Kantio facta est.

R. Dist. Ma.: Critica quaedam cum dubitatione mere supposititia, **transeat;** cum dubitatione reali, **subd.:** si fieri potest utiliter, **c.**, vel transeat; si fieri vel melius tentari solum potest inutiliter et nocenter, **n.** Et **contradist. mi.**, cum ratione addita. Nec tantum Kantius critica sua non profuit Logicae vel Metaphysicae vel Philosophiae generatim; sed nec finem imposuit litibus philosophorum, ut videtur voluisse.

8° Necessae est limites determinare intra quos ratio versari debeat in cognitione entis realis. Quae determinatio haberi

nequit nisi fiat initium a quaestione de possibilitate cognoscendi aliquod ens reale. Nam secus ratio praesumet se ad omnia extendere. Ergo a Critica incipiendum iuxta Kantium.

R. Dist. Ma.: Necesse est limites afferre quos forte non habeat, **n.**; declarare limites quos habeat, **c.** Et **n. mi.**, vel **dist.**: talis quaestio facienda ad afferendas limites arbitrario modo, **n.**, ad hoc enim nulla est lex; ad limites declarandos, **subd.**: per se et directe et realiter dubitando, **n.**; per accidens et indirecte et non realiter dubitando, **adhuc dist.**: in hunc modum potest vel debet quaestio talis aliquando fieri **c.**; debet fieri ab initio, **n.** Et ad rationem additam, negotium duplex quod in eo latet falsum suppositum: nempe quod haberi debeat ut iniusta praesumptio potestas quam ratio affirmat se habere antecederet ad omnem nostram criticam; et quod non possit ratio ad omnia quodammodo se extendere. Quantum vero attinet ad mentem Kantii, num voluerit Criticam suam pertinere ad Logicam vel ad Metaphysicam: dicendum videtur quod verbo quidem tenus illam extra Logicam et intra Metaphysicam collocavit; re tamen vera tamquam Logicae partem respexit. Postquam enim Kantius, ut patet ex praefatione ad 2^{am} Editionem, laudes deprompsit Logicae ex omnimoda qua gaudet certitudine ob abstractionem suam ab omni reali obiecto et obiecti differentia: quas landes denegat, contraria de causa, Metaphysicae; Criticam suam instituit circa possibilitatem, cognoscendi ens reale, quasi ageretur de obiecto Logicae.

9° Ea qualiscumque critica quae rationi permittitur de ente reali cognoscendo, aut fit in Logica aut in Metaphysica. Si 1um: eundem habebit exitum quem apud Kantium. Si 2um: meliorem exitum non habebit nisi per petitionem principii praesupponatur ut certum illud ipsum quod assumitur demonstrandum, scilicet possibilitas cognoscendi ens reale.

R. Addo 3um ad Ma. disinctivam: aut simul et in Logica et in Metaphysica sub diverso respectu. In illa enim attenditur ad rationem veri et certi et huiusmodi, quae implicant cognitionem entis realis; in hac autem ad ipsam rationem entis realis quod veritatem et certitudinem fundat. **Dist** autem 1^{am}:

p. mi.: si critica fieret in Logica et iuxta solas leges logicales circa cognoscendum *ipsum ens reale*, **c.**, vel transeat; si fiat in Logica, vel mutuatis principiis quibusdam a Metaphysica, vel, melius, iuxta sola ipsius Logicae principia sed circa ens *vere et certe cognoscendum* quod implicat cognitionem alicuius entis realis, **n.** Et **dist.** etiam **2^{am} p.**: ea fallacia petitionis principii committeretur si possibilitas cognoscendi ens reale assumeretur ut proprie demonstranda, **c.**; si solum ut improprie demonstranda, seu mere declaranda, **n.** Neque aliter se gessit Aristoteles in sua Logica; cum saepe loquitur de veritate et scientia, vel de vero et scito, tamquam causato ab eo quod est et necesse est esse independenter a nostra consideratione. Neque aliud exigunt limites ipsius Logicae: quae iure suo habet respicere, ut proprium subiectum, *ens rationis* in sensu mere affirmante, et non in sensu excludente omne reale fundamentum.

ARTICULUS SECUNDUS.

De certitudine doctrinae inquisitionis methodicae.

516. Quae in praecedenti articulo demonstravimus de ipsa incertitudine inquisitionis methodicae, iam sunt aliquid certum quod Logica docet; sed nunc, propius rem considerando, generaliores illas *certas* regulas volumus determinare, quas inquisitio methodica directe sequi debet ad effectum suum *probabiliter* obtinendum. Atque ad hunc scopum utile putamus transferre ad inquisitionem scientiae ea quae de disputatione dialectica tradit in Topicis Aristoteles.

THESIS XLVII. — Omne problema cuius solutio quaeritur, sive speculativum sive practicum, necessario versatur circa aliquod praedicatum subiecto attribuendum, vel ut quidditas seu definitio, vel ut proprium, vel ut genus, vel ut accidens. Solvi autem potest tum per syllogismum methodo analytica, tum per inductionem methodo synthetica: ope, ut plurimum, alicuius hypothesi. Atque ad hoc extant quatuor instrumenta inventionis generalia, quae sunt: sumptio propositionum, distinctio multiplicis, consideratio dissimilitudinum, et et consideratio similitudinum. Sub quibus, pro unoquoque problematum genere, dantur instrumenta particularia seu loci argumentorum quamplurimi verisimilium et probabilium (1).

Quatuor partes in thesi: ad quarum intelligentiam iuvat prae oculis habere

Schema methodi inventivae Aristotelicae, unde est ordinate integra thesis desumpta. Porro de hac re, per latum et longum, agit Aristoteles in suis 8 libris Topicorum. Et quamvis proxime respiciat vel respicere videtur disputationem dialecticam inter plures; revera tamen regulas fere omnes tradit quae potissimum inserviunt propriae cuiusque inventioni: ut videri potest in C. I et II L. I. Statuit igitur in primis quod

517. a) Omnis disputatio vel inquisitio, non circa unam aliquam simplicem rem vel conceptum versatur; sed circa **problema** aliquod, seu enunciabile in quo dubitatur num praedicatum convenient subiecto vel disconveniat. Quod quidem problema esse potest vel **speculativum**; sicut si quaeratur utrum stellarum numerus sit par; vel **practicum**, v. g. utrum sit labor diligendus. Et rursus problema esse potest **principale** seu per se expetibile quod solvatur, vel **secundarium** seu expetibile propter aliud; satis **obvium**, vel **paradoxale** seu inopinabile et *incredibile* aut saltem nimis exquisitum; **gratum**, vel **ingratum**, vulgo vel sapientibus, et doctis; **facile**, vel **difficile** seu magnum et arduum.

(1) Cf. sub n. 282 divisiones probabilis.

Nunc autem, quodecumque sit problema, versabitur semper circa praedicatum aliquod subiecto attribuendum, vel ut aliquid pertinens ad quidditatem ipsam seu definitionem subiecti, secundum quod rei definitio completur in specie per differentiam: et habetur **problema quidditatis** vel **definitionis**; vel, ut aliquid necessario quidem connexum cum subiecto de quo agitur, sed vel antecedens completam rationem subiecti: et habetur **problema generis** seu quaestio de praedicato generico; vel consequens et habetur **problema proprii** seu *proprietatis*: si autem praedicatum non possit convenire subiecto nisi contingenter, habetur **problema accidentis**. Quin immo, problema seu quaestio definitionis reduci potest in casu nostro ad quaestionem proprietatis: et sic quaestio alicuius de aliquo, vel erit propria et specifica seu essentialis de ipso: sicut v. g. utrum homo sit risibilis, flebilis, verecundus; vel erit generica seu generalior: sicut v. g. utrum homo sit mortalis; vel erit accessoria et particularis: sicut v. g. utrum vivant homines in Luna, vel Titius fecerit aliquid. Atque haec distinctio quaestionum praeconcepta, non solum est utilis ad problema solvendum, de cuius genere iam nobis constet; sed etiam ad statim rationes inveniendas pro quolibet solvendo problemate: quatenus mens, statim ac audit sibi quaestionem aliquam proponi, sponte sua inclinatur ad cogitandum *num praedicatum conveniat subiecto per definitionem aut saltem ut proprium, vel iure quodam generaliori, vel ex aliquo accidente possit convenire*. De his Aristoteles in L. I a c. III ad VII inclusive.

b) In C. X eiusdem L. I obiter monet Aristoteles quod ad veritatem inveniendam bene potest inservire tum syllogismus et methodus analytica, tum inductio et methodus synthetica. Idque valet pro omni materia circa quam versatur inquisitio, etiamsi non cadat sub experientia sensibili: et quidem ita, ut soleat plerumque inductio quaedam et particularium similium consideratio praeparare viam ad inveniendam validiorem aliquam rationem universalem ex qua descensus fiat ad casum de quo agitur, in rebus immobilibus: in mobilibus autem, ut in physicis vel historicis, potius e converso.

Semper autem valde utilis est praeivius vel concomitans usus alicuius hypothesis sive syllogismi hypothetici.

c) A c. XI ad finem L. I traduntur quatuor instrumenta generalia inveniendi rationes pro quolibet solvendo problemate, sive deductivas sive inductivas. Et sunt: 1° **sumptio propositionum**, seu enunciationum, quae existimantur posse inservire ut praemissae ad concludendum id quod quaeritur; 2° **distinctio multiplicis** significationis quam forte habeant subiectum et praedicatum problematis; 3° **consideratio dissimilitudinum** seu differentiarum; 4° **consideratio similitudinum**. Sumptio autem propositionum est veluti primum in ordine intentionis, sed ultimum in ordine executionis. Ac proinde mens inquirentis eo tandem spectare debet in considerandis convenientiis vel disconvenientiis et in multiplici sensu quaestionis distinguendo: ut non maneat in simplici aliqua apprehensione; sed conetur aliquod proferre determinatum iudicium quod solutioni videatur proxime favere.

d) Sex libris sequentibus traduntur loci communes ad rationes inveniendas unicuique problematum generi accommodatas. Ac primo quidem assignantur loci accidentis, in L. II et III: qui maxime possunt esse utiles, in rebus praesertim practicis et in speculativis historicis. Deinde in L. IV assignantur loci communes generis; in V, proprii: loci valde utiles in rebus praesertim physicis; in VI, definitionis et quidditatis, et simul etiam in L. VII loci ad solvendum problema *de eodem et diverso*, quod ad problema definitionis reducitur. Donec in L. VIII alias tradit Aristoteles regulas problemati solvendo peritiles, quas non vacat referre. Exemplo sit ista: quod generatim difficilius est problema, praesertim definitionis, construere quam destruere; et vicissim facilius destruere quam construere.

En pro specimine aliquis casus. Si propositum sit num deceat virum probum in publicis versari negotiis, occurret statim inquirenti, sive ad construendum sive ad destruendum problema locus a manifesta distinctione multiplicis, quod decens est tum utile tum honestum; desumptus ex locis problematis accidentis. Et similiter inquirenti num omnis aer sit

respirabilis, occurreret statim locus a reciprocatione proprietatum partium et totius in similaribus.

Praedictis autem locis continentur eae quae fuerunt a veteribus scholasticis appellatae *Maximae*, seu axiomata dialectica; vel, si propositiones minus generales, *differentiae maximarum*.

518. Probatur 1^a pars. Etenim omne problema cuius quaeritur solutio, sive speculativum sive practicum, eo tandem spectat ut respondeatur num aliquod praedicatum sit affirmandum vel negandum de aliquo subiecto. Necessario ergo versatur circa tale praedicatum subiecto attribuendum. Potest autem esse attribuendum, vel ut aliquid iam contentum in ipsa propria notione subiecti; et habetur problema definitionis; vel ut aliquid sic in ea non contentum. Sed tum rursus; vel ut aliquid quod cum ea convertitur: et habetur problema proprii; vel ut aliquid quod non convertitur cum ea. Et si quidem sit praerequisitum ad eam, ut quid communius: habetur problema generis; si autem solum contingenter adveniens: habetur problema accidentis.

2^a pars. Quot modis inveniri potest nova quaedam veritas, tot etiam modis potest aliquod problema solvi. Atqui nova quaedam veritas inveniri potest tum per syllogismum et methodum analyticam, tum per inductionem et methodum syntheticam: ut ostensum est in Th. XLI. Ergo et problema sic solvi potest. Recolas *duplicem usum syllogismi hypothetici ad aliquid inveniendum*.

3^a pars. Instrumenta quae haberi possunt ad rationes inveniendas pro solutione alicuius problematis, iuvare debent enunciationem et quasi *formulationem alicuius iudicii unde fluat conclusio quaesita*. Atque id praestat generatim sumptio propositionum. Ad propositiones autem sumendas iuvat in primis attendere comparisonem praedicati cum subiecto: quae, cum non evidenter inferat per se sola convenientiam vel inconvenientiam, unienda erit cum aliquo alio. Et hoc aliud, vel est aliquid pertinens quodammodo ad notiones subiecti et praedicati: et erit distinctio multiplicis significationis eorum; vel est aliquid extra ipsa, etsi cum ipsis quodammodo intelligibiliter

coniunctum: nec poterit esse aliud quam consideratio dissimilitudinum vel similitudinum. Idque sive ad affirmandam sive ad negandam convenientiam vel disconvenientiam praedicati cum subiecto problematis de quo agitur. Bene igitur quatuor haec traduntur generalia instrumenta inventionis.

Et confirmatur argumentum ex eo quod etiam recentiores philosophi, etsi minus exacte nec satis distinguentes inter viam resolutionis et inventionis scientiae, passim exhibent ad recte iudicandum vel ipsam considerationem subiecti et praedicati in iudiciis analyticis et deducendis, vel considerationem similitudinum et differentiarum in iudiciis syntheticis et inducendis.

Cf. sub n. 164 quatuor inductionis methodos a Stuart Mill propositas: praesentiae vel concordantiae, absentiae vel discrepantiae, residuorum, et variationum concomitantium.

4^a pars. Contra factum non valet argumentum. Atqui Aristoteles de facto quamplurimos ostendit adesse communes locos argumentandi, pro unoquoque problematum genere; etsi non omnes necessarios, tamen utiles ad formam quamdam rationis significativae et inventivae in mente stabiliendam. Hi ergo loci admittendi.

519. Obiicies: 1° Praedicabilia seu modi praedicabilitatis sunt quinque. Ergo quinque etiam modis variabitur problema de attribuendo aliquo praedicato alicui subiecto; et non quatuor vel tribus, ut in thesi asseritur.

R. C., vel dist. Antec.: Modi praedicabilitatis, nempe univocae unius de pluribus, absolute inspecti, sunt quinque, **c.**; inspecti relative ad inquirendam convenientiam alicuius praedicati cum subiecto, **n.** Et **n., vel dist. pariter consequens:** quinque modis variabitur etiam problema de attribuendo aliquo praedicato alicui subiecto cui iam constet esse attribuendum **transmitto:** quia neque hoc est simpliciter verum, tum propter singularitatem subiecti quae potest facere difficultatem tum propter defectum univocitatis; de attribuendo aliquo praedicato alicui subiecto, prout praecise ipsum cadit sub quaestione num sit attribuendum, **n.** Ac propterea in praesenti divisio incipit a proprio: quod subdividitur in definitionem

sub qua ordinatur et differentia, et in proprium anthonomastice dictum (1).

2° Non solum ad probabiliter inveniendum, sed etiam ad iudicandum cum certitudine, inserviunt regulae quae traduntur in thesi. Atqui ad iudicandum non sunt sufficientes nec bene divisae. Ergo nec ad inveniendum.

R. Dist. Ma.: Per se et necessario inserviunt etiam ad certo iudicandum, **n.**; per accidens et contingenter, quia scilicet inventio, nempe artificialis, est ordinabilis ad iudicium certum, et ipsum iudicium certum haberi potest aliquando ex praecedenti aliqua inventione artificiali, **c. Transeat autem mi.**, et sub data distinctione **n.** consequentiam. Neque enim omne iudicium, etiam demonstratione obtentum, est acquisitum ex inventione aliqua artificiali; et etiam quando sic fuerit acquisitum et vere demonstretur, nullam in suo ipso actu resolutivo incertitudinem continet. Dum e contra processus inventivus hanc per se continet incertitudinem: vel simpliciter vel saltem secundum quid realem. Quin immo talis processus etiam cum nulla subest realis dubitatio de ipso enunciabili quod quis quaerat meliori quo potest modo demonstrare, pro quanto est *quaerens* aliquid, aliquid retinet incertitudinis.

3° Regulae generales quae in thesi traduntur, videntur solum inservire ad exercitium disputationis dialecticae, vel forte ad inveniendas aliquas propositiones probabiles.

R. N. 1^{am} p. Antec., vel dist.; Inserviunt *exclusive* ad exercitium disputationis scholasticae. **n.:** ex ipso enim Aristotele constat quod inserviunt etiam ad aliquid inveniendum; *non exclusive*, **subd.:** quatenus principaliter ad inveniendum et secundo ad disputandum inserviant, **c.;** quasi principaliter ad disputandum et secundo ad inveniendum, **n.** Idque tum quia inserviunt ad inveniendum id quo disputemus: quae videtur praecipua intentio Aristotelis; tum etiam quia inserviunt ad inveniendum aliquid quod pro certo retineamus. Ed **dist.** etiam **2^{am} p.:** Inserviunt ad inveniendas aliquas propositiones probabiles quae immediate se habeant ut conclusiones, **n.;** quae

(1) Cf. Albertum M. in I Topic., Tract. II. c. I.

se habeant ut rationes conclusionis adhuc inferendae, **subd.**: ut rationes absolute et semper solum probabiles, **n.**; relative ad ipsum processum inventivum, **c.** Atque in hunc sensum accipiendum esse videtur id quod a scholasticis veteribus dici solet (1), quod *locus dialecticus consistit in quadam generali propositione ex intentionibus logicis, et est principium et occasio syllogismi probabilis*: non quasi sistat in intentionibus logicis, vel nunquam ullo modo suppeditare possit argumentum aliquod certum ex propriis subiecti; sed quia ars logica non potest *immediate* nisi instrumenta sua suppeditare, quibus *tentetur* aliquid *in aliena materia*.

QUAESTIO TERTIA.

DE SCIENTIA ET SCIENTIARUM DIVISIONE.

520. Satis constat ex haecenus demonstratis quod omnis inventio et inquisitio veritatis per artem suscepta, non solum ad scientiam terminatur vel terminari vult, sed etiam quodammodo principiatur a scientia: tum quia, tamquam finem et primum in ordine intentionis, scientiam respicit, tum praesertim quia, in ipso ordine executionis, nonnisi ex quibusdam scitis facit progressum ad aliquid aliud sciendum. Restat igitur tractare de Scientia. Et quoniam quod est imperfectum et potentiale per divisionem et compositionem accedit ad perfectionem suam, hinc tractandum nobis occurrat; 1° de Scientia in genere; 2° de Scientiarum Divisione; 3° de Perfectione Scientiae usque ad Sapientiam.

ARTICULUS PRIMUS.

De Scientia in genere.

521. Quaestio est de scientia in sensu stricto; prout est cognitio rei certa et evidens per suas causas, id est per de-

(1) Cf. Sylvestrum Maaurum in Prologo ad L. Topic. Aristotelis.

monstrationem; vel brevius, *cognitio alicuius rei per demonstrationem*, quae iam evidentiam et certitudinem dat subintelligere. Adhuc tamen loquimur de scientia in genere et non in sensu quodam strictiori: quia illam consideramus in signo mentis priori ad quamlibet suam specificationem, vel accidentalem perfectionem quae ipsi adveniat ex maiori vel minori conclusionum numero. Et secundum considerationem istam ponimus circa naturam scientiae sequentem thesim.

THESIS XLVIII. — Scientia in genere consistit in cognitione alicuius rei per demonstrationem habita ex principiis in primo aliquo subiecto scibili fundatis. Nulla igitur scientia demonstrat principia sua vel existentiam sui primi subiecti; sed ex his omnibus praesuppositis demonstrat alia. Potest tamen ipsa per se de suo primo subiecto probare existentiam alicuius determinatae partis subiectivae; et ipsum primum subiectum et principia declarare vel defendere ope superioris cuiusdam scientiae, de qua adversarius aliquid admittat.

Praenotiones patent ex alibi dictis. Addere hic possumus quod cognitio in qua generatim scientiam reponimus, praescindit ab eo quod sit actualis vel habitualis; eo vel magis quod ipsa restringi potius solet ad habitualementem, cum agitur de scientia in sua perfectione vel saltem in suo maiori quodam complexu demonstrationum.

Asserimus autem, in 1^a parte, quod eiusmodi cognitio habetur per demonstrationem ex principiis: ita ut sub lumine principiorum ipsa attingatur conclusio, et conclusionis subiectum, et simul etiam primum aliquod aliud subiectum cognoscibile ex quo, comparato cum quibusdam primis ipsius proprietatibus, prima efflorescunt principia. Subiectum autem intelligitur non ipsius actus animae quam informat cognitio, sed praedicati quod rei attribuitur per cognitionem. Quod proinde subiectum clauditur intra sphaeram ipsius obiecti intellectus nostri verum formaliter cognoscentis per compositionem et divisionem.

In 2^a parte asserimus quid scientia, ut scientia est, non possit; et in 3^a quid possit circa principiorum et 1ⁱ subiecti

cognitionem, et circa cognitionem alicuius determinatae partis subiectivae sub 1° subiecto contentae.

Cf. S. Thom. in I p. q. I a. 2 et 8.

522. Probatur 1^a pars. 1° Quia tunc dicimur nos scientiam de aliqua re habere cum rem certo cognoscimus et rationem cognoscimus propter quam ipsa non possit habere se aliter. Hoc autem est cognoscere per demonstrationem; demonstratio autem fit ex principiis; et principia in aliquo primo subiecto praecognito fundantur. Ergo in tali cognitione scientia consistit. Cf. Aristotelem in I Post. Anal. C. II.

2° Scientia consistit in quadam rationis cognitione quae ab aliquo certo et immobili procedit et ad certum et immobile terminatur. Se habet enim ut motus mentis qui de quiete principii et finis participat. Atqui hoc obtinetur per demonstrationem ex principiis in aliquo primo subiecto scibili fundatis. Et in hoc proinde consistere generatim scientia dici debet.

2^a pars. Nihil potest esse simul praesuppositum et quaesitum in aliqua scientia: secus enim deberet simul esse dependens et independens. Atqui principia et existentia primi subiecti sunt in omni scientia aliquid praesuppositum; si autem demonstrari possent, essent vel possent esse aliquid in scientia quaesitum. Nulla igitur scientia demonstrat principia vel existentiam sui primi subiecti.

Quod argumentum confirmatur ex antea probatis circa inquisitionem scientiae, praesupponentem semper quaedam certa; et semper possibilem, saltem absque reali dubitatione et ante terminum demonstrationis, in iis quae lucem accipiunt ab aliis.

3^a pars. 1° Ab esse ad posse valet illatio. Constat autem quod v. g. Physica demonstrat existentiam alicuius corporis causantis aliqua phaenomena; Metaphysica, existentiam entis incausati: quae sunt veluti partes quaedam subiectivae primi subiecti scientiae. Et similiter constat quod v. g. Mathematica declarat et defendit subiectum et principia sua, per generaliora quaedam principia entis in genere, quae pertinent ad superiorem scientiam. Atque idem dicatur de subiecto et principiis Logicae vel Ethicae. Dummodo tamen adversarius ali-

quid vel de scientia ipsa inferiori, vel saltem de superiori, admittat, nec sit omnino scepticus.

2° Natura non deficit in necessariis. Atqui scientia potest dici esse a natura; et saepe necessarium est ipsi, vel quasi necessarium, probare aliquam partem sui subiecti, et declarare vel defendere principia et subiectum suum. Quorum primum praestare potest per se ipsam solam; alterum autem, cum sola nequeat, utpote non habens aliquid clarius subiecto suo, nec iudicia aliqua priora principiis: praestare posse dicenda est ex adiumento superioris cuiusdam scientiae, ad quam aliquomodo pertineat et ipsa.

523. COROLLARIUM I. — **Non est ergo idem scientia et inquisitio scientiae, sive per naturam sive, multo minus, per artem suscepta. Nec scientia est idem quod ars, licet liberalis.**

Scientia enim se habet ut quies et terminus et esse: inquisitio autem scientiae, sive sub ductu naturae sive praesertim per artis industriam suscepta, se habet ut motus et processus et fieri. « Ultimus enim terminus ad quem rationis inquisitio perducere debet est intellectus principiorum, in quae resolvendo iudicamus: quod quidem quando fit non dicitur processus vel probatio rationalis, sed demonstratio. Quando autem inquisitio rationis usque in ultimum terminum non perducit, sed sistitur in ipsa inquisitione, quando scilicet quae- renti adhuc manet via ad utrumlibet (et hoc contingit quando per probabiles rationes proceditur, quae natae sunt facere opinionem et fidem, non autem scientiam) sic rationalis processus distinguitur contra demonstrativum » (1). Propter quod et S. Iustinus in dialogo cum Tryphone n. 3, dicit quod: « philosophia... est scientia entis et cognitio veri, φιλοσοφία... ἐπιστήμη ἐστὶ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς ἐπὶ γνῶσις »: quasi ostensio quaedam illius quod est et veritatis recognitio. Non est autem idem scientia et ars, licet liberalis: quia de ratione artis est quod sit recta ratio *factibilium*, et respiciat opus factibile, non solum extra intellectum, sed etiam extra intel-

(1) S. Thom. L. Boethii de Trin. q. VI a. 1.

ligens. Et hoc est, omnius ars est potestas quaedam applicativa, vel habitus directivus, rectae rationis ad opus factibile extra intelligens; dum e contra scientia quaelibet respicit, tanquam finem, aliquid immanens in intellectu vel saltem in intelligente. Minime tamen id prohibet quominus expositio scientiae fiat per artem.

524. COROLLARIUM II. — **Ergo si quae scientia proprie declarare possit principia et subiectum suum, ipsa non est suprema, sed sub aliqua suprema est, quae habeat considerare ipsum ens communissimum, principium contradictionis et alia huiusmodi.**

Ratio est quia, si principia et primum alicuius scientiae subiectum suscipere valent aliquam proprie dictam declarationem; praesupponere debent conceptum aliquem obiectivum superiorem, cuius intelligibilitas non exhauriatur a tali scientia vel talium scientiarum complexu: inferiora enim, utcumque congregata, nequeunt ut inferiora sunt, constituere aliquid superius quod sit revera per se aliquid intelligibile. Eiusmodi autem conceptus obiectivus superior fundat superiorem scientiam: cuius subiectum non poterit esse nisi ens communissimum, una cum proprietatibus et principiis communissimis inde ortis, inter quae primum tenet locum principium contradictionis. Unde et dici debet scientiam fundare supremam.

525. **Obiiciunt:** 1° Cognitio quaedam scientifica non est scientia.

R. Dist. Antec.: Non est scientia in sensu strictissimo, c.; neque est scientia in genere, vel in sensu stricto, n. In sensu enim strictissimo conceditur quod scientia sit potius ordinatus quidam plurium demonstrationum complexus. Quia tamen magis et minus in numero harum demonstrationum non mutat speciem; ideo adhuc dici potest in sensu stricto scientia etiam una cognitio habita per demonstrationem. Atque idem dicendum de scientia utrum et quomodo sit habitus.

2° Demonstratio idem est quod discursus rationis. Ergo aut scientia consistit in discursu, aut non consistit in demonstratione.

R. Dist. Antec.: Idem est quod discursus rationis in suo

processu, **n.**; in suo termino, **c.**, nempe accipiendo demonstrationem proprie. Discursus autem in suo processu est via ad scientiam, sed nondum ipsa scientia; quae in demonstratione consistit, vel melius, in cognitione rei demonstratae.

3° Si scientia esset per demonstrationem ex principiis praesuppositis et in subiecto ipsius fundatis, non posset ipsa statuere subiectum et principia sua. Atqui tamen omnis scientia hoc facit in sui operis initio, et iure facit.

R. Dist. Ma.: Non posset ipsa, sola, probare vel proprie declarare subiectum et principia sua, **c.**; neque posset tradere vel improprie quadantenus declarare, **n.** **Et contradist. mi.** Unde sicut in singulis scientiis circa principium traditur modus proprius procedendi ipsasum, sed non modus communis, quem tradit Logica (1); ita et traduntur principia propria, sed non communia, quae tradit Metaphysica. Ac proinde non nisi ex hac scientia quae tradat principia communia poterunt principia propria singularum scientiarum proprie dictam accipere declarationem.

4° Quae dicuntur scientiae philosophicae inferiores, in declarandis vel defendendis subiecto et principiis suis, suum faciunt conceptum entis, principium contradictionis, et alia huiusmodi quibus indigeant; aut saltem penitus nesciunt num haec mutuentur a scientia aliqua superiori. Ergo, quidquid absolute possunt, ex seipsis possunt, etiam circa subiectum et principia sua.

R. Dist. 1^{am} p. Antec.: Faciunt suum conceptum entis cum iis quae consequuntur, prout conceptus entis est aliquid notius et prius et vim habens declarandi subiectum et principia scientiarum ipsarum, **n.**; prout est aliquid contentum in ipso subiecto et principiis et vim habens declarandi et probandi alia quae inde concludantur in iisdem scientiis, **c.** **Et dist. 2^{am} p.:** Dependenciam illam penitus nesciunt per id quod est sibi proprium in ordine scientiae, **c.**, vel transeat; etiam per id quod habent reapse acceptum a superiori scientia, quam saltem implicite agnoscant, **n.** Et sic de facto tractari solet explicatio subiecti et principiorum scientiae in

(1) Cf. S. Thom. in II Metaph. l. 5^a.

qualibet scientia, ut vix pauca innuantur; vel explicite affirmatur quod fit philosophia vel metaphysica illius scientiae.

5° Scientia est de rebus, saltem scientia quae non sit logica; et quidem de rebus in actu, quae singulares sunt et existentes. Atqui per demonstrationem ex principiis non cognoscuntur res singulares et existentes. Non ergo scientia consistit in demonstratione rei ex principiis.

R. C. 1^{am} p. Ma.; et **dist. 2^{am}**: Scientia, nempe humana, est de rebus in actu, quatenus non est de nominibus vel de conceptibus vel de chimeris vel de rebus mere possibilibus, sed de rebus quae vel sunt vel possunt esse existentes in actu, et sic saltem transcendunt existentiam actualem et meram possibilitatem, **c.**; quasi necessario debeat esse de rebus actu existentibus et qua existentibus actu, **n.**: hoc enim in nobis praestat solum cognitio sensitiva. Atque in hunc sensum contradistinguitur 3^a pars. **Dist. autem mi.**: per demonstrationem non cognoscuntur res quae singulares et existentes sint vel esse possint, **n.**; qua singulares sunt et existentes, **c.** Solutio abunde patet ex quaestione de universalibus: ubi ostensum fuit quod scientia nostra de universalibus est, *simul propter intrinsecam excellentiam intellectus supra sensum et propter extrinsecam dependentiam a sensu.*

6° Tradita superius notio scientiae implicat quod in principiis et primo subiecto eiusdem contineatur tota scientia. Hoc autem est nimium: sicut etiam quod idem sit subiectum principiorum et totius scientiae.

R. Dist. Ma.: In subiecto scientiae deberet contineri *formaliter* tota scientia, **n.**; *virtualiter*, **c.**, vel **subd.**: tamquam in causa sufficienti in ordine suo, **c.**; simpliciter sufficienti, **n.**, vel **adhuc dist.**: si subiectum scientiae solum in seipso accipiatur, **n.**; si accipiatur « et in se et participantibus ipsum aut quomodolibet attributis ad ipsum » (1), **c.** quod in eo tamquam in causa simpliciter sufficienti et adaequata, contineatur tota scientia, et quod idem est subiectum principiorum et totius scientiae. **Contradist. autem mi.**; et plenior explicatio habebitur in articulo sequenti.

(1) Caietanus in I p., q. I, a. 7.

526. **Scholion.** — De causis per quas cognoscitur res in scientia. Quaeritur, antequam procedamus ulterius, utrum et quomodo scientia sit cognitio rei per causas et praesertim per causas ultimas. Et respondetur quod nomine causarum intelliguntur hic generatim *rationes cognoscendi rei*: quae vel sunt idem ac *rationes essendi* vel cum rationibus essendi connectuntur ut *causae essendi vel cognoscendi*. Atque in hunc sensum dici potest quod omnis scientia sit cognitio rei per causas. Satis hoc patet ex explicata notione scientiae. Huiusmodi autem causae quot et quatenus sint, diiudicari debet ex proprio cuiusque scientiae subiecto. Et sic v. g. in Logica proprie nullae sunt considerandae causae, sed quaedam ad modum causarum materialium et formalium. In Mathematica solum considerantur causae vel quasi causae formales, et certe non efficientes et finales. In Physica omnes causae considerantur talis entis. In Metaphysica, omnes causae entis simpliciter. In Ethica vero, considerantur praesertim causae finales ultimae et formales, et aliae de consequenti.

ARTICULUS SECUNDUS.

De Scientiarum Divisione.

527. Notione scientiae in genere quam superius tradidimus retenta, oportet considerare quomodo scientia *dividatur*: quod bene fieri nequit nisi praemittatur aliquid de *specificatione* scientiae, et aliquid addatur de scientiarum *subordinatione*. Et haec omnia comprehendet unica sequens

THESIS XLIX. — Omnis scientia ultimo specificatur a suo primo subiecto scibili, quod est subiectum formale scientiae. Hinc bene dividitur Philosophia in quinque scientias primarias, quae sunt Logica, Mathematica, Physica, Metaphysica et Ethica. Ex his autem Logica, Methaphysica et Ethica pertinent ad Philosophiam in sensu stricto; Mathematica et Physica, in sensu lato, sicut disciplinae philosophicae. Porro nulla ipsarum,

obiective considerata, proprie alteri subalternatur; sed omnes indirecte subordinantur Metaphysicae.

Praenotanda. Specificatio scientiae accipitur hic generatim pro ipsius determinatione ad proprium essendi modum, seu ad propriam talis scientiae rationem; eique correspondet *unitas scientiae specifica*, et sub scientia in genere constituta. Dicimus autem quod omnis scientia, etsi fortasse proxime specificata vel quasi specificata ab ea subiecti parte circa quam immediate versatur et a qua probationes desumit; ultimo tamen specificatur a suo primo subiecto scibili: quod est subiectum formale ipsius scientiae. Unde, iuxta Caietanum in I p., q. I, a. VII, « subiectum formale scientiae exigit duas condiciones. .... 1^a est quod ratione ipsius omnia attingantur ab illa scientia. 2^a, quod virtualiter contineat totam scientiam »; et fluit ex 1^a. Propter quod et dici poterit esse illud cognoscibile primo diversum ab omnibus aliis quod per se attingitur a scientia.

Ex hac scientiae specificatione asserimus procedere *quintuplicem* Philosophiae divisionem in quinque *scientias primarias* et ideo etiam totales, non per se nempe dependentes ab alia, nec proinde se habentes ut partes. Colligitur divisio ista Philosophiae ex Aristotele in VI Metaphysica C. I., et passim alibi; quamvis non ita explicite collocat Aristoteles inter *scientias* philosophicas etiam Logicam. Et est divisio communiter recepta inter Scholasticos. Nec proprie opponitur tripartitae divisioni Platonis, quae est in Rationalem seu Logicam, Naturalem seu Realem speculativam, et Moralem seu Ethicam; nisi propter maiorem quamdam extentionem quam videtur tribuere Logicae, et propter quamdam confusionem quam relinquit in subiecto scientiae de ente naturae speculabili. Quam divisionem commemorat et S. Augustinus in Epistola 118^a ad Dioscorum. Extra Scholasticos autem, dici potest generatim quod aut reiicitur tanquam vera scientia aliqua ex quinque praedictis, et praesertim Metaphysica vel Logica; aut consideratur ut scientia distincta ea quae revera non est nisi pars scientiae totalis, ut v.g. Algebra, Chimica, Astronomia, Oeconomica, Politica, etc...; aut assumitur ut vera scientia ea

quae revera non est nisi ars vel complexus quidam scientiae et artis.

528. Asserimus in 3^a parte quod Logica, Metaphysica et Ethica, potiori iure dicuntur esse Philosophia: propter maiorem universalitatem sui primi subiecti, quod extenditur ad omne ens. Et in 4^a parte, quod nulla tamen, si obiective consideretur, proprie alteri *subalternatur*; etsi *subordinantur indirecte* omnes Methaphysicae. Ad cuius rei intelligentiam notandum est quod subalternatio generatim est quaedam subietio alicuius alteri; et solet accipi inter res eiusdem ordinis. Dum subiectio alicuius ordinis alteri ordini, vel melius rei alicuius ordinis ad rem ordinis superioris, dicitur potius subordinatio. Porro scientiarum subalternatio dupliciter potest contingere. « Uno quidem modo quando subiectum unius scientiae *est species subiecti* superioris scientiae, sicut animal est species corporis animalis: et ideo scientia de animalibus est subscientia naturali. Alio autem modo quando subiectum inferioris scientiae comparatur ad subiectum superioris *sicut materiale ad formale*. Et hoc modo... perspectiva se habet ad geometriam... per **applicationem** materialis ad formale » (1). De qua re agens Capreolus per latum et longum in prologo Sententiarum q. I, ostendit quod propria ratio subalternationis scientiarum consistit in essentiali dependentia unius ab alia, ita nempe ut subalternata, propter suorum principiorum invidentiam quodammodo obscura, egeat originari, saltem pro perfectione sua ad quam de se tendit, a subalternante quae lucida sit et cui altera continuetur. Et conclusionem statuit 2^{am} in qua dicit quod « licet Theologia naturaliter inventa nulli scientiae subalternetur; Theologia tamen per revelationem habita subalternatur scientiae Dei et beatorum », cum qua continuatur. Idque conformiter ad S. Thom. doctrinam in q. XIV de Veritate a. 9 ad 3um. Ex quo sequi videtur quod omnis quidem proprie dicta subalternatio scientiarum sit etiam subordinatio; sed non reciproce. Consistit enim subordinatio in dependentia unius ab alio in ordine ad unum aliquem ef-

(1) S. Thom. in I Post. Anal. l. 25^a.

fectum vel quasi effectum obtinendum; et potest esse essentialis seu per se requisita, vel accidentalis seu per accidens requisita. Quoniam autem hoc quod dicitur *per se* vel *per accidens*, duobus praesertim modis sumi potest: nempe uno modo *necessario et ratione sui*, vel *ratione alterius et contingenter*, et altero modo solum **ratione sui** vel **ratione alterius**; praecisione facta a necessitate et contingentia; bene distinguitur iuxta hanc ultimam acceptionem subordinatio scientiarum **directa** vel **indirecta**. Quarum prima non considerat nisi ordinem superiorem, et reduci videtur in casu ad proprie dictam subalternationem; secunda vero utrumque ordinem considerat et effectum respicit veluti mixtum ex proprio utriusque influxu. Sicque asserimus nullam in Philosophia scientiam proprie alteri subalternari, praesertim per subiectionem materialis formali; sed omnes indirecte subordinari Metaphysicae, a qua necessario dependent, etsi ratione eius quod extra ipsarum scientiarum ambitum, prout scientiae distinctae sunt, continetur. Et retinendum esse volumus quod scientias consideramus *objective ex parte scibilis*, et non *subiective ex parte scientis*. Siquidem subiective considerata, omnis scientia dici potest subordinari efficienter Logicae, et finaliter Ethicae, vel etiam quodammodo Mathematicae et Physicae: scilicet non ratione sui, prout est scientia distincta; sed ratione alterius quod cum scientia coniungitur.

529. **Probatur 1^a pars.** Specificatio cuiusque scientiae est a suo obiecto formali; et si quidem obiectum formale non sit aliquid simplex sed aliquid complexum, erit ab eo quod primo et per se attingitur in illo. Scientia enim, sicut et quilibet actus potentiae operativae, specificatur, et specificam accipit unitatem a suo obiecto formali; ad quod transcendentaliter ordinatur, et quod ita primo et per se attingit ut ad instar ipsius attingantur cetera. Atqui obiectum formale scientiae, vel intellectus nostri scientis, est aliquid complexum ad modum enunciabilis conclusi sub lumine principiorum; et id quod primo et per se attingitur in his est subiectum formale totius scientiae seu primum subiectum scibile. Ex hoc ergo accipit ultimatim omnis scientia suam specificationem.

2^a pars. Unde et qualis est scientiarum specificatio, inde et talis divisio. Eadem enim est utriusque radix: nempe subiectum formale scientiae, ex quo scientia habet et indivisionem in se et divisionem a qualibet alia. Atqui scientiarum specificatio est a primo subiecto scibili; et hoc est quintuplex primo diversum ab omni alio. Ergo et quintuplex scientiarum primariarum divisio. Et sane: omnis philosophia et scientia est de ente prout est a nobis intelligibili. Aut igitur de ente speculabili cuiusc onsideratio per se ipsam intendatur a sciente ut aliquid manens in ipso intellectu; aut de ente operabili, quod consideretur ut faciendum extra intellectum. Nempe: aut est **Theoretica** seu Speculativa, aut **Practica**. In 2° casu, habetur **Ethica**; quae complectitur quidem Monasticam seu Individualem, Oeconomicam et Politicam; sed non dividitur in alias diversas scientias: utpote ordinata ad ens reale faciendum, nec proprie considerabile ut praescindens seu abstrahens ab aliqua sua differentia. In 1° autem casu: aut agitur de ente speculabili rationis, quod est intelligibile quia intelligitur a ratione: et habetur **Logica** quae non patitur ullam subdivisionem in ordine scientiae ex parte subiecti mensurantis intellectum scientis; aut agitur de ente speculabili reali, quod est intelligibile quia est. Sed hic multiplex esse potest ipsius consideratio, secundum diversum gradum abstractionis a materia, et scientiae diversitatem inducens. Aut enim est de ente omnino immateriali, quod vel excludit omnem materiam, ut est Deus et substantiae spirituales, vel saltem abstrahit ab omni materia, non solum signata et individuali, sed etiam sensibili et intelligibili: et habetur **Meta-physica**. Aut est de ente quodammodo immateriali, quod abstrahit a materia individuali et sensibili, sed non ab intelligibili: et habetur **Mathematica**. Aut tandem est de ente quod solum abstrahit a materia individuali: et habetur **Phisica**, quae vocatur etiam a Scholasticis Philosophia naturalis. Cf. S. Thom. in L. Boethii de Trin, q. V, a. 1.

3^a pars. Constat apud omnes eam strictiori sensu dici Philosophiam quae res considerat in sua maxima universalitate et iuxta ultimas earum causas. Atqui hoc fit in Logica, Me-

taphysica et Ethica: non autem in Mathematica et Physica. Illae enim, et non istae, tractant de ente in genere, vel quodammodo speculabili sed non reali, vel reali et speculabili, vel reali et operabili. Ergo ad Philosophiam in sensu stricto solum Logica, Metaphysica et Ethica, dici debent pertinere. Quod videtur confirmari ex divisione Platonis; nec non et ex usu communi. Atque huc tandem redit et ratio quam affert B. Albertus M., in Tract I de Praedicabilibus C. II. Quia scilicet « ea., quae sunt, dicuntur esse aut ab opere nostro, sive a voluntate, sive etiam ab intellectu scientiam quaerente; aut a natura generaliter dicta quae ab opere nostro causari non potest ».

4^a pars. Scientia quae habeat proprium aliquod primum subiectum scibile, nulli alteri proprie subordinatur. Retinendum est enim « scientias secari non secundum quod secantur res absolute, sed prout sunt scibiles » a nobis: ex Caietano in I p., q. I, a. 7. Unde modus considerandi obiectum scientiae primo diversus, totam collocat unam scientiam extra sphaeram alterius; nec sinit unam alteri subiici ut speciem generi seu partem toti, vel ut partem materialem parti formali. Tale autem proprium subiectum habet unaquaeque scientia primaria superius recensita. Quia tamen scibile absolute primum est ens reale in genere, de quo agit Metaphysica et quod aliquomodo subiectum penetrat et mensurat ceterarum scientiarum; ideo subordinationem aliquam habere omnes scientiae dicendae sunt respectu Metaphysicae. Non autem directam: quia secus disparerent scientiarum ordines distincti. Ergo indirectam.

530. COROLLARIUM I. — Ergo philosophia et scientia in genere, non est una scientia. sed multiplex; et se habet ad unamquamque ut quoddam totum analogum proportionale.

Primum est evidens ex nuper probata scientiarum divisione. Secundum autem facile ostenditur ex eo quod ipsa certitudo quae per scientiam causatur, et ratio obiectiva veri quod cum certitudine per correspondentiam recipiatur, se habet ad sua inferiora ut quoddam analogum proportionale. Cf. Th. VIII sub n. 261.

531 COROLLARIUM II. — Ergo in philosophia omnes scientiae praeter Logicam, sunt reales; et omnes, praeter Ethicam, speculativae seu theoreticae.

Res patet ex dictis in probatione thesis. Unum iuvat addere: et hoc est quod generatim scientiae omnes, praeter Ethicam, dicuntur indiscriminatim a Scholasticis theoreticae vel speculativae, prout habent pro fine ipsam veritatis contemplationem non faciendae ab intellectu. Sive enim cognitio scientiae sit solum *specularis* et de re quam nullo modo, nec per sensus, immediate attingamus, et cuius solum quaedam similitudo resultet in aliena specie: ut cum agitur de illa Metaphysicae parte quae respicit Deum; sive etiam de re cuius propria species haberi queat immediate a re ipsa, et quam immediate, saltem per sensus attingamus: ut cum scientiam habemus de corporibus; scientia manet semper extra intellectum practicum et per species intelligibiles habetur. Attamen aliquando distinctio quaedam servatur inter theoreticam et speculativam ita ut omnis speculativa sit etiam theoretica; sed non vicissim. Unde et Kantius, postquam philosophiam divisit in theoreticam et practicam, subdivisit modo suo theoreticam in *speculativam* seu *transcendentem* vel *puram*, et *naturalem* seu *immanentem* vel *empiricae applicationis*.

Cf. Cr. R. Purae, Dial. transc. C. III Sect. 7^a.

532. Obiiciunt contra totam thesim:

1° Philosophia et scientia in genere dividitur sicut res. Atqui res non dividuntur quinque illis modis quibus dicitur correspondere tradita scientiarum divisio.

R. Dist. Ma.: Dividitur sicut res absolute sumptae ut in se sunt, **n.**; sicut res prout sunt scibiles a nobis, **c.** Et **contradist. mi.** Semper enim scientia pertinet ad intellectum qui extenditur ad omne ens; unde oportet aliunde quam ex sola divisione entis repetere divisionem scientiarum: scilicet ex modis primo diversis quibus intellectus ratione utens se habet ad ens.

2° Recepta est a veteribus Scholasticis divisio philosophiae in trivium et quadrivium, seu in septem artes liberales: quae sunt Grammatica, Rethorica, Dialectica, Arithmetica, Geo-

metria, Astronomia et Musica; inter quas invenitur, ut patet, Logica et Mathematica, sed non Physica, nec Metaphysica, nec Ethica. Ergo non bene tradita in thesi quintuplex philosophiae et scientiarum divisio.

R. Dist. Ma.: Tamquam divisio adaequata ipsius philosophiae, **n.**; tamquam divisio quaedam adaequata artium liberalium ad iuvenum vivaces animos erudiendos et introducendos in philosophiam, **c.** Ac proinde veteres Scholastici ex philosophia illud inter artes transtulerunt quod melius conducere videbatur alumnorum animis erudiendis et excitandis, nec praesentes eorum vires et aptitudines superare. Cf. S. Thom. in L. Boethii de Trin., q. V a. 1.

3° Extant de facto multae aliae scientiae, praeter quinque enumeratas: ut v. g. Botanica, Medicina, Architectonica, Historia etc.

R. Dist. Antec.: Quae omnes disciplinae aut non sunt proprie scientiae sed artes vel simplices descriptionum collectiones, aut sunt scientiae subalternatae alicui ex quinque primariis, **c.**, vel transeat; sunt per se scientiae primariae, **n.** *Disciplina* enim latius omnino patet quam *scientia*, praesertim primaria.

4° Ipse S. Thomas in l. c. in L. Boethii q. VI a. 1, admittit quod oporteat versari in naturalibus seu in Physica rationaliter, in mathematicis disciplinabiliter, et in divinis seu in Metaphysica intelligibiliter. Haec autem postulant quod Physica non habeat conclusiones *certas* et stabiles, Metaphysica autem nullas babeat *conclusiones*: aut saltem quod omnis scientia indirecte subordinetur Mathematicae vel etiam Physicae. Quod est omnino absonum.

R. Dist. Ma.: Quasi absolute excludat Physicam et Metaphysicam a cognitione certa conclusionum, et sic a ratione scientiae, **n.**; quia, *relative* ad Mathematicam quae obiectum suum *simul habet immobile et per se cadens sub imaginatione*, Physica elongatur ab immutabilitate et stabilitate scientiae, Metaphysica autem immobilitatem habet sed quasi accedit ad intellectum principiorum, **c.** Et **contradist. mi.** Ceterum nihil prohibet quominus, omnino per accidens, omnis scientia, su-

biective considerata, dici quadantenus possit, adiuvari a Mathematica *propter firmiorem imaginationis usum* qui saltem extrinsece, requiritur in qualibet nostra scientia; vel etiam a Physica *propter evidentioris entis realis ratiocinationem*. Et sic manente adhuc suprema, inter scientias philosophicas et quoad ipsum ordinem obiectivum, Metaphysica; et, post Metaphysicam, primatum quemdam in ordine subiectivo retinentibus Logica et Ethica; ne quidem Mathematicae et Physicae denegatur aliquid in quo ceteris praestent. Quod est signum naturalis cuiusdam conspirationis omnium scientiarum in commune bonum intellectus nostri scire cupientis. Nec diversa est S. Thomae explicatio in l. c.

5° Ex eodem S. Thoma in l. c., « Totum non debet dividi contra partem. Sed divina scientia [seu Metaphysica] videtur esse ut totum respectu Physicae et Mathematicae: cum subiecta illarum sint partes illius scientiae, scilicet divinae, cuius subiectum est ens; cuius pars est substantia mobilis, quam considerat naturalis, et quantitas quam [considerat Mathematicus; ut patet in III Metaph. Ergo scientia divina non debet dividi contra naturalem et Mathematicam »; nec Metaphysica est scientia distincta.

R. C. Ma., et n. mi. Et ad rationem additam cum sua probatione, **dist.**: Subiecta aliarum scientiarum *sunt partes entis quod est subiectum Metaphysicae, c.*; qua est subiectum Metaphysicae, seu *sunt partes subiecti Metaphysicae, n.* « Accipit enim unaquaeque scientiarum unam partem entis secundum specialem modum considerandi, [et quidem, relative ad ordinem suum, primo diversum], alium a modo quo consideratur ens in Metaphysica. Unde proprie loquendo, subiectum illius non est pars subiecti Metaphysicae; sed hac ratione considerata ipsa est specialis scientia aliis conditisa ». Ibidem.

6° Metaphysica duplex est: una quae tractat de ante abstractivae immateriali; et altera quae de ente positive immateriali. Ergo aliae scientiae indirecte subordinantur Metaphysicae vel primo vel secundo modo acceptae. Si primo modo: nulla est ratio subordinationis, quia sic Metaphysica non est scientia distincta. Si autem secundo modo: id non videtur

posse rationabiliter exigī, nec revera exigitur, saltem si praescindamus ab Ethica. Aut ergo Metaphysica non est scientia distincta; aut non, qua distincta, est etiam suprema.

R. Dist. 1um Antec.: Metaphysica duplex est, quasi duplex scientia specificè distincta, **n.**; tamquam una specificè distincta scientia, quae in duas quodammodo partes est divisibilis, et cuius specificatio est a primo subiecto scibili virtualiter continente utramque, **c.** Et ad consequentis disiunctivam **eligo 1um membrum cum distinctione:** Omnes aliae scientiae indirecte subordinantur *primae parti* Metaphysicae, quae est abstractiva, *cum exclusione secundae*, quae est positiva, **n.**; *sine exclusione secundae*, **subd.:** sine exclusione et cum *inclusionem formali secundae partis*, **n.**; et cum *inclusionem virtuali*, **adhuc dist.:** cum ea inclusionem virtuali quae proveniat ex subiecto communi totius Metaphysicae, **c.**; cum ea inclusionem virtuali quae respiciat *ipsum terminum* secundae partis Metaphysicae, **iterum dist.:** si loquamur de Ethica quae est scientia practica, nec de se nata est praescindere ab aliquo ex iis quae actibus humanis circa quos agit debentur, **c.**; si de aliis scientiis speculativis, **n.** Et **contradist. utramque partem mi.** subsumptae. Satis est has distinctiones innuisse. Iam enim patet quod omnium scientiarum principia dici possunt contineri in conceptu et proprietatibus entis, quae sunt unum, verum et bonum. Si quae superest difficultas quoad Ethicam, ea non videtur esse alia quam quae exurgit ex lege Dei aeterna, requisita ut suprema regula omnis moralis bonitatis. Primum enim quod homini discretionem habenti occurrit, est quod cogitet de Deo, et ad Deum se et sua ordinet, sicut ad debitum finem (1). Sed haec, ut ibidem commentatur Caietanus, intelligenda sunt de ordinanda vita ad Deum: saltem confuse et in communi, sub ratione boni honesti; non necessario etiam distincte et in particulari, ad ipsum Deum (2). Confirmari videtur solutio ex eo quod Boethius dicit in initio operis « De Consolatione Philosophiae » apparnisse nempe illi Philosophiam cum statura discretionis ambiguae, modo altis-

(1) Ex S. Thom. in I II° q. LXXXIX a. 6.

(2) Cf. etiam Suaresium in Disp. Met. XXIX, Sect. III n. XXXIV.

sima et cum integra veste, modo autem humili et cum veste lacerata.

7° Suprema est inter scientias illa quae habeat subiectum scibile absolute primum quoad nos. Atqui talis non est Metaphysica, sed Logica, vel aliqua alia quae tractet de ente quod transcendat ens reale et ens rationis.

R. C. Ma., et n. mi. Ens enim communissimum est ens reale *in sensu affirmante* aliquam realitatem; non *in sensu excludente* quaecumque solum adumbratam participationem entis realis. Sicut vicissim et ipsum ens rationis, dum affirmat suam obiectivam intelligibilitatem dependentem a ratione, minime excludit omne, etiam remotum vel remotissimum, reale fundamente; unde et fundare potest veritatem et scientiam.

8° Adest et scientia *Poetica* vel *Aesthetica* seu factiva iuxta ipsum Aristotelem in VI Metaph., c. I; qui eam distinguit non solum a theoretica, sed etiam ab activa seu practica et circa eligibile se habente; attamen simul cum iisdem connumerat, ut se habentem circa factibile per artem. Quin immo videtur supremum ipsa locum tenere in ordine cognitionis et scientiae: cum enim aliquis ad scientiae perfectionem devenit, sponte sua tendit ad opus aliquod extra se faciendum iuxta rectam rationem.

R. Dist. totum Antec.: Adest, secundum rei veritatem et mentem Aristotelis, disciplina quae dicitur Poetica vel Aesthetica, tamquam philosophia artis, pertinens ad Metaphycam de pulcro sub vero et bono, vel quoddammodo complectens ultimas conclusiones Metaphysicae et Ethicae in ordine ad opera artis, c.; tamquam una scientia specifice distincta, n. Nam deest ipsi unitas primi subiecti scibilis. Si autem quis diceret adesse tale primum subiectum, et esse ipsum Deum; hoc deberet probare, nec iam ageret amplius de Poetica et Aesthetica, sed de supernaturali quadam Theologia. Unde et Aristoteles ad Poeticam designandam videtur consulto usus fuisse voce illa generali, quae est *διάνοια ποιητική*, quasi cogitatio factiva. De qua re sermo redibit in sequenti et ultimo articulo.

ARTICULUS TERTIUS.

De Perfectione Scientiae et de Sapientia.

533. Omnis regulata inquisitio scientiæ et inventio, ab aliqua scientia procedit, et ad scientiam perficiendam terminatur vel tendit. Cum autem scientia suam perfectionem adeptæ, regredi valet ad res sibi subiectas quodammodo ordinandas, generatim sapientia dici solet. Propterea simul præstat agere vel saltem aliquid innuere, de perfectione scientiæ et de sapientia.

THESIS L. — Tunc scientia in sensu strictissimo consideri dicitur, cum cognoscitur totus ordinatus complexus conclusionum omnium quæ possint a nobis de aliquo primo subiecto scibili demonstrari. Quæ perfectio impossibile est pro intellectu nostro, in hoc statu unionis animæ cum corpore, quod sit absoluta vel habeatur semper in actu; sed semper erit relativa, et est difficile quod habeatur tota in actu etiam semel. Atque hæc præsertim ratione omnis nostra scientia reducitur tandem ad habitum quemdam demonstrativum. Quando autem hæc scientiæ perfectio tanta sit ut iudicare queat de causis inferioribus ordinandis ad consecutionem finis, merito sapientia nuncupatur. Idque maxime competit Metaphysicæ, prout est perfecta rerum omnium scientia per altissimas causas, sive abstractas a rebus, sive potissimum adunatas in Deo, et nata est quodammodo ceteras scientias et artes ordinare.

Praenotiones. Tota thesis duas habet partes principales. Quorum una respicit perfectionem scientiæ, et est rursus tripartita seu trimembris; altera respicit sapientiam, et est bitembris. Quoad primam, quæ satis est manifesta ex dictis, illud est specialiter notandum quod asserimus de possibilitate habendi scientiam in gradu perfecto. Dicimus enim quod impossibile est nos homines cognoscere omnes absolute conclusiones demonstrabiles de aliquo subiecto scientiæ, ut v. g. Mathematicæ vel Physicæ vel etiam Logicæ aut Ethicæ aut

Metaphysicae: quasi subiecti demonstrativam virtutem exhaustientes; ac multo magis impossibile cognoscere omnes de omnibus simul sumptis scientiarum subiectis. Quin immo, etsi detur omnes cognosci, dicimus tamen adhuc quod saltem restaret semper melior ordo et complexus conclusionum possibilis. Unde superest quod ea scientiae perfectio intelligatur relativa ad id quod intellectus humanus, secundum communiter contingentia in hac vita, potest. Et hanc etiam relativam perfectionem totam semper simul in actu, habere non possumus; nec nisi difficulter fortasse aliquando. Propter hanc praesertim rationem asserimus tandem quod scientia nostra reducitur ad habitum demonstrativum secundum quod habitus qualitatem significat qua res, et in casu ratio humana, bene vel male, convenienter cum natura sua vel inconvenienter, disponitur; et habitus demonstrativus dicitur, tum quia demonstratione acquisitus tum etiam quia ordinatus ad demonstrandum. Neque vero per haec excluditur quod dici valeat habitus demonstrativus una etiam vel altera cognitio scientificae demonstrata; sed solum statuitur quod ordinatus demonstrationum omnium complexus nonnisi habitualiter soleat a nobis cognosci, dum e contra singulae demonstrationes facile possunt et actualiter cognosci a nobis.

534. Maior adest pro secunda thesis parte necessitas explanationis eo quod aliqua invenitur difficultas in sapientiae notione determinanda, quae graece σοφία dicitur. Aristoteles, in VI Ethicorum C. VII, ad hanc sapientiae notionem determinandam, sapientiam primo considerat in artibus, et notat quod v. g. « Phidiam sapientem lapidum sculptorem, Polyeletum sapientem statuarum fictorem dicimus: nihil hic aliud per sapientiam, quam quod sit artis virtus (ἀρετή τέχνης) significantes ». Deinde comparat cum scientia; et dicit sapientiam esse scientiam perfectissimam: propter principiorum certitudinem, ad quae resolvit conclusiones, et propter honorabilissimas res circa quas versatur. Tertio comparat cum prudentia; et negat per se posse sapientiam ad prudentiam reduci: est enim ipsa immobilis et non de se attendens ad sibi utilia comparanda, contra id quod contingit in prudentia. Unde et

quibusdam bestiis umbra quaedam prudentiae, ait, attribui solet, sed non sapientiae; nec Thales et Anaxagoras, licet sapientes, prudentes etiam dicuntur: utpote divinorum considerationi dediti sed propriis humanis commoditatibus minime providentes. In I autem Metaph., c. II, idem Aristoteles, adhuc magis diserte agens de sapientia, sex enumerat ipsius conditiones; « ex quibus omnibus [ut ait S. Thomas] potest quaedam sapientiae descriptio formari: ut ille sapiens dicatur, qui scit omnia, etiam difficilia, per certitudinem et causam, ipsum scire propter se quaerens, alios ordinans et persuadens ». Quae tamen omnes conditiones facile reducuntur ad perfectionem scientiae, cui vis quaedam addatur indicandi et ordinandi res sibi quodammodo subiectas. Nam certe semper sapientia scientiis tribuitur regulantibus, non famulantibus. Et in ipsis artibus sapiens dicitur qui ordinat, non qui ordinatur: « ut in genere aedificii artifex qui disponit formam domus, dicitur sapiens et architectus, respectu inferiorum artificum, qui dolant ligna et lapides vel parant caementum » (1). Non tamen proprie habet sapiens ordinare inferiores causas in finem suum, nempe ipsius sapientis: quod potius prudentis est; sed in finem ipsarum. Atque id ipsum praestat non ordinando executive aut effective: quod pertinet ad potentias executrices vel ad voluntatem efficacem; sed *directive, iudicando de ordinandis*.

Iamvero hanc sapientiae rationem, quae potest quadante-nus attribui cuilibet scientiae et arti ad perfectionem posses-sae, asserimus, maxime, inter philosophicas disciplinas compe-tere Metaphysicae: iuxta sensum quo utraque ipsius pars dicitur scientia per altissimas causas.

535. **Probatur 1^a pars** ad modum unius quoad omnia quae continet. Etenim nemo dicitur scientiam aliquam, praesertim primariam, perfecte possidere, qui solum valeat unam vel alteram vel nonnullas conclusiones cognoscere per demonstra-tionem; dicitur autem is qui valeat omnes possibles a nobis fieri de subiecto scientiae: quia sic proprie videtur cogno-

(1) S. Thom. in I p., q. I, a. 6. — Cf. etiam eundem in I II^{ac}, q. LVII, a. 2,

scere virtutem totam subiecti, consequenter et scientiam quae in eo virtualiter continetur. Atqui tamen impossibile est quod aliquis homo sciat omnes absolute possibles fieri demonstrationes circa primum scientiae scientum: saltem propter innumeras quae adhuc excogitari possunt particulares determinationes vel combinationes vel mutuas relationes; sicut etiam et multo magis impossibile, quod eas, utcumque non absolute omnes, sed satis plures, habeat semper in actu. Quin immo constat quod non parvam experimur difficultatem in hoc ipso qualicumque demonstrationum complexu toto simul, vel semel, actu percipiendo. Restat igitur quod perfectio scientiae nostrae sit semper relativa ad contingentem explicationem nostrae virtutis intellectivae, atque in se deficiens; et consistat tandem in habitu quodam demonstrativo, quem pro opportunitate reducimus partialiter in actum.

Probatur 2^a pars, quoad 1^{am}. Quid sit sapientia bene dignosci potest ex ratione propter quam aliquis in qualibet scientia vel arte vel disciplina, appellari solet sapiens. Atqui sapiens appellari solet aliquis propter hanc rationem: quia scientiam vel artem vel disciplinam ita callet, et generatim rem in qua sapiens dicitur ita perfecte scit, ut iudicare valeat de omnibus quae subsunt illi rei easque ordinate per mentem suam disponere ad proprium finem. Et sic v. g. loquimur de sapiente architecto, de legislatore sapiente, de magistro sapiente, de oratore, de duce: ad ambas illas notas attendentes; neque illas omittimus considerare, cum aliquem vocamus simpliciter virum sapientem. Merito igitur scientia perfecta quae de inferiorum ordine iudicat sapientia nuncupatur.

Confirmatur argumentum ex eo quod omnes in conceptu obvio sapientiae, profundam rerum cognitionem collocamus quae sit cum intimo quodam sapore et gustu; et omnes etiam asserimus quod sapientis est ordinare. Propter quod et Deum dicimus omnia in sapientia fecisse seu disposuisse; nosque ipsos sapienter vel stulte loqui aut agere aliquid solemus dicere, nec non fortasse et ratiocinari; sed sapienter intelligere, quoadusque intellectio non concipiatur cum aliquo ordine ad iudicandum de inferioribus, dicere non solemus.

Quoad 2um. Illi conditioni mentis magis competit nomen sapientiae, ex qua maior habetur perfectio scientiae et facultas iudicandi de ordine inferiorum. Haec autem duo maxime, inter disciplinas philosophicas, verificantur in Metaphysica, prout est perfecte cognoscens res omnes per altissimas causas, tum abstractas a creaturis, tum praesertim adunatas in Deo creatore et supremo ordinatore.

536. COROLLARIUM. — Ergo sicut Philosophia, ita et Sapiencia intra Philosophiam consistens, non est scientia una; et quatenus unitatem habere dicatur per Metaphysicam, nonnisi indirecte dici potest dominari ceteris scientiis vel artibus. Sed si sit aliqua doctrina quae habeat pro suo primo subiecto scibili ipsum Deum; ea erit absolute Sapiencia, et poterit omnia tum speculativa tum practica, prout communicant in una formali sui obiecti ratione, directe considerare, absque divisione sua in plures scientias specificae diversas. Talem autem doctrinam scimus aliunde revera esse, et esse scientiam, licet ex fide procedentem et scientiae Dei et beatorum subalternatam: quae simpliciter Theologia vocatur.

Quae in corollario hoc asseruntur et Philosophiam respiciunt, manifesta sunt ex dictis in articulo praecedenti circa scientiarum specificationem, divisionem et subordinationem. Tunc enim ostensum est quomodo ex modis primo diversis considerandi ens in genere, diversae exurgunt scientiae philosophicae: quarum unaquaeque propriam attingere potest perfectionem, quin proprie alteri subiiciatur et subalternetur. Attamen perfectio ista nunquam terminatur ad aliquid quod sit ultimum respectu totius cognitionis humanae, sed solum in aliquo genere. Idque est evidens pro scientiis a Metaphysica distinctis; sed et pro Metaphysica debet admitti. Quamvis enim ipsa ultimo terminetur ad Deum, ex quo sunt omnia cognoscibilia; et regredi quodammodo valeat a Deo ex creaturis demonstrato ad aliquid circa easdem creaturas demonstrandum; nunquam tamen id fiet circa easdem creaturas prout praecise principia sunt cognoscendi Deum, nec ex Deo ut ex primo aliquo subiecto scibili: quia secus manifestus commit-

taretur circulus vitiosus. Perfectionem igitur Metaphysicae non partiuntur sibi invicem aliae scientiae, sed neque propriam repetunt ex Metaphysica: cui proinde solum indirecte subordinantur. Atque idem dicendum de Sapientia quae tali perfectioni proportionatur.

Quae autem in corollario Theologiam respiciunt, non sunt hic a nobis probanda vel explicanda: praesertim quae respiciunt eius categoricam existentiam. Unum sufficiat innuere quoad eius conditionalem nexum cum Sapientia. Scilicet: quod ipsa, propter sublimitatem suam, etiam quando quaedam attin- git extra suum principale subiectum quod est ipse Deus; talia sub se directe considerat, sed non tamquam in specificè distinctis scientiarum ordinibus constituta. « Et ideo non pertinet ad eam probare principia aliarum scientiarum, sed solum iudicare de eis » (1). Per se ipsa procedit ex nova quadam luce intelligibili, naturali rationis lumini superaddita; et inde habet iudicare de aliis.

Attamen et hoc iudicium et cum eo vis huic tribuenda Sapientiae, de facto relinquit alios distinctos ordines; nec multo minus officia virtutum operatarum sibi sumit. Contingit enim aliquem iudicare dupliciter: uno modo, **per modum inclinationis ad agenda**; et alio modo **per modum cognitionis de speculabilibus vel etiam de agendis**: et sic solum habet Sapientia iudicare de omnibus (2).

Ex quibus omnibus bene datur etiam intelligi, qua ratione tum Metaphysica, tum praesertim sacra Theologia, propter splendorem ordinis et ideae quem continet. et qui intellectualiter visus maxime placet et opera omnia factibilia secundum divinam artem regulat: nihil quod boni sit in Poetica et Aesthetica, a se excludit. Unde et S. Ioannes Damascenus, inter septem definitiones quas tradit Philosophiae, in Dialecticae c. III, hanc etiam ponit, quod « Philosophia est ars artium et scientia scientiarum ».

537. **Dices** contra thesim: 1° Tota thesis procedere vi-

(1) S. Thom. in I p., q. I, a. 6.

(2) Ibidem,

detur in suppositione quod intellectus humanus naturaliter nunquam finem faciat novis quibusdam discendis. Quod est falsum et hominis felicitati nocivum.

R. Dist. Ma.: Proprie tota thesis, **n.**: quae enim dicuntur in 2^a parte, saltem praesciunt a tali suppositione; 1^a pars, **subd.**: supponit naturalem perfectibilitatem intellectus humani, quae nunc omnem certitudinem scientiae excludat, vel per indefinitum progressum semper maneat complenda, **n.**; quae et admittat nunc aliquam scientiae certitudinem, et solum postulet semper compleri dum sumus in hac vita, quatenus una cum desiderio melioris ordinis cognitionis, curare nos etiam debemus pro statu nostro scire quae ignoramus, vel novo meliori modo ea quae iam scimus cognoscere, **c.** Et **contradist. mi.** Conferri potest solutio 3^{ae} difficultatis sub **n.** 484. Sed quisque videt assertionem nostram ex fiducia potius procedere, quam ex diffidentia intellectus; et eo tandem spectare ut omnis nostra praesentis vitae scientia tamquam via recipiatur ad scientiam et vitam meliorem.

2° Melior est actus quam habitus. Non bene igitur perfectio scientiae nostrae affirmatur esse reducenda ad habitum quemdam demonstrativum.

R. Dist. Antec.: Actus vel complexus actuum explens virtutem habitus, **c.**; non explens virtutem habitus, **n.**, vel **subd.**: secundum quid melior est actus quam habitus, prout in habitu attenditur ratio cuiusdam potentiae vel principii perfectibilis, et in actu ratio cuiusdam perfectivi et finis, **c.**; simpliciter, prout in primo attenditur ratio quaedam causae et in altero quaedam ratio effectus et quidem non explentis virtutem causae, **n.** Et **dist.** etiam **consequens**: si loquamur de perfectione scientiae ex parte certitudinis et resolutionis ad prima principia, **transmitto**; si de perfectione ex parte maioris comprehensionis subiecti scientiae, **n.** Ceterum nos non negavimus scientiam nostram in genere, prout est cognitio quaelibet per demonstrationem, posse dici habitum demonstrativum; sed negavimus dici debere.

3° Amor sapientiae seu Philosophia et ipsa Sapientia sunt realiter idem. Atqui maior pars Philosophiae non est Metaphy-

sica. Ergo nec Sapientiae maior pars erit Metaphysica, vel Theologia supernaturalis.

R. Dist. Ma. : Si Philosophia accipiatur ut totum quoddam analogum proportionale, denominatum a sua praecipua parte, **transeat**, quod sit realiter idem cum Sapientia : sicut enim iam vidimus in introductione ad universam Philosophiam, saltem distinctio manet inter id quod est meta et itinerarium ad illam ; si accipiatur pro singulis suis partibus, **subd.** : est realiter idem cum Sapientia simpliciter dicta **n.** ; cum Sapientia dicta secundum quid, prout quaelibet scientia, vel ars, vel disciplina, perfecta, potest in aliquo genere sapientia vocari, **c.** Et **dist. mi.** : maior sed non praecipua pars, **transeat** ; praecipua pars, **n.** Nec oportet repetere quae in ultimo corollario adnotata fuerunt circa ordinem quem habeat Metaphysica ad Theologiam supernaturalem in ratione sapientiae. Metaphysica enim est praecipua Philosophiae pars et scientia totalis, sed non unica ; nec excludit, sed modo suo potius includit praesagium superioris cuiusdam scientiae et Sapientiae.

CONCLUSIO TOTIUS LOGICAE

---

538. Quid iure concludi valeat ex hactenus a nobis in tota Logica disputatis, non tam oportet nos dicere verbis, quam cuiusque intellectum illa considerantis, per se diiudicare. Utile tamen erit et nos brevem aliquam hęc explicite apponere conclusionem, vel melius recapitulationem ad instar conclusionis. Eaque non videtur útiliori fieri posse modo; quam si, per summa capita diversas partes recolentes ad quas processimus ex prima quadam confusa cognitione totius, rursus, regrediendo, curemus ipsum totum distinctius intelligere.

539. **Recolitur finis Logicae eiusque partitio.** Facile conceditur ab omnibus quod conclusio proprie locum habet in iis quae ab intellectivo agente fiunt, sive in practicis sive in speculabilibus, ex intentione finis; et est modus aliquis consecutionis finis. Finis autem est ultimus in ordine executionis, sed primus in ordine intentionis. Ad hoc igitur ut pateat qualiter concludenda sit logica tractatio, prae oculis habendus est eius finis: qui est **actum rationis dirigere ad veritatem** *ordinate, faciliter et sine errore assequendam.*

Porro in actu rationis, et magis proxime in eius signo quod est opus rationis, quasi duplex veritas sistitur logico considerata: **veritas consequentiae** et **veritas consequentis**; quarum altera, proprie et perfecte sumpta, supponit primam et ei aliquid addit. Unde divisio Logicae in **minorem** et **maio rem**.

At rursus; manifestum est quod actus rationis non solum directione indiget ad hoc ut veritatem iam possessam ex motivo aliquo clare sed confuse praecognito, cum certo **iudicio** et certa scientia resolvamus; sed etiam ut novam aliquam ve-

ritatem **inveniamus**, et sic scientiam nostram augere pro viribus possimus. Neque autem intendit aliquis invenire veritatem ipsius consequentiae logicae; sed per logicam consequentiam, vel per logicarum regularum usum, vult rerum veritatem invenire. Hinc est quod tota Logica minor de se resolutiva est et analytica, nec aliam suscipit divisionem, praeter eam quae sponte occurrit in signa logica trium operationum intellectus nostri: incipiendo a terminis in quos ultimo argumentatio resolvitur et ex quibus primo componitur. E contra Logica maior bene dividetur in **iudicativam** et **inventivam**. Et iudicativa quidem, licet supponat veritatem inventam per Logicam naturalem; praecedere tamen debet Logicam inventivam artificialem. Continet illa per se *criticam obiecti cogniti*, et proprie obiecti enunciabilis et demonstrati; haec autem nonnisi per accidens *criticam* quamdam instituit ipsius *subiecti cognoscentis*, vel melius facultatum cognoscitivarum subiecti cognoscentis.

540. **Munus proprium Logicae iudicativae eo tandem spectat ut modus tradatur quo veritas alicuius consequentis intellectui ope rationis demonstretur.** Et ideo non per se de *processu* demonstrationis vel generatim ratiocinii; sed de eius *termino*, qui est *veritas demonstranda*, habet haec Logicae pars tractare. Quoniam autem id praestare nequit, quin praesupponatur notio veritatis et certitudinis de veritate; ideo de his quaedam praemittit. Et praesertim determinare curat statum **certitudinis**, prae statibus oppositis: qui sunt dubium et scepticismus, opinio et error.

Atque in his statibus determinandis plura iam sparsim semina inveniuntur Logicae inventivae. Ostenditur enim quod certitudo est *propria intellectus* habentis iam, non quaerentis adhuc veritatem; et est *cum quiete de scitis*. Dum e converso, scepticismo absolute universali praetermisso, utpote de iure et de facto impossibili: scepticismus qui superest magis realiter attendendus, est scepticismus quidam relativus ad veritatem in genere, sumptam pro veritatum omnium complexu; isque facile delabitr in probabilismum et **opinionem**, ortam ex inordinato *desiderio sciendi sub aliquo voluntatis influxu*.

Similiter et error, cum reducatur tandem ad actum opinativum imprudentem et infortunatum, naturam intellectualem certitudinis et veritatis demonstratae confirmat.

Quibus positis, sponte sua transitus fit ad principia veritatis demonstratae considerata: sive complexa, per propositiones, sive incomplexa, per conceptus; donec tandem ultimum et generale statuitur criterium veritatis in evidentia obiecti enunciabilis, vel illati vel inferentis. Et sic Logica iudicativa munus suum absolvit, dirigendi rationem ad ipsam certam veritatis consequentis formalem assecutionem.

541. **Munus proprium Logicae inventivae** iam patet esse omnino alterius generis: scilicet minus curans certitudinem habitam, quam habendam; et magis quam quieti solius intellectus, aptum satisfacere desiderio sciendi quo et ipsa tenetur voluntas hominis, capax ipsum verum respicere tamquam bonum. Ad hoc munus explendum, mens primo **instrumenta** recenset atque examinat quibus uti queat ad aliquid novi inveniendum. Deinde **methodum** considerat adhibendi talia instrumenta. Hic autem proprium invenit adesse campum exercitio opinionis sub voluntatis influxu dirigendae ad certam, si fieri possit, veritatis assecutionem. Tandem terminus consideratur omnis inquisitionis et inventionis. Isque statuitur esse **scientia**: non quidem quae semper infallibiliter usu methodi obtineatur, sed quae semper intenditur obtinenda; nec quae sit aliqualis prima scientifica cognitio, sed ordinatus quidam scientificarum cognitionum complexus, usque ad Sapientiam augendus.

542. **Comparatio et unio Logicae inventivae cum iudicativa.** Comparatio utriusque partis Logicae maioris institui potest, ut patet, sive in ordine temporis sive in ordine perfectionis. Et si quidem attendatur in ordine temporis, iam diximus quod, seposita inventiva quadam naturali, quae per se non substat regulis logicalibus: primus restat locus logicae iudicativae; deinde sequitur inventiva, sed ut rursus locum cedat iudicativae; et sic deinceps. Si autem quaeratur quae-nam sit ultima; responsio in promptu esse videtur. Quod enim primo intenditur, ultimo executioni mandatur. Et quo-

niam certitudo iudicii, quod respicitur a logica iudicativa, est etiam primum in ordine executionis: patet posse Logicam iudicativam, vel id quod est proprium ipsius, dici sub diverso respectu aliquid primum et ultimum, ab immobili procedens et ad immobile terminatum. Et exinde etiam patet, cui primatus tribuendus in ordine perfectionis: perfectio enim cuiuscumque rei consistit in consecutione sui finis.

Quae omnia qui vel obiter consideret, satis videtur cogi ad concludendum quod, in ipso ambitu scientiae, sicut certitudo intellectus quae est eius determinatio ad unum, et opinio quae oritur ex contingenti appetibilitate enunciabilis proposita voluntati; ita etiam Logica iudicativa et inventiva, Sapientia et amor Sapientiae, sese adiuvant ad invicem respectu totius humanae cognitionis. Iamque possumus et nos concludere quod licet fere nihil sit illud quod sciamus si comparetur cum eo quod superest hominibus cognoscendum; vere tamen Logica est nobis instrumentum scientiae, per quod ordinate et facilliter et sine errore, ad assecutionem veritatis pervenire possumus.

A. M. D. G.

INDEX

Pag.	3
Introductio generalis in Philosophiam et specialis in Logicam.	

LOGICAE PARS PRIOR SEU LOGICA MINOR.

CAPUT PRIMUM.

De Pertinentibus ad Primam mentis operationem.	18
ART. PRIMUS. De termino in genere	21
ART. SECUNDUS. De praecipuis termini divisionibus	22
ART. TERTIUS. De terminis inter se comparatis	35
§ 1 ^a . De Categoriis vel Praedicamentis	39
§ 2 ^a . De Universalibus et Praedicabilibus	44
§ 3 ^a . De ipsa ordinatione praedicamentorum, seu schemate praedicamentali	56
ART. QUARTUS. De valore singulorum terminorum	59
§ 1 ^a . De Definitione	60
§ 2 ^a . De Divisione	65
§ 3 ^a . De Suppositione terminorum	68

CAPUT SECUNDUM.

De pertinentibus ad Secundam mentis operationem .	76
ART. PRIMUS. De Natura Enunciationis in genere	77
§ 1 ^a . De Iudicio eiusque signo, quod est Enunciatio	77
§ 2 ^a . De Partibus Enunciationis	83
§ 3 ^a . De Proprietatibus Enunciationis absolutis	89
ART. SECUNDUS. De Divisionibus Enunciationis	97
§ 1 ^a . De Enunciationibus Modalibus	99
§ 2 ^a . De Enunciationibus Compositis et Hypotheticis.	102
ART. TERTIUS. De proprietatibus Enunciationum	110

CAPUT TERTIUM.

De pertinentibus ad Tertiam mentis operationem.	126
ART. PRIMUS. De argumentatione in genere	126
ART. SECUNDUS. De Syllogismo simplici	134
§ 1 ^a . De natura et Legibus Syllogismi	135
§ 2 ^a . De figuris Syllogismi	145
§ 3 ^a . De Modis Syllogismi. . . .	149
ART. TERTIUS. De Syllogismo composito	158
ART. QUARTUS. De aliis formis argumentationis reducibilibus ad syllogismum	163
ART. QUINTUS. De altera specie argumentationis quae est inductio	167
ART. SEXTUS. De effectu argumentationis. . . .	173
§ 1 ^a . De Argumento Demonstrativo	174
§ 2 ^a . De Argumento Probabili	179
§ 3 ^a . De Argumento Sophistico	181
§ 4 ^a . De Methodo Scholastica	193

LOGICAE PARS ALTERA SEU LOGICA MAIOR.

INTRODUCTIO	207
-----------------------	-----

PRIMA PARS. — LOGICA IUDICATIVA.

QUAESTIO PRIMA. — De Veritate in genere	211
ART. PRIMUS. De ipsa veritate formali	212
ART. SECUNDUS. De falsitate	256
QUAESTIO SECUNDA. — De Statibus mentis in ordine ad veritatem	256
ART. PRIMUS. De Certitudine. . . .	266
ART. SECUNDUS. De Opinione	309
ART. TERTIUS. De Dubio et Scepticismo	334
ART. QUARTUS. De Ignorantia et Errore	
QUAESTIO TERTIA. — De Veritate Demonstranda. . . .	391
QUAESTIO QUARTA. — De Principiis demonstrationis	408
ART. PRIMUS. De Principiis in genere	
ART. SECUNDUS. De Principiis Analyticis et Syntheticis	426
QUAESTIO QUINTA. — De Conceptibus Universalibus	451
ART. PRIMUS. De Existentia conceptuum universalium	452
ART. SECUNDUS. De Valore obiectivo conceptuum universalium. . . .	490
§ 1 ^a . De Nominalismo et Conceptualismo	491
§ 2 ^a . De Realismo exaggerato	507
§ 3 ^a . De Realismo moderato	517

	PAG.
QUAESTIO SEXTA. — De ultimo et generali Criterio veritatis.	524
ART. PRIMUS. De Criterio veritatis in genere	525
ART. SECUNDUS. De vero Criterio veritatis	534
ART. TERTIUS. De falsis Criteriis veritatis.	541

SECUNDA PARS LOGICAE MAIORIS. — LOGICA INVENTIVA.

QUAESTIO PRIMA. — De Instrumentis inveniendae veritatis.	566
ART. PRIMUS. De Propriis Facultatibus cognoscitivis	566
ART. SECUNDUS. De Aliorum Testimonio	586
QUAESTIO SECUNDA. — De Methodo inquisitionis scientiae	605
ART. PRIMUS. De incertitudine usus methodicae inquisitionis.	606
ART. SECUNDUS. De certitudine doctrinae inquisitionis methodicae.	619
QUAESTIO TERTIA. — De Scientia et scientiarum divisione	626
ART. PRIMUS. De Scientia in genere.	626
ART. SECUNDUS. De scientiarum Divisione	633
ART. TERTIUS. De Perfectione scientiae et de Sapientia	644
Conclusio totius Logicae	652

INDEX THESIUM

De Veritate in genere.

	PAG.
THESIS I. — Veritas logica, quæ et formalis dicitur, bene definitur: adæquatio intellectus et rei.	212
TH. II. — Veritas invenitur formaliter solum in actu iudicii: quod ab intellectu nostro fit per compositionem et divisionem; in simplici autem apprehensione dici potest esse, non quidem perfecte et formaliter, sed imperfecte ac veluti inchoative, per ordinem ad iudicium: et sic per accidens.	223
TH. III. — Propria essentia veritatis quæ est in intellectu a rebus mensurato, consistit in quadam relatione adæquationis; cuius termini sunt verbum mentis per operationem iudicii formatum, et res ei correspondens. Est autem relatio ista, realis in intellectu, rationis vero in re	236
TH. IV. — Etsi veritas, inspecta subiective, pro diversitate intellectus in quò reperiatur, dici potest esse multiplex, divisibilis et mutabilis; obiective tamen inspecta, dici debet esse una, indivisibilis, immutabilis; ac proinde absoluta et non relativa. Multo magis autem reiicienda est sententia eorum qui tenent omnem veritatem esse in sua ipsa obiectivitate relativam ad intellectum nostrum, ut ad rerum omnium mensuram, iuxta idealistas	240
TH. V. — Falsitas contrarie opponitur veritati; et ideo dicenda est consistere in positiva quadam difformitate intellectus et rei. Inesse autem potest formaliter seu per se solum in iudicio; et in simplici apprehensione nonnisi per accidens seu accidentaliter, per ordinem quem contingat ipsam habere ad iudicium falsum	256

De Statibus mentis in ordine ad veritatem.

- TH. VI. — Certitudo recte definitur: Firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae in suum cognoscibile. Unde, licet ipsa non sit formaliter idem ac relatio veritatis; tamen accipi nequit absque ordine ad veritatem quam partialiter fundat. Et sic duplici integratur elemento; uno subiectivo quod est firmitas adhaesionis mentis; altero obiectivo, quod est necessaria connexio certitudinis cum vero menti evidenter manifestato 267
- TH. VII. — Aliqua obiecti evidentia menti manifesta, semper adest in omni certitudine; non solum ut eius conditio necessaria et sufficiens, sed etiam vero aliquo sensu, ut motivum efficiens. 276
- TH. VIII. — Certitudo gradus admittit; ita tamen ut ipsa se habeat ad illos tamquam totum aliquod analogum proportionale; capax continere sub se speciales modos, non autem proprie dictas species certitudinis 282
- TH. IX. — Ea quae dicitur certitudo metaphysica, physica et moralis, est unaquaeque veri nominis certitudo, quamvis una alia perfectior; et habet suam propriam aliquam quasi specificam differentiam. Unde convenienter vulgo distinguitur certitudo triplex, specie diversa 285
- TH. X. — Non solum certitudo scientifica vel philosophica; sed ea etiam quae dicitur vulgaris, et solet haberi de rebus ad philosophiam stricte dictam pertinentibus, sive logicam, sive ethicam, sive metaphysicam: est aliquando vera certitudo. Quamvis autem illa sit prior altera in ordine perfectionis et resolutionis; posterior tamen dici debet, in ordine temporis et acquisitionis 302
- TH. XI. — Bene definitur opinio: Adhaesio mentis in unam partem contradictionis cum formidine alterius; eiusque formale obiectum vel motivum, est verisimilitudo enunciabilis seu probabilitas. Quare omnis opinio, simul cum infirmo assensu, semper adiunctam habet cogitationem quandam de opposito, quae inductae formidinem errandi; non quidem in actu reflexo, vel formalem in actu directo, sed in actu directo virtualem. Potest autem esse tum de vero tum de falso 310
- TH. XII. — Omnis opinio fundare potest iudicium aliquod reflexum, certum, de seipsa. Non tamen possibile est quod idem su-

biectum cognoscens habeat simul de eodem obiecto opinionem
et certitudinem scientiæ 323

TH. XIII. — Bene possunt in opinionum oppositarum probabili-
tate gradus distingui, secundum magis et minus. Non tamen ita,
quod aliqua opinio, utcumque probabilissima, inferat necessario
falsitatem oppositæ minus probabilis. Unde nec proprie dan-
tur opiniones contradictoriæ; etsi dantur opiniones contradi-
ctoriorum 329

TH. XIV. — Dubium non est proprie alternatio opinionum opposita-
rum; sed fluctuatio quaedam mentis inter utrumque contradi-
ctionis partem, simpliciter apprehensam: absque ulla totali
declinatione vel maiori inclinatione in unam. Quamvis autem
possit vel ipsum dubium fundare certitudinem aliquam reflexam;
naturale tamen dici debet intellectui humano, de satis multis
speculative dubitare 335

TH. XV. — Docet historia et ratio congruens suadet, quod scepti-
cismus, prout communiter dicit statum dubitationis mentis cum
exclusionem certitudinis, bene dividi potest: a) in practicum et
theoreticum; b) in universalem et particularem; universalis
autem; c) in absolutum vel totalem, et relativum vel partia-
lem; et relativus iterum: d) in relativum ad ipsam existentiam,
vel solum ad essentiam cognoscendam entis, sive corporei, sive
spiritualis. Quibus divisionibus addi potest et alia, generalis:
e) in scepticismum rigide dubitativum, et mitigatum per opi-
nionem; sicut etiam: f) in scepticismum universalem qui est
de rebus omnibus in universali, et qui est de ipso universali
complexu rerum omnium 338

TH. XVI. — Scepticismus absolute universalis, utcumque solum
theoreticus: si spectetur ut factum, naturaliter repugnat; si
autem ut doctrina: vel nihil dicit, vel sibi contradicit . . . 346

TH. XVII. — Reiciendus est etiam omnis subiectivismus qui di-
citur, vel relativismus, seu scepticismus universalis relativus ad
obiectum reale: tum quia per se evidenter falsus; tum etiam
quia logice reducitur ad scepticismum absolutum 361

TH. XVIII. — Propria ignorantiae origo repetenda est ex difficul-
tate aliqua cognoscendæ veritatis: quæ in quibusdam adest,
tum pro intellectu ipso, nostro, limitato et a corporibus extrin-
sece dependente; tum præsertim pro voluntate, cui sæpe

displicet laboriosa acquisitio veritatis, vel applicatio ad vitae praxim quae praevидetur facienda; vel etiam ex superbia. . 380

TH. XIX. — Error generatim definiri potest; adhaesio mentis in falsum vel brevius, iudicium falsum. Eius autem propria natura explicanda esse videtur (cum S Thoma, q. III de Malo, a. 7) per hoc quod aliquis « falsam sententiam fert de his quae nescit » 382

De Veritate demonstranda.

TH. XX. — Propria demonstrationis natura est illud opus rationis quo, ex quibusdam certo praecognitis, fit cognitum in actu aliquod enunciabile quod prius non cognoscebatur nisi in virtute. 392

TH. XXI. — Sunt aliquae veritates quae a nobis et possunt et debent demonstrari. 403

De Principiis demonstrationis.

TH. XXII. — Omnis et sola propositio universalis immediate nota verificat per se rationem principii demonstrationis. Ac primo quidem analytica et per se nota; secundo autem etiam synthetica. Propositio vero synthetica particularis vel singularis, non nisi per acciderens seu per reductionem ad aliquam universalem . 409

TH. XXIII. — Principiorum omnium primum est principium contradictionis: non potest idem simul esse et non esse. Non quasi ipsum, utcumque simul cum aliquo quod immediate sub ipso sumatur, sufficiat inferre aliquam vere novam cognitionem; sed quia necesse est ipsum supponi in omnibus et omnia resolvi in ipsum sicut modos ipsius 416

TH. XXIV. — Communis omnium principiorum origo ex parte intellectus nostri, est simul vis intellectiva qua valet necessitatem sui obiecti videre, et vis abstractiva qua indiget obiectum suum universale prius absolvere a conditionibus materialibus rerum sensibilium singularium 423

TH. XXV. — Recte ex motivo assensus intrinseco vel extrinseco soli terminorum considerationi, dividuntur principia in analy-

tica et synthetica. Nec sunt admittenda iudicia synthetica a priori quae Kantius inexit. 427

TH. XXVI. — Falsum est quod principia omnia, etiam analytica, nullam habeant applicationem seu positivum usum, nullumque positivum significatum, nisi intra limites experientiae sensibilis. 437

TH. XXVII. — Possunt per inductionem principia quaedam efformari, quae non sint obiective solum regulae hactenus verificate, sed verae leges universales, applicandae etiam casibus nondum experientiae subiectis 441

De Conceptibus universalibus.

TH. XXVIII. — Universale bene definitur: unum in multis; vel unum aptum inesse multis. 452

TH. XXIX. — Existunt aliqua universalia de quibus logicus inquirat necesse est 460

TH. XXX. — Duplex distinguendum est universale: directum et reflexum. Et primum quidem iure appellatur etiam materiale vel potentiale, metaphysicum vel reale, vel etiam negativum; alterum autem: formale vel actuale, logicum, positivum. . . 467

TH. XXXI. — Modus quo cognoscitur et fit universale directum, est per abstractionem praecisivam totalem naturae a suis notis individuantes; universale autem reflexum, per intellectus comparisonem, ordinatam quidem ad compositionem iudicii, sed adhuc simplicem: qua eadem natura apprehenditur cum ordine uniformi identitatis ad sua inferiora 478

TH. XXXII. — Universalia non sunt pura nomina, quibus nullo modo aliqua natura una correspondeat in re, vel directe concipi debeat correspondere 491

TH. XXXIII. — Neque universalia sunt meri conceptus, quibus directe cogitetur aliqua natura una correspondere in re, sed nullo modo correspondeat 499

TH. XXXIV. — Nostris conceptibus universalibus nulla correspondet extra intellectum natura formaliter universalis vel in-

differens ad singularia, sive separata a singularibus sive in ipsis singularibus existens 507

TH. XXXV. — Ad quaestionem de valore obiectivo conceptuum universalium rite solvendam, distinctio retinenda est duplicis universalis, directi et reflexi. Et primum quidem dicendum est habere in re fundamentum proximum; quatenus in re est quoad id quod concipitur, licet non etiam quoad modum quo concipitur; alterum autem, solum fundamentum remotum: utpote fundatum in ipso universali directo, considerato et quoad id quod concipitur et quoad modum quo res concipitur. 517

De ultimo et generali Criterio veritatis

TH. XXXVI. — Bene criterium veritatis in genere definitur: medium ad discernendum verum a falso; sive ad recte iudicandum de veritate vel falsitate alicuius enunciabilis. Dividi autem potest: a) in stricte dictum et late dictum; b) in proximum et ultimum; c) in proprium seu particulare et commune seu generale 525

TH. XXXVII. — Existit aliquod ultimum et generale criterium veritatis nec solum generale de omnibus veritatibus distributive sumptis; sed etiam, quoadtenus, collective: quoad ordinatum complexum vel complexus quos forment 530

TH. XXXVIII. — Ultimum et generale criterium veritatis est evidentia obiecti enunciabilis menti manifesta 534

TH. XXXIX. — Neque auctoritas divina neque humana, nec multo minus affectio ulla subiectiva ipsius cognoscentis, admitti possunt tamquam ultimum simul et generale veritatis criterium. Atque idem dicendum de veritatibus omnibus collective sumptis quatenus et haec ipsa collectio, veritas quaedam est in communi 542

TH. XL. — Etsi potest intellectus practicus esse, in ordine suo manifestativus criterii, etiam ultimi, bonitatis actionum, et cuiusdam bonitatis vitae; per se tamen nihil potest in veritatem proprie dictam manifestandam, quae est veritas cognitionis. Nullo igitur modo affectus cordis, vel testimonium conscientiae, vel ratio practica seu obligatio moralis, vel generatim quilibet

pragmatismus, valent assumi ut ultimum et generale criterium veritatis cognitionis, ne quidem religiosae vel moralis . 551

De Instrumentis inveniendae veritatis.

TH. XLI. — Sunt in nobis quaedam facultates cognoscitivae quibus utitur intellectus ad aliquid novi cognoscendum; remote quidem sensus externi, sensus internus communis, aestimativa et imaginatio; proxime vero intelligentia, conscientia et ratio, tum speculativa tum practica. Quibus accedit, quamvis per accidens, etiam memoria, sensitiva et intellectiva. Potest autem ratio, sive per syllogismum sive per inductionem, novas aliquas et necessarias veritates invenire 567

TH. XLII. — Nulla facultas cognoscitiva potest falli per se circa proprium obiectum. Per accidens autem falli potest: tum intellectus, propter indebitam compositionem; tum praesertim sensus propter impedimentum organi: et maxime circa sensibilia communia et circa sensibilia per accidens. Non quidem quasi ipse sensus proprie falli possit vel proprie habere veritatem; sed quia potest esse per accidens partialis causa indebitae compositionis in intellectu 579

TH. XLIII. — Quaecumque haberi possit certitudo ex aliorum testimonio, cadet semper sub aliquo voluntatis influxu, sive libero, sive etiam necessario 587

TH. XLIV. — Indubium est quod testimonium etiam humanum et extracausum auctoritativae iussionis, sive historicum sive praesertim dogmaticum seu doctrinale ac de rebus agendis: saepe requiritur et sufficit ad certitudinem quamdam practicam in nobis gignendam 592

TH. XLV. — Circa ea quae aliunde constet posse testem scire melius quam nos possimus, testimonium etiam humanum, sive dogmaticum seu doctrinale sive historicum, potest aliquando veram gignere speculativam certitudinem 594

De Methodo inquisitionis scientiae.

TH. XLVI. — Omnis quidem inquisitio scientiae de se opinativa est seu tentativa; sed praesupponit semper aliquam de rebus

ipsis certitudinem. Hinc reiicienda est dubitatio methodica universalis a Cartesio instituta; nec non et critica rationis Kantiana 606

TH. XLVII. — Omne problema cuius solutio quaeritur, sive speculativum sive practicum, necessario versatur circa aliquod praedicatum subiecto attribuendum, vel ut quidditas seu definitio, vel ut proprium, vel ut genus, vel ut accidens. Solvi autem potest tum per syllogismum methodo analytica: tum per inductionem methodo synthetica, ope, ut plurimum, alicuius hypothesis. Atque ad hoc extant quatuor instrumenta inventionis generalia, quae sunt: sumptio propositionum, distinctio multiplicis, consideratio dissimilitudinum, et consideratio similitudinum. Sub quibus pro unoquoque problematum genere, dantur instrumenta particularia seu loci argumentorum quamplurimi verisimilium et probabilium. 620

De Scientia et scientiarum divisione.

TH. XLVIII. — Scientia in genere consistit in cognitione alicuius rei per demonstrationem habita ex principiis in primo aliquo subiecto scibili fundatis. Nulla igitur scientia demonstrat principia sua vel existentiam sui primi subiecti; sed ex his omnibus praesuppositis demonstrat alia. Potest tamen ipsa per se de suo primo subiecto probare existentiam alicuius determinatae partis subiectivae; et ipsum primum subiectum et principia declarare vel defendere ope superioris cuiusdam scientiae, de qua adversarius aliquid admittat 627

TH. XLIX. — Omnis scientia ultimo specificatur a suo primo subiecto scibili, quod est subiectum formale scientiae. Hinc bene dividitur Philosophia in quinque scientias primarias, quae sunt Logica, Mathematica, Physica, Metaphysica et Ethica. Ex his autem Logica, Metaphysica et Ethica pertinent ad Philosophiam in sensu stricto; Mathematica et Physica, in sensu lato, sicut disciplinae philosophicae. Porro nulla ipsarum, obiective considerata, proprie alteri subalternatur, sed omnes indirecte subordinantur Metaphysicae 633

TH. L. — Tunc scientia in sensu strictissimo possideri dicitur, cum cognoscitur totus ordinatus complexus conclusionum omnium quae possint a nobis de aliquo primo subiecto scibili demon-

strari. Quae perfectio impossibile est pro intellectu nostro, in hoc statu unionis animae cum corpore, quod sit absoluta vel habeatur semper in actu; sed semper erit relativa, et est difficile quod habeatur tota in actu etiam semel. Atque hac praesertim ratione omnis nostra scientia reducitur tandem ad habitum quemdam demonstrativum. Quando autem haec scientiae perfectio tanta sit ut iudicare queat de causis inferioribus ordinandis ad consecutionem finis, merito sapientia nuncupatur. Idque maxime competit *Metaphysicae*, prout est perfecta rerum omnium scientia per altissimas causas, sive abstractas a rebus, sive potissimum adunatas in Deo, et nata est quodammodo ceteras scientias et artes ordinare 644

ERRATA

CORRIGE

Pag. 21 lin. 24	non esse indeterminatum	non esse, indeterminatum
» 37 » 20	ens et ens	ens et non ens
» 106 »	<i>in nota</i> : C. I.	C. XXV
» 136 » 7	nullus	omnis
» 140 » 11	et A de omni C	et B de omni C
» 141 » 13	Priorem	Peiorem
» 151 » 23	et 24 S(A), M(I).	S(I), M(A)
» 152 » 32	<i>post « omnes » addatur</i>	praeter OA et AO; sed cum AA et EA dupliciter concludentibus
» 152 » 35	negativam.	affirmativam
» 154 » 3	Quem sumas modum te.	Illum sume modum quem
» 155 » 31	Phebifer... spheram-que	Phoebifer... sphaeramque
» 158 » 1	risibile	hominem
» 168 » 22	et residuorum variationum.	residuorum, et variationum
» 191 » 8	incommensurabilis quadrato	incommensurabilis diametro quadrati
» 191 » 22	accidentis.	consequentis
» 217 »	<i>in nota</i> : a. 2 ad 1 ^{um}	a. 9
» 217 »	<i>in nota</i> : a. 9	a. 2 ad 1 ^{um}
» 229 » 22	utrumque.	utrumque
» 240 »	<i>ad finem thesisi, addatur</i>	iuxta idealistas
» 256 » 5	potest	posset
» 270 » 1	bonum	verum
» 346 »	Thesis XV.	Thesis XVI
» 347 » 21	nullo	ullo
» 347 » 27	ut	et
» 349 » 32	sententia	tendentia
» 350 » 29	mente vel	mente suscipiat vel
» 364 » 5	naturale	naturae
» 367 » 2	psum..., ess	ipsum..., ens
» 458 »	<i>in nota</i> : II P	I P.
» 507 » 14	<i>addendum</i>	§ 2 ^a De Realismo exaggerato
» 509 » 14	civis	cuius
» 515 » 30	posset	potest
» 522 » 10	cui	uni
» 603 »	<i>in nota</i> : Crivellucci A;	Crivellucci A,
» 653 » 36	delabitur	delabitur

Alia quae exciderint errata ipse benignus lector velit corrigere.

110.2
M 629

22469

AUTHOR MUNZI, ATTILIUS

TITLE Logica

DATE
LOANED

BORROWER'S NAME

ROOM
NUMBER

Kemp

STORAGE - CBPL

22469

